

Avtal och rösträtt

CARL MARTIN ROOS

En aktie-
bolagsrättslig
studie

Almqvist & Wiksell

115 samg, Vol 2

Avtal och rösträtt

En aktiebolagsrättslig studie

AKADEMISK AVHANDLING

som med tillstånd av vittlagfarna Juridiska fakulteten i Lund
för vinnande av juris doktorsgrad framställes till
offentlig granskning å större seminarierummet, Juridicum,
fredagen den 25 april 1969 kl. 10

av

CARL MARTIN ROOS

jur. lic., kr

Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB

Uppsala 1969

E-boken är publicerad av Juridiska fakulteten vid Lunds universitet 2021

eISBN: 9789198649758

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.120>

Denna text är licensierad under CC BY-NC 4.0, Erkännande. (Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>). Enligt licensen får verket spridas och bearbetas utan att tillstånd behövs, men ej användas i kommersiella syften. Verkets upphovsperson måste anges.

CARL MARTIN ROOS

Avtal och rösträtt

CARL MARTIN ROOS

Avtal och rösträtt

En aktiebolagsrättslig studie

Mit einer Zusammenfassung
in deutscher Sprache

ALMQVIST & WIKSELL
STOCKHOLM

© Carl Martin Roos
Almqvist & Wiksell Förlag AB
Stockholm 1969

Mångfaldigande av innehållet i denna bok,
helt eller delvis, är enligt lag om upphovsrätt av
den 30 december 1960 förbjudet utan medgivande av
förlaget, Almqvist & Wiksell Förlag AB, Stockholm.
Förbudet gäller varje form av mångfaldigande,
genom tryckning, duplicering, stencilering,
bandinspelning etc.

JURIDISKA INSTITUTIONEN
BIBLIOTEKET
LUND

Printed in Sweden by
Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB
Uppsala 1969

Till minnet av

AXEL ROOS

min farfar

Förord

Denna avhandling har utarbetats vid juridiska institutionen i Lund. Juridiska fakulteten i Lund samt Statens råd för samhällsforskning har ställt erforderliga ekonomiska resurser till förfogande.

Nuvarande rektorn vid Lunds universitet, professor Per Stjernquist, har alltsedan avhandlingsarbetet påbörjades varit min handledare. Även andra av fakultetens lärare har på olika sätt hjälpt mig i mitt arbete.

Anvisningar beträffande utländsk rätt har jag erhållit av professorerna Bernhard Gomard, Köpenhamn, Leon Lebowitz, Austin, Texas, och Claude Champaud, Rennes.

Ett stort antal praktiskt verksamma jurister har ställt sig till förfogande för intervjuer och försett mig med skriftligt material. Dottore in lettere fru Celestina Polfeldt har till svenska översatt delar av en italiensk avhandling i ämnet.

Kontorsbiträdet Ulla-Maria Rönnerståhl har svarat för renskrift av manuskriptet.

Min fader, direktören jur. kand. Carl-S. Roos, har tagit del av manuskriptet till avhandlingens första del och därvid gjort vissa påpekanden.

Amanuensen Referendar Hans-Heinrich Vogel, Hamburg, har översatt sammanfattningen till tyska. Min hustru, fil. lic. Eva Thomson-Roos har biträtt vid upprättandet av litteraturförteckningen. Min svärmoder, fil. kand. fru Hildur Thomson och amanuensen Anders Kruse har hjälpt mig med korrekturläsning. Amanuensen Kruse har även uppgjort register samt utfört vissa kontrollarbeten.

Av ovanstående framgår, att jag från många håll erhållit värdefull hjälp under avhandlingsarbetet. Till envar av dem som sålunda bistått mig vill jag härmed rikta ett varmt och hjärtligt tack.

Lund i mars 1969

Carl Martin Roos

Vissa förkortningar

AB	Aktiebolag	KK	Kunglig kungörelse
ABL	Aktiebolagslag (om ej annat anges lag 14 september 1944 om aktiebolag)	KM:t	Kunglig Majestät
AcP	Archiv für die civilistische Praxis	KProp	Kunglig proposition
AG	Aktiengesetz (om ej annat anges Aktiengesetz vom 6. September 1965)	Köpl	Lag 20 juni 1905 om köp och byte av lös egendom
AK	Andra kammaren	LAMCO	Liberian American Swedish Minerals Company
AkadZ	Zeitschrift der Akademie für deutsches Recht, Berlin	LG	Landgericht
AvtL	Lag 11 juni 1915 om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område	LSC	Loi sur les sociétés commerciales du 24 juillet 1966
BankL	Lag 31 mars 1955 om bankrörelse	Lst	Länsstyrelse
BevU	Bevillningsutskottet	NASL	(Norsk) lov om aksjeselskaper af 6. juli 1957
BGB	Bürgerliches Gesetzbuch	NJA	Nytt Juridiskt Arkiv (del I om annat ej anges)
BGE	Entscheidungen des schweizerischen Bundesgerichtes	NJW	Neue Juristische Wochenschrift
BGH	Bundesgerichtshof	OLG	Oberlandesgericht
BL	Lag 28 juni 1895 om handelsbolag och enkla bolag	OR	Obligationenrecht
CA	Companies Act	PRV	Patent- och registreringsverket
CC	Code civil	RB	Rättegångsbalken av den 18 juli 1942
Ch	Chancery Division, English Law Reports	RegR	Regeringsrätten
DepCh	Departementschef	RG	Reichsgericht
DASL	(Danska) aktieselskabsloven af 15. april 1930	RGZ	Entscheidungen des Reichsgerichts in Zivilsachen
DFSL	(Dansk) udkast til lov om aktieselskaber, 1964	RR	Rådhusrätt
EkRevv	Ekonomisk Revy	RT	Norsk Retstidende
FABL	(Finska) aktiebolagslagen av den 2 maj 1895	RA	Regeringsrättens årsbok
FB	Föräldrabalken av den 10 juni 1949	S	Recueil Sirey
FK	Första kammaren	SamägL	Lag 30 september 1904 om samäganderätt
FL	Lag 1 juni 1951 om ekonomiska föreningar	SAOB	Svenska akademiens ordbok
GMBH	Gesellschaft mit beschränkter Haftung	SARL	Société à responsabilité limitée
HD	Högsta domstolen	SAS	Scandinavian Airlines System
HGB	Handelsgesetzbuch	SEC	Securities and Exchange Commission
HovR	Hovrätt	SkbrL	Lag den 27 mars 1936 om skuldebrev
HR	Häradsrätt	SOU	Statens offentliga utredningar
HRT	Højesteretstidende	SvJT	Svensk Juristtidning
HøjR	Højesteret	SWN	Stenbeck-Wijnblad-Nial; se litteraturförteckning
HøyR	Høyesterett	TfR	Tidsskrift for Rettsvitenskap
JFT	Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland	TSA	Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund
JR	Justitieråd	UfR	Ugeskrift for Retsvæsen
JW	Juristische Wochenschrift	UL	Utsökningslagen av den 10 augusti 1877
KF	Kunglig förordning	VD	Verkställande direktör
KL	Konkurslagen av den 13 maj 1921	VL	Vestre Landsret
		ZPO	Zivilprozessordnung
		ZSR	Zeitschrift für schweizerisches Recht
		ÄB	Ärvdabalken av den 12 december 1958
		ØL	Østre Landsret

Innehållsförteckning

Inledning

1. <i>Ämnesval</i>	21
2. <i>Material</i>	22
A. Svenskt material	22
a. Insamling av material	22
b. Materialets utnyttjande	24
B. Komparativt material	25
3. <i>Uppläggning</i>	27

FÖRSTA DELEN

Kap. I. Om kontroll över aktiebolag

1. <i>Kontrollbegreppet</i>	31
A. Försök till analytisk definition	31
B. Syntetisk definition	32
C. Differentiering	34
2. <i>Kontrollen i öppna bolag</i>	35
A. Aktieägargruppens struktur	35
B. Koncentration och stabilitet	37
C. Ordinära koncentrationseffekter.	38
a. Registreringsförfarandet	38
b. Närvaro och representation vid stämma	40
ba. Närvarofrekvens 40; bb. Varför uteblir aktiespararna? 41; bc. Uteblivandets följder 42	
c. Rösträttens utövning	43
D. Förstärkning av koncentrationseffekten	44
a. Röstvärdesdifferenser	44
b. Pyramiding	44
c. Fullmaktsinsamling	45
d. Konsortialavtal	46
E. Åsikter om koncentration	47

3. <i>Kontrollen i slutna bolag</i>	49
A. Tendens till spridning av kontrollen.	49
B. Metoder för spridning av kontrollen	50
C. Koncentration — spridning	51
4. <i>Prototypbolag</i>	51
5. <i>Överföring av kontroll</i>	52

Kap. II. Röstvärdesdifferenser

1. <i>Inledning</i>	54
2. <i>Aktier utan rösträtt</i>	54
A. England, Tyskland och USA	54
B. Norsk och dansk rätt	55
3. <i>Aktier med olika rösträtt</i>	58
A. Komparativ översikt	58
a. Rösträtten kan i obegränsad utsträckning varieras.	58
b. Rösträtten kan varieras inom vissa gränser.	58
c. Principiellt förbud — med vissa undantag	58
B. Diskussion	59
a. Argument mot röstvärdesdifferenser	59
b. Argument för röstvärdesdifferenser	60
c. Sammanfattande synpunkter	61

Kap. III. Olika former av fullmaktsinsamling

1. <i>Ordinär fullmaktsinsamling i Sverige</i>	63
A. Inledning	63
B. Data kring insamlingsproceduren	64
C. Kring användningen av fullmakterna	64
D. Metoder för fullmaktsackvision	65
a. Neutral formulering i cirkuläret	66
b. Skenbart neutrala formuleringar	66
c. Öppet värderande formuleringar	67
d. Programförklaringar	67
e. Uppfordrande formuleringar	68
2. <i>Fullmaktsinsamling i andra länder</i>	69
A. USA	69
B. England	70
C. Frankrike	71
D. Norden	72

3. <i>Depotsimmrecht i Västtyskland</i>	72
A. Bakgrund	72
B. Senare utveckling	73
4. <i>Aktieägarföreningar i Sverige</i>	74
A. Inledning	74
B. Försök till en beskrivning	75
a. Helleforstypen	75
aa. Helleforsföreningen 75; ab. D 4-föreningen 76; ac. D 2-föreningen 77; ad. Gemensamma drag 77	
b. Föreningar med självförnyande ledning	78
ba. D 1-föreningen 78; bb. D 8-föreningen 79; bc. D 5-föreningen 79; bd. D 6-föreningen 80	
C. Sammanfattande synpunkter	81
a. Aktieägarförening som medel för koncentration av kontroll	81
b. Aktieägarförening som medel för spridning av kontroll	81
5. <i>Diskussionen för och emot</i>	82
A. Företeelsen tillgodoser aktieägarnas intressen	82
B. Företeelsen motverkar aktieägarnas intressen	83
a. Utgångspunkten	83
b. Behöver förfarandet reformeras?	83
C. Företeelsen befordrar företagets effektivitet	84
6. <i>Särskilt om inaktuella långtidsfullmakter</i>	85

Kap. IV. Konsortialavtal och likartade koncentrationsmetoder

1. <i>Konsortialavtal (koncentrationsavtal)</i>	87
A. Inledning	87
B. Försök till en beskrivning	88
a. Ändamålsklausul	88
b. Inträdesbestämmelser	89
ba. Tidigare medlems aktieförvärv 89; bb. Ny aktieägare 89	
c. Organisation — rösträttsbindning	90
ca. Aktieägaren är själv röstberättigad 90; cb. Annan än aktieägaren avses rösta 91	
d. Föryttringsbegränsningar	92
da. Lösningssklausul — föryttringsförbud 92; db. Deposition 93	
e. Ny ägares bundenhet	93
f. Avtalstiden	93
g. Sanktioner mot avtalsbrott	94
h. Skiljeklausuler och sekretessbestämmelser	94
C. Avtal med kombinerade uppgifter.	95
a. H 1-konsortiet	95

b. H 2-konsortiet	96
D. Sammanfattning	96
a. Karakteristik	96
b. Majoritets- och minoritetskonsortier	97
c. Motiv för koncentrationsavtal	98
E. Tillfälliga koncentrationsavtal	98
2. <i>Röstbindning gentemot bolaget</i>	99
3. <i>Voting trusts</i>	101
A. Konstruktion	101
B. Rättslig reglering	102
C. Voting trust som koncentrationsmetod	102
4. <i>Inskjutande av särskilda rättssubjekt</i>	103
A. Stiftelser.	103
B. Holdingbolag	105
C. Aktiesparfonder	105
5. <i>Valet mellan olika koncentrationsmetoder</i>	105

Kap. V. Spridning av kontroll — inom ABL:s ram

1. <i>Inledning</i>	108
2. <i>Möjlighet att fördela styrelseplatser</i>	109
A. Strukturering av ägarförhållandena	109
a. Likafördelning med utslagsröst.	109
b. Likafördelning med lottdragning	110
c. Samäganderätt	111
B. Proportionell valmetod	111
C. Cumulative voting	111
D. Minoritetsrätt till styrelserepresentation	112
a. Med stöd av lag	112
b. Med stöd av bolagsordning	113
ba. Personanknutna klausuler 113; bb. Aktieanknutna klausuler 115;	
bc. Klausuler rörande valproceduren 117	
E. Särskilt om styrelsesammansättningen i öppna bolag.	117
3. <i>Möjlighet att uppnå veto för aktieägare</i>	118
A. Strukturering av ägarförhållandena	118
a. Likafördelning	118
b. Samäganderätt	118
B. Höjda krav för beslut	119
4. <i>Möjlighet att undvika låsning (deadlock)</i>	120
A. Samäganderätt	120
B. Likafördelning och höjda krav för beslut	121

Kap. VI. Konsortialavtal och likartade metoder för spridning av kontroll

1. <i>Konsortialavtal</i>	124
A. Inledning	124
a. Avtal mellan enskilda	124
b. Avtal mellan företag	125
B. Försök till en beskrivning	126
a. Ändamålsklausuler	126
b. Inträdesbestämmelser	126
c. Organisation.	126
ca. Rösträttsutövning i allmänhet 126; cb. Styrelsesammansättning 127; cc. Vinstdisposition 129; cd. Övrigt 129	
d. Föryttringsbegränsningar	130
da. Lösningssklausul — föryttringsförbud 130; db. Deposition 131	
e. Ny ägares bundenhet	131
f. Avtalstiden	132
g. Sanktioner mot avtalsbrott	133
h. Skiljeklausuler	133
C. Kompanjonsavtal.	134
D. Sammanfattning	134
E. Särskilt om avtal i prototypbolag	135
2. <i>Stiftelser och voting trusts</i>	137
3. <i>Valet mellan olika spridningsmetoder</i>	138
A. Strukturering av ägarförhållandena	138
a. Likafördelning	138
b. Samäganderätt	138
B. Bolagsordningsklausuler	139
a. I allmänhet	139
b. Aktieklasser	139
c. Höjda krav för beslut	140
C. Stiftelser.	140
D. Konsortialavtal	141

Kap. VII. Överföring av kontroll

1. <i>Inledning</i>	142
2. <i>Försäljning av kontrollpost</i>	143
A. Anteciperad kontrollöverföring	143
B. Fördelning av kontroll mellan överlåtare och förvärvare	143

a. Spridning av kontroll som betingelse för överlåtelse	144
b. Tekniskt betingade inskränkningar i förvärvarens kontroll	145
C. Sammanfattning	145
3. <i>Gåva av kontrollpost</i>	146
4. <i>Pantsättning av kontrollpost och andra kreditavtal</i>	147
A. Pantsättning	147
B. Andra kreditavtal	148
5. <i>Upplåtelse av nyttjanderätt till kontrollpost</i>	149

ANDRA DELEN

Kap. VIII. Introduktion till analysen

1. <i>Studieobjekt — disposition</i>	153
A. Rösträttsöverföring	153
B. Rösträttsbindning	154
2. <i>Några grundläggande rösträttsregler</i>	156
A. Registreringsregler	156
a. Svensk rätt	156
b. Certifikatsystem — aktiebrevsystem	156
c. Certifikatsystem	157
ca. Engelsk och amerikansk rätt 157; cb. Fransk rätt 158	
d. Aktiebrevsystem	158
da. Tysk och finsk rätt 158; db. Dansk rätt 159; dc. Norsk rätt 160	
B. Regler om föranmälan och noteringsfrist	161
C. Regler om röstkvotsbegränsning, jäv och äganderättsförsäkran	162
D. Regler om beslutsfattande	164
E. Rösträttens omfattning	165

Kap. IX. Rösträttsfullmakt

1. <i>Inledning</i>	166
2. <i>Inskränkningar i möjligheten att rösta genom ombud</i>	166
A. Förbud mot fullmaktsröstning	166
B. Inskränkt krets av ombud	168
a. Utvecklingen i svensk rätt	168
b. Komparativ utblick	169
c. Kritik och diskussion	170
d. Sammanfattning	172
3. <i>Fullmaktens form</i>	173
A. Telegrafisk fullmakt	173

B. Allmänt om skriftkravets betydelse	174
C. Muntlig fullmakt	176
D. Blankofullmakt	176
4. <i>Fullmaktens giltighetstid</i>	177
5. <i>Fullmäktigens kompetens</i>	180
A. Direktiv i fullmakten	180
B. Direktiv som ej framgår av fullmakten.	181
6. <i>Återkallelse av fullmakt</i>	183
7. <i>Fullmakten och ABL:s rösträttsregler</i>	185
A. Legitimation och försäkran.	185
B. Rösträttens placering på ombud	185
C. Tjugoprocentsregeln	186
D. »Antal röstande» vid fullmaktsröstning	187
E. Jävsreglerna	188

Kap. X. Splittringsförbudet

1. <i>Inledning</i>	189
2. <i>Odelbarhetsprincip och splittringsförbud</i>	189
A. Odelbarhetsprincipens räckvidd enligt ABL	189
B. Kritik mot sammankopplingen splittringsförbud — odelbarhetsprincip	191
3. <i>Motiv för splittringsförbudet</i>	194
A. Delägaridén	194
B. Sambandet med legitimationsreglerna	195
C. Ny förvärvares ställning	195
D. Kringgående av lag	196
E. Komplikationer om splittring tillåtes	196
4. <i>Splittringsmetoder</i>	196
A. Oåterkallelig rösträttsfullmakt?	197
a. Oåterkallelig fullmakt i allmänhet.	197
b. Oåterkallelig röstfullmakt i nordisk rätt	198
ba. Rättsfallet UfR 1926 s. 1012 199; bb. Rättsfallet UfR 1963 s. 111 201	
c. Komparativ utblick.	204
ca. Amerikansk rätt 204; cb. Kontinental rätt 205	
d. Sammanfattande synpunkter	207
da. Bör oåterkallelig röstfullmakt tillåtas? 207; db. Vilka regler bör gälla? 208	
B. Överföring av aktie	209
a. Frågeställningen	209
b. Komparativ översikt	210

c. Översikt över nordisk doktrin	212
ca. Nial 212; cb. Karlgren 214; cc. Olsson 215; cd. David 216	
d. Analys	217
da. Riktlinjer 217; db. Försäkransbestämmelsen 217; dc. Skenförvärv — bulvanskap 218; dd. Fiduciarisk överlåtelse 222; de. Ej längre aktieägare 224; df. Sammanfattning 224	
e. Reglernas effektivitet	225

Kap. XI. Lösningar i splittringssituationer

1. <i>Inledning</i>	227
A. Disposition	227
B. Komparativ bakgrund	228
2. <i>Pantsättning och andra kreditavtal</i>	229
A. Komparativ översikt	229
a. Dansk och fransk rätt	229
b. Tysk och angloamerikansk rätt	230
c. Norsk, finsk och svensk rätt	230
B. Behovet av en splittringsregel	231
C. Konfrontation med splittringsförbudet	233
3. <i>Säkerhetsöverlåtelse</i>	233
A. Medför säkerhetsöverlåtelse rösträtt?	234
B. Godtar svensk rätt säkerhetsöverlåtelse av aktier?	235
4. <i>Rätt till avkastning</i>	236
A. Komparativ översikt	236
a. Fransk och dansk rätt	236
b. Tysk och angloamerikansk rätt	238
c. Norsk, finsk och svensk rätt	238
B. Behovet av en splittringsregel	240
5. <i>Testamentariska dispositioner</i>	241
A. Testamentarisk avkastningsrätt i svensk rätt	241
a. Bakgrunden	241
b. ABL 220 §	244
B. Båndläggelse av aktier	245
a. Båndläggelse i allmänhet	245
b. Båndläggelse av aktier i dansk rätt	245
C. Synpunkter de lege ferenda	247
6. <i>Gåva</i>	249
A. Behovet av en splittringsregel	249
B. Förslaget tillägg till 220 § ABL	250

7. <i>Försäljning</i>	251
A. Komparativ översikt	251
a–b. Fransk, dansk, tysk och angloamerikansk rätt	251
c. Norsk, finsk och svensk rätt	252
B. Behovet av en splittringsregel	254
8. <i>Sammanfattande om rösträttsöverföring</i>	254
9. <i>Några reflektioner om innehavaraktier och certifikatsystem</i>	256
A. Innehavaraktier.	256
B. Modifierat certifikatsystem	257

Kap. XII. Röstbindningsavtal — ingående och organisationsform

1. <i>Inledning</i>	260
2. <i>Ingående av avtal</i>	261
A. Avtalad skriftform	262
B. Andra fall	263
3. <i>Anslutning till avtal</i>	265
4. <i>Avgränsning mot icke tillämpliga organisationsformer</i>	265
A. Handelsbolag, aktiebolag, stiftelser	265
B. Ekonomiska föreningar	267
5. <i>Enkla bolag — ideella föreningar</i>	268
A. Kortfattad beskrivning	269
a. Enkla bolag	269
b. Ideella föreningar	270
B. Gränsdragningen	270
a. Öppenhet — slutenhet	270
b. Andra kriterier.	273
c. Rättspraxis	274
d. Helhetsbedömning som alternativ	276
e. Försök till en helhetsbedömning	277
f. Resultat av helhetsbedömningen	280
g. Gränsfall	281
h. Något om gränsdragningen i utländsk rätt	282
6. <i>Klassificeringens begränsade betydelse</i>	284

Kap. XIII. Giltigheten av avtal som binder rösträtten

1. <i>Inledning</i>	287
A. Giltighetsfrågan — precisering	287

B. Komparativ överblick	288
C. Disposition	290
2. <i>Argument för generell ogiltighet</i>	290
A. Rösträttens frihet	290
a. Aktiebolagets funktionssätt förutsätter fri rösträtt.	291
b. Analogi med politisk rösträtt	292
c. Formelns vaghet	293
B. Bolagsstämmans funktion	294
C. Majoritetsförfalskning	296
D. Minoritetsförtryck	300
E. Splittringsförbud	301
3. <i>Ogiltighet i speciella fall</i>	303
A. Allmänna ogiltighetsregler	303
a. Långtidsbindningar	303
b. Röstning mot vederlag	304
c. Bindning gentemot utomstående	306
d. Andra fall	307
B. Kringgående av aktiebolagsrättsliga regler	309
a. Regler om styrelsens kompetens	309
b. Hembuds- och förköpsklausuler	311
c. Bestämmelser om kvalificerad majoritet	314
d. Jäv	315
e. Röstkvotsbegränsningar	316
4. <i>Ogiltighet vid rösträttsbindning i speciella frågor</i>	318
A. Fråga om ansvarsfrihet	318
B. Fråga om bolaget skall komma till stånd	320

Kap. XIV. Röstbindningsavtalens verkan mot ny ägare till aktien

1. <i>Inledning</i>	321
2. <i>Överlåtelse av aktier</i>	321
A. Huvudregelns innebörd	321
B. Skydd mot huvudregelns verkningar	324
3. <i>Situationen vid avtalsparts död</i>	326
A. Intet är avtalat om successorernas ställning	326
B. Successorernas ställning reglerad i avtalet	326
a. Bolagsrättsliga aspekter	326
b. Successionsrättsliga aspekter	328
4. <i>Situationen vid konkurs och exekution</i>	330

Kap. XV. Klandertalan vid brott mot röstbindningsavtal

1. <i>Inledning</i>	332
2. <i>Klanderregelns räckvidd</i>	333
A. Bolagsordningen	333
B. Denna lag	333
C. I behörig ordning.	335
a. Historiskt och komparativt	336
b. Doktrin	337
c. Praxis.	337
D. Andra klandergrunder i rättspraxis	338
a. Ej förenligt med tidigare stämmobeslut	338
b. Ej förenligt med avtal mellan aktieägare	340
3. <i>Motiv för att klanderrätt saknas</i>	343
A. Allmänna principer	343
a. Två regelplan	343
b. Avtal binder blott parterna	345
c. Delägartanken och den fria rösträttsutövningens princip.	346
d. Hänsyn till samhälle och aktieägare	347
B. Kritiska synpunkter på frågeställningen	348
C. Praktiska skäl	351
a. Stämmorutinen förtryckes	351
b. Ökad klanderfrekvens.	352
c. Förutsebarhet	353
4. <i>Amerikansk rätt</i>	354
5. <i>Diskussion de lege ferenda</i>	357

Kap. XVI. Framtvingande av röstbindningsavtalens efterlevnad

1. <i>Inledning</i>	361
2. <i>Tillämplig lag i tvister om röstbindningsavtal</i>	362
3. <i>Genomdrivande av avtalsinnehållet</i>	364
A. Fastställelse av avtalsenligt stämmobeslut	364
B. Äläggande att underlåta avtalsstridig röstning	366
C. Äläggande att rösta avtalsenligt.	368
D. Sammanfattande synpunkter	372
4. <i>Påföljder av avtalsbrott</i>	373
A. Olika slags påföljder	373
a. Skadestånd	373
b. Vite	374

B. Vitesklausulernas berättigande	376
5. <i>Hänskjutande av tvister till skiljemän</i>	379
A. Motiv för skiljeklausul	380
B. Verkan av skiljeklausul	381
C. Kring räckvidden av skiljeklausuler i röstbindningsavtal.	381

Kap. XVII. Frigörelse från röstbindningsavtal

1. <i>Inledning</i>	385
2. <i>Försäljning av aktier</i>	385
A. Föryttringsbegränsningarnas problem	386
B. Särskilt om tvåmansbolag	387
3. <i>Upplösning av avtalsförhållandet</i>	387
A. Ordinär uppsägning.	388
B. Extraordinär uppsägning	390
a. Kontraktsbrott.	391
b. Ändrade förhållanden	393
C. Sammanfattande synpunkter	396
4. <i>Särskilda synpunkter på konsortialavtalen</i>	396
A. Problemställningen	396
B. Inlösen av aktier	398
C. Upplösning av aktiebolaget	400
D. Sammanfattning	401

Kap. XVIII. Avslutning

1. <i>Synpunkter på redovisningen av undersökningens resultat</i>	403
2. <i>Sammanfattning av analysen av röstbindningsavtalen</i>	404
3. <i>Förhållandet mellan regler om rösträttsöverlåtelse och regler om rösträttsöverföring</i>	405
A. Distinktionen	405
B. Samordning	406
4. <i>Utkast till standardavtal</i>	407
A. Koncentrationsavtal	407
B. Spridningsavtal	409
<i>Zusammenfassung</i>	412
<i>Citerade lagförarbeten m. m.</i>	422
<i>Citerad litteratur</i>	423
<i>Aberopade rättsfall</i>	433
<i>Sakregister</i>	435

Inledning

I. Ämnesval

Föreliggande avhandling belyser ur skilda aspekter olika former av förfoganden över rösträtten i aktiebolag. Ämnet kan av många skäl synas tilltalande.

Undersökningsområdet förefaller relativt begränsat. De författare som penetrerat de juridiska frågor som rösträttsavtalen aktualiserar tycks ha funnit engagerande och icke helt okomplicerade¹ problem att skriva om.

I nordisk doktrin har ämnet blott behandlats mera utförligt av Nial i en uppsats i samlingsverket Aktiebolagsrättsliga studier från 1935. Sedan dess har mycket nytt material tillkommit, särskilt om man beaktar rättsutvecklingen i utlandet. Nials arbete har också utsatts för viss kritik. Hans ställningstaganden ansågs icke vara grundade på tillräckligt djupgående analyser.² En nutida läsare saknar kanske snarare en mera ingående beskrivning av rösträttsavtalens funktioner i aktiebolagen.

Ämnet är av sådan beskaffenhet att det ofta väcker livlig debatt. Här i Norden är det senast Gomard som blåst nytt liv i diskussionen genom att ifrågasätta de regler som antas gälla.³

Dessutom är frågorna kring rösträttsavtal praktiskt betydelsefulla.⁴ Många advokater, bolags- och bankjurister kommer icke sällan i beröring med tveksamma frågor inom området. En modern framställning torde därför fylla ett visst praktiskt behov.

Härutöver kan jag hänvisa till en direkt uppfordran från en auktoritet på området, nämligen Borum, som i en tidskriftsartikel framhåller:

Det tvivlsomme og derfor ogsaa mest omdebatterede spørgsmål vedrørende *stemmeretten* er om denne kan *gøres til genstand for særskilt overdragelse* fra aktionærens side . . .

Herom må der kunne skrives en doktordisputats.⁵

¹ Freyria s. 436, Champaud s. 118.

² Bergendal, Sakkunnigutlåtande s. 23 f.

³ Aktieselskabsret s. 177 ff.

⁴ Jfr Patry, Accords s. 5 f.

⁵ Borum, Stemmeretten s. 259.

2. Material

A. SVENSKT MATERIAL

a. Insamling av material

För en undersökning av olika slags röstavtal och en givande diskussion kring dessa företeelser krävs enligt min mening ingående kännedom om vilka slags avtal som förekommer i praktiken. Här möter dock den svårigheten, att sådana avtal mycket sällan aktualiseras vid tvister inför domstol. Skiljedomstolar sysslar troligen mera med röstavtal än de allmänna domstolarna; skiljedomstolarnas avgöranden torde emellertid sällan vara tillgängliga för forskare.

Obwohl die ABV (Aktionärbindungsverträge) in der Praxis der AGen von erheblicher Bedeutung sind, war und ist ihre wissenschaftliche Erfassung und Bearbeitung dadurch gehemmt, dass sie zumeist ihres Zweckes wegen geheim gehalten werden. Aus diesem Grunde sind die praktisch vor allem wichtigen Konsortialverträge fast regelmässig mit einer Schiedsklausel versehen, damit auch im Streitfalle die Öffentlichkeit nicht auf dem Wege über die Verhandlungen vor den staatlichen Gerichten von ihnen etwas erfahre. Ja sogar die Anrufung der Schiedsgerichte wird nach Möglichkeit vermieden, und wenn sie erfolgt endet das Verfahren oft durch Vergleich.⁶

Eftersom tvister om rösträttsavtal så sällan tycks nå domstol, har inte någon kartläggning av opublicerad domstolspraxis ansetts löna mödan. Det är emellertid uppenbart att en undersökning, särskilt vad de rättspolitiska synpunkterna beträffar, blir lidande på en bristande kontakt med rättspraxis.

Ett exempel på en dylik verklighetsfrämmande inställning erbjuder en uppsats av en tysk författare. I en framställning som tryckts 1965 hänvisar författaren till de upplysningar om i praktiken förekommande rösträttsavtal som meddelas i ett arbete från 1928.⁷

Jag har valt att söka skaffa mig en klarare uppfattning om de företeelser jag önskar behandla genom att företaga en fältundersökning. På detta sätt har jag också försökt få en aning om vilka frågeställningar på området som är av störst praktiskt intresse.

För att få ett preliminärt intryck skickade jag till en början ut ett frågeformulär till 37 advokater med förmodad bolagsrättslig praktik, till de 12 större affärsbankerna samt till 41 bolag med börsnoterade aktier. De senare bolagen utvaldes så, att olika branscher och företagskedjor blev representerade. Formulärundersökningens syfte var främst att etablera kontakt med personer som kunde bidra med material och synpunkter.

⁶ Glattfelder s. 155, jfr Houin s. 207, Foyer s. 233 f.

⁷ Hueck, Stimm-bindungsverträge s. 402 not 6.

Formuläret innehåller beskrivningar av olika tänkbara företeelser på området. Den som fyller i formuläret får till uppgift att ange huruvida företeelsen ifråga förekommer ofta, sällan eller aldrig i hans praktik. Av 90 utsända formulär återkom, efter påminnelse i vissa fall, 74 st. Därav återsändes 13 oifyllda, vanligen med motivering att adressaten saknade erfarenhet av i formuläret berörda frågor.

Undersökningen och särskilt vissa av kommentarerna till svaren låg där- efter — jämte en preliminär teoretisk översikt över ämnet — till grund för ett mera utförligt frågeformulär.

Detta senare formulär innefattar en inventering av viktigare problem inom undersökningsområdet. Spörsmålen är av olika typ:

a. De flesta frågorna har till syfte att framkalla faktiska upplysningar om hand- landet i bolagspraxis. Exempel:

Brakar aktieägaren (vid fullmaktsinsamling) ha tillfälle att ge anvisningar om rösträttens utövning?

Förekommer det ofta att folk försöker bryta mot konsortialavtal?

Har Ni i något sammanhang stött på oåterkallelig röstfullmakt?

I vilka andra situationer än gåvosituationen har Ni stött på att ägaren förbe- håller sig att utöva rösträtt för aktier efter det att aktien överlåtits?

b. En del spörsmål avser sådana värderingar hos den intervjuade som kan tänkas verka bestämmande på hans handlande:

Nämna några faktorer Ni anser avgörande för valet mellan konsortialavtal i maktkoncentrationssyfte, aktieägareförening med röstbindning, styrelseanknuten aktieägareförening med fullmaktsinsamling som huvudsyfte eller insamling av fullmakter genom cirkulärbrev.

Är de ... nämnda typerna av konsortialavtal effektiva?

c. I ett fåtal frågor begärs besked om hur den intervjuade skulle handla i vissa bestämda situationer:

Vad gör man om någon säger sig vilja avvika från avtalet?

d. I ett fall är syftet att klarlägga språkbruket:

Vilka avtal tänker Ni på då termen konsortialavtal nämns i aktiebolagsrättsliga sammanhang?

Den intervju som företogs på grundval av formuläret var ej strängt bunden till de däri angivna spörsmålen. Frågeformuläret hade utsänts i förväg. Mycket av aktiviteten vid intervjuerna ägnades åt att försöka få fram konkret material, såsom fullmaktscirkulär och avtal av skilda slag.

23 personer intervjuades. Av dem var 11 advokater, 6 bolagsjurister samt 4 bankjurister. Dessutom intervjuades 2 personer utan juridisk ut- bildning i bolag där konsortialavtal förekom.

Dessa personer hade utsetts bland dem som hade besvarat den första enkäten. Därvid hade de utvalts, som visat särskilt intresse för undersök- ningen och dessutom föreföll väl insatta i problemen. Jag sökte även

uppnå viss geografisk spridning. Särskilt försökte jag sammanträffa med personer som var knutna till företag där enligt tillgängliga uppgifter aktieägarföreningar eller konsortialavtal föreligger. Dylika upplysningar finner man t. ex. hos Pokorny och Hermansson.

Dominansen för advokatgruppen har sin förklaring i att denna yrkesgrupp — såvitt den preliminära enkäten utvisar — har den mest allsidiga praktiken på området. I många företag, också sådana med anställda bolagsjurister, anlitas exempelvis advokater vid upprättandet av konsortialavtal.

Man kan naturligtvis fråga sig varför fältundersökningen icke har fått en mera metodisk uppläggning; nog borde man ha kunnat nå intressantare resultat genom att välja ut intervjuobjekten efter vederfarna statistiska metoder? Materialets representativitet hade då ej heller kunnat sättas ifråga. Härtill kan följande sägas:

1. En dylik undersökning skulle svårligen kunna ge något säkert utslag, eftersom sekretessynpunkter ofta hindrar uttömmande upplysningar.⁸
2. I många fall föreligger så bristande insikter hos dem som berörs av problemen att en systematisk undersökning skulle vara behäftad med stora felkällor.
3. Svåra gränsdragningsfrågor möter också. Gränsen mellan röstbindning på grund av uttrycklig överenskommelse och sådan som grundas på tyst samtycke och personliga relationer är exempelvis ofta flytande.⁹
4. Om nu mot förmodan en någorlunda tillförlitlig frekvensundersökning skulle kunna utföras, så skulle utbytet i varje fall icke komma att stå i relation till insatsen. En upplysning om i hur många procent av svenska aktiebolag ett bestämt slags avtal förekommer är väl exempelvis av ganska begränsat intresse. Det finns ju sällan andra uppgifter att sätta en sådan upplysning i relation till.
5. Samtidigt med fältundersökningen pågick ett försök till kartläggning av kontrollen över storföretag i den s.k. koncentrationsutredningen. En del av resultaten från denna undersökning har sedermera kunnat läggas till grund för antaganden om den ungefärliga frekvensen av vissa i avhandlingen beskrivna företeelser.

b. Materialets utnyttjande

Denna undersöknings begränsade målsättning och det pågående utredningsarbetet gjorde det således naturligt att inskränka fältarbetet till att insamla så mycket för avhandlingen relevant material som möjligt.

⁸ Jfr Zluhan s. 70.

⁹ Exv. Nial, Studier s. 8.

Undersökningen baseras i stor utsträckning på det material och de synpunkter som framkommit genom fältundersökningen.

Intervjuerna har utnyttjats så, att samstämmiga eller i det närmaste samstämmiga besked om rättsligt relevanta beteenden upptagits till diskussion och använts vid argumenteringen såsom relativt säkra upplysningar om praxis. Dessutom har intervjuerna skänkt mig en allmän överblick över problemen och värdefulla impulser att arbeta vidare på.

Det insamlade skriftliga materialet har utnyttjats till en deskriptiv framställning av viktigare företeelser som kan ligga till grund för en analys.

Redovisningen av materialet innebär emellertid vissa vanskligheter. Intervjuerna har nämligen skett med förbehåll att inga upplysningar skall redovisas sammankopplade med namn på bolag eller personer, något som varit en förutsättning för ett gynnsamt resultat. Detta medför att källmaterialet ej kan hållas tillgängligt för offentlig granskning.¹⁰

Dessa förhållanden har medfört, att namnuppgifter och andra identifieringsdata — som ju helt saknar intresse för den rättsliga analysen — konsekvent utelämnats även om tillstånd till offentliggörande erhållits eller kunnat erhållas. Enda undantag är vissa halvstatliga kreditinstitut, där avtal och bolagsordning publicerats i riksdagstrycket.

Avtal och annat skriftligt material har paginerats. Hänvisningar med versaler och siffror hänför sig till detta material. Uppgifter från intervjuerna kan kontrolleras via en efter formuläret uppställd sammanställning av intervjusvar. I sammanställningen hänvisas till det exemplar av formuläret som innehåller anteckningar från ifrågavarande intervju.

När avhandlingsarbetet slutförts, kommer detta skriftliga material att deponeras i Lunds universitetsbiblioteks förvar; det blir därefter endast möjligt att taga del av handlingarna efter överenskommelse med därav berörda företag och personer.

B. KOMPARATIVT MATERIAL

Den ovan redovisade grundvalen av insamlat empiriskt material har haft en bestämmande inverkan på undersökningens gränser och har också haft återverkan på utnyttjandet av det komparativa materialet.

Det har synt mig naturligt att medtaga visst material från utländsk rätt. Jag har emellertid velat undvika en renodlat komparativ uppläggning, eftersom jag icke haft tillfälle att vidtaga motsvarande undersökningar av utländsk praxis. För övrigt skulle en dylik uppläggning möta vissa svårigheter eftersom undersökningen berör flera olika rättsområden utanför den egentliga aktiebolagsrätten.

¹⁰ Jfr Heckscher s. 87 f.

Utländska rättskällor har emellertid utnyttjats för att belysa svensk rätts lösningar. Utländsk doktrin har fått bidra med material till diskussion av olika alternativ och ståndpunkter. Utländska rättsfall har återopats i viss utsträckning, icke blott för att belysa främmande rätts inställning utan även för att tjäna som exempel på typiska tvistesituationer som kan tänkas komma upp till bedömning även i svensk rätt.

Det är sålunda *icke* avsikten att ge en fullständig bild av rättsläget i främmande rättsordningar. Huvudsakligen har sådant material beaktats som är av relativt sent datum och som synts mig vara av principiellt intresse. Vad dansk och norsk och finsk rätt beträffar har jag dock eftersträvat största möjliga fullständighet. Tonvikten har emellertid kommit att ligga mera på med svensk rätt gemensamma än därifrån skiljaktiga element.

Ur tysk och fransk doktrin och praxis har mycket funnits att hämta; här har jag försökt att anknyta till diskussionen i viktigare frågor och anföra typiska fall ur praxis.

Mycket lättåtkomligt material synes ej föreligga för engelsk rätts del; däremot är litteratur och praxis i USA omfattande och svåröverskådlig. Då bolagsrätten i flera avseenden är likartad i England och USA har jag i huvudsak anlitat amerikansk litteratur i ämnet.

Eftersom angloamerikansk bolagsrätt har färre drag gemensamma med den nordiska rätten än den kontinentala¹¹ har jag hållit mig till huvud- dragen och framförallt icke i nämnvärd utsträckning utnyttjat den rika rättsfallsfloran i USA med dess ofta motsägande lösningar. Dessa differenser beror ju bl. a. på olikheter i delstaternas lagstiftning.¹² Det kan till- läggas att jag i fortsättningen använder uttrycket amerikansk rätt för att beteckna för flertalet delstater gemensamma grunddrag.¹³

Slutligen har schweizisk och italiensk doktrin beaktats, främst för att här funnits relativt moderna framställningar av problemen att tillgå. Belgiska, italienska och schweiziska rättsfall har i vissa fall bedömts vara av intresse.

De riktlinjer jag följt vid utnyttjandet av det komparativa materialet har gjort det naturligt att omskriva utländska begrepp till svensk terminologi. Jag har sålunda funnit det lämpligt att översätta Aufsichtsrat med styrelse, director med styrelseledamot etc. Detta har skett även om begreppen icke är helt synonyma, utan blott utgör varandras närmaste motsvarigheter. Endast om motsvarande svenska term saknats har utländsk termino-

¹¹ Nial, En nordisk aktielag s. 324.

¹² Jfr Brand s. 49, O'Neal I s. 227.

¹³ Jfr Glattfelder s. 218.

logi måst tillgripas. I klarhetens intresse anges någon gång den utländska termen inom parentes.

Som framgår har jag icke funnit det angeläget att enligt den s. k. Länderbericht-metoden framställa huvuddragen i olika rättsordningar. Detta beror som nämnts främst på ämnets art, men även på att jag anser att dylika sammanställningar i många fall kan vara ganska litet givande. Vålgjorda översikter över de regler som gäller för rösträttsavtal i olika rättssystem återfinns för övrigt i utländsk doktrin.¹⁴

3. Uppläggnig

Jag har valt att disponera undersökningen så, att jag först beskriver de företeelser som skall undersökas. En kartläggning synes berättigad bl. a. därför att röstavtalens mångskiftande former knappast kan tänkas vara läsaren bekanta. Såvitt jag vet finns det icke heller någon deskriptiv framställning, som kan appliceras på svenska förhållanden.

Da ... die ABV dem ... Juristen im allgemeinen wenig bekannt sein dürften, rechtfertigt es sich ... einen sie beschreibenden Teil vorauszuschicken.¹⁵

Det har därvid synts angeläget att infoga avtalen i det sammanhang där de hör hemma. Avtalsformerna har av allt att döma sin huvudsakliga funktion som metoder för olika arrangemang av kontrollen över aktiebolag. Det har därför förefallit lämpligt att vid sidan av beskrivningar av röstfullmakter och olika slags avtal om rösträtt även ge en översikt över andra metoder med besläktade syften och diskutera vilka synpunkter som bestämmer valet mellan de olika metoderna.

Den första delen av avhandlingen tangerar politiskt brännbara spörsmål angående maktkoncentrationen i näringslivet. Det är icke min mening att i detta sammanhang taga ställning till de politiskt intressanta värderingsfrågor som ämnet aktualiserar. Min avsikt är endast att beskriva vissa sidor av kontrollapparaten i aktiebolagen så verklighetstroget som möjligt.

När jag diskuterar de argument som framföres för och mot maktkoncentrationen i bolagen i allmänhet och vissa koncentrationsmetoder i synnerhet, söker jag sålunda enbart sätta de framförda argumenten i relation till den verklighet jag har försökt beskriva. Jag eftersträvar alltså att hålla framställningen fri från egna politiska värderingar av de behandlade fenomenen, liksom jag medvetet avstår från framtidsprognoser och reformförslag i denna del.

¹⁴ Glattfelder s. 194-225, Cottino s. 23-92, Travaux de l' Association Henri Capitant X, 1956 s. 202-278.

¹⁵ Glattfelder s. 156.

Avhandlingens senare del är ägnad en analys av rättsverkningarna av olika avtal om rösträtt. Dylika avtal kan naturligt indelas i två grupper, nämligen avtal om överföring av rösträtt samt avtal varigenom den röstberättigade förbinder sig att utöva rösträtten på visst sätt. Denna andra del, som är avhandlingens huvuddel, inledes med ett kapitel där uppläggningen presenteras i huvuddrag.

Första delen

KAPITEL I

Om kontroll över aktiebolag

I. Kontrollbegreppet

A. FÖRSÖK TILL ANALYTISK DEFINITION

Man talar ofta om att någon kontrollerar eller har kontroll över ett aktiebolag. Sådana uttalanden förefaller klara och meningsfulla. Icke desto mindre bereder det ganska stora svårigheter att precisera vad som menas med »kontrollera» och »kontroll» i sådana satser. Det är tydligt att uttrycket inte användes i samma betydelse som när man talar om att revisorerna kontrollerar bolagets räkenskaper eller att PRV kontrollerar att ett emissionsbeslut är riktigt fattat. Det är icke fråga om kontrollera i betydelsen granska. Användbara synonymer för kontrollera är i detta fall leda, dirigera, ha makten över.¹

Det är svårt att åstadkomma en preciserad analytisk definition, dvs. en korrekt bestämning av uttryckets innebörd i allmänt språkbruk,² eftersom man med termen kontroll kan åsyfta mycket varierande typer av situationer. Härtill kommer att den huvudsakliga skillnaden mellan begreppen »makt» och »kontroll» tycks vara att kontrollbegreppet har ett något mera begränsat användningsområde. Och det är ju känt att preciseringen av vad som menas med makt är en besvärlig uppgift.³

Exempel på en vag definition finner man hos Champaud:

Contrôler une société, c'est détenir le contrôle des biens sociaux (droit d'en disposer comme un propriétaire), de telle sorte que l'on soit maître de l'activité économique de l'entreprise sociale.⁴

Hänvisningarna till rättsliga kategorier som får sitt innehåll av de på varje område gällande rättsreglerna och bruket av obestämda uttryck såsom »maître» gör definitionen i det närmaste innehållslös.

Ett annat försök till precisering hittar man i ABL. Där förekommer emellertid icke begreppet kontroll utan ett annat uttryck med liknande innebörd: »bestämmande inflytande». Uttrycket har en viktig funktion som

¹ Champaud s. 105.

² Jfr Strömberg s. 34.

³ Lidén s. 18 f., Berle-Means s. 69, SOU 1968: 7 s. 11.

⁴ s. 161.

kriterium på koncernförhållande. ABL utgår från att koncernförhållande föreligger då

... ett bestämmande inflytande ... utövas från det ledande bolagets, moderbolagets, sida och ... tillika en väsentlig intressegemenskap finnes mellan detta och det beroende bolaget, dotterbolaget.⁵

Distinktionen får ytterligare stadga genom anförande av exempel på situationer då sådant förhållande mellan bolagen typiskt föreligger. Mest renodlat är enligt ABL det fall då ett aktiebolag äger mer än hälften av aktierna i ett annat aktiebolag eller mer än hälften av röstetalet för samtliga aktier i det andra aktiebolaget.⁶

ABL:s beskrivning på förhållandet moderbolag-dotterbolag tycks täcka vad man avser med kontroll. Också denna bestämning är emellertid för vag att tjäna som definition. Det har nämligen visat sig att lagstiftaren inte har lyckats att klart ange när koncernförhållande föreligger och koncernreglerna sålunda måste tillämpas.

Svårigheter ... kunna uppstå genom att egenskapen av dotterbolag icke alltid omedelbart framgår av lätt iakttagbara otvetydiga fakta. --- Det är vanskligt att avgöra, vad som skall anses vara bestämmande inflytande och väsentligt intresse.⁷

Att döma av utvecklingen i Västtyskland har emellertid koncernbegreppet spelat ut sin roll. I den nya AG av 1965 har man lämnat det koncernbegrepp som i AG 1937 liksom i ABL⁸ bildar en utgångspunkt för regelkomplexet och istället byggt upp ett finmaskigt nät av definitioner på olika företagskombinationer. Detta har i sin tur medfört att reglerna kunnat göras mera differentierade och bättre avpassade för reglering av nutida företagsformer.⁹

En annan väg till precisering av begrepp som »kontroll» och »makt» öppnar sig måhända om man riktar uppmärksamheten mot de negativa istället för de positiva yttringarna. Det vore kanske möjligt med definitioner av makt och kontroll som utgick från sanktionsmekanismen på ett visst område.¹⁰ Sådana definitioner skulle emellertid nödvändigtvis bli mycket omfattande och komplicerade och fordrar djupgående sociologiska undersökningar. Försöken att åstadkomma en analytisk definition måste därför uppgivas.

B. SYNTETISK DEFINITION

Eftersom försöket att uttömmande ange vad som menas med kontroll misslyckats, återstår möjligheten att finna en lämplig arbetsdefinition eller

⁵ Motiv 1941 s. 679, SWN s. 518.

⁶ ABL 221 § 1 mom. jfr not 5 ovan.

⁷ Danielsson s. 255.

⁸ Jfr Motiv 1941 s. 367.

⁹ Jfr Rodhe, Företagskombinationer s. 597.

¹⁰ Lidén s. 19 f., Aubert s. 70 f.

syntetisk definition.¹¹ En sådan definition behöver givetvis icke omfatta annat än just kontroll över aktiebolag. Lämpligen bör också definitionen anknyta till en lätt verifierbar faktisk företeelse; så Berle-Means:

Since direction over the activities of a corporation is exercised through the board of directors, we may say for practical purposes that control lies in the hands of the individual or group who have the actual power to select the board of directors, (or its majority) ...¹²

Men också denna definition har sina svagheter. Författarna framhåller själva:

Occasionally a measure of control is exercised not through the selection of directors, but through dictation to the management, as where a bank determines the policy of a corporation seriously indebted to it.¹³

Dessutom är förhållandena i svensk rätt ej helt överensstämmande med de amerikanska. Bolagsstämmans kompetens är enligt aktiebolagsrätt som uppbyggt efter tyskt och franskt mönster vidare än i USA. Sålunda är styrelsen i ett amerikanskt bolag obunden av aktieägarnas instruktioner,¹⁴ medan den i ett svenskt bolag som regel är skyldig att följa stämmans föreskrifter.¹⁵ Att begränsa området för kontrollen till utseende av styrelse kan sålunda vara missvisande.

Därför finns det anledning att med termen kontroll beteckna möjligheten att dirigera bolagsstämmans beslut i frågor som ej är av extraordinär natur. Den senare inskränkningen är viktig. För även om man har kontrollen över ett bolag kan man vara förhindrad att genomföra mera djupgående förändringar på grund av kraven på kvalificerad majoritet i vissa frågor.

Emellertid blir denna omfattning av begreppet kontroll trots allt för vid för undersökningens syfte.

When control is thus defined a wide variety of kinds and conditions of control situations can be found — forms derived wholly or in part from ownership, forms which depend on legal devices, and forms which are extralegal in character.¹⁶

Jag har funnit det mest ändamålsenligt att begränsa synfältet till yttre, påvisbara faktorer av generell betydelse¹⁷ och därigenom utesluta sådana situationer där exempelvis personligt inflytande eller hot om represalier ligger bakom utfallet av ett stämmobeslut. Jag kommer därför i fortsättningen att använda termen kontroll så, att den person eller den grupp

¹¹ Se not 2 ovan.

¹² s. 69, jfr Hornstein I s. 147.

¹³ s. 69 f.

¹⁴ Se exv. Berle s. 70, O'Neal I s. 153 f.

¹⁵ Jfr nedan s. 165.

¹⁶ Berle-Means s. 70.

¹⁷ Jfr SOU 1968: 7 s. 12.

av personer som på grundval av yttre påvisbara faktorer av generell betydelse, såsom aktieinnehav eller avtal, kan genomdriva ordinära stämmobeslut, sägs ha kontroll över aktiebolaget i fråga.

Det synes mig icke vara någon olägenhet att använda termen kontroll i denna snävare betydelse. I den företagsekonomiska debatten, där sådant som personligt inflytande och sociala relationer spelar en större roll, användes vanligen i motsvarande sammanhang termer såsom makt, inflytande och medbestämmande.

Det kan tilläggas, att koncentrationsutredningen medvetet avstår från att använda termen kontroll.¹⁸

C. DIFFERENTIERING

Grundläggande för kontrollen i aktiebolag är rösträttsreglerna: »... das Stimmrecht ... verkörpert ... ein gewisses Herrschaftsrecht über die Aktiengesellschaft.»¹⁹ Som huvudregel gäller att varje aktie har en röst och att den mening för vilken de flesta rösterna avgives gäller som bolagets beslut, ABL 119 § 1 st 2 och 5 pkt. Aktieägaren deltar i förvaltningen av den egendom han tillskjutit i proportion till tillskottets storlek.

Diese Organisation der AG birgt strukturell die Gefahr der Labilität ihrer Beherrschung in sich, da der Bestand der für sie entscheidenden Mehrheit der Stimmen ... bei freier Übertragbarkeit der Aktien rechtlich nicht gesichert ist.²⁰

Hur har man i praktiken sökt komma förbi den osäkerhet i kontrollpositionen som följer av rösträttsreglerna? Denna fråga kan icke besvaras på samma sätt för alla aktiebolag. En differentiering mellan olika bolagstyper synes oundgänglig.

Aktiebolagsformen användes nämligen av såväl mycket små som mycket stora företag. Enighet torde råda därom att den organisatoriska strukturen är mycket olika trots att företagen framträder i samma rättsliga organisationsform. Ofta har man menat, att dessa olikheter motiverar en speciell form för de mindre företagen som ger samma fördelar som aktiebolagsformen. I Frankrike finns SARL och i Västtyskland GMBH för småföretagen, medan aktiebolagsformen är förbehållen de större företagen. Också i vårt land har införandet av en specialreglering för småföretag inom eller utom ABL:s ram diskuterats.²¹

Oavsett vilken åsikt man hyser om det berättigade i en särslagstiftning är det emellertid i många avseenden viktigt att skilja på förhållandena i stora och små bolag.

¹⁸ a. a. s. 22.

¹⁹ Sommerfeld s. 3.

²⁰ Glattfelder s. 160.

²¹ Motiv 1941 s. 5 f., s. 29-36, SWN s. 11, Rodhe, Minoritetsskyddet s. 435 f.

De flesta författare synes vara ense om att en lämplig gräns mellan olika aktiebolagstyper är den mellan bolag vars aktier är föremål för omsättning i den allmänna marknaden och sådana där aktierna förbehålles en begränsad krets. Det talas om Publicums-Aktiengesellschaft contra personaliserade Aktiengesellschaft,²² close contra quasi-public corporation,²³ offentliga contra privata bolag.²⁴ Hänför man de bolag vars aktier faktiskt omsättes på marknaden till en grupp och övriga bolag till en annan, får man en klar skiljelinje mellan de två bolagstyperna:

... »close corporation» means a corporation whose shares are not generally traded in the securities markets.²⁵

Terminologiskt synes det mindre lyckat att använda termerna offentliga — privata bolag, då detta leder tankarna till statlig företagsamhet. Bättre synes då termerna öppna och slutna bolag passa. Härigenom fixeras intresset till aktieägarkretsen och dess öppenhet och slutenhet. Det kan nämnas att motsvarande terminologi begagnas i det danska betänkandet med förslag till ny aktiebolagslag.²⁶

2. Kontrollen i öppna bolag

A. AKTIEÄGARGRUPPENS STRUKTUR

Bakom de organisatoriska olikheterna mellan de öppna och slutna bolagen ligger olikheter i aktieägargruppens struktur, som i sin tur beror på om aktierna är åtkomliga i marknaden eller icke. I de öppna bolagen kan aktieägarna sägas utgöra en mycket heterogen grupp.

Främst lägger man märke till de aktieägare, som står bakom bolaget, då detta först uppträder på aktiemarknaden för att dra till sig nytt kapital. Denna ursprungliga ägargrupp har ett starkt intresse av att bolagets verksamhet bedrivs under dess ledning och enligt de riktlinjer som ursprungligen fastslagits. Medlemmarna i gruppen har oftast stora aktieposter och intressen i närstående företag. För dem framstår det som en naturlig sak att

udnytte de muligheder, som den gældende lovgivning rummer, for at frigøre selskabernes ledelse for inblanding fra »menige» aktionærers side ...²⁷

²² Glattfelder s. 172.

²³ Berle-Means s. 4.

²⁴ Arntzen s. 101 f., Kobbernagel s. 20 f.

²⁵ O'Neal 1 s. 5, jfr Berle-Means s. 5 f.

²⁶ s. 18, se även Bosvieux s. 66.

²⁷ Kauffman s. 190, jfr Patry, Accords s. 16.

Dessa aktieägare inriktar sig således på att behålla och för framtiden stabilisera kontrollen över bolaget. Man kan kalla dem *kontrollaktieägare*.

Kontrollaktieägarna inbjuder nu utomstående att tillskjuta kapital till bolaget. En ny aktieägars förvärv av aktier kommer att bestämmas av renodlade kapitalplaceringssynpunkter. Han önskar erhålla skälig avkastning på sitt kapital, garanti för värdebeständighet och gärna någon för-mögenhetsökning:²⁸

... his relation to the corporation is ... readily reducible to monetary terms.²⁹

Dessa aktieägars aktieposter är små — jämför härtill koncentrations-utredningen angående aktieägarnas fördelning efter aktieinnehavets storlek³⁰ — och deras intresse för företaget ringa. De bildar ej någon sammanhållen intressegrupp.³¹ Man kan kalla dem *aktiesparare*.

Vissa författare gör icke denna skillnad mellan olika aktieägarkategorier. De synes därvid utgå från att alla aktieägare utgör aktiesparare och att bolagsledningen är den egentliga kontrollgruppen.³² Det skall emellertid vara mycket stora bolag för att bolagsledningen skall komma att sakna anknytning till de grupper som satsat kapital i bolaget.³³ Ett rent direktörsvälde där bolagsledningen enbart med hjälp av insamlade fullmakter förnyar sig själv och hela aktieägargruppen får aktiespararstatus är i varje fall inget typiskt för dagens svenska storbolag.³⁴ Det är därför viktigt att man preciserar vilken aktieägarkategori man avser vid uttalanden om kontrollen i aktiebolag.

En sådan kategoriklyvning skedde länge enligt mönstret företagarktie-ägare — aktiesparare — aktiespekulanter.³⁵ Den senare gruppen torde åtminstone ur kontrollsynpunkt vara att jämställa med aktiespararna.³⁶ Numera synes också en dylik uppspaltning i två kategorier vara vanligast.³⁷ Kategoriklyvningen har särskilt betonats av Champaud, som menar, att motiven till kapitalplaceringen avgör vilken kategori en aktieägare rätteligen bör föras till:

Si un individu acquiert des actions dans le simple but de placer ses capitaux, quelle que soit la durée prévue de son placement, il doit être rangé dans la catégorie des *actionnaires-bailleurs de fonds*.

Si une personne devient actionnaire dans l'intention de prendre une part active à l'administration de la société ... elle doit être rangée dans la catégorie des *actionnaires de contrôle*.³⁸

²⁸ Patry a. st., Peyer s. 6.

²⁹ The corporation s. 40.

³⁰ Jfr SOU 1968: 7 s. 18 f., 91 ff.

³¹ Manning s. 1483.

³² Se exv. Industriförbundets meddelanden 1933 s. 130.

³³ Berle-Means s. 84 ff.

³⁴ Hermansson s. 223.

³⁵ Nial, Aktiebrev s. 34 not 114, Natio-nalekonomiska föreningen s. 58, Söderström, Anteckningar s. 264, Tunc s. 111, jfr Passow s. 328 not 4.

³⁶ Kobbernagel s. 33 f.

³⁷ a. a. s. 34, jfr Passow s. 328 ff., Westerby s. 283, Peyer s. 6.

³⁸ s. 29.

Enligt Champauds definition kommer också de aktieägare som i realiteten inte ingår i kontrollgruppen utan blott har för avsikt att inträda i denna, att räknas som kontrollaktieägare, något som förefaller förvillande.

Det tycks mig mera ändamålsenligt att reservera termen för dem som verkligen har kontrollen över bolaget. Detta läge kan naturligtvis vara väl så svårt att fastställa som aktieägarens avsikt. Om en aktieägare själv sitter i bolagets styrelse är det väl helt klart att han också ingår i kontrollgruppen. Men också de aktieägare som ligger bakom styrelseval eller andra beslut måste räknas hit.

Kontrollgruppens storlek är heller icke bunden till exempelvis så mycket aktiekapital och röster som behövs för kontroll, utan nytilkommande aktieägargrupper kan assimileras bland kontrollaktieägarna — exempelvis genom att erbjudas styrelserepresentation. Det händer nämligen stundom, att aktieinnehav av viss storlek medför medlemskap i kontrollgruppen och styrelserepresentation, även om den redan etablerade kontrollgruppen har en stabil kontrollposition.

Kontrollgruppen kan naturligtvis vägra att assimilera nya aktieägargrupper, exempelvis om en konkurrent köpt in sig i bolaget. Å andra sidan kan påpekas, att en minoritet på över 1/10 av aktiekapitalet genom sin ställning enligt ABL torde ha vissa möjligheter att irritera bolagsledningen och därigenom framtvunga sådan assimilation.

Här reserveras benämningen kontrollaktieägare för dem som gemensamt — på grundval av yttre, påvisbara och generellt verkande faktorer — har möjlighet att dirigera bolagsstämmans beslut. Aktieägare utanför denna krets med intentioner att delta i förvaltningen kan dock svårligen räknas till aktiespararnas kategori. Man får i stället, vid sidan om de bägge huvudgrupperna, i förekommande fall räkna med en tredje aktieägarkategori, nämligen aktieägare i opposition.

B. KONCENTRATION OCH STABILITET

Som nämnts finns hos kontrollaktieägargruppen en ganska förklarlig strävan att behålla kontrollen över aktiebolaget ifråga. Kontrollaktieägarna vill undvika att aktiesparargruppen mobiliseras mot den sittande styrelsen av oppositionella grupper med andra målsättningar. De strävar efter att eliminera den osäkerhet som ligger i majoritetsregeln och möjligheten att fritt överlåta aktier och försöker därigenom stabilisera kontrollen över aktiebolaget.³⁹

Samtidigt önskar kontrollaktieägarna bevara möjligheten till kapitalanskaffning aktievägen utan att behöva dela med sig av eller mista sin kon-

³⁹ Jfr Glattfelder s. 160 f.

troll. Denna tendens att undvika spridning av kontrollen till andra aktieägargrupper kan beskrivas som en strävan mot *koncentration* av kontrollen.⁴⁰ En sådan koncentration följer redan av aktieägargruppens struktur i samspel med de regler som aktualiseras inför beslutsprocessen på bolagsstämman.

Kontrollaktieägarnas strävan att koncentrera kontrollen är primär — i andra hand kommer försöken att stabilisera positionen. Dessa strävanden är dock i praktiken så nära hopkopplade att de i fortsättningen kommer att behandlas gemensamt. När det i fortsättningen talas om koncentration av kontroll avses därför i regel även tendensen till stabilisering.

C. ORDINÄRA KONCENTRATIONSEFFEKTER

a. Registreringsförfarandet

Ett absolut villkor för utövning av rösträtt för en aktie är ju att aktieägaren finns registrerad såsom ägare till denna i bolagets aktiebok.⁴¹ Är detta villkor uppfyllt i de stora bolagen? En antydning till ett svar på frågan finner man i motiven till ABL. Där framhålles, att utvecklingen medfört, att aktieägare i allt större omfattning underlåter att anmäla sina förvärv till införing i aktieboken.⁴²

Om kontrollaktieägarna skall kunna uppnå och behålla sin på rösträtten grundade position måste de låta sig införas i aktieboken såsom aktieägare. Det är därför naturligt att de större, personligt intresserade aktieägarna låter registrera sina aktieinnehav.

Aktiespararen har däremot inga sådana skäl för att låta sig införas i aktieboken. För honom kan en registrering emellertid vara rekommendabel ur andra synpunkter. Registrering medför exempelvis som regel att man erhåller bolagets årsredovisning, meddelanden från bolaget, såsom kallelser till stämmor och — vilket är särskilt betydelsefullt för en aktieägare som själv förvaltar sina aktier och icke har någon närmare kontakt med bolaget — meddelanden om emissioner.

En ytterligare anledning till registrering kan vara möjligheten att få aktien dödad om den plötsligt kommer bort; annars kan det bereda stora svårigheter att styrka att den sökande var ägare till aktiebrevet och att få fram korrekta uppgifter om aktiebrevets innehåll. Registrering är dock icke nödvändig för ansökan om dödning.⁴³ Genom registrering hindras också att aktiebrevet dödas utan innehavarens vetskap — av allt att döma en ganska sällsynt situation.⁴⁴

⁴⁰ Jfr Kobbernagel s. 42, Nial, Företagskoncentrationen s. 115.

⁴¹ Från innehavarkortier bortses.

⁴² Motiv 1941 s. 490.

⁴³ Jfr Kôersner s. 68 f., Ramklint s. 34.

⁴⁴ Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 64 not 38 (»vid not» utmärker placering å textsida), s. 115 not 233 m. hänv.

Om man bortser från dödningsfallet når en aktieägare tillräcklig kontakt med bolaget genom att endast låta inregistrera en aktie. Det kan dock ifrågasättas om det behöver innebära några större olägenheter att ingesamtliga aktiemantlar till bolaget för införing i aktieboken.^{44a}

För en särskild kategori aktieägare, nämligen omyndiga, föreskrives registrering genom regeln i FB 15: 7, 2 st:

»Har den omyndige aktier eller andra därmed jämförliga värdepapper, över vilka enligt lag bok eller förteckning föres, skall förmyndaren tillse, att den omyndige, så snart ske kan, där upptages som ägare.»

Har omyndigs aktier jämlikt FB:s bestämmelser nedsatts i öppet förvar i bank tillkommer samma uppgift banken enligt 1924 års lag om omyndigs värdehandlingar, 2 § 1.

Vilka överväganden som ligger bakom dessa regler framgår ej. FB:s från förmyndarlagen övertagna bestämmelse motiveras endast med att införingen i aktiebok är förenlig med god ordning,⁴⁵ en skäligen intetsägande formulering. Bortsett från detta fall ombesörjer bank registrering av deponerade aktier endast om aktieägaren särskilt begär det.

Med hänsyn till dessa omständigheter finns det skäl att antaga, att en del av aktiespararna, exempelvis de som endast köper aktier som korttidsplacering och de som överlämnar sina aktier till förvaltning i bank, vanligen underlåter att registrera sig.

Det är svårt att säga i vilken utsträckning registrering underlåtes. I aktieboken står ju aktierna registrerade på den som senast anmält sitt förvärv. Aktien kan därefter ha bytt ägare många gånger. Någon möjlighet att fastställa registrets tillförlitlighet vid en viss tidpunkt finns vanligen icke. En lösning är att jämföra aktieboken med de deklarationsuppgifter som aktieägarna jämlikt 43 § 1 mom. taxeringsförordningen avlämnar;⁴⁶ därigenom kan man få en uppfattning om hur stor del av aktieägarna som vid utdelningstillfället ej var registrerade. Koncentrationsutredningen har kunnat konstatera betydande skillnader vid jämförelser mellan aktiebokens uppgifter och deklarationsuppgifterna för samma bolag.⁴⁷

En så gott som fullständig revision av aktieboken inträder emellertid vid emission; för att utnyttja sin teckningsrätt eller rätt att erhålla nya aktier måste aktieägaren lämna in sina aktiemantlar till bolaget och i samband därmed sker registrering om den tidigare har underlåtit. Den procentuella andelen föråldrade registreringar kan sålunda växla beroende på hur lång tid som förflutit efter emission.

Det finns således anledning att anta, att en stor del av de aktier som förvärvas i börsnoterade bolag aldrig blir registrerade på förvärvaren i bola-

^{44a} SOU 1968: 59 s. 33.

⁴⁵ NJA II 1924 s. 405.

⁴⁶ Jfr Forsgren s. 10, SOU 1968: 7 s. 87.

⁴⁷ SOU 1968: 7 a. st.

gets aktiebok. Kontrollaktieägarna kan utgå från, att långtifrån alla aktier registreras och att rösträtten för förvärvade men ej registrerade aktier under normala förhållanden inte kan förväntas bli utnyttjad. Detta innebär att kontrollgruppens insats av kapital för att uppnå en kontrollposition kan svara mot mindre än hälften av det totala röstetalet. Den utblivna registreringen för vissa aktiesparare verkar sålunda mot en koncentration av kontrollen.

b. Närvaro och representation vid stämma

ba. Närvarofrekvens

De aktieägare som låtit registrera sina aktier har stundom ytterligare formaliteter att iakttaga för att kunna utöva rösträtt. Så brukar i större bolag med stöd av ABL 114 § 2 st stadgas i bolagsordningen, att aktieägare för att vinna rätt att delta i förhandlingarna måste anmäla sig hos styrelsen viss tid före bolagsstämman.⁴⁸

För samtliga bolag gäller dock, att aktieägarna personligen eller genom ombud måste infinna sig på stämman för att kunna göra sitt inflytande gällande. Röstning per korrespondens, som varit föremål för övervägande i fransk och engelsk rätt,⁴⁹ har ännu icke vunnit insteg i aktiebolagslagstiftningen.

Det är ett känt faktum, att närvarofrekvensen på storbolagens stämmor är låg, om man ser till *antalet aktieägare*.⁵⁰ Dock synes den som regel vara högre ju större bolaget är. För 34 börsnoterade bolag får Lindgren med hänsyn till tillgängliga siffror från 1940-talet fram ett medeltal av något över 13 stämmodeltagare. Hermansson når vid en motsvarande undersökning på 1950-talet, som dock endast omfattar tillgängliga uppgifter om de 25 till omsättningen största bolagen, siffran 17.8.⁵¹ Enligt koncentrationsutredningens undersökning var 1963 i genomsnitt 22 personer närvarande vid de börsnoterade företagens stämmor. Detta berättigar till slutsatsen att stämmodeltagandet i storbolagen på senare år blivit livligare.⁵² Man kan dock ej komma ifrån det faktum, att endast en mycket liten andel av antalet aktieägare — som ju i börsnoterade företag kan gå upp till 60 000 eller mera⁵³ — personligen eller genom egen företrädare infinner sig på stämman.

Detta fåtal personer representerar emellertid en stor del av aktiekapitalet. Den på stämmorna i de stora bolagen representerade *andelen av totala röstetalet* är enligt Lindgrens undersökning 42 procent och enligt

⁴⁸ Jfr Taxell, Aktierätt s. 27, NASL 69 § 3 st.

⁴⁹ Ripert s. 551, Gower s. 442.

⁵⁰ Glattfelder s. 160.

⁵¹ Lindgren s. 294 f., Hermansson s. 212.

⁵² SOU 1968: 7 s. 20, 144 ff.

⁵³ Jfr Hermansson s. 202.

Hermanssons 41 procent. Koncentrationsutredningen får för samtliga börsnoterade företag 1963 siffran 39 procent.⁵⁴ De på stämman närvarande personerna kan sålunda icke i nämnvärd utsträckning vara enskilda aktiesparare med små isolerade aktieinnehav. Tillslutning av aktiesparare till stämmorna skulle ha medfört ett helt annat deltagarantal.⁵⁵

bb. Varför uteblir aktiespararna?

Många skäl för aktiespararnas uteblivande kan anföras. Den enskilde aktieägarens aktiepost är ofta så liten att rösterna mot en organiserad kontrollgrupp är praktiskt taget betydelselösa.⁵⁶ Ju fler aktieägarna är i ett bolag desto maktlösare är de.⁵⁷ Vidare anser sig måhända aktieägaren endast sällan vara sakkunnig nog för att ha något utbyte av att delta i behandlingen av de frågor som upptages på stämman. Kostnaden för resa till stämмоorten kanske överstiger utdelningen på aktierna,⁵⁸ aktieägaren kan sakna möjlighet att avbryta sitt arbete för att infinna sig på stämman etc.

Den viktigaste orsaken torde dock ligga i motiven bakom aktieförvärvet; som aktiesparare har aktieägaren endast inriktat sig på aktien som kapitalplacering och den möjlighet att delta i bolagets förvaltning som aktien ger är för honom helt ointressant: »shareholders remain stubbornly uninterested in exerting control».⁵⁹

Härav följer också att rösträtten på aktien i regel icke påverkar börskursen: aktier med och utan rösträtt går till samma kurs.⁶⁰

Slår aktiespararnas ekonomiska förväntningar slint föredrar de att sälja sina aktier framför att söka göra sig gällande i bolaget.⁶¹

Well-informed investors, analyzing the company's documents, often prefer to sell their stock ... rather than to engage in lengthy and dubious battles for remedying managerial shortcomings.⁶²

En aktieägare, som är missnöjd med den politik ledningen för ett stort bolag bedriver, gör sig ostridigt inte besvär med att infinna sig till bolagsstämman eller skicka ett ombud till denna. Om han gör något alls, säljer han aktien.⁶³

Aktiespararen ser alltså ingen anledning att genom stämmodeltagande utöva kontroll över att bolaget förvaltas riktigt.⁶⁴ Däremot är det för ho-

⁵⁴ Lindgren s. 292 f., Hermansson s. 212, SOU 1968: 7 s. 20, 141 ff.

⁵⁵ Jfr Passow s. 481, Westerby s. 297 f.

⁵⁶ Jfr Patry, Accords s. 14.

⁵⁷ Welinder s. 10, Carlsson s. 38 ff., jfr Taxell, Kompetens s. 235.

⁵⁸ Brand s. 4.

⁵⁹ Manning s. 1487, jfr Champaud s. 21,

Nial, Kontrollen s. 95, Thomas s. 752, Berr s. 248 f., Ramklint s. 36.

⁶⁰ Jfr O'Neal 1 s. 103 vid not 53, Kauffmann s. 197 not 32.

⁶¹ Jfr Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 21 vid not 25, SOU 1968: 7 s. 30.

⁶² The corporation s. 54.

⁶³ Sandels s. 99.

⁶⁴ Se även Taxell, Kompetens s. 235.

nom ytterst betydelsefullt, att han får den information om bolaget som han behöver, så att han kan avgöra när det är lämpligt att lämna bolaget.⁶⁵ I detta sammanhang erbjuder ABL:s regler om redovisning och revision ett betydande skydd. Den bevakning av de öppna bolagens ekonomi som särskilt dagspress och ekonomisk fackpress utövar kan också nämnas. Slutligen kan tilläggas, att aktiebolag vars aktier noteras på fondbörs vanligen är stora och framgångsrika företag,⁶⁶ vilket motiverar att aktiespararen betraktar sin aktiepost som en relativt säker kapitalplacering snarare än som delägarskap i en ekonomiskt riskfylld rörelse, i vilken han måste tillvarata sina intressen genom att utöva inflytande på förvaltningen.

bc. Uteblivandets följder

Egendomligt nog betraktar man på många håll aktiespararnas frånvaro från stämmorna som problematisk.⁶⁷ Man menar tydligen att den demokratiska uppbyggnaden av aktiebolaget med rösträtt för varje aktie på detta sätt förfuskas.⁶⁸ I USA har man därför sökt intressera aktieägarna genom att omge stämmorna med ett flertal publikdragande arrangemang. Manning talar resignerat om

... the increasingly familiar sight of large-company shareholders' meetings with a revival-meeting atmosphere — box lunches, flowers for the ladies, wailing infant shareholders, publicity-seekers demanding the floor ...⁶⁹

Att bolagsstämmorna får en prägel av folkfester kan väl knappast i någon högre grad bidra till riktigare eller mera »demokratiska» beslut — snarare torde sådana tillställningar vara till nackdel för det sakliga meningsutbytet.⁷⁰

Nu kan det visserligen invändas, att aktieägarna har möjligheten att utöva sin rösträtt genom ombud. Samtliga aktieägare skulle därmed kunna göra sina åsikter hörda. Men såvitt de stora bolagen och de små aktieägarna beträffar ligger det icke mycket realitet bakom talet om medförvaltning och rösträttsutövning från aktieägarens sida vid fullmaktsröstning. Initiativet till uppdraget att rösta kommer från uppdragstagaren, som i regel är anknuten till bolagets ledning. Och aktieägaren har icke möjlighet att påverka ombudets röstning eller tar i varje fall icke tillvara någon sådan möjlighet. Anledningen härtill är naturligtvis aktiespararens passivitet i frågor om bolagets förvaltning. Närmare om hithörande problem vid behandlingen av fullmaktsinsamling nedan.

Följden av att aktiespararna som regel uteblir från stämmorna blir, att kontrollaktieägarna utan större besvär kan dominera stämman med sina

⁶⁵ Sandels s. 100, Champaud s. 37 f.

⁶⁶ Jfr Champaud s. 22.

⁶⁷ Jfr Patry, Accords s. 15.

⁶⁸ Cottino s. 77 ff.

⁶⁹ s. 1488, jfr EkRevy 1950 s. 452 ff.

⁷⁰ Welinder s. 10.

röster. Då endast en mindre del av aktiekapitalet är representerat på stämorna, behöver kontrollgruppen under normala förhållanden icke ha någon bredare förankring bland aktieägarna.⁷¹

c. Rösträttens utövning

Slutligen är själva beslutsfattandet på stämman av intresse i detta sammanhang. Det första ledet utgör röstlängdens fastställande. Därvid framgår vilken aktieägare eller aktieägargrupp som har kontroll över bolaget på den ifrågasvarande stämman. Utom i exceptionella fall är det den hittillsvarande kontrollgruppen, som företräder de flesta rösterna. Om osäkerhet föreligger vilken grupp som egentligen har majoritet kan provvotering tillgripas.

När positionerna sålunda fastslagits, har ju de aktieägare som står utanför den grupp som dominerar stämman ingen anledning att inskrida mot förslag av denna grupp. Besluten klubbas igenom och enighet synes föreligga. Vanligen torde rösträtten utövas på detta sätt — de närvarande anammar passivt styrelsens (kontrollgruppens) förslag. Genom att positionerna på så vis från början klargjorts är det sällan någon finner det mödan värt att framföra något motförslag eller yrka votering, särskilt som det är sällsynt att aktieägare utanför kontrollgruppen infinner sig på stämman, om det inte händelsevis rör sig om en aktiv oppositionsgrupp.

I detta hänseende är beskrivningen av bolagsstämman som »eine schlecht besuchte, aber gut gespielte Komödie»⁷² ganska träffande.

Beslutsprocessen utesluter vanligen aktivitet i annan riktning än den som kontrollgruppen fastslagit. Vål motiverade motförslag blir kanske aldrig framförda. Givetvis inverkar också att kontrollgruppen-styrelsen kan underbygga sina förslag med uppgifter som är svåråtkomliga för andra än bolaget närstående; dessutom har styrelsen möjlighet att anlita aktiebolagets resurser för utredningar.

Beslutsfattandet på bolagsstämmorna sker sålunda på den etablerade kontrollgruppens initiativ och på ett sätt som gör det svårt för andra meningar att komma till tals. Bolagsstämmorna blir därför i de allra flesta fall lugna tillställningar.⁷³ Det kan nämnas, att det bland de börsnoterade företag som berördes av de företagna intervjuerna endast fanns ett, där votering på senare tid hade förekommit. Den kontroversiella frågan var vinstutdelningens storlek. En sänkning av utdelningsprocenten hade nämligen väckt viss opposition bland aktieägare utanför kontrollgruppen.

Också proceduren på bolagsstämman torde sålunda bidra till att stärka kontrollgruppens ställning på övriga aktieägares bekostnad.

⁷¹ Industriförbundets meddelanden 1933 s. 116, Nationalekonomiska föreningen s. 58.

⁷² Jfr Peyer s. 5.

⁷³ Sandels s. 101.

D. FÖRSTÄRKNING AV KONCENTRATIONSEFFEKTEN

a. Röstvärdesdifferenser

Ovan behandlade omständigheter bidrar till att underlätta koncentrationen av kontrollen till en mindre grupp. Mindre insats av röster behövs för kontroll genom att medlemmar i aktiesparargruppen ofta underlåter registrering och vanligen icke på egen hand ser till att de blir representerade på stämman. Vidare medför sättet att fatta beslut på stämman att det i praktiken blir svårt att göra gällande andra åsikter än dem kontrollgruppen företräder.

Å andra sidan tillgodoses kanske icke enbart härigenom intresset hos kontrollaktieägarna att hålla kontrollgruppen så liten som möjligt. Framför allt saknar den beskrivna kontrollpositionen all stabilitet. Mobiliseras aktiespararnas röster kan kontrollen råka i fara. För att tillgodose ytterligare strävanden mot koncentration kan ett flertal metoder användas.⁷⁴

Främst kan man peka på den metod lagen själv erbjuder att koncentrera kontrollen till en mindre grupp, nämligen införande av röstvärdesdifferenser:⁷⁵ härmed kan man maximalt uppnå, att röstvärdet på vissa aktier blir tio gånger högre än röstvärdet på andra. Det räcker därför om kontrollaktieägarna tecknar 10 procent av aktierna. Resten kan man lugnt sprida till aktiesparare i form av aktier med lägre rösträtt. Metoden förutsätter att aktierna med högre rösträtt inte går förlorade för kontrollaktieägarna: stabiliteten i kontrollpositionen måste också tillgodoses.

b. Pyramiding

Betydligt större stabilitet kan kontrollgruppen uppnå genom att placera en majoritetspost hos ett självständigt rättssubjekt, exempelvis ett aktiebolag. Därmed kan man nöja sig med att säkra kontrollen i holdingbolaget och behöver ej riskera att gå miste om kontrollen i det ursprungliga aktiebolaget. Kontrollgruppen behöver icke vara större än att den har säker majoritet i holdingbolaget. Detta system kan utnyttjas mera systematiskt i koncentrationssyfte genom att flera bolag staplas på varandra. Företeelsen kallas pyramiding, pyramidbygge eller ask-i-ask-ägande.⁷⁶ Vanligt är att man låser kontrollposter i stiftelser för att nå stabiliteten i kontrollen,⁷⁷ sedan man exempelvis genom röstvärdesdifferenser koncentrerat kontrollen så att endast en mindre del av aktiekapitalet räcker för detta syfte.

⁷⁴ Jfr Nial, Kontrollen s. 95 f.

⁷⁵ Jfr Berle-Means s. 75.

⁷⁶ Brand s. 39, Berle-Means s. 72 f., SOU 1968: 7 s. 23.

⁷⁷ Kauffmann s. 158.

Ofta brukar man för att säkra kontrollen i nämnda fall förvissa sig om absolut majoritet också i det skäligen teoretiska fall att hela aktiekapitalet finns representerat. I många bolag kan det dock vara ogörligt att skapa ett sådant underlag för majoritetskontroll.⁷⁸ Detta kan bero på, att behovet av kapital är för stort i förhållande till kontrollgruppens egna resurser eller på att koncentrationsproblemen negligerats vid bolagets start. Man kan ju exempelvis icke utan stora svårigheter ändra röstvärdet på redan utgivna aktier.

I sådana fall blir kontrollaktieägarnas ställning mera osäker — man talar ibland om minoritetskontroll.⁷⁹ Man får då tillse att aktier som faller utanför den avsedda kontrollgruppen får så stor spridning som möjligt bland aktiesparare. Stundom vidtages mera ingripande åtgärder för att förstärka minoritetskontrollen. Därvid använder man sig antingen av fullmaktsinsamling eller av konsortialavtal.

c. Fullmaktsinsamling

Ett sätt att öka kontrollgruppens röstinsats på stämman är att uppsamla röstfullmakter från de frånvarande aktieägarna. Genom att kontrollaktieägarna företräder dessa aktieägare som ombud uppnår gruppen en större röstandel på stämman utan att för den skull behöva dela med sig av kontrollen.⁸⁰ Denna fullmaktsinsamling kan ske mer eller mindre regelbundet och omfatta alla eller endast vissa kategorier av aktieägare. Koncentrationsutredningen upplyser, att det vid en undersökning 1967 av förhållandena vid 13 banker och 73 börsnoterade industribolag visade sig, att styrelsen förfogade över fullmakter från aktieägarna i 33 av dessa bolag.⁸¹

En mer utvecklad form av sådan insamling utgör de s. k. aktieägarföreningarna, som vanligen är anknutna till kontrollgruppen och som har till huvudsaklig uppgift att insamla fullmakter för att stärka den insamlade gruppens ställning. Särskilt de verkligt stora företagen använder sig gärna av denna form. Enligt koncentrationsutredningens nyss nämnda undersökning förekom sådana föreningar vid 10 av de 86 undersökta bolagen.⁸²

Genom fullmaktsinsamling i någon av dessa former kan sålunda kontrollen koncentreras till en ganska liten grupp aktieägare. Felet med metoden är emellertid att den inte garanterar stabilitet på samma sätt som om man lyckats låsa en majoritetspost. Fullmakter kan återkallas och aktieägarna kan vägra medverka då fullmakterna önskas förnyade. Och framför allt kan en oppositionsgrupp börja konkurrera om aktieägarnas

⁷⁸ Jfr Berle-Means s. 72.

⁷⁹ Berle-Means s. 80.

⁸⁰ Se exv. Tunc s. 116, Carlsson s. 40.

⁸¹ SOU 1968: 7 s. 21.

⁸² a. st.

röstfullmakter. För den som även önskar gardera sig mot dylika situationer återstår möjligheten att träffa avtal med aktieägare utanför gruppen.⁸³

d. Konsortialavtal

Avtalen har till syfte att binda de anslutna aktieägarnas rösträtt så att de röstar i enlighet med majoritetsbeslut av aktieägarkonsortiet när det blir aktuellt att fatta beslut eller förrätta val på bolagsstämman. Om man tillser att konsortiets röstandel ger majoritet på stämman kan alltså den grupp som behärskar konsortiet också behärska stämman. Principen är densamma som vid inskjutandet av holdingbolag: genom att majoriteten i den mindre församlingen också slår igenom i den större kan kontrollen koncentreras till en mindre grupp. Samtidigt når man en viss stabilitet om man — genom att förhindra aktieförsäljning till utomstående — kan hålla konsortiets röstandel konstant⁸⁴ eller — genom att värva ytterligare aktieägare — öka röstandelen.

Enligt koncentrationsutredningens undersökning från 1967 av 83 företag förekom bland dessa sju större aktieägarkonsortier. I den undersökta gruppen — i stort sett samtliga börsnoterade banker och industribolag — utgör konsortialavtalet en mera sällsynt företeelse än fullmaktsinsamlingen och aktieägarföreningen.⁸⁵

Termen konsortialavtal erfordrar en närmare förklaring. Ett konsortialavtal är en överenskommelse att bilda ett konsortium. Och vad är då ett konsortium? I svenskt språk finnes ordet första gången belagt från artonhundratalets senare hälft. I SAOB beskrives ett konsortium som en för viss affärstransaktion bildad sammanslutning mellan personer eller företag; det tillägges att sammanslutningen vanligen är av mera tillfällig art.⁸⁶

Uttrycket konsortium har sålunda ett mycket opreciserat användningsområde. Emellertid synes Platous påstående att termen brukas utan att det verkar som om någon bestämd föreställning var förbunden därmed,⁸⁷ knappast vara träffande såvitt angår nutida svenskt språkbruk.

I denna framställning kommer termen att användas för att beteckna avtal mellan aktieägare avseende samverkan dem emellan i deras aktieägarenskap. Termerna konsortium och konsortialavtal brukar i svenskt språkbruk ofta användas för att beteckna denna typ av avtal.⁸⁸

Termen synes vara av tyskt ursprung.⁸⁹ Fransk⁹⁰ och angloamerikansk juridik står fortfarande främmande för terminologin. I tyska och schweiziska framställningar tycks termen Aktionärkonsortium användas ungefär på det sätt som här föreslagits.⁹¹

⁸³ Jfr Patry, Accords s. 132.

⁸⁴ a. a. s. 45.

⁸⁵ SOU 1968: 7 s. 155 f.

⁸⁶ Jfr Nial, Handelsbolag s. 371.

⁸⁷ Platou, Forelæsninger 1 s. 26.

⁸⁸ Nial, Studier s. 32, jfr Handelsbolag a. st.

⁸⁹ Platou, Consortier s. 102.

⁹⁰ Foyer s. 231.

⁹¹ Se Glattfelder s. 175 ff., Altwater s. 21 f.

Metoderna för förstärkande av koncentrationen av kontrollen över de öppna bolagen behandlas närmare nedan.

E. ÅSIKTER OM KONCENTRATION

De tendenser till koncentration och stabilisering av kontrollen hos en minoritetsgrupp, som ovan har påtalats, har blivit föremål för delade meningar. Somliga författare har ifrågasatt huruvida dessa tendenser låter sig förena med kraven på ett demokratiskt styrelsesätt,⁹² medan andra bedömt fenomenen ur rena effektivitetssynpunkter.

Principen om aktieägardemokrati i bolagen utgjorde länge den ideologiska grundvalen för diskussionen. Målet blev att återställa sambandet mellan aktieäggande och kontroll.⁹³ Trettioalets reformer som i USA ledde till upprättandet av SEC med dess kontroll av fullmaktsinsamlingen, i Frankrike till förbud mot olika röstvärde och mot rösträttsbindningar och i Tyskland till förbud mot rösträttsdifferenser i de flesta fall, synes vila på denna tanke.⁹⁴

Så småningom har man börjat tvivla på om denna målsättning verkligen är adekvat; kampen för att återställa aktieägarnas kontroll kan förefalla ganska hopplös:

Det är emellertid mycket ovisst, om man ... kan väcka aktieägarna till att med intresse delta i bolagets förvaltning. Kanske är det inte möjligt att komma längre efter denna linje än därhän, att aktieägarna bli en latent maktfaktor ...⁹⁵

En viss tveksamhet kan spåras redan i ett föredrag av Nial från 1932; Nial föreslår här

en undersökning rörande lämpligheten och möjligheterna av att återföra makten i bolaget till dem som representera de största intressena i bolaget. Om detta visar sig helt eller delvis olämpligt eller ogörligt måste kontrollapparaten anpassas efter den försvårade uppgift som maktförskjutningen ställt den inför.⁹⁶

Till försvar för koncentrationstendenserna brukar ibland framhållas, att någon form av stabilisering och koncentration måste till för att bolaget skall kunna fungera effektivt.⁹⁷ Särskilt trycker man då på nödvändigheten att i företagets intresse förhindra växlingar vid makten och osäkerhet om framtiden.⁹⁸ Nödvändigheten av gardering mot »kupper» av utomstående grupper brukar ofta framhållas.⁹⁹

⁹² Jfr Tunc s. 146 f., Industriförbundets meddelanden 1933 s. 113.

⁹³ Rodhe, Vem bestämmer s. 300, Westerby passim, särskilt s. 293 ff.

⁹⁴ The corporation s. 40, Champaud s. 60.

⁹⁵ Rodhe a. st.

⁹⁶ Kontrollen s. 96, jfr s. 99.

⁹⁷ a. a. s. 96 f.

⁹⁸ Exv. Altvater s. 6.

⁹⁹ Se även nedan s. 84 f.

Denna uppfattning är lätt att kritisera. Man kan knappast med framgång hävda att en förändring i företagstoppen generellt är till skada för ett företag. Termen kupp är negativt värdeladdad och uttrycker kontrollgruppens inställning. Från maktövertagarnas sida sett är däremot omvälvningen en positiv åtgärd, och kan ur denna synpunkt kläs i termer med högre positiv värdeladdning, exempelvis »förnyelse».¹ Eftersom man icke på förhand kan fastställa innebörden av en eventuell förändring kan man icke anföra själva risken för växling vid makten som ett meningsfullt argument.²

Risken för kupper är också av allt att döma mycket mindre nu än tidigare. En kontrollomkastning sker vanligen i stället genom successivt inköp av kontrollpost, förhandlingar om övertagande av samtliga aktier, samarbetsavtal eller liknande.³ En maktomkastning på bolagsstämma med hjälp av insamlade fullmakter torde knappast vara förenlig med numera rådande normer inom näringslivet. Affärsmoralen är en annan.⁴

Enligt min mening kan varken de som försvarar eller de som angriper koncentrationen av kontrollen till en viss grupp av aktieägare stödja sig på några bärkraftiga argument. Idag överväger av allt att döma uppfattningen att koncentrationen är ett resultat av aktieägargruppens struktur som man måste erkänna som realitet.⁵ Det är fåfängt att söka genomdriva en aktieägardemokrati till förmån för en grupp aktieägare som i själva verket icke har något intresse i att göra sitt inflytande gällande; kanske aktieägardemokratin är förfelad som ideal? Jfr härtill Etzioni:

*Behöver organisationer med begränsade syften vara demokratiska? Är det inte fråga om ett illa använt begrepp som på ett artificiellt sätt överförs från det offentliga livet och tillämpas på den privata styrelsen i organisationer med begränsade syften?*⁶

Om detta synsätt har fog för sig finns det knappast någon anledning att från aktiebolagsrättslig utgångspunkt angripa koncentrationen av omfattande makt till en mindre krets.⁷ Men detta hindrar naturligtvis icke att man genom lagregler söker skydda aktieägare och fordringsägare mot missbruk av kontrollpositionen.

Om man ger upp kampen mot koncentrationstendenserna får man emellertid icke glömma att tillse att aktiespararen får sådana informationer att han kan minska sin ekonomiska risk och avgöra när det ter

¹ Jfr Lidén s. 145.

² Jfr Andersson-Furberg s. 73 f.

³ Champaud s. 131, Manne s. 1433.

⁴ Jfr The corporation s. 262.

⁵ Jfr bl. a. Passow s. 328, Kobbernagel s. 42, Peyer s. 6.

⁶ s. 21 m. hänv.

⁷ Annorlunda bl. a. Borum, Stemmeretten s. 263.

sig lämpligt för honom att avbryta relationen till bolaget genom att försälja aktien.

Ett uttalande hos Berle-Means får avsluta diskussionen:

»Control» cannot be prohibited by law; and perhaps it would be as well not to try. All that can be governed legally, is the result of controlling action.⁸

3. Kontrollen i slutna bolag

A. TENDENS TILL SPRIDNING AV KONTROLLEN

I aktiebolag, vars aktier icke omsättes i den allmänna marknaden, aktualiseras andra kontrollproblem än de nyss behandlade. Här förekommer som regel icke någon kategoriklyvning mellan kontrollaktieägare och aktiesparare, främst av den anledningen, att den typiska aktiespararen inte är villig att satsa sitt kapital i ett aktiebolag som saknar börsintroduktionens garantistämpel och som vanligen icke är utsatt för någon bevakning av dags- och fackpress.⁹ Dessutom är risken med kapitalplaceringen icke på samma sätt reducerad som i aktiebolag vars aktier omsättes på marknaden. Det kan vara svårt att avyttra aktierna och framförallt att få ett hyggligt pris för dem.¹⁰

Bl. a. därför blir aktieägarkretsen i dessa aktiebolag slutet. Varje aktieägare har vanligen en stor aktiepost som utgör en väsentlig beståndsdel av hans förmögenhet. Det förekommer ofta att aktieägarna är anställda i bolaget. Aktieägarna är med andra ord fast knutna till aktiebolaget. Deras ekonomi är ofta beroende av att bolaget förvaltas väl.

I dessa aktiebolag är därför i regel varje aktieägare intresserad av att ingå i den grupp som kontrollerar bolaget. Detta för med sig vissa skillnader jämfört med de öppna bolagen. Aktieägare i mindre bolag är sålunda regelmässigt registrerade i aktieboken och infinner sig på stämman, personligen eller genom ombud. De önskar därigenom söka försäkra sig om att de får behålla sin anställning eller styrelseplats samt att aktiebolaget förvaltas så att investeringen i varje fall icke sjunker i värde.

It is for the protection of these interests that an individual director or stockholder should be permitted to have a voice in corporate affairs larger than that which comes with the right to cast a lonely minority vote against a majority.¹¹

För att riskera att gå med i ett slutet aktiebolag fordrar sålunda vanligen den som tillskjuter kapital att han garanteras möjlighet att påverka bolaget oavsett hur aktierna är fördelade.

⁸ s. 238.

⁹ Andersson s. 5.

¹⁰ Rodhe, Minoritetsskyddet s. 431, 434, O'Neal I s. 15.

¹¹ O'Neal I s. 15 not 40.

Majoritetsregeln måste därför oftast åsidosättas i sådana bolag. Kontrollen sprides och fördelas mellan aktieägarna, vanligen på ett sådant sätt att kontrollgruppen kommer att omfatta samtliga aktieägare.

Tendensen till spridning av kontroll blir förklarlig vid en jämförelse med den företagsform, som är avsedd för samverkan mellan ett fåtal personer, handelsbolaget. Här gäller ju regler som ger den enskilde delägaren vetorätt (BL 5 §).¹² Fåmansbolagen är ju i realiteten, vad organisationsstrukturen beträffar, närmast att likställas med handelsbolag. Att aktiebolagsformen väljes innebär ofta blott att man vill nå vissa verkliga eller inbillade fördelar som anses följa av aktiebolagets ekonomiska uppbyggnad.¹³ Även om delägarna vill uppnå vissa ekonomiska mål genom en ombildning till aktiebolag är det långt ifrån säkert att de är beredda att underkasta sig ABL:s organisatoriska normering.¹⁴

B. METODER FÖR SPRIDNING AV KONTROLLEN

Av ovan anförda skäl blir det i de slutna aktiebolagen aktuellt att på olika vägar åstadkomma en spridning av kontrollen. Dessa möjligheter tas till vara lika väl i slutna aktiebolag där aktieägarna utgöres av fysiska personer som i sådana aktiebolag där två eller flera företag är aktieägare, s. k. joint-venture corporations.¹⁵

I dylika aktiebolag är mängden gång en avvikelse från majoritetsregeln med annan fördelning av kontrollen väl motiverad, då det förhåller sig så, att två aktieägare eller aktieägargrupper i ett bolag står mot varandra med lika stort innehav av aktier. Det skulle då vara uppenbart otillfredsställande om i en tvistesituation en sådan tillfällighet som vem som satt ordförande och hade utslagsröst kunde få bli avgörande för beslutsfattandet på bolagsstämman.

Ett sätt att sprida kontrollen är att ge aktieägare vetorätt i vissa eller alla frågor. Detta kan ofta ordnas genom att krav på kvalificerad majoritet vid vissa eller alla omröstningar införes i bolagsordningen. Ett sådant arrangemang kan emellertid leda till att bolagets handlingskraft förlamas.

Man kan också tillse att styrelsevalen i bolaget får ett sådant utfall, att alla aktieägare eller aktieägargrupper blir företrädde. Någon gång kan detta ordnas genom att aktierna uppdelas på olika aktieklasser som var för sig tillsätter en styrelseledamot.

Dessa och andra vitala frågor för aktieägarna kan med fördel regleras i ett konsortialavtal.¹⁶ Här kan ges riktlinjer för utdelningspolitik, sty-

¹² Jfr Rodhe, Minoritetsskyddet s. 434.

¹³ O'Neal I s. 16 f.

¹⁴ a. a. s. 25 f.

¹⁵ a. a. s. 8 f.

¹⁶ Jfr Brand s. 42.

relserepresentation, anställningsförhållanden och liknande frågor. Dessa olika metoder för spridning av kontroll kommer nedan att belysas närmare.

C. KONCENTRATION — SPRIDNING

Det bör emellertid betonas, att det i viss mån är en verklighetsfrämmande generalisering att enbart hänföra koncentrationstendenserna till kontrollspelet i de öppna bolagen och spridningssträvandena till de slutna.

Tendenser att sprida kontrollen uppträder i öppna bolag vid assimilering av minoritetsgrupper i kontrollgruppen. Fördelningsproblem blir också aktuella i andra fall när det gäller att balansera inflytandet inom kontrollgruppen. Likaså händer det att koncentrationstendenser uppträder i slutna bolag, exempelvis då av ett större antal aktieägare somliga deltar aktivt i rörelsen, andra blott passivt. Det förekommer sålunda i vissa ingenjörs- och konsultaktiebolag att delägare som lämnar aktiv tjänst i samband därmed måste byta ut sina aktier i bolaget mot andra med lägre röstvärde. Slutligen finns det också bolag där ingendera av de båda tendenserna är särdeles markerad.

4. Prototypbolag

Man måste räkna med en mellanform av aktiebolag där kapitalägarstrukturen är sådan, att varken någon koncentration eller någon spridning av kontrollen uppkommer. Å ena sidan måste aktierna i dessa bolag vara undandragna omsättning i allmänna marknaden: någon typisk sparargrupp får ej uppkomma. Aktieägargruppen måste vara relativt heterogent sammansatt, så att olika aktieägare har olika stark anknytning till bolaget. Antalet aktieägare med olika meningar måste å andra sidan vara så stort att det icke är tänkbart att låta alla intressegrupper bli företrädare i en funktionsduglig styrelse.

Lidén beskriver denna bolagstyp på följande sätt:

Mellan dessa båda ytterligheter finns bolag med skiftande ägarstruktur ... Särskilt i de fall där ägarna är relativt fåtaliga (30-40 personer) men ändå så många att samtliga icke kan få styrelsemandat, uppges stämman kunna bli ungefär vad lagstiftaren avsett ... Från bankhåll har också uppgivits att det påfallande ofta är i denna kategori av företag som konflikter ... brukar kunna förekomma.¹⁷

För sådana bolag synes majoritetsregeln väl avpassad. De normer beträffande kontrollutövning som härutöver erfordras är sådana som verkar kon-

¹⁷ s. 54, jfr Peyer s. 8 vid not 36.

flikthindrande, exempelvis avtal som fastställer en sådan procedur för beslutsfattandet som möjliggör för en stämma att utan större omgång och öppna meningsmotsättningar komma till ett beslut.

En sådan mellanform mellan det öppna och det typiska slutna bolaget vad organisationsstrukturen beträffar torde vara en undantagsföreteelse. Icke desto mindre är det just för denna bolagstyp som aktiebolagsrättens organisationsschema är avpassat. Från denna normaltyp¹⁸ eller prototyp har de flesta aktiebolag avlägsnat sig; de vanligaste företagen i aktiebolagsform är »denaturerade» aktiebolag.¹⁹ Man kan således utgå ifrån att det vanliga är att kontrollen, alltefter aktieägargruppens engagemang i bolagets verksamhet, tenderar att antingen koncentreras hos en viss grupp eller spridas så att samtliga aktieägargrupper får inflytande.

5. Överföring av kontroll

Genom att påvisa tendenserna mot spridning av kontroll och mot koncentration av kontroll har man icke gett en helt rättvisande karakteristik av kontrollspelet i aktiebolag. Bilden är för statisk.

Komplikationer i kontrollmönstret inträder nämligen när det blir aktuellt att överföra kontrollen, antingen definitivt, vid en föryttring av aktierna, eller för en kortare tid, exempelvis så länge aktierna ligger som pant för ett lån.

Vid överlåtelse av aktiepost som normalt medför kontroll över ett bolag önskar man ibland ordna så att kontrollen och aktierna ej överföres samtidigt. Det kan föreligga behov av att antecipera kontrollövergången — exempelvis för att kunna utöva kontroll men undkomma ogynnsamma skattekonsekvenser av aktieöverlåtelsen — eller att skjuta fram den till dess köpeskillingen har betalats.

Vidare är det icke säkert att den övertagande kontrollgruppen får samma position som den överlåtande. Det händer att kontrollen fördelas mellan överlåtare och förvärvare, så att överlåtarsidan i varje fall under viss övergångstid är tillförsäkrad styrelseplatser eller anställning i bolaget. Även i andra hänseenden kan den tillträdande gruppens kontroll inskränkas. En överföring av kontrollen utan att aktierna överlåtes kan aktualiseras vid pantsättning av aktier. Panthavaren kan förbehålla sig hela eller viss del av kontrollen över bolaget som villkor för att lämna kredit. Också i andra fall än vid pantsättning kan en avtalad fördelning av kontrollen mellan kontrollgrupp och kreditgivare tänkas förekomma.

¹⁸ Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 16.

¹⁹ Peyer s. 8 f.

Slutligen kan speciella kontrollarrangemang vara nödvändiga om avkastningen på en aktiepost som ger inflytande i ett bolag tillkommer annan än ägaren; ägaren bör då icke genom sin kontrollposition kunna göra rätten till avkastning värdelös.

De problem som uppkommer vid överföring av kontrollen över ett bolag och de åtgärder som kan vidtagas för att möta problemen diskuteras nedan i kap. VII.

KAPITEL II

Röstvärdesdifferenser

1. Inledning

En metod att koncentrera kontrollen över ett aktiebolag till en mindre grupp utan att därför begränsa möjligheterna att uppbringa ett stort aktiekapital är att förse olika aktier med olika rösträtt. Kontrollaktieägarna får ett högre röstvärde på sina aktier än de aktieägare som står utanför kontrollgruppen.

Kapitlet belyser i stora drag diskussionen kring denna metod för koncentration av kontroll och dess varianter i olika länder. Andra rättsliga problem kring företeelserna kommer ej att behandlas. De särskilda föranstaltningar lagstiftaren vidtagit för att skydda aktier med lägre rösträtt kommer ej heller att beröras.

Inledningsvis finns anledning att dröja vid det faktum att det enligt vissa rättsordningar är möjligt icke blott att tillägga aktier olika röstvärde, utan även att utgiva aktier utan rösträtt. Diskussionen för och emot rösträttslösa aktier erbjuder mycket av intresse.

2. Aktier utan rösträtt

A. ENGLAND, TYSKLAND OCH USA

Aktier utan rösträtt förekommer utanför Norden bl. a. i England och USA samt i mera begränsad omfattning i Västtyskland.¹

De tyska aktierna utan rösträtt har formen av preferensaktier. De är väl omhuldade av lagstiftaren. Den praktiska betydelsen av sådana aktier har hittills varit ringa.² Preferensaktierna erbjuder speciella problem³ som saknar intresse i detta sammanhang.

I engelsk rätt hade rösträttslösa aktier också till en början formen av preferensaktier. Numera förekommer även stamaktier utan rösträtt. Detta synes bero på koncentrationssträvandena i näringslivet⁴ — det emitterande bolagets ledning vill försvåra för andra grupper att bemäktiga sig kon-

¹ Jfr Betänkning s. 151.

² Hueck, Gesellschaftsrecht s. 160.

³ Jfr Referentenentwurf s. 283 f.

⁴ Jfr Gower s. 488 f.

trollen över bolaget. Gower påpekar att detta innebär att klyftan mellan ägande och kontroll ytterligare vidgas och tillägges:

This disturbing development (a response to the growing threat of take-over bids) has led to demands that the stock exchanges should refuse to grant quotations for such shares, or, failing that, that the legislature should intervene.⁵

Mot denna bakgrund förefaller det följdriktigt att Gower i en minoritetsreservation till ett betänkande från 1962 om ändringar i CA förespråkar ett ingripande mot denna typ av aktier: bl. a. framföres just kravet att börsnotering av rösträttslösa stamaktier bör upphöra.⁶

Även i USA väckte utgivandet av stamaktier utan rösträtt till en början kritik.⁷ Det gick t. o. m. så långt att fondbörsen i New York vägrade att notera rösträttslösa aktier.⁸ Kritikerna framhöll att ägarna till sådana aktier var berövade möjligheten att försvara sin ställning och — om det skulle visa sig nödvändigt — själva överta kontrollen över bolaget.⁹ Erfarenheten har emellertid visat att en aktiesparare ej ens i en sådan situation har något större gagn av sin rösträtt. En strid om kontrollen kostar nämligen pengar, en opposition måste organiseras. Det är enklare för den missnöjde aktieägaren att sälja sin aktiepost.¹⁰

Motståndet mot rösträttslösa stamaktier är numera ej så starkt. Man accepterar att koncentrationen av kontrollen har kommit för att stanna och inriktar sina ansträngningar på att vidga informationsmöjligheterna för aktiespararna.¹¹

B. NORSK OCH DANSK RÄTT

Även norsk rätt tillåter aktier utan rösträtt, NASL 72 §. Lagen synes lämna fritt spelrum för bolagen att variera rösträtten.¹² Oftast lär rösträttslösa aktier förekomma i form av preferensaktier.

På motsvarande sätt tillåtes också i dansk rätt aktier utan rösträtt. En ändring föreslås emellertid — på grundval av ett tidigare lagförslag — i DFSL 68 § 1 st.¹³

Det återopas ofta att det kan vara praktiskt med aktier utan rösträtt, särskilt i samband med tillförande av nytt kapital vid rekonstruktion av företag. De nya aktierna får då i regel karaktären av preferensaktier. Här emot anför aktielovkommissionen:

⁵ a. a. s. 343 f.

⁶ Betänkning s. 19.

⁷ O'Neal 1 s. 103 f.

⁸ Hornstein 1 s. 186, Berle-Means s. 76, Westerby s. 247.

⁹ Ballantine s. 418.

¹⁰ Se ovan s. 41.

¹¹ Jfr Manning s. 1493.

¹² Augdahl, Aksjeselskapet s. 312, jfr Fos-seide s. 18.

¹³ Betänkning s. 152, se även Kauffmann s. 190.

Såfremt et selskab ved tilførsel af ny kapital i rekonstruktionstilfælde eller lignende ikke finder det hensigtsmæssigt at give den indskudte kapital stilling som stemmeberettiget aktiekapital, må det være henvist til at give de indskudte midler karakter af almindelig fremmedkapital, der ikke er forbundet med stemmeret.¹⁴

Emot det i det preliminära utkastet framförda förslaget att avskaffa möjligheten till rösträttslösa aktier¹⁵ anförde en remissinstans, att det kunde tänkas situationer på kreditmarknaden då det vore mera ändamålsenligt att emittera aktier utan rösträtt än att ta upp obligationslån. Kommissionen vidhåller dock sin i utkastet redovisade uppfattning att ett system med rösträttslösa aktier är »begrepsmässigt uforenligt med selve aktieselskabstanken».¹⁶ Enligt kommissionens mening har ej heller förbudet mot rösträttslösa aktier i utländska rättssystem givit anledning till några praktiska svårigheter.¹⁷

Till det senare generaliserande omdömet — som om det skall ha något värde måste grunda sig på omfattande undersökningar av kapitalmarknadens funktion i utlandet — kan fogas den reflexionen, att behovet av aktier utan rösträtt vid en rekonstruktion ganska väl kan tillgodoses om det i stället tillåtes att utge aktier med olika röstvärde och samtliga aktier före rekonstruktionen har samma röstvärde.

Följande skäl synes ha varit de huvudsakliga för den danska kommissionens ställningstagande:¹⁸

a. Möjlighet att utställa aktier utan rösträtt är oförenligt med nutidens uppfattning av aktieägarens ställning, som förutsätter att det till aktieägarens kapitalinsats knytes visst medinflytande i bolagets angelägenheter.

Med sin hänvisning till nutida uppfattning måste kommissionen — om argumentet icke blott syftar på kommissionens egen uppfattning — avse antingen en uppfattning i danskt näringsliv som har trängt igenom sedan DASL kom till eller en uppfattning i utländska rättssystem härom. Det framgår icke varifrån kommissionen fått sitt intryck av opinionen i denna fråga; möjligen kan man stödja sig på den omständigheten, att förslaget på denna punkt i stort sett undgått kritik.

Vad utländsk rätt angår kan man som redan framgått finna exempel såväl på en uppfattning som överensstämmer med kommissionens som på en diametralt motsatt inställning. Kommissionen har icke beaktat att uppfattningen om nödvändigheten av aktieägares rösträtt kan tänkas variera med hänsyn till olika typer av företag; är aktieägarens roll enbart kapital-

¹⁴ Betänkning a. st., jfr Gomard, Aktieselskabsret s. 196.

¹⁵ Foreløbigt udkast s. 36.

¹⁶ a. st.

¹⁷ Betänkning s. 152.

¹⁸ a. a. s. 151.

givarens kan rösträtten måhända anses mera umbärlig än om han dessutom är en av bolagets framtid personligen beroende aktieägare.

b. Rösträtten är »et naturligt led i bestræbelserne for at skabe interesse i videre kredse for aktietegning og aktiekøb».

Här synes blicken främst vara riktad mot de stora, börsnoterade aktiebolagen. I småbolagen föreligger väl sällan eller aldrig någon anledning att skapa intresse för aktieteckning i vida kretsar — utmärkande för dessa bolag är ju just den begränsade krets av intressenter som står bakom.

Kommissionens resonemang bygger på hypotesen att allmänheten är mest intresserad av aktier som medför rösträtt. Detta strider mot den gängse uppfattningen. Vanligen brukar man istället anta att rösträtten för aktiesparargruppen är en helt likgiltig faktor i detta sammanhang; det torde främst vara frågor om förräntning och värdebeständighet vid alternativa placeringar som aktualiseras vid aktieköp inom aktiesparargruppen.¹⁹

Det är likaså välkänt, att aktieägare med mindre aktieposter i storbolag i mycket liten utsträckning gör bruk av sin rösträtt. Om så sker är det ofta fråga om standardiserad fullmaktsinsamling. Det brukar ej heller föreligga någon kursskillnad mellan aktier med och utan rösträtt i de danska bolag där bägge aktieslagen förekommer.²⁰ Under dessa förhållanden verkar en förmodan om att rösträtt uppmuntrar till aktieplaceringar knappast befogad.

c. Rösträtten är ett led i skyddet av den enskilde aktieägarens intressen.

Rösträttslös aktieägare åtnjuter alla en aktieägares rättigheter utom just rösträtten.²¹ Hans ställning är sålunda ur många synpunkter väl skyddad. Den aktiesparare som känner sig utlämnad åt styrelsens godtycke har möjlighet att lämna bolaget och placera om sitt kapital. En aktieägare som önskar vara med och dela kontrollen över bolaget får se till att förvärva aktier som ger honom denna position. Rösträttslösa aktier är givetvis ej avsedda för honom.

Slutligen kan man fråga sig: om nu aktier utan rösträtt ej bereder aktiespararen tillräckligt skydd, hur kan man då förklara att sådana aktier är lika attraktiva på aktiemarknaden som de som medför rösträtt?

Argumenten för att varje aktieägare skall ha rösträtt — oavsett typ av aktiebolag — väger sålunda ej tungt. Bakom ställningstagandet ligger otvivelaktigt något annat än de nämnda argumenten, nämligen idén om aktieägardemokrati som ett eftersträvänsvärt tillstånd.²²

¹⁹ Se ovan s. 36.

²⁰ Kauffmann s. 197 not 32, jfr ovan s. 41.

²¹ Jfr Gomard, Aktieselskabsret s. 196.

²² Jfr Hornstein I s. 186.

3. Aktier med olika rösträtt

A. KOMPARATIV ÖVERSIKT

a. Rösträtten kan i obegränsad utsträckning varieras

Till denna grupp hör de danska, norska och finländska rättssystemen. Engelsk och amerikansk rätt står följdriktigt på samma ståndpunkt.²³ Medan de andra rättsordningarna också tillåter aktier utan rösträtt, kräver emellertid FABL 24 § 1 mom. att varje aktieägare skall ha minst en röst. Detta utesluter aktier utan rösträtt och med bråkdel av en röst. I övrigt är alla variationer tillåtna.²⁴

b. Rösträtten kan varieras inom vissa gränser

Till denna grupp hör Sverige, där enligt ABL 119 § 2 st röstvärdet på aktier kan variera men röstvärdet på en aktie ej får överstiga tio gånger röstvärdet på en annan. Till denna lösning har man anslutit sig i DFSL 68 § 1 st.²⁵

En annan teknisk lösning är också tänkbar, nämligen att varje aktie får samma rösträtt men aktiernas nominella belopp varieras. I Schweiz finns exempel härpå.²⁶

c. Principiellt förbud — med vissa undantag

I AG 1965 12 § 2 st förbjudes — liksom i tidigare lagstiftning — utgivande av nya aktier med förhöjd rösträtt (däremot tillåtes, som ovan anförts, preferensaktier utan rösträtt). Delstaternas ekonomiministerier får möjlighet att meddela dispens, främst för att säkra det allmännas inflytande i företag av vikt för landets försörjning men också för att »Überfremdung» skall kunna undvikas: »soweit es zur Wahrung überwiegender gesamtwirtschaftlicher Belange erforderlich ist.» Föreslagna bestämmelser om absolut förbud mot rösträttsskillnader och avskaffande av röstvärdesdifferenser i äldre bolag infördes däremot ej i den nya lagen.²⁷

I fransk rätt avskaffades 1933 efter en tvåårig övergångsperiod samtliga rösträttsprivilegier för aktier.²⁸ Två grupper av undantag finns. Fullt betalda namnaktier som varit registrerade på samma ägare mer än två år kan i viss ordning tillerkännas dubbel rösträtt, LSC art. 175. Motiveringen är att man vill binda de aktieägare till bolaget »qui sont des associés fidèles de la société» och ge dem en favör i jämförelse med mera flyk-

²³ Gower s. 325, O'Neal 1 s. 99 f.

²⁴ Taxell, Aktierätt s. 40 f.

²⁵ Betänkning s. 153.

²⁶ a. st.

²⁷ Betänkning s. 152 f., Referentenentwurf s. 193, se även Hueck, Gesellschaftsrecht s. 161, Jura Europæ 10.10.57.

²⁸ Ripert s. 546.

tiga aktiespekulanter. Om dubbel rösträtt införes i ett aktiebolag blir samtliga aktieägare som uppfyller de ovan angivna villkoren delaktiga av rösträttsprivilegiet.²⁹

Likaså kan undantagsvis rösträttsdifferenser förekomma i franska aktiebolag i utlandet för att hindra eventuellt utländskt maktövertagande. Också för andra fall finns undantag stadgade, främst för fall då staten är delägare i bolaget.³⁰

Rösträttsskillnader mellan aktier har även avskaffats i Belgien 1934, något som synes ha förbisetts i ABL:s motiv.³¹

B. DISKUSSION

a. Argument mot röstvärdesdifferenser

Förbudet mot röstvärdesdifferenser brukar grundas på att sådana innebär en avvikelse från den grundläggande aktiebolagsrättsliga principen »lika kapital, lika rösträtt».³² I länder med principiellt förbud är det naturligt att hylla en sådan proportionalitetsprincip.³³ Även i ABL:s motiv åberopas denna grundsats.³⁴ En avvikelse från principen förklaras kunna medföra, att företagens ledning

... kommer i händerna på personer, som icke bära en mot sin makt svarande ekonomisk risk, varigenom den regulator på maktutövningen, som ligger i att den maktägandes egna ekonomiska intressen lida av en för företaget skadlig maktutövning, slappas.³⁵

Uttalandet innebär att en sådan regulator på maktutövningen särskilt skulle saknas i de större bolagen, där rösträttsvariationer förekommer oftare än i andra bolag.³⁶ Någon sådan slutsats drar lagberedningen emellertid icke. Däremot påstås helt allmänt, att missbruket av röstprivilegierade aktier efter (första) världskriget ökat. Några konkreta exempel på vilka former av missbruk som avses ges icke. Man hänvisar blott till de värderingar som ligger bakom proportionalitetsprincipen. Häremot påpekar exportbolagen i remissutlåtande — av allt att döma med rätta — att då gällande bestämmelser veterligen icke medfört några missbruk.³⁷

Tankegången i motiven synes emellertid vara denna: röstvärdesdifferenser leder till missbruk som består i att vissa aktieägare får mer makt än andra. En sådan syn på problemet synes ej vara ovanlig:

²⁹ Bosvieux s. 66, Ripert s. 548.

³⁰ Ripert s. 547, Champaud s. 112.

³¹ Ripert s. 546, jfr Motiv 1941 s. 499.

³² Jfr Hueck, Gesellschaftsrecht s. 110.

³³ Ripert s. 546, Referentenentwurf s. 193.

³⁴ s. 500.

³⁵ a. st.

³⁶ a. a. s. 499.

³⁷ KProp 1944: 5 s. 354.

Erfaringerne har vist, at den frie adgang til udstedelse af »flerstemmeretsaktier» har givet anledning til misbrug, hvor ledelsen af et selskab er kommet i hænderne på personer, som ved udstrakt brug af stemmeretsprivilegier har udnyttet de pågældende selskaber i kraft af en magtposition, som ikke stod i rimeligt forhold til de pågældendes egen økonomiske risiko.³⁸

Cette pratique commerciale avait soulevé les plus vives critiques. On dénonçait les abus de la puissance financière, d'autant que dans certaines sociétés les actions à vote plural donnaient plusieurs dizaines de voix et parfois plus de cent. C'était, disait-on, la dissociation du pouvoir et de la responsabilité, le »fascisme actionnaire».³⁹

Après la guerre de 1914-1918, le système des actions à vote plural connut un grand succès ... Il permettait, en effet, aux dirigeants de sociétés de se protéger contre des concurrents français aussi bien qu'étrangers. Son emploi dégénéra, toutefois, en abus et les actions à vote plural ne devinrent dans certains cas qu'un instrument de domination mis à la disposition d'une minorité d'actionnaires sur la majorité.⁴⁰

Bakom uttalanden av detta slag ligger av allt att döma icke negativa erfarenheter av företeelsen utan idén om aktieägardemokrati: »I många bolag har ju i direkt strid mot den demokratiska principen utgivits aktier med olika röstetal».⁴¹

Det ligger nära till hands att anta, att man med talet om missbruk avser olika former av minoritetsförtryck. Så tycks inte vara fallet; minoritetsskyddsfrågorna anser man sig kunna lösa tillfredsställande på andra vägar, exempelvis genom regler om på visst sätt beräknad kvalificerad majoritet vid särskilt viktiga beslut.⁴² De icke specificerade missbruk som röstprivilegierna anses ha givit upphov till synes emellertid stundom kunna tillskrivas bristfälliga ansvarighetsregler för kontrollgruppen.⁴³

b. Argument för röstvärdesdifferenser

Variation i rösträtt mellan olika aktieklasser sägs i motiven till ABL

möjliggöra en för ett företag nyttig stabilisering av ledningen hos en sakkunnig och lämplig personkrets, som åtminstone i större företag eljest icke skulle kunna behärska majoriteten av aktiekapitalet och därför vore utsatt för risken av överrumplingar från kanske tillfälligt hopsamlade majoritetsposter.⁴⁴

Även andra stabiliseringsmetoder kan emellertid, om de tillgripes innan aktierna sprides, leda till samma resultat. Något skäl för att just denna metod skall tillåtas ges sålunda icke. Vidare torde risken för »kupper» vara betydligt överskattad.⁴⁵

³⁸ Betänkning s. 152.

³⁹ Ripert s. 546.

⁴⁰ Rapport s. 127.

⁴¹ Industriförbundets meddelanden 1933 s. 115.

⁴² Motiv 1941 s. 500.

⁴³ Jfr Champaud s. 112.

⁴⁴ s. 500.

⁴⁵ Jfr ovan s. 47 f.

Röstprivilegier påstås också underlätta bolagsbildningar och särskilt rekonstruktioner av bolag.⁴⁶ Påståendet innebär troligen att kapitalanskaffningsmöjligheterna på detta sätt kan förbättras utan att kontrollen över bolaget sättes i fara.⁴⁷

c. Sammanfattande synpunkter

Undersökningen utvisar att det — såvitt gäller öppna bolag — icke finns anledning att motsätta sig avvikelser från grundsatsen »lika kapitalinsats, lika rösträtt».

Kontrollgruppens intresse av bibehållet inflytande behöver icke leda till några missbruk om blott aktiespararna skyddas av andra regler i ABL mot för dem ogynnsamma beslut, misskötsel av bolaget etc.

De svenska motiven tycks också ha accepterat intresset hos vissa aktieägare att etablera och behålla kontrollen över ett aktiebolag. Man talar om att systemet fyller praktiska ändamål.⁴⁸ Lagberedningen vill emellertid icke uppge sin ovan diskuterade hypotes, att bristande balans mellan makt och risk ger utrymme för skadlig maktutövning. Som en kompromiss mellan dessa motstående ståndpunkter förordas en regel som begränsar variationsmöjligheterna till förhållandet 1-10. Även i det danska förslaget anses en dylik bestämmelse innebära »en passende beskyttelse mod urimelege stemmeretsprivilegier».⁴⁹

Genom en dylik regel får kontrollaktieägarna möjlighet att behålla sin kontroll så länge deras andel av aktiekapitalet icke understiger 10 procent. För att säkra att denna andel behålles inom kontrollgruppen och att det höga röstvärdet icke kommer eventuella oppositionsgrupper till godo kan man tänka sig att införa hembudsskyldighet för den privilegierade aktieklassen i bolagsordningen eller avtala om förköpsrätt inom gruppen.

Det bör anmärkas att vissa större rösträttsdifferenser kvarstår i äldre bolag (jfr promulgationslagen till ABL 4 § 10 mom.). Vi har sålunda åtskilliga storbolag, där vissa aktier endast har en tusendels röst.

Möjligheten att införa rösträttsdifferenser i bestående bolag är också begränsad. Sedan aktier med lika rösträtt utgivits kan man väl utge nya aktier med lägre rösträtt men inte tillägga vissa av de gamla aktierna högre rösträtt eller sänka röstvärdet på redan utgivna aktier utan att samtycke erhålles från varje aktieägare vars rätt sålunda försämras, ABL 133 § 1 mom. I stora bolag är denna utväg därför i praktiken utesluten.

Beträffande förekomsten av rösträttsskillnader har koncentrationsutredningen upplyst, att jämförelsevis få svenska storföretag har olika röst-

⁴⁶ s. 500.

⁴⁷ Jfr Betænkning s. 153.

⁴⁸ Motiv 1941 s. 500 f.

⁴⁹ Betænkning a. st.

rätt på aktierna och att detta bara i enstaka undantagsfall har medfört någon mera betydande diskrepans mellan rösträtt och kapitalinsats. Röst-rättsdifferentieringen tycks i många fall snarare innebära en beredskaps-åtgärd inför framtida förändringar i ägarstrukturen än en planmässigt utnyttjad koncentrationsmetod.⁵⁰

⁵⁰ SOU 1968: 7 s. 99 f.

Olika former av fullmaktsinsamling

1. Ordinär fullmaktsinsamling i Sverige

A. INLEDNING

Det faktum att en kontrollgrupp i minoritet ofta stöder sig på fullmakter från aktiesparare tycks till en början inte ha väckt någon större uppmärksamhet. Nial framhåller dock i en framställning från 1933

... att den ledande gruppen eller styrelsen ofta har utverkat fullmakter från ... passiva aktieägare att rösta på stämmorna, och för övrigt begagnar dessa fullmakter även sedan aktierna bytt ägare (i sådana fall alltså då den nye ägaren inte anmält sig hos bolaget för registrering i aktieboken).¹

Frågan aktualiserades under förarbetena till ABL, där man just med hänvisning till att fullmakterna i praktiken kunde användas till dess den nye ägaren infördes i aktieboken föreslog en begränsning av fullmakts giltighetstid till tre år.²

Fullmaktsinsamlingens framträdande roll bekräftas av den opposition förslaget väckte. Det framhölls i remissyttrande från näringsorganisationerna hur betydelsefullt det var att

»... trygghet finnes för att näringslivets utveckling finge pågå i lugn. --- Skulle förslaget om fullmaktspreskription bli genomfört, bleve det för bolagen nödvändigt att ideligen oroa aktieägarna med framställningar om nya fullmakter. I dåliga tider bleve säkerligen hänvändelserna ofta nog resultatlösa och i stället lämnades fältet öppet för spekulatorer.»³

Man får vid läsning av propositionens text intrycket att yttrandet avser fall då »aktieägare deponerade aktier för utövande av rösträtt hos styrelsen eller en s.k. aktieägareförening». Detta beror på en felskrivning: det är deposition av fullmakter och icke deposition av aktier som avses.⁴

Intet tyder på att denna koncentrationsmetod därefter skulle ha förlorat i betydelse. Rodhe anför exempelvis i en tidskriftsartikel från 1950:

¹ Industriförbundets meddelanden 1933 s. 116.

³ KProp 1944: 5 s. 355.

² Motiv 1941 s. 504 f.

⁴ Industriförbundets meddelanden 1941 s. 338.

Det har blivit vanligt, att sådana minoritetsgrupper försöka att förstärka sin makt genom att värva fullmakter från de andra i grund och botten ointresserade aktieägarna. Erfarenheten har visat att det går ganska bra.⁵

Koncentrationsutredningens undersökning av 1967 utvisar också, att styrelsefullmakter är mycket vanliga, när det icke finns någon ägargrupp som har majoritetsintresse eller dominerande minoritetsintresse i företaget.⁶

B. DATA KRING INSAMLINGSPROCEDUREN

De fullmakter som insamlas som led i koncentrationssträvandena är s. k. generalfullmakter. Det rör sig alltså ej om fullmakter som blott avser en stämma eller visst beslut.

I storföretag där planmässig fullmaktsinsamling förekommer, innehar styrelsen ofta fullmakter från 500 eller flera aktieägare. I flertalet fall innefattar fullmaktsrösterna en andel av det totala röstetalet på 10 procent eller mera.⁷

På grundval av det insamlade materialet är det svårt att säga något generellt om metoden för sådan fullmaktsinsamling. Ibland utsändes cirkulär i samband med emissioner, ibland uppvakts aktieägare med begäran om fullmakt i samband med registrering. I andra fall tycks fullmakter avkrävas samtliga aktieägare, gamla och nya, med vissa intervaller. En vanlig metod synes vara, att nytillkomna aktieägare regelmässigt får förfrågan om fullmakt och att de som redan lämnat fullmakt vart femte år får en begäran om förnyelse.

11 fullmaktscirkulär från svenska börsnoterade aktiebolag har insamlats. Det visar sig, att samtliga av de bifogade fullmaktsformulären är ställda till innehavaren. Ingen fullmakt ger utrymme för aktieägaren att uttala önskemål om röstningen. Vanligen gäller fullmakterna tills vidare vid bolagsstämmor där aktieägaren ej själv är närvarande. I flera fall framhålles särskilt aktieägarens rätt att när som helst återkalla fullmakten.

Till samtliga meddelanden fogades vid utsändandet icke blott fullmaktsformulär utan även portofritt eller frankerat kuvert.

C. KRING ANVÄNDNINGEN AV FULLMAKTERNA

Oftast är det styrelsen för bolaget som anges som initiativtagare till uppmaningen att avge fullmakt. Fullmaktsinsamling av andra grupper är av allt att döma icke särdeles vanlig.

⁵ Vem bestämmer s. 288, jfr Aktiebolagsrätt s. 108, 115 f.

⁶ SOU 1968: 7 s. 156 f.

⁷ a. a. s. 156.

Det är sålunda till styrelsen som fullmakten skall avges. Att bolaget anges som mottagare av en till innehavaren ställd fullmakt att företräda aktieägaren på den egna stämman förekommer också.⁸ Detta synes mot-sägelsefullt men får väl inga betänkliga konsekvenser i praktiken.

Medan man är noga med att uppge vem som mottar uppdraget är man icke lika noga med att precisera vem som skall företräda aktieägaren såsom ombud. Anledningen härtill är främst röstkvotsbegränsningarna.⁹

Också jävsfrågorna torde i detta sammanhang spela en viss roll. Enligt ABL 117 § får ju styrelse och VD ej delta i beslut om ansvarsfrihet eller i val av revisor. Kan opposition väntas i dessa frågor är det givetvis väsentligt att fullmakterna placeras hos utomstående personer. I vissa bolag är sådant förfarande regel, i andra synes denna tämligen sällsynta situation icke ha förutsetts. Denna skiftande praxis går också igen i cirkulären, där kretsen av möjliga ombud bestämmes på olika sätt; stundom anges enbart styrelsen eller bolagets ledning som den krets varur ombuden hämtas, ibland framgår att fullmakterna fördelas såväl inom styrelsen som på utomstående lämpliga personer. I några fall anges enbart att styrelsen (i ett cirkulär: bolaget)¹⁰ avser att låta representera aktieägaren genom lämplig person.

Det torde vara riktigt att redovisa den aktuella personkretsen så att aktieägaren — om det till äventyrs intresserar honom — får någon aning om var hans innehavarfullmakt hamnar. Att enbart ange styrelsen som rösträttsutövare kan ju visa sig olämpligt om fördelning utanför styrelsen anses böra ske av hänsyn till röstkvotsbegränsning eller jäv:

Styrelsen åtager sig att tillse, att en sådan fullmakt användes antingen av någon styrelseledamot personligen eller av annan aktieägare, som enligt styrelsens förvisning kommer att utöva rösträtten för tryggnad av en framgångsrik utveckling av företaget.¹¹

Fullmakterna kommer ej alltid till användning. Det förekommer att insamlade fullmakter blott ligger som en reserv för att tas upp på röstlängden först om så skulle visa sig vara erforderligt.¹²

D. METODER FÖR FULLMAKTSACKVISATION

Det påpekas stundom att de programförklaringar som brukar ingå i fullmakts-cirkulären är anmärkningsvärt knapphändiga.¹³ Detta är ju ganska förståeligt; dels riktar man sig till aktieägare som antages vara ointres-

⁸ B 12.

⁹ Jfr B 10.

¹⁰ Se not 8.

¹¹ B 7.

¹² Jfr SOU 1968: 7 s. 156.

¹³ Rodhe, Vem bestämmer s. 288 f., Li-dén s. 55 f.

serade av bolaget, dels vill styrelsen icke binda sin politik genom att närmare precisera på vilket sätt rösterna kommer att användas.

Hur löser man i cirkulären detta dilemma? Det gäller ju att få så många aktieägare som möjligt att sända in fullmakterna och därmed stödja de härskande intressenas position utan att för den skull binda bolagets framtida politik eller avslöja för mycket om denna. Flera modeller kommer till användning.¹⁴

a. Neutral formulering i cirkuläret

Helt neutral är följande formulering:

För att möjliggöra för aktieägare, som så önska, att få sina aktier representerade vid bolagsstämmor översändes härmed ett formulär till fullmakt för ombud vid bolagsstämma. Aktieägare, som önskar lämna styrelsen fullmakt, torde benäget insända formuläret vederbörligen undertecknat och bevitnat.¹⁵

b. Skenbart neutrala formuleringar

Skulle Ni önska bevaka Eder intressen vid de bolagsstämmor, då Ni icke är personligen närvarande eller företrädd genom särskilt ombud, får jag för Eder underskrift ... översända ... formulär till fullmakt, som kommer att för Eder räkning innehavas av person tillhörande bolagets ledning.¹⁶

Den påverkningsmetod som här användes är intressant. Man undviker programförklaringar eller värdeladdade argument. I stället använder man sig av mera elementära egenskaper i språklig kommunikation: principen om avsändarens vederhäftighet och principen om adressatrelevans. Adressaten utgår från att meddelandet är av vikt för honom samt att avsändaren har goda skäl för sitt påstående att aktieägaren *bevakar sina intressen* genom att insända fullmakten, något som ju vid närmare eftertanke inte alls är självfallet.¹⁷ En annan liknande metod:

X-bolaget har av en del aktieägare erhållit en till innehavaren ställd fullmakt att företräda aktieägaren vid bolagsstämmor i bolaget, då denne ej är närvarande personligen eller genom annat ombud.

Då Ni i bolagets aktieregister är antecknad såsom aktieägare, tillåter vi oss hemställa ...¹⁸

Adressaten meddelas helt enkelt att en del aktieägare sänder in fullmakter till bolaget. Han utgår då från att dessa aktieägare har goda skäl att handla som de gör; därför finns det ingen anledning för honom att handla annorlunda. »Principen om handlingens vettighet» ligger till grund för sådan påverkan.¹⁹

¹⁴ Jfr till detta avsnitt SOU 1968: 7 s. 157 f.

¹⁵ B 8.

¹⁶ B 11.

¹⁷ Andersson-Furberg, särskilt s. 23 ff.

¹⁸ B 12.

¹⁹ Andersson-Furberg s. 28 f.

c. Öppet värderande formuleringar

I Y Aktiebolags aktiebok står Ni inregistrerad som aktieägare i bolaget, vilket medför rätt för Er att delta i bolagsstämmorna. Erfarenheterna har emellertid visat, att många aktieägare icke alltid ha tillfälle att delta i stämmorna, på vilka det dock är önskvärt, att så många aktier som möjligt är representerade.

Om Ni vill uppdraga åt styrelsen . . .²⁰

Ej heller här ges information eller programförklaring. Det framhålles att det är *önskvärt* att så många aktieägare som möjligt representeras. Varför detta är så önskvärt upplyses man dock icke om. Aktieägaren utgår från att meddelandet är relevant för honom samt att påståendet inte saknar skäl. Till skillnad från fall b. ovan har här införts öppet värderande element. Emellertid saknar i normala fall påståendet om att en talrik representation på stämman är något eftersträvansvärt varje rimlig mening.²¹

Önskvärdheten av aktieägarrepresentation kan ytterligare understrykas på följande sätt:

Då det är ett önskemål och för bolagets lugna utveckling kan vara betydelsefullt att rösträtt utövas av så många aktieägare som möjligt . . .²²

d. Programförklaringar

Erhållna fullmakter avser styrelsen att vid bolagsstämman fördela på lämpliga personer i syfte att därmed garantera en lugn och trygg utveckling av bolagets rörelse till aktieägarnas fromma i stort sett efter de linjer som hittills följts. --- Styrelsen utgöres av . . .²³

Här inrymmes en programförklaring, avsedd att animera aktieägaren att insända fullmakt. Man bör lägga märke till de obestämt formulerade målen. Det understrykes särskilt att fullmaktsrösterna skall stödja en politik till aktieägarnas fromma. Man appellerar till aktiespararens särskilda önskemål; lugn och trygg utveckling innebär väl en garanti för aktiens värdebeständighet samt ett löfte om åtminstone bibehållen utdelning.

Meddelandet informerar också om styrelsens sammansättning. Detta är befogat dels därför att styrelsen ansvarar för fullmakternas användning, dels för att styrelseledamöternas namn ger meddelandet ökad tyngd och prestige.

Det förekommer även mera konkretiserade programförklaringar som samtidigt ger aktieägarna viss information om företaget:²⁴

Q aktiebolag med dotterbolag har som bekant betydande skogstillgångar, belägna i A, B och C. Bolaget har dessutom värdefulla krafttillgångar, bland annat cirka 1/6 av P aktiebolag. För att på bästa möjliga sätt utnyttja bolagets natur-

²⁰ B 4.

²¹ Rodhe, Vem bestämmer s. 289.

²² B 1.

²³ B 2.

²⁴ SOU 1968: 7 s. 157.

tillgångar pågår sedan flera år en fortlöpande rationalisering och modernisering samt utbyggnad av bolagets förädlingsverk. Styrelsen räknar med att bolagets industrier härigenom även i fortsättningen verksamt skola kunna bidra till ett gott ekonomiskt resultat.

För att säkra fortsatt lugn och planmässig utveckling enligt detta program tillåter sig styrelsen att vända sig till Eder . . .²⁵

Det finns sålunda cirkulär för fullmaktinsamling där det klart framhålls att det är fråga om att stödja styrelsens politik och vilken denna politik är. Det förekommer här som i andra mera innehållsrika cirkulär en presentation av styrelsen—uppdragstagaren. De negativa beskrivningarna av dylika skrifter som förekommer i litteraturen kan inte gärna appliceras på denna typ.²⁶

e. Uppfordrande formuleringar

En ytterligare typ cirkulär, slutligen, trycker på behovet av kontakt mellan aktieägare och företag:

Det är ett starkt önskemål inom (bolaget) att i möjligaste mån stärka känslan av samhörighet mellan (bolaget) och dess aktieägare, men samtidigt medför just den omständigheten, att antalet aktieägare är så stort, betydande svårigheter när det gäller att skapa kontakt mellan (bolaget) och aktieägarna.

Ett medel att nå aktieägarna och göra dem förtrogna med (bolaget) är den årsredovisning, som (bolaget) varje år tillställer alla inregistrerade aktieägare. --- En annan kontaktmöjlighet erbjuder (bolagets) årliga bolagsstämma, vilken äger rum på tid och plats, som anges i årsberättelsen. Det är givetvis önskvärt, att aktieägarna i största möjliga utsträckning begagna sin ovannämnda rätt att delta i stämmorna och de beslut, som där fattas. --- I syfte att bereda Eder tillfälle att bli representerad . . .²⁷

Någon bestämd programförklaring hittar man ej; blott en hänvisning till att röstningen skall främja bolagets lugna och ostörda utveckling.

Genom att framhålla att bolaget å sin sida söker skapa en känsla av samhörighet med aktieägarna på olika sätt, framstår inskickandet av fullmakten som en motsvarande samhörighetsstärkande åtgärd från aktieägarens sida. Aktieägaren får av cirkuläret det intrycket, att lojaliteten mot dessa strävanden hos bolaget fordrar hans medverkan.

Krasst uttryckt innebär tankegången — som genom den positivt laddade och obestämda termen samhörighet något fördunklas — att aktieägarna visserligen skall få information, men bör presteras något i gengäld: sin röstfullmakt.

Enligt min mening är det mest tilltalande att ge aktieägaren informa-

²⁵ B 5.

²⁷ B 10.

²⁶ Rodhe, Vem bestämmer s. 288 f., Lidén s. 55 f.

tion om att styrelsen anser sig behöva fullmakterna för att fullfölja sina intentioner. Vilka dessa intentioner är bör också redovisas. Det är nämligen ytterst besvärligt att på annat sätt ge en tillfredsställande motivering för den tanke som går igen i så många av cirkulären: att det för aktieägarna är önskvärt att de representeras på stämman.

2. Fullmaktsinsamling i andra länder

A. USA

Även utomlands är fullmaktsinsamlingen i storbolag uppmärksammas. Särskilt är detta fallet i USA. På grund av de ofta föga ingripande kontroll- och informationsbestämmelserna i delstaternas aktiebolagslagar förde fullmaktsinsamlingen ofta till missbruk. Genom bristande eller ensidig information möjliggjordes utsvältning av aktieklasser samt beslut som gynnade ledningen på aktieägarnas bekostnad. Aktieägarnas rösträtt utövades sålunda mot deras egna intressen på grundval av fullmakter i bolagsledningens hand.²⁸

Enda möjligheten att komma tillrätta med dessa missförhållanden var genom federal lagstiftning.²⁹ 1934 utfärdades Securities Exchange Act. I dess Sect. 14 (a) infördes förbud mot att uppsamla fullmakter eller inhämta någon form av samtycke till åtgärd av ägare till värdepapper registrerat vid fondbörs utan att därvid följa de närmare regler som Securities and Exchange Commission (SEC) kunde komma att föreskriva.³⁰ Det kan nämnas att dessa fullmaktsregler genom en sedan länge önskad lagändring 1964 har utsträckts till att omfatta icke blott bolag med börsregistrerade värdepapper utan också medelstora bolag med viss spridning av aktieposterna.³¹

SEC:s proxy rules har reviderats flera gånger sedan de första gången utfärdades 1935. Numera är dessa regler synnerligen invecklade och utförliga och tjänar främst till att ge aktieägaren nödig information inför varje stämma och möjlighet att rösta för eller emot framlagda förslag.

Informationen innehålls i ett cirkulär, s.k. proxy statement. Här ingår bl. a. fullständiga uppgifter om nya styrelsekandidater, deras kvalifikationer och relationer till bolaget.³²

Emissioner, fusioner och dylika frågor kräver noggranna redogörelser. Vid insamling av fullmakter som bolagsledningen står bakom måste årsredovisning ingå i det material aktieägaren tillställs.

²⁸ Harvard Law Review 53 s. 1166 f.

²⁹ Rodhe, Vem bestämmer s. 298.

³⁰ Ballantine s. 413.

³¹ Lebowitz, Shareholder democracy s. 4, jfr Harvard Law Review 53 s. 1171 f.

³² Rodhe, Vem bestämmer s. 299.

Fullmaktstexten skall ange mottagaren av fullmakten samt opartiskt framställa vilka frågor röstningen avser och ge utrymme för aktieägaren att ange huruvida han vill medverka till beslutet eller ej — styrelseval dock undantaget.³³

Detta material måste 10 dagar före utsändandet tillställas SEC för granskning. Därvid kan det hända att bolaget förelägges att komplettera informationen.³⁴ »Full disclosure requirements have a discouraging effect upon the making of unfair proposals».³⁵

Likasa kan nämnas att bolagsledningen enligt reglerna är ålagd att medverka vid utsändandet av cirkulär med fullmaktsbegäran från en opposition. Dessutom beredes enskild aktieägare tillfälle att få sina förslag utsända jämte det material som bolagsledningen distribuerar.³⁶

Om dessa föreskrifter ej blir beaktade har SEC möjlighet att före stämman väcka talan mot bolaget och förelägga bolaget att rätta sig efter dem. Sedan stämman väl hållits kan de felande dömas till straff för överträdelse av bestämmelserna. På stämman fattade beslut blir dock ej ogiltiga.³⁷ Emellertid kan aktieägare väcka skadeståndstalan mot bolaget för den skada han lidit på grund av att reglerna om fullmaktsinsamling icke följts.³⁸

Det faktum att reglerna om information knutits till fullmaktsinsamlingen har medfört ganska egendomliga följder. Sålunda kommer aktieägare i bolag där fullmakter ej uppsamlas i en sämre ställning vad informationen beträffar än aktieägarna i de bolag där fullmaktsinsamling förekommer.

B. ENGLAND

Även i England förekommer fullmaktsinsamling. Styrelsen utsänder

... proxy forms in their own favour with the notice of the meeting and for these to be stamped and addressed at the company's expense.³⁹

Denna praxis har bl. a. observerats av London Stock Exchange. Börsen har beträffande där inregistrerade bolag föreskrivit, att fullmaktsformulär *skall* utsändas vid alla tillfällen då förslag av annat än ren rutinkaraktär skall behandlas på stämman. Och fullmakterna skall vara two-way-proxies, dvs. ge aktieägaren möjlighet att föreskriva röstning såväl för som mot förslaget.

En lagreglering av fullmaktsinsamlingen har diskuterats. Ett förslag innebar att fullmakt med alternativa direktiv skulle göras obligatorisk, ett annat att fullmaktssystemet skulle omformas till ett rent skriftligt omröstningsförfarande. Man föredrog emellertid slutligen att överlämna frågorna till fondbörsernas avgörande, eftersom dessa institutioner ansågs ha de bästa möjligheterna att skapa ett smidigt och anpassbart regelsystem.⁴⁰

³³ Ballantine s. 414, Lebowitz a. a. s. 4, Hornstein 1 s. 432.

³⁴ Se not 32.

³⁵ Ballantine s. 415.

³⁶ a. st.

³⁷ a. a. s. 414.

³⁸ Lebowitz a. a. s. 5.

³⁹ Gower s. 442.

⁴⁰ a. st.

Av vikt för fullmaktsinsamlingen är en regel som stadgar att ett cirkulär med information skall tillställas aktieägaren jämte kallelsen till stämma i de fall, då annat än »ordinary business» skall företagas till avgörande. Oppositionella grupper kan få viss begränsad information om sina förslag genom företagets försorg. Vanligen utsändes dock sådana motförslag på oppositionsgruppens egen bekostnad, bl. a. för att fullmaktsformulär skall kunna medsändas.⁴¹

C. FRANKRIKE

Också i fransk litteratur har fullmaktsinsamling beskrivits.⁴²

Formulär till blankofullmakter utsändes genom bolagets försorg eller av en bank.⁴³ Om bolagets aktier är ställda till viss man kan man följa aktieregistret vid utsändandet. Om det — vilket är det vanligaste — är fråga om innehavareaktier, kan man blott nå sådana aktieägare som är kända för bolaget.⁴⁴ En effektivt bedriven fullmaktsinsamling fordrar därför i regel medverkan av bank.⁴⁵

Sedan bankerna insamlat fullmakter överlämnas dessa vanligen till styrelsen. Styrelsen tillser att rösträtten utövas och måste därvid tillgodose eventuella önskemål från den eller de banker som skött fullmaktsinsamlingen. Bankerna får på detta sätt en nyckelställning — man kan ju inte hindra att de i en krissituation själva låter sig företrädas på grundval av insamlade fullmakter.⁴⁶

Det kan anmärkas, att en motsvarande samverkan vid fullmaktsinsamling för deponerade innehavareaktier förekommer i Västtyskland. Här är det emellertid bankerna som utövar rösträtten; se vidare nedan.

Fullmakter i franska bolag brukar insamlas för ett år i taget. Fullmakter för längre tid anses vara giltiga,⁴⁷ men betraktas enligt uppgift med viss skepsis.⁴⁸

Man har i Frankrike under utarbetandet av LSC diskuterat möjligheten att införa ett poströstningssystem med kontroll av amerikansk typ som kunde träda i stället för den ofta kritiserade fullmaktsröstningen. Planerna har emellertid ej kommit till utförande.⁴⁹

Slutligen kan nämnas att fullmaktsinsamling även torde förekomma i Schweiz.⁵⁰

⁴¹ a. a. s. 440 f.

⁴² Goré s. 88, Ripert s. 551, Houpin-Bosvieux s. 267, Noirel s. 159.

⁴³ Tunc s. 117.

⁴⁴ Berr s. 251.

⁴⁵ Champaud s. 117, jfr Tunc s. 107.

⁴⁶ Tunc s. 117.

⁴⁷ a. a. s. 115 f.

⁴⁸ Brev från prof. Champaud.

⁴⁹ Ripert s. 551, Hamiaut s. 121 ff., jfr Patry, Accords s. 40 not 51.

⁵⁰ Patry, Accords s. 39 f.

D. NORDEN

I den centrala aktiebolagsrättsliga litteraturen i våra grannländer tycks inte metoden att uppsamla fullmakter ha avsatt några djupare spår. Detta innebär emellertid icke att företeelsen ej förekommer i dessa länder. Tvärtom torde denna praxis vara lika utbredd i övriga nordiska länder som i vårt land.⁵¹

3. Depotstimmrecht i Västtyskland

A. BAKGRUND

I Västtyskland är det icke bolagsledningen utan bankerna som företräder aktiespararna på bolagsstämmor. Eftersom börsnoterade aktier som regel är ställda till innehavaren har nämligen bolagsledningen icke möjlighet att nå aktieägarna personligen, medan bankerna kan uppbåda röster från de aktieägare som hos dem låtit deponera sina aktier i bolaget.

Bankerna kan — här liksom i Frankrike — på detta sätt ytterligare stärka sin ställning i näringslivet.⁵²

Bankerna utövade ursprungligen denna rösträtt i eget namn för aktieägarens räkning efter s. k. legitimationsöverlåtelse.⁵³

Sådan Depotstimmrecht väckte tidigt viss kritik. I AG av 1937 bibehölls möjligheten men reglerades noga. Man ville hindra långvariga uppdrag och överföring av rösträtt bankerna emellan. Däremot önskade man ej helt förbjuda Depotstimmrecht, eftersom man fruktade att de små aktieägarna i sådant fall helt skulle utestängas från representation på stämmorna.⁵⁴

Regeln i 1937 års AG 114 § 4 st föreskrev att en bank för att kunna utöva rösträtt på grundval av legitimationsöverlåtelse av deponerade aktier måste ha ett på banken i fråga utställt skriftligt bemyndigande därtill. Sådant bemyndigande skulle ske i särskild skriftlig handling. Giltighetstiden var fastslagen till 15 månader. Bemyndigandet kunde när som helst återkallas.

Man kan fråga sig om detta icke var liktydigt med en rösträttsfullmakt till banken. Så var dock icke fallet; olika rättsregler aktualiserades. Vid fullmaktsröstning var man nämligen tvungen att förete fullmakten. I legitimationsöverlåtelsefallet behövde bemyndigandet emellertid icke före-

⁵¹ Jfr Kauffmann s. 191.

⁵² Passow s. 333 f., jfr Westerby s. 250.

⁵³ Sommerfeld s. 41 f.

⁵⁴ Hueck, Gesellschaftsrecht s. 162, Gadow s. 486, Olsson Aktieförvärvares rätt s. 74 vid not 78.

tes. Det behövde aldrig framgå, vem som var den verkliga ägaren. Det räckte att aktiepostens storlek och aktieklass upptogs för sig i röstlängden, AG 1937 110 § 2 pkt.⁵⁵

B. SENARE UTVECKLING

Vid förarbetena till 1965 års AG föreslogs vissa ändringar i den rådande regleringen. Främst märks den mera principiella skillnaden att kreditinstitut blott skulle kunna företräda sina förvaltningskunder genom fullmakt (undantag namnaktier i visst fall). Bakom denna förändring ligger åsikten, att den tidigare ordningen inte lät

... deutlich genug hervortreten, dass die Bank fremdes Stimmrecht ausüben.⁵⁶

Den praktiska betydelsen av detta ställningstagande kan ifrågasättas, då fullmakterna skulle förbli hos kreditinstitutet på grund av banksekretessen och endast behöva företes vid klandertvist under vissa förutsättningar.⁵⁷

Vissa ändringsförslag var emellertid mera genomgripande. Det föreslogs sålunda att fullmakt blott skulle gälla en bolagsstämma, att aktieägaren skulle anmodas att ge anvisningar om rösträttens utövning samt att aktieägaren skulle informeras såväl om styrelsens förslag som om eventuella förslag från oppositionsgruppen och från institutet självt.

Dessutom tillfogades, att ett kreditinstitut var pliktigt att mottaga röstningsuppdrag från förvaltningskunder om det visat sig redo att företräda aktieägare på stämma genom att be om anvisningar för rösträttens utövning. Det självklara faktum att institutet måste rätta sig efter aktieägarens direktiv ansåg man sig ej behöva uttala i den föreslagna lagtexten.⁵⁸

Möhring utsätter förslaget för kritik under förmenande att bankernas rösträttsutövning varit av godo samt att den föreslagna regleringen kommer att försvåra sådan rösträttsutövning, då det gäller att få aktieägarna att avge fullmakt inom kort tid före bolagsstämman varje år, vilket ställer stora krav på bankernas personal och aktieägarens intresse.⁵⁹ Dessutom antyder han, att det bakom den föreslagna regleringen ligger en önskan om att undvika alltför stor maktkoncentration till bankerna.⁶⁰

Den framförda kritiken föranledde vissa justeringar i förslaget. AG 1965 135 § tillåter sålunda fortfarande ett generellt bemyndigande för ett kreditinstitut att rösta. Bemyndigandet kräver fullmaktsform och gäller

⁵⁵ Se exv. Gadow s. 460.

⁵⁶ Referentenentwurf s. 279.

⁵⁷ Möhring s. 93 f.

⁵⁸ Jfr härtill Referentenentwurf 126 § samt s. 279.

⁵⁹ s. 95 ff., jfr Dülfer s. 137.

⁶⁰ Möhring s. 107 f.

i 15 månader. Institutet måste dock för varje stämma delge aktieägarna förslag om hur rösträtten skall utövas och uppmana dem att inkomma med anvisningar.

Beträffande hittillsvarande praxis har det i litteraturen upplysts, att bankerna brukar rösta för de förslag som respektive bolagsledning ställer.⁶¹ Ofta torde också bankerna vara representerade i styrelsen. Tydligt är att Depotstimmrecht verkar något annorlunda än fullmaktsinsamling till ledningen: det blir i de storföretag det här är fråga om en delning av kontrollen mellan bolagsledning och kreditinstitut, något som förstärker det inflytande över näringslivet som tillkommer bankerna redan i och med deras egenskap av kreditgivare. Bolagsledningen får en mera säker ställning, men förlorar något av sin självständighet i kontrollpositionen.

4. Aktieägarföreningar i Sverige

A. INLEDNING

Det förekommer stundom att fullmakter insamlas till särskilda aktieägarföreningar. Såvitt jag har kunnat finna saknar denna företeelse någon motsvarighet i bolagspraxis i andra här beaktade rättssystem. Denna institutionalisering av fullmaktsinsamlingen har observerats i litteraturen.⁶²

Av företeelsens benämning framgår, att det rör sig om en bland aktieägare bildad förening. En sådan förening — benämningen förbehålles sammanslutningar som blott omfattar aktieägare i ett och samma bolag — kan företräda såväl en kontrollgrupp eller en fraktion inom kontrollgruppen som en oppositionsgrupp.⁶³

Rodhe förklarar, att en aktieägarförenings styrelse kommer att kontrollera bolaget om den förvärvar majoriteten på stämman; föreningens styrelse blir i sådant fall överordnad bolagets styrelse.

Dock bör man kanske göra den reservationen att det ej är alldeles säkert att föreningens styrelse vill uppfatta sig såsom överordnad bolagets styrelse; i så fall ligger makten alltså hos bolagets styrelse och föreningen blir en konstruktion utan innehåll.⁶⁴

Lidén konkluderar emellertid: »I de företag vi har kommit i beröring med syns aktieägarföreningarna genomgående vara ett instrument med vilket de dominerande intressena, dvs. den sittande styrelsen, befäster och stärker sin ställning».⁶⁵

⁶¹ Möhring s. 113, Glattfelder s. 161.

⁶³ Nial, Studier s. 45.

⁶² Lidén s. 54 ff., Rodhe, Vem bestämmer s. 290.

⁶⁴ Rodhe a. st.

⁶⁵ s. 55.

Rodhes beskrivning synes förutsätta, att initiativet till en aktieägarförening kommer från grupper utanför kontrollgruppen. Lidén finner däremot att initiativet ligger hos kontrollgruppen. En närmare granskning av ett par aktieägarföreningar kan kanske belysa föreningarnas funktion i bolagspraxis och klargöra vilken beskrivning av de nämnda som är den mest rättvisande.

Inledningsvis må påpekas att aktieägarföreningar icke tycks vara särdeles vanliga⁶⁶ och — åtminstone numera — till övervägande del förekommer i mycket stora bolag. Framställningen nedan grundas huvudsakligen på insamlade handlingar rörande 6 nu fungerande aktieägarföreningar i börsnoterade bolag. Beträffande metoderna att animera aktieägare att ingå i föreningar av detta slag och leverera fullmakt till föreningens ledning kan i huvudsak hänvisas till vad som ovan anförts beträffande fullmaktsackvisition.

B. FÖRSÖK TILL EN BESKRIVNING

a. Helleforstypen

Ser man till formella kriterier visar det sig att aktieägarföreningar av åtminstone två typer förekommer. Skillnaden mellan de bägge typerna torde i praktiken vara ganska liten. Den första typen kan kallas Helleforstypen efter de av Nial avtryckta stadgarna för Föreningen Stamaktieägare i Hellefors Bruks AB.

aa. Helleforsföreningen

Föreningen har till uppgift att under hand hos styrelsen, ävensom vid bolagsstämmor och eljest framföra föreningsmedlemmarnas önskemål och tillvarata deras intressen som aktieägare, 1 §. Föreningen sammanträder årligen före bolagsstämma, 8 §. På föreningsssammanträde väljes förtroenderåd. Förtroenderådet handhar förvaltningen av föreningens angelägenheter, förfogar över till förtroenderådet insända fullmakter och kallar föreningens ledamöter till sammanträden, 4 §. Förtroenderådets befogenhet att företräda föreningen medför icke någon inskränkning i den envar medlem tillkommande rätten att vid bolagsstämma och eljest föra sin talan och utöva sin rösträtt, 5 §. Medlem äger att efter skriftlig ansökan när som helst utträda ur föreningen, 2 §.⁶⁷

Föreningen tycks huvudsakligen ha till ändamål att insamla fullmakter från medlemmarna samt rösta för dem på stämma i enlighet med tidigare på föreningsmöte fattade avgöranden. Medlem är emellertid icke bunden vid att följa föreningens flertal utan kan själv agera på bolagsstämman, varvid eventuell fullmakt till föreningen ej längre gäller.

⁶⁶ Jfr SOU 1968: 7 s. 21.

⁶⁷ Nial, Studier s. 63-65.

Av ändamålsklausulens formulering att döma tycks det icke uteslutet att föreningen verkligen var fristående från bolagsledningen och att initiativet kommit från oppositionella grupper, som önskade delta i kontrollen av bolaget.⁶⁸

ab. D 4-föreningen

En annan aktieägarförening av samma typ, D 4, konstituerades i ett större bolag i samband med en nyemission där en tidigare minoritetsgrupp av aktieägare hade skaffat sig en mycket stark ställning. Fastän ändamålsklausulen anger att föreningen skall tillvarataga aktieägarnas *gemensamma* intressen och stödja bolagets ostörda utveckling, var syftet — enligt vad jag erfarit — att bilda motvikt mot den nytillkomna gruppen, som sammanhölls av ett konsortialavtal där de enskilda aktieägarna var tämligen kraftigt bundna.

Att det rörde sig om en styrkesamling för att göra de gamla aktieägarnas inflytande gällande gentemot den nytillkomna aktieägargruppen antydes i det upprop som utsändes till aktieägarna vid föreningens bildande: »För att ytterligare gagna bolaget samverkar föreningen med den sammanslutning aktieägare, som i samband med nyemissionen förvärvat betydande aktieposter i bolaget».⁶⁹

Ännu mera tydligt framträder dessa syften i tidigare utkast till upprop, hållna i en ganska från och gentemot den andra aktieägargruppen avvisande ton. Ett samarbete mellan aktieägargrupperna kom emellertid till stånd och tog sig uttryck i ett avtal mellan de bägge aktieägargrupperna angående sammansättningen av bolagets styrelse.

Föreningens organisation överensstämmer ungefär med Helleforsföreningens. Stadagebestämmelserna i organisationsfrågor är dock mindre detaljerade. Fullmaktsspörsmålen får emellertid en mera ingående behandling:

Förtroenderådet äger fördela av medlemmarna överlämnade fullmakter att användas vid bolagsstämmor. Härvid böra ev. framställda önskemål från fullmaktsgivarens sida beaktas.⁷⁰

I stadgarna ingår tillika en i dylika föreningar regelmässigt förekommande rekommendation, som innefattar, att medlem visserligen ej betages att på bolagsstämma uppträda personligen och rösta som han anser riktigt. Aktieägaren bör dock

... i frågor, som möjligen kunna föranleda intressebrytningar, på förhand inhämta förtroenderådets mening och skälen för densamma.⁷¹

⁶⁸ Jfr a. a. s. 44 f.

⁶⁹ D 4-1.

⁷⁰ D 4-5.

⁷¹ a. st.

ac. D 2-föreningen

Liknande stadgar som i D 4 förekommer i en annan aktieägarförening, D 2. Här nämns emellertid inget om fullmaktsgivarens möjlighet att framföra önskemål om röstningen på stämman. Denna passus i D 4-föreningens stadgar torde för övrigt utgöra ett ovanligt inslag.⁷²

D 2-föreningen synes närmast ha tillkommit på initiativ från bolagets ledning utan att några divergerande intressen i bolaget förmärkts. Detta framgår av, att bolagets VD figurerar i stadgarna: dels har han liksom förtroenderådets medlemmar rätt att begära att föreningen sammankallas, dels äger han rätt att närvara vid förtroenderådets sammanträden.

I förtroenderådet i D 2 för 1965 ingår 10 personer, varav ingen tillhör bolagets styrelse. Av dessa 10 personer är det endast tre som icke innehar styrelseuppdrag i andra större bolag: den av de sju som är mest engagerad har 18 uppdrag, den som har minsta antalet uppdrag bekläder blott två styrelseposter. Av de tre övriga kan en sägas representera särskild ekonomisk sakkunskap såsom delägare i en känd revisionsbyrå. De återstående två har betydande aktieposter i bolaget.⁷³

Att döma av sammansättningen i D 2:s förtroenderåd synes rådet närmast utgöra ett komplement till företagets styrelse. Bolagsledningen får på rådets sammanträden möjlighet att inhämta värdefulla upplysningar av personer som är väl skickade att lösa företagets problem. Genom rådets inrättande har man också på ett föga kostsamt sätt lyckats knyta sakkunskap till bolaget.

Uppdraget har nämligen karaktären av hedersuppdrag; medlemmarna i förtroenderådet arvoderas ej.

ad. Gemensamma drag

Utmärkande för de här nämnda föreningarna är, att medlemmarna har tillfälle att före bolagsstämman påverka röstningen för insamlade fullmakter, bl. a. genom val av förtroenderåd. Denna medlemmarnas möjlighet att göra sig gällande torde dock i praktiken ej vara särdeles betydande.

I Helleforsföreningen (se 8 § i. f.) och D 2-föreningen föreskrives nämligen att röstfullmakt för bolagsstämman jämväl gäller för utövande av rösträtt vid föreningssammanträde. Då förtroenderådet mottar dessa fullmakter och då föreningssammanträdena bland medlemmar som är aktiesparare svårligen torde locka mer publik än bolagsstämmorna måste förtroenderådet i praktiken vara självförnyande och ensamt ha möjlighet att bestämma hur röstning på bolagsstämman skall ske.

⁷² Jfr ovan vid not 70.

⁷³ D 2-1, jfr Vem är det 1965, Svenska Aktiebolag 1964-65, Forsgren.

b. Föreningar med självförnyande ledning

Den andra huvudtypen av aktieägarföreningar utmärkes bl. a. av att det även formellt — i föreningsstadgar eller motsvarande — erkännes att förtroenderådet är självförnyande. I än högre grad än de förut nämnda tycks dessa föreningar utgöra en maskering av vanlig fullmaktsinsamling. Dessa föreningar synes emellertid fylla vissa andra funktioner som icke främst rör föreningens medlemmar.

ba. D 1-föreningen

Som prototyp för dessa föreningar kan väljas den i bolaget C 1919 bildade aktieägarföreningen. Några stadgar i egentlig mening synes ej föreligga. Vad som gäller om föreningen framgår av en till aktieägaren ställd inbjudan jämte en till förtroendemännen riktad skrivelse. Den senare skall undertecknas och insändas av aktieägaren, som därmed förklarar sig godtaga reglerna för föreningen och förbinder sig att rätta sig efter dem.

Föreningen har till ändamål att tillvarata aktieägarnas gemensamma intressen och stödja bolagets ostörda utveckling. Det åligger medlem att hos föreningens förtroendemän hålla deponerad en av honom utfärdad fullmakt att föra hans talan och utöva hans rösträtt då han icke själv är närvarande vid stämman samt tillåta förtroendemännen att disponera fullmakterna.

Om medlem är personligen närvarande vid stämma skall han på förhand söka inhämta förtroendemännens mening i frågor som möjligen kan föranleda intressebrytningar.

Medlemskapet medför ej hinder att avyttra aktie.

Förtroendemännen, som ursprungligen utsågs vid det konstituerande sammanträdet skall vara femton aktieägare i bolaget samt ledamöter och suppleanter i bolagets styrelse. Vid stadigvarande förfall för någon av förtroendemännen skall de övriga äga rätt att företaga kompletteringsval.

Genom att föreningssammanträde icke förekommer och förtroendemännen förnyar sig själv, synes all kontakt medlemmar — förtroendemän bruten, om man bortser från själva insändandet av fullmakten.

Det tycks också helt klart att föreningen är nära ansluten till bolagets ledning samt att någon representation av småspararintressen icke är avsedd. Icke styrelseanknutna förtroendemän är direktörer, bruksdisponenter och liknande personer med framskjuten plats i näringslivet. Förtroenderådet synes snarast vara att betrakta som en utökad styrelse: de personer som ingår i förtroenderådet är nämligen samtliga individer med omfattande erfarenheter från näringslivet och rikligt med styrelsuppdrag.

Den ende av de under 1965 fungerande förtroendemännen som icke har något styrelsuppdrag i ett större aktiebolag är en person född 1886 som tidigare innehaft sådana uppdrag. Övriga av de förtroendemän som icke är knutna till bolagsstyrelsen innehar samtliga styrelsuppdrag i andra bolag, minimum 1, maximum

25. I medeltal har de icke styrelsebundna förtroendemännen drygt 10 styrelseuppdrag i andra bolag vardera.⁷⁴

bb. D 8-föreningen

En liknande anknytning till styrelsegruppen av förtroenderådet föreligger i ett annat större börsnoterat bolags aktieägarförening, D 8. Föreningen, som konstituerades 1957 av ett femtiotal aktieägare, har en liknande organisation som D 1, utformad i några kortfattade stadgeparagrafer.

Beträffande förtroenderådet fastslås, att minst 5 och högst 15 skall vara valda av föreningen. Resten utgöres av bolagets styrelse. Då förtroendemännen vid stadigvarande förfall för medlem av förtroenderådet har rätt att vidtaga kompletteringsval och något om föreningssammanträde överhuvudtaget icke nämns i stadgarna — och ej heller förekommer i praktiken — blir stadgarnas bestämmelse, att viss del av förtroenderådets medlemmar skall väljas av föreningen, så småningom illusorisk. Förtroenderådet består av bolagets styrelse jämte ytterligare 12 personer. De senare utgöres dels av ur aktiebolagets styrelse avgångna medlemmar, dels av större aktieägare, särskilt representanter för banker och bolag med betydande intressen i företaget. Åtminstone fem av förtroenderådets medlemmar är födda före 1895. — Uppgifterna om förtroenderådet avser år 1965.

Enligt vad som uppgivits bildades föreningen för att det visade sig lämpligt med fullmaktsinsamling då aktierna fick en allt större spridning. Dessutom ville man med förtroenderådet skapa ett komplement till styrelsen och en reträttplats för gamla styrelseledamöter. Sin uppgift som komplement till styrelsen fyller förtroenderådet på så sätt att det sammanträder två gånger om året, en gång före bokslutssammanträdet och en gång strax innan halvårsrapporten upptages till behandling i styrelsen. Vid dessa två sammanträden har förtroenderådets medlemmar möjlighet att göra sina synpunkter gällande och företagsledningen kan få resonans för sin politik inom en större grupp än enbart styrelsen. Något arvode utgår ej till förtroenderådets medlemmar.

Föreningen är sålunda starkt knuten till bolagsledningen, vilken den också stöder genom av föreningen insamlade fullmakter. Föreningen omfattar enligt uppgift vanligen ca 30 procent av det på stämman företrädda aktiekapitalet. Det bör understrykas, att initiativet till föreningen tagits av bolagsledningen samt att föreningens begäran om att aktieägaren skall insända fullmakt undertecknas av bolagets VD.

bc. D 5-föreningen

D 5 är den aktieägarförening i materialet som har den starkaste styrelseanknytningen. Här består förtroenderådet av styrelsens ledamöter »i egen-

⁷⁴ D 1-1, Vem är det 1965, Svenska Aktiebolag 1964-65.

skap av aktieägare» samt minst 5 aktieägare i bolaget utanför styrelsen. Detta innebär att styrelsen, som i bolaget ifråga oftast synes hålla sig omkring 10–12 ledamöter, alltid har majoritet i förtroenderådet. Också här saknar föreningsmedlem möjlighet att påverka utseendet av förtroendemännen — dessa kompletterar sig själva.

bd. D 6-föreningen

En sammanslutning av något annorlunda slag är emellertid D 6, en aktieägarförening i ett av våra större aktiebolag. Visserligen skiljer den sig till sin organisation föga från de nyss nämnda; sålunda förekommer ej föreningsssammanträden, förtroenderådet förnyar sig självt etc. Stora skillnader finns i praktiken.

Främst kan nämnas förtroenderådets sammansättning. Rådet består av sex ledamöter jämte suppleanter för dessa. Endast en av de ordinarie medlemmarna i rådet, som också är ordförande i föreningen, är tillika styrelseledamot. Denne invaldes i bolagsstyrelsen först sedan han i 9 år varit ledamot av föreningens förtroenderåd.⁷⁵ Invalet har tydligen skett i avsikt att bereda den till föreningen anknutna aktieägargruppen styrelsrepresentation.

Föreningen bildades enligt uppgift för att vissa aktieägare ville förhindra att utländska intressen fick för stort inflytande i bolaget. Trots att dessa utländska intressenter numera försålt sina aktieposter föreligger fortfarande intresse såväl från föreningens som från bolagets sida att föreningen består och förstärkes. I cirkulär till aktieägarna från aktieägarföreningen framhålles: »För närvarande äro cirka 1 150 aktieägare medlemmar i aktieägareföreningen, men en förstärkning är synnerligen önskvärd.»

En stark aktieägarförening antas nämligen förhindra en alltför stark dominans för de två stora bankgrupper som behärskar de största aktieposterna och därigenom medge företagsledningen en större rörelsefrihet. Det ligger således i den verkställande ledningens intresse att aktieägarföreningen når en stark position.

Förtroenderådets ledamöter och suppleanter kallas årligen till sammanträde och får då information från företagsledningen. Någon funktion av komplement till styrelsen har förtroenderådet icke. Dess medlemmar utgöres icke i någon större utsträckning av personer med många styrelsuppdrag eller särskilda expertfunktioner. Några särskilda riktlinjer för inval i förtroenderådet finns enligt uppgift ej — endast egenskapen av aktieägare är nödvändig.⁷⁶

⁷⁵ D 6-3.

⁷⁶ Se not 75.

Det visar sig sålunda att av rådets ledamöter och suppleanter — tillhopa 12 personer — endast tre innehar styrelseuppdrag i andra bolag; en har tidigare varit knuten till företaget, bl. a. i egenskap av styrelseledamot, en är vetenskapsman inom företagets verksamhetsområde, en är auktoriserad revisor — de övriga synes endast ingå i rådet i sin egenskap av aktieägare.⁷⁷ — Uppgifterna här ovan hänför sig till förtroenderådets sammansättning år 1965.

Av allt att döma utgör föreningen sålunda en organisation som icke är direkt anknuten till bolagets ledning utan består av företrädare för oberoende aktieägargrupper.

C. SAMMANFATTANDE SYNPUNKTER

Samtliga de här beskrivna föreningarna har en i stort sett likartad organisation. Skillnaden mellan självförnyande förtroenderåd och för varje år nyvalt sådant torde i praktiken vara liten. Med utgångspunkt från föreningarnas olika funktioner kan man dock göra en viss differentiering.

a. Aktieägarförening som medel för koncentration av kontroll

Initiativet till aktieägarföreningen kommer här från bolagets ledning. Styrelsen ingår regelmässigt i aktieägarföreningens förtroenderåd. Syftet med föreningen är att insamla fullmakter för att stödja en homogen kontrollgrupp.

Förtroendemännen är ofta utvalda så, att de utgör ett komplement till den sittande styrelsen — dock utan att uppbära något arvode. Den känsliga situation som kan uppkomma när en styrelseledamot faller för åldersstrecket löses ibland på så sätt att den avgående erbjudes en plats i förtroenderådet, där han fortfarande har möjlighet att göra sig hörd i bolagets angelägenheter.

Genom denna typ av aktieägarförening kan man sålunda utan nämnvärt ökade kostnader vinna avsevärda fördelar: förstärkt ställning för kontrollgruppen, resonans för ledningens politik inom en större inflytesrik grupp och mindre risk för konflikter vid styrelseledamöters avgång.

b. Aktieägarförening som medel för spridning av kontroll

Initiativet kommer här från en aktieägargrupp som är intresserad av att ingå i kontrollgruppen och påverka bolagets politik på grundval av insamlade fullmakter. Man kan tänka sig sådana organisationer för att ge ökad slagkraft åt aktieägarintressen i minoritet och opposition. I de fall jag här lyckats belägga — D 4 och D 6 — har organisationerna ursprung-

⁷⁷ D 6-1, Vem är det 1965, Svenska Aktiebolag 1964-65.

ligen haft en defensiv målsättning; aktieägargrupperna i fråga har önskat bibehålla och försvara sin position.

Aktieägarföreningar av denna typ verkar således som pressure-groups för vissa aktieägarintressen. Förtroendemännen utses främst för att representera gruppens intressen, icke för att biträda såsom experter. Det kan tilläggas, att det i här avsedda fall måhända ligger nära till hands att använda föreningsformen, eftersom föreningen bättre än den rena fullmaktsinsamlingen torde motsvara tanken på en samfällid manifestation av en grupp.

Slutsatsen blir sålunda att typ a, koncentrationstypen, närmast svarar mot Lidéns uppfattning om sådana sammanslutningar, medan typ b, spridningstypen, snarast överensstämmer med Rodhes bild av aktieägarföreningar: initiativet kommer från aktieägarhåll. Man kan förmoda att den förstnämnda typen är den oftast förekommande.⁷⁸ Materialet möjliggör dock ingen bestämd slutsats i denna fråga.

5. Diskussionen för och emot

Fullmaktsinsamling och därmed beslätade metoder att koncentrera kontrollen i aktiebolag diskuteras ofta. Man bortser därvid från den mera sällsynt förekommande användningen av dessa metoder för fördelning av kontroll mellan olika maktgrupper i ett aktiebolag. Argumenten varierar starkt med diskussionsdeltagarnas utgångspunkter. Vissa sätter aktieägar demokratin i centrum, medan andra har företagets effektivitet som främsta målsättning.

A. FÖRETEELSEN TILLGODOSER AKTIEÄGARNAS INTRESSEN

För tysk rätts del har det ofta påståtts, att Depotstimmrecht utgör aktieägarnas enda möjlighet att göra sig gällande på bolagsstämman om aktiekapitalet är spritt på många händer.⁷⁹ Bankerna gör en vällovlig insats genom att tillse, att småaktieägarna blir representerade. Eftersom aktiebolagsrätten bygger på att envar som insatt kapital också skall ha inflytande på kapitalets förvaltning är det angeläget att aktiespararnas rösträtt verkligen utövas.

Denna tankegång kan även appliceras på bolagsledningens fullmaktsinsamling. Möjligen är det sådana synpunkter som ligger bakom uttalan-

⁷⁸ Jfr SOU 1968: 7 s. 21, 158.

⁷⁹ Möhring s. 87, Gadow s. 486, Hueck, Gesellschaftsrecht s. 162.

dena i många cirkulärskrivelser, att det är angeläget att så många aktieägare som möjligt blir företrädna på stämman.

Denna argumentation bygger dock på felaktiga premisser. Fullmaktsinsamling eller Depotstimmrecht ger ju inte aktieägaren någon möjlighet att göra sin personliga mening gällande. Aktieägarens inflytande blir lika litet som då han avstår från att utnyttja rösträtten. Det är nämligen icke aktieägaren utan hans ombud som driver sin vilja igenom då rösträtten utövas på stämman: rösträtten vilar vanligen på en generalfullmakt, som ger ombudet fullkomligt fria händer.

Det ihåliga i argumentationen har bl. a. observerats av Gower:

... although proxy voting gave an appearance of democratic freedom, this appearance was often deceptive and in reality the practice helped to enhance the dictatorship of the board.⁸⁰

Endast då quorumregler måste iakttagas har det något värde i och för sig att många aktieägare är representerade på stämman.⁸¹

B. FÖRETEELSEN MOTVERKAR AKTIEÄGARNAS INTRESSEN

a. Utgångspunkten

Man kan med större rätt utifrån aktieägardemokratis ståndpunkt hävda den motsatta uppfattningen: just genom denna insamling av fullmakter eller motsvarande förlorar aktiespararna inflytande på kontrollgruppens bekostnad. Vad som ser ut som demokrati är i själva verket diktatur.

Anledningen till att samma företeelse kan uppfattas på två olika sätt är ju att överföringen av rösträtt sker i form av ett uppdrag. Detta uppdrag är emellertid, om man närmare skärskådar det, synnerligen atypiskt.⁸² För det första är det uppdragstagaren, icke huvudmannen, som tar initiativet; för det andra är uppdraget regelmässigt så utformat, att uppdragstagaren får helt fria händer. Man får därför betrakta företeelsen som en uppsamling av aktieägarnas röster för bolagsledningens räkning.

b. Behöver förfarandet reformeras?

Med utgångspunkt från den mera realistiska tolkningen av skeendet har man riktat vissa invändningar mot fullmaktsinsamling.⁸³ Man har infört eller diskuterat införandet av demokratiseringsregler, som exempelvis går ut på att förkorta tiden för fullmakternas giltighet så att aktieägaren inför varje stämman får tillfälle att ta uppdraget under omprövning.⁸⁴

⁸⁰ s. 442.

⁸¹ Noirel s. 159.

⁸² Berr s. 251 f.

⁸³ Lidén s. 144 f.

⁸⁴ Rodhe, Vem bestämmer s. 300, Lidén s. 145.

Mot dessa förslag har ibland anförts att aktieägaren ändå alltid har tillfälle att personligen återkalla fullmakten, exempelvis genom att själv infinna sig på stämman.⁸⁵ Förslagsställarna menar emellertid uppenbarligen att aktieägaren — oavsett egna initiativ — skall beredas tillfälle att ompröva uppdraget.

Likaså brukar framhållas, att aktieägaren skall ha möjlighet att ge direktiv beträffande de frågor som skall upptagas på stämman; han skall kunna ta ställning för eller mot föreliggande förslag.⁸⁶ Regler av detta slag föreligger som nämnts beträffande vissa amerikanska bolag.

Ändamålet med de amerikanska reglerna är emellertid icke främst att ge aktieägarna ökat inflytande utan att eliminera risken att fullmaktsinsamlingen missbrukas.⁸⁷ De missförhållanden som reglerna riktade sig mot bottnade i otillräcklig information från företagsledningen; sådan information forcerades fram genom SEC-reglerna.⁸⁸ Ur denna synpunkt var det aktieägardemokratiska inslaget i reglerna icke strängt nödvändigt.

Nu mera har man i USA börjat ifrågasätta om de regler som är till för att stärka den enskilde aktieägarens inflytande verkligen har något berättigande.⁸⁹ Allt demokratiseringsivrande till trots har hittills inga åtgärder kunnat föra utvecklingen därhän att aktiespararna blivit en maktfaktor att räkna med. Detta sammanhänger med att aktiesparargruppen inte har någon homogen social struktur och att aktiespararens roll i praktiken är långt mera passiv än reformivrandena någonsin velat inse.

C. FÖRETEELEN BEFORDRAR FÖRETAGETS EFFEKTIVITET

En helt annan inställning till fullmaktsinsamling och motsvarande företeelser kommer fram hos dem som sätter företagets effektivitet i centrum. Effektiviteten är nämligen beroende av att bolaget kan föra en ostörd och lugn utveckling. Och en sådan utveckling garanteras om man säkrar kontrollen, exempelvis genom fullmaktsinsamling.⁹⁰

Vid fullmaktsinsamlingar och medlemsvärning till aktieägarföreningar brukar denna synpunkt särskilt understrykas. Dessutom framhålls risken för kupper av utomstående.⁹¹ Ovan har framhållits, att dessa riskmoment numera icke bör överdrivas.⁹² I Tuncs framställning från 1940-talet får argumentet emellertid en framträdande plats.⁹³

⁸⁵ Jfr Lidén s. 144.

⁸⁶ Jfr Referentenentwurf s. 279, Gower s. 442, Berr s. 254.

⁸⁷ Ballantine s. 413.

⁸⁸ Harvard Law Review 53 s. 1166 ff.

⁸⁹ The corporation s. 39 f.

⁹⁰ Jfr Tunc s. 135 f.

⁹¹ Jfr KProp 1944: 5 s. 355.

⁹² Se ovan s. 47 f.

⁹³ s. 118.

Som ovan framhållits torde en förskjutning av de sociala normerna i företagar-kretsar ha ägt rum. Man använder numera smidigare former då man önskar be-mäktiga sig kontrollen över ett bolag. Det visar sig också, att anförda exempel på kupper av denna typ i regel härrör från 1920- och 1930-talen.⁹⁴

Dessutom bör understrykas att en redan etablerad styrelse har ett stort försteg vid en fullmaktsstrid och kan i regel utan större ansträngning få aktiespararna på sin sida. En tillfällig stämmomajoritet är ju inte mycket värd om oppositionsgruppen inte kan konsolidera sin seger. Erfarenheten visar också att ledningen ytterst sällan drar det kortaste strået i en sådan fullmaktsstrid.⁹⁵

För svensk rätts del kan tilläggas, att oppositionella grupper också saknar möj-lighet att på ett enkelt sätt komma åt aktieägarnas namn och adresser. De har ej tillgång till det mot aktieboken svarande alfabetiska registret. Och aktieboken blir tidsödande och kostsam att anlita i en sådan situation.

Troligen är det icke så särdeles riskfyllt att underlåta fullmaktsinsam-ling. Om en oppositionsgrupp händelsevis skulle uppträda talar mycket för att ledningen kan lyckas med effektiva motåtgärder i efterhand.

6. Särskilt om inaktuella långtidsfullmakter

Ett skäl mot långtidsfullmakter som är speciellt beaktansvärt i svensk rätt, har ofta understrukits i diskussionen. Bruket av dylika fullmakter kan nämligen medföra, att rösträtt utövas för personer som ej längre är aktie-ägare.⁹⁶

Detta har på senare tid påpekats i dagspressen i samband med en full-maktsinsamling i en affärsbank. Banken hade efter en nyemission i cirku-lärbrev föreslagit de nya aktieägarna att lämna generell fullmakt till sty-relsen att utöva rösträtt, om de inte själva ämnade besöka bolagsstäm-morna. Det påpekades att fullmakten gällde i fem år om den icke åter-kallades dessförinnan.⁹⁷ I presskommentaren anmärkes:

Saken har en speciell aspekt. Det är brukligt att en aktieägare som säljer sina aktier då transporterar dem in blanco — försäljningen sker ju genom bank eller annan mäklare och säljaren vet inte vem köparen är — och den nye aktieägaren bryr sig ofta eller oftast inte om att registrera aktierna på sig. De står alltså i aktieboken kvar på den gamle ägaren.

Följden av det nu införda fullmaktssystemet blir väl då att efter någon tid kommer bankens styrelse att på bolagsstämmor rösta med fullmakter från personer som inte längre äger de aktier som styrelsen röstar för.⁹⁸

⁹⁴ Se exv. Kauffmann s. 196.

⁹⁵ Jfr Hornstein I s. 431 m. hänv.

⁹⁶ Jfr vid not 1 ovan.

⁹⁷ B 9-1.

⁹⁸ Dagens Nyheter 28.11.1964.

Det är riktigt att sådana inadvartenser lätt kan uppstå vid fullmaktsinsamling. Men det kan tilläggas att ABL erbjuder ett remedium i sådana situationer, nämligen äganderättsförsäkrans.

Begärs sådan försäkrans fem dagar före bolagsstämman är aktieägarna skyldiga att avge sådan. En sådan begäran kräver dock understöd av ägare till minst 1/10 av aktiekapitalet och är därför svår att få till stånd i de bolag det gäller.

En sådan begäran om äganderättsförsäkrans förekom i ett alldeles särskilt syfte i ett storbolag strax efter det ABL trätt i kraft. Styrelsen hann där icke införskaffa försäkrans till bolagsstämman från mer än ett fåtal aktieägare som avgivit fullmakt, eftersom tre av de fem dagarna inom fristen var pingstafton, pingstdagen och annandag pingst. Styrelsen förlorade på grund härav sin majoritet och en ny kontrollgrupp under ledning av bolagets VD kunde övertaga makten över bolaget.⁹⁹

Om man i storbolagen vill undvika sådan kritik som den ovan anförda, kan man naturligtvis kontrollera sin fullmaktsportfölj mot föregående års deklarationsuppgifter. Godtar man ej andra fullmakter än dem som svarar mot deklarationsuppgifterna, kan de ogiltiga fullmakternas antal i varje fall nedbringas.

Införes ett modifierat certifikatsystem, som innebär att överlåtelse icke medför utdelning förrän registrering skett, torde problemet lösas på ett enkelt sätt. Då kan det nämligen knappast inträffa att aktiebok och ägarförhållanden icke stämmer överens.¹⁰⁰

⁹⁹ Rodhe, Vem bestämmer s. 293.

¹⁰⁰ Jfr nedan s. 258 f.

Konsortialavtal och likartade koncentrationsmetoder

I. Konsortialavtal (koncentrationsavtal)

A. INLEDNING

I kapitel III har jag bl. a. sökt visa hur fullmaktsinsamling och likartade metoder medför en koncentration av kontrollen över ett aktiebolag. Men denna koncentration saknar stabilitet: fullmakter kan återkallas och en oppositionsgrupp kan i sin tur inleda en fullmaktsinsamling. Praktiskt mera betydelsefullt är att kontrollgruppen — om den inte är homogent sammansatt — kan splittras i en konfliktsituation. För att förekomma dylika händelser kan kontrollaktieägare ingå konsortialavtal. Denna typ av konsortialavtal, som till skillnad från andra dylika avtal kan kallas koncentrationsavtal, har sålunda till syfte icke blott att koncentrera kontrollen över ett aktiebolag¹ utan även att verksamt stabilisera denna kontroll.²

... des alliances se forment entre gros actionnaires: c'est parfois le seul moyen de constituer, de manière durable, une majorité capable de diriger efficacement l'entreprise: pour atteindre ce but, les actionnaires renoncent souvent à une partie de leur liberté d'action et acceptent de s'unir avec d'autres actionnaires pour former un groupe plus ou moins cohérent, mais disposant au moins de la majorité absolue des voix au sein de l'assemblée générale.³

Ett konsortialavtal för dessa syften föreskriver vanligen att aktieägarnas rösträtt på stämman skall utövas antingen enligt ett tidigare av konsortie-medlemmarna — med rösträtt i förhållande till aktieinnehav — fattat majoritetsbeslut eller i enlighet med beslut av en konsortieledare.⁴ Vanligen inskränkes aktieägarens möjlighet att själv disponera över aktierna på ett mer eller mindre ingripande sätt — därav den franska termen syndicat de blocage.⁵

¹ Jfr Hueck, Gesellschaftsrecht s. 164, Ri-
pert s. 571.

² Jfr Champaud s. 118, Brand s. 3.

³ Patry, Accords s. 42.

⁴ Champaud s. 120 f., Glattfelder s. 188 f.,
Tunc s. 119, Altwater s. 21, Sommerfeld
s. 46.

⁵ Tunc s. 119.

Kontrollen över bolaget kommer härigenom — om de anslutna aktieägarna är oense — att ligga hos konsortiets majoritet. Genom att knyta aktieägare till ett konsortium kan man således kontrollera ett bolag med en aktiepost som ej ger majoritet på bolagsstämma. Om stämmomajoriteten för konsortiet är tveksam kan den stärkas genom fullmaktsinsamling (eller röstning för i bank deponerade aktier).⁶

Avtal av denna typ kan exempelvis slutas i samband med bolagsbildningen.⁷ Det kan även bli aktuellt att stabilisera kontrollen på detta vis på ett senare stadium, exempelvis vid nyemission eller då oppositionsgrupper organiserar sig.

Dylika avtal är kända från bolagspraxis i olika länder. De har — förutom i vårt land⁸ — kunnat beläggas också i Danmark,⁹ Tyskland,¹⁰ Schweiz,¹¹ Frankrike¹² och Italien.¹³ Måhända förekommer de även i Norge,¹⁴ Finland och England. Företeelsen tycks av allt att döma icke vara så vanlig i USA.¹⁵ Här har man i stället det smidigare instrumentet voting trust att tillgå.

B. FÖRSÖK TILL EN BESKRIVNING

Typiska avtal av koncentrationstyp har insamlats, av vilka 9 stycken torde ha varit gällande vid årsskiftet 1965/1966, då insamlingen företogs. 5 av avtalen hänför sig till bolag vars aktier noteras på fondbörsen.

Avtalen rubriceras vanligen som konsortialavtal eller framhålles det i texten att aktieägarna genom avtalet bildar ett konsortium. I ett fall benämnes avtalet intressentavtal, i ett annat talas helt neutralt om en sammanslutning av aktieägare. Termen aktieägarförening användes icke som benämning på dessa avtal.¹⁶

a. Ändamålsklausul

I några fall förekommer inledande klausuler som fastslår avtalets syfte i allmänt hållna ordalag. Ett avtal förklaras sålunda ha till uppgift »att trygga kontinuiteten i bolagets skötsel samt en även i övrigt lugn och sund utveckling av bolaget . . .»¹⁷ I ett av Nial anført avtal förklaras ändamålet vara att sammanhålla och bevara en aktiemajoritet uti bolaget i avsikt att trygga bolagets utveckling under stabila förhållanden.¹⁸

⁶ Glattfelder s. 193, Altwater s. 20.

⁷ Glattfelder s. 169.

⁸ Nial, Studier s. 58 ff., Lidén s. 54 f.

⁹ Borum, Stemmeretten s. 262.

¹⁰ Sommerfeld s. 48, Hueck, Gesellschaftsrecht s. 164, Brand s. 3, Rasch s. 65, Zluhan s. 71, Altwater s. 19, Baaden s. 25.

¹¹ Glattfelder s. 163, Patry, Accords s. 42.

¹² Champaud s. 118 ff., Ripert s. 571.

¹³ Cassoni s. 263.

¹⁴ Augdahl, Aksjeselskapet s. 314.

¹⁵ Brand s. 43, Hornstein 1 s. 190 f., Lebowitz, Voting agreement s. 1.

¹⁶ Jfr dock Lidén s. 55.

¹⁷ E 8-1.

¹⁸ Studier s. 60.

Vanligen är alltså dessa klausuler utformade på ett intetsägande sätt i likhet med vad som stundom förekommer då det gäller att beskriva ändamålet med en fullmaktsinsamling eller en aktieägarförening. Nyare konsortialavtal saknar ibland ändamålsklausul.

b. Inträdesbestämmelser

ba. Tidigare medlems aktieförvärv

Till konsortiet ansluter sig de avtalande aktieägarna med hela sitt innehav av aktier. Aktierna kallas konsortiebundna aktier eller konsortialaktier. Olika lösningar stadgas sedan för den situationen att medlemmar i konsortiet senare önskar ingå med ytterligare aktier; stundom sker detta automatiskt:

Intressant har att kontinuerligt hålla ordföranden underrättad om de förändringar, som hans registrerade aktieinnehav må undergå.¹⁹

Avtalet avser ... jämväl de övriga aktier ... vilka delägarna vid varje tid inneha ...²⁰

Ibland krävs anmälan till konsortiets ordförande.²¹ Någon gång är frågan icke alls reglerad.²²

I vissa fall är en anmälan icke tillräcklig, utan beslut av konsortiet fordras för anslutning av ytterligare antal aktier, detta tydligen för att säkra att majoriteten inom konsortiet icke går förlorad.²³ Beträffande förvärv av redan tidigare konsortiebundna aktier uppkommer inga problem. Den som förvärvar sådana aktier får automatiskt tillgodoräkna sig dem inom konsortiet. Fördelningen bestämmes av hembudsreglerna i avtalet. Vid tillämpningen av dessa regler kan man tillse att maktförhållandena inom konsortiet ej rubbas.

En möjlighet för envar medlem att efter enkel anmälan till konsortieledningen inträda med ytterligare aktier i konsortiet kan måhända förutsättas om situationen ej beaktas i avtalet.

Det här anförda avser icke förvärv genom emission på grundval av tidigare aktieinnehav. Stundom stadgas uttryckligen att aktier som i denna ordning förvärvas vid ny- och fondemission omfattas av avtalet.²⁴ Detta torde vara avsett även om avtalet tiger på denna punkt.

bb. Ny aktieägare

För inträde av ny aktieägare krävs beslut på sammanträde i aktieägarsammanslutningen.²⁵ Stundom föreskrives kvalificerad majoritet²⁶ eller i

¹⁹ E 12-1 f.

²⁰ E 4-1.

²¹ E 3-1.

²² E 11.

²³ E 7-3, 5-3.

²⁴ E 3-2, 11-3, Rasch s. 68.

²⁵ Nial, Studier s. 60, E 6-4, 12-2.

²⁶ E 3-1, 11-1.

varje fall vetorätt för minoritet vid dylika beslut.²⁷ I några fall synes man ej räkna med möjlighet för nya aktieägare att inträda.²⁸

Någon möjlighet att tvinga sig in i ett konsortium föreligger alltså ej; detta följer för övrigt av reglerna för enkla bolag.²⁹

c. Organisation — rösträttsbindning

Vad gäller den organisatoriska utformningen kan man skilja mellan två typer av avtal, sådana där aktieägaren beredes möjlighet att själv utöva sin rösträtt som aktieägare och sådana där denna möjlighet betages honom.

Hierbei lassen sich zwei Gruppen unterscheiden und zwar danach, ob den sich zusammenschliessenden Aktionären die selbständige Ausübung des Stimmrechts verbleibt oder ob die Ausübung des vertraglich gebundenen Stimmrechts nur durch einen Bevollmächtigten, dem (!) Konsortialleiter oder einen sonstigen Treuhänder zu erfolgen hat.³⁰

ca. Aktieägaren är själv röstberättigad

Denna organisationstyp synes dominera i svensk bolagspraxis. Det högsta organet är konsortiemöte, en församling av samtliga konsortiedelägare. Konsortiet sammanträder regelmässigt en gång om året strax före bolagsstämma.³¹ På sammanträdet har konsortiedlem rösträtt i förhållande till aktiepostens röstvärde, vilket i samtliga här beaktade fall innebär en röst per aktie.³² Röstkvotsbegränsning kan förekomma.³³ Beslut fattas med enkel majoritet.³⁴

I ett fall stadgas att omröstning skall ske efter huvudtalet.³⁵ Detta innebär av allt att döma enkel majoritet av antalet röstande.

Om avtalet ej ger uttömmande besked bör rösträtten beräknas efter aktiernas röstvärde utan röstkvotsbegränsning³⁶ och beslut fattas med enkel majoritet. Likaså bör konsortiedlem kunna företrädas av ombud som själv är konsortiedlem.³⁷

Konsortieledningen har övervägande formella uppgifter, såsom att kalla till sammanträden, mottaga medlemmarnas fullmakter, leda sammanträden, föra förteckning över konsortiedlemmarna etc. Stundom har konsortieordföranden att verka för att konsortiets beslut genomdrives på stäm-

²⁷ E 5-3, 7-3.

²⁸ E 10, E 4.

²⁹ Se nedan s. 284.

³⁰ Baaden s. 25; jfr Brand s. 8, Sommerfeld s. 46 f., Hueck, Stimmverbindungsverträge s. 407, Zluhan s. 68.

³¹ Nial, Studier s. 58 f., jfr Glattfelder s. 188 f., Rasch s. 68. Se E 2-2, 3-1, 5-4, 6-3, 8-1, 10-5, 11-2, 12-1.

³² Nial a. a. s. 59, 60, E 2-2 f., 3-2, 5-3, 6-3, 7-4, 10-5, 11-2, 12-1.

³³ Nial a. st., E 5-3, 10-5, 12-1.

³⁴ Nial a. st., E 2-2, 3-2, 5-3, 6-3, 7-4, 10-5, 11-2, 12-1.

³⁵ E 8-2.

³⁶ Jfr Nial a. a. s. 41 f.

³⁷ Jfr Nial a. a. s. 59, E 3-2, 6-3, 8-1 f., 11-2.

man, exv. genom att tillse att konsortiemedlem avger fullmakt och blir representerad.³⁸

Konsortiets ordförande eller dess ledning — ibland tillsättes också någon ytterligare funktionär — mottager också anmälningar och meddelanden rörande sammanslutningen samt håller i trådarna vid hembud av aktier.³⁹ I något fall ledes konsortiets verksamhet av ett förtroenderåd (förtroendemän)⁴⁰ som tjänar som något slags styrelse för konsortiet; inom denna grupp fördelas sedan uppgifterna. Befattningar i konsortieledningen torde icke i denna egenskap vara arvoderade.⁴¹

Enligt avtalen är medlem skyldig att vid personlig röstning på bolagsstämma rätta sig efter tidigare inom konsortiet fattade beslut.⁴² Detta är den för avtalens funktion centrala bestämmelsen.

Den som ej själv deltar i stämman måste ställa fullmakt till förfogande. Fullmakt tillställs ofta konsortiets ordförande eller dess ledning i och med att avtalet undertecknas. Någon gång nämnes att skyldighet föreligger att förnya fullmakten; i ett avtal sägs t. o. m. att fullmakterna icke kan återkallas.⁴³

cb. Annan än aktieägaren avses rösta

Den andra typen av konsortier organiseras på betydligt enklare sätt. Röst-rätten överföres på en person i konsortieledningen; denne kan antingen legitimeras som aktieägare eller utrustas med en oåterkallelig fullmakt att utöva rösträtt för aktien. Aktieägaren är därefter helt avkopplad från utövningen av rösträtt för aktien.⁴⁴

En sådan konstruktion förekommer icke sällan i andra länder. De franska »syndicats de blocage» torde exempelvis vara organiserade på detta sätt.⁴⁵ I vårt land är dylika avtalsformer sällsynta. Detta sammanhänger med svensk rätts inställning till överförande av rösträtt. Dylika avtal kan emellertid för svensk rätts del beläggas hos Nial samt i det för undersökningen insamlade materialet.⁴⁶ Det senare nu löpande avtalet är slutet inom en väl sammanhållen kontrollgrupp i ett börsnoterat holdingbolag. Den aktuella avtalsklausulen lyder:

För åstadkommande av ett enhälligt uppträdande vid utövande av oss tillkommande rösträtt i X-bolaget och i de övriga avseenden, som kunna komma ifråga, överenskomma vi härmed att överlämna fullmakt för en av oss gemensamt utsedd förtroendemän att vid bolagsstämmor med X-bolaget utöva oss tillkom-

³⁸ E 12-2, 7-5.

³⁹ Jfr Glattfelder s. 189 f.

⁴⁰ Jfr Nial a. a. s. 58 f., E 8-1, 11-1.

⁴¹ E 7-4.

⁴² E 2-3, 3-2, 5-4, 6-2 f., 7-4, 8-2, 11-3.

⁴³ E 7-5, jfr härtill Tunc s. 121.

⁴⁴ Jfr Altvater s. 25 f., Gomard, Aktieselskabsret s. 176 f., David s. 210, Borum, Stemmeretten s. 262.

⁴⁵ Freyria s. 423 f., Champaud s. 120 f.

⁴⁶ E 4, Nial a. a. s. 52.

mande rösträtt och i övrigt tillvarataga våra intressen såsom aktieägare i X-bolaget, och förbinda vi oss ömsesidigt gentemot varandra och gentemot förtroendemannen att under avtalstiden icke återkalla sagda fullmakt.

d. Förtyrningsbegränsningar

För att avtalen skall kunna grunda en stabil kontrollposition måste det tillses att aktieägarna icke förtyrtrar aktierna och därmed minskar konsortiets andel av ifrågavarande bolags aktiekapital. Detta kan tänkas ordnat på många vis. Aktierna kan exempelvis överföras på en förtroendeman eller på »konsortiet»; aktieägaren är därmed icke längre legitimerad att förfoga över den.⁴⁷ Denna lösning är knappast förenlig med svensk rätt.⁴⁸

Däremot torde det ej möta något hinder att låta aktierna vara kvar i aktieägarens besittning men inskränka hans förtyrningsmöjligheter. En annan möjlig lösning är att hindra aktieägaren att disponera över aktierna genom att överföra dem i annans besittning. Båge lösningarna förekommer i praktiken.

da. Lösningssklausul — förtyrningsförbud

Man brukar ofta nöja sig med den kontroll över överlåtelseerna som en lösningssklausul innebär. Härigenom tillerkännes konsortiedlemmarna förköpsrätt till konsortiebundna aktier.⁴⁹ Det förekommer att bestämmelser härom intages i ett från huvudavtalet skilt avtal.⁵⁰

Konstruktionen är uppbyggd efter följande mönster:

Hembud måste ske före försäljning genom att konsortieledningen underrättas. Ledningen har att underrätta konsortiedlemmarna om hembudet. Aktierna fördelas därefter enligt vissa riktlinjer mellan dem som anmält sig vilja lösa de utbudna aktierna. Avtalet innehåller vanligen utförliga bestämmelser om hur priset skall fastställas. Om ingen önskar förvärva aktierna får de fritt säljas efter viss tids förlopp. Vissa överlåtelser, exv. gåvor till närstående eller överlåtelser som avser mindre poster kan — om de sker med förbehåll om anslutning till konsortiet — vara undantagna hembud.⁵¹

Det förekommer att hembudsförfarandet innefattar en möjlighet för konsortiedlemmarna att ansluta sig till försäljning om inlösen icke sker.⁵² I ett fall gäller sådana hembudsbestämmelser, att konsortieledningen (förtroenderådet) kan utse köpare utan att behöva meddela medlemmarna. Här föreligger också en annan i öppna bolag säkert ej vanlig bestämmelse, nämligen ett förbud att försälja aktierna under de två första åren av avtalets löptid.⁵³

⁴⁷ Jfr Tunc s. 121 not 1, Champaud a. st., Patry, Accords s. 121 f., Altvater s. 25.

⁴⁸ Se nedan s. 224 f.

⁴⁹ Jfr Sommerfeld s. 28 ff.

⁵⁰ E 12-3.

⁵¹ E 2-3, 3-2, 5-1, 7-1, 8-2, 11-3, 12-3.

⁵² E 7-1 f.

⁵³ E 8-2.

Utmärkande för ifrågavarande klausuler är att de är lösningsvillkor — medparterna har rätt att lösa aktie så att den ej kommer utanför deras krets. Till skillnad från de egentliga lösningsförbehållen, hembudsklausuler av i ABL 70 § föreskriven typ, måste hembud ske *innan* aktien överlåtes till annan. Dylika klausuler benämnes i fortsättningen förköpsklausuler till skillnad från legala hembudsklausuler.⁵⁴

db. Deposition

Vissa avtal bestämmer att aktierna skall deponeras.⁵⁵ I sådana fall synes de deponerade aktierna vanligen också utgöra säkerhet för skadestånd på grund av avtalsbrott.⁵⁶ Det brukar därför föreskrivas att de deponerade aktierna skall vara överlåtna in blanco.

Syftet med en depositions klausul är främst att hindra att aktierna kommer i händerna på ej konsortieanslutna personer. Konsortiet har härigenom möjlighet att överblicka och reglera varje överlåtelse av konsortieanslutna aktier. Detta torde vara det mest effektiva sättet att undvika att aktier övergår till personer som ej är bundna av avtalet.⁵⁷ För att göra depositionen attraktiv för konsortiedlemmen kan sådan deposition exempelvis vara kombinerad med avgiftsfri förmögenhetsförvaltning i bank.⁵⁸

e. Ny ägares bundenhet

Bestämmelserna härom avser familjerättsliga och benefika fång. Så stadgas exempelvis i ett fall att arvingar och testamentstagare till konsortiedlem är i samma mån som denne bundna av avtalet.⁵⁹ Ibland inbegripes även fång på grund av giftorätt i en sådan klausul.⁶⁰ Slutligen finns exempel på klausuler som härutöver omfattar gåva.⁶¹

Stundom tillfogas ett åliggande för den som genom gåva eller testamente disponerar över konsortialaktier att tillförbinda mottagaren att iakttä avtalsbestämmelserna.⁶²

f. Avtalstiden

Härom finnes ganska olikartade bestämmelser. I regel stadgas att avtalet skall gälla för en viss längre tidsperiod och därefter automatiskt förlängas för en något kortare tidsperiod såvida ej uppsägning skett inom viss tid före avtalsperiodens utgång.⁶³ I två fall har tillfogats en föreskrift om att

⁵⁴ Jfr härtill Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 153 f.

⁵⁵ Jfr Nial a. a. s. 61, 58, E 8-3; se även Sommerfeld s. 33, Glattfelder s. 183.

⁵⁶ Nial a. a. s. 52, 61 f., E 8-3.

⁵⁷ Nial a. a. s. 23, jfr Glattfelder s. 169, Altvater s. 25, Peyer s. 79, Rasch s. 67.

⁵⁸ Nial a. a. s. 52, 58, E 8-3.

⁵⁹ E 3-1.

⁶⁰ E 4-2, 6-2, 7-5, 8-2, 11-1.

⁶¹ E 2-4.

⁶² E 5-5, 7-5.

⁶³ E 2-4, 3-1, 4-1, 6-4, 10-6, 11-1, 12-2.

konsortiet skall vara att anse som upplöst om till avtalet anslutna aktier nedgått under 40 procent av hela aktiestocken.⁶⁴

Ett avtal gäller dock tills majoriteten inom konsortiet beslutar om dess upphörande.⁶⁵ Det framhålles uttryckligen att konsortiemedlem ej har rätt att dessförinnan utträda ur konsortiet.

Mera liberala bestämmelser förekommer:

Konsortiemedlem äger rätt utträda ur konsortiet varje den 31 augusti genom avsändande av anmälan i rekommenderat brev till konsortiets ordförande sex månader dessförinnan eller genom anmälan å det konsortiesammanträde som hålles närmast före bolagets ordinarie stämma.⁶⁶

Beträffande uppsägningsbestämmelserna kan tilläggas, att det i många fall förefaller oklart, om uppsägning innebär att avtalet upphör att gälla för samtliga medlemmar eller blott för den uppsägnandes del.⁶⁷

g. Sanktioner mot avtalsbrott

I ett stort antal fall saknar avtalet bestämmelser om sanktioner mot avtalsbrott.⁶⁸ I de övriga avtalen förekommer olika slag av vites- eller skadeståndsklausuler, såsom:

Konsortiemedlem, som bryter mot sina förpliktelser enligt detta avtal är förfallen till ett vite av halva nominella beloppet av sina till konsortiet anslutna aktier eller det lägre belopp, som konsortiet kan föreskriva. --- Vitet tillfaller de i avtalsbrottet icke deltagande konsortiemedlemmarna i mån av delaktighet i konsortiet.⁶⁹

Därest delägare skulle bryta mot detta avtal skall den felande utgiva ett skadestånd av 50 000 kronor att fördelas mellan de övriga delägarna i proportion till vars och ens innehav av i konsortiet bundna aktier.⁷⁰

h. Skiljeklausuler och sekretessbestämmelser

De allra flesta avtalen⁷¹ innehåller skiljeklausul.⁷² Bestämmelsen hänvisar oftast till skiljemannalagens regler. Särskild föreskrift om hur tredje skiljeman skall utses om parterna ej kan enas har jag återfunnit i ett avtal.⁷³ I två avtal stadgas att skiljemän skall utses av särskilt skiljedomsinstitut, nämligen Sveriges Tekniskt-Industriella Skiljedomsinstitut.⁷⁴

Skiljeklausulerna motiveras främst av sekretesskäl. Det starka intresset att hålla avtal av denna typ hemliga framgår av en bestämmelse som återfinns i två avtal från samma källa:

⁶⁴ E 3-1, 11-1.

⁶⁵ E 7-5 f.

⁶⁶ E 5-4 f.

⁶⁷ Jfr dock E 3-1, 7-1.

⁶⁸ Jfr Nial, Studier s. 58 f., E 2, 5, 7, 8, 10, 12.

⁶⁹ E 3-3, jfr E 11-4, 6-4.

⁷⁰ E 4-2, jfr Nial a. a. s. 57.

⁷¹ Undantag E 4 och 12.

⁷² Jfr Glattfelder s. 155, 191, Altwater s. 15.

⁷³ E 11-4.

⁷⁴ E 5-5, 7-6.

Konsortiemedlemmarna förbinda sig att icke bringa till utanförståendes kännedom bestämmelserna i detta konsortialavtal eller vilka som äro anslutna till konsortiet.⁷⁵

C. AVTAL MED KOMBINERADE UPPGIFTER

Ett konsortialavtal kan samtidigt tjäna flera olika syften. Kombinationer av ändamålet att nå en koncentration av kontrollen och andra ändamål kan förekomma. Som exempel härpå kan nämnas konsortierna H 1 och H 2.

a. H 1-konsortiet

Detta konsortium framträder som en intresseförening för sådana återförsäljare av bolagets produkter, som samtidigt är aktieägare i bolaget.

Ansökan om medlemskap i föreningen prövas av styrelsen samt, såvitt angår företagare utanför branschens riksförbund, av föreningens årsmöte. Enligt uppgift erfordras innehav av minst 10 aktier i bolaget för inträde.

Vid föreningsmöte har medlem en röst för varje aktie i aktiebolaget. Medlem är skyldig att vid bolagsstämma föra talan och utöva rösträtt enligt styrelsens anvisningar. Röstfullmakt, som icke får återkallas så länge medlemskapet består, skall deponeras hos ordföranden. Medlem kan efter skriftlig uppsägning utträda ur föreningen med verkan från kalenderårets utgång. Förköpsklausul är intagen i stadgarna. För avtalsbrott är visst vite utsatt.

Föreningen-konsortialavtalet bildades efter det att bolaget verkställt en nyemission där återförsäljare beretts tillfälle att delta. Säsom en särskild förmån erhöll föreningsmedlemmarna bonus som beräknades på deras inköp från bolaget. Dessa bonustillgodohavanden användes för fortsatta inköp av aktier i företaget. Efter en tid förvärvade föreningen aktiemajoriteten i bolaget.⁷⁶

Med hänsyn till att inträde i föreningen ej beviljas alla inom branschen verk samma och blott föreningsmedlemmar åtnjuter särskilt förmånliga inköpsvillkor, kan föreningen sägas ha en konkurrensbegränsande effekt. Frågor som sammanhänger härmed kan ej upptagas till behandling i detta sammanhang.

En branschförening har alltså förvärvat kontrollen över ett tillverkarföretag. Organisationen tjänar till att koncentrera kontrollen över bolaget genom att binda medlemmarna-aktieägarna i ett konsortialavtal. Föreningens medlemmar åtnjuter dessutom i förhållande till företaget fördelen av bonus på inköp och beredes därigenom ekonomiska möjligheter till fortsatta aktieförvärv.

⁷⁵ E 5-4, 7-5.

⁷⁶ H 1-1 ff.

b. H 2-konsortiet

Sådana kombinerade avtal förekommer även då det gäller att bibehålla inflytandet över bolaget hos de vid varje tillfälle anställda. I ett konsortialavtal, H 2, har exempelvis fastslagits, att som regel endast anställda eller personer som knutits till bolaget såsom experter kan inväljas i konsortiet. Om denna kvalifikation upphör för medlemmen eller denne avlider föreligger skyldighet att genast hembjuda aktien. Dessa aktier förvärvas sedan av medlemmarna och fördelas dem emellan på visst angivet sätt. Avtalet förutsätter att det inom konsortiets ram skapas en fond som underlättar medlemmarnas aktieförvärv.

Om konsortiet icke omfattar samtliga aktieägare, säkras kontrollen genom den i koncentrationsavtal vanliga klausulen, att medlem är skyldig att utöva rösträtt på bolagsstämma i enlighet med beslut av konsortiet.⁷⁷ Om samtliga aktier hamnat inom konsortiet är ju en sådan klausul meningslös. Då är det tillräckligt om konsortialavtalet innehåller bestämmelser om hembudsskyldighet — förutsatt att det finns ekonomiska resurser för inlösen av de hembjudna aktierna.⁷⁸

Koncentration av kontrollen till viss kategori aktieägare kan även uppnås genom att man använder aktieserier med olika röstvärden och träffar ett konsortialavtal som garanterar att aktierna med högt röstvärde alltid ligger hos den gynnade kretsen — exempelvis de i företaget aktivt verksamma.⁷⁹ Detta kan arrangeras såväl genom inlösen som genom byte mellan aktier av de bägge serierna.

Inom ramen för de under C. beskrivna sammanslutningarna uppbygges och förvaltas fonder, som möjliggör framtida aktieförvärv. Detta medför krav på en fastare organisation av konsortiet. Till skillnad från de flesta under B. behandlade avtalen ingår därför styrelse eller förtroenderåd samt revisorer i organisationen.

D. SAMMANFATTNING

a. Karakteristik

De här behandlade konsortialavtalen kan karakteriseras på följande vis. De omfattar i regel enbart sådana föreskrifter för avtalsparterna som aktualiseras av deras aktieägaregenskap, dvs. frågor om uppträdande på stämma, föryttring av aktier o. dyl. Avtalen omfattar icke samtliga aktieägare.⁸⁰

En viss homogenitet i konsortiet vidmakthålles genom inträdesbegränsningar. Genom förköpsklausuler samt föreskriven skyldighet att vid till-

⁷⁷ H 2-2.

⁷⁸ H 3.

⁷⁹ G 16.

⁸⁰ Jfr Glattfelder s. 180 f., 193.

låtna överlåtelse förbinda förvärvaren att ingå i konsortiet förhindrar man att antalet konsortiebundna aktier minskas. Förköpsreglerna, eventuellt kombinerade med deposition, skapar möjligheter att dirigera aktiefördelningen inom konsortiet. Genom avtalsbestämmelser söker man förhindra att aktier blir frigjorda från konsortiet på grund av familjerättsliga regler. Vill medlem lämna konsortiet men kvarstå som aktieägare måste han i regel uppsäga avtalet samt avvakta avtalsperiodens utgång.

Gemensamt handlande på stämma möjliggöres genom att medlemmarna avger röstfullmakt till konsortieledningen. Även om medlem personligen infinner sig på stämman får han ej rösta på annat sätt än som fastslagits av konsortiet genom majoritetsbeslut. Undantagsvis framtvingas gemensamt handlande genom att en gemensam förtroendeman från början utrustas med medlemmarnas oåterkalleliga fullmakter att utöva rösträtt.⁸¹

Bryter medlem mot avtalet kan han riskera vite eller skadestånd; det senare kan aktualiseras också om ingen sanktion finns nämnd i avtalet.

Genom skiljeklausuler tillser man att avtalet bibehåller en konfidentiell karaktär.

b. Majoritets- och minoritetskonsortier

I här studerade fall utgör konsortierna organisationer av homogent sammansatta kontrollgrupper. I ett avtal tillgodoses dock en fördelning av kontrollen mellan olika fraktioner inom konsortiet.⁸²

Konsortiet har i alla studerade fall utom ett åtminstone praktisk majoritet på stämma. I det nämnda fallet kan konsortiet — såvitt jag inhämtat — blott uppnå kontroll i samverkan med en annan aktieägargrupp, konstituerad som en aktieägarförening.⁸³ De båda aktieägargrupperna är emellertid sammanlänkade genom ett samarbetsavtal, som bl. a. reglerar styrelseplatsernas fördelning.

Konsortier som utgör organiserade oppositionsgrupper har jag annars icke lyckats belägga i någon större utsträckning.⁸⁴ I utländsk litteratur talas ofta om minoritetskonsortier, Schutzgemeinschaften eller syndicats de defense, för att tillvarata en aktieägarminoritets intressen.⁸⁵ — Nial talar i ett föredrag i början av 1930-talet entusiastiskt om tendenser att organisera oppositionen i aktiebolagen.⁸⁶ Dessa tendenser synes aldrig ha fullföljts, något som möjligen sammanhänger med det förstärkta skyddet för minoriteter av aktiesparartyper som infördes i och med nya ABL.

⁸¹ Jfr Rasch s. 66.

⁸² Jfr E 10-5.

⁸³ Jfr ovan s. 76.

⁸⁴ Jfr dock H 1.

⁸⁵ Glattfelder s. 163, 180, Rasch s. 65, Zluhan s. 72, Tunc s. 122, Les consortiums s. 278.

⁸⁶ Kontrollen s. 98.

Det saknas anledning att i detta sammanhang gå in på en diskussion om intresseorganisationer för aktiesparare.⁸⁷

c. Motiv för koncentrationsavtal

I bolag där kontrollen inte kan utövas av en enda aktieägare ensam, är samarbete och ömsesidigt förtroende mellan kontrollaktieägarna nödvändigt. De personer som ingår i den kontrollgrupp som tar initiativet till och bygger upp ett företag torde vanligen utgå från gemensamma målsättningar. Något konsortialavtal behöver då inte bli aktuellt. Kontrollaktieägarnas nära sociala relationer till varandra medför att enighet om bolagets förvaltning blir lätt att uppnå.

Men så snart som åsikterna om bolagets förvaltning börjar divergera inom kontrollaktieägarnas krets, något som ofta händer någon generation efter grundargenerationen, kan det vara nödvändigt att genom ett avtal explicit fastslå vilka riktlinjer som skall gälla vid meningsbrytningar inom kontrollgruppen. Samtidigt måste man också beakta faran för att kontrollens stabilitet undermineras genom aktieöverlåtelser.

Gränsen mellan tyst samförstånd och uttryckligt avtal kan dock i många fall vara ganska godtycklig. I något fall kanske man tillgodoser behovet av ett avtal långt i förväg, i andra fall kanske man väntar i det längsta med en sådan rättslig bindning. En bidragande orsak att dröja i dessa frågor kan vara den ofta manifesterade uppfattningen att det är ofint och stötande med denna typ av konsortialavtal.

E. TILLFÄLLIGA KONCENTRATIONSAVTAL

De ovan beskrivna avtalen har åsyftat en koncentration av kontrollen på längre sikt. Det är då frågor inom den ordinära kontrollsektorn som står i centrum för intresset. En ytterligare koncentration av kontrollen kan emellertid vara befogad inför extraordinära beslut som kräver kvalificerad majoritet.

Många gånger brukar detta ordnas genom fullmaktsinsamling, men om frågan är av mera kontroversiell natur kan avtalsvägen vara att före- draga.⁸⁸ I svensk praxis har jag icke lyckats finna något exempel på ett dylikt avtal, och jag vågar därför påstå, att sådana avtal sällan behöver tillgripas.

Nial diskuterar ett avtal av denna typ: aktieägare utfäster sig att på konstituerande stämma rösta för bolagets bildande.⁸⁹ Det kan emellertid ifrågasättas

⁸⁷ Se härom särskilt Lidén s. 56 f., 146.

⁸⁸ Jfr Altvater s. 16.

⁸⁹ Nial, Studier s. 15.

om sådana avtal verkligen förekommer i rättslivet. Endast i yttersta undantagsfall kan en aktietecknare som infinner sig på den konstituerande stämman tänkas rösta mot bolagets bildande. Aktieteckningen sker ju i regel inom en begränsad och väl informerad krets. En uppfordran att förbinda sig att icke rösta mot bolagsbildningen är väl snarast ägnad att få honom att fatta misstankar och dra sig ur projektet. Dylika avtal torde därför knappast vara en lämplig metod att säkra bolagsbildningen.

I samband med avveckling av bolag kan dylika avtal aktualiseras. Motsättningar kan uppkomma mellan personer som önskar avveckla företaget så länge det ger ekonomiskt utbyte och bolagets driftsledning som till gagn för sig själva och i hopp om bättre tider vill hålla driften igång så länge som möjligt.

Ett sätt att skaffa tillräcklig majoritet för likvidationsbeslut är naturligtvis att skaffa fullmakt från andra aktieägare. Ett försök att säkerställa ett likvidationsbeslut genom att göra en sådan fullmakt oåterkallelig förekommer i rättsfallet UfR 1926 s. 1012.

Den här diskuterade lösningen, ett avtal som säkrar beslutet, var aktuell i rättsfallet

UfR 1923 s. 636⁹⁰

Samtliga tre aktieägare i ett bolag — A, B, C — slöt avtal om att bolaget skulle träda i likvidation, såvida icke vissa betingelser uppfylldes. Sedan A förvärvat B:s aktier motsatte han sig likvidation trots att sådan enligt avtalet skulle äga rum. Klander av C mot beslutet att fortsätta rörelsen samt yrkande att bolaget skulle åläggas att träda i likvidation biträdades av Sø -og Handelsretten.

2. Röstbindning gentemot bolaget

En för tyska förhållanden speciell koncentrationsmetod⁹¹ kommer till uttryck i de avtal som innefattar en rösträttsbindning gentemot bolaget. Metoden växte fram under tiden efter första världskriget. Inflationen vid denna tid gjorde det nödvändigt för bolagen att kraftigt öka sitt aktiekapital. Detta banade emellertid väg för utomstående, särskilt utländska intressenter, vilka med måttliga kapitalinsatser sökte förvärva kontrollen över tyska bolag. Genom olika åtgärder sökte man motverka en sådan »Überfremdung», som ansågs kunna få skadliga konsekvenser.⁹²

Man utgav exempelvis en klass av aktier med höga röstvärden, försedda med förvärvs begränsningar, till bolaget närstående intressenter. För att ytterligare förstärka anknypningen till bolaget bands rösträtten för dessa

⁹⁰ Se även nedan s. 341.

⁹¹ Jfr dock Patry, Accords s. 41 f., David s. 218.

⁹² Glattfelder s. 160 f., Altvater s. 1 f., Hueck, Gesellschaftsrecht s. 109 f., Baaden s. 7.

aktier så, att aktieägaren förpliktades att rösta på sätt styrelsen bestämde.⁹³ Man fortsatte med dylika arrangemang även sedan risken för utländska spekulanter upphört.

Det visade sig snart ofördelaktigt att utgiva aktier av olika klasser, då vissa beslut enligt lag blott kunde fattas genom omröstning inom varje aktieklass för sig. Sedermera utgavs därför vanliga stamaktier med sådan bindning av rösträtten gentemot bolagsledningen.⁹⁴ Vid förvärv av dylika åtog sig aktieägaren exv. att utöva rösträtt »nach Weisung der Verwaltung» eller »das Stimmrecht, falls übereinstimmende Beschlüsse von Vorstand und Aufsichtsrat erzielt werden, im Einklang mit diesen auszuüben, andernfalls sich aber der Abstimmung zu enthalten».⁹⁵ I flera av de fall som prövats av RG har dylika bindningar godtagits.⁹⁶

Den positiva inställningen till dylika bindningar delades ursprungligen även av doktrinen.⁹⁷ En mera negativ hållning har dock så småningom trängt igenom. Man hänvisar därvid till ett röstningsförbud för bolaget, analogt med reglerna om röstning för egna aktier, och påpekar att sådan rösträttsbindning strider mot lagens maktodelningsmönster.⁹⁸

Otvivelaktigt kan vägande skäl anföras mot dylika bindningar. En förbindelse att rösta enligt *bolagets* anvisningar leder in i en egendomlig cirkelgång: hur rösträtten skall utövas bestämmas i sista hand av stämman varvid stämman själv måste besluta hur rösträtten för de bundna aktierna skall användas vid denna omröstning etc.⁹⁹

Utfästelser gentemot styrelsen att rösta enligt dess anvisningar kan innebära att styrelsen blir helt autonom, något som ej går väl ihop med ABL:s system: bolagsstämmans roll förändras. Svårigheter kan inträda i jävssituationer. Eftersom dylika avtal icke kan beläggas i det insamlade materialet kan de emellertid avföras ur diskussionen.¹

Däremot har en överenskommelse som kan uppfattas som ett avtal med bolaget att icke utöva rösträtt upptagits till bedömning i rättsfallet SvJT 1929 s. 53. Domstolarna har dock föredragit att tyda föreliggande fakta i andra mönster.²

I Västtyskland har man nu valt att avsluta diskussionen genom att i lag förhindra avtal av denna typ. Sålunda har AG 1965 136 § 3 st med ogiltighetspåföljd ingripit mot avtal varigenom aktieägaren förpliktar sig att

⁹³ Glattfelder s. 161 m. hänv., s. 178, Passow s. 335 ff., Westerby s. 286.

⁹⁴ Sommerfeld s. 12 ff.

⁹⁵ a. a. s. 20 f., Glattfelder s. 178, Altwater s. 34 ff., Baaden s. 9, jfr RGZ 107 s. 68 f.

⁹⁶ Brand s. 20, se exv. RGZ 119 s. 386 och 107 s. 67, behandlade nedan s. 344 f., 302.

⁹⁷ Exv. Baaden s. 17, Sommerfeld s. 87, Altwater s. 36 f.

⁹⁸ Jfr Brand s. 20 f. m. hänv. Se även Glattfelder s. 265 m. hänv.

⁹⁹ Nial, Studier s. 18.

¹ Jfr a. a. s. 19, se dock s. 8 not 3.

² Se nedan s. 338 ff.

utöva rösträtt enligt anvisningar av bolaget och dess organ eller att med sin röstning stödja de förslag som bolagsorganen framlägger på stämman. Röster som avgives i enlighet med sådana avtal blir likaledes ogiltiga.³

3. Voting trusts

A. KONSTRUKTION

I ett konsortium i ett svenskt bolag kvarstår aktieägaren som legitimerad att rösta för aktien. Röstning för hans räkning i enlighet med konsortiebeslut kräver att konsortieledningen utrustas med röstfullmakt. Fransk, tysk och schweizisk rätt erbjuder dock konsortieledaren möjlighet att företräda deponerade innehavaraktier som om de vore hans egna. Aktieägaren kan därmed helt avstängas från röstning.⁴

I vårt land har man försökt uppnå samma effekt genom att göra röstningsfullmakter oåterkalleliga.⁵ I USA kan man nå motsvarande syften genom att använda sig av institutet voting trust:

... le trust, a permis de réaliser de tels groupements en transmettant les actions à un ou plusieurs fiduciaires dont les pouvoirs et les missions sont plus ou moins larges. On peut aboutir ainsi à l'équivalent d'un syndicat de majorité lié à un syndicat de blocage.⁶

Trusten bildas genom överenskommelse mellan aktieägarna om att överföra aktierna till trustees, vilka därefter framträder som ägare av aktierna. I utbyte mot aktierna erhåller aktieägarna voting trust certificates. I trustavtalet fastställs hur rösträtten skall utövas. De verkliga aktieägarna får lyfta utdelningen på aktierna. När trusten efter bestämd tid upplöses har de rätt att utfå sina aktier mot återlämnande av certifikaten.

Det synes som om motsvarande konstruktioner med depositionscertifikat som cirkulerar i stället för aktierna förekommit i tysk bolagspraxis.⁷

Trustees införes i aktieregistret som ägare (legal owners) medan de verkliga aktieägarna (beneficial owners)⁸ vanligen är helt utestängda från att göra sitt inflytande gällande i bolaget.⁹ Möjligheten att genom trustavtalet ge certifikatinnehavarna bestämmanderätt i väsentliga frågor torde sällan utnyttjas. Jämför härtill Ballantine:

³ Rasch s. 69, Patry, Accords s. 64, Boesebeck s. 9 f., Hueck, Stimm-bindungsverträge s. 403, jfr Augdahl, Aksjeselskapet s. 316.

⁴ Champaud s. 121 not 4, Sommerfeld s. 46 f., jfr Glattfelder s. 187.

⁵ Jfr ovan s. 91 f.

⁶ Houin s. 208, jfr Beaulieu s. 247 ff., Altvater s. 32.

⁷ Jfr Nial, Studier s. 23 not 27, Zluhan s. 75.

⁸ Jfr Hessler, Stiftelser s. 22.

⁹ Glattfelder s. 222.

The voting trust involves a more complete surrender of all legal rights and remedies than any other control device.¹⁰

B. RÄTTSLIG REGLERING

Voting trusts betraktades till en början med skepsis av domstolarna.¹¹ Numa godtages emellertid voting trusts som har »a proper purpose».¹² I ett flertal stater är företeelsen lagreglerad; vanligen fastslås att konstruktionen voting trust icke är ipso jure ogiltig samt att dylika arrangemang ej får träffas för längre tid än 10 år.¹³ Avgörandet av gränsen mellan tillåtna och otillåtna syften har emellertid lämnats åt domstolarna.¹⁴

Voting trusts anses tillåtliga exempelvis då de har till syfte att skydda ett företags borgenärer — ofta vid rekonstruktioner av företag — eller att bereda en minoritet inflytande. Då det varit nödvändigt med ett samlat uppträdande för att genomdriva »some definite plan or policy for the benefit of the company» eller för att förhindra konkurrerande företag att uppnå kontroll har voting trust likaså godtagits. Några mera omfattande begränsningar synes alltså knappast föreligga.¹⁵

Trustees ansvarar för sin förvaltning enligt de regler som gäller för trustees i allmänhet.¹⁶ Tidigare förekom försök att friskriva trustee från ansvar utom i fall av »individual, deliberate and wilful malfeasance».¹⁷ Särskilda regler gäller voting trusts där certifikaten omsättes på börsen. Här granskar SEC att informationen är korrekt och uttömmande; missbruk kan på denna väg förhindras.¹⁸

C. VOTING TRUST SOM KONCENTRATIONSMETOD

Voting trust synes ofta fylla ungefär samma syften som konsortialavtal av tidigare behandlat slag:

Because the companies are too large for one man to own sufficient stock to command control, a number of men band together in order to protect themselves as a group and also from one another. By this device the relative position of the individuals may be fixed, and the possibility of dispute minimized.¹⁹

En svårighet är att få aktiesparare att gå med på att byta sina aktier mot voting trust certificates. Därvid använder man sig bl. a. av den meto-

¹⁰ s. 431, jfr Berle-Means s. 77 f.

¹¹ Leavitt s. 136.

¹² O'Neal 1 s. 305, Brand s. 81 f., Hornstein 1 s. 288.

¹³ O'Neal 1 s. 306 f., Ballantine s. 427, Hornstein 1 s. 295 f.

¹⁴ Jfr Brand s. 82.

¹⁵ Jfr Ballantine s. 429, Glattfelder s. 224 f., Hornstein 1 s. 294, Brand a. st.

¹⁶ Ballantine s. 432, Hornstein 1 s. 300, jfr Hessler, Stiftelser s. 23.

¹⁷ Leavitt s. 63, Hornstein a. st.

¹⁸ Leavitt s. 151 f., jfr ovan s. 69 f.

¹⁹ a. a. s. 101 f.

den att man låter certifikaten börsintroduceras men ej aktierna. Aktiespararen, som är angelägen om goda möjligheter att sälja eller låna på sina värdepapper måste då byta sina aktier mot certifikat.²⁰ Det tycks t. o. m. vara möjligt att öka aktiekapitalet men bilda en voting trust och endast utbjuda certifikat till försäljning. I sådant fall synes dock aktiekapital utan rösträtt vara att föredra. Voting trusts kan nämligen icke göras permanenta utan förr eller senare måste man ta ställning till att utbyta certifikaten mot motsvarande aktier. Vanligen brukar man emellertid kunna förlänga tiden för trustens bestånd genom omröstning bland certifikatinnehavarna.

Olika meningar har ventilerats i diskussionen om institutets berättigande. De som är mot voting trusts trycker på att dylika arrangemang innebär att äganderätt skiljs från kontroll; dessutom strider konstruktionen mot principen om fullmakts återkallelighet.²¹ Voting trusts har också medfört maktmissbruk, särskilt under 1920-talet. Försvararna av voting trusts, som numera synes vara i flertal, framhåller att voting trust är ett ypperligt medel för överföring av kontroll vid rekonstruktion av bolag. Därutöver befordrar de ett gemensamt uppträdande av aktieägarna, skapar permanens i ledningen och förhindrar kupper.²²

Argumenten känns igen från diskussionen kring andra koncentrationsmetoder. Den numera gängse inställningen i USA uttrycker Hornstein på följande sätt:

The danger of abuse in voting trusts does not require that they be forbidden: they may be regulated.²³

4. Inskjutande av särskilda rättssubjekt

A. STIFTELSE

Konsortialavtalet är ett sätt att söka hålla samman en kontrollgrupp. Mera definitivt kan man permanenta en sådan kontrollposition genom att överföra kontrollposten till ett särskilt bildat rättssubjekt. Då riskerar man ej heller att aktier måste försälas för att täcka arvsskatten efter avliden aktieägare. Särskilt stiftelseformen brukar användas i detta syfte.²⁴ Den mest markanta koncentrationseffekten uppnår man då de till stiftelsen överförda aktierna tillhör en aktieklass med högt röstvärde.

En besvärlig uppgift blir att avgöra vem som skall utöva rösträtten för

²⁰ a. a. s. 116 f., Hornstein 1 s. 290 not 24.

²¹ Jfr Leavitt s. 140 f.

²² a. a. s. 83, 162.

²³ 1 s. 289.

²⁴ Hermansson s. 235 f., jfr Kauffmann s. 158.

stiftelsens aktier. Ofta torde man vilja behålla kontrollen inom en viss grupp, exempelvis inom en familj. Man brukar då i stiftelseurkunden göra ledningen självförnyande. Som exempel kan anföras följande bestämmelser:

Stiftelsen förvaltas och företrädes av en styrelse bestående av tre personer, varav två skola representera stiftarna och deras avkomlingar. --- Styrelsens ledamöter och suppleanterna för dem utses första gången av stiftarna. Därefter äga styrelsens ledamöter att vid behov utse ny ledamot och suppleant i styrelsen, varvid skall tillses att stiftarna och deras avkomlingar alltid äro representerade av två av dessa.²⁵

För att en stiftelse ur skattesynpunkt skall vara av intresse måste emellertid avkastningen tillfalla andra än de ursprungliga aktieägarna. Vad man vinner i kontrollens stabilitet förlorar man i minskade inkomster av aktierna. Koncentrationsutredningen påpekar emellertid att en ägargrupp indirekt kan ha ett ekonomiskt utbyte av en aktiestiftelse. Stiftelsen säkerställer nämligen höga befattningar i berörda företag och ger möjligheter att påverka företagens transaktioner, exempelvis deras utdelningspolitik.²⁶

Dessa stiftelser har aktualiserats vid 1963 års riksdag i motionerna AK 313 och FK 271. Motionärerna påpekar att förmögenheter i aktier avsättes som stiftelser för välgörande ändamål för att undvika den kraftigt förmögenhetsreducerande arvsbeskattningen. Det arrangeras så att inflytandet över förmögenheten ligger oreducerat i vederbörande familjs händer. Härigenom motarbetas statsmakternas intentioner med arvsskatten. Motionärernas utredningsyrkande avlogs av riksdagen med hänvisning till koncentrationsutredningens då pågående kartläggningsarbete.

I sitt betänkande anför BevU:s majoritet att om det allmännyttiga ändamålet blir ett biintresse och stiftelsebildningens huvudsakliga syfte är att bereda testator (donator) och hans arvingar skatteförmåner och bibehållet inflytande över den oreducerade familjeförmögenheten, då finns det anledning till ingripande från det allmännas sida.

Reservanterna i utskottet trycker emellertid mera på intresset att hålla samman större företagsenheter av familjebolagskaraktär samt påpekar att överföringen till en stiftelse i dessa fall innebär att avkastningen fråntages arvingarna.²⁷

Enligt min mening torde det vara svårt att i denna fråga hävda att arvsbeskattningen kringgås om man icke kan visa att avkastningen av stiftelsens förmögenhet i realiteten kommer arvingarna tillgodo. Om man skall kunna bedöma huruvida så sker eller icke måste man ha viss insyn i stiftelsens ekonomi. Denna viktiga punkt i motionerna synes ha kommit bort under riksdagsbehandlingen.

Däremot kan man givetvis försöka hävda att den koncentration av kontrollen över företag som aktiestiftelserna för med sig har skadliga verkningar i ett eller annat avseende. Något dylikt påstående framfördes emellertid icke i motionerna eller vid dessas behandling i riksdagen.

²⁵ I 2, I 3, jfr Kauffmann s. 159.

²⁶ SOU 1968: 7 s. 35.

²⁷ BevU 1963: 51 s. 7 ff.

B. HOLDINGBOLAG

Liknande koncentrationseffekt uppnås om kontrollposten innehaves av ett eller flera holdingbolag. En sådan säkring av kontrollen kan exempelvis ske genom att ett nybildat bolag passas in i en bolagskedja, där ett eller flera bolag från början förvärvat kontrollposten. Bolagskombinationerna — som i många fall får en ganska komplicerad struktur²⁸ — tenderar ofta mot en i princip pyramidal uppbyggnad. En förhållandevis obetydlig andel i ett sådant bolagssystem kan utgöra kontrollpost i det bolag som ligger i pyramidens topp och därigenom möjliggöra en effektiv koncentration av kontrollen över en mängd bolag.²⁹

Särskilt angeläget blir det att låsa kontrollposten i detta »Dachgesellschaft».³⁰ Konsortialavtal och stiftelser³¹ användes; stundom söker man begränsa insyn och förhindra föryttring av andelarna genom att ge det rättssubjekt som toppar pyramiden formen av ett handels- eller kommanditbolag.

Principen bakom denna koncentrationsmetod, pyramidning,³² är samma som begagnas i koncentrationsavtalen. Majoriteten i bolaget ligger hos en grupp som i sin tur fattar beslut med enkel majoritet inom gruppen. Därigenom kan insatsen av kapital för kontroll vara mindre. Denna princip är just i bolagssystem av utpräglat pyramidal struktur driven till sin spets; stundom kumuleras den med röstvärdesdifferenser eller fullmaktsinsamling.

C. AKTIESPARFONDER

Även de s. k. aktiesparfonderna, som ännu i ganska begränsad utsträckning förekommer i vårt land, är av intresse ur koncentrationssynpunkt. Ett betänkande med förslag till lagreglering väntas inom kort. Behandlingen av företeelsen bör därför lämpligen anstå.

5. Valet mellan olika koncentrationsmetoder

Då ett bolags aktier börjar spridas bland aktiesparare uppkommer ofta frågan huruvida särskilda åtgärder erfordras för att stärka kontrollen över bolaget. Man brukar tillse, att den avsedda kontrollgruppen säkras majoritet, exv. genom att majoritetsposten läses i ett holdingbolag. Det kan emellertid vara svårt att uppbringa kapital härtill eller få någon att satsa

²⁸ Champaud s. 219.

²⁹ a. a. s. 215, Berle-Means s. 72 ff., Industriförbundets meddelanden 1933 s. 116, Westerby s. 286, Berr s. 240 f., jfr Bergendal, Aktiebolagets författning s. 171.

³⁰ Jfr Rasch s. 61, Champaud s. 215, 236.

³¹ Jfr Lidén s. 64 f.

³² Ballantine s. 417, Berle-Means a. st.

inflytelseröst kapital i holdingbolaget — i varje fall om det inte finns någon fri marknad för aktierna. Skattemässiga överväganden kommer också in vid sådan bolagsbildning.

Röstvärdesmetoden kan också väljas initialt — därmed minskas kapitalinsatsen. Metoden är en tillgång för den som vill bibehålla koncentrationsgraden i ett expanderande företag; kontrollgruppens ställning kan förbli oförändrad då aktier med bråkdelsröstvärden utges.

Dessa metoder är tillräckliga om kontrollgruppen är homogent sammansatt och den inbördes lojaliteten är så stor att avvikelser utom gruppen och avvikelser från gruppens normer icke förekommer. Är det emellertid så, att en del av kontrollgruppen är fast sammanhållen medan marginella gruppmedlemmar icke har så stark anknytning till gruppen, kan det förefalla lämpligt att söka samla gruppen i ett koncentrationsavtal. Ett koncentrationsavtal kan också användas för att ytterligare säkra kontrollen om det utanför gruppen finns aktieägare som lätt kan värvas för att stärka gruppens kontrollställning.

Det kan dock vara svårt att nå en större anslutning av vanliga aktiesparare till ett avtal av denna typ. Om kontrollgruppens eget aktieinnehav ej är tillräckligt, får man i sådana fall komplettera med fullmaktsinsamling — eventuellt bedriven inom ramen för en aktieägarförening. Anses det att större aktieägargrupper skall engageras torde denna väg vara mest ändamålsenlig. Ju större företagen är desto mera sällsynta synes koncentrationsavtalen vara.

Därtill kommer, att koncentrationsavtal som bindningsform för aktieägare numera anses mindre tilltalande. Stora aktiebolag som är utsatta för allmänhetens intresse önskar undvika avtal av denna typ. Det torde också vara lättare att få en ointresserad aktieägare att ansluta sig till en aktieägarförening eller stödja kontrollgruppen genom fullmaktsinsamling än att få honom att underteckna ett omfattande och svårbegripligt konsortialavtal. Det finns emellertid exempel på att man genom att erbjuda gratis förmögenhetsförvaltning i bank av aktierna kunnat sammanhålla konsortier även bland små aktieägare i storbolag.

Vill man nå en större och mera disparat krets av aktieägare har man att ta ställning till om man bör nöja sig med vanlig fullmaktsinsamling eller bilda en aktieägarförening. Här torde ofta rent psykologiska synpunkter vara avgörande: man kan tänka sig, att mera framgång kan nås då intresserade aktieägare ber om medverkan i en aktieägarförening än om styrelsen ber aktieägaren om fullmakt. Om det endast är en viss intressegrupp bland aktieägarna som skall konstituera sig eller då det gäller att verka för en mera bestämd målsättning kan föreningsformen förefalla särskilt lockande.

I en aktieägarförening *kan* man också sammanträda före stämmorna och ta ställning till de frågor som skall komma upp. Detta medför — om föreningen har majoritet — att konflikter kan utlösas på sammanträdet och stämman förlöpa lugnt. I ett bolag med erfarenheter av hetsiga stämmor gjordes en skiss till en sådan förening, vilken dock aldrig kom till stånd.

Institutionaliseringen av fullmaktsinsamlingen kan möjligen också ha en stabiliserande inverkan på så sätt att aktieägaren som medlem känner sig mindre benägen att återkalla given fullmakt.

Ett starkt motiv att välja föreningsformen är också, att denna ofta synes undgå den kritik i aktieägardemokratisk anda som ofta träffar fullmaktsinsamlingen. Framst beror väl detta på att föreningsorganisationen i någon mån skymmer fullmaktsinsamlingen. Dessutom är det svårt att fastställa föreningens roll; föreningarna kan ju både fungera som makt-koncentrationsmedel i styrelsens hand och som gruppbildningar med syfte att sprida kontrollen.

Spridning av kontroll — inom ABL:s ram

1. Inledning

Som tidigare framhållits avviker kontrollmönstret i de slutna bolagen ganska avsevärt från det man finner i de öppna bolagen. Anledningen härtill är att samtliga aktieägare i ett slutet bolag vanligen är personligen engagerade i bolagets verksamhet. De har i regel större aktieposter, och framför allt har de mycket små möjligheter att lämna bolaget utan att vidkännas förlust vid försäljning av aktierna. Oftast är nämligen de enda spekulanterna övriga aktieägare i bolaget.

För att gardera sig mot den större risk som en investering i ett slutet bolag innebär brukar aktieägaren tillse att han har möjlighet att utöva inflytande över bolagets förvaltning.¹ Den som placerar kapital i ett slutet bolag brukar försäkra sig om att han får en styrelseplats eller på annat sätt kan delta i kontrollen över bolaget.²

I de fall handelsbolag ombildas till aktiebolag har delägarna sålunda knappast anledning att avvika från de kontrollregler som gäller för handelsbolag och tillägger varje delägare inflytande på bolagets verksamhet:

*As a matter of fact, businessmen forming a close corporation not uncommonly consider themselves partners as to each other ... they may think of their business as a corporation in its dealings with outsiders, but among themselves they are still »partners».*³

Den önskade spridningen av kontrollen kan främst uppnås på två sätt. Dels kan styrelsevalet regleras så att varje aktieägare eller aktieägargrupp blir företräd i styrelsen. Dels kan varje aktieägare eller grupp av aktieägare tilläggas möjlighet att hindra stämmobeslut.

Här skall sålunda först behandlas möjligheten att reglera styrelsevalet och därefter möjligheten till veto för aktieägare. I detta kapitel diskuteras hur långt man kan nå genom bolagsordningsbestämmelser och fördelning av aktier mellan intressenterna, dvs. de metoder som står till buds inom ABL:s ram. I ett följande kapitel behandlas de ytterligare möjligheter som ett konsortialavtal mellan aktieägarna kan erbjuda.

¹ Jfr O'Neal I s. 14.

² Jfr Peyer s. 85.

³ O'Neal a. st.

2. Möjlighet att fördela styrelseplatser

En fördelning så att varje aktieägare blir representerad i styrelsen stämmer illa med ABL:s system enligt vilket den eller de aktieägare som har majoritet på stämman kan utse hela styrelsen. Särskilt i företag med två jämnstarka aktieägare eller aktieägargrupper ställs problemet på sin spets.⁴

I små slutna bolag är sålunda principen om majoritetsövertikt föga lämpad som underlag för en lämplig spridning av kontrollen.⁵ Man har påpekat att det kan inträffa att 51 procent av aktiekapitalet »regerer över og udnytter de 49 pCt ...»⁶

A. STRUKTURERING AV ÄGARFÖRHÅLLANDENA

a. Likafördelning med utslagsröst

En möjlig lösning framträder i rättsfallet

HRT 1955 s. 97

Två cykellyktfabrikörer omvandlade sin gemensamma rörelse från handelsbolag till aktiebolag. De 200 aktierna fördelades så, att delägarna, L och R, fick vardera 99 aktier; 1 aktie erhöll den tredje styrelseledamoten i bolaget, A. 1 aktie deponerades hos bolaget.

Sedan R avlidit uppkom väsentliga meningsskiljaktigheter i bolaget. Fru R, som efterträtt sin make som styrelseledamot genomdrev på bolagsstämma med hjälp av A:s utslagsröst vissa val och beslut som L motsatte sig. Då L på detta sätt överröstats, avgick han ur styrelsen. Enligt bolagsordningen skulle samtliga 3 styrelsemedlemmar vara aktieägare. Var ej styrelsen fulltalig, riskerade man att bolaget tvångslikviderades.

Därför valdes på bolagsstämma B till styrelseledamot. B var dotter till R och hade vid partiellt arvskifte efter denne erhållit en aktie. Under förmenande att en förköpsklausul i bolagsordningen överträtts och att skiftet var en skentransaktion klandrade L bolagsstämmans val av B till styrelseledamot. Talan ogillades av ØL. I HøjR ändrade L sitt yrkande till att avse att fru R och B skulle förpliktas av välja styrelse så, att en styrelseledamot skulle väljas som företrädde deras grupp, en skulle godkännas av bägge parter och slutligen en styrelseledamot väljas som utpekades av L. De processrättsliga förutsättningarna för sådan ändring av talan förelåg.

Som grund för sin talan anförde L att enligt ett avtal eller i varje fall enligt en klar förutsättning vid bolagets bildande skulle L och R ha lika stort inflytande och den tredje aktieägaren-styrelsemedlemmen skulle vara neutral. Talan ogillades emellertid av HøjR då något avtal eller någon för motparten synbar förutsättning ej visats föreligga.

⁴ Jfr Due s. 284.

⁵ Jfr Rodhe, Minoritetsskyddet s. 434 f.

⁶ Minoritetsskydd s. 86.

Trots att det rör sig om ett ombildat handelsbolag kan man sålunda icke med domstols hjälp tvinga fram lika inflytande för bägge parter, om icke avtal härom visas föreligga.⁷ Man hade i det refererade fallet sökt nå en spridning av kontrollen genom att tillse att ingen av delägarna kunde överrösta den andre. Alla val och beslut på bolagsstämma fick därför träffas i samförstånd. Kunde enighet ej uppnås inträdde en neutral tredje man, som var försedd med en aktie som gav utslagsröst. Detta arrangemang avspeglade sig också i styrelsens sammansättning.

Här misslyckades metoden, då A i stället för att förlika och jämka mellan parterna ställde sig på den ena sidan. Det kan således vara vanskligt att förlita sig på tredje mans utslagsröst; uppenbarligen fordras det förutseende och försiktighet vid personvalet.⁸ Arrangemanget bör för undvikande av tvistigheter kompletteras med ett avtal som drar upp riktlinjerna för den medlande aktieägarens verksamhet.

Den refererade tvisten väckte, jämte ett annat fall som rör avtal om minoritetsrepresentation i styrelsen, UfR 1955 s. 932, en livlig debatt i Danmark.⁹ Andra lösningar aktualiserades. Frågan togs upp vid arbetet på en revision av den danska aktiebolagslagstiftningen, varom vidare nedan.

b. Likafördelning med lottdragning

Andra sätt att arrangera styrelsevalet i bolag med likstora aktieägargrupper har diskuterats. I vårt land har förslag väckts om att rätten på ansökan av aktieägare skulle kunna ersätta valda personer med andra i sådana fall där styrelseval vilade på lottning som företagits på grund av lika röstetal, jfr ABL 119 § 1 st 6 pkt.¹⁰ Förslaget har troligen föranletts av rättsfallet NJA 1948 B 146; det har icke resulterat i någon lagstiftningsåtgärd. Nackdelarna med lottningsregeln förefaller ha överdrivits i förslaget.¹¹

För norsk rätts del har Due pekat på att NASL möjliggör för den som väl en gång blivit utsedd till styrelseordförande i ett bolag, där de två styrelseledamöterna vardera har hälften av aktiekapitalet, att fortsättningsvis behärska bolagsstämman genom sin utslagsröst. Detta skulle kunna förhindras om lagen gav utrymme för föreskrift i bolagsordning om att ordförande i styrelsen väljes med lottens hjälp.¹²

Mot lottdragning i situationer med lika röstetal — som antytts är detta svensk rätts lösning då det gäller val — har anförts att metoden är irrationell.¹³ Kan man emellertid härigenom uppnå maktbalans mellan aktie-

⁷ Gomard, Aktieselskabsret s. 175.

⁸ Peyer s. 85 f., jfr även TSA 1949 s. 52.

⁹ Juridisk Forenings sammanträde 26.9. 1955, jfr not till UfR 1955 s. 932.

¹⁰ PM 1948 s. 9 ff., s. 17.

¹¹ TSA 1949 s. 53, PM 1948 s. 4 f.

¹² s. 285.

¹³ Høgtun s. 476 f.

ägarna eller aktieägargrupperna, så att bägge sidor tillmötesgår varandra och samlas om ett styrelseförslag hellre än att man på ömse håll litar på god tur vid lottdragningen, bör dylika skäl icke stå hindrande i vägen.¹⁴

c. Samäganderätt

Genom att arrangera samäganderätt till samtliga aktier når man det resultatet att enbart den styrelse som samtliga delägare godkänner kan väljas. Om enighet ej kan nås finnes olika utvägar. Se härom mera nedan under 3 A. b respektive 4 A.

B. PROPORTIONELL VALMETOD

Den danska kommissionen står främmande för en lösning som innebär proportionella styrelseval:

Forholdstalsvalg til et erhvervsdrivende selskabs bestyrelse ville være en uheldig ting at faa indført for erhvervsdrivende selskaber, hvor fasthed og enhed i den øverste ledelse er en nødvendighed.¹⁵

Det är dock svårt att komma med vägande invändningar mot proportionella styrelseval i mindre, slutna bolag. Arrangemanget möter tyvärr vissa tekniska svårigheter, särskilt om man på proportionalitetens grund önskar göra en avvägning mellan två jämnstarka aktieägare eller aktieägargrupper. I dylika fall är det nämligen svårt att undvika att styrelsen — och därmed aktiebolagets verksamhet — lamsläs om enighet icke uppås.¹⁶

C. CUMULATIVE VOTING

Ett annat, särskilt i USA praktiserat system är s. k. cumulative voting. Detta innebär, att varje aktieägare vid styrelseval har så många röster som erhålles om man multiplicerar det antal aktier han äger med antalet styrelseplatser. Dessa röster har han möjlighet att fördela mellan styrelsekandidaterna enligt önskan. Aktieägare med mindre poster av aktier har tillfälle att koncentrera alla sina röster på en styrelseledamot och därmed få denne vald.¹⁷ Resultatet tenderar att bli detsamma som vid ett rent proportionellt valsätt. Emellertid kan metoden medföra viss risk för underrepresentation för en majoritet som icke koncentrerar sina röster på ett fåtal styrelseledamöter.¹⁸

¹⁴ TSA 1949 s. 53.

¹⁵ Gersted s. 51 f., se även Sindballe s. 249.

¹⁶ Jfr Nial, Kontrollen s. 97 f.

¹⁷ Betænkning s. 136 f., jfr O'Neal I s. 149 ff., Hornstein I s. 150 f., 449 ff.

¹⁸ Ballantine s. 405, Hornstein I s. 452, jfr Gower s. 119.

I slutna bolag kan en bestämmelse om cumulative voting i bolagsordningen ofta vara lämplig. I vissa stater är cumulative voting emellertid obligatorisk. Detta har fått till följd att bolag som inbjuder allmänheten att teckna aktier undviker dessa stater.¹⁹ Det har också utbildats metoder att genom bestämmelser i bolagsordning undvika verkningarna av obligatorisk cumulative voting (staggered elections).²⁰

D. MINORITETS RÄTT TILL STYRELSE REPRÆSENTATION

a. Med stöd av lag

Den danska kommissionen har emellertid fastnat för en annan lösning. En aktieägarminoritet som representerar mer än en tredjedel av aktiekapitalet föreslås få möjlighet att kräva representation i styrelsen, DFSL 50 § 2 st.²¹ Regeln är ej tillämplig om avtal eller bolagsordning redan ger minoriteten sådan representation.

Minoriteten erhåller enligt bestämmelsen en styrelseplats utöver de i bolagsordningen fastställda. Detta påstås innebära, att maktbalansen i styrelsen ej förtryckes: med detta dunkla uttryck avses måhända att den nytillkomne styrelsemedlemmen alltid kommer att vara i minoritet.

Förslaget har rönt viss kritik, bl. a. från näringslivets sida. Man fruktar att konkurrerande företag på detta sätt skall kunna skaffa sig insyn i bolagen. Gersted föreslår t. o. m. att sådana aktieinköp i spionagesyfte bör motverkas genom en regel som gör det möjligt för bolaget att få valet underkänt genom dom om det görs troligt att den valde har anknytning till konkurrerande intressen.²² Kommissionen anser dylika farhågor obefogade och framhåller:

Et konkurrerende foretagende, der ønsker oplysninger om et selskabs forretningshemmeligheder, vil erfaringsmæssigt ofte kunne skaffe sig disse informationer ad andre veje.²³

Kritikerna har även riktat sig mot att regeln skulle kunna åberopas t. o. m. av ägare till aktier utan rösträtt. Detta skulle med hänsyn till dessa aktiers ställning vara orimligt; man talar indignerat om retroaktiv verkan på bestående kontraktsförhållanden.²⁴ Farhågorna synes överdrivna. Röst-rättslösa aktier kan vanligen antagas vara väl spridda bland aktiesparare. Det är knappast sannolikt att dessa bildar en stor och väl sammanhållen minoritetsgrupp blott för att få insyn i styrelsens arbete.

¹⁹ Hornstein I s. 449.

²⁰ a. a. s. 450.

²¹ Jfr Betænkning s. 137 f. Se även för schweizisk rätt Glattfelder s. 352 f.

²² s. 52.

²³ Betænkning s. 138.

²⁴ Gersted s. 52.

Regeln torde, som också framhålles i betänkandet, få störst betydelse i bolag med slutna aktieägarkrets.²⁵ I och för sig torde en sådan schablonregel inte vara av någon större nytta då det gäller att sprida kontrollen i ett fåmansbolag. I fallet med två aktieägare eller aktieägargrupper med likstora innehav — jfr HRT 1955 s. 97 — skulle regeln exv. knappast vara av något värde. Därför synes det tvivelaktigt om regeln, såsom kommissionen antar, är ägnad att befordra rimliga och förnuftiga avtal mellan parterna. Möjligen kan en sådan bestämmelse tjäna till att rikta uppmärksamheten mot problemet, så att kontrollspridningen beaktas vid bolagsbildningen.

Det är vidare sannolikt att en sådan observatör och minoritetsrepresentant i styrelsen får en undanskymd position: han röstas ju ner om motståndarna är eniga.²⁶ Och de reella besluten kan fattas på informella sammanträden där minoritetsrepresentanten icke är tillstades.²⁷

Det är således vanskligt att bedöma vilken betydelse en sådan regel skulle kunna få.²⁸ Men eftersom regeln svårigen blir aktuell i öppna bolag och knappast på ett adekvat sätt löser problemen i de slutna bolagen, kan man antagligen utgå från att dess effekt i praktiken skulle bli ganska begränsad.

b. Med stöd av bolagsordning

ba. Personanknutna klausuler

Det ligger naturligtvis nära till hands att i bolagsordningen söka lösa frågan om styrelseplatsernas fördelning om lagstiftningen icke ger något bidrag till lösning.

En möjlighet är då att vid stiftandet av bolaget förbehålla en eller flera aktieägare rätten att välja styrelsemedlem. Detta går väl för sig i norsk och dansk rätt. NASL 50 § 2 st stadgar, att »i stiftelsevilkårene kan der forbeholdes en bestemt aksjeeier rett til å oppnevne et styre-medlem». Mer än hälften av styrelsens medlemmar kan icke tillsättas på detta sätt, 4 st.²⁹ Vad dansk rätt beträffar torde intet hindra, att hela styrelsen tillsättes på detta vis.³⁰

Engelsk och fransk rätt medger att stiftarna utser den *ursprungliga* styrelsen.³¹ På detta sätt utsedda styrelseledamöter torde när som helst kunna avsättas av en stämmomajoritet.

²⁵ Se not 23.

²⁶ Jfr Berr s. 245.

²⁷ Jfr Rodhe, Vem bestämmer s. 295.

²⁸ Gersted a. st.

²⁹ Jfr Augdahl, Aksjeselskapet s. 249 f., Fosseide s. 27, Høgtun s. 477.

³⁰ Krenchel s. 208, Kauffmann s. 192 not 22, Betænkning s. 134 f., v. Eyben s. 140, Jacobi s. 30.

³¹ Jfr Gower s. 119, Noirel s. 167.

I USA växlar synen på bolagsordningsklausuler varigenom viss person tillförsäkras styrelseplats från stat till stat.³²

Svensk rätt överensstämmer på denna punkt ej med dansk och norsk. En klausul av innebörd att en eller flera — dock ej alla — av ledamöterna i styrelsen skall tillsättas i annan ordning än genom val kan visserligen infogas i bolagsordning, men endast på grundval av lag eller författning eller med särskilt tillstånd av kommerskollegium, ABL 77 § 2 st och KK 21.10.1955. Sådant tillstånd är främst avsett för det fall att vissa styrelseledamöter skall utses av KM:t eller myndighet eller av någon institution.³³ Det är nämligen mycket ofta som fördelningen av styrelseplatser aktualiseras i bolag, där stat eller kommun samverkar med den privata företagsamheten.³⁴

Vidare bör i detta sammanhang rättsfallet RÅ 1940 s. 32 beaktas. RegR fann här, att en bolagsordningsklausul, som tillade aktie ett högre röstvärde så länge den ägdes av viss person, ej fick registreras. Utslaget innebär en brytning med en äldre praxis.³⁵ Som motivering anfördes, att det stred mot grunderna för ABL, att den rätt en aktie medförde var beroende av i vems hand den befann sig.³⁶

Utgången av rättsfallet medför emellertid knappast något direkt hinder mot en bestämmelse att viss person har att utse styrelseledamot. Kommerskollegium torde ändå ha starka skäl vägra tillstånd i ett sådant fall, främst för att en dylik bolagsordningsklausul kanske måste ändras då den utpekade överlåter sina aktier.³⁷ Normsystemet för ett aktiebolag bör medge utrymme för överlåtelse utan att ändring i bolagsordningen erfordras. Dylika personanknutna klausuler betraktas i USA med viss skepsis,³⁸ medan norsk och dansk rätt icke tycks ha något att invända mot sådana bestämmelser. I Norge synes man sålunda godtaga klausuler av den typ som avvisats i fallet RÅ 1940 s. 32.³⁹

För svensk rätts del kan läget sammanfattas sålunda, att en bestämmelse som ger viss aktieägare rätt att utse styrelseledamot kräver tillstånd av kommerskollegium. En sådan klausul komplicerar sålunda förfarandet vid en bolagsbildning eller en ändring av bolagsordningen. Sannolikheten för att tillstånd vägras synes också stor, om följande omständigheter beaktas:

³² O'Neal 1 s. 97.

³³ SWN s. 193 f.

³⁴ Glattfelder s. 169 f., Zluhan s. 74, Patry Accords s. 36 f., Sindballe s. 249, Bergendal, Aktiebolagets författning s. 97, 184, Hueck, Gesellschaftsrecht s. 146, v. Eyben s. 140, Augdahl, Aksjeselskapet s. 249 och NASL 50 § 3 st.

³⁵ Jfr Bergendal, Aktiebolagets författning s. 270 f.

³⁶ Jfr SWN s. 345 noten.

³⁷ Jfr Marthinussen, Aksjeloven s. 185.

³⁸ O'Neal 1 s. 169 f.

³⁹ Fosseide s. 18 f.

1. ABL 77 § 2 st synes främst vara avsedd för halvstatliga eller halvkommunala aktiebolag.
2. Det ligger nära till hands att av RÅ 1940 s. 32 draga den slutsatsen att personanknutna klausuler i bolagsordning överhuvudtaget icke är tillåtna.
3. Beaktansvärda skäl talar för den under 2 skisserade inställningen.

Alternativt kan man tänka sig att begränsa den krets inom vilken styrelsen skall utses, exempelvis så att blott medlemmar av viss släkt eller befattningshavare vid viss institution kan ifrågakomma till styrelseuppdrag.

Begränsning enbart till aktieägarkretsen möter inga hinder. Men vid en ytterligare begränsning kan man knappast anse att styrelsen väljes på bolagsstämma; jfr 77 § 2 st och 79 § ABL.⁴⁰ Därmed gör sig samma synpunkter gällande som beträffande de ovan behandlade klausulerna. Denna metod leder alltså inte heller till avsett resultat.

bb. Aktieanknutna klausuler

Därför torde det för svensk rätts del vara lämpligare att knyta möjligheten att inverka på styrelsevalet till innehav av aktier. Detta förutsätter att man gör skillnad mellan olika aktier i ett bolag, dvs. delar upp aktierna i olika serier eller klasser.

Almost any control arrangement that is desired can be set up by the use of several classes of shares, and in general that method of distributing control is preferable to a shareholders' voting agreement, a voting trust or a proxy.⁴¹

Vill man nå en fördelning av styrelseplatserna mellan ett antal aktieägare kan man ge envar av aktieägarna en klass aktier och föreskriva att en styrelseledamot skall utses inom varje aktieklass.⁴² Om det är meningen att åstadkomma balans mellan två aktieägare eller aktieägargrupper, kan man utge två aktieserier och föreskriva, att en styrelseledamot väljes inom varje serie samt att ordföranden vartannat år väljes av ägarna till den ena serien, vartannat år av ägarna till den andra. Om styrelsen jämlikt 77 § 1 st ABL måste bestå av tre ledamöter kan man antingen låta den tredje styrelseledamoten utses genom enhälligt beslut av aktieägarna eller låta honom utpekas av neutral instans.⁴³

Av stor vikt är att hembudsskyldighet föreligger inom den egna aktieserien, så att icke den i bolagsordningen förutsatta aktiefördelningen enkelt kan rubbas genom överlåtelse.⁴⁴

Möjligheterna att på detta sätt åstadkomma ett för det enskilda fallet avpassat kontrollmönster är ganska stora. Man kan exempelvis åstadkomma balans också mellan två aktieägare med olikstora aktieinnehav. En senare tillkommande aktie-

⁴⁰ SWN s. 198, Bergendal, Aktiebolagets författning s. 106 f.

⁴¹ O'Neal 1 s. 100.

⁴² Hornstein 1 s. 181 f., Augdahl, Aksjeselskapet s. 250, SWN s. 618, Marthinus-

sen, Aksjeloven s. 185, jfr Bosvieux s. 77 ff.

⁴³ Fosside s. 19.

⁴⁴ a. a. s. 20.

ägare kan nämligen för en insats som understiger hälften av det sammanlagda aktiekapitalet betinga sig delad kontroll. Så var fallet i S 1962 s. 297, refererat nedan;⁴⁵ på grund av fransk rätts inställning till röstvärdesdifferenser⁴⁶ visade sig denna väg emellertid icke framkomlig i franska bolag.

I svensk praxis har metoden kommit att användas i bolag där staten är en av aktieägarna. I en bolagsordning från 1950 för ett större bolag (numera helt statsägt) läser man följande:

§ 4. --- Aktierna skola vara dels preferensaktier och dels stamaktier med lika många av vardera serien. ---

§ 5. --- Preferensaktier må endast ägas av svenska staten . . .

§ 6. Bolagets angelägenheter handhavas av en styrelse, bestående av åtta ledamöter med lika antal suppleanter.

Av dessa styrelseledamöter och suppleanter utse stamaktieägarna fyra ledamöter och fyra suppleanter samt preferensaktieägarna samma antal ledamöter och suppleanter. ---

§ 8. Mom. 1. De av stamaktieägarna valda styrelseledamöterna äga att inom styrelsen utse ordförande och verkställande direktör. ---

§ 11. Preferensaktier medföra endast en tiondels röst för varje aktie. ---

Det arrangemang man har eftersträvat med denna bolagsordning är sålunda lika representation i styrelsen av två likstora aktieklasser med olika rösträtt. Stamaktieägarna har dock utslagsrösten vid delade meningar i styrelsen.

I andra fall har man nått liknande resultat genom en kombination av avtal och bolagsordning.⁴⁷ Ett exempel härpå är AB Svensk Exportkredit.⁴⁸ Ur förslaget till bolagsordning kan citeras:

§ 3. --- Aktierna skola vara fördelade i två serier, betecknade respektive A och B, vilka skola omfatta lika många aktier. ---

§ 6. Styrelsen skall bestå av nio ledamöter med nio suppleanter. A-aktieägarna utse fyra styrelseledamöter och fyra suppleanter. B-aktieägarna utse fem styrelseledamöter och fem suppleanter. Kungl. Maj:t förordnar en av styrelsens ledamöter att vara dess ordförande. Styrelsens vice ordförande skall väljas av de styrelseledamöter, som utsetts av B-aktieägarna.

Förslaget till avtal mellan aktieägarna innehåller bl. a.:

§ 2. --- Aktierna av serie A skola tecknas av staten. Aktierna av serie B skola tecknas av bankerna enligt följande fördelning: ---

§ 3. Av de styrelseledamöter och suppleanter som enligt § 6 i bolagsordningen skola utses av B-aktieägarna skall en ledamot och en suppleant väljas efter förslag av Sveriges Kreditbanks styrelse.

Liknande arrangemang föreligger i AB Industrikredit och AB Företagskredit.⁴⁹ Här tillsätter dock vardera sidan fem styrelseledamöter jämte

⁴⁵ Se nedan s. 119 f.

⁴⁶ Se ovan s. 58 f.

⁴⁷ Jfr RGZ 133 s. 90, Patry, Accords s. 36.

⁴⁸ KProp 1962: 125 s. 17 ff.

⁴⁹ KProp 1962: 124 s. 50, 53.

suppleanter. Hur banksidans mandat skall fördelas framgår icke. Liksom i Exportkredit utses ordföranden av KM:t, vice ordföranden av bankerna (B-aktieägarna).

bc. Klausuler rörande valproceduren

Slutligen kan man fördela styrelseplatserna på andra än dem som har enkel majoritet på stämman genom att föreskriva att det för styrelseval krävs mer än enkel majoritet, exempelvis $\frac{3}{4}$ av rösterna eller enhällighet.⁵⁰ Denna metod behandlas nedan under 3.

E. SÄRSKILT OM STYRELSESAMMANSÄTTNINGEN I ÖPPNA BOLAG

Problemet hur styrelseplatserna skall fördelas måste angripas från andra utgångspunkter såvitt angår de öppna bolagen. Här är det ju meningen att kontrollgruppen bara skall omfatta en mindre del av aktieägarna. Kontrollaktieägarna bildar också mycket ofta en enhetlig grupp.⁵¹ I sådant fall uppkommer knappast några kontrollfördelningsproblem. Man kan välja den styrelse som synes lämpligast ur effektivitetshänsyn och med tanke på den funktion som man vill att styrelsen skall fylla.

Men det är inte alltid som man finner en så utpräglad homogen kontrollgrupp:

Il existe une gradation très nuancée dans la cohérence et la stabilité du groupe majoritaire.⁵²

Ett annat läge uppkommer exempelvis om flera större aktieägargrupper önskar vara med och dela kontrollen. Är dessa grupper av en viss storlek händer det, att de införlivas med kontrollgrupp och styrelse. Detta kanske delvis grundar sig på att en missnöjd minoritet har möjlighet till viss obstruktion, t. ex. genom att vägra ansvarsfrihet och påkalla utseende av minoritetsrevisor.

Två exempel på att aktieägargrupper lyckats genomdriva styrelserepresentation kan anföras:

En finansgrupp, som ej var representerad i ett bolags styrelse förvärvade, bl. a. i samband med en föga attraktiv nyemission i bolaget, en andel på ca $\frac{1}{8}$ av den stora och väl spridda aktiestocken. Aktieägargruppen bildade då ett konsortium och upptog förhandlingar med den sittande ledningen om styrelserepresentation.

Det framhölls i detta sammanhang i pressen att den nytillkomna aktieägargruppen genom aktieförvärven hade fått »minoritetsrätt» till en plats i styrelsen.⁵³ Någon sådan »rätt» existerar ju icke, men har väl föreslagits:

⁵⁰ Jfr särskilt O'Neal I s. 97.

⁵¹ Berr s. 241 f.

⁵² a. a. s. 243.

⁵³ Expressen 14.4.1958.

»Slutligen borde det kanske i fråga om styrelsens organisation tagas under övervägande, om man icke borde försöka att genom proportionella val eller på annat sätt bereda representation för andra än den ledande gruppen ... åtminstone ... där ... gruppen i själva verket icke äger majoriteten av bolagets aktier utan är en styrande minoritetsgrupp.»⁵⁴

Som motvikt mot detta konsortium bildade de gamla aktieägarna en aktieägarförening. Mellan grupperna slöts därefter ett avtal, kallat samverkansavtal, där riktlinjer för fördelning av styrelseplatser fastslogs.⁵⁵

På motsvarande sätt blev en aktieägarförening — bildad av en grupp aktieägare i ett storbolag för att balansera vissa utländska intressen — efter en tid representerad i bolagets styrelse genom sin ordförande.⁵⁶

Fördelningen av styrelseplatser mellan olika fraktioner i heterogena kontrollgrupper tycks oftast fungera väl utan att avtal behöver tillgripas. Det ömsesidiga beroendet mellan aktieägargrupperna och de nära sociala relationerna mellan företrädare för olika finansgrupper gör avtal onödigt.⁵⁷

3. Möjlighet att uppnå veto för aktieägare

A. STRUKTURERING AV ÄGARFÖRHÅLLANDENA

a. Likafördelning

En mycket primitiv metod att uppnå en avvägning mellan två aktieägare eller aktieägargrupper är att fördela aktierna eller aktiernas röstvärde lika mellan dem. Man kan då föreställa sig att ena sidan ej kan företaga sig något utan den andras samtycke. Så är dock icke fallet. ABL:s regler om vad som händer vid lika röstetal träder in och ger ett slumpmässigt avgörande, som möjligen kan passa om det är en ren tillfällighet att lika röstetal uppkommer på en stämma, men knappast annars.⁵⁸

Det är sålunda befogat att varna för en likafördelning utan särskilda föranstaltningar.⁵⁹ Vill man åstadkomma veto i ett sådant fall som det här skisserade måste man höja kraven på beslut så att enkel majoritet ej förslår.⁶⁰

b. Samäganderätt

Om samtliga aktieägare i ett bolag äger alla sina aktier i bolaget gemensamt innebär detta bl. a. att majoritetsregeln är satt ur spel och att veto-

⁵⁴ Nationalekonomiska föreningen s. 67.

⁵⁵ Jfr ang. sådana avtal Sommerfeld s. 8 f. Altvater s. 17, Champaud s. 125.

⁵⁶ Se ovan s. 80 vid not 75.

⁵⁷ Jfr Sommerfeld s. 33 f., Bergendal, Aktiebolagets författning s. 103.

⁵⁸ PM 1948 s. 4.

⁵⁹ Jfr Due s. 284 f.

⁶⁰ Se nedan s. 119 f.

rätt för varje aktieägare föreligger.⁶¹ Intet tycks hindra att samäganderätt etableras avtalsvägen.⁶² Aktieköpare kan förvärva andelar av aktier och aktieägare kan genom byte sinsemellan åstadkomma att samtliga erhåller andelar i aktierna.

SamägL reglerar i sådana fall förhållandet mellan aktieägarna. Om avtal rörande samverkan parterna emellan samtidigt träffas kan det emellertid ligga närmare till hands att tillämpa bolagsregler.⁶³ Därför är det måhända säkrast att — såsom skett i ett för mig tillgängligt avtal⁶⁴ — särskilt påpeka att SamägL skall äga tillämpning på parternas rättsförhållanden.

Resultatet av ett samäganderättsarrangemang blir att det för vidtagande av åtgärd i förvaltningen fordras samtliga delägares samtycke. Rösträtten kan då endast utövas efter samfällad överenskommelse:

Aktie kan ... vara föremål för samäganderätt. Den kan ha tecknats eller förvärvats av flera personer i förening. I bolaget, exempelvis på bolagsstämma, måste emellertid i sådant fall aktien enhetligt företräddas av gemensamt ombud eller av samägarna i förening.⁶⁵

B. HÖJDA KRAV FÖR BESLUT

Om man vill att aktieägare med viss andel av aktiekapitalet skall kunna hindra beslut på bolagsstämma kan man i motsvarande mån höja kraven på beslut och exempelvis föreskriva $\frac{2}{3}$, $\frac{3}{4}$ eller $\frac{4}{5}$ majoritet; man kan t. o. m. i bolagsordningen införa att beslut på stämman måste vara enhälliga. Liksom det är tillåtet att fordra mera än ABL när lagen kräver på visst sätt kvalificerad majoritet, är det också möjligt att höja kraven såvitt angår tillkomsten av ordinära beslut.⁶⁶

Även i andra länder synes denna lösning gå väl för sig.⁶⁷ Särskilt har den aktualiserats i fransk rätt, där man icke på andra vägar, exempelvis genom röstvärdesdifferenser, kan uppnå variationer i kontrollmönstret.⁶⁸ Exempel härpå erbjuder rättsfallet *S 1962 s. 297* (*Journal des sociétés*, 1963 s. 89), *Cour de Douai 24.5.1962*.

Mellan en grupp aktieägare (A) med 60 procent av aktiekapitalet i ett AB och en grupp (B) som förbundet sig tillskjuta 40 procent av aktiekapitalet slöts en överenskommelse som utgjorde villkor för gruppen B:s deltagande. Därvid

⁶¹ Altvater s. 26, jfr Nial, Studier s. 28.

⁶² Jfr Nial, Handelsbolag s. 41, Undén, Sakrätt s. 156 f.

⁶³ Jfr Nial, Handelsbolag s. 42, 45.

⁶⁴ I 4.

⁶⁵ SWN s. 15, jfr Kôersner s. 84, Nial, Studier s. 28, Linden s. 258, Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 50, Platou, Forelæsninger 2 s. 111, Taxell, Aktierätt

s. 45 f., Augdahl, Aksjeselskapet s. 192, Borum, Stemmeretten s. 258, Sindballe s. 231.

⁶⁶ ABL 119 § 1 st 5 samt 2 st; SWN s. 346, 35.

⁶⁷ Hansen s. 30, Fosseide s. 27, O'Neal 1 s. 193 f., Hornstein 1 s. 225 ff.

⁶⁸ Bosvieux s. 66.

fastslogs, såvitt här är av intresse, att B skulle på grundval av sina aktier äga rösta för 50 procent av rösterna på stämman, samt att styrelsen skulle vara sammansatt av lika många representanter för vardera gruppen, varvid ordföranden icke skulle ha någon utslagsröst.

Tekniskt ordnades detta genom att det i bolagsordningen infördes en bestämmelse att beslut på bolagsstämma skulle fattas med $2/3$ majoritet. Till grupp A utgavs A-aktier och till B B-aktier. Av styrelseledamöterna, som skulle utgöra jämnt antal ledamöter, föreskrev bolagsordningen att hälften skulle väljas bland A-aktieägarna, hälften bland ägarna till B-aktier.

Ganska snart uppkom oenighet mellan de bägge finansgrupperna. Såsom bolaget var organiserat blev resultatet handlingsförlamning (deadlock, paralysis). För att lösa denna begärde A-gruppen vid domstol bl. a. att ifrågavarande bolagsordningsklausuler skulle förklaras ogiltiga, eftersom de innebar ett otillåtet avsteg från proportionalitetsgrundsatsen (lika kapitalinsats — lika rösträtt). Domstolen biföll A-gruppens talan.

Arrangemanget i rättsfallet innebar att B-gruppen blev likaberättigad med A-gruppen: antalet styrelseledamöter och B-gruppens faktiska inflytande på besluten stod ej i proportion till B:s kapitalinsats. Därigenom hade man kringgått förbudet mot röstvärdesdifferenser i fransk rätt. Bestämmelsen att beslut på stämman skulle fattas med $2/3$ majoritet var emellertid i och för sig giltig.⁶⁹

4. Möjlighet att undvika låsning (deadlock)

Då man lyckats uppnå veto för aktieägare antingen genom samäganderätt eller genom att höja kraven för beslut, måste man också försöka ge en lösning för de situationer när vetoklausulen icke för fram till en sammanjämkning av åsikterna. Samma situation aktualiseras också vid likafördelning av kontrollen om man vill undvika slumpmässiga lösningar.

A. SAMÄGANDERÄTT

Om enighet ej kan uppnås rörande godsets förvaltning eller nyttjande har rätten att på ansökan av delägare förordna god man, SamägL 3 §. Om samtliga aktieägare i ett bolag gemensamt äger alla aktier, kan det sålunda bli den gode mannen ensam som spelar bolagsstämmans roll. Denna lösning synes väl ägnad att skapa samförstånd mellan delägarna.

Alternativt kan delägare upplösa gemenskapen genom att påkalla försäljning å offentlig auktion genom god mans försorg, SamägL 6 §. Denna lösning är mindre lämplig för de slutna bolagens del. Regeln är emellertid

⁶⁹ a. a. s. 71.

dispositiv; i avtal kan exempelvis i stället bestämmas, att försäljning ej får äga rum förrän delägare som ej påfordrat försäljning beretts tillfälle att inom viss tid inlösa den andel som tillkommer den som påkallar försäljningen.⁷⁰

B. LIKAFÖRDELNING OCH HÖJDA KRAV FÖR BESLUT

Om aktierna i ett bolag är lika fördelade mellan två aktieägare eller aktieägargrupper och oenighet uppkommer, erbjuder svensk rätt vissa möjligheter att trots detta komma fram till beslut inom bolaget. I röstnings-situationer faller man tillbaka på antal röstande, utslagsröst eller lottning. Det är emellertid knappast troligt att ett bolag under en längre tid kan fungera på grundval av sålunda tillkomna beslut. Om oenigheten består kan resultatet bli handlingsförlamning eller låsning (deadlock)⁷¹ i bolagets verksamhet.

En mera definitiv låsning kan inträda om vetorätt föreligger för minoritet av viss storlek eller om beslut i vissa frågor fordrar enhällighet:

The use of veto provisions therefore involves a problem of balancing the safeguards necessary to protect the interests of minority shareholders against the freedom of action that is beneficial to the corporation and the shareholders as a group.⁷²

För fall då oenighet uppkommer och det ej går att komma fram till något beslut, kan det föreskrivas att skiljemän eller ensam skiljeman skall inträda som beslutsinstans. På så sätt kan sakligt grundade beslut komma till stånd trots att låsning föreligger.

Dylika arrangemang företer många från det typiska skiljeförfarandet avvikande drag⁷³ och frågorna om rättsverkningarna av beslut som fattats i sådan ordning synes oklara. Om det är en från bolaget fristående instans som har avgörandet i sin hand kan man nämligen ej utan vidare falla tillbaka på de grundsatser som anses gälla om s.k. självdom av en sammanslutnings organ.⁷⁴ Klausuler av detta slag har också så pass generell räckvidd, att man svårigen kan hävda att de såsom rena värderingsutlåtanden faller utanför skiljedomsområdet.⁷⁵ De problem som här antytts torde emellertid vara alltför speciella för att kunna behandlas inom ramen för denna undersökning.

Vid denna form av skiljeförfarande, där skiljeklausulen kan förväntas bli använd relativt ofta, torde det vara smidigt och billigt att anlita en person till vilken parterna har förtroende såsom ensam skiljeman.⁷⁶

⁷⁰ I 4.

⁷¹ PM 1948 s. 4, jfr Glattfelder s. 191 not 8, Brand s. 71.

⁷² O'Neal I s. 221, jfr Glattfelder s. 190 f., Brand s. 42 f.

⁷³ Jfr O'Neal I s. 185.

⁷⁴ Se Berglund s. 196 ff., Bolding, Skiljedoms s. 33 not 43, bägge m. hänv.

⁷⁵ Jfr Bolding, Skiljedoms s. 32 f.

⁷⁶ Bolding, Specialprocess s. 12.

Finns det möjlighet att i en bolagsordning intaga en dylik skiljeklausul för att undvika låsning? Frågan har prövats i fallet

RA 1951 s. 98

I ett bolag fanns två aktieägargrupper bestående av två bröder med familjer. Varje aktieägargrupp ägde 750 st aktier av totalt 1500. Det kunde förutses att aktieägargrupperna efter brödernas död skulle komma att bestå av två respektive tre personer. Det kunde dessutom antagas att risken för kontroverser skulle bli större sedan de bägge bröderna avlidit.

När alla aktier tillfallit den andra generationen skulle vid lika röstetal enligt ABL 119 § 1 st 6 pkt val avgöras genom lottning men i andra frågor de flesta röstande ha avgörandet i sin hand; dvs. den ena familjegrenen skulle få övertaget över den andra. Man beslöt då att i bolagsordningen föreskriva, att vid lika röstetal i ärende på bolagsstämma skulle frågan avgöras av skiljemän.

PRV vägrade registrering emedan bestämmelsen måste anses strida mot grunderna för de i ABL givna föreskrifterna rörande fattande av beslut i bolagets angelägenheter.

Bolaget besvarade sig hos RegR samt anförde bl. a. att utomstående kan utses till ordförande på stämma. Ordföranden har i vissa fall utslagsröst. Det faktum att avgörandet icke slutligen ligger hos aktieägarna kan därför ej vara avgörande. Vidare är skiljenämnd lämpligare än en utifrån hämtad ordförande då därigenom erforderlig sakkunskap och en mera allsidig bedömning kan tillföras, något som ej är fallet vid ett — utan kännedom om den senare uppkommande tvisten — träffat val av ordförande på stämman.

PRV hemställde att besvären måtte lämnas utan bifall på bl. a. följande skäl:

Beslutanderätt i vissa frågor tillkommer endast bolagsstämman. Endast i vissa noggrant preciserade fall, exempelvis vad beträffar utseende av styrelseledamot, kan bolagsstämmans rätt till beslut överföras på en utomstående. E contrario kan man därav sluta sig att sådan överföring i andra fall icke är tillåten: beslutsfattandet förbehålles bolagsstämma.

I stämmas beslut äger endast aktieägare deltaga. Endast ett undantag göres härifrån, nämligen att den som ej är aktieägare må utses till ordförande på stämma, 118 § 2 st 2 pkt. Motsättningsvis kan man sluta sig till att detta ej är tillåtet i andra fall. Vidare torde man genom skiljemannaarrangemanget sätta de viktiga skyddsregler ur spel som avser skadeståndsskyldighet för aktieägare. Komplikationer kan uppkomma vid användning av klanderreglerna.

»Lagen har uppenbarligen velat med tvingande regler omgärda bolagsstämmans ställning såsom bestämmande i bolagets angelägenheter. Huruvida och i vad mån bolaget i annan ordning, ex:vis genom särskilt konsortialavtal, kan nå det avsedda resultatet, saknar verket anledning att uttala sig om.»

RegR fann ej skäl göra ändring i PRV:s beslut.

Det synes icke finnas något att invända mot PRV:s utläggningar av hur illa skiljemännen passar in i ABL:s strikta organisationsplan. Vidare kan inga vägande skäl anföras för att ha skiljeklausulen intagen just i bolagsordningen.

Jfr för norsk rätt Fosseide:

Det må imidlertid presiseres at det ikke kan opprettes oppmannsorganer som helt eller delvis skal tre istedenfor selskapsorganene — styre og generalforsamling,

og eventuelt representantskap. Det adekvate middel til å regulere forholdene innenfor dette område, er i tilfelle *stemmegivningsavtaler*.⁷⁷

PRV ger ju också i sitt yttrande i målet en fingervisning om att konsortialavtalet är den lämpligaste lösningen.

Skiljeklausuler av detta slag torde ha en betydelsefull funktion att fylla då det gäller att förhindra att bolaget lamslås. De kan framför allt medverka till en snabb och smidig lösning av interna konflikter innan tvisten får sådana dimensioner att det fortsatta samarbetet äventyras. Kostnaderna behöver ej heller bli så särskilt höga, särskilt som vetskaper om att ett snabbt avgörande av objektiv instans kan påkallas kan göra aktieägaren mera benägen för kompromisser.⁷⁸

Arrangemanget betyder att de formella besluten fortfarande fattas av aktieägarna men i överensstämmelse med skiljemannens förslag. Några rättsliga komplikationer torde detta i många mindre bolag smidiga sätt att arrangera beslutsfattandet icke möta. Mera osäkert är rättsläget i USA; skiljeförfarande av denna typ godtogs emellertid i det nedan refererade fallet Ringling v. Ringling.⁷⁹

⁷⁷ s. 28.

⁷⁸ Hornstein I s. 230, jfr Peyer s. 87.

⁷⁹ Brand s. 72.

Konsortialavtal och likartade metoder för spridning av kontroll

I. Konsortialavtal

A. INLEDNING

a. Avtal mellan enskilda

Aktieägarna i slutna bolag träffar ofta avtal angående det inbördes samarbetet. I sådana avtal behandlas de för aktieägarna mest vitala frågorna, såsom styrelsesammansättning¹ och anställningsförhållanden i bolaget; ofta är ju en eller flera aktieägare i slutna bolag verksamma inom bolaget och man måste då dra upp riktlinjer för tjänsteavtalen, varvid frågor om uppsägning, lön och pension är av stort intresse. Vidare brukar man på olika sätt söka säkerställa att utomstående icke blir delägare i bolaget.

Ofta träffas dessa avtal i samband med att bolaget bildas (Gründervertrag, preincorporation agreement),² men stundom kan de träffas senare och då särskilt med syftet att eliminera konflikter inom den krets som avses ta över när grundarna lämnat bolaget.³ Innehållet i avtalen varierar starkt beroende på förhållandena i det enskilda bolaget.

Dylika avtal är kända i samtliga här beaktade rättsordningar, något som framgår av de i andra delen behandlade rättsfallen. Kanske just på grund av sin variationsrikedom har emellertid spridningsavtalen sällan uppfattats som en särskild form. I länder där en särskild bolagsform för mindre, slutna företag står till buds, nämligen Frankrike och Västtyskland, har helt naturligt intresset inom aktiebolagsrätten kommit att ligga vid koncentrationsavtalen. Denna mera karakteristiska avtalstyp synes ofta ha stått i förgrunden vid resonemang om rösträttsavtal också i länder där aktiebolagsformen användes för småföretag. Annorlunda är förhållandena i USA där voting trusts i viss utsträckning tycks ersätta koncentrations-

¹ Jfr Freyria s. 433.

² Peyer s. 78, O'Neal 1 s. 77 ff.

³ Jfr Gomard, Aktieselskabsret s. 179.

avtalen. Med termerna shareholders' agreements och voting agreements avser amerikanska författare därför oftast spridningsavtal.⁴

b. Avtal mellan företag

En strävan mot stora, konkurrenskraftiga och ekonomiskt rationella enheter är ett markant drag i de mera utvecklade ländernas samhällsekonomi. Ett led i denna strävan utgör den form av integration mellan företag som tar sig uttryck i samarbetsavtal eller »joint ventures». Sådana avtal kan vara av varierande omfattning: ofta har avtalen till syfte att minska störningarna mellan konkurrerande företag, exempelvis genom en marknadsuppdelning eller en reglering av samarbetet mellan två distributionsled.⁵ Ibland avser samarbetet något bestämt projekt.

Krävs en mer utarbetad organisation kan man välja att bilda ett bolag för att genomföra samarbetet. Man talar om joint venture corporations:

Perhaps the term »joint venture corporation» is most often used to designate a company created by other corporations.⁶

Det är svårt att säga något generellt om vilka faktorer som bestämmer valet mellan aktiebolaget som organisationsform och den mera fria form, som i regel kan kvalificeras som handelsbolag.⁷ Ibland undviker man aktiebolagsformen med hänsyn till svårigheterna att välja aktiebolagslag i internationell samverkan — friare former kan visa sig lämpligare. Som exempel härpå kan nämnas SAS och Lamco-konsortiet.

Beträffande s. k. Doppelgesellschaft framhåller Peyer träffande att aktiebolaget »... dort im wesentlichen darauf beschränkt (ist), der einfachen Gesellschaft als exekutives Organ zu dienen ...»⁸

Termen Doppelgesellschaft⁹ eller Parallelgesellschaft¹⁰ kommer sig därav att dylika bolag vanligen ägs av två företag med hälften var. Det kan nämnas att det förefaller oklart huruvida koncernreglerna i ABL är tillämpliga på dessa bolag.¹¹ Bolagspraxis är på denna punkt skiftande: vissa moderbolag upptar sådana aktiebolag i koncernredovisningen, andra icke.

Många problem som renodlade samarbetsavtal kan föranleda — exempelvis då det blir aktuellt att upplösa samarbetet¹² — återkommer då avtalet utgör en komplettering till ett aktiebolag. Här behandlas emellertid enbart samarbetsavtal av sistnämnda typ, sådana som reglerar parternas samverkan som aktieägare i aktiebolag. Avtalen torde i vårt land regelmässigt rubriceras som konsortialavtal.

⁴ Jfr exv. Hornstein kap. 9.

⁵ Jfr Haug s. 265 f.

⁶ O'Neal 1 s. 8 f.

⁷ Jfr Haug s. 266.

⁸ s. 104.

⁹ Jfr Peyer s. 13 f.

¹⁰ Glattfelder s. 166.

¹¹ ABL 221 §, jfr Danielsson s. 255.

¹² Haug s. 268.

B. FÖRSÖK TILL EN BESKRIVNING

Beskrivningen grundar sig på ett insamlat material bestående av 8 st samarbetsavtal och 8 st konsortialavtal mellan enskilda aktieägare i slutna bolag.

a. Ändamålsklausuler

I samarbetsavtalen anges stundom i en ändamålsklausul att samarbete för bedrivande av viss verksamhet skall äga rum i aktiebolagsform.¹³ I ett avtal förekommer en mera allmän formulering:

Parterna överenskomma om att samverka såsom aktieägare i (X) och eljest i syfte att gemensamt på bästa sätt utveckla (X) samt tillvarata sina intressen däri, allt enligt vad nedan närmare stadgas.¹⁴

Dylika formuleringar återkommer också i avtal mellan enskilda aktieägare.¹⁵ I de flesta fall har man utelämnat dylika till intet förpliktande fraser och direkt behandlat detaljfrågorna.

b. Inträdesbestämmelser

Inträde av nya aktieägare vid sidan av de ursprungliga och deras rättsinnehavare förutsätts i regel icke äga rum i de här behandlade avtalen. I stället anges noga aktiekapitalets storlek och dess fördelning mellan avtalsparterna, en fördelning som vanligen är avsedd att vara definitiv.¹⁶

Inträder ändringar i aktieägargruppen måste vanligen nytt avtal ingås.

c. Organisation

ca. Rösträttsutövning i allmänhet

Till skillnad mot koncentrationsavtalen innehåller de här beskrivna avtalen i regel icke generella riktlinjer för röstningen på bolagsstämmorna av typ att majoritetsbeslut inom konsortiet binder.¹⁷

I stället är det vanligen så, att parterna fastslår vad som skall gälla ifråga om styrelsesammansättning, utdelning och revisorsval. Därutöver intages bestämmelser om sådant som ej i första hand hör hemma på en bolagsstämmas dagordning — men som naturligtvis kan komma att avhandlas där i ett slutet bolag — såsom löner och andra anställningsvillkor, pensioner etc.¹⁸ Att dessa riktlinjer bl. a. kan aktualiseras vid röstning på bolagsstämma brukar icke särskilt framhållas. Stundom kommer emellertid rösträttsbindningen till klart uttryck i avtalet:

¹³ F 4-1, 8-1.

¹⁴ F 5-1.

¹⁵ G 11-1.

¹⁶ KProp 1962: 124 s. 50 och 125 s. 17,

F 4-1, 5-1, 7-1, 8-1 (Se dock F 1-2, 2-2); G 1-1, 2-1, 6-1, 10-1.

¹⁷ Se dock Nial, Studier s. 54, F 1-7.

¹⁸ Jfr Altwater s. 17.

Konsortiemedlemmarna förbinda sig att å bolagsstämma utöva sin rösträtt på så sätt att vad i detta avtal överenskommits genomföres.¹⁹

Varje part förbinder sig att själv eller genom ombud utöva sin rösträtt i bolaget och eljest sin rätt som aktieägare på sätt som erfordras för genomförande av detta konsortialavtals bestämmelser.²⁰

Vi förbinda oss att vid bolagsstämmor, styrelsesammanträden och eljest utöva vår rösträtt respektive fatta beslut och handlägga våra mellanvaranden med aktiebolaget i enlighet med detta avtal.²¹

cb. Styrelsesammansättning

Klausulerna om styrelsens sammansättning tillhör de mest centrala i spridningsavtalen.²² En mångfald olika arrangemang kan beläggas. Först kan nämnas en klausul som säkrar styrelserepresentation för samtliga större aktieägare i ett bolag:

Envar part skall så länge han innehar lägst 10 procent av (Y:s) aktiekapital hava rätt att utse en styrelseledamot jämte suppleant.²³

Många klausuler om styrelsesammansättning har till syfte att åstadkomma balans mellan aktieägare eller aktieägargrupper med lika stora innehav:

1. Den enklaste lösningen är att vardera sidan utser sin eller sina representanter och att en, med utslagsröst i styrelsen, utses i samråd mellan parterna.²⁴

Styrelsen i (Q) skall bestå av C och J samt av en av dem gemensamt utsedd person.²⁵

Kontrahenterna överenskomma härmed att styrelsen tills vidare skall bestå av tre ledamöter, varav en utses av A-gruppen, en av B-gruppen och en, som skall vara styrelsens ordförande, utses av båda grupperna gemensamt.²⁶

I dylika fall kan den komplikationen inträda, att parterna icke kan ena sig om den ledamot som skall utses gemensamt. En lösning i ett sådant fall är att anlita en utomstående instans:

--- Vardera parten utser två styrelseledamöter jämte i förekommande fall en suppleant.

Parterna skola därjämte tillsammans utse en femte styrelseledamot, som skall fungera som styrelsens ordförande. ---

Senast två månader före den ordinarie bolagsstämma då styrelseordförandens mandattid utgår, skola parterna söka ena sig om val av styrelseordförande för nästpåföljande mandattid om två år. Därest överenskommelse icke ernås, skola

¹⁹ F 3-2.

²⁰ G 11-1 f.

²¹ G 1-1.

²² Jfr O'Neal 1 s. 11.

²³ F 5-6.

²⁴ Glattfelder s. 188.

²⁵ G 1-2.

²⁶ F 2-1.

parterna gemensamt hos Handelskammaren i ... begära att denna utser styrelseordförande.²⁷

En annan utväg i denna situation är att föreskriva lottning.²⁸ Osäkerheten om utslaget kan därvid framtvunga en kompromiss. Problemet undviks om man redan från början i avtalet fastslår vem som skall vara den opartiske ledamoten.²⁹

2. Stundom väljer man i stället att låta ordförandeskapet växla med vissa intervaller. Den part som för tillfället har utslagsröst vet då att om han utnyttjar situationen kan han förvänta sig att motparten, då turen kommer till honom, kan vidtaga motåtgärder.³⁰

Likartad effekt blir det om man arrangerar så att ena sidan utser VD och andra sidan styrelseordförande. VD kan då inom sitt kompetensområde vidtaga motåtgärder om motparten, styrelseordföranden, otillbörligt utnyttjar sin utslagsröst:

Parterna, bolagen A och B, äger hälften vardera av aktiekapitalet. Ledamöter i styrelsen skall till hälften nomineras av A och till hälften av B. Ordföranden i styrelsen skall nomineras av B medan A äger nominera bolagets VD.³¹

3. Slutligen kan man arrangera så att en utomstående inkopplas som skiljeman om enighet ej kan uppnås i styrelsen.³²

Att få en beslutsduglig styrelse om aktieägargrupperna eller aktieägarna är flera än två erbjuder vissa svårigheter om man vill förhindra att någondera gruppen kommer i underläge mot de andra tillsammans. Ett försök att lösa detta problem i ett avtal mellan tre aktieägare gav följande resultat:

Bolagets styrelse skall bestå av fem ledamöter och två suppleanter och sammansättas så att tre ordinarie ledamöter skola vara aktieägare i bolaget, utsedda så, att olika aktieägargrupper i görligaste mån bli representerade, att en ledamot, samtidigt ordförande, skall vara advokat i ... , att en ledamot skall vara opartisk affärsman samt att suppleanterna skola utses så att en blir personlig suppleant för ordföranden och den andre personlig suppleant för den opartiske affärsmannen.³³

Genom detta arrangemang uppnår man, att även en av de tre aktieägarrepresentanterna ensam kan få igenom ett styrelsebeslut, nämligen om

²⁷ G 8.

²⁸ Jfr F 2-1.

²⁹ G 6-1.

³⁰ Jfr Glattfelder s. 230 f., not 9, F 4-2.

³¹ F 7-1, 8-1.

³² Glattfelder s. 180, 190 f.

³³ G 2-3.

han har de opartiska medlemmarna i styrelsen med sig. De utomstående styrelsemedlemmarna kan på så sätt hindra förtryck mot en av aktieägar-grupperna om de andra två grupperna samarbetar.

cc. Vinstdisposition

I ett bolag där samtliga aktieägare innehar avlönade befattningar i bolagets verksamhet eller sitter i styrelsen är det ur skattesynpunkt ofta gynnsamt att undvika vinstutdelning.³⁴ Om vinst skall utdelas kan det fastslås hur stor utdelningen skall vara och under vilka förhållanden utdelning skall ske.³⁵ Sålunda kan fastställas att den årliga utdelningen, om disponibla vinstmedel räcker till och det icke strider mot lag eller god affärs-sed, skall uppgå till viss procent på aktiekapitalet.³⁶

Om utdelning skall utgå i pensioner, löner eller tantiem, såsom återbäring eller på annat sätt, kan normer härför fastställas:

Den årliga vinst som uppstår ... skall utgå i löner till (O) med fyrtio (40) procent och till vardera (N) och (Å) med trettio (30) procent vid en sammanlagd behållning av upptill femtiotusen (50 000) kronor. Den behållning som överstiger detta belopp delas lika mellan samtliga oss aktieägare.³⁷

Visar ... bokslut vinst, och överstiger summan av likvida medel vad som bör avsättas till den löpande rörelsen, föreligger rätt till tantiem för var och en med en tredjedel av överskottet.³⁸

cd. Övrigt

En mängd olika bestämmelser med anknytning till det särskilda bolagets verksamhet och de enskilda parterna ingår i denna typ av konsortialavtal. Såväl vid sidan av som i samband med klausuler om vinstdisposition förekommer, som antytts, bestämmelser om löner, pensioner och anställningsförhållanden i övrigt.³⁹ I joint venture-avtal ligger många gånger huvudvikten vid riktlinjerna för den projekterade verksamheten och de ekonomiska relationerna mellan de inblandade bolagen.

Någon gång förekommer också bestämmelser om revisorsval; det kan exempelvis anges vem som skall utses till revisor eller vilka kvalifikationer som en revisor i bolaget skall uppfylla. I preincorporation agreements ingår klausuler om hur bolagsordningen skall utformas. Slutligen förekommer bestämmelser som skärper ABL:s krav på kvalificerad majoritet i extraordinära frågor.⁴⁰

³⁴ Jfr F 1-2.

³⁵ Se exv. G 6-2, G 10-2 ff.

³⁶ G 11-2, jfr F 3-2.

³⁷ G 2-1.

³⁸ G 5-2.

³⁹ Jfr Glattfelder s. 238, O'Neal 1 kap. VI.

⁴⁰ G 11-2.

d. Föryttringsbegränsningar

da. Lösningssklausul — föryttringsförbud

Förköpsklausul av samma typ som vid koncentrationsavtal förekommer. Från klausulens tillämpningsområde undantages någon gång överlåtelser inom en aktieägargrupp.⁴¹ I samarbetsavtal mellan bolag stadgas ibland undantag för överlåtelser till bolag inom den egna koncernen.⁴²

Exempel på dylika förköpsklausuler kan anföras:

Ingen part skall äga rätt att helt eller delvis sälja sina aktier till tredje part utan att därvid tillförbinda denne följa detta avtals bestämmelser. Vidare skall andra parten först erbjudas att förvärva aktierna till det pris som tredje part bjudit. Part ... skall inom sex månader ge tillkänna om han önskar begagna sig av hembudet eller om även han vill sälja sina egna aktier till samma pris. Detta skall i så fall tredje part betala även för desamma.⁴³

Hembudsklausul skall behållas i bolagsordningen för (Y) och parterna giva (varandra) ömsesidig option att i proportion till tidigare innehav förvärva aktier ... samt åtaga sig att icke ingå i förhandling med tredje man rörande överlåtelse av aktier i (Y) förrän motparterna haft tillfälle att taga ställning huruvida de önska förvärva sådana aktier.⁴⁴

Särskilt i avtalen mellan enskilda aktieägare förekommer starkare begränsningar i form av föryttringsförbud. Det är ibland oklart om absolut förbud åsyftas eller om vissa överlåtelser inom aktieägarkretsen får passera:

Så länge detta avtal gäller äger ingen av parterna utan övrigas medgivande till annan överlåta eller pantsätta aktie.⁴⁵

Under avtalstiden äger ingen sälja någon aktie eller eljest medverka till att annan blir aktieägare.⁴⁶

Överlåtelsemöjligheterna måste emellertid också i detta hänseende vara begränsade om balansen mellan olika aktieägargrupper skall kunna upprätthållas.⁴⁷

Syftet med föryttringsbegränsningarna är ju främst att hindra utomstående, som ej samtliga aktieägare accepterar, att inträda i bolaget. Detta är särskilt viktigt om bolagets verksamhet bedrivs av aktieägarna själva och ett gott samarbete måste kunna etableras. Ett föryttringsförbud anses ge ett bättre skydd mot sådant intrång än en förköpsklausul, eftersom bristande möjlighet att inlösa hembjuden aktiepost inte behöver innebära att försäljning till utomstående är tillåten.

⁴¹ G 6-2.

⁴² Rasch s. 67, F 7-2, 4-4.

⁴³ F 8-1, jfr 4-3, F 7-2, F 2-2, Nial, Studier s. 54.

⁴⁴ F 5-5.

⁴⁵ G 10-5, jfr F 3-1, G 6-2.

⁴⁶ G 5-1.

⁴⁷ Jfr G 1-1 f.

Vill man bibehålla lösningsklausul men undvika att i fall av kapitalbrist behöva fortsätta samarbetet med annan, kan man — som i det vid not 43 ovan citerade avtalet — föreskriva att den som icke kan eller önskar lösa skall vara berättigad att delta i aktieförsäljningen med sin aktiepost. En sådan klausul tillgodoser också den som önskar avyttra sina aktier bättre än ett förtryttingsförbud.

db. Deposition

Även vid denna avtalstyp stadgas stundom att aktiebrevens skall deponeras för att trygga avtalen, dvs. hindra överlåtelse av aktierna och bereda medkontrahent säkerhet för eventuella skadeståndsanspråk på grund av avtalsbrott.⁴⁸ Någon sådan bestämmelse förekommer dock ej i för mig tillgängliga avtal i aktiebolag där två företag är hälftendelägare.

e. Ny ägares bundenhet

Som nämnts är det i många fall icke avsett att ny aktieägare skall kunna ansluta sig till spridningsavtal. Om något sådant undantagsvis går för sig förekommer regelmässigt klausuler vari den överlåtande parten förpliktas att tillse att förvärvaren ansluter sig till avtalet.⁴⁹

Såvitt angår avtal mellan enskilda står situationen vid avtalsparts död i förgrunden. Två lösningar erbjuder sig: antingen att dödsboet förpliktas att inträda i den avlidnes ställe eller att övriga aktieägare medges rätt att inlösa den avlidnes andel. Det förekommer även att de efterlevande ges möjlighet att välja mellan dessa alternativ.⁵⁰

Inlösen av avlidens parts aktiepost aktualiseras även i de s. k. kompanjonsavtalen, vilka kommer att behandlas närmare nedan. Exempel på ett dylikt arrangemang utgör följande avtalsklausul:

Skulle kontrahent avlida, skall hans dödsbo eller arvingar omedelbart till den andra kontrahenten hembjuda aktierna.⁵¹

För de efterlevande är det oftast gynnsammare med en klausul som ålägger avtalsparterna att lösa den avlidnes aktiepost.⁵²

Förutsattes det att inlösen skall ske till ett värde som understiger verkliga värdet bör detta föranleda att avtalet kombineras med testamentariskt förordnande.⁵³ Hur värdering skall ske och hur lösesumman skall betalas måste ofta anges genom detaljerade föreskrifter.⁵⁴ Stundom fastställs genom kompletterande överenskommelser vilket värde som skall gälla för

⁴⁸ G 1-2, 10-5, 6-2, F 2-3, 3-1.

⁴⁹ F 4-3, 9-2.

⁵⁰ G 6-2.

⁵¹ G 1-2.

⁵² G 5-2.

⁵³ Jfr G 1-3 f. samt nedan s. 328 f.

⁵⁴ Jfr exv. G 13-2.

viss tid framåt såsom inlösningsvärde.⁵⁵ Önskar man att den avlidnes rättsinnehavare skall inträda i bolaget kan man exempelvis bestämma följande:

... envar av den avlidnes arvingar eller testamentstagare, som erhållit aktie i bolaget, är ... skyldig att inträda såsom medlem i konsortiet och att såsom part biträda avtalet ...⁵⁶

f. Avtalstiden

Även i denna typ av avtal föreskrives ofta att avtalet gäller under en bestämd tidsperiod. Giltighetstiden förlänges därefter automatiskt för kortare perioder, såvida ej uppsägning sker viss tid före utgången av den löpande avtalsperioden.⁵⁷ I vissa av avtalen finns endast viss bestämd giltighetstid stadgad; föreskrift om uppsägning saknas.⁵⁸

En intressant variation återfinnes i ett avtal mellan fyra enskilda aktieägare. Här kan blott anges den huvudsakliga innebörden av vissa väsentliga bestämmelser i det på denna punkt ganska vidlyftiga avtalet.⁵⁹ Avtalet är tidsbegränsat med automatisk förlängning såvida ej uppsägning sker viss tid före avtalsperiodens utgång. Härtill kommer att minst två aktieägare måste förena sig om en uppsägning för att denna skall vara giltig.

Envar aktieägare har möjlighet att uppsäga avtalet till upphörande efter tre månader vid vissa specificerade kontraktsbrott. Dessutom föreligger uppsägningsrätt vid väsentligt ändrade förhållanden. Vissa sådana uppsägningstillfällen har särskilt angivits.

Uppsägning är ofta hopkopplad med inlösensskyldighet för avgående eller kvarvarande konsortieparter.⁶⁰ Om spridningsavtalet ej omfattar samtliga aktieägare kan ju samarbetet i bolaget försvåras eller omöjliggöras.

I samarbetsavtal mellan två likaberättigade parter är avtalets varaktighet ofta bestämd på annat sätt; avtalet gäller till dess endera parten önskar avbryta samarbetet:

Kommt keine Verständigung über die einheitliche Ausübung der gesellschaftlichen Rechte zwischen den Konsorten zustande, so bezeichnen beide Konsorten gemeinsam zwei Vertrauensmänner, deren Aufgabe es ist, als freundschaftliche Vermittler eine Einigung zwischen den Konsorten herbeizuführen. --- Können sich die Vertrauensmänner nicht einigen, oder wird ihr Vermittlungsvorschlag nicht von beiden Konsorten angenommen, so hat jeder Konsorte das Stimmrecht für je 250 Aktien durch einen gemeinsam zu bestellenden Stimmrechtsbevollmächtigten ... ausüben zu lassen. --- Wird dieser Entscheid nicht von beiden Konsorten angenommen, so hat der ablehnende Konsorte das Recht, innerhalb einer Frist von 30 Tagen ... seine Aktien ... zu verkaufen.⁶¹

⁵⁵ G 5-3.

⁵⁶ G 11-3.

⁵⁷ F 2-3, 3-2, 5-6, G 5-1.

⁵⁸ G 1-3, 6-3, 11-3.

⁵⁹ G 10-4.

⁶⁰ F 2-4, 3-3, jfr G 10-4, RR i Malmö dom 16.11.1957.

⁶¹ F 9-1 f.

Ett annat avtal av samma typ kopplar ihop uppsägnings- och inlösenbestämmelser på följande sätt:

Uppstår oenighet mellan A och B ... och kan parterna icke nå förlikning, skall följande regler ge part möjlighet att upplösa samarbetet.

Part äger i uti föregående stycke angiven situation rätt att rikta ett skriftligt köpeanbud till den andra parten avseende dennes aktieinnehav och samtidigt ange det pris som bjuds. Den andra parten skall då vara skyldig att antingen sälja sina aktier till det bjudna priset, såvida detta är skäligt, eller köpa den utbudande partens innehav till det bjudna priset.⁶²

Genom sistnämnda föreskrift framtvings en rimlig prissättning på aktierna när den ekonomiska gemenskapen mellan parterna skall upplösas.⁶³

Slutligen förekommer en annan reglering av upplösningssituationen. Man förpliktar part, som icke vill tillåta att motparten lämnar bolaget, att lösa motpartens aktier till ett pris som i fall av tvist fastställs av skiljenämnd.⁶⁴

g. Sanktioner mot avtalsbrott

I avtal som ingås av enskilda aktieägare förekommer stundom vitesklausuler; det föreskrives att den som bryter avtalet skall till medkontra- henterna utgiva

... skadestånd, som i brist på utredning om skadans storlek skall utgå med 25 000 kronor.⁶⁵

... skäligt skadestånd, som dock för varje gång skall utgå med lägst 50 000 kronor.⁶⁶

Det förekommer även att vitesbelopp utsättes för vissa bestämda typer av avtalsbrott med särskilt avpassade belopp för varje situation.⁶⁷

I samarbetsavtalen mellan företag förekommer ej vitesklausuler.

h. Skiljeklausuler

Avtalen innehåller i regel skiljeklausul, ibland med anvisningar om skiljenämndens sammansättning.⁶⁸ I något fall synes man förlita sig på att neutral styrelseledamot förhindrar tvister mellan avtalsparterna.

I ett avtal har man dragit konsekvenserna av ett dylikt betraktelsesätt och helt enkelt stadgat:

Ur detta avtal härflytande tvister må icke hänskjutas till domstol utan skola avgöras av ordföranden i bolagets styrelse såsom ensam skiljeman.⁶⁹

⁶² F 8-3.

⁶³ Jfr O'Neal 2 s. 172, Peyer s. 90.

⁶⁴ F 4-3.

⁶⁵ G 6-3.

⁶⁶ G 5-2, jfr Nial, Studier s. 55.

⁶⁷ G 1-1.

⁶⁸ F 2-4, 4-4, G 10-5.

⁶⁹ G 6-3.

Slutligen kan nämnas att skiljeklausulen i ett avtal föreskriver att icke blott tvister mellan avtalsparterna, utan även tvister mellan part och *bolaget*, skall avgöras av skiljemän.⁷⁰

C. KOMPANJONSAVTAL

För en särskild typ av konsortialavtal brukar termen kompanjonsavtal⁷¹ användas. Dessa avtal innehåller vanligen inga bestämmelser om kontrollen över aktiebolaget. De förekommer i aktiebolag med 2–3 aktieägare. Att döma av standardformulär från försäkringsbolag synes huvudsakligen följande bestämmelser ingå:

1. Föreskrift om rätt och skyldighet för efterlevande part att inlösa avlidens parts aktier.
2. Riktlinjer för hur aktierna skall värderas vid inlösen.
3. Bestämmelser om hur lösesumman skall erläggas: kontant utgår det belopp som utfaller på en i samband med avtalet på den avlidnes liv tecknad försäkring (kompanjonsförsäkring); återstoden amorteras enligt uppgjord plan.⁷²

Helt säkert torde det förekomma, att kompanjonsavtalen kompletteras med andra för konsortialavtal av spridningstyp typiska bestämmelser.⁷³

D. SAMMANFATTNING

De här beskrivna avtalen förekommer i många variationer i slutna bolag. De omfattar regelmässigt samtliga aktieägare.⁷⁴ I öppna bolag förekommer någon gång uttryckliga avtal med syfte att fördela kontrollen inom kontrollgruppen.

Avtalen i de slutna bolagen berör inte bara frågor som angår avtalsparterna i deras egenskap av aktieägare. Även andra områden med anknytning till aktiebolagets verksamhet behandlas. Det brukar exempelvis bestämmas hur part skall delta i verksamheten, exv. som anställd hos aktiebolaget eller som leverantör eller kund till detta.

I regel får varje aktieägare genom avtalet ett större inflytande över bolaget än ABL berättigar honom till. Vidare är inträde av nya delägare i hög grad försvårat. I de slutna bolagen är samarbetet så intimt att envar delägare bör ha möjlighet att inverka på valet av samarbetspartner. Organisationens får på detta sätt stor likhet med ett handelsbolag.

⁷⁰ G 11–3.

⁷¹ Wallin s. 17.

⁷² G 12, 13, 14.

⁷³ Jfr G 12–3.

⁷⁴ Glattfelder s. 180.

Mellan avtal i slutna aktiebolag med flera delägare och sådana med enbart två delägare eller delägargrupper kan i detta sammanhang vissa skillnader framdragas. Avtalen med två delägare utformas oftast så att parterna delar kontrollen, vilket kräver särskilda arrangemang för att hindra låsning. Bland dessa arrangemang kan nämnas möjlighet att avgöra tvistefrågor i verksamheten genom att hänskjuta dem till neutral instans. Viktigt är också att det vid oenighet synes vara lättare att upplösa samarbetet i tvåmansbolag än i bolag med större antal delägare. Detta beror antagligen på, att det är lättare att fortsätta verksamheten och utlösa en tredskande avtalspart om delägarna är flera.

Vissa skillnader kan också observeras mellan avtal som slutes mellan enskilda och avtal som ingås mellan företag. Särskilt när det gäller samarbetsavtal mellan två företag är bestämmelserna mindre strikt utformade. Det verkar exempelvis som om det vore ofint att i sådana fall föreskriva deposition av aktierna eller vite vid avtalsbrott. Joint venture-avtalen bygger tydligen i högre grad än andra konsortialavtal på ömsesidigt förtroende mellan parterna.

E. SÄRSKILT OM AVTAL I PROTOTYPBOLAG

I en större affärsbank använder man ett standardformulär till konsortialavtal. Detta är enligt uppgift avsett att kunna användas såväl för att förena samtliga aktieägare i ett bolag som en majoritetsgrupp. En presentation av detta avtal⁷⁵ är här på sin plats. Jag begränsar mig till de klausuler i det tämligen vidlyftiga avtalet som är av intresse ur kontrollsynpunkt.

Avtalet anges ha till ändamål att trygga inbördes enighet mellan avtalsparterna och bevara kontrollen över bolaget. I frågor som behandlas på konsortiesammanträde skall parterna söka uppnå enighet.

Blir omröstning likväl nödvändig gäller som konsortiets beslut den mening som samlar majoriteten av de röster som tillkommer aktieägarna på grund av deras aktieinnehav i bolaget. Rösträtten utövas på bolagsstämma av konsortiets ordförande med stöd av oåterkallelig fullmakt från avtalsparterna.

Konsortiet kan vid behov besluta i andra frågor än dem som vanligen behandlas på stämma. Särskilt anges att delägarnas anställningsförhållanden skall upptagas till behandling på konsortiesammanträde.

Av särskilt intresse är konsortiebeslut om vilka personer som skall bekläda posterna som styrelseledamöter, VD eller revisorer; i sådant fall

⁷⁵ G 9.

... må endast en omröstning företas. Denna skall omfatta samtliga ledigblivna platser. Det namnförslag som därvid erhåller flertalet röster skall anses komma i första förslagsrummet, det som erhåller näst högsta röstetalet i andra förslagsrummet osv.

Förfarandet torde innebära att skilda aktieägargrupper lättare än eljest kan få sina respektive kandidater valda; styrelsen får ett bredare röstunderlag.

Kretsen av delägare hålles konstant genom förköpsklausul och deposition av aktierna i ett bankfack, som konsortieordföranden tillsammans med en konsortiedelägare har tillträde till. Det är tydligen här bankens roll som avtalsarrangör kommer in. Avtalet deponeras jämte aktierna.

Varje aktieägare i bolaget kan inväljas i konsortiet. Det förutsättes sålunda att konsortiet icke omfattar samtliga aktieägare. Å andra sidan innebär en fullständig anslutning inget hinder mot att fortsätta tillämpa avtalet. Däremot kan avtalet genast uppsägas om delägarnas sammanlagda röstinnehav ej ger majoritet på bolagsstämma.

Avtalet liknar delvis koncentrationsavtalen i öppna bolag. För dylika bolag är avtalet dock icke helt lämpat. Om man önskar nå största möjliga koncentrationseffekt är reglerna om styrelseval i varje fall onödiga. Koncentrationssynpunkter motiverar ej heller att konsortiets kompetens omfattar sådant som anställningsförhållanden och viktiga ekonomiska frågor.

För en sluten krets av aktieägare som samtliga är konsortie medlemmar är arrangemangen knappast väl avpassade. Möjligheten för en majoritet av delägarna att genomdriva beslut i de flesta frågor kan avhålla en presumtiv delägare från att investera kapital i bolaget. Därtill kommer, att bestämmelserna om anställning och vinstutdelning synes sakna erforderlig konkretion för ett sådant fall.

Avtalet tycks därför avpassat för ett slutet bolag med ett relativt stort antal aktieägare, som ej alla deltar i bolagsverksamheten, dvs. den bolagstyp som ovan benämnts prototypbolag.⁷⁶ När generationen efter grundargenerationen träder till kan ett dylikt avtal garantera en kraftfull ledning av ett sådant bolag och ändå ge de passiva aktieägarna goda insynsmöjligheter. Konflikter mellan aktieägarna kan på detta sätt undvikas.

I ett liknande avtal mellan aktieägare i ett familjebolag föreskrives, att företrädare för varje släktgren vid sammanträde före stämman skall diskutera igenom och besluta i förekommande frågor, varefter konsortiedelägarna är bundna att vid bolagsstämma följa det sålunda fattade beslutet.⁷⁷ Därutöver innehåller avtalet huvudsakligen bestämmelser om hembudsskyldighet.

⁷⁶ Se ovan s. 51 f.

⁷⁷ G 15-2, jfr Brand s. 3, Zluhan s. 66.

Syftet med avtalet är tydligen att underlätta beslutsfattandet och förhindra öppna konflikter. Då samtliga ägare omfattas av avtalet kan ändamålet icke vara att uppnå någon koncentrationseffekt. Några klausuler som underlättar spridning av kontroll föreligger inte heller.

I prototypbolagen, där man icke kan tala om några tydliga tendenser mot koncentration eller mot spridning av kontrollen, får avtalen till huvudsaklig uppgift att skapa en så störningsfri beslutsprocess som möjligt.

2. Stiftelser och voting trusts

Tidigare var det icke så ovanligt att det bildades stiftelser, som hade till enda uppgift att förvalta aktier. Därmed hindrade man att främmande intressenter förvärvade aktierna och kunde dessutom fördela kontrollen på vilket sätt man önskade. Denna användning av stiftelseformen för att nå resultat som i regel brukar uppnås genom konsortialavtal har påpekats av Hessler.⁷⁸ Några exempel härpå kan nämnas:

NJA 1939 A 280.

Tvisten avsåg här sammansättningen av styrelsen för en genom benefik disposition tillkommen fond, vars ändamål var att »äga och förvalta de till fonden överlämnade aktierna, särskilt att genom att utöva rösträtt för dem utöva bestämmanderätten i Aktiebolaget (E)».

NJA 1940 A 162.

Enligt testamente skulle aktier i ett mindre bolag avsättas till en stiftelse. Denna skulle tjäna syftet att inom testators familj bevara ledningen av bolaget. Arvingarna skulle äga samma andel i fonden som skulle tillkomma dem vid skifte av den övriga kvarlåtenskapen. Fonden skulle stå under förvaltning av testators son och den person som utsetts till testamentsexekutor. Rösträtt för fondens aktier skulle utövas av förvaltarna gemensamt. Sonen skulle vara styrelseledamot och VD i bolaget. Tvistefrågan i målet saknar här intresse.

Ett mera atypiskt fall utgör den stiftelse, som förekom i det celebra målet om Svenska Dagbladets aktier, *NJA 1937 A 443*.

Under viss tid låg majoritetsposten i Svenska Dagbladet AB hos ett holdingbolag, där tidningens ledande män, K, J och G var aktieägare. Aktierna i bolaget deponerades emellertid hos en stiftelse som säkerhet för skuldebrev på samma belopp som aktiernas nominella värde. Skuldebreven var utfärdade av K, J och G och tillika var till dem knutet det villkoret, att de icke kunde lösas genom annan likvid än aktierna. Aktierna låg sålunda i realiteten hos stiftelsen. I denna utgjordes styrelsen av K, J och G samt av medlemmar av familjen Kreuger, E och T samt deras advokat H.

Majoritetsbeslut var regel men enighet bland de närvarande fordrades i vissa

⁷⁸ Stiftelser s. 138.

frågor. Stiftelsen tjänade sålunda som ett medel att fördela kontrollen över SvD genom att en ägargrupp och en ledningsgrupp var företrädare till lika stort antal i styrelsen.

I USA användes voting trusts för liknande ändamål. Man har ju inom trustens ram möjlighet att arrangera kontrollen över bolaget på vilket sätt man önskar: man kan reglera styrelsevalet, smidigt undvika låsningar då två intressegrupper står emot varandra etc.⁷⁹ Men voting trusts har i detta sammanhang vissa nackdelar. Giltighetstiden är ofta begränsad av lagbestämmelser. Därtill kommer stundom publicitetsföreskrifter. Aktieägarens ställning kan också försvagas i vissa avseenden om han framträder som voting trustee.⁸⁰

3. Valet mellan olika spridningsmetoder

A. STRUKTURERING AV ÄGARFÖRHÅLLANDENA

a. Likafördelning

Enbart likafördelning medför icke jämn fördelning av kontrollen mellan två aktieägare. Någon form av komplettering behövs. Alternativet att överföra aktier med utslagsröst på en utomstående ställer stora krav på den utomståendes person. Metoden kan misslyckas som i HRT 1955 s. 97.

Ett annat alternativ är att i bolagsordning föreskriva lottdragning vid olika meningar. När det gäller en enstaka fråga som styrelseval är en sådan lösning väl ägnad att befördra kompromisser mellan parterna. Som lösning på tvister i den löpande förvaltningen torde metoden vara höggradigt irrationell; då de flesta frågor har visst samband med varandra ger lottdragningen inget klart beslutsalternativ.

b. Samäganderätt

Etablering av samäganderätt är en ganska otyplig utväg. Växlingar inom delägarkretsen kan bli komplicerade att genomföra. Enighet framtvings visserligen genom det bakomliggande hotet om god man och eventuell försäljning. Men det kan stundom vara tungrott att samägarna i så många frågor måste agera gemensamt. Vidare är det knappast idealiskt att hänvisa konflikter till rätten och till en god man. Vid oenighet är parterna väl icke alltid hågade att ge tvisten offentlighet genom att vända sig till domstol.

⁷⁹ O'Neal I s. 304 f.

⁸⁰ a. a. s. 313 f.

Det kan även få ödesdiga konsekvenser för bolaget om en utomstående god man plötsligt får hand om hela förvaltningen. Det torde vara bättre med ett system där oenighet får mindre ingripande följder, exempelvis en omedelbar lösning av den aktuella frågan av viss neutral person som ensam skiljeman.

Den försäljningsmetod som SamägL erbjuder är det lämpligt att avtala bort. Men varför icke undvika SamägL och reglera samarbetet i ett lämpligt utformat avtal? Motivet bakom valet av SamägL är, att bolagsstämmebeslut i samäganderättsfall blir ogiltiga om ej delägarna enar sig om röstningen. Däremot kan man icke rubba ett beslut som fattats enligt ABL:s regler men mot ett avtal mellan parterna. Detta argument låter bestickande. Men det kan ifrågasättas om distinktionen har någon större betydelse i praktiken.

B. BOLAGSORDNINGSKLAUSULER

a. I allmänhet

I bolagsordningen kan man icke reglera allt som är nödvändigt för att uppnå den önskade spridningen av kontrollen i ett bolag. För slutna bolag avpassade regler om vinstutdelning och anställningsförhållanden kan icke ingå. Den hembudsklausul ABL tillåter har stora nackdelar. Vidare torde bolagsordningen ej kunna innehålla bestämmelser som refererar till aktieägarna personligen.

Bolagsordningen ger sålunda ett mycket obetydligt utrymme för variationer och detaljregleringar. Detta hänger samman med att bolagsordningen bör kunna följa bolaget också under ändrade förhållanden och utan några genomgripande förändringar. Att ändra en bolagsordning är ju tids- och kapitalkrävande.⁸¹

En bolagsordning blir under alla förhållanden offentlig. På grund av den begränsade möjligheten att variera bolagsordningen framträder detta ej som någon större nackdel.

b. Aktieklasser

I bolag med två aktieägare eller aktieägargrupper kan man låta vardera sidan teckna en aktieserie som omfattar halva aktiekapitalet. Varje serie kan sedan ha att tillsätta lika många styrelseledamöter och ordförandeposten kan pendla mellan serierna med intervaller på exv. ett år. Låter man istället en udda styrelseledamot väljas av aktieserierna gemensamt

⁸¹ Jfr O'Neal i s. 184, Glattfelder s. 168 f., Hornstein i s. 194.

måste man försöka reglera den situation, då parterna ej kan enas om valet. Här träder lottdragning in för svensk rätts del, något som i ett sådant fall torde befördra kompromisslösningar.

Om delade meningar föreligger i andra frågor än val på bolagsstämman i ett sådant bolag blir det i första hand antalet röstande som avgör, i andra hand ordförandens utslagsröst. Detta kan emellertid regleras så att ordförandens utslagsröst i första hand blir avgörande.⁸² Inför man sedan i bolagsordningen en bestämmelse om att styrelsens ordförande också skall vara stämмоordförande, torde man ha reglerat kontrollförhållandena i bolaget på ett någorlunda tillfredsställande sätt. När man skall söka avväga kontrollen mellan flera intressenter eller intressentgrupper än två kan man tvingas till mera komplicerade arrangemang, vilka i hög grad kan belasta bolagsordningen.⁸³

Indelningen i aktieklasser har också vissa faror med sig. Man måste på ett betryggande vis skapa garantier för att aktierna inom varje klass stannar i den aktuella gruppen. Ett visst skydd når man om hembudskyldighet inom varje aktieklass föreskrives i bolagsordningen. Är aktieklasserna olika stora kan problem uppkomma vid ökning eller nedsättning av aktiekapitalet. Vid överlåtelse av bolaget kan en skraddarsydd bolagsordning med speciellt kontrollmönster vålla besvär och kostnader.

c. Höjda krav för beslut

Krav på kvalificerad majoritet vid alla slag av stämmobeslut kan ju utan vidare uppställas i bolagsordningen. Svårigheten blir att lösa de situationer som uppstår då en tillräcklig majoritet ej kan uppnås. Man kan emellertid inte intaga bestämmelser i bolagsordningen om sådant skiljeförfarande som erfordras för att bemästra dessa tillfällen; jfr det ovan anförda rättsfallet RÅ 1951 s. 98. Klausuler som kräver kvalificerad majoritet är därför knappast tillräddliga, såvida de icke kompletteras med avtal. Och i sådant fall kan det vara lika bra att behålla den vanliga majoritetsregeln och flytta specialarrangemangen till avtalet.

C. STIFTELSE

Stiftelsen är väl icke helt idealisk som metod för spridning av kontroll. För att skapa permanens i aktieinnehavet är den givetvis ypperlig. Svårigheten att ändra ett stiftelseförordnande gör emellertid att stor försiktighet krävs; man måste skapa möjligheter att upplösa stiftelsen m. m.

Att stiftelseformen numera sällan brukas för sådana syften bottnar i

⁸² Jfr G 8.

⁸³ Jfr Fosseide s. 20.

skattemässiga överväganden; stiftelsen träffas av arvs- eller gåvoskatt om den icke avsättes för att tjäna vissa privilegierade syften. Stiftelser av annat slag beskattas även för inkomst och förmögenhet.⁸⁴ Enligt tidigare gällande skatteregler kunde emellertid aktiestiftelserna medföra en minskning av skattebördan. Om så skall bli fallet idag måste emellertid stiftaren och hans successorer avstå från avkastningen på aktierna.

Hessler tycks anse att stiftelse överhuvud icke kan användas i dylika sammanhang; han menar att reglerna om bolagsbildning bör vara normerande.⁸⁵

D. KONSORTIALAVTAL

De företagna intervjuerna har givit mig intrycket att den praktiserande juristen i första hand använder sig av avtal för att åstadkomma en spridning av kontrollen. Skälen härtill är flera.

Många föreskrifter som kan vara nödvändiga godtages icke i en bolagsordning. Vill man införa effektiva föryttringsbegränsningar och reglera anställningsförhållanden och vinstutdelning är man i regel hänvisad till att komplettera bolagsordningen med avtal.

Det kan då vara lämpligt att införa kontrollbestämmelserna i avtalet och låta bolagsordningen framträda så neutral som möjligt. Därigenom undviks mycket arbete och kostnader vid ändrade maktkonstellationer och vid överlåtelse av samtliga aktier i bolaget.

Dessutom är avtal enklare att sätta upp; de legala begränsningarna är få och vaga. Variationsmöjligheterna är stora. Särskilt är det en fördel att bestämmelserna kan anknytas till aktieägarna personligen.⁸⁶

Mot avtalen talar emellertid det faktum, att deras rättsverkningar i konfliktsituationer är omstridda och osäkra. Därför väljes icke sällan en kombination sålunda att exv. styrelsens sammansättning regleras i bolagsordning, medan ytterligare bestämmelser uppställs i ett avtal. Det lär också förekomma en avsiktlig dubbelreglering, dels för att avtalet skall ge fullständigt besked, dels för att bestämmelserna antas kunna genomdrivas mera effektivt om de helt eller delvis införes i bolagsordning.

Det kan dock ifrågasättas om en bolagsordningsklausul har så pass mycket kraftigare effekt än en avtalsbestämmelse att det enbart därför är tillrådligt att i största möjliga utsträckning söka grunda kontrollarrangemangen i bolagsordningen. Denna fråga återkommer jag till i den andra delen av avhandlingen.

⁸⁴ Jfr Kommunalskattelagen 53 § 1 mom. f), KF om statlig inkomstskatt 6 § 1 mom. b), KF om statlig förmögenhetsskatt 6 § 1 mom. b).

⁸⁵ Se även nedan s. 266 f.

⁸⁶ Jfr Glattfelder s. 167, Bosvieux s. 66, Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 21.

Överföring av kontroll

1. Inledning

Förskjutningar i kontrollmönstret kan uppträda i samband med överföring av kontrollen över ett aktiebolag från en personkrets till en annan. Det kanske till en början förefaller egendomligt att så är fallet. Man tänker sig då som normalfall en överlåtelse av en kontrollpost av aktier i ett aktiebolag. Kontrollen överföres genom att kontrollaktieägarna överlåter sina aktier till en annan grupp. Denna kommer då i exakt samma position som den föregående kontrollgruppen.

Ett sådant betraktelsesätt är emellertid alltför schematiskt. Växling i kontrollpositionen går icke så enkelt till. Förhandlingarna mellan förvärvare och överlåtare av kontrollpost i ett aktiebolag kan nämligen leda till mycket varierande resultat. Många gånger kan exempelvis förloppet innebära att det tillträder en ny större kontrollgrupp bestående av förvärvarna jämte de gamla kontrollaktieägarna.

En fullständig växling möter också rättstekniska problem. Även om den gamla kontrollgruppen har för avsikt att lämna scenen måste övergångsarrangemang ofta vidtagas. Härtill kommer att överföring av kontroll kan aktualiseras också i fall då någon definitiv överlåtelse av aktierna icke avses.

Vid pantsättningar — och även kreditavtal som icke berör aktier i bolaget — kan överföring av viss del av eller hela kontrollen till en kreditgivare vara nödvändig. Särskilda åtgärder kan också behöva företagas i situationer då nyttjanderätt till aktierna upplåtes. Slutligen kan nämnas att överföring av medbestämmanderätten i viss fråga kan aktualiseras i samband med avtal som ingås med utomstående. De förskjutningar i kontrollmönstret som kan förekomma i de ovan nämnda situationerna beskrives närmare i detta kapitel.

Med kontrollpost av aktier avses här en aktiepost, som i det enskilda fallet medför antingen fullständig eller i varje fall delad kontroll över aktiebolaget för aktieägaren eller aktieägargruppen.

2. Försäljning av kontrollpost

A. ANTECIPERAD KONTROLLÖVERFÖRING

Redan innan en definitiv överlåtelse av kontrollposten kommer till stånd, kan den presumtive förvärvaren vara angelägen om att utöva kontrollen. En anledning härtill kan vara, att ett avtal om överlåtelse av kontrollpost av aktier i ett bolag utgår från vissa förutsättningar beträffande bolaget. Alla dessa förutsättningar kan icke uttömmande anges i ett avtal. Behåller överlåtaren kontrollen för en tid framåt, kan det därför tänkas att han vidtar åtgärder i aktiebolaget som rubbar avtalets grundvalar. En klausul som kan tänkas föranledd av sådana motiv är följande:

I övrigt skall gälla att, ehuru likviddagen fastställes till den 15 juli 1961, så skall den faktiska bestämmanderätten över bolaget övergå å köparen från dagen för avtalets godkännande.¹

Vidare gav de före 1966 gällande reglerna om beskattning av realisationsvinst anledning till upprättande av dylika avtal. När det gällde majoritetsposter av aktier som icke innehafts mer än en kortare tid, upprättade man ett förhandsavtal, varvid överenskommelse träffades om att bestämmanderätten i bolaget från avtalstidpunkten tillkom den tillämnade köparen. Den formella överlåtelsen ägde rum först sedan tiden för beskattning av realisationsvinst utgått. De bestämmelser om aktievinstbeskattning som nu gäller, uppmuntrar måhända även till dylika arrangemang.

Hur förvärvarens röstning tekniskt skall genomföras offrar man ofta mindre tankemöda på. I det anförda exemplet avses av allt att döma att säljarna skall utöva rösträtten på stämma i enlighet med köparnas direktiv. Det förekommer även att den presumtive köparen utrustas med oåterkallelig rösträttsfullmakt.

B. FÖRDELNING AV KONTROLL MELLAN ÖVERLÅTARE OCH FÖRVÄRVARE

Förvärv av majoriteten av aktiestocken eller samtliga aktier i ett bolag ingår ofta som ett led i strävandena mot större enheter i näringslivet. Dylika avtal brukar genast eller så småningom leda till att aktiebolaget ifråga blir ett helägt dotterbolag till det bolag som står som förvärvare. Därefter kan, om så visar sig lämpligt, fusion ske enligt ABL 174 §.

För att övervinna en säljares motstånd mot att lämna ifrån sig kontrollen över bolaget måste köparen ofta finna sig i vissa inskränkningar i sin kontroll till förmån för säljarsidan. Parternas förhandlingspositioner

¹ K 5-2, jfr S 1938 I s. 204.

är avgörande för hur stora eftergifter köparen måste göra. Är säljaren i ett markant underläge, behöver några eftergifter icke ske. Har säljaren en stark ställning och den ekonomiska pressen mot en försäljning är obetydlig kan säljaren betinga sig villkor som är ganska ingripande för köparen. När parterna är helt jämbördiga torde ett samarbetsavtal, eventuellt inom ramen för ett nytt bolag, vara en troligare lösning än en kontrollöverföring.

a. Spridning av kontroll som betingelse för överlåtelse

Det förekommer sålunda att en förvärvare av en kontrollpost får finna sig i att i vissa avseenden dela kontrollen med aktiernas tidigare ägare. Dyliga eftergifter utgör så att säga en del av det pris som förvärvaren får betala för aktierna.

Inskränkningarna i förvärvarens kontroll avser ofta tillsättandet av styrelse. I överlåtelseavtalet kan köparsidan få förbinda sig att öka antalet styrelseplatser i köparbolaget och besätta dessa platser med representanter för säljarsidan. Att säljarsidan får styrelserepresentation i köparbolaget och därmed fortsatt inflytande på det överlåtna bolagets verksamhet torde minska det psykologiska motståndet mot överlåtelsen.² Som exempel kan nämnas ett avtal som träffades vid ett samgående mellan två börsnoterade bolag:

Vid bolaget X:s förvärv av majoriteten aktier i Y överenskomms att kontrollaktieägarna i Y därvid skulle erhålla 10 procent av aktierna med högt röstvärde i X samt styrelserepresentation i detta bolag och ett dotterbolag. För att kunna förvärva bolaget Y och kontrollera detta genom bolaget X fick alltså kontrollgruppen i X dela denna kontroll med kontrollgruppen i Y.³

Skall det bolag, vars aktier försäljes till köparbolaget, kvarstå som en självständig enhet kan t. o. m. vissa organisatoriska förutsättningar, som inskränker kontrollen på köparsidan, fastslås i avtalet. I ett fall föreskrives sålunda att viss kompetens tillkommer det förvärvade bolagets styrelse; i denna styrelse skall blott några ytterligare representanter från förvärvarsidan ingå. Representanter för säljarsidan tar säte i köparbolagets styrelse.⁴

Likaså måste man ofta binda sig för långsiktiga anställningsavtal med de högre tjänstemännen i det bolag i vilket man förvärvar kontrollen, ofta med preciserade löneförmåner. Också pensionsförmåner kan stundom behöva garanteras. Här rör det sig om frågor där bolagsstämman icke i första hand är kompetent, men där bolagsstämman i sista hand kan ge bindande direktiv.

² Champaud s. 100 f.

³ K 5-1.

⁴ K 5-2.

b. Tekniskt betingade inskränkningar i förvärvarens kontroll

Skeendet vid överföring av kontrollen över ett bolag kan beskrivas på följande sätt. Först sker en överenskommelse med kontrollgruppen i bolaget om övertagande av aktier. Därefter försöker man få ägare till åtminstone 9/10 av aktiekapitalet att ansluta sig till avtalet. Om avtalet redan från början omfattar samtliga aktieägare, vilket ofta kan vara fallet i slutna bolag, bortfaller detta led.

Därefter skall överlåtarna ha betalt. Man kan tänka sig att likviden erlägges kontant eller på avbetalning. Ofta kompenseras överlåtarna genom utbyte av aktier. Detta tillgår så att aktieägarna i det övertagna bolaget för sina aktier erhåller aktier i det övertagande bolaget, något som vanligen förutsätter en nyemission i detta senare bolag.

När det överlåtande bolaget slutligen blivit helägt dotterbolag genom utbyte, köp eller inlösen enligt ABL 174 § 2 mom., kan en eventuell fusion övervägas.

Beroende på hur betalningen sker kan olika arrangemang vidtagas. Skall utbyte mot nyemitterade aktier ske, måste förvärvarsidan binda sig för att genomdriva en emission i förvärvbolaget samt att därvid följa vissa riktlinjer. Rör det sig om en köpeskilling som erläggs i delposter under längre tid kan det givetvis tänkas, att överlåtarsidan tillerkännes kontrollen över det överlåtna bolaget i ett eller flera avseenden intill dess full betalning erlagts.

Likaså är det i regel så, att förvärvarsidan måste avstå från sin möjlighet att vägra ansvarsfrihet för den tidigare kontrollgruppens förvaltning. Bestämmelsen härom i avtalet kan exempelvis ha denna utformning:

Den avgående styrelsen skall å stämman beviljas full ansvarsfrihet för det gångna årets förvaltning.⁵

Sådana bestämmelser — som efter vad jag erfarit av försiktighetsskäl stundom undvikes av den övertagande gruppen — avspeglar en naturlig benägenhet hos överlåtarna att få en garanti för att avtalet utgör en definitiv uppgörelse av parternas ekonomiska mellanhavanden. En ingående granskning av den avgående styrelsens förvaltning sker ju i samband med övertagandet av aktierna.

C. SAMMANFATTNING

När en överlåtelse av kontrollpost i ett bolag sker betyder detta icke alltid att kontrollen övergår först vid denna tidpunkt. Det kan nämligen förekomma att enligt överenskommelse mellan överlåtare och förvärvare kon-

⁵ Jfr föreg. not, SWN s. 239.

trollen överförts redan dessförinnan. Att överlåtelse av kontrollpost sker innebär i många fall ej heller en fullständig växling av kontrollgrupp. Förvärvaren får ofta finna sig i att dela kontrollen över bolagen med överlåtaren i vissa avseenden och i andra avseenden få sin rörelsefrihet i kontrollpositionen begränsad av vad som avtalats vid överlåtelsen.

Dessa inskränkningar ingår antingen som ett naturligt led i övertagandet, såsom då det gäller bundenhet ifråga om ansvarsfrihet och nyemission, eller utgör de eftergifter för att tillfredsställa överlåtarsidans intressen och få aktieförvärvet till stånd. I det senare avseendet märkes klausuler i överlåtelseavtalet som angår styrelseplatser, anställningar, löner, pensioner, organisatoriska förhållanden m. m.

3. Gåva av kontrollpost

Vid gåva av kontrollpost av aktier i ett bolag innebär överlåtelsen av aktierna icke alltid en överlåtelse av kontrollen. En mycket vanlig situation är att en ägare av en kontrollpost i ett aktiebolag skänker sina blivande arvingar (eller testamentstagare) aktier. Därvid förbehåller sig givaren att utöva rösträtten för aktierna under sin livstid.⁶

Motivet till dessa gåvor är att söka få arvsskatten så låg som möjligt. Detta kan uppnås genom gåvor vid lämpliga tidpunkter. Beaktas sammanläggningstiden kan man nämligen undgå progressionen i arvs- och gåvobeskattningen. Därigenom kan man även förhindra en framtida realisation av aktier ur kontrollposten för att framskaffa medel till arvsskattens erläggande. I många fall kan givarens och gåvotagarens sammanlagda förmögenhetsskatt nedbringas. Före den nya aktievinstbeskattnings införande förekom av denna anledning även köp med benefika inslag mellan aktieägaren och blivande arvingar (eller testamentstagare).

När föräldrar skänker aktier till minderåriga barn och själva förbehåller sig rösträtt uppstår till en början inga problem. Så länge barnen är omyndiga har ju förmyndaren behörighet att utöva rösträtt för ifrågasvarande aktier.

När det gäller andra kategorier av gåvotagare kan olika metoder användas för att genomdriva givarens förbehåll att fortfarande få utöva rösträtten. En ofta förekommande metod synes vara att en rösträttsfullmakt för givaren utfärdas vid gåvotillfället. Man kan också tänka sig att gåvotagaren förbinder sig att rösta enligt givarens direktiv eller att givaren kvarstår som aktieägare och röstberättigad i bolagets aktiebok. Många gånger är aktieposten ifråga också deponerad så att gåvotagaren ej kan

⁶ Jfr David s. 210, Borum, Stemmeretten s. 261.

förfoga över den och därigenom göra givarens förbehåll verkningslöst. Dessa metoder kommer att analyseras närmare nedan.

I många av gåvofallen — i varje fall i slutna bolag — avstår man från att vidtaga några dylika åtgärder för att säkra givarens rösträtt. Det personliga förtroendeförhållandet mellan parterna torde ofta medföra att gåvotagaren och övriga aktieägare respekterar givarens röstning, om denne vid gåvan gjort förbehåll om att få behålla rösträtten.

4. Pantsättning av kontrollpost och andra kreditavtal

A. PANTSÄTTNING

Överföring av kontroll kan bli aktuell också vid pantsättning av en kontrollpost aktier i ett bolag. Pantens värde är ju i detta fall beroende av hur kontrollgruppen i bolaget leder verksamheten. Det kan därför hända att panthavaren som villkor för lån mot aktien förbehåller sig att utöva viss kontroll över bolaget, i varje fall om det rör sig om ett slutet bolag.

Vid dylika krediter är kreditinstitut sällan inblandade. Pant av aktier i slutna bolag utgör nämligen mindre god säkerhet för ett lån. Realisation försvåras nämligen av att dylika aktier i regel saknar marknadsvärde och är försedda med hembudsklausul. Och bankerna har ju begränsade möjligheter att skaffa sig täckning för sin fordran genom att själv förvärva aktierna.

I vissa fall får bank överta pantsatt aktie för att skydda sin fordran, BankL 56 §. Tillsynsmyndighetens kontroll anses utgöra tillräcklig garanti mot missbruk av detta undantag från möjligheten till aktieförvärf.⁷

I här aktuella pantsättningsfall är det vanligen fråga om kreditgivning företag emellan. Sådan pantsättning kan troligen förete drag som avviker från den typiska pantsituationen. Man kan exempelvis tänka sig att ett bolag lånar kapital till en leverantör mot pant i en majoritetspost av leverantörbolagets aktier. I ett sådant fall torde realisation av aktierna knappast bli aktuell vid utebliven likvid. I stället torde det vara förutsatt att panthavaren övertar de pantsatta aktierna.

Vid pantsättningar av denna och liknande typ förekommer även i svensk praxis klausuler av typ: »Panthavaren skall under avtalstiden utöva rösträtt». I ett sådant fall låter man panthavaren företräda pantsätaren medelst fullmakt, om nu sådana formaliteter befinner sig nödvändiga. Återkallar pantsätaren fullmakten har panthavaren ju möjlighet att upp-

⁷ Westerlind s. 183.

såga lånet till betalning.⁸ Även om ingen bestämmelse om uppsägning i denna situation inryckts i avtalet, bör lånet kunna sägas upp med motivering att en förutsättning för krediten brustit.

B. ANDRA KREDITAVTAL

Även vid lån mot annan säkerhet än bolagets aktier kan en kreditgivare ha intresse av att delta i kontrollen över aktiebolaget och sålunda övervaka de utlånade medlens användning.

Om bolaget befinner sig i en ekonomisk kris kan man minska kreditgivarens risk genom att överföra kontrollen över aktiebolaget till honom. Kreditgivaren kan härigenom tillse att bolaget utvecklas på ett sådant sätt att det i sinom tid förmår återbetala lånet. En alternativ metod vid rekonstruktion av ett bolag är att företaga en nyemission mot kvittning av gälden, varvid de nyemitterade aktierna ger kreditgivaren en kontrollposition.

Det händer även att en kreditgivare som villkor för ev. kredit betingar sig inflytande på kontrollen över bolaget inom vissa begränsade sektorer, främst medelsförvaltningen. Rösträtten kan även inskränkas till kreditgivarens förmån i fråga om styrelseval, revisorsval och vinstutdelning. Härvid bör observeras, att dessa inskränkningar sällan inryckes i det skriftliga kreditavtalet: någon gång torde emellertid en bestämmelse om styrelserepresentation av kreditgivaren inryckas i avtalet då det gäller krediter bolag emellan.

För affärsbankerna torde sådana villkor i kreditavtal vara helt okända. Vad vinstutdelnings- och redovisningsfrågor beträffar diskuteras dessa med låntagaren. Denne följer givetvis de råd som banken ger; i motsatt fall har banken möjlighet att uppsäga krediten med motivering att säkerheten för lånet icke längre är betryggande. Ytterligare press på gäldenären innebär krediternas kortfristighet: när tiden utgått kan banken vägra förnya krediten. Den 1965 genomförda ändringen i BankL 57 § (numera 63 §), som medfört en möjlighet till mera långfristig kreditgivning, kan tänkas aktualisera behovet av inskränkande villkor i kreditavtal. Pressen på låntagaren är dock normalt så stark att en dylik formalisering anses överflödig. Dylika bundna lån — lån på längre tid än ett år — kan nämligen jämlikt BankL uppsägas till återbetalning senast inom tre månader om säkerheten försvagas i märklig mån; bestämmelse härom skall ingå i kreditavtalet.

⁸ Augdahl, Aksjeselskapet s. 223 not 3, Borum, Stemmeretten s. 261, David s. 213.

Det har också vuxit fram ett samarbete mellan företag och bank som gör en rättslig normering i avtal mindre angelägen. Vid revisorsval torde ett företag exempelvis vanligen rådgöra med sin bankförbindelse innan ny revisor väljes. Likaså kan man peka på bankernas styrelserepresentation i företagen, ett led i de ömsesidiga relationerna mellan ett företag och dess bankförbindelse, som innebär ett utbyte av fördelar och nackdelar från bägge sidor.

Schematiskt kan detta förhållande skisseras som följer: För banken innebär en styrelsepost möjligheter till insyn i företaget samt en formell bekräftelse på att företaget tillhör bankens fasta kundkrets. Detta intensivare engagemang medför en ökad arbetsbelastning för banken samt risk för mindre angenäm uppmärksamhet om bolaget råkar i svårigheter. För företaget innebär det en större förståelse hos banken för företagets problem samt ökad prestige genom att banken är representerad i styrelsen. Kontrollgruppen i aktiebolaget ifråga uppnår sålunda vissa fördelar men får i gengäld uppge något av friheten i sin kontrollposition. Bankens inflytande på företagets politik ökar efterhand som samarbetet intensifieras och banken ökar sina krediter.

Det kan nämnas, att insättandet av en bankman i en bolagsstyrelse vanligen icke sker på bankens initiativ. Det torde istället oftast vara det kredittagande företaget, som hos banken anhåller att denna skall låta representera sig i styrelsen: man brukar då understryka behovet av att ekonomisk sakkunskap finns företrädd i bolagets ledning.

Även andra faktorer kan ligga bakom det faktum att en person med anknytning till en bank är representerad i en bolagsstyrelse: banken närstående grupper kan ha större aktieposter i företaget, detta kan ingå i en större kedja av bolag etc. I förhållandet mellan storföretag och banker kan man observera en ömsesidig styrelserepresentation. Beträffande personalunionen banker-industri och dess innebörd av sammanflätning hänvisas till koncentrationsutredningens undersökning.⁹

Sammanfattningsvis kan sägas att en kreditgivare i samband med ett kreditavtal kan betinga sig att få utöva kontrollen över bolaget, oinskränkt eller i vissa frågor, i varje fall om det föreligger någon nämnvärd kreditrisk. Sådan överföring av kontrollen till kreditgivaren torde dock sällan grunda sig på uttrycklig överenskommelse i kreditavtalet.

5. Upplåtelse av nyttjanderätt till kontrollpost

Också i samband med upplåtelse av nyttjanderätt till kontrollpost kan överföring av kontrollen aktualiseras. Regeln är ju att ägaren till aktien

⁹ SOU 1968: 3, särskilt kap. 4, 7 och 8.
Jfr även Hermansson s. 252 ff.

har att utöva rösträtten. Nyttjanderättshavaren och ägaren har emellertid i viss mån motstridiga intressen. Det kan tänkas att ägaren genomdriver en utpräglad konsolideringspolitik i bolaget och att nyttjanderättshavaren därigenom utestänges från varje möjlighet att få någon avkastning — nyttjanderätten blir värdelös.

För svensk rätts del har icke införts någon särskild regel för nyttjanderättsfall i allmänhet som tar hänsyn till behovet för nyttjanderättshavaren att delta i kontrollen över aktiebolaget. Möjligen kan detta bero på att upplåtelse av nyttjanderätt till aktier i regel är en benefik disposition. Vid en sådan benefik nyttjanderättsupplåtelse förefaller det ju icke särdeles stötande att nyttjanderättshavaren utlämnas åt givarens godtycke.

Däremot förekommer det benefika dispositioner över aktier där givaren tillägger sig själv nyttjanderätt till aktien under sin livstid. Gåvotagaren, som blir ägare till aktierna, är då regelmässigt arvinge eller testamentstagare till givaren. Här antas föreligga ett behov av att kunna överföra kontrollen till givaren-nyttjanderättshavaren. Det har föreslagits att en sådan möjlighet skall anvisas i lag.¹⁰

Om nyttjanderättshavaren får kontrollen är det emellertid ägarens position som blir osäker. En överföring av kontrollen till neutral instans kan därför vara befogad i en sådan situation. Bägge parter berättigade intressen kan tillvaratagas och konflikter dem emellan undvikas. Utvägen med en sådan förvaltarkontroll synes dock icke ha uppmärksammats i någon större utsträckning i vårt land, men däremot i Danmark.¹¹

¹⁰ Förenklingsförslaget s. 203.

¹¹ Se vidare nedan s. 237 f.

Andra delen

Introduktion till analysen

1. Studieobjekt — disposition

I avhandlingens första del har jag sökt redogöra för en del företeelser som har betydelse för kontrollen över aktiebolag. Bland dessa har jag för närmare studium utvalt dem som innebär förfoganden över den till aktierna knutna rösträtten.

Bland dylika förfoganden kan man urskilja dels sådana som innebär överföring av rösträtt till annan än aktieägare, dels sådana som innebär att aktieägaren förbinder sig att rösta på visst sätt.

A. RÖSTRÄTTSÖVERFÖRING

Överföring av rösträtten är det exempelvis fråga om vid fullmaktsinsamling och i aktieägarföreningar. Aktieägaren överlämnar en fullmakt och överför därmed sin rösträtt på en person som företräder den grupp han vill stödja. I konsortier med koncentrationssyfte händer det att aktieägaren, för att säkra rösträttsutövning på föreskrivet sätt, måste överföra sin rösträtt på konsortieledningen. I svensk praxis är det vanliga att ordinär fullmakt avgives; oåterkallelig fullmakt förekommer också. Ur utländska källor inhämtas att dylik röstning ofta sker genom överföring av aktierna på förtroendemannen.

Också i andra situationer blir rösträttsöverföring aktuell, exempelvis när man önskar överflytta kontrollen på en panthavare eller på en person som njuter avkastningen av aktien. Överföring av rösträtten kan i vissa situationer behöva ske före överlåtelsen av aktierna. Vid gåva kan det vara önskvärt att givaren får behålla rösträtten. Sådant rösträttsförbehåll ger upphov till samma problem som rösträttsöverföring.

Problemen kring rösträttsöverföring kommer att behandlas i de närmast följande tre kapitlen. De regler som gäller för överföring med hjälp av vanlig rösträttsfullmakt behandlas sålunda i kap. IX.

Om aktieägaren utfärdar sådan rösträttsfullmakt har han möjlighet att när som helst återkalla fullmakten och återtaga sin rösträtt. I många fall åsyftar man emellertid en mera definitiv övergång av rösträtten som helt

utesluter aktieägaren från att personligen göra sin rösträtt gällande. En sådan splittring av aktierätten — som innebär att rösträtt tillkommer en person och övriga befogenheter en annan — kan tänkas bli genomförd på två sätt: antingen genom att en rösträttsfullmakt görs oåterkallelig eller genom att aktien överföres på den som skall utöva rösträtten. Rättsordningens inställning till sådan splittring över huvud och möjligheten att använda sig av de två nämnda metoderna undersökes i kap. X.

I kap. XI, slutligen, behandlas de situationer där ett behov av att placera rösträtten på annan än aktieägaren anses särskilt kännbart. Olika lösningsförslag diskuteras. Svensk rätts inställning till rösträttsöverföringar sammanfattas i korthet.

B. RÖSTRÄTTSBINDNING

Bland de ovan i första delen beskrivna företeelserna intar konsortialavtalen en framskjuten plats. Den aktieägare som ingår ett dylikt avtal förfogar över sin rösträtt genom att förbinda sig att utöva den på visst sätt.

I koncentrationsavtalen åtar han sig att utöva rösträtten enligt majoritetsbeslut inom konsortiet. I spridningsavtalen binder han sig för att följa vissa riktlinjer vid utseende av styrelse, eventuellt också vid revisorsval och beslut om vinstdisposition. Även i frågor som icke i första hand hör hemma på bolagsstämma inskränker han sin handlingsfrihet. Om löner, anställningsförhållanden eller andra frågor inom aktiebolagets förvaltning blir föremål för beslut på bolagsstämma kan han enligt avtalet vara bunden till att begagna sin rösträtt på visst sätt.

Dylika bindningar har även observerats då överföring av kontrollen är aktuell. Den som övertager kontrollen kan binda sig för att fullfölja beslut som har samband med övertagandet, exempelvis beslut om ansvarsfrihet för den avgående styrelsen. Vidare förekommer det att förvärvaren binder sig för att styrelsen skall ha viss sammansättning, för att vissa personer skall tillförsäkras anställning viss tid mot viss lön etc.

I stället för att söka överföra rösträtten kan man inskränka sig till att avtala om att aktieägaren skall rösta enligt viss persons direktiv. Exempelvis kan en pantsättare förplikta sig att utöva rösträtt enligt panthavarens direktiv. Uttryckliga bindningar av denna typ har visat sig svåra att belägga. I många fall måste emellertid avtalsbestämmelser som innebär rösträttsöverföring omtolkas till rösträttsbindningar om de skall kunna tilläggas någon rättslig verkan.

I de flesta fall synes bindningarna ingå i större avtalskomplex under det att rösträttsöverföringarna i regel är isolerade företeelser. Medan det

räcker att betrakta rösträttsöverföringarna främst ur aktiebolagsrättens synvinkel, måste i en analys av röstbindningsavtalen, särskilt då konsortialavtalen, en mängd problem från olika rättsområden beaktas.

Först måste det utredas vilka dispositiva rättsregler som kan aktualiseras vid dylika avtal. Det bör t. ex. undersökas om några särskilda regler gäller för ingående av avtal av denna typ. Särskilt intresse knyter sig till frågan huruvida avtalen kan inordnas under någon bestämd rättslig organisationsform. Dessa problem, som behandlas i kap. XII, har huvudsakligen aktualitet för konsortialavtal.

Vid varje rösträttsbindning är frågan om åtagandets giltighet betydelsefull. Spörsmålet om rättsordningen skall ingripa eller förhålla sig passiv vid brott mot sådana förpliktelser har särskilt intresserat den kontinentala doktrinen. Argumenten för och emot rösträttsbindningarnas giltighet i allmänhet och i speciella fall nagelfares i kap. XIII.

I nästföljande kapitel behandlas frågan om ny aktieförvärvares ställning till rösträttsbindning som överlåtaren underkastat sig. Av särskilt intresse är här frågan om aktieägare med verkan för sina successorer kan föreskriva, att dessa efter hans död skall vara bundna av avtalet.

Återstoden av avhandlingen ägnas de problem som uppkommer när man önskar genomdriva rösträttsbindningen gentemot tredskande part och de olika möjligheter som därvid står till buds. Härvid är reglerna om klander av bolagsstämmobeslut av intresse. I kap. XV diskuteras huruvida man med klanderreglernas hjälp kan rubba ett beslut som grundas på rösträttsutövning i strid mot ett röstbindningsavtal.

Betydelsen av övriga tänkbara sanktioner undersökes i det följande kapitlet, där även några preliminära frågor inför den rättsliga prövningen behandlas, nämligen valet mellan skiljedomstol och vanlig domstol samt valet av tillämplig lag. Möjligheten att få skadestånd och vite utdömt samt dessa sanktioners effektivitet diskuteras. Därjämte behandlas den särskilt i tysk rätt debatterade frågan om man kan framtvunga efterlevnad av rösträttsbindningar på exekutiv väg.

Det visar sig emellertid, att de huvudsakliga problemen vid en tvist angående ett konsortialavtal i praktiken icke rör möjligheterna att genomdriva avtalet utan sammanhänger med utsikterna för missnöjd part att lämna avtalet. De därom gällande reglerna behandlas översiktligt i kap. XVII.

I det avslutande kapitlet sammanfattas svensk rätts inställning till rösträttsbindningarna. Därjämte behandlas vissa problem kring samordningen mellan de regler som gäller om rösträttsöverföring och de som avser rösträttsbindning. Till kapitlet fogas utkast till formulär för koncentrationsrespektive spridningsavtal.

2. Några grundläggande rösträttsregler

En diskussion kring rösträttsavtalen kräver som bakgrund en översiktlig redogörelse för vissa grundläggande regler om rösträtten och dess utövning. En dylik framställning är särskilt befogad, eftersom viss utländsk rätt beaktas i undersökningen. Såsom en bakgrund till de komparativa notiserna i den fortsatta framställningen erfordras nämligen en översikt över de grundläggande skillnaderna mellan rösträttsreglerna i de olika rättssystemen.

A. REGISTRERINGSREGLER

a. Svensk rätt

Enligt svensk rätt är det en grundläggande betingelse för rösträttsutövning — såvitt namnaktier angår — att aktieägaren införts i bolagets aktiebok.

Innehavarkarter, som har begränsad betydelse i svensk aktiebolagsrätt, beaktas ej i den fortsatta framställningen. I ett särskilt avsnitt nedan kommer de här behandlade problemen att konfronteras med innehavarkarterssystemet.¹

Som ovan nämnts finns — med ett obetydligt undantag — inga regler i ABL eller annan lagstiftning som ålägger aktieägare att registrera sig. Det förekommer därför att aktieägare underlåter att anmäla sina förvärv till införelse i aktieboken.² I bolag med många och spridda aktieägare, där rösträtten har liten betydelse för den enskilde aktieägaren, inträffar sådant oftare än i mindre bolag där aktieägaren sätter större värde på sin rösträtt. Att aktieboken icke hålles aktuell innebär i praktiken en möjlighet till rösträttsutövning för personer som icke längre är aktieägare.

Detta är utgångspunkten för svensk rätts del. Också i andra rättssystem har införandet av aktieägare i aktiebok central betydelse. Men därmed slutar också ofta likheterna. En genomgång av registreringsreglerna i olika rättsordningar erfordras. Det är därvid nödvändigt att skilja mellan rättsordningar med certifikatsystem och sådana med aktiebrevsystem.

b. Certifikatsystem — aktiebrevsystem

Enligt certifikatsystemet är aktieregistret i princip uppställt efter *aktieägare*. Införelsen i registret är avgörande för förvärvet av aktie i bolaget. För en definitiv överlåtelse krävs att parterna i avtalet till bolaget insänder säljarens aktiecertifikat jämte handlingar som bestyrker överlåtelse.

¹ Se nedan s. 256 f.

² Jfr Motiv 1941 s. 490, Söderström, An-teckningar s. 564.

sen. Därefter registreras förvärvaren och erhåller ett på sig utställt aktiecertifikat. Av certifikatet framgår hur många aktier i bolaget som avses.

Enligt aktiebrevsystemet är registret uppställt efter *aktier* i löpande nummerföljd. För aktieförvärvs giltighet är överlåtelsen av aktiebrevet avgörande. Enligt certifikatsystemet kan aktieregistret ej innehålla andra än aktieägarna, medan motsatsen lätt kan bli fallet vid aktiebrevsystem.

Nu kan emellertid detaljerna utformas på olika vis i de enskilda aktiebolagslagarna. Till en början skall rättsordningar med certifikatsystem undersökas. Engelsk, amerikansk och fransk rätt torde böra hänföras hit.

c. Certifikatsystem

ca. Engelsk och amerikansk rätt

Det första steget i en aktieförsäljning är ett formlöst köpeavtal som — om fondmäklare anlitas — framgår av dennes köp- och säljnotor.

This alone, however, will not operate to transfer the »property» in the shares, for shares are not like goods and the property in them does not pass as a result of a contract.³

Därefter skall säljaren underteckna en skriftlig överlåtelsehandling, som jämte aktiecertifikatet överlämnas till köparen. Köparen skickar dessa bägge handlingar till bolaget, som inför köparen i registret och utfärdar ett nytt certifikat ställt på honom.⁴

There is thus both a completed agreement between the buyer and the company and registration and membership and shareholding are attained.⁵

Vid andra slag av överlåtelser gäller samma grundsatser.

Aktieförvärvare har icke möjlighet att erhålla utdelning, utöva sin rösträtt eller i övrigt bli betraktad som aktieägare utan att registrering sker. Annan än den registrerade kan ej utöva rösträtt för aktierna.

Ej heller kan oregistrerad aktieförvärvare utan överlåtarens medverkan överlåta aktien vidare;

... it is the policy of our company law that the company shall not be concerned with the beneficial ownership but shall only be bound or entitled to recognise the person whose name is on the register.⁶

Dessutom är förvärvaren icke skyddad mot dubbelöverlåtelse förrän registrering skett.⁷

En aktieägare har därför starka skäl att få sitt förvärv registrerat. En-

³ Gower s. 364.

⁶ a. a. s. 370.

⁴ Köersner s. 5.

⁷ a. a. s. 372 ff.

⁵ Gower s. 366.

dast i fall där den verkliga ägaren icke önskar framträda som aktieägare kan det tänkas att registrering underlåtes.⁸

För aktiebolagsrätten i USA gäller liknande grundsatser. Möjligen intar den oregistrerade aktieägaren i förhållandet till tredje man en något säkrare ställning än i engelsk rätt.⁹

cb. Fransk rätt

Endast i bolag vars aktier är avsedda för en sluten krets är en procedur motsvarande den engelska nödvändig vid överlåtelse. Aktier som skall säljas på börsen brukar nämligen konverteras till innehavarpapper.¹⁰ Motsvarande möjlighet finns i engelsk rätt men utnyttjas i liten utsträckning.¹¹

För en förvärvare av namnaktie är det mycket angeläget att få förvärvet registrerat utan onödigt dröjsmål. Ett oregistrerat förvärv åtnjuter nämligen mycket begränsat rättsskydd.¹² Dessutom har lagstiftaren fixerat vissa tidsramar för proceduren.¹³

Till skillnad från vad som är fallet i engelsk och amerikansk — liksom i svensk — rätt, är emellertid registrering *icke* någon nödvändig förutsättning för utövning av rösträtt, även om den som har rösträtten som regel också är identisk med den registrerade.

En règle générale, le titulaire du droit de vote est le propriétaire de l'action, c'est-à-dire celui qui est inscrit sur les registres de la société...¹⁴

d. Aktiebrevsystem

da. Tysk och finsk rätt

Till aktiebrevsystemet hör övriga undersökta rättssystem, däribland den tyska rätten. Bestämmelserna angående registrering av namnaktier torde i allt väsentligt motsvara de svenska. Endast registrerad aktieägare får sålunda utöva rösträtt.¹⁵ Genom att aktieövergången är knuten till överlåtelsen av aktiebrevet kan också här inträffa att registrering icke svarar mot de verkliga ägarförhållandena:

Bei Namensaktien kennt die AG die wirklichen Aktionäre auch nicht mit Sicherheit, wohl aber kann sie stets feststellen, wer ihr gegenüber als Aktionär legitimiert ist.¹⁶

⁸ Jfr Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 34, 122 f.

⁹ Jfr Ballantine s. 759 f.; se vidare SOU 1968: 59 s. 105 ff.

¹⁰ Ripert s. 774 f., 789 f.

¹¹ Gower s. 361, Olsson a. a. s. 35.

¹² Ripert s. 794 f., jfr Olsson a. a. s. 33 f., Nial, Aktiebrev s. 51.

¹³ Ripert s. 790.

¹⁴ Noirel s. 152.

¹⁵ AG 67 § 2 st, Hueck, Gesellschaftsrecht s. 170, Jura Europæ 10.10.47.

¹⁶ Hueck a. a. s. 171.

Eftersom det främst torde vara aktiesparare som underlåter registrering,¹⁷ och då västtyska aktiesparare i regel investerar i innehavarkarter, får problemet med den bristande överensstämmelsen mellan registret och de verkliga ägarförhållandena icke samma dimensioner som i vårt land.

I Finland är registreringsreglerna likartade.¹⁸ Också här kan det inträffa att registret icke avspeglar de aktuella ägarförhållandena.¹⁹ Taxell framhåller, att registreringen ej berättigar till rösträtt om legitimationen ej överensstämmer med de verkliga förhållandena. Det framgår emellertid icke hur en sådan regel skall kunna upprätthållas i praktiken.²⁰

db. Dansk rätt

DASL 28 § 2 st stadgar att namnaktier skall noteras i aktiebok med angivande av ägarens namn, yrke och hemort. I förhållande till aktiebolaget betraktas blott den som aktieägare som är införd i aktieboken.

Det föreskrives sålunda att registrering skall ske. Registreringen är ej av betydelse för överlåtelserns giltighet; DASL bygger på aktiebrevsystemet. Några andra regler som tvingar fram registreringen av namnaktier finns inte. Även här kan således en skillnad uppkomma mellan verkliga och registrerade aktieinnehav.

Innebär regeln i 28 § 2 st att den som önskar utöva rösträtt på bolagsstämma måste vara registrerad i aktieboken? I denna fråga har olika uppfattningar framförts.²¹ Borum anser att registrering är en nödvändig förutsättning för att utöva rösträtt för namnaktier:

De skal noteres i selskabets aktiebog med angivelse af *ejerens* navn, stilling og bopæl; og tilføjes det: i forhold til selskabet betragtes kun den som aktionær, der er indført som sådan i aktiebogen. Det er nærliggende heraf at slutte, at kun den der er indført i selskabets aktiebog kan stemme på dets generalforsamlinger.²²

Sindballe menar att regeln betyder att envar som är registrerad som aktieägare har legitimation som sådan och är berättigad att delta i bolagsstämman och utöva rösträtt. Rösträtten kan dock vara betingad av »at aktiebesiddelse ... godtgøres på anden måde end ved notering».²³

Krenchel synes däremot möjligen utgå från att registrering icke har någon betydelse för rösträtten:

Selskabet er ... ikke alene berettiget til, men også pligtig kun at betragte den noterede som aktionær, hvilket navnlig får betydning ved indkaldelse til generalforsamling, hvis indkaldelse skal ske pr. brev, ved udbetaling af udbytte, der ikke sker mod aflevering af kupons, og likvidationskvota.²⁴

¹⁷ Se ovan s. 39.

¹⁸ Taxell, Aktierätt s. 13 ff.

¹⁹ Jfr Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 71.

²⁰ Aktierätt s. 32.

²¹ Jfr Rasting-Andersen s. 195.

²² Stemmeretten s. 261.

²³ s. 228, 211.

²⁴ s. 131 f.

Till en sådan mening bekänner sig Taxell då han hävdar att lagrummet givits en sådan innebörd, att inskrivning icke skapar legitimation. Bolagsordningen kan nämligen ange särskilda förutsättningar för deltagande i bolagsstämman, DASL 56 § 3 st.²⁵

Det omstridda lagrummet har numera fått en auktoritativ tolkning. Den här diskuterade satsen ur DASL 28 § 2 st — »i forhold til selskabet betragtes kun den som aktionær, der er indført som sådan i aktiebogen» har nämligen utelämnats i DFSL 30 §; i betänkandet motiveras detta på följande sätt:

Efter kommissionens opfattelse indeholder denne passus ikke en regel af materielretlig karakter, og som legitimationsregel betragtet gælder den ... kun i begrænset omfang for navneaktier.²⁶

Den gæller nämligen »kun med hensyn til de forfatningsmæssige rettigheder.»²⁷ Kommissionen torde avse »forvaltningsmæssige rettigheder»²⁸ — den talar nämligen i motsättning härtill om ekonomiska rättigheter. Kommissionen utgår sålunda från att regeln icke säger något om vem som är berättigad att utöva rösträtten för en aktie.²⁹ Är det aktieägaren som skall utöva rösträtten krävs emellertid inskrivning i aktieboken, såvida icke bolagsordningen bestämmer annorlunda. Detta överensstämmer närmast med den uppfattning som förfäktas av Sindballe.

I fortsättningen kommer jag därför att förutsätta att registrering icke är någon nödvändig betingelse för rösträttsutövning enligt dansk rätt.

dc. Norsk rätt

I NASL 41 § 1 st 2 pkt stadgas:

Under ingen omstændighed kan en ny eier gjøre bruk av sine rettigheter som aksjeeier før han overfor selskapet har anmeldt og godtgjort sitt aksjeerverv. Dette gjelder dog ikke retten til utbytte og andre utbetalinger.

Sammanställer man denna regel med 30 § 4 st, där det stadgas att man icke kan skilja de till aktierna anknutna rättigheterna åt, kommer man för norsk rätts del till resultatet, att registrering är en nödvändig betingelse för rösträtt.³⁰

En skillnad mellan norsk rätt och de hittills behandlade rättsordningarna är emellertid, att man här söker hålla aktieregistret aktuellt. Några divergenser mellan de verkliga ägarförhållandena och aktieboken tillåtes icke.

Förvärvare av aktie är sålunda pliktig att anmäla sitt förvärv till bolaget

²⁵ Aktierätt s. 13.

²⁶ Betænkning s. III.

²⁷ s. 104.

²⁸ Jfr Gomard, Aktieselskabsret s. 151.

²⁹ Jfr a. a. s. 160, s. 151.

³⁰ Marthinussen, Aksjeloven s. 150.

inom en månad, NASL 41 § 2 st. Om anmälan ej sker inträder straffpåföljd. Det är visserligen möjligt att straffbestämmelsen — likt andra av samma typ — icke handhaves med full effektivitet. Denna bestämmelse torde dock icke ha någon avgörande betydelse. Bestämmelser på ett helt annat område föranleder att den gamle ägaren avföres ur registret.

I Norge får nämligen aktieboken användning som underlag för taxering. Sålunda skall bolaget jämlikt 6 § lov om beskatning til staten av aksjeselskaper og aksjonærer av den 13 juli 1921 avlämna en förteckning över aktieägarna, där för var och en skall angivas hur många aktier han äger och hur mycket han uppburit i utdelning. Om man inte anmäler till bolaget att överlåtelse skett, blir man sålunda fortfarande taxerad för aktien.³¹ Detta är ett starkt incitament för en f. d. aktieägare att tillse att han blir avförd ur registret. Överlåtaren är sedan skyldig att uppge till vem överlåtelse skett.

På sistone har man i Norge närmat sig ett certifikatsystem. Man har slopat obligatorisk löpande numrering för varje aktie i aktieregistret. Detta skall i stället föras som en alfabetisk förteckning över aktieägarna. De enskilda aktiebrevnumrerna numreras i den ordning de utgives. Utdelningen kan då direkt tillställas de aktieägare som är upptagna i förteckningen; man behöver icke använda utdelningskuponger.³²

B. REGLER OM FÖRANMÄLAN OCH NOTERINGSFRIST

För att en aktieägare skall kunna utöva rösträtt på bolagsstämma måste han anmäla sig till deltagande i förhandlingarna. I många bolag bereder detta inga bekymmer; sådan anmälan sker om inget annat är bestämt genom inställelse på stämman, personligen eller genom ombud.

I bolagsordningen för bolag med ett större antal aktieägare torde dock vanligen föreskrivas, att föransmälan skall ske. Detta innebär, att aktieägare för att vinna rätt att delta i förhandlingarna måste anmäla sig hos styrelsen viss tid — högst tre dagar — före bolagsstämman, ABL 114 § 2 st.

Anledningen till att föransmälan krävs är väl främst att anmälningarnas överensstämmelse med aktieregistret skall hinna kontrolleras och att en preliminär röstlängd skall kunna uppgöras. Detta kan i bolag med många aktieägare vara tidskrävande uppgifter. Även fullmakter och andra behörighetshandlingar som ingivits i samband med anmälan kan granskas. Likaså ger förhandsanmälan bolagsledningen möjlighet att undvika över-

³¹ Augdahl, Aksjeselskapet s. 216, Marthinussen, Aksjeloven s. 151, jfr Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 62 vid not 33.

³² Lie s. 395 f., SOU 1968: 59 s. 96 f.; se vidare nedan s. 258.

rumpling. Om en majoritet av de anmälda företrädare en oppositionsgrupp, hinner kanske ytterligare med ledningen solidariska aktieägare eller fullmakter från sådana uppbringas till stämman. Att styrelsen i ett sådant fall bortser från fristen för föranmälan är ju naturligt.

Regler om föranmälan i bolagsordningen har visat sig fylla ett behov också i utländsk aktiebolagsrätt.³³

Stundom förekommer att möjligheten att utöva rösträtt begränsas genom klausuler som hindrar nya aktieägare att utöva rösträtt förrän viss tid förflutit efter registreringen. Dylika bestämmelser innebär också ett slags skydd mot överrumpling av kontrollgruppen. Som exempel kan nämnas regeln i DASL 56 § 5 st (DFSL 68 § 2 st), som ger möjlighet att i bolagsordningen bestämma en noteringsfrist på högst 6 månader före stämman. Den dispositiva regeln i NASL 41 § 1 st föreskriver att andra än familjerättsliga förvärv icke medför rösträtt förrän fyra veckor efter registrering. Även i finsk rätt torde dylika klausuler tillåtas.³⁴

Det framgår av ABL 114 § 2 st att en bolagsordningsklausul som föreskriver noteringsfrist icke är tillåten i svensk rätt. Däremot finns ett liknande skydd mot överrumpling stadgat för ett speciellt tillfälle; om en aktieägarminoritet vill vägra styrelse och VD ansvarsfrihet, måste aktieägarna ha registrerat sina förvärv senast 6 månader före ifrågakvarande bolagsstämma, ABL 128 § 2 st.

C. REGLER OM RÖSTKVOTSBEGRÄNSNING, JÄV OCH ÄGANDERÄTTSFÖRSÄKRAN

Då röstlängden upprättas, skall det antal röster som tillkommer varje röstberättigad angivas. Den sålunda upprättade förteckningen uppläses och godkännes såsom röstlängd på stämman; vid meningsskiljaktigheter beträffande röstlängden sker votering på grundval av den framlagda förteckningen.

När röstlängd upprättas måste man tillse, att betingelserna för rösträttsutövning föreligger. Man måste exempelvis när det gäller ombud kontrollera om vederbörlig fullmakt finns. Skillnader i aktiernas röstvärde och verkan av eventuell rösträttsmaximering måste observeras. I sistnämnda avseende föreskriver ABL 119 § 1 st 4 pkt att aktieägare icke för egna eller andras aktier får utöva rösträtt för mer än en femtedel av det på stämman företrädde aktiekapitalet, den s. k. tjugoprocentsregeln. Denna regel är dispositiv.

³³ NASL 69 § 3 st, AG 123 §, jfr Borum, Stemmeretten s. 257 f., Hueck, Gesellschaftsrecht s. 157.

³⁴ Taxell, Rättsskydd s. 120, Aktierätt s. 11.

Bland förekommande avvikelser kan — förutom den synnerligen ofta förekommande bestämmelsen att aktieägare får rösta för fulla antalet aktier — nämnas både strängare maximeringsregler, såsom att röstning får ske endast för 1/10 respektive 1/20 av det på stämman företrädda kapitalet (banker) och mindre omfattande begränsningar, exempelvis till 1/4 av det på stämman företrädda kapitalet (börsnoterat bolag).

Bakom regeln ligger minoritetsskyddssynpunkter;³⁵ man har velat skapa bättre balans mellan kapital- och personinflytande. I aktiebolag med många och spridda aktier spelar regeln mindre roll; den kan dock aktualiseras vid röstning genom ombud och ställföreträdare. Vid fullmaktsinsamling kan man i regel fördela fullmakterna så att man undviker att någon del av röstinnehavet steriliseras genom maximeringsregeln. Försök att kringgå tjugoprocentsregeln eller bolagsordningsklausuler av likartad typ genom att överföra aktier på bulvaner förekommer stundom i praktiken.

I Danmark, Norge och Finland finns ingen liknande lagregel. Däremot torde bolagsordningsbestämmelser av motsvarande slag icke vara alltför sällsynta.³⁶

Vid röstlängdens godkännande kan den unika regeln om äganderättsförsäkran i 115 § ABL aktualiseras. Denna bestämmelse föreskriver att den som är legitimerad som aktieägare kan avkrävas en skriftlig försäkran om att han verkligen är ägare till aktierna. Om den legitimerade aktieägaren tidigare utövat rösträtt för aktierna skall han viss kortare tid före stämman underrättas om att försäkran kommer att begäras.

Slutligen bör vid omröstning på grundval av röstlängden beaktas, att aktieägare stundom måste uteslutas från röstning på grund av jäv. ABL 117 § utesluter bl. a. röstning i frågor om avtal mellan aktieägaren och bolaget och i frågor om avtal mellan bolaget och annan där aktieägaren har ett väsentligt intresse som kan vara stridande mot bolagets. Vad som stadgas om avtal gäller även gåva och rättegång eller annan talan.

Styrelseledamot och VD får heller icke rösta i ansvarsfrihetsfråga eller vid revisorsval.

DASL stadgar jäv endast för frågor om rättegång mot aktieägaren samt då det gäller rättegång mot tredje man där aktieägaren har ett väsentligt intresse som kan vara stridande mot bolagets, DASL 56 § 6 st, jfr DFSL 68 § 3 st. NASL 73 § överensstämmer i stort med ABL:s regel. I FABL finns ingen motsvarande regel om jäv på bolagsstämma. Rättsläget är för finsk del oklart.³⁷

³⁵ Motiv 1908 s. 60.

³⁶ Jfr Taxell, Aktierätt s. 41, Marthinussen, Aksjeloven s. 241, Augdahl, Aksje-

selskapet s. 313 f., Borum, Stemmeretten s. 256 f., Krenchel s. 271.

³⁷ Taxell a. a. s. 56 ff.

D. REGLER OM BESLUTSFATTANDE

Som ovan nämnts följer det i många fall av röstlängden vilken utgång som en eventuell omröstning skulle få. I sådana fall brukar ärendena klubbas igenom utan att votering begärs. Val och beslut kommer att framstå som enhälliga.

Sker undantagsvis votering, så gäller som bolagets beslut den mening för vilken de flesta rösterna avgivits, ABL 119 § 1 st 5 pkt. ABL stadgar i minoritetsskyddets intresse vissa avvikelser från denna regel. Bolagsordningen kan dessutom innehålla bestämmelser som går utöver vad lagen kräver.³⁸

Som undantag från majoritetsprincipen framträder de lagbestämmelser som stadgar kvalificerad majoritet för extraordinära beslut på bolagsstämma, såsom bolagsordningsändringar av betydelse, beslut om fusion, likvidation etc. Reglerna innebär att minoriteter bland aktieägarna ofta kan förhindra att förutsättningarna för deras kapitalplacering rubbas.

Regelsystemet är för svensk rätts del ganska komplicerat med olika regler om kvalificerad majoritet för olika situationer. Den kvalificerade majoriteten mäts i förhållande till olika faktorer. Vanligen tar reglerna hänsyn till flera faktorer i varje beslutssituation.

Den kvalificerade majoriteten beräknas sålunda i andel av det representerade aktiekapitalet för att eliminera verkan av röstvärdesdifferenser, i andel av hela aktiekapitalet för att eliminera verkningarna av röstvärdesdifferenser och frånvaro, samt i andel av de röstande för att inte missgynna de små aktieägarna i förhållande till de stora. De norska, finska och danska regierna är enklare uppbyggda. I intet fall tar man hänsyn till andel av de röstande. Se ABL 133 §, DASL 57 §, NASL 20 §, FABL 27 §.

Vid lika röstetal gäller, om bolagsordningen ej stadgar annorlunda, ABL 119 § 1 st 6 pkt, vilket innebär lottning vid val; i andra fall är antalet röstande i första hand utslagsgivande. Ger detta ej något utslag har ordföranden utslagsröst.

Samma regel gäller enligt FABL 24 § för finsk rätts del. Enligt norsk rätt har ordföranden utslagsröst. Om han avstått från att rösta, fäller lotten avgörandet, NASL 74 §. DASL ger ingen vägledning för det fall att bolagsordningen icke avgör frågan: någon dylik dispositiv regel kan ej heller återfinnas i DFSL. Då lika röstetal föreligger anser man förmodligen att inget beslut blivit fattat.³⁹

Det förtjänar att påpekas att någon egentlig stämma icke torde äga rum i fåmansbolag så länge full enighet mellan aktieägarna föreligger. Man

³⁸ Se ovan s. 119, jfr SWN s. 346.

³⁹ Krenchel s. 267.

nöjer sig med att upprätta stämmoprotokoll som förses med aktieägarnas underskrifter, s. k. skrivbordsbolagsstämmor.⁴⁰

E. RÖSTRÄTTENS OMFATTNING

Vilka frågor omfattar aktieägarens rösträtt? Eftersom rösträtt endast aktualiseras på bolagsstämma måste den ju avse frågor som ligger inom stämmans kompetens.

Enligt skandinavisk — och för övrigt även fransk — rätt har bolagsstämman det avgörande ordet i bolagets angelägenheter,⁴¹ den är bolagets högsta organ. Detta framgår för svensk rätts del av ABL 92 §: stämman har möjlighet att ge föreskrifter som styrelsen är skyldig att följa. Från denna styrelsens lydnaplikt finns vissa undantag. Men bolagsstämman har alltså möjlighet att ta upp varje fråga som rör bolaget och dess verksamhet till beslut och meddela föreskrifter därom.

Stämmans obegränsade kompetens framgår exempelvis av avgörandet i rättsfallet NJA 1960 s. 698. Där fastslogs att en bolagsstämma icke äger undandraga sig saklig prövning av VD:s löneförmåner under förmenande att detta vore en styrelsens uppgift.

Denna vidsträckt behörighet hos stämman har betydelse i två avseenden. För det första kan varje avtal angående bolagets angelägenheter bli aktuellt vid ett stämmobeslut. Sådana avtal kan således i bestämda situationer vara att betrakta som röstbindningsavtal med de rättsliga problem detta innebär.⁴²

För det andra kan det inte råda något tvivel om att aktieägare har möjlighet att träffa avtal i alla frågor som rör bolagets förhållanden. I USA, där den legala kompetensfördelningen mellan styrelse och stämma är sådan, att vissa avgöranden uttryckligen förbehålles styrelsen, uppkommer emellertid problemet om det är möjligt för aktieägare att med verkan ingå avtal i dessa frågor.

⁴⁰ SWN s. 337, jfr Marthinussen, *Aksjelovent* s. 240.

⁴¹ Jfr exv. NASL 67 §, Augdahl, *Aksjeselskapet* s. 328 f., Taxell, *Kompetens* s.

236 ff. m. hänv., Krenchel s. 252, Rodhe, *Aktiebolagsrätt* s. 108, Rapport s. 99.

⁴² Jfr Brand s. 4.

Rösträttsfullmakt

1. Inledning

I detta kapitel behandlas överföring av rösträtt genom rösträttsfullmakt. Inledningsvis diskuteras möjligheterna att hindra aktieägare från att låta sig representeras av ombud. Därefter behandlas tänkbara inskränkningar i rätten att välja ombud.

Beträffande fullmaktens form finnes vissa riktlinjer i ABL. Reglernas innebörd och deras berättigande upptages till diskussion. Det är likaså viktigt att fastställa vilka påföljder som inträder om bestämmelserna icke efterkommes. I samband härmed diskuteras spørsmålet huruvida formreglerna efterleves i praktiken.

Den livligt debatterade frågan om fullmaktens giltighetstid behandlas i ett särskilt avsnitt. En komparativ översikt aktualiserar vissa grunddrag i olika länders aktiebolagsrätt.

Den praktiskt betydelsefulla frågan om och på vilket sätt en aktieägare kan genomdriva sina direktiv om röstning undersökes därefter. Det visar sig här vara svårt att direkt tillämpa allmänna fullmaktsregler. I detta sammanhang kommer man in på frågor angående återkallelse av uppdraget. Enligt huvudregeln skall ju rösträttsfullmakten när som helst kunna återkallas. Det måste emellertid undersökas vad som erfordras för att en återkallelse skall anses ha kommit till stånd.

I ett avslutande avsnitt behandlas en del perifera problem som uppkommer då vissa rösträttsregler i ABL skall tillämpas vid röstning genom ombud.

2. Inskränkningar i möjligheten att rösta genom ombud

A. FÖRBUD MOT FULLMAKTSRÖSTNING

Det förefaller naturligt, att aktieägare som är förhindrade att delta i bolagsstämma men ändå önskar utöva sin rösträtt, skall kunna utöva denna genom ombud. I större bolag gör det ansenliga antalet aktieägare

och deras geografiska spridning en sådan ordning till en praktisk nödvändighet.¹

I svensk rätt tycks man aldrig ha ifrågasatt aktieägarens möjlighet att låta sig företrädas av ombud² och i de kontinentala rättssystemen har man av allt att döma utgått från samma principiella ståndpunkt.³ Utgångsläget är emellertid annorlunda i anglosaxisk rätt.

Enligt Common Law är aktieägaren nämligen tvungen att utöva sin rösträtt personligen. Det behövdes därför en särskild klausul i bolagsordningen för att fullmaktsröstning skulle godtagas. Numera har dock genom lagstiftning, såväl i England som i delstaterna i USA (utom i Iowa),⁴ genomgående fastslagits, att aktieägaren får rösta genom ombud.

Att fullmaktsröstning är tillåten innebär i och för sig inte att det är otillåtet med ett förbud mot fullmaktsröstning i bolagsordningen. ABL fastslår emellertid att fullmaktsröstning ej kan förbjudas; endast *en* inskränkande bolagsordningsklausul är tänkbar, nämligen en som begränsar kretsen av möjliga ombud till aktieägarna i bolaget, ABL 119 § 2 st. Samma värn för fullmaktsröstningen erbjuder NASL 72 §.⁵

Den finska lagen hindrar emellertid lika litet som den svenska av samma årgång, 1895, att en bolagsordning föreskriver att aktieägarna endast får utöva rösträtten personligen.⁶ Dylika klausuler har emellertid utsatts för skarp kritik i doktrinen.⁷

I dansk rätt, där fullmaktsröstning ej är närmare reglerad, anses det möjligt att i bolagsordningen

afskære møde ved fuldmægtig ved bestemmelse om, at stemmeret kun kan udøves af den aktionær, der møder personlig på generalforsamlingen.⁸

Fransk rätt tillåter numera icke dylika bolagsordningsbestämmelser.⁹ Detta synes även vara tysk rätts inställning.¹⁰

Det är svårt att begripa vad det ligger för avsikt bakom en klausul som hindrar aktieägaren att rösta genom ombud.¹¹ Klart är emellertid, att sådana bestämmelser kan leda till onödiga maktomkastningar i situationer när majoritetsgruppen i ett bolag inte kan infinna sig mangrant. Förhållandena måste då rättas till genom ny stämma. Särskilt i små bolag med

¹ Baker-Cary s. 179.

² Jfr Hagströmer s. 225.

³ Jfr Ring s. 451 f., Houpin-Bosvieux s. 265.

⁴ Gower s. 441 f., Baker-Cary a. st., Hornstein 1 s. 421 med not 41.

⁵ Augdahl, Aksjeselskapet s. 308, Marthinussen, Aksjeloven s. 242, Borum, Stemmeretten s. 255 not 2.

⁶ Taxell, Aktierätt s. 52, Olsson, Den

oåterkalleliga fullmakten s. 237, Aktieförvärvares rätt s. 44.

⁷ Taxell, Rättsskydd s. 120 f. m. hänv.

⁸ Borum Stemmeretten s. 255, jfr Betænkning s. 158, Sindballe s. 230, Gormard, Aktieselskabsret s. 154.

⁹ LSC Art. 161, jfr Hamiaut s. 135, Rapport s. 112.

¹⁰ Gadov s. 485.

¹¹ Taxell, Rättsskydd s. 120.

få och stora aktieägare synes en sådan klausul betänklig. Sekretessynpunkten torde mer än väl tillgodoses genom en bestämmelse att endast aktieägare må utses till ombud — en klausul av här diskuterat slag medför ingen ytterligare säkerhet i detta avseende.

Möjligen kan klausulen ha ett visst berättigande i bolag där aktieägarens person är av större betydelse än antalet aktier som företrädes; man kan exempelvis tänka sig bolag med välgörande ändamål som beslutar om utdelande av understöd genom röstning per capita. I sådana mycket atypiska fall där den ideella föreningen är den naturliga organisationsformen kan klausulen möjligen passera utan anmärkning.

Starka skäl talar sålunda för den svenska, norska, tyska och franska rättens inställning, som också delas av engelsk rätt.¹²

B. INSKRÄNKT KRETS AV OMBUD

»Synnerligen vanlig är i såväl svenska, som utländska bolagsordningar den föreskrift, att dylik fullmakt blott kan gifvas åt dem, som själfve äro aktieegare.»¹³

Detta Hagströmers påstående står sig än idag. I de flesta länder synes sådana klausuler vara vanligt förekommande.¹⁴ Vissa uttalanden i franska källor tyder på att klausulen ingår i det övervägande flertalet franska bolagsordningar.¹⁵ (Numera är dock sådana klausuler överflödiga i franska bolag; se närmare nedan!)

a. Utvecklingen i svensk rätt

Som nyss antytts mötte det i svensk rätt före ABL 1910 inga hinder att i bolagsordningen förbjuda eller inskränka aktieägares rätt att låta sig företrädas genom ombud. I 1910 års lag fastslogs emellertid — utan särskild motivering — att den enda möjliga inskränkningen härvidlag är klausulen »till ombud må endast aktieägare utses».¹⁶

I remissutlåtande över förslaget till nu gällande ABL protesterade Sveriges Advokatsamfund mot att denna passus föreslogs kvarstå i den nya lagen. Härtill yttrade DepCh:

Någon anledning att borttaga den från äldre rätt hämtade bestämmelsen, enligt vilken aktieägares rätt att rösta genom ombud må inskränkas till allenast ombud som själv är aktieägare, synes mig icke föreligga. En sådan bestämmelse tjänar ett legitimt intresse, främst i smärre bolag med en mera sluten krets av aktieägare.¹⁷

¹² Gower s. 442.

¹³ Hagströmer s. 225 f.

¹⁴ Se ex. Krenchel s. 275, Borum, Stemmeretten s. 256, Sindballe s. 224, Taxell, Rättsskydd s. 120, Gadov s. 485.

¹⁵ Goré s. 88, Ripert s. 551, Rapport s. 112.

¹⁶ Motiv 1908 s. 61.

¹⁷ KProp 1944:5 s. 355, jfr TSA 1941 s. 263.

Syftet med regeln är således att skydda de slutna bolagen mot insyn av utomstående¹⁸ samt förhindra att stämman störes och aktieägarna trasseras av utomstående ombud. Bestämmelsen tycks betraktas som särskilt befogad i sådana bolag där även andra än rent ekonomiska intressen står på spel, såsom i tidningsbolag, där ömtåliga politiska frågor kan tänkas komma upp på stämmorna. Den ter sig ofta som ett naturligt komplement till en hembudsklausul; bägge bestämmelserna har ju till syfte att utestänga utomstående från bolagets förvaltning.

b. Komparativ utblick

Regeln i NASL 82 § överensstämmer helt med den svenska. I Danmark och Finland finns däremot som nämnts inga hinder mot förbud eller andra inskränkningar såvitt gäller aktieägares möjlighet att rösta genom ombud.

I tysk rätt använder man sig icke i någon större utsträckning av fullmakt vid röstningsuppdrag utan överlåter i stället aktien för röstning i ombudets eget namn, s. k. legitimationsöverlåtelse.¹⁹ Detta medför att det här behandlade problemet blir av mindre intresse. I regel tycks tysk rätt godta bestämmelser som kräver särskilda kvalifikationer hos ombudet, åtminstone sådana som blott tillåter aktieägare att uppträda som ombud. Det finns emellertid tillfällen när rättsordningen ej bör förhålla sig passiv gentemot klausuler av sistnämnda slag:

»Jedoch kann eine solche Bestimmung nicht als zulässig angesehen werden, wenn dadurch Aktionären die Möglichkeit, sich durch einen Bevollmächtigten vertreten zu lassen, genommen oder unangemessen erschwert wird ... namentlich ... wenn die Aktien sich ... in den Händen weniger bestimmter Aktionäre befinden.»²⁰

Detta uttalande bör jämföras med DepCh:s ovan vid not 17 citerade yttrande. Det är anmärkningsvärt att två helt motsatta åsikter om lämpligheten av klausulen har grundats på förhållandena i mindre slutna bolag. En mera ingående undersökning synes erforderlig och följer i nästa avsnitt.

Den engelska CA fastslår i sect. 136 aktieägarens rätt att låta sig företrädas av ombud, som icke behöver vara aktieägare.²¹

I det utskottsutlåtande över förslaget till LSC som 1965 förelades den franska nationalförsamlingen föreslogs en bestämmelse av innebörd att aktieägaren alltid hade rätt att utse vem han önskade till ombud, dvs. motsvarande regel som i CA. Regeln skulle vara tvingande.²²

Den slutgiltiga lydelsen av det aktuella lagrummet kom emellertid att avspegla en diametralt motsatt uppfattning. Enligt LSC Art. 161 får så-

¹⁸ Taxell, Rättsskydd s. 121, jfr Westerby s. 248.

¹⁹ Hueck, Gesellschaftsrecht s. 162.

²⁰ Gadow s. 485.

²¹ Jfr Gower s. 442.

²² Rapport s. 113.

lunda aktieägare representeras av annan aktieägare eller av make. Stadgandet innefattar förbud för aktieägarna att låta sig representeras av andra personkategorier!

I förhållande till vad som tidigare gällde i fransk rätt — frihet att välja vilket ombud man ville såvida ej bolagsordningen föreskrev att ombud måste vara aktieägare — innebär den nya lagstiftningen ett steg tillbaka. Det huvudsakliga motivet för den nya regeln tycks ha varit motvilja mot insyn i bolagen:

... il apparaît dangereux de permettre à un actionnaire de se faire représenter par toute personne de son choix. C'est ouvrir la porte à l'entrée dans les assemblées générales de toute une catégorie de gens qui n'y ont aucun intérêt, qui vont faire profession de la qualité de mandataire d'actionnaires et qui, bien qu'étant sans intérêts dans la société, vont être amenés à y prendre des décisions des plus importantes.²³

c. Kritik och diskussion

ABL 119 § 2 st tillåter sålunda bestämmelse i bolagsordning om att endast aktieägare kan utses till ombud. Lagen har i detta avseende ej undgått kritik. Advokatsamfundet formulerade i sitt ovannämnda remissyttrande sina invändningar på följande sätt:

Erfarenheten har visat, att möjligheten att införa en sådan begränsning kan leda till att en aktieägarmajoritet, särskilt i bolag, där hembudsskyldighet är föreskriven, i illojalt syfte lyckas hindra en aktieägare att låta representera sig genom sakkunnigt ombud. En sådan inskränkning i den enskildes möjligheter att skaffa sig erforderlig hjälp bör borttagas.²⁴

Rodhe anser det vara märkligt, att lagstiftaren funnit sig böra medgiva en dylik inskränkning i huvudregeln att aktieägare kan utöva sin rösträtt genom ombud.²⁵ Med två konstruerade exempel visar han vilka faror som kan hota den som köper aktier i ett bolag, där endast aktieägare får utses till ombud:

1. A har majoriteten av aktierna i ett bolag. A och B är de enda aktieägarna. Om nu A blir förhindrad att infinna sig på stämman eller avlider och hans i affärer oerfarna änka övertar aktierna, då kan B dominera stämman med stöd av bolagsordningsklausulen.

Härtill kan anmärkas att någon större skada icke behöver inträffa i det fall A är förhindrad. A kan ju påkalla utlysande av extra stämma för att omintetgöra av B fattade beslut. Situationen vid A:s död är emellertid betydligt mera otillfredsställande.

²³ Hamiaut s. 135.

²⁵ Aktiebolagsrätt s. 115.

²⁴ TSA 1941 s. 263, jfr KProp 1944: 5 s. 354.

2. A och B har tillsammans majoritet i ett bolag. De övriga aktieägarna är C och D. Tjugoprocentsregeln gäller. A har 40 aktier, B 30 samt C och D vardera 15 av de 100 aktierna. Om endera A eller B uteblir går majoriteten förlorad för dem då ju aktieägare för egna eller andras aktier inte får rösta för mer än $\frac{1}{5}$ av det på stämman företrädda aktiekapitalet; bolagsordningsklausulen hindrar den uteblivne aktieägaren från att skicka annat ombud.

Även i detta fall kan verkningarna av en kupp begränsas genom att ny stämma framtvingsas där majoritetsgruppen finns fullt företrädd. Vetenskapen härom hos minoriteten kanske t. o. m. kan hindra att den uppkomna situationen utnyttjas. Om hindret för den ena majoritetsaktieägaren beräknas bli långvarigt kommer saken i ett annat läge. I sådant fall kan man, som Rodhe antyder, försöka få god man förordnad för aktieägaren jämlikt FB 18: 3 eller 18: 4 pkt 4. Legal ställföreträdare kan ju inte avvisas från stämma med stöd av den ifrågavarande klausulen.

En enklare lösning vore i ett sådant fall, att aktieägaren vid tillfälle överlät en aktie till någon närstående, som kunde registrera sig som aktieägare och sedan uppträda som ombud. Denna möjlighet kompliceras dock genom att aktier i slutna bolag i regel är belagda med hembuds-skyldighet.

Det hittills anförda har avsett slutna bolag. I de öppna bolagen är det ju ingen risk att klausulen skall ställa till besvär. Bestämmelsen kan enkelt kringgåas genom att det avsedda ombudet inköper en aktie eller får en som gåva.

Trots detta finns klausulen stundom kvar i bolagsordningen i börsnoterade bolag. Bl. a. gäller detta flera banker. Enligt uppgift brukar dylika klausuler så småningom uteslutas i samband med andra och viktigare bolagsordningsändringar.

Klausulen är sålunda ineffektiv i öppna bolag. Den kan i de slutna bolagen orsaka tillfälliga maktomkastningar vid förhinder för aktieägare. Sådana förhållanden kan dock rättas till vid en senare stämma.

Man måste emellertid ge kritikerna rätt i att bestämmelsen i vissa situationer leder till direkt otillfredsställande resultat. Så är exempelvis fallet då en nytillkommen aktieägare saknar ekonomisk erfarenhet, som änkan i det ovan anförda typpfallet, eller då plötsliga schismer i ett bolag aktualiserar ett behov av rättsbildade ombud. Ett dylikt skydd mot advokatinblandning kan särskilt för en minoritetsaktieägare visa sig ödesdigert. Talet om att bestämmelsen skulle tillgodose ett legitimt intresse saknar vid sådana tillfällen varje rimlig mening.

Det kan t. o. m. finnas visst fog för att anta att bestämmelsen kan befrämja tvister, eftersom stridigheter kan blossa upp utan att rättsbildade

och förhandlingsvana ombud har möjlighet att ingripa på ett tidigt stadium.

Dessa betänkligheter skulle emellertid bortfalla, om man trots klausulen ifråga hade möjlighet att medföra biträde till stämman. ABL och dess förarbeten tigger på denna punkt. Kan man ta med biträde på stämman kommer emellertid en bestämmelse om att endast aktieägare får vara ombud att bli helt meningslös. Det måste därför antagas att en sådan klausul utestänger aktieägaren från att medföra biträde på stämman.

Däremot bör givetvis biträde få medfölja i sådana bolag där möjligheten att utse ombud icke är begränsad genom bolagsordningsbestämmelse.

Borum menar dock, att man inte har tagit någon ställning till frågan om biträde får medföras i och med att man tillåtit aktieägare att låta sig företrädas av ombud:

»Man kunne måske diskutere, hvorvidt aktionæren burde have en adgang til at møde på generalforsamlingen sammen med en advokat e.l., men så længe loven ikke udtrykkelig hjemler en ret hertil, må dirigenten skride ind overfor et sådant fremmøde . . .»²⁶

För svensk rätts del finns det i varje fall ingen anledning att dra så långtgående slutsatser av lagens tystnad på denna punkt. Intet hindrar nämligen att en aktieägare infinner sig jämte ombudet, muntligen bemyndigar denne att föra sin talan, samt därefter själv kvarstannar på stämman, 120 § ABL. Det synes både besynnerligt och praktiskt vanskligt att göra någon skillnad mellan detta fall och det fall där aktieägaren presenterar sin följeslagare som biträde. För övrigt torde det vara en rimlig önskan hos en aktieägare att personligen kunna deltaga i överläggning på stämman och ha juridisk expertis tillgänglig.

Det finns t. o. m. starka skäl som talar för att en aktieägare skall få närvara och yttra sig vid stämman där han företrädes av ett ombud på grundval av en skriftlig fullmakt.²⁷

d. Sammanfattning

Svensk rätt tillät till en början varje inskränkning i bolagsordning av aktieägares möjlighet att rösta genom ombud. Från och med ABL 1910 tillåtes endast klausuler som föreskriver att ombud måste vara aktieägare. Sådana föreskrifter motiveras av intresset att hindra utomståendes inblandning.

Flera skäl kan anföras mot bolagsordningsbestämmelsen »till ombud må endast aktieägare utses».

1. I bolag där aktier får fritt försäljas är klausulen meningslös, då aktier kan överlåtas till eller eljest förvärvas av ombudet om så visar sig nödvändigt.

²⁶ Stemmeretten s. 256, Gomard, Aktieselskabsret s. 155.

²⁷ Taxell, Aktierätt s. 55, annan åsikt Borum a. st.

2. I fåmansbolag kan klausulen föranleda tillfälliga maktomkastningar, som i sin tur kan inverka menligt på bolagets verksamhet.

3. För aktieägare i minoritet som saknar ekonomisk och juridisk erfarenhet kan bestämmelsen erbjuda stora faror.

4. Risken för segslitna och svårlösta tvister kan öka om bolagsordningen ej tillåter bistånd av utomstående ombud på stämma.

Dessutom kan erinras om att CA uttryckligen fastslagit aktieägares rätt att utse vem han önskar till ombud.

Mycket talar sålunda för att förbjuda bolagsordningsklausuler av typ »till ombud må endast aktieägare utses»; kanske kan man hoppas att dessa klausuler sättes ur spel genom en framtida nordisk aktiebolagslag.

3. Fullmaktens form

Enligt ABL 120 § fordras att fullmakten är skriftlig och dagtecknad eller att den ges muntligen av aktieägare på stämman. Det krävs icke att den skriftliga fullmakten skall vara bevittnad;²⁸ datering måste finnas på grund av fullmaktens begränsade giltighetstid (se nedan under 4).

Norsk rätt föreskriver att fullmakt skall vara skriftlig och daterad, NASL 72 § 2 st. AG 134 § 3 st kräver skriftform. Dansk och finsk aktiebolagslagstiftning medger bolagsstämman fri prövningsrätt. Skriftlig fullmakt anses dock vara den naturliga formen.²⁹

Andra fullmaktsformer än de sålunda nämnda godkännes alltså inte för svensk rätts del. Muntlig fullmakt enligt AvtL 18 § duger ej: uppdragets existens måste tydligt framgå av meddelande från fullmaktsgivaren.

A. TELEGRAFISK FULLMAKT

ABL nämner intet om telegrafisk fullmakt. Advokatsamfundet föreslog i sitt remissyttrande att även denna typ av fullmakt skulle upptagas i lagtexten. DepCh ansåg emellertid, att det inte fanns något praktiskt behov av en sådan regel.³⁰ Sistnämnda åsikt kan ha visst fog för sig, eftersom kallelse och föredragningslista vanligen kommer aktieägare tillhanda i god tid före stämman.

DepCh:s yttrande ger ingen antydning om hur en telegrafisk fullmakt skulle stå sig vid en rättslig prövning, exempelvis i ett klanderfall. Å ena sidan kan man hävda, att ABL vanligen uttömmande reglerar frågor av

²⁸ Rodhe, Aktiebolagsrätt s. 115.

³⁰ TSA 1941 s. 263, KProp 1944:5

²⁹ Taxell, Aktierätt s. 52.

s. 356.

formell natur och att därför lagens uppräknade tillåtna fullmaktstyper är komplett. Å andra sidan kan bestämmelserna om rättegångsfullmakts överbringande genom telegram anföras som indicium på att även fullmakter som kräver viss form kan ersättas med telegram.

Parallellen med rättegångsfullmakten är dock tvivelaktig, då det finns speciella föreskrifter för expediering av telegram med rättegångsfullmakt. Det synes dock som om jurister med bolagsrättslig verksamhet är benägna att godtaga en telegrafisk röstfullmakt. Det kan otvivelaktigt inträffa situationer då en aktieägare är betjänt av möjligheten att sända en dylik fullmakt. Mycket talar för att en telegrafisk fullmakt skall likställas med skriftlig vid dessa sällsynta tillfällen.

Det kan tilläggas att samma oklarhet i fråga om telegrafisk rösträttsfullmakt råder i de delstater i USA där skriftform fordras. I Ohio stadgas dock i lag att sådan fullmakt uppfyller formkravet.³¹

Ett definitivt ställningstagande kräver emellertid en utredning om skriftkravets betydelse i praktiken.

B. ALLMÄNT OM SKRIFTKRAVETS BETYDELSE

I storbolag, där majoriteten grundas på fullmakter som insamlats bland aktieägarna, är man noga med att kontrollera att fullmakterna är formellt riktiga. Man vill ej riskera att stämmobeslut rubbas på grund av sådana fel. Även i dylika bolag händer det dock att man — särskilt när det gäller ansedda och betrodda personer — icke kräver fullmakt. Möjligen anhåller man om fullmakt i efterhand om den saknas.

I de mindre bolagen går det i regel inte så formellt till som i de större. De formella reglerna tycks bli aktuella först vid en konflikt; vanligen nöjer man sig med den personkännedom som regelmässigt råder inom en sluten krets av aktieägare och godkänner välkända ombud utan närmare prövning av deras behörighet.

Reglerna om föranmälan kan spela en viss roll; tillgängliga fullmakter kan vid anmälan granskas och formella oegentligheter rättas till. De fullmakter som företes vid stämman är i stort sett vad som återstår att pröva innan röstlängden kan godkännas. Vid mindre bolagsstämmor uppgöres måhända röstlängden vid stämman och bland de göromål som är förknippade därmed kan fullmaktsprövningen komma i bakgrunden och bli mindre noggrant utförd.

Det förhåller sig i själva verket så, att man utan större risk kan kosta på sig att overse med formkraven på fullmakt. Först och främst beror detta på att det icke finns någon regel om att fullmakterna måste bifogas

³¹ Hornstein 1 s. 422 m. not 45.

stämmoprotokollet. En sådan bestämmelse föreslogs bli införd i ABL, men slopades efter remisskritik. Flera remissinstanser ansåg nämligen att den föreslagna bestämmelsen saknade egentligt värde och var föga praktisk.³² Lagens ståndpunkt medför att fullmakterna inte ens behöver fogas till protokollen då dessa insändes för registreringsåtgärd till PRV.

Detta betyder att det endast är bolagsstämman som behöver ta ställning till formellt felaktiga fullmakter. Stämman måste vid fastställande av röstlängden avgöra om ombuden skall tillåtas rösta eller ej, 118 § 5 st. Vid sin prövning har stämman i realiteten fria händer.

För norsk rätts del har dock antytts att stämman är förhindrad att godtaga fullmakt som ej fyller formkraven.³³

Om röstlängden godkännes trots formbristen, kan de aktieägare som godkänt röstlängden icke klandra de fattade besluten.

För svensk rätts del framgår detta av ett rättsfall NJA 1932 s. 243 som rör en av samtliga aktieägare godkänd röstlängd; klandertalan av en aktieägare som känt till felet men deltagit i enhälligt beslut om godkännande av röstlängd ogillades. Beträffande formbrister i fullmakt finns ett norskt rättsfall, RT 1928 s. 342, där utslaget går i samma riktning.³⁴

Frånvarande aktieägare kan dock ingripa mot besluten. Risken för klander från deras sida är väl icke stor, särskilt som de på grund av sin utelämnelse inte varit i tillfälle att granska fullmakterna.

Det är sålunda praktiskt taget riskfritt att överse med fullmaktsreglerna och låta en stämma enhälligt godkänna en röstlängd som hänvisar till ett otillräckligt dokumenterat fullmaktsförhållande. Nackdelen härav torde inte vara påtaglig — uppstår tvist har ju stämmodeltagarna möjlighet att vägra godkännande och — om så skulle behövas — väcka klandertalan.

Men inte ens i en konfliktsituation behöver man ingripa mot ofullständig dokumentering av ombudets behörighet annat än om man misstänker att något uppdragsförhållande icke föreligger. Ett formfel kan lätt botas och ny stämma utlysas, eventuellt genom länsstyrelsens försorg. En majoritet av röster som förvärvas på grund av formfel hos motståndarsidans fullmakter är alltså icke mycket värd. Formreglerna tjäna dock ett viktigt syfte; dokumentation kan framtvingas och aktieägarna får därigenom möjlighet att hindra röstning i de fall då existensen av ett uppdragsförhållande kan ifrågasättas.

Formregeln är sålunda av ringa praktisk betydelse; det torde därför

³² KProp 1944: 5 s. 356, jfr TSA 1941 s. 263.

³³ Marthinussen, Aksjeloven s. 243.

³⁴ Jfr härtill Nial, Bolagsstämmobeslut s. 54 f., s. 110, Augdahl, Aksjeselskapet s. 361.

vara möjligt att — liksom i Danmark och Finland — helt utelämna bestämmelser om fullmakts form i ABL.

En bedömning såvitt angår den telegrafiska fullmakten ger till resultat, att en formregel för detta fall är mindre angelägen. Med hänsyn till att den telegrafiska fullmakten väl svarar mot de begränsade syften som tycks ligga bakom regeln om fullmakts skriftlighet, finns det all anledning att likställa dylik fullmakt med skriftlig.

C. MUNTLLIG FULLMAKT

Muntlig fullmakt given på stämman torde ha ett ganska snävt användningsområde. Det vanliga är sannolikt att aktieägaren antingen medtager biträde eller helt förlitar sig på ombudet och uteblir från stämman. Skillnaden mellan biträde och ombud med muntlig fullmakt är som nämnts härfin. I fall där votering icke sker kan den rentav vara omöjlig att upptäcka.

Möjligen kan man tänka sig att regeln kan vara praktisk om en aktieägare vill avvika från stämman och låta någon annan föra hans talan. Det kan då synas överflödigt att utfärda en skriftlig fullmakt. Med hänsyn till att skriftlig fullmakt i ett sådant läge utan besvär kan utfärdas och då ABL:s bestämmelse om skriftlig form i praktiken endast sällan får någon betydelse, kan det tyckas onödigt att belasta stadgandet med särskilda bestämmelser om detta slags fullmakt. En dylik regel saknas i andra undersökta aktiebolagslagar.

D. BLANKOFULLMAKT

Skriftliga fullmakter kan vara ställda till viss man eller till innehavaren.³⁵ Det vanliga torde vara att fullmakter som samlas upp bland aktieägarna för att trygga styrelsens kontrollposition eller för att genomföra beslut som kräver kvalificerad majoritet är ställda till innehavaren. Härför talar praktiska skäl. Den person till vilken en fullmakt är ställd kan få förhinder; om omröstning blir aktuell i fråga om ansvarsfrihet eller vid revisorsval kan man med hänsyn till jävsregeln i 117 § ABL icke använda sig av fullmakter som är ställda till styrelseledamot eller VD. Innehavarfullmakterna kan placeras så, att inga röster steriliseras genom tjugoprocentregeln eller motsvarande begränsningar. Aktieägare lämnar med fullt förtroende åt dem som insamlar fullmakterna, vanligen VD och styrelse, att utvälja lämpliga fullmäktige.

³⁵ Se exv. Taxell, Aktierätt s. 52, Augdahl, Aksjeselskapet s. 308.

Vid mera personliga röstuppdrag förekommer naturligtvis att rösträttsfullmakter ställes till viss man, särskilt i sådana fall där den aktieägare som skall representeras tar initiativet.

I norsk rätt godtages icke sådana blankofullmakter — rimligtvis måste också innehavarfullmakter avses — som insändes till bolaget; likaså är fullmakter som lyder på bolaget otillättna, NASL 72 § 2 st.

Förbudet motiveras med att bolaget självt är förhindrat att utöva rösträtt på stämman. Härvid hänvisas till NASL 38 § 4 st, som dock handlar om egna aktier.³⁶ Häremot finns intet att invända när det gäller fullmakter som är ställda till bolaget. Det skulle nämligen leda till orimliga konsekvenser om bolaget finge rösta på den egna stämman.³⁷

Det är emellertid icke lika självfallet att man skall underkänna fullmakter som aktieägare insänder till bolaget för vidare befordran till en fullmäktig. I detta fall uppstår inga principiella svårigheter av den typ som kan uppkomma om bolaget självt skall rösta på den egna stämman. Att fullmakterna sändes till bolaget torde närmast grunda sig på praktiska skäl. Därtill kommer att regeln lätt kan kringgå. Fullmakterna kan exempelvis skickas till någon styrelseledamot personligen. Blankofullmakter som insänts till bolaget kan användas sedan de väl ifyllts. Det är ju svårt att visa vem som fyllt i fullmakten och när han gjort det.³⁸

Ytterligare ett motiv för regeln torde vara att hindra uppkomsten av typiska jävssituationer för styrelse och VD. Marthinussen hänvisar till ett rättsfall RT 1929 s. 1038 där ett ansvarsfrihetsbeslut förklarades ogiltigt då en underlydande till disponenten med hjälp av till den senare insända blankofullmakter genomdrivit beslutet.³⁹ Dylika jävssituationer torde emellertid sällan uppkomma.

4. Fullmaktens giltighetstid⁴⁰

Man kan skilja mellan generella fullmakter att tillsvidare föra aktieägarens talan på bolagsstämmor i ett bolag och speciella fullmakter, som endast gäller viss bolagsstämma.⁴¹ Vid förarbetena till ABL var särskilt den generella fullmakten föremål för uppmärksamhet. Man pekade på, att aktieförvärvare ofta underlät att införa sina förvärv i aktieboken. Detta medförde att rösträtt kunde komma att utövas på grund av generell fullmakt för aktieposter som kanske sedan längre tid tillbaka bytt ägare.⁴²

³⁶ Marthinussen, Aksjeloven s. 243.

³⁷ Jfr Nial, Studier s. 18.

³⁸ Jfr Tunc s. 136.

³⁹ Se not 36.

⁴⁰ Se även ovan s. 85.

⁴¹ Jfr Krenchel s. 275.

⁴² Jfr Söderström, Anteckningar s. 564.

För att hindra sådan obehörig rösträttsutövning föreslog lagberedningen bl. a. att fullmakt ej skulle gälla för stämma som började senare än tre år efter fullmaktens utfärdande.⁴³

Detta förslag vann ej anklång hos de remissinstanser som företrädde näringslivets intressen. Det var betydelsefullt

att trygghet funnes för att näringslivets utveckling finge pågå i lugn. För befordrande av detta lugn vore det i stora och väl ansedda bolag brukligt, att aktieägare deponerade aktier⁴⁴ för utövande av rösträtt hos styrelsen eller hos en s. k. aktieägareförening. Skulle förslaget om fullmaktspreskription bli genomfört, bleve det för bolagen nödvändigt att ideligen oroa aktieägarna med framställningar om nya fullmakter. I dåliga tider bleve säkerligen hänvändelserna ofta nog resultatlösa och i stället lämnades fältet öppet för spekulatörer.⁴⁵

Lagrådet ansåg sig inte vilja tillstyrka bestämmelsens uteslutande, då det icke kunde anses tillfredsställande, att rösträtt utövades för någon, som kanske sedan lång tid icke vore aktieägare. Men då den föreslagna tiden under vissa förhållanden ansågs väl kort, förordades en förlängning av giltighetstiden till fem år.

DepCh följde detta kompromissförslag.⁴⁶ Enligt ABL 120 § gäller fullmakt sålunda ej på stämma som börjar senare än fem år efter dess utfärdande. Tidsangivelsen medför att fullmakten måste vara daterad. Muntlig fullmakt kan naturligt nog endast användas på den ifrågavarande stämman.

Det tycks som om tidsbegränsningen vore ett unikt drag i den svenska aktiebolagsrätten. I de flesta andra länder föreligger ingen sådan begränsning.

Amerikansk rätt utgör dock ett undantag. Fullmaktsinsamling är sålunda vanligen reglerad av SEC:s regler, vilka endast tillåter fullmakt för en stämma i taget.⁴⁷ Mera om de amerikanska reglerna nedan.

NASL 72 § 3 st innehåller emellertid en tolkningsregel, som här kan vara av intresse.

Mötefullmakt anses å gjelde bare førstkommende generalforsamling, med mindre det tydelig fremgår av fullmakten at noe annet er ment.

Den i övrigt stränga och formella norska lagen inskrider sålunda inte mot långtidsfullmakter. Förklaringen härtill är, att det i norsk rätt knappast kan förekomma att annan än aktieägare är legitimerad att rösta. Som nämnts framtvingsas ständig aktualitet hos aktieboken genom ett samspel mellan skatterättsliga och bolagsrättsliga regler.⁴⁸

⁴³ Motiv 1941 s. 504 f.

⁴⁴ Felskrivning för fullmakter, jfr ovan s. 80 vid not 4.

⁴⁵ KProp 1944: 5 s. 355.

⁴⁶ a. a. s. 356.

⁴⁷ Rodhe, Vem bestämmer s. 300, Hornstein 1 s. 425.

⁴⁸ Se ovan s. 160 f.

Ej heller i England, USA eller Frankrike uppkommer några oöverensstämmelser mellan ägarförhållandena och registret. Detta beror på att aktiebolagsrätten i dessa länder bygger på certifikatsystemet. Införingen i registret är således avgörande för aktiens övergång till ny ägare. Under sådana omständigheter är det helt naturligt att registret blir rättvisande.⁴⁹ Några svårigheter att ta reda på om fullmakterna är utfärdade av de aktuella ägarna föreligger inte. Därför kan man i dessa länder tillåta permanenta fullmakter.⁵⁰

I västtysk rätt har man inte heller haft någon anledning att begränsa fullmaktens giltighetstid. Detta beror på att man inte använder röstfullmakt i samma utsträckning som i andra länder; i stället överlåter man aktien till någon annan för att denne skall kunna rösta i eget namn efter legitimationsöverlåtelse.⁵¹ Tidsbegränsning blir i stället aktuell då det gäller legitimationsöverlåtelse, särskilt vad beträffar bankernas röstning för deponerade aktier.⁵²

I finsk och dansk (samt västtysk) rätt kan det dock förekomma att registret icke utvisar de aktuella ägarförhållandena. Den enda möjligheten att hindra utnyttjande av legitimation som ej överensstämmer med de verkliga förhållandena är anteckning av styrelsen i aktieboken, när styrelsen erhåller tillförlitlig vetskap om överlåtelsen. Att man därigenom inte funnit något effektivt remedium synes klart. Man kan vanligen inte förhindra att rösträtt utövas på grundval av fullmakter från personer som upphört att vara aktieägare; sådana fullmakter har ju egentligen förfallit.⁵³

Taxell anför med hänvisning till Rodhe att fullmakt enligt svensk rätt kan användas ända tills ny aktieägare införts i aktieboken.⁵⁴ Detta yttrande förefaller att sättas i motsättning till den av Taxell hävdade uppfattningen att den legitimerade personens fullmakt endast gäller så länge denne är aktieägare.

Någon olikhet mellan svenska och finska rättsregler på detta område föreligger dock icke. I bägge fallen är det fullt klart att endast aktieägare äger rösta på stämman medelst fullmakt; i svensk lag är detta t. o. m. tydligare utsagt än i finsk. Rodhe har ej, som Taxell antyder, velat framföra någon åsikt i rättsfrågan, utan blott menat att de faktiska möjligheterna att hindra röstning i sådant fall är små. I senare upplagor har Rodhe förtydligat sin framställning; uttalandet lyder numera: »En fullmakt kan på detta sätt *i praktiken* användas, ända tills ny ägare införts i aktieboken.»⁵⁵

I finsk och dansk rätt har alltså problemet praktisk betydelse. Även här vore en tidsbegränsning måhända på sin plats. Behov av en dylik

⁴⁹ Se ovan s. 156 ff.

⁵⁰ Tunc s. 115 f.

⁵¹ Jfr ovan s. 72.

⁵² Se ovan s. 73 f.

⁵³ Jfr ovan s. 158 f.

⁵⁴ Aktierätt s. 53.

⁵⁵ Aktiebolagsrätt s. 116, kursiverat här.

regel torde i varje fall föreligga i Danmark, där fullmaktsinsamling enligt uppgift utnyttjas som koncentrationsmetod.⁵⁶

Tidsbegränsning av samma skäl som ligger bakom den svenska regeln synes alltså blott vara aktuell i Danmark och Finland, medan regeln av olika skäl kan undvaras i övriga undersökta rättssystem.

Detta utesluter givetvis icke att andra hänsyn kan motivera införandet av tidsbegränsade fullmakter. I USA förekommer som nämnts dylik tidsbegränsning i den federala börslagstiftningen.⁵⁷ Även i delstaternas lagstiftning förekommer klausuler som begränsar giltighetstiden, stundom med möjligheter att förlänga denna. Sålunda stadgas i staten New York att rösträttsfullmakt gäller för 11 månader »unless a longer period is specified therein».⁵⁸

Bakom dessa regler ligger troligen en avsikt att öka aktiespararnas reella inflytande. De förhoppningar som man i sådant avseende hyst har väl knappast infriats i någon större utsträckning.

5. Fullmäktigens kompetens

Fullmakt att utöva rösträtt på bolagsstämma har underkastats viss särreglering i ABL. I övriga avseenden måste allmänna fullmaktsregler tillämpas.⁵⁹ Det är inte helt säkert att dessa bestämmelser, som huvudsakligen återfinnes i kap. 2 AvtL, kan anpassas till denna typ av fullmaktsförhållanden. Avvikelser kan bli nödvändiga.

A. DIREKTIV I FULLMAKTEN

Enligt 10 § 1 st AvtL blir huvudmannen bunden av vad fullmäktigen inom fullmaktens gränser företar i huvudmannens namn. Om ombudet får generell fullmakt att rösta innebär detta att bolagsstämmans beslut binder huvudmannen såsom om han själv hade röstat.

Anges i fullmakten hur röstning skall ske blir huvudmannen ej bunden vid beslut som tillkommit genom att ombudet röstat annorlunda än fullmakten ger besked om. Detta betyder att huvudmannen — om förutsättningarna för klandertalan i övrigt är uppfyllda — kan få stämmobeslutet ändrat.

Taxell anför emellertid:

⁵⁶ Se ovan s. 72 not 51.

⁵⁷ Se ovan s. 69.

⁵⁸ Hornstein I s. 425.

⁵⁹ Marthinussen, Aksjeloven s. 244, Taxell, Aktierätt s. 52.

Även om de (direktiven) skulle ha angivits i själva fullmakten och därigenom kommit till bolagsstämmans kännedom, påverkar deras åsidosättande icke bolagsstämmans beslut.⁶⁰

Taxell anser sålunda att rättshandlingen, dvs. röstningen omedelbart binder huvudmannen, även om den faller utanför fullmaktens gränser. Vad fullmäktigen själv gjort eller underlåtit skall oavsett fullmaktens innehåll tillgodoräknas aktieägaren. Ståndpunkten synes svårförklarlig: varför skulle uttryckliga föreskrifter i en fullmakt icke behöva beaktas vid omröstning till beslut?

Fullmakten skall ju företes på stämman och godkännas i samband med röstlängdens fastställande; detta innebär att eventuella föreskrifter blir kända. Det kan anmärkas, att formulär för insamlade fullmakter i USA enligt SEC:s regler skall bereda möjlighet för aktieägaren att utmärka huruvida han vill rösta för eller emot styrelsens förslag.⁶¹ Motsvarande gäller också i England enligt reglerna för London Stock Exchange.⁶² Dessa direktiv måste naturligtvis bolaget och ombudet beakta.⁶³

Enligt min mening finns det ingen anledning att avvika från den grundläggande regeln i 10 § 1 st AvtL när det gäller röstfullmakter. Om aktieägaren önskar säkerställa att rösträtten utövas på visst sätt bör han ha möjlighet att gardera sig genom anteckning på fullmakten. Han kan exempelvis genom ett röstavtal som sanktioneras med stränga viten ha förbundit sig att rösta på visst sätt och bli förhindrad att infinna sig. Det behandlade problemet är inte av någon större praktisk betydelse då uttryckligen angivna direktiv i röstfullmakter av allt att döma icke förekommer i nämnvärd utsträckning i svensk bolagspraxis.⁶⁴

B. DIREKTIV SOM EJ FRAMGÅR AV FULLMAKTEN

Blir aktieägaren—huvudmannen bunden av röstningen om aktieägaren givit ombudet föreskrifter vid sidan om fullmakten som ombudet ej rättat sig efter? Om man tillämpar 11 § 1 st AvtL blir aktieägaren bunden om den gentemot vilken rättshandlingen företogs — bolaget — icke insåg eller bort inse begränsningen i ombudets befogenhet; är bolaget däremot i ond tro skall aktieägaren kunna angripa beslutet.

Dylika direktiv förekommer i varje fall vid mera personliga fullmaktsförhållanden. Möjligen kan regeln också bli aktuell i samband med full-

⁶⁰ Taxell a. st.

⁶¹ Baker-Cary s. 175, 223, Hornstein 1 s. 423, jfr ovan s. 70 vid not 33.

⁶² Gower s. 442 f.

⁶³ a. a. s. 444.

⁶⁴ Jfr även Tunc s. 112.

maktsinsamling, exempelvis om fullmäktigen använder fullmakten på annat sätt än som utlovats vid insamlandet.

Den vanliga åsikten synes vara att en sådan instruktion till ombudet under alla förhållanden är bolaget ovidkommande.⁶⁵ Även Taxell intar denna ståndpunkt och motiverar den på följande sätt:

Man kan icke åberopa bestämmelserna i AvtL kap. 2 om följderna av att en fullmäktig överskrider sina befogenheter. Det är icke nu fråga om att ingå avtal eller företaga annan rättshandling för aktieägaren-huvudmannens räkning. Det föreligger icke tillräckliga skäl att utsträcka AvtL:s regler till de fall som det nu är fråga om — beslut av ett organ i ett aktiebolag.⁶⁶

Det första »argumentet», att röstning inte är en *rättshandling*, utgör ett skolexempel på ett juridiskt tolkningsresonemang, som grundas på en dold värdering.⁶⁷ Det är ju inte en gång för alla klart vilken innebörd det mångomstridda rättshandlingsbegreppet har. De försök till definitioner som gjorts manar icke till efterföljd.⁶⁸

I själva verket har Taxell enbart sökt finna en lämplig rättsregel för den aktuella situationen. Därvid har han kommit till resultatet att 11 § 1 st AvtL ej bör avse röstfullmakt. Detta har han sedan *uttryckt* i form av påstående om vad röstning »juridiskt» egentligen är. Om de bakomliggande övervägandena icke redovisas saknar alltså det anförda skälet reellt innehåll. Det är visserligen riktigt att reglerna i fullmaktskapitlet huvudsakligen är avpassade för ömsesidigt förpliktande avtal men något hinder för att tillämpa dem i andra situationer där fullmakt användes föreligger icke. Fullmaktens regler är avsedda att gälla över hela det förmögenhetsrättsliga fältet och kan stundom analogt tillämpas även i andra sammanhang.

Det andra argumentet är att det rör sig om beslut av ett bolagsorgan. Detta kan ge anledning att jämkna på de vanliga reglerna. Det kan behövas enkla och praktiska regler som inte lämnar någon i osäkerhet om beslutets giltighet. Redan före klanderfristens utgång bör man kunna fastställa att ingen felaktighet vidlåder beslutet. Sådana överväganden torde ligga bakom doktrinen ställningstagande till det behandlade problemet.

Även ur en annan synpunkt bereder lagrummet svårigheter; det talas om en tredje man som skall vara i god eller ond tro. I röstningssituationen är det bolaget som intar tredje mans plats. Då uppkommer frågan vilken eller vilka personers insikt som grundar god respektive ond tro hos bolaget. Eftersom stämmans ordförande har sista ordet i rösträttsfrågor

⁶⁵ Augdahl, Aksjesselskapet s. 313 f.

⁶⁶ Aktierätt s. 54.

⁶⁷ Bolding, Skiljeförfarande s. 99 f. m. hänv.

⁶⁸ Se exv. Almén-Eklund s. 96.

sedan röstlängden väl godkänts,⁶⁹ kan det måhända antagas att det är hans insikt som blir avgörande.

Man kan troligen utgå ifrån att instruktioner av detta slag förekommer ganska sällan. Ännu mera sällsynt torde vara att de är kända av andra än aktieägaren och ombudet. Men det kan t. ex. inträffa att ett aktieägarombud i ett fåmansbolag röstar mot huvudmannens intentioner och detta står klart för de inblandade eller att ett ombud använder av styrelsen uppsamlade fullmakter till att stödja en oppositionell grupp.

Med hänsyn till 11 § 1 st AvtL skulle man i ett sådant fall — om man ville undvika klandertalan — räkna rösterna som avgivna enligt huvudmannens intentioner. Beslutet kan bli avhängigt av huvudmannens instruktion, som ofta är dåligt dokumenterad och som andra än ombudet blott har vag kunskap om. Även om instruktionen kan rekonstrueras kan det vara svårt att följa den i en situation, där nya omständigheter har tillkommit.⁷⁰

Dessa överväganden motiverar enligt min mening en regel att stämmbeslut inte skall beröras av aktieägarens direktiv till ombudet. I nordisk doktrin torde detta som nämnts vara den vedertagna uppfattningen.

Frågan aktualiserades i ett danskt rättsfall, UfR 1926 s. 1012, men kom dock ej under domstolens bedömning.⁷¹

Den i röstfullmakter stundom ingående lokutionen »ombudets laga åtgärder godkännes» torde vara avsedd att utmärka att några särskilda direktiv rörande röstningen inte givits.⁷² Bolaget behöver ej bekymra sig om ombudets befogenhet, eftersom aktieägaren i förväg förklarat sig vilja acceptera ombudets röstning. Enligt den här företrädde åsikten är en sådan bestämmelse onödig. Man behöver endast ta hänsyn till uttryckliga anvisningar i fullmakten eller kompletteringar till denna — exv. genom meddelanden till bolaget.

6. Återkallelse av fullmakt

AvtL:s regler härom aktualiseras även då det gäller röstfullmakt. Liksom för fullmakt i allmänhet⁷³ gäller för röstfullmakt att den när som helst kan återkallas.⁷⁴

⁶⁹ Jfr Cavallin s. 389 ff., Krenchel s. 263.

⁷⁰ Jfr Augdahl, Aksjeselskapet s. 313 f.

⁷¹ Se nedan s. 201.

⁷² A 1, 1a, 5, 7-1, 7-2, 9, 11, 12, 13, 14, 15.

⁷³ Almén-Eklund s. 59.

⁷⁴ Taxell, Aktierätt s. 53, Augdahl, Aksjeselskapet s. 179, Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 44, jfr Gower s. 443 f., Tunc s. 135.

Bestämmelser i bolagsordning om att återkallelse endast behöver beaktas av bolaget om den sker viss tid före stämman förekommer i engelsk rätt; de hindrar ej aktieägaren att själv utöva rösträtt vid stämman eller vidtaga åtgärder mot ombudet.⁷⁵

Mig veterligen förekommer sådana bestämmelser ej i Sverige. De torde ej kunna intagas i en svensk bolagsordning. Det kan anmärkas att återkallelsemöjligheten ofta påpekas för aktieägaren i de formulär som användes vid fullmaktsinsamling.

Återkallelse bör kunna ske enligt de normer som gäller för fullmakter i AvtL. Sålunda kan en fullmakt alltid återkallas genom meddelande till bolaget, 12 § 2 st och 13 §, såvida den inte förstöres eller återtages enligt vanliga regler om skriftlig fullmakt i 16 §.

Likaså torde stå klart att en ny fullmakt innefattar en återkallelse av den föregående om intet annat sägs. Ej heller torde det behöva råda någon tvekan om att personlig närvaro på stämma in dubio innebär att röstfullmakt för ifrågavarande stämma icke gäller.⁷⁶ Mera problematisk är frågan huruvida en fullmakt som gäller för flera stämmor framåt automatiskt förfaller om fullmaktsgivaren infinner sig på en enstaka stämma.

Rädsla för sådan verkan av personlig närvaro kan föranleda att en klausul av följande lydelse inryckes i fullmakten:

Denna fullmakt gäller till den 1 juni 1964 utan hinder av att jag under tiden dessförinnan må vid en eller flera bolagsstämmor personligen deltaga.⁷⁷

Taxell menar att fullmakten i en sådan situation förfaller om aktieägaren utövar de i aktierätten liggande befogenheterna på ett sådant sätt, att det framgår att fullmäktigen icke mera är behörig.⁷⁸ Frågan skulle sålunda vara att bedöma efter omständigheterna i det särskilda fallet.

En sådan avvägning skulle i praktiken vålla osäkerhet; rättsregler som ger klara och otvetydiga besked är naturligtvis lättare att tillämpa. Mycket tycks då tala för en regel att fullmakten skall förfalla. En aktieägare kanske ofta ingriper personligen för att i framtiden själv föra sin talan. Men i bolag där fullmaktsinsamling sker kan det däremot vara en ren tillfällighet att en aktieägare som sänt in fullmakt bevisar stämman.

Ofta formuleras fullmakten så att den avser de stämmor där aktieägaren inte är personligen närvarande eller representerad genom annat ombud. Ibland tillägges att fullmakten gäller tills den återkallas. Hur skall man tolka sådana klausuler: tränger de ut en eventuell regel om att fullmakten förfaller efter personlig närvaro av aktieägaren? Gäller dessa fullmakter även efter det att aktieägaren personligen deltagit vid en enstaka stämma? Om svaret blir jakande uppkommer en skillnad i behandlingen mellan så-

⁷⁵ Gower s. 444.

⁷⁶ Jfr Gower a. st.

⁷⁷ A 3.

⁷⁸ Aktierätt s. 53.

dana fullmakter som innehåller och sådana som saknar bestämmelse som kan tolkas så att fullmakten ej skall förfalla.

Enligt min mening är en regel av innebörd att aktieägarens personliga närvaro *inte* räknas som återkallelse av fullmakt för längre tid att föredra. Detta innebär, att en uttrycklig återkallelse måste vidtagas av aktieägaren om han i fortsättningen inte önskar bli företrädd enligt fullmakten.

För en sådan regel talar praktiska och regeltekniska hänsyn: alla långtidsfullmakter blir enhetligt bedömda. Det kan tilläggas, att det i vissa stater i USA förekommer lagregler av motsvarande innebörd.⁷⁹

Regeln torde främst få betydelse då ljust intresserade aktieägare tillfälligtvis infinner sig på någon stämma. Aktieägare som önskar bli företrädd av annan än det tidigare utsedda ombudet sörjer väl för att han i fortsättningen representeras på annat sätt. Därigenom anses ju den tidigare fullmakten återkallad.

7. Fullmakten och ABL:s rösträttsregler

A. LEGITIMATION OCH FÖRSÄKRAN

Ett ombud för en aktieägare måste visa att han är fullmäktig på sätt som stämman godtar och dessutom måste det konstateras att huvudmannen är inregistrerad aktieägare.

Konsekvenserna av regeln om äganderättsförsäkrans i ABL 115 § blir, att fullmäktigen måste vara beredd att styrka sin huvudmans äganderätt med en försäkrans första gången huvudmannen röstar på stämman. I fortsättningen räcker det att vara beredd att anskaffa en förklaring från huvudmannen att denne fortfarande är ägare till aktieposten. Sådan försäkrans skall föreläggas stämman om begäran framställts hos styrelsen senast fem dagar dessförinnan av ägare till minst 1/10 av aktiekapitalet; om sådan begäran skall styrelsen genast underrätta den berörde aktieägaren.

Liksom tidsbegränsningen är också äganderättsförsäkrans avsedd att hindra inkongruens mellan ägarförhållanden och legitimation då ombud uppträder på stämma.⁸⁰

B. RÖSTRÄTTENS PLACERING PÅ OMBUD

Ingenting hindrar ett ombud från att företräda mer än en aktieägare.⁸¹ En bolagsordningsbestämmelse som sätter några gränser i detta hänseende

⁷⁹ Hornstein 1 s. 426 vid not 69.

⁸¹ Taxell, Aktierätt s. 54; jfr UfR 1966

⁸⁰ Motiv 1941 s. 490, jfr ovan s. 163.

s. 465.

är inte förenlig med ABL 119 §. I finsk rätt anses det emellertid tillåtet med bolagsordningsbestämmelser som medför, att ett ombud ej får företräda mer än ett visst antal aktieägare.⁸²

Ombudet kan ej hindras att rösta på olika sätt för olika huvudmän. Fullmaktsgivaren kan ju föreskriva normer för röstningen i fullmakten eller instruera ombudet att rösta på visst sätt, något som ovan utförligt behandlats. För övrigt torde sådan splittrad röstning sällan förekomma i praktiken.

Däremot kan en aktieägare icke rösta på ett sätt för vissa av sina aktier och på annat sätt för de andra, exempelvis genom att anlita ett eller flera ombud.⁸³ Röstningen för den egna aktieposten måste vara enhetlig. Något lojalt skäl till dylik röstsplittring kan knappast tänkas.⁸⁴

Dessutom anses det att man icke kan fördela sina röster så att man exempelvis röstar personligen för viss del och genom ombud för viss del eller så att man fördelar röstningen mellan flera ombud.⁸⁵ Anledningen till detta ställningstagande torde vara, att det finns risk för att man genom dylika transaktioner kringgår röstkvotsbegränsningar av typ tjugoprocentsregeln.⁸⁶

Annorlunda är läget i engelsk rätt enligt CA sect. 136 och 138. Enligt sect. 138 behöver aktieägare ej rösta på samma sätt för samtliga aktier. Likaså kan enligt sect. 136 samma aktieägare företrädas av flera ombud. Det senare gäller dock endast public companies. Dessa regler avser av allt att döma att underlätta för i aktieboken registrerade bulvaner (nominees) att rösta för olika uppdragsgivare.⁸⁷ Nomineeregistreringen har till uppgift att göra certifikatsystemet mera lätthanterligt.⁸⁸

C. TJUGOPROCENTSREGELN

Vid tillämpningen av bestämmelser av typ tjugoprocentsregeln kan röstning genom ombud bereda problem. ABL ger emellertid klart besked om hur problemen skall lösas. Enligt 119 § 1 st 4 pkt gäller lagens begränsning utövning av rösträtt för *egna och andras* aktier. Motsvarande bör gälla för bolagsordningsklausuler av detta slag.⁸⁹

Röster utöver det angivna maximum steriliseras sålunda oavsett att ett ombud röstar såväl för andra aktieägare som för egen räkning. Bestämelsen är väl avpassad efter vad som angivits vara röstkvotsbegränsning-

⁸² Taxell, Rättsskydd s. 121.

⁸³ Se not 81.

⁸⁴ Nial, Studier s. 31 not 50, Borum, Stemmeretten s. 256 not 4.

⁸⁵ Nial, Aktiebolagsrätt s. 160, Sindballe s. 224, Krenchel s. 275, Taxell, Aktierätt s. 55, Borum, Stemmeretten s. 256 not 4, Torp s. 236, Hamiaut s. 135.

⁸⁶ Se hänv. t. Taxell, Krenchel och Torp i föreg. not.

⁸⁷ Gower s. 443 not 75, s. 451, Magnus-Estrin s. 141.

⁸⁸ Jfr nedan s. 259.

⁸⁹ Jfr Taxell, Aktierätt s. 41.

ens syfte, nämligen att hindra att inflytandet i bolaget kommer att ligga hos för få personer.

För norsk och dansk rätts del har emellertid en annan lösning förordats i doktrinen, nämligen att ombudet skall ha sammanlagt så många röster som de enskilda aktieägarna kunde ha avgivit om de var för sig varit personligen närvarande förutom de egna rösterna.⁹⁰

När ett ombud röstar på olika sätt för olika aktieposter kan klausuler av typ tjugoprocentsregeln vålla komplikationer. Begränsningen till egna och andras aktier vilar på förutsättningen att röstning sker på samma sätt för alla aktier. Med hänsyn till syftet med tjugoprocentsregeln är det enligt min mening lämpligt att i sådant fall tillämpa regeln som om det fanns två skilda röstande. Det måste vara tillräckligt att ingen kan rösta för eller mot ett på stämman väckt förslag med mer än 20 % av avgivna röster. Väljer man en annan lösning blir det svårt att avgöra vilka röster som skall reduceras.

D. »ANTAL RÖSTANDE» VID FULLMAKTSRÖSTNING

När antalet röstande är av betydelse — nämligen i vissa fall då särskild röstpluralitet erfordras — kan två alternativ tänkas då det blir fråga om röstning genom ombud. Antingen att man räknar envar aktieägare som röstande eller att man betraktar varje stämmodeltagare som röstande.

Den senare lösningen innebär — liksom ABL:s regel om ombud i samband med tjugoprocentsregeln — att resultatet blir olika beroende på om aktieägaren själv är närvarande eller om han låter sig företrädas av ombud.⁹¹ Ett sådant resultat torde ligga i linje med det skydd för de små aktieägarna som eftersträvas. En aktieägare skall inte genom insamlade fullmakter kunna skaffa sig ökat inflytande på andra aktieägares bekostnad. Mycket synes alltså tala för att räkna varje stämmobesökare som en röstande, även om han som ombud företräder flera aktieägare.

Ledande kommentatorer förordar emellertid motsatt lösning: varje aktieägare bör räknas som röstande i dylika situationer.⁹² För denna regel talar att komplikationer ej uppkommer om ombuden röstar på olika sätt för olika aktieägares räkning. Sådant splittrad röstning av ombud torde dock vara sällsynt.

Den vedertagna regeln är emellertid överlägsen den motsatta lösningen främst därigenom att besöksfrekvensen på stämman — som ju kan påverkas av tillfälliga omständigheter — aldrig kan bli avgörande för utgången.

⁹⁰ Marthinussen, Aksjeloven s. 243, Borum, Stemmeretten s. 257, jfr Augdahl, Aksjeselskapet s. 313.

⁹¹ Jfr Taxell a. a. s. 54 f.

⁹² SWN s. 368, Rodhe, Aktiebolagsrätt s. 116; jfr NJA 1963 s. 431.

E. JÄVSREGLERNA

För att hindra att jävsreglerna kringgås måste man naturligtvis också låta dem omfatta ombud. Dels måste jäviga röstande träffas av bestämmelserna även i egenskap av ombud, dels bör ombud för jäviga personer utestängas från röstning.⁹³ Jäv enligt 117 § 1 st vid frågor rörande avtal, rättegång etc. mellan personen ifråga och bolaget samt vid avtal etc. med annan där personen äger väsentligt intresse i frågan träffar enligt vad som direkt utsäges bägge dessa kategorier av ombud.

Jävet för styrelseledamot och VD i ansvarsfrihetsfrågan och vid revisorsval, 2 st, anges ej omfatta ombud. I motiven förklaras dock att detta jäv även omfattar de nämnda personerna som ombud för andra aktieägare.⁹⁴ Rimligen bör jävsregeln i detta stycke även träffa ombud för dessa funktionärer som deltar i sådana beslut eller val.

Votering på bolagsstämma sker, som nämnts, icke särdeles ofta. Detta innebär att man ganska sällan har anledning att på stämma beakta jäv enligt 117 § 2 st som ju endast avser deltagande i beslut. Sådant jäv brukar sällan anmärkas i bolagsstämmoprotokollen; man nöjer sig med att påpeka att samtliga beslut var enhälliga.⁹⁵

Då votering sker blir förhållandena annorlunda. Röster som avges av VD eller styrelseledamöter eller ombud för dessa måste frånräknas och detta anmärkas i protokollet. Om inte jävsregeln sättes ur spel genom att alla stämmodeltagare är jäviga bör man därför tillse, att andra än styrelseledamöter och VD företräder frånvarande aktieägare för att vara helt säker på att ett revisorsval skall kunna genomdrivas eller ett ansvarsfrihetsbeslut fattas.

Om aktieägarna blott överlåter åt dessa jäviga personer att *wise* ombuden torde jävsregeln emellertid icke bli aktuell.

⁹³ Jfr Taxell, Aktierätt s. 63 f.

⁹⁴ Motiv 1941 s. 493, jfr SWN s. 341.

⁹⁵ Jfr exv. SWN s. 584.

Splittringsförbudet

1. Inledning

I detta kapitel behandlas det s. k. splittringsförbudet, dvs. det förbud att skilja rösträtten från äganderätten till aktien som anses gälla i bl. a. svensk rätt. Efter en granskning av förbudets legala underlag diskuteras skälen för ett sådant förbud. Många av dessa skäl är tämligen speciella. I de flesta fall synes splittringsförbudet dock motiverat med hänsyn till röst-rättsreglernas uppbyggnad.

Splittringsförbudet tycks i första hand avse separata överlåtelser av röst-rätt. Det är värt att undersöka huruvida man på annat sätt kan uppnå en splittringseffekt. Man skulle kunna tänka sig möjligheten att göra en rösträttsfullmakt oåterkallelig eller att överföra den aktiepost som det skall röstas för på någon annan, så att denne blir legitimerad att rösta. Gällande svensk rätts ståndpunkt torde vara, att dessa förfaranden strider mot splittringsförbudet.

De nämnda metoderna granskas dock relativt utförligt med sikte på en diskussion de lege ferenda. Det visar sig att den oåterkalleliga fullmakten låter sig bäst förena med ABL:s system, medan överföring av aktie möter större legala hinder. Man kan emellertid förmoda att hindren mot överföring av aktie i splittringssyfte icke är så särdeles effektiva i praktiken.

2. Odelbarhetsprincip och splittringsförbud

A. ODELBARHETSPRINCIPENS RÄCKVIDD ENLIGT ABL

I en del aktiebolagslagar förekommer stadganden om aktiens odelbarhet:

ABL 3 § 3 st: Aktie vare mot bolaget odelbar.

AG 8 § 3 st: Die Aktien sind unteilbar.

FABL 5 § 2 st: Samtliga aktier skola lyda å lika belopp, och får aktie icke delas.

En sådan rättsgrundsats uppträder i tysk rätt redan före 1884 års aktiebolagslagstiftning.¹ Regeln hade ursprungligen till syfte att förhindra till-

¹ Ring s. 154.

komsten av aktieandelar; sådana andelar hade medfört problem, bl. a. med hänsyn till rösträtten:

... es solle ... verhindert werden, dass die einzelnen Aktieninhaber für sich eine Zerlegung vornähmen; diese ... solle der Gesellschaft gegenüber wirkungslos sein. --- Gedeiht die Mitgliedschaft ... auf mehrere Rechtsnachfolger, so müssen diese sich über einen Träger derselben vereinigen. --- Das Grundkapital wird in Aktien und nur in solche zerlegt. Aktienantheilsurkunden, selbst durch die Gesellschaft geschaffene, sind ... nichtig ...²

Odelbarhetsprincipen fastslogs för svensk rätts del redan av Hagströmer:

Öfvergår en aktierätt till flere personer, måste dessa genom en enda person bevara och utöfva sin rätt i bolaget. Aktierätten är nämligen med hänsigt till bolaget odelbar, dvs. oaktadt den fördelning av aktierätten, som kan ega rum emellan flere, tager bolaget icke befattning med mer än en person såsom dess innehafvare.³

Principen lagfästes i 1895 års ABL och inflöt därefter oförändrad i ABL 1910 3 §. Stadgandet kommenterades icke vid förarbetena till de båda lagarna. I Söderströms kommentar förklaras regeln innebära, att man icke kan fordra utdelning för eller på bolagsstämma rösta för exempelvis 1/2 aktie och ej heller i egenskap av ägare till en sådan andel göra gällande någon rätt mot bolaget eller i bolagets angelägenheter.⁴

Enligt den av Skarstedt utgivna kommentaren innebär odelbarhetsprincipen

... att ingen kan i eller mot bolaget göra gällande rätt för viss andel i aktie.⁵

Även Kôersner intar samma ståndpunkt.⁶ Men så småningom inträder en utvidgning av principen till att avse icke blott *klyvning* av aktier i mindre andelar utan även *splittring* av aktier, vilket innebär att någon eller några av de befogenheter som följer av aktieinnehavet skiljs från de övriga.⁷ Ett praktiskt exempel härpå är att rösträtten tillägges någon annan än den som investerar sitt kapital i aktien och ur ekonomisk synpunkt är delägare. Till en början avsågs av allt att döma blott att splittringssituationen skulle behandlas *analogt* med klyvningsfallet:

Wie der Aktionär sein Anteilrecht nicht *teilen* kann, so kann er auch nicht allgemeine Mitgliederrechte davon *abspalten* wie z. B. das Recht auf Auskunft, das Stimmrecht u. dgl.⁸

² a. a. s. 154 f.

³ s. 210.

⁴ Söderström, Aktiebolag s. 122.

⁵ s. 246, jfr s. 4.

⁶ s. 84, jfr även Platou, Forelæsninger 2 s. 110 f.

⁷ Jfr terminologin hos Olsson, Aktieförvärvars rätt s. 40.

⁸ Gadow s. 26, kursiverat här.

Häriifrån är steget icke långt till att även föra splittringsfallet under lagregeln. Baumbach anför sålunda under rubriken *Unteilbarkeit*: »Einzelne Ausflüsse der Mitgliedschaft, etwa das Stimmrecht, lassen sich nicht abtrennen ...»⁹

Denna utveckling har måhända inspirerats av rättsfallet RGZ 132 s. 149, där en genom fullmakt verkställd överföring av rösträtten i samband med ett aktieköp förklarades strida mot tvingande aktiebolagsrättsliga föreskrifter. Hänvisning till odelbarhetsgrundsatsen saknas emellertid i domen.

I svensk doktrin torde benägenheten att låta odelbarhetsprincipen omfatta även splittringsfallen först komma till uttryck hos Karlgrén. Med hänvisning till det nedan refererade fallet NJA 1915 s. 590 — där odelbarhetsprincipen dock icke nämns — anför Karlgrén:

Även i en annan mening ... är aktie odelbar. En aktieägare torde icke kunna för all framtid och i alla avseenden å annan person överlåta sina förmögenhetsrättsliga anspråk i bolaget ... och likväl kvarstå som delägare med bibehållen rösträtt och övriga förvaltningsbefogenheter. Det måste nämligen anses strida mot aktiebolagslagens principer (här hänvisas till 76 § 2 st i 1910 års lag, som innehåller bestämmelsen om äganderättsförsäkran), att en person, som icke har några omedelbart ekonomiska intressen i bolaget, äger deltaga i handhavandet av dess förvaltningsangelägenheter.¹⁰

Vid förarbetena till ABL tages denna synpunkt ad notam. Ur motiven till 3 § 3 st kan citeras följande:

Denna regel innebär först och främst, att den andelsrätt i bolaget som aktien motsvarar icke kan med verkan mot bolaget delas i andelar. --- Regeln om akties odelbarhet innebär även att de i aktierätten ingående olika rättigheterna i bolaget ... icke kunna skiljas från aktierätten. Regeln hindrar dock icke, att överlåtelse kan äga rum av särskilda ur aktierätten uppkomna anspråk ...¹¹

B. KRITIK MOT SAMMANKOPPLINGEN SPLITTRINGSFÖRBUD-ODELBARHETSPRINCIP

Lagberedningens ståndpunkt i motiven till ABL 3 § 3 st kritiserar av David, som menar att det är felaktigt att odelbarhetsprincipen åberopas som ett hinder mot att rösträtt och äganderätt till aktie skiljs åt:

Det synes imidlertid vanskeligt at forstaa, hvorledes Hensynet til Aktiens Udelelighed kan paaberaabes. At en Aktie ikke maa deles, vil sige, at den ikke maa udstykkedes paa flere Hænder. Bestemmelsen er formentlig et Supplement til den i samme § indeholdte Forskrift om, at Aktier kun maa udstedes i een Størrelse. Udelelighedsprincipet synes ikke at kunne paaberaabes, hvor der ikke er Tale

⁹ s. 19.

¹⁰ Stiftelseurkund s. 25 f.

¹¹ Motiv 1941 s. 39 f., jfr Nial, Aktiebolagsrätt s. 47, SWN s. 15.

om at udstykke Aktien i flere Dele, men kun om — for kortere eller længere Tid — at adskille fra den samlede Aktieret enkelte af de Beføjelser, der hører ind under Aktieretten.¹²

David hänvisar även till att resonemanget haltar när man kommer in på de ekonomiska befogenheter, som är knutna till aktien. Här måste det enligt motiven överlätas till rättsvetenskap och rättstillämpning att avgöra i vad mån och med vilken verkan överlåtelse kan ske, som ej är totalöverlåtelse.¹³

Som David träffande påpekar, ifrågasätter lagberedningen genom sin ovan citerade utläggning av odelbarhetsprincipen möjligheten att låta annan än den som äger aktien uppbära utdelning under längre tid. En sådan tveksamhet torde knappast vara befogad. I 220 § synes ABL också utgå från att hinder icke möter mot att upplåta nyttjande- eller avkomsträtt till aktie. Avslutningsvis framhåller David:

Det maa iøvrigt forekomme uheldigt ved Behandlingen af dette Spørgsmaal at henwise til Aktiens Udelelighed; det foreliggende Spørgsmaal er et rent praktisk, der bør afgøres ud fra praktiske Overvejelser og ikke ved Henvisning til mer eller mindre omdisputable Principer.¹⁴

Även Olsson propagerar energiskt för »en differentiering av delningsbegreppet» och vill ej hänföra förbudet mot splittring under den inledningsvis anförda finska regeln.¹⁵ Liksom bestämmelsen i den jämgamla svenska lagen torde FABL 5 § 2 st avse förbud att klyva aktien i mindre andelar.

Enligt min mening finns det anledning att reagera mot att så skilda regler sammanföres under en gemensam princip. Metoden att genom förarbeten utsträcka verkningsområdet för en regel som från tidigare lag intages oförändrad synes också betänkelig.¹⁶ I detta fall måste man dock beakta, att splittringsförbudet redan tidigare torde ha varit gällande svensk rätt.

Det torde vara obestridligt, att odelbarhet som »egenskap» hos aktien närmast leder tankarna till ett klyvningsförbud, särskilt som regeln i såväl svensk som tysk rätt framträder som ett tillägg till regeln om vilket som är det minsta belopp en aktie får lyda på.¹⁷ Även i materiellt avseende kan regeln kritiseras; regeln om akties odelbarhet kan ju — såvitt gäller splittring av aktierätten — inte tillämpas utan vittgående undantag, beroende på att såväl befogenheten att uppbära vinstutdelning som vissa

¹² s. 222 not 15.

¹³ Motiv 1941 s. 40 vid not 1.

¹⁴ Se not 12.

¹⁵ Aktieförvärares rätt s. 25, 41, jfr Taxell, Aktierätt s. 32.

¹⁶ Jfr Linden s. 259.

¹⁷ Se not 12 samt Olsson, Aktieförvärares rätt s. 25,

andra ekonomiska rättigheter utan svårighet låter sig avskiljas från andra befogenheter som är knutna till en aktie.

Frågan om rösträtten kan skiljas från aktien och problemet om och i vilken utsträckning övriga ekonomiska befogenheter kan överlåtas vinner enligt min mening icke något på att behandlas tillsammans. Spörsmålet huruvida rätten till vinstutdelning, möjligheten att delta i emission etc. kan avskiljas från aktien bör i stället tagas upp i samband med bestämmelserna om vinstutdelning, emission osv. Regeln om att rösträtten inte får skiljas från aktieägarskapet i övrigt har ett starkt samband med regler som bygger på och ger uttryck för att endast aktieägare har rösträtt, ABL 114–115 §§.¹⁸ Försöket att hitta lagstöd för ett splittringsförbud i 3 § ABL är således systematiskt olämpligt. Odelbarhetsprincipen bör som tidigare inskränkas till att avse klyvningsförbudet.

Borum bygger regeln om att rösträtten icke kan skiljas från aktien på registreringsreglerna: endast den som är registrerad får rösta och endast ägaren får registreras.¹⁹ Enligt min mening har regeln här kommit i sitt rätta sammanhang. Det bör dock observeras att Borums framställning ej torde överensstämma med gällande dansk rätt.²⁰

Det kan anmärkas, att Borum inte hänvisar till den svenska odelbarhetsregeln men däremot till NASL, där man klart skiljer på delningsproblemets bägge aspekter:

De enkelte rettigheter som er knyttet til en aksje, kan ikke skilles. Dette gjelder dog ikke retten til utbytte eller andre utbetalinger og retten til å tegne aksjer i henhold til beslutning om kapitalforhøyelse ved nyttegning (30 § 4 st).

Man behandlar således bara splittringsfallet. Klyvning anses emellertid fortfarande förbjuden i norsk rätt; tidigare hade man en regel om odelbarhet.²¹ Vill man ha enkla och klara regler är det emellertid icke nog med att skilja på klyvning och splittring. Som ovan anförts bör man ej heller behandla splittringsreglerna vad beträffar rösträtt och ekonomiska befogenheter tillsammans. I amerikansk doktrin talas sålunda om »the policies against separating voting rights from stock ownership».²²

Beträffande inställningen till denna övervägande rättssystematiska fråga kan nämnas att man i engelsk rätt visserligen behandlar odelbarhetsproblem och splittringsförbud tillsammans, men i görligaste mån söker skilja frågorna åt:

CA, Table A, Art. 7: ... the company shall not be bound by or be compelled in any way to recognise ... any equitable, contingent, future or partial interest in any share or any interest in any fractional part of a share or ... any other rights in respect of any share except an absolute right to the entirety thereof in the registered holder.

¹⁸ Jfr Karlgren, Stiftelseurkund s. 26.

¹⁹ Stemmeretten s. 261.

²⁰ Jfr ovan s. 159 f.

²¹ Marthinussen, Aksjelovent s. 122, Augdahl, Aksjeselskapet s. 179.

²² Thomas s. 733.

I fransk rätt förekommer det att en odelbarhetsprincip anges omfatta såväl klyvnings- som splittringsförbudet.²³ Det händer emellertid också att man är noga med att hålla reglerna isär.²⁴

3. Motiv för splittringsförbudet

A. DELÄGARIDÉN

Ett ofta framfört argument för ett förbud att skilja rösträtten från aktien är att rösträtten med nödvändighet måste motsvaras av en kapitalinsats i bolaget. Enbart delägare skall få vara med och bestämma:

Endast den, som har det ekonomiska intresse i bolaget delägarskapet innebär, bör äga utöva medbestämmanderätt i bolagets angelägenheter genom deltagande i bolagsstämma.²⁵

Om man ... kunde skilja förvaltningsbefogenheterna från de direkt ekonomiska rättigheterna, skulle nämligen inflytandet i bolaget kunna komma att ligga hos personer utan eget intresse av bolagets framgång eller åtminstone utan ett intresse som motsvarar deras inflytande.²⁶

Une telle dissociation a toujours été considérée comme illicite parce qu'elle altère la nature juridique et fausse le mécanisme légal des assemblées générales, en permettant à des tiers non intéressés à la marche de l'affaire de voter.²⁷

Ett konsekvent fullföljande av delägaridén medför proportionalitet mellan kapitalinsats och rösträtt. Sådan är också huvudregeln i fransk rätt.²⁸ Olsson menar emellertid att delägaridén ej förfuskas genom att aktier med olika röstvärde förekommer. I den mån röstprivilegierade aktier utgives sker detta nämligen avsiktligt.²⁹ Härmed avser Olsson måhända, att bolaget har kontroll över hur stor avvikelse från proportionaliteten som sker; röstöverlåtelse aktieägare emellan skulle verka mera slumpvis.

Principen att endast delägare bör ha rösträtt utesluter röstöverlåtelse i större skala till personer som ej gjort någon kapitalinsats och därför ej har ekonomiskt intresse i bolaget. Överlåtelse av rösträtt till personer som redan är aktieägare eller har intresse i bolagets förvaltning på grund av kreditgivning till bolaget eller lån till aktieägare mot pant i aktier synes ej omfattas av dylika överväganden. I sin form av allmän och vag grundsats ger delägaridén — principen om samband mellan kapitalinsats och förvaltningsmöjlighet — ingen uppfattning om hur långt förbudet mot röstöverlåtelse behöver sträcka sig.

²³ Ripert s. 533, 799 f.

²⁴ Houin s. 206, Glattfelder s. 198 med not 15.

²⁵ Motiv 1941 s. 488, 489.

²⁶ Olsson, Aktieförvärares rätt s. 41, jft Karlgren, Stiftelseurkund s. 25 f., Borum,

Stemmeretten s. 262, Linden s. 260, Bülow s. 281.

²⁷ Noirel s. 151.

²⁸ Noirel s. 150, Ripert s. 553.

²⁹ s. 41 f. not 107.

Vissa författare anför i samband med denna princip, att man icke bör godtaga någon splittringsmöjlighet av hänsyn till övriga aktieägare. Aktieägarna bör vara skyddade mot att utomstående intressen gör sig gällande i bolaget.³⁰ Endast om man genom röstöverlåtelsen avser att kringgå förvärvsbegränsningar som aktierna är underkastade kan detta argument ha någon självständig betydelse.³¹ Aktieägarna kan ju själva från början bestämma i vilken utsträckning de vill tolerera aktieförvärv av utomstående.

B. SAMBANDET MED LEGITIMATIONSREGLERNA

Ett annat skäl mot överföringar av rösträtten är att sådana överföringar skulle göra det svårt att avgöra vem rösträtten egentligen tillkom.³² Detta argument vilar emellertid på förutsättningen att nuvarande regler för namnaktieägares legitimation i huvudsak bibehålles. Röstberättigad är ju den som införes i aktieboken efter formaliserad prövning av att han är aktieägare. Rösträtten får inte utnyttjas om det visar sig att det icke är den verkliga aktieägaren som är införd. Med nuvarande regler saknas sålunda de *tekniska* förutsättningarna för en betryggande metod att skilja aktierätt och rösträtt åt.

Någon tvekan härom behöver icke råda för svensk rätts del då ABL mycket klart, särskilt genom bestämmelsen om äganderättsförsäkran i 115 §, inskräper att endast den verkliga ägaren är röstberättigad. Motsvarande kan sägas om norsk och finsk rätt. I övriga undersökta rättssystem finns det större möjligheter till överföring av rösträtten.³³

Hindret mot splittring är emellertid långt ifrån öoverstigligt; vid behov kan lagstiftningen bereda annan än aktieägare möjlighet att utöva rösträtt. Ett exempel på detta är i svensk rätt regleringen av den testamentariska nyttjanderätten i ABL 220 §.³⁴

C. NY FÖRVÄRVARES STÄLLNING

Ett annat skäl som brukar anföras är att en rösträttsöverlåtelse i varje fall icke kan få verkan gentemot ny aktieförvärvare. Det är ju bara vissa bestämda begränsningar i aktieägarens befogenheter — såsom hembudskyldighet enligt ABL 70 § — som kan kvarstå efter en överlåtelse. Andra inskränkningar i aktierätten behöver förvärvaren icke underkasta sig. Vore splittring möjlig skulle i varje fall tvister mellan aktieförvärvare och tidigare rösträttsförvärvare lätt uppstå.³⁵

³⁰ Bülow s. 281, Sindballe s. 221, Borum, Stemmeretten s. 262 f.

³¹ David s. 211.

³² Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 42.

³³ Se nedan s. 210 ff.

³⁴ Se nedan s. 244 f.

³⁵ Olsson a. st.

Denna svårighet kan emellertid lätt lösas genom att man föreskriver deposition under splittringstiden, liksom 220 § bestämmer i fall av testamenterisk avkomsträtt.

D. KRINGGÅENDE AV LAG

Ett argument som med särskild styrka träder fram i de svenska lagmotiven är den möjlighet till kringgående av lagregler som rösträttsöverlåtelse kan öppna. Särskild vikt synes tillmätas utlänningsförbudslagen av 1916.³⁶ Detta argument torde icke väga tungt, då det lagtekniskt icke behöver bereda någon större svårighet att anpassa aktuell lagstiftning till en legal splittringsmöjlighet.

E. KOMPLIKATIONER OM SPLITTRING TILLÅTES

De primära hindren mot rösträttsöverlåtelse är sålunda legitimationsreglerna och reglerna om införing i aktieboken. En ändring härvidlag, som gör det möjligt att arrangera så att en person äger en aktie och en annan röstar för den, är givetvis tänkbar. Men detta skulle självfallet komplicera förfarandet vid förande av aktiebok.

Likaså borde en del av de lagregler som bygger på rösträttens samband med kapitalinsatsen, exempelvis vissa minoritetsskyddsregler, omredigeras så att det icke öppnas vägar att kringgå dem.

Bland de komplicerande faktorerna kan likaledes nämnas förhållandet till ny förvärvare: antingen får depositionsbevis företes vid införing av särskild rösträttshavare i aktieboken eller måste rösträttsförbehållen bli gällande också mot tredje man. Annars kan en rösträttsöverlåtelse alltför enkelt sättas ur spel.

Likaså måste det övervägas om man är beredd att taga de konsekvenser en splittringsmöjlighet kan innebära med avseende på kontrollen över aktiebolag. Tendenser att förstärka maktkoncentrationen i näringslivet kan tänkas bli följden.³⁷

4. Splittringsmetoder

Splittringsförbudet innebär för rösträtten i första hand ett förbud mot direkt överlåtelse av rösträtt utan aktie och aktie utan rösträtt. Det är

³⁶ Motiv 1941 s. 41, 674, SWN s. 16,
jfr Olsson a. a. s. 42 not 108.

³⁷ Rasting-Andersen s. 106.

dock tänkbart att använda andra metoder för att åstadkomma att någon mera varaktigt utövar rösträtt för aktie som han inte äger. Den vanliga röstfullmakten medför ju ej någon permanent splittring, eftersom den när som helst kan återkallas. Man kan diskutera åtminstone två alternativa metoder för en mera definitiv rösträttsöverföring:

1. *Oåterkallelig röstfullmakt.* Den som skall utöva rösträtten erhåller fullmakt av ägaren, som denne förpliktar sig att icke återkalla.

2. *Överföring av aktie på annan än ägaren.* Aktien transporteras på den som skall utöva rösträtten; denne kommer sålunda att framstå som aktieägare gentemot bolaget. Beroende på syftena med överlåtelsen kan man använda termerna legitimationsöverlåtelse eller bulvanskap. Gränsen mellan dessa företeelser torde i praktiken icke vara särdeles skarp.

A. OÅTERKALLELIG RÖSTRÄTTSFULLMAKT?

a. Oåterkallelig fullmakt i allmänhet

Röstfullmakten anses liksom andra fullmakter när som helst kunna återkallas.³⁸ En överföring av rösträtten som satte ombudet i en säkrare position skulle emellertid bli resultatet, om aktieägaren avstod från rätten att när som helst återkalla röstningsuppdraget.

En diskussion av denna möjlighet förutsätter i sin tur ett ställningstagande till den åtminstone i tidigare doktrin livligt diskuterade frågan om fullmakt överhuvudtaget kan göras oåterkallelig.

AvtL:s regler hindrar av allt att döma icke oåterkallelighetsförbehåll i fullmakt. Ej heller torde numera den ståndpunkten hävdas, att fullmakten enligt sitt begrepp är oåterkallelig. Dock förhåller det sig så, att idén om fullmaktens principiella återkallelighet synes helt förhärskande i varje fall bland svenska jurister. Denna uppfattning befordrar klarhet och enhetlighet i rättslivet.

En närmare diskussion av de tillfällen då rättsfiguren oåterkallelig fullmakt trots allt förekommer eller antages förekomma utvisar att några allmänna grundsatser för dessa varierande situationer icke kan uppställas inom fullmaktslärans ram. Rättsregler som ligger bakom det rättsförhållande som klätts i fullmaktens form blir avgörande.³⁹

Då den oåterkalleliga fullmakten att rösta på bolagsstämma behandlas kommer sålunda de aktiebolagsrättsliga reglerna i förgrunden.

³⁸ Jfr ovan s. 183.

³⁹ Se härtill särskilt Olsson, Den oåterkal-

leliga fullmakten samt Roos, bägge med utförliga hänvisningar.

b. Oåterkallelig röstfullmakt i nordisk rätt

Det kan till en början konstateras, att ett oåterkallelighetsförbehåll vid röstningsuppdrag måste vara *exklusivt* för att ha någon rimlig mening. Det måste alltså utestänga aktieägaren från att utse nytt ombud eller själv uppträda och utöva sin rösträtt.⁴⁰ I sådana fall döljer fullmaktsförhållandet i regel en överlåtelse av någon rättighet som tillkommer fullmaktsgivaren.⁴¹

I vårt fall bör man tydligen betrakta den oåterkalleliga fullmakten som en — eventuellt resolutivt villkorad — överlåtelse av rösträtten. Och eftersom 3 § 3 st enligt vad som framgår av förarbetena till ABL⁴² förbjuder sådan överlåtelse skulle det sålunda inte finnas något utrymme för den oåterkalleliga röstfullmakten. Ett flertal författare framhåller också, att splittringsförbudet utesluter fullmakter av detta slag.⁴³

Det anföres även rent praktiska olägenheter som kan antas följa av att oåterkallelig röstfullmakt tillåtes. Nial menar att det skulle bli besvärligt på stämmorna om man var tvungen att ta hänsyn till oåterkallelighetsförbehåll; det är enklare om återkallelighet är regel, eftersom huvudmannens senaste viljeyttring då alltid kan tilläggas relevans.⁴⁴

Mot detta kan anföras, att en regel att styrkt oåterkallelighet gäller knappast innebär så mycket ytterligare komplikation att användningen av oåterkalleliga röstfullmakter enbart av detta skäl är utesluten. I sammanhanget antyder Nial farhågor om att tvister om återkalleligheten skulle föranleda klanderprocesser om det fanns utrymme för oåterkalleliga rösträttsfullmakter. Sådana prognoser vilar på ganska osäkra grunder. Se härom nedan i avsnittet om klanderreglerna.⁴⁵

I praktiken torde fullmaktshandlingar med förbehåll om oåterkallelighet sällan förekomma i vårt land. Däremot händer det ibland att aktieägare som ett led i ett större avtalskomplex oåterkalleligen bemyndigar viss person att utöva rösträtt och förbinder sig att avge fullmakt till denne. Den svenske juristens allmänna skepsis mot oåterkalleliga fullmakter torde ligga bakom den valda konstruktionen. Därtill kommer, att oåterkalleligheten icke blir synlig för utomstående. Någon reell skillnad i förhållandet mellan parterna jämfört med det fall då oåterkalleligheten uttryckligen fastslås i fullmaktshandlingen är det givetvis icke fråga om.⁴⁶

⁴⁰ Nial, Studier s. 24, Roos s. 328, jfr Thomas s. 737.

⁴¹ Roos a. a. s. 335 m. hänv.

⁴² Jfr ovan s. 191 med not 11.

⁴³ Augdahl, Aksjeselskapet s. 179, 309, Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 44, Nial,

Studier s. 25, Bülow s. 281, Taxell, Aktierätt s. 53.

⁴⁴ Nial a. st.

⁴⁵ s. II: 262 ff.

⁴⁶ Roos s. 327.

I Danmark torde röstfullmakter med oåterkallelighetsförbehåll ej vara så sällsynta. I dansk praxis föreligger två avgöranden där dylika fullmakter är inblandade.

ba. Rättsfallet UfR 1926 s. 1012

En grupp aktieägare i ett rederibolag beslöt att söka försätta bolaget i likvidation. Man begärde därför i skrivelse till styrelsen att extra stämma skulle utlysas för prövning av likvidationsfrågan. Bland de aktieägare som undertecknat skrivelserna befann sig fru R, ägare till en större aktiepost. En av de ledande i aktieägargruppen, D, lät fru R skriva under en fullmakt för honom att rösta för hennes aktier på den extra stämman och på eventuella ytterligare stämmor där likvidationsfrågan skulle behandlas. Det angavs särskilt att fullmakten var oåterkallelig. Vid första stämman uppnåddes ej den aktieägarrepresentation som enligt bolagsordningen krävdes för beslut i likvidationsfrågan. Ny stämma utlystes därför i enlighet med bolagsordningens bestämmelser.

Då fru R före den andra stämman fick ett anbud att sälja aktierna till gynnsam kurs, ändrade hon åsikt och sökte återkalla röstfullmakten hos D. Då detta misslyckades befullmäktigade hon i stället en annan aktieägare, J, att rösta mot likvidation. Dessutom meddelade hon stämмоordföranden om återkallelsen och om hur hon önskade rösträtten utövad. För den händelse D trots återkallelsen skulle bli erkänd som ombud, meddelade hon D att hon krävde att han röstade mot likvidation.

Vid stämman infann sig nu de bägge ombuden och begärde få utöva fru R:s rösträtt: D för och J mot likvidationsbeslutet. Räknades D som ombud skulle likvidationsförslaget komma att gå igenom medan i motsatt fall tillräcklig majoritet för likvidationsbeslut ej skulle uppnås. D godtogs som ombud på grund av den först utfärdade oåterkalleliga fullmakten.

J instämde därefter bolaget till ØL och yrkade att likvidationsbeslutet och därmed sammanhängande beslut skulle ogiltigförklaras. Som grund härför anförde han att fru R var berättigad att återkalla fullmakten och att D i varje fall varit skyldig att följa hennes direktiv om röstning. Häremot gjorde D gällande, att fru R var bunden av sin oåterkalleliga fullmakt, då det förelåg en överenskomst mellan aktieägarna, som förpliktade dem att verka för likvidationsbeslutet.

Efter att ha understrukt att fru R inte erhållit något vederlag för utfärdandet av den oåterkalleliga fullmakten samt att återkallelsen berott på det gynnsamma anbudet att sälja aktierna konstaterar ØL att fru R

»... ved Beslutningen om sin Stemmegivning og Fuldmagtsafgivelse til (D) kun har forfulgt sine egne Interesser, og da det derhos drejer sig om en for disse saa betydningsfuld Vedtagelse som Selskabets Likvidation, findes der under de foreliggende Omstændigheder at maatte gives Sagsøgeren Medhold i, at Fru (R) har været berettiget til at tilbagekalde Fuldmagten ... og tage ny Bestemmelse med Hensyn til sin Stemmeafgivning ...»

Stämmobesluten upphävdes.

Domstolen har sökt tillämpa allmänna grundsatser om när fullmakt kan göras oåterkallelig. Fullmakten måste tydligen vara på visst sätt kvalificerad, nämligen given i fullmäktigens eller tredje mans intresse. Vad

denna allmänt hållna grundsats egentligen innebär är svårt att precisera. Fullmäktigens intresse av att genomdriva visst beslut — i rättsfallet likvidationsbeslut — tycks i varje fall inte kvalificera fullmakten som oåterkallelig. Allmänna fullmaktsgrundsatser säges kräva ett annat intresse hos den berättigade än just det att få vara fullmäktig om ett oåterkallelighetsförbehåll skall kunna genomdrivas.⁴⁷

Domstolen har i detta fall icke ansett sig kunna kvalificera fullmakten som oåterkallelig. Särskilt är att märka att det betonas i domen att något vederlag för fullmaktens utfärdande icke utgått. Detta tyder på att domstolen ansett det vara av betydelse att fullmakten icke ingick i ett one-röst avtalskomplex. Aktiebolagsrättsliga regler tycks inte ha inverkat på utgången.

Borum omfattar tydligen den här företrädde uppfattningen att aktiebolagsrättsliga överväganden skall komma till användning; den ifråga-varande domens

resultat, at den som uigenkaldelig betegnede fuldmagt alligevel kunne genkaldes, er godt nok, men begrundelsen slår ikke til og viser, at man ikke tilstrækkelig har gjort sig problemet klart.⁴⁸

Enligt min mening är resonemanget i domen ur formell synpunkt oantastligt. Den första frågan man har ställt sig är, huruvida en sådan situation föreligger, att oåterkalleligheten bör tilläggas verkan. Besvaras denna fråga jakande blir nästa spörsmål, om resultatet blir annorlunda för att man har att göra med en rösträttsfullmakt. Sedan domstolen jakande besvarat frågan huruvida återkallelsemöjlighet föreligger, har den icke ansett sig ha haft anledning att gå in på problemet huruvida just röstfullmakt kan göras oåterkallelig.⁴⁹

Man kan sålunda icke utgå från att utgången hade blivit en annan om

den uigenkaldelige Fuldmagt var blevet givet i Fuldmægtigens Interesse som Led i en Kontrakt mellem ham og Aktionæren.⁵⁰

Sindballe anser, att domen icke tillräckligt starkt understrukit regeln att röstfullmakten alltid är återkallelig. En sådan regel

må, ligesom regelen om, at stemmeret ikke kan overføres særskilt, som begrundet i hensynet til de andre aktionærer anses indeholdt i vedtægterne,

⁴⁷ Jfr Bergendal, Aktiebolagets författning s. 102.

⁴⁸ Stemmeretten s. 261.

⁴⁹ Jfr Bülow s. 279, Gomard, Aktieselskabsret s. 171 f.

⁵⁰ David s. 219, Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 44 f. not 116 a.

og for så vidt angår beslutninger, der ifølge A.L. skal fattes eller kun kan fattes af generalforsamlingen, må regelen være præceptiv.⁵¹

Det tycks mig ganske betänkligt att på detta sätt tolka in en regel i bolagsordningen. Motiveringen är inte heller särskilt övertygande. Det är nämligen knappast befogat att vid åtgärder med en aktieägares rösträtt ta särskild hänsyn till medaktieägarna.⁵² Antagandet om en tvingande regel är alltså synnerligen löst grundat.

Enligt min mening framgår av domen endast att oåterkallelighetsförbehåll i en viss situation saknar giltighet. Starka skäl talar för att den valda lösningen är den mest ändamålsenliga ur aktiebolagsrättslig synpunkt. Den enskilde aktieägaren bör i sådant fall skyddas; det vore icke rimligt om fullmakter som uppsamlades bland aktieägarna på frivillig bas skulle vara oåterkalleliga blott därför att förbehåll därom intagits i fullmakterna. Det behöver inte nödvändigtvis vara någon särskilt betydelsefull ekonomisk fråga — såsom likvidation — som skall behandlas på den instundande stämman, för att man skall kunna tillämpa den allmänt accepterade huvudregeln att fullmakt att rösta på stämman när som helst kan återkallas;⁵³ en passus i domskälen kan möjligen tyda på motsatsen.

Ytterligare en principiellt betydelsefull fråga beröres i rättsfallet, nämligen om man i ett oåterkallligt röstningsuppdrag kan göra sina direktiv gällande gentemot ombudet. Käranden anförde ju i andra hand att fru R:s beslut om rösträttsutövningen dock var bindande för ombudet. Ovan har konstaterats, att direktiv av fullmaktsgivaren av praktiska skäl icke bör tas i beaktande på stämman;⁵⁴ i än högre grad bör detta gälla i en situation där oåterkallelighet tillägges verkan. Kan fullmaktsgivaren genomföra sina intentioner är ju oåterkalleligheten i det närmaste meningslös.

bb. Rättsfallet UfR 1963 s. 111

En byggmästare, O, som ägde nära nog samtliga aktier i ett byggnadsaktiebolag, ledde personligen ett av bolaget igångsatt bygge. Efterhand kom O i ekonomiska svårigheter och hade bl. a. svårt att betala arbetslöner. Leverantörer och hantverkare vid bygget beslöt att fortsätta detta och erhöll som säkerhet för sina fordringar hos byggmästaren panträtt i byggnadsaktiebolagets aktier. De begärde dessutom att få utöva rösträtten för dessa aktier.

Detta ville O ursprungligen icke gå med på. Förhandlingar mellan de inblandade ledde emellertid till en kompromiss: O gav oåterkallig rösträttsfullmakt åt en tredje man, nämligen den bank, i vilken samtliga lån med anknytning till byggnadsföretaget var placerade. På grundval av bankens röster valdes ny styrelse i bolaget.

⁵¹ s. 231.

⁵² Jfr nedan s. 203, 300 f.

⁵³ Se ovan s. 183.

⁵⁴ A. st.

Sedermera gick O i konkurs. Byggnadsföretaget slutfördes, men då det blev dyrare än beräknat hade de entreprenörer som färdigställt bygget fortfarande betydande fordringar hos O som ej blivit täckta. Banklånen hade i vederbörlig ordning avvecklats.

O väckte nu talan med begäran att fullmakten antingen skulle upphöra att gälla eller att banken skulle förpliktas rösta i enlighet med O:s instruktioner. Till grund härför anförde O, att fullmakten i varje fall nu kunde återkallas, då alla ekonomiska mellanhavanden med banken var avslutade och banken ej längre hade något intresse av fullmakten. Vidare anförde han, att röstfullmakt i princip icke kan göras oåterkallelig på grund av regeln att rösträtt ej kan överlåtas särskilt. En sådan överlåtelse skulle dessutom utgöra ett angrepp på den klausul i bolagsordningen som gav aktieägarna förköpsrätt till bolagets aktier.

Banken bestred yrkandet och anförde bl. a. att banken fått rösträtten i bägge parternas intresse och att pantsättningen av aktierna och fullmakten hängde samman och fullmakten därför icke kunde upphöra att gälla så länge pantsättningen bestod.

Dessutom upplystes, att panthavarnas fordran uppgick till 1/2 miljon kronor och att man genom förvaltning av fastigheten sökte få täckning härför, att försäljning hittills icke visat sig kunna ge full täckning för tillgodohavandena samt att en realisation av aktierna hade framstått som mindre lämplig.

ØL anförde i dom, att eftersom fullmakten hängde samman med pantsättningen av aktierna och banken inte hade något självständigt intresse i rösträttsutövningen var fullmakten att bedöma som oåterkallelig tills panthavarna fått täckning för sina fordringar. Kärandens talan ogillades.

I HøjR anförde käranden dessutom att förutsättningarna för fullmaktens avgivande var felaktiga och oåterkallelighetsförbehållet därför ej bindande. Även i denna instans ogillades talan. Av särskilt intresse är här domstolens ställningstagande till de aktiebolagsrättsliga argument som anfördes från kärandesidan:

»Bestemmelsen om fuldmagtens uigenkaldelighed findes ej heller at kunne til-sidesættes som stridende mod aktieselskabsrettens grundsætninger, hvorved bemærkes, at fuldmagten havde tilknytning til pantsætningen af de pågældende aktier og må anses rimelig begrundet i hensynet til beskyttelse af panthaverne, der havde påtaget sig færdiggørelsen af byggeriet, medens der, da appellanten ejede praktisk talt hele aktiekapitalen, ikke gør sig noget modstående hensyn til aktionærinteressers gældende. Idet bestemmelserne i selskabets vedtægter om indskrænkning i omsætteligheden af aktierne må forstås som sigtende til beskyttelse af andre aktionærers interesser, findes disse bestemmelser som følge af det foran bemærkede at være uden betydning for sagens afgørelse.»

Spleth — som själv dömde i målet — är angelägen att påpeka, att avgörandet har ett begränsat prejudikatvärde. Han framhåller, att man i domen lagt särskild vikt vid detta bolags speciella förhållanden utan att ta ställning till det generellt lämpliga i en regel att oåterkalleliga röstfullmakter i förening med pantsättning av aktier skall godtagas.⁵⁵

⁵⁵ s. 61.

Gomard anser emellertid, att domen bör kunna tas till intäkt för uppfattningen, att ett oåterkalleligt bemyndigande att utöva rösträtt på pantsatta aktier i regel är giltigt.⁵⁶ Andra författare har emellertid påpekat, att man svårligen torde kunna draga så vittgående slutsatser av domen.⁵⁷

De speciella omständigheter som kan antagas begränsa domens räckvidd torde dels hänföra sig till pantsättningsituationen (1) dels till aktiefördelningen i bolaget (2).

1. Det ligger i öppen dag, att panthavarnas möjligheter att genom bolagets fastighetsförvaltning så småningom få täckning för sina fordringar väsentligt skulle förringas om O återfick sin rösträttsdominans. Det påpekas särskilt, att andra alternativ att få täckning för fordringarna har prövats, men befunnits otillfredsställande.

2. Man behöver icke ta hänsyn till andra aktieägare på grund av aktieinnehavets fördelning — bolaget är ju i realiteten ett enmansbolag.⁵⁸

Jag har för övrigt svårt att inse varför man skulle behöva ta hänsyn till övriga aktieägars intressen i sådana fall. Detta torde inte vara strängt nödvändigt ens om lösningsförbehåll har upptagits i bolagsordningen. Sådana bestämmelser avser ju att hindra utomstående intressenters *aktieförvärv*. Detta träffar inte situationer där aktierna och rösträtten användes som *säkerhet*.

I fall då omständigheterna klart utvisar, att det huvudsakliga syftet med röstningsarrangemanget är att kringgå en förköps- eller hembudsklausul måste man dock ta hänsyn till andra aktieägare. Jfr härtill rättsfallet UFR 1960 s. 304.

När oåterkallelig fullmakt utfärdas i samband med pantsättning blir det i praktiken minoritetsaktieägarna som får finna sig i att ledningen av bolaget mer eller mindre tillfälligt övergår i andra händer. Härvid synes minoriteten få nöja sig med vanliga minoritetsskyddsregler. Om majoritetsinflytandet får en ändrad inriktning står ju försäljningsvägen öppen för övriga aktieägare. Mot blotta förändringar i kontrollen över aktiebolaget kan minoriteten rimligtvis icke beskyddas.

Vidare framhåller Spleth att man ej bör göra någon skillnad mellan det fall då rösträtten — vilket torde vara det normala — utövas av panthavaren och situationer när — som i detta fall — neutral instans tillägges rösträtten.⁵⁹ Till denna åsikt vill jag gärna ansluta mig.

⁵⁶ Aktieselskabsret s. 168 f.

⁵⁷ Marthinussen Anm. s. 369 f., Borum, Stemmerets-aftaler s. 98 f.

⁵⁸ Spleth s. 61, Marthinussen a. a. s. 369, Borum a. a. s. 99.

⁵⁹ Spleth a. s.; annan åsikt Borum, Stemmerets-aftaler s. 98.

c. Komparativ utblick

ca. Amerikansk rätt

Med utgångspunkt i Common Law har man i England och USA sedan länge hävdad, att fullmakt skall kunna göras oåterkallelig om den upp bäres av ett intresse hos fullmäktigen.⁶⁰

A power of attorney may become irrevocable whenever the object is to create an interest; and this is so even if it is not stated in the instrument itself to be irrevocable.⁶¹

När denna vaga princip användes på rösträttsfullmakter är det inte att undra på att praxis blir ymnig och skiftande.⁶² Mycket större klarhet kan man väl knappast uppnå genom att ersätta formeln »power coupled with an interest» med uttrycket » power given as security». ⁶³ Övergången till ett betraktelsesätt där fullmaktens betydelse som säkerhet understrykes synes dock innebära ett framsteg.

Vad rösträttsfullmakterna beträffar brukar de allmänna lärorna om oåterkallelig fullmakt ges en särskild uttydning. I anslutning till de tankegångar som ligger bakom vad som här ovan kallats delägaridén, menar man, att rösträtt skall kunna utövas på grund av oåterkallelig fullmakt av personer som har samma intresse i bolaget som en aktieägare.

Where the proxyholder's interest is to some degree proprietary (as contrasted with that of a mere agent), a proxy stated to be irrevocable will be so adjudged.⁶⁴

Reglerna om oåterkallelig fullmakt tillämpas i en förbluffande hög utsträckning på rösträttsavtal. En tendens i amerikansk praxis synes exv. vara, att rösträttsfullmakter bedömes som oåterkalleliga fastän detta icke stadgas uttryckligen i fullmakten.⁶⁵ Verkningsarna av ett konsortialavtal kan bestämmas med utgångspunkt från de grundsatser som gäller om oåterkallelig fullmakt.

Så skedde exempelvis i fallet *Abercrombie v. Davies*.

Mellan majoriteten aktieägare i ett bolag hade träffats ett avtal varigenom de gemensamt överförde rösträtten till ombud genom oåterkallelig fullmakt. Dessa ombud var samtidigt bolagets styrelseledamöter. Ombuden skulle utöva rösträtten i enlighet med de beslut varom sju av de åtta avtalsparterna förenade sig. När en part överträdde avtalet blev den avgörande frågan huruvida fullmakterna i fråga verkligen motsvarade kraven på oåterkalleliga fullmakter: »Certainly each party had much more than a mere agent's interest in the voting of the stock».

⁶⁰ Roos s. 342 m. hänv.

⁶¹ Thomas s. 739.

⁶² O'Neal 1 s. 319 ff.

⁶³ Restatement 138 §, Chayes s. 1542 not 46, Thomas s. 747 not 67. Jfr O'Neal 1 s. 323 med not 55.

⁶⁴ Hornstein 1 s. 427 vid not 76, jfr Thomas s. 738.

⁶⁵ Se ovan vid not 61, O'Neal 1 s. 318, Chayes s. 1534 f.

Det kan ifrågasättas om icke andra synpunkter hade bort anläggas:

»Isn't the argument over irrevocability, then, really concerned with the propriety of enforcing the voting arrangement? And shouldn't this last question be determined by examining the effects which the agreement will have on all parties concerned with the corporation.»⁶⁶

Dessa frågor kommer att beröras i ett avsnitt om gränsdragningen mellan rösträttsöverförings- och rösträttsbindningsproblemen.⁶⁷

En markant tendens är att fullmakter som har samband med ekonomiska bidrag till bolaget godtages. Detta avspeglar den ovan antydda uppfattningen att en fullmakt skall innefatta ett slags säkerhet för fullmäktigen för att kunna bedömas som oåterkallelig.⁶⁸

Resultatet av att domstolarna lämnats att avgöra frågor om rösträttsöverföring enligt allmänna och vaga grundsatser om fullmakt kan knappast anses tillfredsställande — en svåröverskådlig och motsägelsefull praxis har blivit följden. Man kan svårligen hoppas på klara riktlinjer så länge man icke anlägger olika synpunkter beroende på det rättsområde där den oåterkalleliga fullmakten blir aktuell.⁶⁹ Det går emellertid att komma till rätta med problemen om man i lag reglerar när just rösträttsfullmakt kan göras oåterkallelig.

If regulation of irrevocable proxies is left solely to the courts the confusion which surrounds »powers coupled with an interest» will continue, perhaps encouraging the courts to disregard entirely the principles of the doctrine. The legislatures should comprehensively express the policies behind revocability and irrevocability of proxies and set out the most common and important situations in which irrevocable proxies are properly used.⁷⁰

Denna lösning har man också valt i varje fall i en stat, nämligen New York.

I New York Stock Corporation Law 47 a § stadgas att en fullmakt är oåterkallelig om den innehaves av

- a. en panthavare med giltig panträtt
- b. en person som träffat giltig överenskommelse att senare förvärva aktier
- c. fordringsägare hos bolaget, dock ej banker, om fullmakten givits i samband med att krediten utsträckts eller förlängts
- d. anställd hos bolaget om bestämmelse härom inryckts i tjänsteavtal eller någon som här nämnda personer sätter i sitt ställe.

Så snart den kvalificerade situationen ej längre föreligger upphör fullmakten att vara oåterkallelig.⁷¹

cb. Kontinental rätt

För tysk rätts del blir den oåterkalleliga fullmakten icke aktuell i aktiebolag. Representationen vid stämman sker ju här i regel på grundval av

⁶⁶ Baker-Cary s. 271.

⁶⁷ Nedan s. 405 ff.

⁶⁸ Baker-Cary a. st. m. hänv.

⁶⁹ Jfr Roos s. 343.

⁷⁰ Thomas s. 753.

⁷¹ Jfr Brand s. 77 f., O'Neal 1 s. 325 f., Hornstein 1 s. 427 f., Baker-Cary s. 270 f.

legitimationsöverlåtelse. Härigenom kan man lätt uppnå en definitiv överföring av rösträtten. Oåterkallelig rösträttsfullmakt kan emellertid dyka upp i andra typer av bolag.

En oåterkallelig fullmakt att utöva rösträtten för en andel i ett handelsbolag förklarades sålunda ogiltig av BGH i dom 10.11.1951, NJW 1952 s. 178:

Die Verwaltungsrechte sind vielmehr mit dem Gesellschafteranteil notwendig verbunden und können von ihm nicht losgelöst und selbständig übertragen werden. --- Es kann daher die Vereinbarung der Parteien, soweit sie die Erteilung einer unwiderruflichen Stimmrechtsvollmacht unter gleichzeitigem Stimmrechtsverzicht zum Gegenstand hat, nicht als wirksam angesehen werden.

I västtysk rättspraxis tillämpar man sålunda rösträttsregler och icke allmänna fullmaktsbestämmelser på rösträttsfullmakter. Det bör emellertid tilläggas att oåterkallelig fullmakt i tysk rätt räknas som i princip tillåten, BGB 168 §. I schweizisk rätt, där fullmaktsreglerna förbjuder oåterkallelig fullmakt, använder man dessa regler även på rösträttsfullmakt.⁷² Här behöver man inte uppställa specialregler för att nå önskat resultat.

Andra regler aktualiseras i fransk och belgisk rätt. I Frankrike och Belgien ligger idén om rösträttens frihet bakom de regler som appliceras på oåterkalleliga rösträttsfullmakter. Det bör noteras, att det icke är fråga om att tillämpa allmänna fullmaktsregler, utan det är principerna för rösträttens utövning som bestämmer standpunkten.

Detta framgår exempelvis av ett belgiskt rättsfall:

S 1938 IV s. 17, Cour de cassation belge 13.1.1938.

En aktieägare deponerade aktier i ett bolag hos en med bolaget lierad bank. Denna fick oåterkallelig fullmakt att företräda aktieägaren på bolagsstämma och därvid utöva rösträtt. Depositionen och fullmaktsförhållandet skulle fortgå till dess 6 månader förflutit efter den emission som bolaget samma år skulle företaga. Vid denna tidpunkt skulle aktierna återlämnas till deponenten mot att han gäldade sina skulder till banken och bolaget. Med hänsyn till avtalets begränsade giltighetstid fann domstolen ej anledning att förklara det ogiltigt.

I detta fall har man sålunda ansett sig kunna godtaga en oåterkallelig röstfullmakt på grund av fullmaktsförhållandets kortfristiga karaktär.⁷³ Bakom avtalet ligger ekonomiska mellanhavanden mellan parterna som motiverar depositionen och oåterkallelighetsförbehållet.⁷⁴ Om dessa mellanhavanden icke regleras på avtalat sätt kan depositionen och fullmaktsförhållandet bestå för lång tid framåt. Denna synpunkt har av allt att döma icke tillgats någon större vikt vid bedömningen av rättsfrågan.

⁷² Patry, Accords s. 123.

⁷³ Tunc s. 134.

⁷⁴ Jfr Coppens s. 257.

I domen framhålles emellertid:

... le mandat irrévocable stipulé dans une convention synallagmatique n'est pas contraire à la loi ...

Det räcker sålunda icke med att oåterkalleligheten är kortfristig, den måste tydligen också vara kvalificerad genom att ingå i ett avtal som innebär ömsesidigt utbyte av prestationer.

Fransk praxis torde intaga en strängare ståndpunkt.⁷⁵ Oåterkalleliga fullmakter begränsar den fria rösträttsutövningen och är därför i regel ogiltiga. Att oåterkalleliga fullmakter icke finner nåd inför franska domstolar framgår av följande rättsfall:

S 1938 II s. 124, Tribunal commercial de la Seine II.I.1938.

Domstolen hade här bl. a. att bedöma ett arrangemang där en aktieägare G förpliktade sig att efter en längre tids förlopp försälja sina aktier till en person M och att under mellantiden låta sin rösträtt utövas av R med stöd av oåterkallelig fullmakt. Arrangemanget förklarades ogiltigt med hänvisning till den franska lag som förbjöd avtal som inskränkte rösträttens frihet.⁷⁶

d. Sammanfattande synpunkter

da. Bör oåterkallelig röstfullmakt tillåtas?

Oåterkallelig röstfullmakt måste bedömas enligt gällande rösträttsregler och icke efter några allmänna grundsatser om oåterkallelig fullmakt. Det är då att märka, att oåterkallelig rösträttsfullmakt innebär att rösträtten definitivt skiljs från aktien. Detta strider mot splittringsförbudet. Alltså är oåterkallelig röstfullmakt icke tillåten enligt svensk rätt.

Det är emellertid icke säkert att denna lösning är den lämpligaste. Man kan diskutera huruvida splittringsförbudet verkligen är motiverat i fall där oåterkalleliga fullmakter användes. Visserligen föreligger risk för kringgående av viktiga bestämmelser, exempelvis utlänningsklausuler i bolagsordning. Sådana situationer är dock relativt speciella och lätta att lagtekniskt råda bot på.

De skäl som anföres mot rösträttsöverlåtelse på grund av rösträttsreglernas konstruktion är emellertid inte tillämpliga på oåterkallelig fullmakt. Även om fullmakten skulle råka vara oåterkallelig är det den i aktieboken införde aktieägaren som är legitimerad att utöva rösträtt. Några regeltekniska komplikationer uppkommer inte.

Den huvudsakliga motiveringen för splittringsförbudet är att rösträtten måste vara förbunden med ekonomiskt intresse i bolaget: »... sound voting practice follows the self-interest of ownership ...»⁷⁷ Det blir alltså främst delägaridén⁷⁸ som medför att den oåterkalleliga fullmakten måste

⁷⁵ Freyria s. 424, Tunc s. 134, Hamel-Lagarde s. 656 samt S 1938 IV s. 17, noten.

⁷⁶ Jfr nedan s. 288 f.

⁷⁷ Thomas s. 734.

⁷⁸ Se ovan s. 194 f.

underkännas. I många fall kan man också ansluta sig till detta synsätt. En insamling av oåterkalleliga rösträttsfullmakter till en kontrollgrupp skulle ju exempelvis på ett avgörande sätt rucka på principen att den som har satt in pengar också skall utöva den motsvarande bestämmanderätten.

Men i andra situationer kan fullmäktigen vara en person som verkligen gör betydande ekonomiska insatser i ett aktiebolag utan att för den skull äga aktier i bolaget. I sådant fall kan delägaridén knappast anföras mot att den sålunda engagerade personen också utövar rösträtt. Och därmed har också grunden för splittringsförbudet i detta fall underminerats. Man skulle sålunda kunna tänka sig att för bestämda typer av undantagsfall medge oåterkallelig röstfullmakt, giltig så länge en sådan ekonomisk situation som den skisserade fortfarande bestod.

Exempel på dylika lösningar har tidigare anförts. Av särskilt intresse är i detta sammanhang lagstiftningen i New York samt rättsfallen UfR 1963 s. 111 och S 1938 IV s. 17. I det senare fallet är icke så mycket domens motivering intressant som fastmera dess utfall.

Emot en sådan särreglering kan olika synpunkter anföras. Man kan hävda att en splittringsregel kan komma att användas för att åstadkomma en ökad koncentration av kontrollen över aktiebolagen:

Mais si l'on admettait dans ces cas une exception au principe, ne serait-il pas facile de simuler des avances sur titres ou même les encourager, au point que les concentrations seraient aisées et, cette fois, légales? Nous le craignons.⁷⁹

Det är givetvis vanskligt att försöka sig på dylika prognoser om vad som skulle hända om en viss regel infördes i ett visst rättssystem. Man måste beakta ett mycket stort antal faktorer som kan tänkas inverka med olika styrka och med olika riktning. Om man i detta fall betänker, att koncentrationstendenserna är mest utmärkande för de stora bolagen och att kraven på korrekta handlingsmönster av skilda skäl torde vara störst i dessa företag, förefaller simulerade rättshandlingar i koncentrationssyfte mindre troliga. Dylika förfaranden kan snarare tänkas uppträda i slutna bolag som medel för att etablera ett önskat kontrollmönster.

Slutligen kan man naturligtvis fråga sig, om det verkligen är nödvändigt att godta en splittringsmöjlighet i undantagssituationer. Kan inte parternas önskemål i de aktuella fallen lika väl tillgodoses på andra vägar än just genom oåterkallelig rösträttsfullmakt? Frågan kommer att diskuteras i följande kapitel.

db. Vilka regler bör gälla?

Om man nu godtar en oåterkallelig rösträttsfullmakt uppkommer genast frågan vilka regler som kan vara att tillämpa på en sådan rättsfigur. Med

⁷⁹ Tunc s. 134.

stöd av vad som hittills anförts kan vissa riktlinjer för sådana regler skisseras. Grundläggande torde vara att oåterkalleligheten är exklusiv, dvs. fullmaktsgivaren kan icke genom egen röstning, egna direktiv eller annat ombud åsidosätta den som utrustats med den oåterkalleliga fullmakten.

Vidare tycks mig den i amerikansk rättspraxis observerade tendensen att icke kräva uttryckliga oåterkallelighetsförbehåll i fullmakterna ganska betänklig. En tydlig klausul om oåterkallelighet måste enligt min mening vara för handen.⁸⁰ Klart synes det också vara, att fullmakten måste betraktas som ogiltig i de situationer då rösträttsöverföringen sker i uppenbart syfte att kringgå bestämmelser i lag och bolagsordning.

En regel som tillåter oåterkallelig röstfullmakt i vissa fall bör innehålla väl preciserade rekvisit samt stadga att oåterkalleligheten utsläcks när rekvisiten ej längre är förhånden. Jämför härtill regeln i New Yorks bolagslag. En sådan bestämmelse skulle dock innebära komplikationer med hänsyn till vissa andra regler i aktiebolagsrätten.

Vad tidsbegränsningen för rösträttsfullmakt i 120 § ABL beträffar kan man naturligtvis undantaga oåterkalleliga fullmakter från tillämpningen av denna regel. Man kan också tänka sig att — i linje med nuvarande praxis — låta fullmaktsgivaren i särskilt avtal oåterkalleligen förplikta sig att utge fullmakt samt vid behov förnya densamma så länge oåterkallelighetsförbehållet gäller.

Ett problem är hur en rösträttsöverföring genom oåterkallelig fullmakt skall kunna göras effektiv mot ny förvärvare av aktien. En sådan inskränkning i rösträtten kan ju enligt ABL icke ens åberopas mot en aktieförvärvare som känner till förbehållet. Man kan här överväga att kräva deposition av aktierna för att godkänna förbehållet eller föreskriva att aktierna skall övergå i fullmäktigens besittning.

Slutligen uppkommer frågan om ett beslut där aktieägare tillåtits rösta trots att han utfärdat oåterkallelig fullmakt skall kunna klandras enligt ABL 138 §. Det synes klart att så bör kunna ske: det är ju meningen att fullmäktigen skall vara berättigad att rösta framför ägaren. Risken för klandertvister torde bl. a. vara avhängig av hur noga en eventuell rättsregel preciserar de tillfällen då fullmakten är tillåten.

B. ÖVERFÖRING AV AKTIE

a. Frågeställningen

Ett tänkbart sätt att överföra rösträtten är att transportera aktien på den som avses rösta; denne kan därefter låta sig inregistreras som ägare till

⁸⁰ Jfr BGB 168 §, Roos s. 345.

aktien. Härigenom skulle man kanske ej behöva komma i konflikt med splittringsförbudet — formellt tillkommer ju aktie och rösträtt samma person. I praktiken betyder en sådan lösning att man uppger splittringsförbudet:

En anerkjennelse av slike overdragelser ... betyr jo bare å godta den særskilte overdragelse av stemmeretten ved en omgående bevegelse.⁸¹

I detta avsnitt skall undersökas i vilka situationer en registrering i behörig ordning ej medför rösträtt. Därmed får man också svar på frågan, huruvida förfarandet att transportera aktie på annan är användbart också i fall där enbart rösträtten avses bli överförd.

Inledningsvis försöker jag ge en kort överblick över inställningen till detta problem i här beaktad utländsk aktiebolagsrätt. Härefter följer en översikt över frågans behandling i nordisk doktrin. Det visar sig att de nordiska författare som behandlat ämnet uppfattar problemställningen på ett annat sätt än det nyss angivna. Utgångspunkten är i stället att endast verklig ägare har rösträtt; alltså gäller det att avgöra »när äganderätt skall anses föreligga och när blott skenäganderätt är förhanden».⁸²

Granskningen av diskussionen i doktrinen för oss emellertid knappast närmare problemets lösning. Det visar sig därför lämpligare att söka komma fram till klara riktlinjer utifrån den ovan angivna frågeställningen: att det gäller att fastställa när registrering icke medför rösträtt. Lag, förarbeten och praxis diskuteras från denna utgångspunkt.

Sedan gällande rättsregler i görligaste mån preciserats söker jag slutligen ge några synpunkter på deras effektivitet.

b. Komparativ översikt

I dansk och fransk rätt är den valda frågeställningen knappast aktuell. Som ovan konstaterats är ingendera av dessa rättsordningar bundna vid registrering som absolut rösträttsbetingelse.⁸³ En jämförelse bör för att vara meningsfull blott omfatta sådana rättsordningar som i likhet med vår uppfattar registrering som *conditio sine qua non* (grundrekvisit) för rösträtt.

I fortsättningen användes termen grundrekvisit för att beteckna registreringens betydelse i dylika regler om legitimation för rösträtt. Därmed avses att registreringen medför rösträtt automatiskt såvida icke invändningar mot registreringen kan andragas — reglerna härom är olika i olika rättssystem. Detta i anknytning till Olivecronas processrättsliga terminologi; föreligger grundrekvisitet för parts yrkande erhåller han automatiskt den begärda domen om ej motfakta anföres.⁸⁴ Användningen av termen i relation till ett aktiebolag i stället för i relation till en domstols handlande torde knappast vara ägnad att skapa terminologisk förvirring eller vålla förväxlingar.

⁸¹ Marthinussen, Anm. s. 370.

⁸² Nial, Studier s. 88.

⁸³ Se ovan s. 158 ff.

⁸⁴ Kompendium s. 37.

I England och USA kan vanligen endast registrerad person göra anspråk på att få rösta:

... the company shall not be concerned with the beneficial ownership but shall only be bound or entitled to recognise the person whose name is on the register.⁸⁵

In the absence of express provision to the contrary, the rule is that the right to vote shares of stock is incident to the legal ownership; but this is to be determined, at least *prima facie*, from the corporate books.⁸⁶

Medan en dylik regel i engelsk rätt gäller utan förbehåll, har vissa amerikanska delstater avvikit från principen.⁸⁷ Detta innebär att det som regel icke finns utrymme för situationer där registrerad person vägras rösträtt. I engelska och amerikanska bolag kan aktieägare t. ex. ha sina aktier registrerade på »nominees».⁸⁸ Därigenom blir certifikatsystemet mindre tungrovt.⁸⁹

I västtysk rätt är legitimation som aktieägare grundrekvisit för rösträtt, AG 67 § 2 st. Intet hindrar emellertid att man legitimerar annan än den verkliga ägaren att utöva rösträtt.

I västtysk praxis brukar man därför överföra aktien på den som avses skola rösta, s. k. Legitimationsübertragung.⁹⁰ Då det gäller namnaktier måste registrering ske. I röstlängden skall angivas, att röstning ej sker för egen räkning, AG 129 § 3 st. Reglerna är icke särdeles smidiga att tillämpa på namnaktier; det är ju för innehavaraktier som de har störst praktisk betydelse.

Detta innebär sålunda att det i tysk rätt svårligen kan inträffa, att rösträtt vägras den som är registrerad. Angloamerikansk och tysk rätt ger alltså ingen vägledning vid behandling av vårt problem.

I norsk och finsk rätt synes emellertid utgångspunkten vara densamma som i svensk rätt enligt ABL 114–115 §§. Registrering är betingelse för rösträtt och annan än aktieägare får ej legitimeras som sådan genom införing i aktieboken. För norsk rätts del gäller NASL 41 §, som stadgar att införing i aktiebok är betingelse för rösträtt. Annan än aktieägare skall ej kunna utöva rösträtten:

I den utstrekning adgangen til å gjøre bruk av aksjonærrettigheter er betinget av anmeldelse av eiendomsovergangen, antas rettighetene som følge herav å måtte anses suspendert i tiden mellom overdragelsen og det tidspunkt de i henhold til anmeldelsen kan utøves av den nye eier.⁹¹

⁸⁵ Gower s. 370.

⁸⁶ Ballantine s. 397.

⁸⁷ a. a. s. 398 f.

⁸⁸ Jfr ovan s. 157.

⁸⁹ Se nedan s. 259 med not 18.

⁹⁰ Exv. Sommerfeld s. 41 f.

⁹¹ Marthinussen, Aksjeloven s. 150, jfr RT 1966 s. 1120.

För finsk rätts del anses samma gälla med stöd av FABL 32 § 1 st.⁹² Möjligen finns det vissa smärre skillnader mellan norsk och svensk rätt å ena sidan och finsk å den andra.⁹³ För principfrågan är dessa skillnader dock utan betydelse.

c. Översikt över nordisk doktrin

ca. Nial

Nial har vid flera tillfällen analyserat olika situationer där det blir aktuellt att fastställa om viss person har rösträtt eller ej.⁹⁴

Som regel menar Nial att man kan fastställa vem som är ägaren — då har denne rösträtt.⁹⁵ Detta är huvudregeln. Är det tal om skenförvärv, anses den registrerade ej såsom ägare och blir ej heller röstberättigad.⁹⁶ Vilka de rena skenförvärven är förutsättes som bekant; det tillägges enbart den bestämningen att det är fråga om bulvanfall, där bulvanen ej är ägare. S. k. legitimationsöverlåtelse, som icke åsyftar att överföra äganderätten till aktien utan blott att ge möjlighet för förvärvaren att i eget namn utöva rösträtten, medför ej rösträtt.⁹⁷

Vid andra bulvanfall än rena skenförvärv är bulvanen juridiskt aktieägare.⁹⁸ Här kan man skilja på tre olika situationer: då kringgående av rösträttsregler åsyftas, då huvudmannen enligt lag ej äger förvärva aktien samt då aktier utplaceras på bulvaner för att undvika likvidation då antalet aktieägare nedgår under fem.¹ Det sistnämnda fallet, som numera saknar aktualitet, behandlas ej här. När det är fråga om att kringgå rösträttsregler saknar aktieägare rösträtt icke blott när han är skenaktieägare utan också då han är fiduciarisk aktieägare.²

När det rör sig om kringgående av förvärvsförbud kan man skilja på fall då bulvanen undantagsvis är ägare och situationer då skenförvärv föreligger.³ I intetdera fallet tillkommer rösträtt den registrerade.

Vid fiduciariska förvärv — med sådana avser Nial förvärv med skyldighet att till huvudmannen överlåta äganderätten, inklusive säkerhetsöverlåtelse — är annars förvärvaren aktieägare och har rösträtt.⁴ Detta enligt en tolkning av ABL 1910 76 § 2 st. Motsvarande lagrum i ABL uttydes i en senare framställning på följande sätt:

⁹² Taxell, Aktierätt s. 35.

⁹³ Se exv. Taxell a. a. s. 33, Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 75 f.

⁹⁴ Aktiebrev s. 34 ff., Bolagsstämmbeslut s. 15 ff., Aktiebolagsrätt s. 47 f.

⁹⁵ Bolagsstämmbeslut s. 13.

⁹⁶ Jfr Studier s. 26.

⁹⁷ Bolagsstämmbeslut s. 15, Studier s. 26.

⁹⁸ Jfr Bolagsstämmbeslut s. 16, Studier s. 27.

¹ Jfr ABL 1910 97 § 2; se även Studier s. 87 f.

² Bolagsstämmbeslut s. 16, jfr Aktiebrev s. 38.

³ Bolagsstämmbeslut s. 17 f.

⁴ Aktiebrev s. 38.

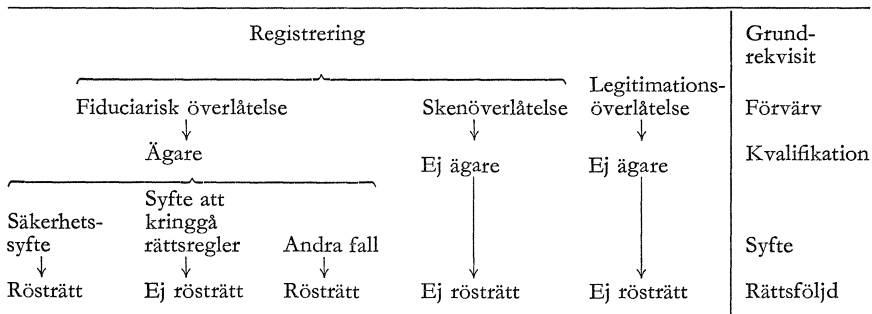

Fig. 1.

Lagen åsyftar emellertid uppenbarligen att (den fiduciariske förvärvaren), även om han ... skulle vara aktieägare, icke har rösträtt.⁵

Från sistnämnda åsikt, som svårligen kan förlikas med andra uttalanden av Nial, bortser jag tills vidare.

I fig. 1 har jag gjort ett försök att grafiskt framställa Nials uppfattning om när rösträtt föreligger då den registrerade icke typiskt är ägare till aktien. En reservation för eventuella missförstånd är här på sin plats. Det gäller ju att söka skapa en sammanhängande bild av Nials uppfattning i olika skrifter under skilda tider.

Till figuren kan främst sägas, att Nials analys innehåller ett led, som är helt onödigt för att nå fram till rättsföljden rösträtt eller icke rösträtt, nämligen kvalifikationsledet. Användningen av termerna ägare och äganderätt vid analys av de rättsföljder rubricering av egendom under viss persons namn kan få i olika situationer kan ge upphov till cirkelresonemang. »Äganderätten» är ju inget annat än ett resultat av bl. a. de regler som man försöker komma fram till vid analysen. Den första förenklingen man kan vidta är alltså att avföra denna kvalifikation ur analyschemat.⁶

Vid en närmare granskning av terminologin visar det sig, att Nial aldrig preciserar vad han menar med skenförvärv. Han skiljer tydligen efter tyskt mönster mellan skenrättshandling och fiduciarisk rättshandling i bulvanfall.⁷ Den teoretiska skillnaden ligger däri, att kontrahenterna i det ena fallet önskat överlåta äganderätten, i det andra icke. Den praktiska betydelsen av denna distinktion kan ifrågasättas. För avtalsparterna torde den svårligen vara aktuell:

För dem är det säkerligen endast en formuleringsfråga, om deras överenskommelse skall gå ut på att köpet endast skall innebära ett förvaltningsuppdrag

⁵ Aktiebolagsrätt s. 158.

⁷ Jfr även Borum, Stemmeretten s. 256.

⁶ Jfr Stjernquist, Föreningsfirmans funktion s. 64, Zitting s. 199 f.

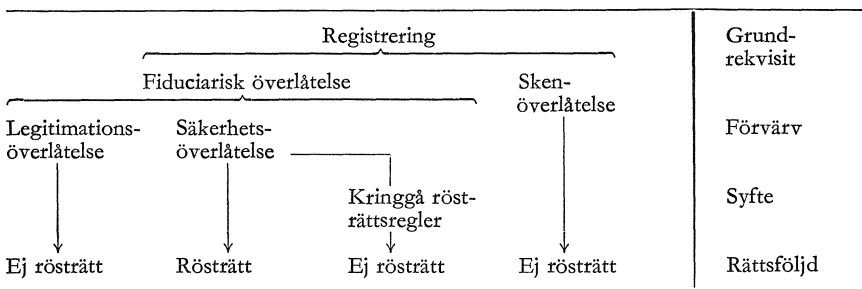

Fig. 2.

eller att köparen skall förvalta objektet i motpartens intresse och vid anfordran återsälja det.⁸

Svårigheterna att i efterhand få material för distinktionen mellan skenöverlåtelse och fiduciarisk överlåtelse är stora. Detta har Nial också medgivit.⁹ Det kan sålunda ifrågasättas om icke dessa termer — liksom uttrycken bulvan och legitimationsöverlåtelse — genom sin brist på konkretion försvårar en inträngande analys av problemen. En genomgång av andra författares åsikter kan måhända ge anledning till ytterligare synpunkter på analysmetoden.

cb. Karlgren

Enligt Karlgren känner svensk rätt två typer av fiduciariska avhändelser, säkerhetsöverlåtelse och legitimationsöverlåtelse.¹⁰ Vid förvaltnings- eller legitimationsöverlåtelsen ligger ett slags uppdragsförhållande till grund. Vid en diskussion av rösträttsfrågan vid legitimationsöverlåtelse av aktier finns det utrymme för uppfattningen att aktieinnehavaren bör kunna utöva rösträtt såsom ombud för ägaren. Svensk rätt torde dock ej medge att förvaltningsöverlåtelsen berättigar till rösträtt.¹¹

Karlgren förmodar i anslutning till 115 § 1 st ABL att överlåtelser med skyldighet att avyttra aktien tillbaka av lagstiftaren anses medföra verklig äganderätt, om ej syfte att kringgå rösträttsregler föreligger. Säkerhetsöverlåtelsen är ju ej någon skenöverlåtelse; bestämmelsen härom torde syfta på rena simulationslägen och panträttsverkan är i varje fall eftersträvad. Och kringgångsavsikt behöver ej heller vara förbunden med säkerhetsöverlåtelse. Under sådana omständigheter finns det ingen anledning att fränkänna säkerhetsförvärvaren rösträtt.¹²

⁸ Stjernquist a. a. s. 62 f.

⁹ Nial, Aktiebolagsrätt s. 157 f.

¹⁰ Säkerhetsöverlåtelse s. 12.

¹¹ a. a. s. 226 not 26.

¹² a. a. s. 227.

Karlgrens analys, som är något fragmentarisk eftersom avsikten enbart är att lösa det med säkerhetsöverlåtelse av aktier sammanhängande rösträttsproblemet, kan schematiskt utföras på sätt som framgår av fig. 2.

Här kvarstår problemet att skilja mellan skenöverlåtelser och legitimationsöverlåtelser. Säkerhetsöverlåtelserna torde oftast kunna avgränsas relativt skarpt från de övriga företeelserna. Observera, att Karlgren icke använder termen bulvanskap för att klassificera någon av företeelserna, samt att han i motsats till Nial icke anser legitimationsöverlåtelse och fiduciarisk överlåtelse som skilda företeelser.¹³

cc. Olsson

Olssons terminologi påminner mera om Nials. Olsson definierar nämligen legitimationsöverlåtelse som

... en överlåtelse, som sker huvudsakligen i överlåtarens intresse och med rätt — inter partes — för denne att när som helst låta överlåtelserna återgå. Legitimationsöverlåtaren (legitimationsförvärvaren?) skulle sålunda kunna betecknas som bulvan för överlåtaren.¹⁴

Fiduciariska överlåtelser skiljer sig från legitimationsöverlåtelser däri genom att de sker i båda parternas eller möjligen tredje mans intresse och därför kan de ej heller ensidigt återkallas av överlåtaren. Dylig överlåtelse är likställd med vanlig överlåtelse och medför sålunda rösträtt.¹⁵

Legitimationsöverlåtelse medför emellertid icke rösträtt. Av praktiska skäl menar dock Olsson, att om legitimationsförvärvare medverkar vid stämman utan att övriga stämmodelägare protesterar och utan att bestämmelser i lag eller bolagsordning kringgås, så blir de på stämman fattade beslut giltiga.¹⁶

Olssons inställning kan klagöras genom skissen i fig. 3.

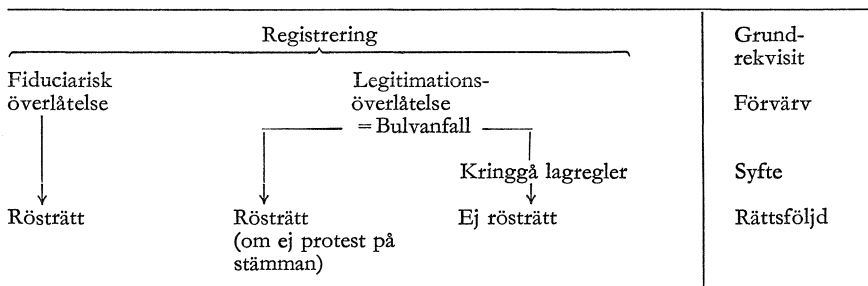

Fig. 3.

¹³ Jfr Nial, Aktiebrev s. 38.

¹⁵ a. a. s. 73 not 76.

¹⁴ Aktieförvärvares rätt s. 73.

¹⁶ a. a. s. 75.

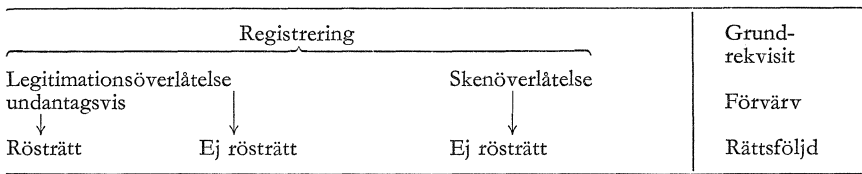

Fig. 4.

Det är anmärkningsvärt att Olsson här likställer legitimationsöverlåtelse med övriga bulvanfall. Den besvärliga gränsdragningen mellan legitimationsöverlåtelse och skenöverlåtelse kan därigenom undvikas. Med fiduciarisk överlåtelse torde närmast avses säkerhetsöverlåtelse.

cd. David

David anlägger emellertid ännu ett annat betraktelsesätt; han utgår härvid ifrån normalfallet i dansk rätt: att registrering i aktieboken är rösträttsbetingelse. Han skiljer på två typer av aktieförvärv som icke syftar till att överföra äganderätten till aktien, nämligen legitimationsöverlåtelser och rena skenöverlåtelser. De senare beskrives sålunda:

Til Legitimationsoverdragelser kan ikke henregnes de ret hyppigt forekommende Tilfælde, hvor en Aktionær, som af en eller anden Grnud (!) ikke ønsker at optræde udadtil som Aktionær i det paagældende Selskab, lader de ham tilhørende Aktier indføre i Selskabets Aktieprotokol ikke paa eget Navn, men paa en andens, f. Eks. en Funktionærs. Her er ... kun hans Hensigt paa den ene Side at skjule overfor Selskabet, hvem der er den virkelige Aktionær, paa den anden Side dog at opnaa for sig den af Notering betingede Stemmeret. --- I saadanne Tilfælde foreligger der rent Proformaværk, der ingen Virkning kan have i Forholdet til Selskabet.¹⁷

Legitimationsöverlåtelse däremot utmärkes därav, att förvärvaren är legitimerad att disponera över aktien på alla sätt och sålunda utöva rösträtt — i förhållandet mellan parterna är han blott fullmäktig och pliktig att respektera överlåtaren som den verkliga ägaren. Enligt Davids mening bör legitimationsöverlåtelse medföra rösträtt i de situationer då rättsordningen tillåter rösträttsöverföring; som regel bör den ej medföra rösträtt.¹⁸

Davids syn på de här behandlade rösträttsreglerna framställs i fig. 4. Skillnaden mellan de båda överlåtelseformerna ligger enligt David i syftet: att skapa legitimation, respektive att dölja innehavet. Gränsen synes oskarp och i varje fall svårbedömd om man ser till rent yttre kriterier.

¹⁷ s. 226.

¹⁸ s. 224, 227, jfr Borum, Stemmeretten s. 263 f., Gomard, Aktieselskabsret s. 181.

d. Analys

da. Riktlinjer

Av det föregående framgår, att sätten att beskriva och beteckna de aktieförvärv som ej är typiska äganderättsförvärv varierar från författare till författare. Som ovan antytts går det ej heller att klart avgränsa äganderättsförvärv från andra förvärv: samtliga författare har emellertid utgått från satsen att som regel enbart verklig ägare har rösträtt, ett betraktelsesätt, som även den svenska lagstiftaren i ABL 115 § anslutit sig till.

Vill man undvika att föras i cirkel av äganderättsbegreppet är det en lämpligare metod att utgå från registreringen och undersöka i vilka situationer registreringsåtgärden icke medför rösträtt; kvarvarande fall kan man om man så vill beteckna som sådana där den registrerade är aktieägare, om detta visar sig stämma med hans ställning i övrigt.

Eftersom det gäller en formell aktiebolagsrättslig regel, som skall kunna tillämpas av såväl domstolarna som bolagen själva, bör man enligt min mening söka framställa regelns innebörd med klarhet och precision. Om möjligt bör man på grundval av tydliga yttre kriterier ha möjlighet att avgöra, om en situation ur rösträttssynpunkt skall bedömas annorlunda än en annan. Att använda syftet med överlåtelsen som riktmärke lämnar ofta den utomstående bedömaren i tvekan.

En analys enligt dessa riktlinjer bör lämpligen inledas med en redogörelse för de aktuella lagreglerna.

db. Försäkransbestämmelsen

Redan 1903 begärde man i riksdagsmotioner att gällande aktiebolagslag skulle ses över. Motionärerna framhöll därvid bl. a. att bestämmelserna om rösträtt i lag och bolagsordning kringgicks genom skenöverlåtelser. Särskilt gällde detta begränsningar av typ tjugoprocentsregeln samt jävsregler.¹⁹

Dessa missförhållanden sökte lagstiftaren råda bot på genom en regel i 1910 års lag angående försäkrans om äganderätt till aktie, 76 § 2 st. Enligt samstämmiga vittnesbörd finns ingen motsvarighet till denna bestämmelse i utländsk rätt.²⁰

Regeln föreskrev att den som själv eller genom ombud ville utöva rösträtt för aktie var pliktig att — om så yrkades av ägare till minst 1/10 av det på stämman företrädda aktiekapitalet — avge en skriftlig försäkrans av innehåll att han icke under falskt sken av köp, gåva eller annat avtal åtkommit aktien, utan verkligen var ägare till densamma och att han ej

¹⁹ Motiv 1908 s. 58.

²⁰ Borum, Stemmeretten s. 265 vid not 20,

Nial, Aktiebrev s. 38, jfr Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 70.

heller för att kringgå i lag eller bolagsordning meddelade bestämmelser om rösträtt förvärvat aktien med skyldighet att åter avyttra den.

Regeln omfattade emellertid ej familjerättsliga fång och försäkran kunde endast avkrävas aktieägare första gången han röstade på stämman, såvitt det ej kunde visas att förändring i äganderätten ägt rum. Dessa inskränkningar upphävdes genom ABL, där försäkransbestämmelsen fick sin plats i 115 §.²¹

Om försäkran ej avges får den som uppträder som aktieägare eller ombud icke rösta. Avger han falsk försäkran drabbas han av straff, ABL 214 § 5 pkt.

Enligt förarbetena fastslås genom försäkransbestämmelsen att

... rösträtt endast tillkommer den som är aktieägare och ej den som utan att äga aktie är legitimerad såsom aktieägare. Grund till klander av bolagsstämmebeslut föreligger således såväl då en aktieägare utan den ... föreskrivna legitimationen deltagit i beslutet, som då däri deltagit en vederbörligen legitimerad person, vilken i verkligheten icke var aktieägare.²²

Man kan sålunda med försäkransbestämmelsens hjälp fastställa de fall då registreringen icke medför att den registrerade blir röstberättigad, nämligen

1. då han under falskt sken av köp, gåva eller annat förvärv åtkommit aktien, skenförvärv
2. då han förvärvat aktie med skyldighet att åter avyttra den i avsikt att kringgå i lag eller bolagsordning meddelade bestämmelser om rösträtt, fiduciariskt förvärv med kringgångsavsikt
3. då han ej längre är aktieägare.

dc. Skenförvärv — bulvanskap

Som ovan påpekats är det besvärligt att skilja mellan skenöverlåtelse och överlåtelse med skyldighet att åter avyttra egendom. Detta framgår av de rättsfall som föreligger beträffande fall 1 och 2 ovan. Två av dessa rättsfall avser händelser före införandet av försäkransbestämmelsen. De kan emellertid tjäna som konkreta exempel på skenöverlåtelse av aktie:

NJA 1910 s. 38

Var och en av de bägge kommunerna Y och Ö innehade 375 aktier i ett kommunikationsaktiebolag. Kommunen Y försålde 125 aktier till vardera A och M samt kommunen Ö 185 stycken till G på följande villkor. Köpeskillingen skulle icke gäldas kontant utan köparna hade att avlämna skuldförbindelser på köpesumman samt lämna aktierna till kommunen såsom pant för denna förbindelse. Ränta på förbindelsen skulle icke utgå utan kommunen skulle som

²¹ Motiv 1941 s. 490.

²² a. a. s. 488.

kompensation härför uppbära utdelningen på aktierna. Kommunen var skyldig att närhelst köparen så påfordrade övertaga äganderätten mot att skuldförbindelsen återställdes; även kommunen kunde på samma villkor påkalla återgång av köpet. Kommunen skulle fortfarande stå för eventuella tillskott som jämlikt bolagsordningen kunde uttaxeras av aktieägarna.

Bolagets styrelse vägrade registrering under åberopande av att det vid överlåtelsen av aktierna fästats sådana villkor, att någon förändring i äganderätten icke kunde anses ha ägt rum. Trots att registrering ej skett upptogs A, M och G i röstlängd vid ordinarie stämma med bolaget.

Aktieägare i bolaget instämde detta till HR samt anförde bl. a.:

»Vid granskning af de handlingar, hvarå (A), (M) och (G) grundade sin förmenta rätt till ifrågakomma aktier, framginge att samma handlingar vore skenöfverlåtelse, hvilka tydligen verkställts allenast i ändamål att eludera bolagsordningens bestämmelse därom, att ingen delägare finge vid bolagsstämma rösta för mer än $\frac{1}{20}$ -del af hela det vid stämman antecknade aktieantalet. Kommunerna ... ägde i själfva verket fortfarande ... aktierna; de personer som fått desamma å sig transporterade, vore endast kommunernas bulvaner.» Kärandena yrkade att vid stämman träffade beslut och val skulle upphävas samt att den registrering av ifrågavarande aktier, som den nya styrelsen beviljat, likaså skulle upphävas.

Talan ogillades i HR. HovR uttalade emellertid i dom:

»... uppenbart vore, att (A, M och G) icke ... förvärfvat verklig äganderätt till aktierna; ty och enär vid sådant förhållande bemälda tre personer lagligen icke bort tillåtas att vid ifrågavarande bolagsstämma utöfva rösträtt, samt af dem afgivna röster kunnat inverka på utgången af besluten och valen vid bolagsstämman ... pröfvade HofvR:n rättvist ... förklara, att ... fattade beslut och verkställda val vore ogiltiga, samt att registrering ... icke borde äga rum.»

HD fastställde HovR:s dom.

I fallet *NJA 1911 s. 463* var förhållandena ganska likartade. Bevisningen fördes emellertid här på annat sätt. De personer som påstods ha röstat för aktier som de icke ägde blev hörda som vittnen och intygade samtliga, att de aktier, för vilka de röstat på stämman »väl varit å dem transporterade och inregistrerade men icke af dem innehafts med äganderätt».

I dessa bägge fall var det uppenbarligen fråga om att genom aktieöverföringen kringgå rösträttsregler av typ tjugoprocentsregeln.²³ I ett senare rättsfall rörde det sig emellertid om kringgående av förvärfsförbud:

NJA 1930 s. 639

I ett aktiebolag var aktiekapitalet fördelat på 200 aktier. Enligt bolagsordningen fick av aktierna allenast viss del, ej över $\frac{1}{5}$, förvärfvas av utländska och därmed likställda rättssubjekt (s. k. utlänningsklausul).

G antecknades vid ordinarie bolagsstämmor i bolaget åren 1927, 1928 och 1929 som röstberättigad för 197 aktier, varav för egen del för 161 aktier och som ombud för ett danskt bolag för 36 aktier.

Det yrkades ansvar å G i hans egenskap av styrelseledamot i bolaget för att

²³ Nial, Aktiebrev s. 37.

han, som endast innehade en aktie i bolaget, i aktieboken antecknats såsom ägare till ytterligare 160 aktier, vilka tillhörde det danska bolaget (ABL 1910 132 § 4).

G uppgav att han hade uppmanats att företräda det danska bolaget då den aktieägare, som tidigare hade tillvaratagit detta bolags intressen, avlidit. Med anledning härav hade aktiemajoriteten i bolaget överförts på G och anteckning därom verkställdt i aktieboken. Mellan det danska bolaget och G träffades därefter avtal, att den senare skulle tillvarataga bolagets intressen och ställa sig till eftererrättelse de direktiv som bolaget kunde komma att lämna G för röstrettens utövande. Eventuell utdelning å aktierna skulle redovisas till det danska bolaget.

Domstolarna fann att G mot bättre vetande låtit anteckna sig såsom ägare till aktierna i aktieboken. Därigenom hade han gjort sig skyldig till förseelse mot 132 § 4 i ABL 1910. HD fann dock att brottet var preskriberat.

Uppgiften blir nu att fastställa vilken eller vilka av de i målen åberopade omständigheterna som kvalificerade aktieförvärven som skenförvärv eller bulvanförvärv. Vid en sådan karakteristik av bulvansituationerna kan man hämta viss ledning från Grönfors' sammanställning av bulvanrekvisit.²⁴

Vissa rekvisit avser att markera bulvanbegreppets allmänna ram:

1. Huvudmannen har transporterat aktien på bulvanen eller i varje fall tillsett att bulvanen blivit registrerad i aktieboken och därmed röstberättigad.

2. Bulvanen mottar direktiv för sin röstning från huvudmannen.

3. Bulvanen uppträder i eget namn; han uppföres på röstlängden utan angivande av att röstning sker för huvudmannens räkning.

4. Huvudmannen avser att uppnå ett resultat som han ej hade kunnat nå om han själv uppträtt som aktieägare.

Två rekvisit blir speciella för bulvansituationen i ett aktiebolag:

5. Bulvanen har ej erlagt något reellt vederlag för aktien.

6. Avkastningen tillkommer huvudmannen.

1. Att bulvanen måste försättas i en sådan situation att han enligt lag kan utöva röstrett torde vara helt klart. Det är icke förenligt med gällande svensk rätt att — som skedde i 1910 års fall — tillerkänna en person röstrett, fastän han icke införts såsom aktieägare i bolagets aktiebok.

2. Att bulvanen erhållit direktiv från huvudmannen framhävdes särskilt i NJA 1930 s. 639.²⁵ Rekvisitet torde vara svårt att styrka och kan ej tilläggas avgörande vikt i detta sammanhang.

3. Att bulvanen handlat i eget namn men för annans räkning underströks i alla tre fallen.

²⁴ Jfr Grönfors s. 305 f.

²⁵ Jfr Patry, Accords s. 97.

Det kan nämnas att just denna punkt är avgörande när det gäller att dra gränsen mellan legitimationsöverlåtelse och bulvanskap i tysk rätt; endast om man anger att man företräder annan kan man rösta i eget namn för denne:

»Ist jemand ermächtigt im eigenen Namen das Stimmrecht für ihm nicht gehörende Aktien auszuüben (sog. Legitimationsaktionär ...), so hat er Betrag und Gattung dieser Aktien gesondert anzugeben, nicht dagegen den Eigentümer der Aktien.»²⁶

Tysk rätt godkänner uppträdande som aktieägare för annans räkning om förhållandet särskilt anges i röstlängden. Legitimationsöverlåtelsen anses som en form av representation och faller sålunda utanför bulvansektorn.

I svensk rätt godtages däremot enbart fullmakt. Legitimationsaktieägaren räknas ej som behörigt ombud.²⁷ Behov av sådan representation anses inte föreligga.²⁸ Legitimationsöverlåtelse medför också risk för kringgående av rösträttsbegränsningar och utlänningsklausuler.²⁹

Svensk rätt ger ej någon möjlighet att i röstlängden göra skillnad mellan legitimationsaktieägare och andra aktieägare. Legitimationsöverlåtelse måste likställas med skenöverlåtelse och behandlas därefter: den medför alltså ej rösträtt.³⁰

4. Kringgående av rättsregler var det fråga om i alla tre målen. Endast i 1911 års fall påpekas detta förhållande i domen. Kringgående av lag och bolagsordning är nämligen inte något självständigt rekvisit i bulvanfall.³¹ Detta framgår direkt av lagtexten: när det gäller skenöverlåtelse behöver ju ej kringgångsavsikt föreligga.³² Detta torde ha viss betydelse som en lättnad i beviskraven. En skenöverlåtelse utan avsikt att kringgå några bolagsrättsliga bestämmelser kan givetvis tänkas.³³

5-6. Slutligen aktualiseras den ekonomiska relationen mellan parterna i bulvanförhållandet. En bedömning av omständigheterna i det enskilda fallet blir här avgörande. Det gäller att visa att det i praktiken icke skett någon ändring i sammansättningen av parternas respektive förmögenheter. Många faktorer kan vara av intresse i detta sammanhang. Den föregivne överlåtaren har kanske ej erhållit något vederlag. Avkastningen redovisas måhända fortfarande till honom. Möjligen kan det tänkas andra omständigheter som medför en diskrepans mellan den ekonomiska situationen

²⁶ Hueck, Gesellschaftsrecht s. 158, jfr Gawow s. 460 samt AG 129 § 3 st.

²⁷ Jfr Karlgren, Säkerhetsöverlåtelse s. 226 not 26.

²⁸ Jfr David s. 227.

²⁹ Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 75.

³⁰ Jfr Nial, Bolagsstämmbeslut s. 15, Aktiebrev s. 38.

³¹ Jfr dock Nial, Aktiebrev s. 37.

³² Nial a. a. s. 38, Karlgren, Säkerhetsöverlåtelse s. 227.

³³ Jfr nedan s. 234 vid not 30.

och den formella rubriceringen,³⁴ exempelvis att överföringen blott avses bli temporär.

I 1911 års fall redovisas ej de omständigheter som låg bakom vittnenas utsagor att de var »bulvaner». Av NJA 1910 s. 38 framgår att vederlag ej skulle utgå och att utdelningen fortfarande skulle tillfalla huvudmannen.

Av 1930 års rättsfall framgår att någon köpeskilling aldrig erlades utan att aktierna enbart »överfördes». Eventuell avkastning skulle tillkomma det danska bolaget.

Denna kartläggning av betydelsefulla element i de bulvansituationer som upptagits till behandling kan jämföras med rekvisiten i ABL 115 §. Det visar sig då att de förhållanden som angivits under 1, 3 samt 5-6 ovan blir avgörande.

Det räcker alltså att det visas att någon uppträder som röstberättigad aktieägare på stämman samt att aktien, om man ser till de ekonomiska realiteterna, främst hur det ordnats med vederlag och utdelning, borde vara registrerad på någon annan.

dd. Fiduciarisk överlåtelse

Den fiduciariska överlåtelsen definieras som en överlåtelse med återförettringsskyldighet för förvärvaren. Sådan överlåtelse medför ej rösträtt vid avsikt att kringgå rösträttsregler.³⁵

Lagstiftaren har uppenbarligen utgått ifrån att fiduciariska förvärv med avsikt att kringgå förvärvsförbud icke är möjliga. Dylika överlåtelser anses enbart kunna rubriceras som skenöverlåtelser. De kan redan av detta skäl icke läggas till grund för rösträtt.

Överlåtelser med återförettringsskyldighet utan avsikt att kringgå rösträttsreglerna medför emellertid rösträtt enligt ordalagen i ABL 115 §.³⁶ Det visar sig dock vid en närmare granskning, att det är ganska oklart hur det egentligen förhåller sig på denna punkt.³⁷

Nial intog sålunda fram till ABL 1944 ståndpunkten att fiduciariska överlåtelser utan kringgångsavsikt medförde rösträtt.³⁸ I en senare framställning yttrar han emellertid angående denna typ av fiduciariska aktieförvärv:

I det ... fallet är han sålunda enligt lagens mening i verkligheten ägare. Tydligen kan det i praktiken ofta vara svårt att skilja mellan det fallet att han

³⁴ Stjernquist, Föreningsfirmans funktion s. 63.

³⁷ Jfr Karlgren a. st.

³⁵ Jfr Patry, Accords s. 94.

³⁸ Aktiebrev s. 38, Bolagsstämmobeslut s. 16.

³⁶ Karlgren, Säkerhetsöverlåtelse s. 227, Borum, Stemmeretten s. 265.

köpt aktien endast för skens skull och det fallet att han verkligen köpt den ... med skyldighet att åter avyttra den (regelmässigt tillbaka till förre ägaren). Lagen åsyftar emellertid uppenbarligen att han, även om han under angivna förutsättningar skulle vara ägare, icke har rösträtt.³⁹

Nials åsiktsförändring kan förefalla svårförklarlig, eftersom lagtexten i det aktuella avseendet är oförändrad. Möjligen kan Nials agerande ha samband med ett ytterst motsägelsefullt yttrande i motiven till ABL:

Beredningen föreslår därför i förevarande paragraf första stycket första punkten ... att ... den som ... vill utöva rösträtt för aktie skall vara pliktig att avlämna ... försäkran, att han icke under falskt sken av köp, gåva eller annat förvärv åtkommit aktien utan verkligen förvärvat äganderätt till denna, att han *ej heller för att kringgå i lag eller bolagsordningen meddelade bestämmelser om rösträtt förvärvat aktien med skyldighet att åter avyttra den*, samt att han fortfarande är ägare av aktien. Bestämmelsen avser således, att från deltagande i bolagsstämma hindra *ej blott den som genom skenöverlåtelse eller överlåtelse med återköpsrätt förvärvat aktie*, utan även den som eljest saknar giltigt fång eller avhänt sig aktien.⁴⁰

Det torde vara en vedertagen åsikt, att man måste bortse från motivuttalanden som direkt strider mot lagens ordalydelse.⁴¹ Av de inbördes motstridiga, här kursiverade uttalandena skall det senare därför lämnas utan avseende.

Wilken ståndpunkt man tar till frågan har emellertid ingen större praktisk betydelse, då — såsom redan framhållits — skillnaden mellan skenöverlåtelse och fiduciarisk överlåtelse ej låter sig upprätthållas i praktiken.⁴² Av rättsfallet NJA 1910 s. 38 torde framgå att gränsdragningen mellan skenförvärv och förvärv med återföryttringsskyldighet bereder svårigheter. Här förelåg ju enligt köpeavtalet skyldighet att medverka till återgång av köpet på anfordran av endera parten. För att avgöra vilken förvärvstyp det i detta fall är fråga om måste man fastställa huruvida äganderättsöverföring åsyftades eller ej. Och för att lösa detta problem fordras alldeles speciella insikter i parternas föreställningsvärld.

Lika svår torde uppgiften vara i rättsfallet NJA 1930 s. 639.

Nial tvekar här om överföringen är att bedöma som ren skenöverlåtelse eller som en verklig överlåtelse där bulvanändamålet ingår som ett led.⁴³

Slutsatsen blir därför att fiduciariska förvärv icke låter sig bedömas som en särskild kategori. Vad som gäller för skenöverlåtelser måste tillämpas även i detta fall.

³⁹ Aktiebolagsrätt s. 157 f.

⁴⁰ Motiv 1941 s. 490 f.

⁴¹ Jfr exv. Lögdberg passim, särskilt s.

440.

⁴² Jfr Krenchel s. 275.

⁴³ Bolagsstämmebeslut s. 18 not 24.

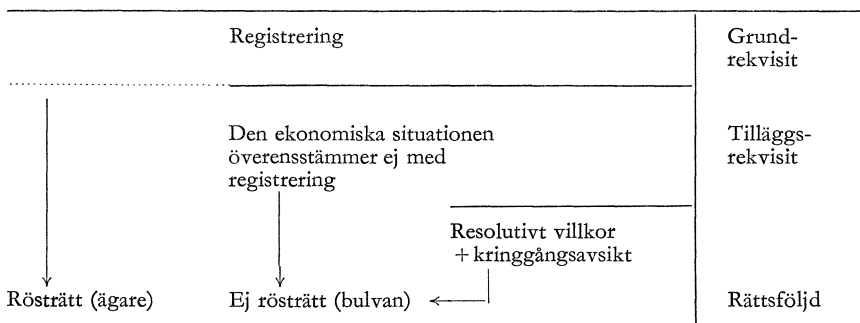

Fig. 5.

En särskild form av fiduciariska överlåtelser, nämligen säkerhetsöverlåtelserna, torde emellertid kunna skiljas ut från andra förvärvskategorier. Om registrering i detta fall medför rösträtt kan vara föremål för delade meningar. Detta fall kommer att behandlas närmare i samband med problemen rörande panträtt i aktier.

de. Ej längre aktieägare

Slutligen inbegripes personer som upphört att vara aktieägare bland dem vilkas registrering ej medför rösträtt. I bolagets aktiebok införd person är icke röstberättigad när aktien överlåtits till annan, även om den nye förvärvaren ej låtit registrera sig. Ett stämmobeslut som tillkommit med stöd av den förra ägarens röster kan ändras genom klandertalan.⁴⁴

Har det ekonomiska läget förändrats därefter att den registrerade erhållit någon form av ekonomisk gottgörelse och upphört att uppbära avkastningen på aktien, så är han ej längre röstberättigad.

Det spelar ingen roll om aktien är kvar i den registrerade ägarens besittning.⁴⁵ Motsvarande kriterier som i skenöverlåtelsefallet kan sålunda tillämpas.

df. Sammanfattning

Resultatet av den gjorda undersökningen kan sammanfattas sålunda: rösträtt tillkommer ej den som står registrerad som ägare om denne med hänsyn till vederlag, utdelning och andra ekonomiska kriterier saknar närmare anknytning till aktien.⁴⁶

Ej heller tillkommer rösträtten den som erhåller aktien genom resolutivt villkorat förvärv med avsikt att kringgå rösträttsregler. Vanligen är det överlåtaren som vill uppnå en kontrollposition som annars icke är möjlig.

⁴⁴ Motiv 1941 s. 488.

⁴⁶ Jfr Taxell, Aktierätt s. 35.

⁴⁵ Jfr Taxell, Aktierätt s. 32 samt RT 1966 s. 1120.

Det senare fallet kan betraktas som en speciell avart av huvudregeln. Några fasta gränser kan icke utstakas. Även där resolutivt villkorat förvärv föreligger torde det i praktiken ofta vara smidigare att utnyttja huvudregeln. Rekvizitet kringgångsavsikt kan vara svårbevisat.

Svaret på frågan när registrering ej medför rösträtt kan uttryckas i en enkel skiss (fig. 5).

Härav kan man dra den slutsatsen, att transport av aktie inte gärna kan användas bara för att överföra rösträtten. Sådana aktietransporter måste hänföras till de förvärv som icke medför rösträtt trots registrering.

e. Reglernas effektivitet

ABL:s skydd mot röstutövning av obehöriga är uppbyggt på följande sätt:

1. Bolagets styrelse skall *hindra registrering* då sådan uppenbart icke skulle medföra rösträtt.⁴⁷

2. Om registrering ändå har skett skall den obehörigen registrerade *hindras att bli upptagen i röstlängd*. Det ankommer på stämman att fatta beslut härom.⁴⁸

3. Begäres *försäkran* enligt ABL 115 § utestänges den obehörigen registrerade från att utöva rösträtt, om han icke avlägger sådan försäkran. Avger han falsk försäkran riskerar han straff.

4. Om den obehörigen registrerade deltar i ett beslut och rösterna är avgörande för utgången kan besluten upphävas genom *klanderretalen*.

Denna sammanställning aktualiserar frågan huruvida de legala hindren motsvaras av lika stora praktiska hinder. Särskilt är äganderättsförsäkran och dess funktion av intresse i detta sammanhang. Vid behandlingen av härmed sammanhängande problem användes termen *bulvan* för att beteckna personer som trots registrering ej är berättigade att utöva rösträtt (se fig. 5).

Metoderna under 1 och 2 kan endast kontrollgruppen utnyttja. Om huvuddelen av aktieägarna håller *bulvanen* om ryggen är skyddet verkningsslöst. Metoderna 3 och 4 står emellertid även minoriteten till buds. För att *klandermetoden* (4) skall lyckas måste man kunna styrka *bulvanförhållandet*, något som av allt att döma kan stöta på stora svårigheter. Härtill kommer risken för att förlora rättegången och de ekonomiska konsekvenserna härav.

Metod 3 kan tyckas mera effektiv vid första påseendet. Det förefaller

⁴⁷ Jfr KProp 1944: 5 s. 138 f., s. 249 f., SWN s. 108.

⁴⁸ ABL 114, 118 §§, jfr SWN s. 336, 342.

emellertid som om 115 § knappast hindrar bulvanförhållanden i någon större utsträckning. Lagrummet tillämpas sällan i bolagspraxis. Anledningen härtill uppges vara, att en bulvan i regel känner sig oförhindrad att avlägga försäkran. I sådant fall står blott den dyra och riskfyllda klandervägen öppen. Risken för straff för falsk försäkran torde sällan uppfattas som överhängande. Något tillfälle då en äganderättsförsäkran, som misstänkts vara falsk, fått rättsligt efterspel i civil- eller straffrättsligt hänseende har sålunda ej kunnat beläggas.

Av dessa upplysningar kan man våga dra slutsatsen, att svårigheten att leda ett bulvanskap i bevis medför att försäkranbestämmelsen blir ineffektiv.⁴⁹

Möjligen kan lagregeln fungera som en behövlig påminnelse om att lagstiftaren menar allvar med det grundläggande kravet på sammankoppling av delägarskap och rösträtt. Icke minst väsentligt är att denna påminnelse kan aktualiseras på ett formaliserat sätt utan att någon rättskipande instans behöver inkopplas.

Intet ger anledning att antaga att bestämmelsen brukar utnyttjas för mera ingripande trakasserier på bolagsstämmor. Kritiken mot stadgandet på denna grund synes alltför svävande för att kunna bemötas.⁵⁰

För det här behandlade ämnet innebär det senast anförda, att de praktiska hindren för rösträttsöverföring genom överföring av aktie är små. Lagstiftaren vill icke acceptera dessa överföringar men skyddet mot sådana förfaranden kan väl knappast sägas vara fullt effektivt. Det är omöjligt att säga i vilken utsträckning överföringar av aktier i rösträttsöverföringsyfte förekommer. Den försiktige bolagsjuristen bör dock — med eventualiteten av tvist vid domstol i åtanke — undvika dylika metoder.

⁴⁹ Rodhe, Aktiebolagsrätt s. 113.

⁵⁰ Borum, Stemmeretten s. 265, jfr även Bergendal, Aktiebolagets författning s. 40.

Lösningar i splittringssituationer

1. Inledning

A. DISPOSITION

I detta kapitel behandlas olika situationer då det kan vara aktuellt att skilja rösträtt och äganderätt till aktie åt. Varje avsnitt inledes med en översikt över läget i främmande rätt samt innehåller därutöver en diskussion angående möjligheterna att finna lämpliga lösningar i svensk rätt.

Först behandlas pantsättningsituationen; på sistone har behovet av rösträttsöverföring till kreditgivaren i dylika situationer livligt diskuterats. Även kreditavtal som ej avser pantsättning upptages till behandling. I detta sammanhang är det likaledes av intresse att undersöka huruvida en säkerhetsköpare åtnjuter rösträtt efter en säkerhetsöverlåtelse av aktier.

Också vid upplåtelse av rätt till avkastning från aktier kan det finnas anledning att diskutera vem rösträtten skall tillkomma. Vid bedömningen av dessa fall måste beaktas, att nyttjanderättsupplåtelser inter vivos vanligen har benefik karaktär.

Ännu mer aktuellt blir problemet vid uppdelning av förmögenhet och avkastning genom testamentariska dispositioner. För detta fall har ABL infört en splittringsmöjlighet. Andra likartade fall där splittring synes befogad kan också tänkas: i testamente kan exempelvis föreskrivas att aktier skall förvaltas på så sätt att blott de ekonomiska befogenheterna ograverade kommer ägarna — testamentstagarna — tillgodo. I Danmark och Norge har dylik s. k. båndläggelse nått viss utbredning.

Ofta förekommer gåvor av aktier till närstående, troligen i högre grad föranledda av skattelagstiftningen än av givmildhet. Därvid är det ett intresse för givaren att så länge som möjligt behålla rösträtten till de bortgivna aktierna.

Slutligen kan splittring bli nödvändig vid aktieförsäljningar. En köpare kanske önskar utöva rösträtt redan innan en försäljning fullbordats. Likaså kan en säljare vilja genomdriva att han förblir rösträttsberättigad till dess aktieposten tillfullo betalats. Behandlingen av splittringssituationerna avslutas med en sammanfattning av här framlagda lösningsförslag. Till förevarande kapitel har jag fogat några reflektioner om rösträttsöver-

föringens problematik vid innehavarakttier.¹ Därjämte har jag sökt redogöra för de nya aspekter på problemet, som införandet av ett modifierat certifikatsystem kan komma att aktualisera.

B. KOMPARATIV BAKGRUND

Då de flesta avsnitt i detta kapitel kommer att innehålla redogörelser för lösningar i andra rättsordningar synes mig en återblick på reglerna om legitimation för rösträtt i olika länder vara önskvärd. Då ifrågavarande regler ovan behandlats ganska utförligt, torde det räcka med en schematisk framställning.

Utländska rättsordningar saknar som nämnts motsvarighet till regeln i ABL 115 §. I vissa rättssystem synes grundsatsen att aktieägarskap, registrering och rösträtt skall vara kopplade till samma subjekt ändock upprätthållas; i andra har man en friare syn på legitimationsreglerna och aktiebokens vitsord vad beträffar rösträtten. Även i dessa senare rättsordningar upprätthåller man principiellt ett splittringsförbud, ett förbud att skilja på rösträtt och aktierätt. Men rösträttsreglerna bereder uppenbarligen möjligheter att vid behov avlägsna sig från den principiella utgångspunkten.

Sans doute cette indivisibilité n'est pas absolue et elle n'est d'ailleurs pas admise comme une règle d'or dans toutes les législations.²

Man kan gruppera de undersökta rättssystemen i tre kategorier:

1. Dansk och fransk rätt. Här tycks registrering icke uppfattas som en absolut betingelse för rösträtt. Detta har två viktiga följder. För det första kan annan än den registrerade genom avtal, testamente eller liknande utpekas som röstberättigad. För det andra har man relativt fria händer att välja en lämplig lösning för splittringssituationer där ingen särskild överenskommelse träffats.

2. Engelsk, amerikansk och tysk rätt. I dessa rättssystem synes legitimation som aktieägare vara en ofrånkomlig förutsättning för rösträttens utövning. Några hinder att legitimera annan än den verkliga ägaren att utöva rösträtt förekommer i regel ej. Parterna har sålunda här möjlighet att vidtaga vissa formella åtgärder och därigenom genomdriva att annan än aktieägaren får utöva rösträtt.

3. Norsk och svensk rätt. Här finns ingen valmöjlighet. Registrering är betingelse för rösträtt och annan än ägaren får ej legitimeras som aktieägare genom införelse i aktieboken. Endast ägaren får rösta och överföring av rösträtten kan blott ske genom ordinär fullmakt.

Finsk rätt överensstämmer i huvudsak med svensk och norsk.

¹ Jfr ovan s. 156.

² Houin s. 206.

2. Pantsättning och andra kreditavtal

A. KOMPARATIV ÖVERSIKT

a. Dansk och fransk rätt

Att döma av översikten ovan bör här finnas utrymme såväl för speciell lagreglering av rösträtten i pantsituationer som för avtal om vem som skall utöva rösträtten.

En undersökning av fransk rätt ger vid handen, att ägaren, pantsättaren, som regel behåller rösträtten. LSC Art. 163 st 3 stadgar:

Le droit de vote est exercé par le propriétaire des titres remis en gage.³

Ett avtal som innebär att rösträtten tillkommer panthavaren möter emellertid inga hinder.⁴

I dansk doktrin råder likaledes enighet om att pantsättaren är röstberättigad.⁵ I frågan huruvida det avtalsvägen går att överföra rösträtten till panthavaren är meningarna delade.

Sindballe: Banker får undertiden overdraget stemmeretten ifølge aktier, de har belånt. Formentlig kan en sådan overdragelse kun have virkning som — gældelig — bemyndigelse til at udøve aktionærens stemmeret.⁶

Krenchel: Aktionæren må således antages at bevare *stemmeretten for håndpantatte ... aktier*, såfremt der ikke ved pantsætningen er truffet udtrykkelig aftale i modsat retning ...⁷

Till den förstnämnda åsikten bekänner sig Borum,⁸ medan andra författare tillåter en mera definitiv överföring av rösträtten till panthavaren.⁹ Det kan tilläggas, att överenskommelser mellan panthavare och pantsättare angående röstning ingalunda är sällsynta i dansk praxis.¹⁰

Ett avtal att panthavaren skulle utöva rösträtt för pantsatta aktier var aktuellt i rättsfallet UFR 1960 s. 304. Frågan huruvida enligt dansk rätt möjlighet föreligger att genom avtal överföra rösträtten till panthavaren kom emellertid ej under domstolens prövning.

Det synes mig väl överensstämmande med rösträtts- och legitimationsreglerna i dansk rätt att tillägga sådana avtal verkan utöver den vanliga röstfullmakten. Det torde också finnas utrymme för rösträttsöverföring till kreditgivare utanför pantsättningsituationen.

³ Jfr Ripert s. 552, Noirel s. 153.

⁴ Ripert a. st. m. rättsfallshänv.

⁵ Gomard, Aktieselskabsret s. 166, David s. 220, Krenchel s. 274, jfr Borum, Stemmeretten s. 260.

⁶ s. 230 not 20.

⁷ s. 274.

⁸ Stemmeretten s. 261.

⁹ David s. 214, Kauffmann s. 195 not 31, Vinding Kruse s. 1409, Gomard a. st.

¹⁰ Jfr ovan vid not 6 samt Kauffmann a. st.

b. Tysk och angloamerikansk rätt

Tysk rätts ståndpunkt till frågan anges på följande sätt:

Im Falle einer Verpfändung von Aktien steht das Stimmrecht nach wie vor dem Aktionär und nicht dem Pfandgläubiger zu ... Zulässig ist aber die Erteilung einer Vollmacht zur Ausübung des Stimmrechts oder die Übertragung des Stimmrechts (Legitimationsübertragung ...) auf den Pfandgläubiger.¹¹

Huvudregeln är sålunda att aktieägaren har rösträtten. Panthavaren kan emellertid få aktien överlåten på sig och därigenom också få rösträtt. En uppdelning av rösträtten mellan intressenterna i aktien har diskuterats. Det torde emellertid möta stora svårigheter att genom en sådan uppdelning avgränsa panthavarens intresseområde från pantsättarens.¹²

Vid de förfaranden som i engelsk och amerikansk rätt närmast motsvarar pantsättning händer det ibland att panthavaren blir registrerad för aktierna ifråga, medan pantsättaren i andra fall kvarstår i registret.¹³ Då bolaget i regel skall godtaga den vederbörligen registrerade som röstberättigad, innebär detta att parterna i stort sett själva kan disponera över rösträtten.

I amerikansk rätt försöker man emellertid skydda ägarens intresse om panthavaren är registrerad. Ägaren kan i detta fall med rättsordningens hjälp utestänga panthavaren från deltagande i bolagets förvaltning.

... it has been held, ... that, if necessary, he may sue in equity to compel the pledgee to transfer the shares to him, for the purpose of voting or give him a proxy to vote them.¹⁴

En liknande tendens i engelsk rätt framgår av det nedan återopade fallet *Puddephatt v. Leith*.¹⁵

Om aktierna fortfarande är registrerade på pantsättaren kan man givetvis överföra rösträtten på panthavaren genom en rösträttsfullmakt. I USA torde det i varje fall numera vara möjligt att göra en sådan fullmakt oåterkallelig.¹⁶

Liknande metoder torde kunna användas också då kreditgivningen icke är kombinerad med pantsättning. Dvs. antingen registrering av aktie på kreditgivaren eller oåterkallelig fullmakt för denne att rösta.¹⁷

c. Norsk, finsk och svensk rätt

I svensk, norsk och finsk rätt är ståndpunkten given, då ju som regel endast registrerad ägare är röstberättigad. Sålunda är panthavaren icke

¹¹ Gadow s. 479, jfr även Baumbach s. 268.

¹² Gadow a. st.

¹³ Ballantine s. 399, jfr Gower s. 381.

¹⁴ Ballantine s. 400, jfr Hornstein 1 s. 409.

¹⁵ s. 368.

¹⁶ Hornstein a. st., jfr ovan s. 205.

¹⁷ Thomas s. 738 ff.

röstberättigad utan pantsättaren-ägaren och en rösträttsöverföring till panthavaren kan enbart ske genom röstfullmakt, vilken bedömes som andra fullmakter — den kan när som helst återkallas.¹⁸

B. BEHOVET AV EN SPLITTRINGSREGEL

Det har i nordisk doktrin ofta uttalats, att behov av någon mera definitiv rösträttsöverföring icke föreligger i pantsättningsfall. Önskar panthavaren utöva rösträtten kan han göra detta på grundval av fullmakt från ägaren-pantsättaren. Risker för uppsägning av lånet avhåller då pantsättaren från att återkalla fullmakten. Borum har senast uttryckt denna åsikt sålunda:

Efter min opfattelse er det ved pantsætning af aktier normalt uden betydning for panthaveren (banken) at få en uigenkaldelig stemmeret. Ved indfrielse af lånet kan pantsætteren altid skaffe sig sin stemmeret tilbage. Genkalde fuldmagten skal han nok vogte sig for, hvis han er ude af stand til at tilbagebetale lånet.¹⁹

I polemik med Borum menar emellertid Lund-Nielsen att en återkallelsemöjlighet hos pantsättaren innebär risk för

omgående genkaldelse med henblik på en ligeså omgående udnyttelse af stemmeretten til stor skade for panthaver. Denne kan således have en betydelig interesse i, at stemmeretsovergangen er uigenkaldelig.²⁰

Spleth har också — i anslutning till rättsfallet UFR 1963 s. III — uttalat en förmodan om att det kan finnas visst behov för rösträttsöverföring i pantsättningsfall:

Der synes at kunne anføres ret vægtige grunde for i mangel af modstående bestemmelser i et aktieselskabs vedtægter at anerkende gyldigheden af uigenkaldelighedsbestemmelser ved udstedelse af stemmeretsfuldmagt i forbindelse med håndpansætning. Muligheden for at kunne udnytte pantsætningsadgangen med fordel synes at blive væsentlig forbedret, når stemmeretten kan overføres til panthaveren, og hensynet til andre aktieejere synes ikke at være af afgørende vægt. Dommen tager dog ... ikke stilling til, om disse hensyn i almindelighed kan bære en regel som den anførte ...²¹

Till en början kan konstateras att problematiken endast synes ha aktualitet såvitt gäller kontrollposter i aktiebolag. En panthavare kan vara intresserad av att ett bolag förvaltas så att hans säkerhet icke försämras;

¹⁸ Nial, Bolagsstämmobeslut s. 15, Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 48, Taxell, Aktierätt s. 44 f., Augdahl, Aksjeselskapet s. 223 med not 3, Marthinussen, Aksjeloven s. 123.

¹⁹ Borum, Stemmerets-aftaler s. 98, jfr även Stemmeretten s. 261, Augdahl, Aksjeselskapet s. 223 not 3, Marthinussen, Anm. s. 369.

²⁰ s. 176.

²¹ s. 61.

för att få inflytande över bolagets förvaltning måste han på något sätt bli delaktig i kontrollen över bolaget.

I vanliga fall bör det räcka med en ordinär fullmakt för att tillfredsställa ett dylikt behov hos panthavaren. Lånet mot panten kan uppsägas om gäldenären återkallar fullmakten. Det kan vålla gäldenären besvär och upppoffringar att infria lånet. Dyliga situationer torde en förnuftig gäldenär undvika.

Är gäldenären—pantsättaren på obestånd eller försätter han sig på obestånd i samband med återkallelsen blir läget ett annat. Då har panthavaren att hålla sig till panten och realisera denna. I och med att aktierna realiseras förlorar pantsättaren sin kontroll över bolaget för gott. Därför bör han också i denna situation akta sig för att återkalla röstfullmakten.²²

Resonemanget verkar bestickande. Men man bör betänka att det i regel rör sig om aktier i små slutna bolag som, i varje fall om bolagen är i ekonomiska svårigheter, knappast kan tänkas ha någon större marknad. Panthavaren kan alltså ofta inte få sin fordran täckt genom försäljning av aktierna. Den enda åtgärd panthavaren kan vidtaga är kanske att själv överta aktierna i bolaget. Innan situationen hunnit ordnas upp kan emellertid — som Lund-Nielsen påpekar — pantsättaren hinna minska aktiernas värde genom åtgärder i bolaget. Det är kanske inte heller alltid så lämpligt att panthavarna inträder som aktieägare.

I UfR 1963 s. 111 visade det sig varken vara ekonomiskt försvarligt att sälja aktierna eller att realisera bolagets egendom. Det smidigaste alternativet för panthavarna var i stället att förvalta bolaget så att en skälig avkastning kom dem själva tillgodo.

Det finns enligt min mening goda skäl att förorda en regel som medger rösträttsöverföring i sådana fall. Likartade situationer kan även tänkas uppstå i kreditförhållanden utan samband med pantsättning av aktier.²³ I själva verket torde behovet av skydd för en kreditgivare som icke har pant i bolagets aktier vara än större; här kan man ju inte räkna med alternativet att sälja eller överta aktierna. Om ett aktiebolag fått ett lån under villkor att kreditgivaren skall utöva kontrollen över bolaget bör det icke vara möjligt för en kredittagare på obestånd att återtaga rösträtten.

Som antyts är det främst amerikansk rätt som tryggar en kreditgivares ställning i sådana fall. En panthavare kan t. ex. i regel säkra sin rösträtt genom en oåterkallelig fullmakt från pantsättaren—aktieägaren.²⁴ Av särskilt intresse är de slutsatser som kan dragas av rättsfallet *Champman v. Bates*. Styrelseledamöter hade här lånat pengar till bolaget och åtagit sig

²² Jfr Borum, *Stemmerets-aftaler* s. 98 not 1, Lund-Nielsen s. 176.

²³ Gomard, *Aktieselskabsret* s. 169.

²⁴ Se not 16 ovan.

personligt betalningsansvar för vissa bolagets skulder i förlitande på oåterkalleliga rösträttsfullmakter från aktieägare. Talan om återkallelse ogillades då styrelseledamöterna endast genom bibehållen kontroll över bolaget kunde få ut något av sina insatser:

Having no other means to recoup their sizeable investments than participation in the earnings of the corporation, the directors prevailed over a single shareholder seeking revocation.²⁵

C. KONFRONTATION MED SPLITTRINGSFÖRBUDET

I vissa situationer kan det sålunda förefalla befogat att tillägga rösträttsöverföring verkan för att skydda en kreditgivare som är beroende av att ett aktiebolag förvaltas väl. Ett sådant arrangemang tycks vara möjligt i tysk, engelsk, fransk, amerikansk och dansk rätt.

I norsk, finsk och svensk rätt hindras en sådan lösning av att rösträtten blott får utövas av den som är registrerad och att denne måste vara ägare till aktien. Man kan alltså icke åstadkomma att kreditgivaren får utöva rösträtten genom att transportera aktier på honom. Ej heller kan aktieägaren trygga kreditgivarens ställning genom att meddela honom ett oåterkallligt uppdrag att rösta. Detta skulle nämligen strida mot förbudet att skilja rösträtten från äganderätten till aktien.

Skälen för ett splittringsförbud är emellertid i detta fall icke så starka som eljest. Man kan nämligen svårligen hävda, att personer som investerat i ett bolag utan att erhålla aktier nödvändigtvis måste vara uteslutna från medbestämmanderätt i bolaget.²⁶ Det strider väl knappast mot tanken att enbart delägare i ett bolag skall ha rösträtt, om man godtar oåterkalllig rösträttsfullmakt för en kreditgivare i en situation där den utgör hans huvudsakliga säkerhet för krediten.

För svensk, norsk och finsk rätts del krävs en lagändring om man vill kunna tillmötesgå kreditgivarens intressen i sådana fall. En eventuell lagregel bör — för att eliminera risken för skentransaktioner — ge domstolen utrymme att bedöma den oåterkalleliga rösträttsfullmaktens berättigande i varje särskilt fall.

3. Säkerhetsöverlåtelse

Det i närmast föregående avsnitt diskuterade problemet skulle komma i ett annat läge, om man genom att tillgripa säkerhetsöverlåtelse av en

²⁵ Thomas s. 739.

²⁶ Jfr ovan s. 194.

aktiepost kunde uppnå rösträtt för kreditgivaren. Då skulle det i varje fall inte behövas någon regel om oåterkallelig fullmakt för dylika fall. Här skall därför undersökas dels om svensk rätt överhuvudtaget tillåter säkerhetsöverlåtelse av aktier, dels om säkerhetsköparen i sådant fall blir berättigad att utöva rösträtten.

Den senare frågan är den för ämnet centrala varför jag väljer att behandla den först. Därvid utgår jag från att den första frågan kan besvaras med ja: det förutsättes sålunda att säkerhetsöverlåtelse av aktier godtages i svensk rätt.

A. MEDFÖR SÄKERHETSÖVERLÅTELSE RÖSTRÄTT?

Enligt tysk rätt har säkerhetsköparen rösträtt.²⁷ Fransk rätt ger däremot ingen ledning i frågan.²⁸ Spörsmålet tycks inte heller ha aktualiserats i engelsk eller amerikansk rätt.

Nial har för svensk rätts del besvarat frågan jakande. Har man

... använt sig av fiduciarisk äganderättsöverlåtelse i säkerhetssyfte, är ... kreditgivaren ... juridiskt ägare och har rösträtt.²⁹

Karlgren kommer till samma resultat vid en analys av 115 § ABL. Lagstiftaren torde ha utgått från att en borgenär, som återoppar säkerhetsöverlåtelse till aktie, icke åtkommit denna under falskt sken av köp eller annan rättstitel. Säkerhetsöverlåtelse måste därför alltid bedömas såsom ett förvärv med skyldighet att åter avyttra aktien. Sådant förvärv medför enligt 115 § rösträtt såvida icke avsikt att kringgå rösträttsregler föreligger.

Och dylik avsikt behöver ingalunda vara förbunden med en säkerhetsöverlåtelse. Stadgandena i 115 § första stycket aktiebolagslagen föranleda alltså icke, att en säkerhetsköpare principiellt saknar rösträtt å bolagsstämma.³⁰

Även en bedömning i anslutning till det analyschema som uppställts för att besvara frågan i vilka fall registrerad aktieägare kan fränkännas rösträtt tenderar att ge samma resultat. Utdelningen tillkommer ju säkerhetsköparen och denne har otvivelaktigt utfört en ekonomisk prestation som motsvarar aktieöverlåtelsen. Det finns ingen anledning att bedöma honom som bulvan och beröva honom rösträtten. Och som Karlgren påpekar medför ej klassificeringen som resolutivt villkorat förvärv att rösträtt måste fränkännas säkerhetsköparen, om man icke händelsevis kan styrka hans avsikt att kringgå rösträttsregler.

²⁷ Jfr exv. Gadow s. 479.

²⁹ Bolagsstämmobeslut s. 15.

²⁸ Jfr Karlgren, Säkerhetsöverlåtelse s.

³⁰ Karlgren a. a. s. 227.

41 f.

B. GODTAR SVENSK RÄTT SÄKERHETSÖVERLÅTELSE AV AKTIER?

Nial synes i sitt ovan citerade yttrande utgå från att rubrikens fråga kan besvaras jakande. Något belägg för denna uppfattning har jag emellertid icke kunnat finna. Däremot kan man konstatera, att säkerhetsöverlåtelse av aktier användes i praktiken.

Ett exempel erbjuder NJA 1940 s. 427, där HD emellertid ej hade anledning att ta ställning till säkerhetsöverlåtelsekonstruktionens giltighet.³¹

Karlgren förfäktar ivrigt att säkerhetsöverlåtelser utgör förtäckta pantsättningsavtal och bör bedömas därefter. För denna mening anför han välgående skäl.³² Av Karlgrens ståndpunkt följer att säkerhetsköparen icke kan uppnå rösträtt; panthavaren saknar ju sådan.³³

Emellertid anser Karlgren att den principiella syn på säkerhetsöverlåtelse som kommit till uttryck i rättspraxis måste beaktas.

Analogin är visserligen på sitt sätt avlägsen: i det ena fallet en sakrättslig rättskonflikt, i det andra ett rösträttsspörsmål.³⁴

De rättsfall som avses är NJA 1952 s. 407 och NJA 1954 s. 455 (plenimål). Bägge fallen gällde kredit mot säkerhet i byggnad på annans grund. HD-majoritetens ståndpunkt har väckt berättigad kritik, eftersom den innebär, att rubriceringen av transaktionen som säkerhetsöverlåtelse respektive pantsättning får betydelse oavsett de bakomliggande realiteterna.³⁵

Anledningen till att säkerhetsöverlåtelse tillgripes beträffande byggnad på annans grund är att traditionskravet vid pantsättning gör denna metod olämplig. Något liknande skäl för säkerhetsöverlåtelse av aktier kan dock svårigen uppletas.

Ett annat rationellt skäl för säkerhetsöverlåtelse kan vara att man därmed kan nå fördelar ur legitimationssynpunkt.³⁶ En säkerhetsförvärvare är nämligen alltid legitimerad att realisera objektet. Härtill kan blott sägas, att man kan nå samma verkan vid pantsättning av aktier genom överlåtelse in blanco. Säkerhetsöverlåtelse är således ej heller motiverad av denna orsak.

Behov av institutet säkerhetsöverlåtelse föreligger alltså inom en viss sektor av rättslivet och frekvensen av sådana förfoganden torde här vara hög. Från pantsättningsreglerna avvikande normer har därför godtagits

³¹ Jfr a. a. s. 228 not 27.

³² a. a. s. 16 ff.

³³ Jfr a. a. s. 227 f.

³⁴ a. a. s. 228.

³⁵ a. a. s. 201 och passim, Fogelclou s. 162 f., jfr Bergström s. 346.

³⁶ Karlgren a. a. s. 11 f.

i praxis. Detta behöver emellertid icke medföra en analogisk tillämpning av reglerna om säkerhetsöverlåtelse på ett område där behov av institutet helt saknas och där frekvensen av säkerhetsöverlåtelser torde vara låg.

Slutsatsen blir sålunda, att man bör tillämpa pantsättningsregler vid säkerhetsöverlåtelse av aktier. Någon anledning att godtaga säkerhetsöverlåtelse som ett speciellt institut föreligger icke när det gäller aktier. Detta innebär att säkerhetsköparen måste fränkännas rösträtt.

Men kan man icke rentav hävda, att det föreligger ett behov av säkerhetsöverlåtelse av aktier till kreditgivare just för att möjliggöra rösträttsöverföring? En sådan ståndpunkt stämmer dock illa med svensk rätts allmänt avvisande inställning till institutet. Tanken bakom 115 § ABL att endast »verkliga aktieägare» skall få utöva rösträtt förfuskas också härigenom. Behovet av dylik rösträttsöverföring kan tillgodoses på ett smidigare sätt om oåterkallelig rösträttsfullmakt godtages.

4. Rätt till avkastning

A. KOMPARATIV ÖVERSIKT

a. Fransk och dansk rätt

I tidigare fransk rätt ansågs det vanligen att rösträtten tillkom den som uppbar avkastningen, om ägaren och avkastningshavaren ej var ense om något annat. Bestämmelser av denna innebörd lär förekomma i franska bolagsordningar. Regeln motiveras av Ripert på följande sätt:

Il s'agit, en effet, dans l'assemblée générale ordinaire, de régler l'administration du patrimoine social et la distribution des bénéfices. C'est une question qui intéresse l'usufruitier beaucoup plus que le nu-proprétaire.³⁷

Denna lösning slog dock aldrig helt igenom.³⁸ Numera stadgas i LSC Art. 163, att avkastningshavaren har rösträtt på de ordinarie och ägaren på de extra stämmorna. Det är en enkel och elegant lösning.³⁹

Lagbestämmelsen sammanhänger emellertid med reglerna om bolagsstämma i fransk rätt. Ärenden av löpande natur behandlas nämligen enbart på ordinarie stämmor och frågor av mera ingripande betydelse, såsom bolagsordningsändringar, på de extra stämmorna. Reglerna om vilka ärenden som skall behandlas på vilken slags stämma är tvingande.⁴⁰

Förmodligen har parterna fortfarande möjlighet att avtalsvägen avgöra, vem av dem som skall utöva rösträtten. Detta innebär att man kan arrangera kontrollen över ett bolag på visst sätt genom att upplåta avkastningsrätt till aktier:

³⁷ Ripert s. 552.

³⁸ Rapport s. 116, Ripert s. 553.

³⁹ Rapport a. st., Hamiaut s. 138 f.

⁴⁰ LSC Art. 153-157, jfr Goré s. 93, 101, Ripert s. 550, 561.

S 1954 II s. 52, Cour de Paris 1.7.1953.

R och B var ägare till de största aktieposterna i ett bolag. R hade majoritet i bolaget, men ville åstadkomma, att B fick fria händer vid förvaltningen. Därför utgavs aktier med högre röstvärde till B. När sådana aktier sedermera förbjöds genom lagstiftning 1933 ordnades förhållandena så, att R överlät så många aktier till B, att bägge fick lika många röster. Ytterligare en aktie överläts av R till B med nyttjanderätt för tjugo år framåt. B fick därigenom majoritet på stämman. Nyttjanderätten skulle emellertid genast upphöra om de två revisorer som R utsett inte fick ha kvar sina uppdrag.

R förde så småningom talan mot B med yrkande att nyttjanderättsupplåtelsen skulle förklaras ogiltig eftersom den innebar en inskränkning i den fria rösträttsutövningen. R åberopade härvid en lag av 1937.⁴¹

Talan ogillades emellertid i två instanser.

Utgången av rättsfallet kritiseras av Noirel. Kritiken saknar emellertid intresse i detta sammanhang.⁴²

I dansk rätt ansåg man tidigare att en aktieägare behöll rösträtten, även om någon annan uppbar avkastningen av aktien; parterna hade dock möjlighet att avtala annat.⁴³ En sådan regel innebär enligt David, som utförligt behandlar problemet,⁴⁴ knappast någon lämplig lösning. Man måste nämligen beakta, att det i de allra flesta fall av »rentenydelse-dispositioner» är en tredje man insatt som förvaltare. Bland förvaltarens åligganden ingår i allmänhet att rösta för de aktier han har under sin vård. I regel röstar förvaltaren efter eget skön först då de bägge intressenterna i aktien ej kan enas. Förvaltaren måste emellertid ofta ingripa eftersom ägaren och den som uppbar avkastningen naturligt nog har divergerande intressen:

Aktieejeren vil, saalænge Rentenydelsen varer, være tilbøjelig til at rette Blikket mod Fremtiden og søge at opnaa den stærkest mulige Konsolidering paa Bekostning af det aarlige Udbytte, medens Rentenyderen paa sin Side i særlig Grad vil have Nutiden for Øje og være interesseret i at opnaa den størst mulige Dividende.⁴⁵

Det är därför opraktiskt att kräva att parterna skall enas angående rösträttens utövning. Lösningar i andra rättssystem som ger endera av parterna rösträtt är mindre lämpliga eftersom den ena parten i ett sådant fall lätt träder den andres intressen förnär. David föreslår i stället att rösträtten uppdelas mellan nyttjanderättshavaren och ägaren, så att den förstnämnde röstar i löpande angelägenheter, den senare exv. vid kapitalökning, fusion och liknande beslut med långsiktiga verkningar.⁴⁶ Förval-

⁴¹ Jfr nedan s. 288.

⁴² s. 168.

⁴³ Jfr Krenchel s. 274, Grosserer-Societets

Responsa s. 829.

⁴⁴ s. 220 ff.

⁴⁵ s. 221.

⁴⁶ s. 223.

taren bör medverka till att de båda intresserade parterna får utöva inflytande enligt dessa riktlinjer. Är ingen förvaltare tillsatt får det slutliga avgörandet ligga hos besittaren.

Gällande dansk rätt överensstämmer ganska väl med Davids synpunkter. Förvaltaren har rösträtten om sådan är insatt. Denne har frihet att antingen rösta själv eller också låta någon annan — eventuellt någon av parterna — rösta så länge varken ägarens eller avkastningshavarens intressen trädes för nära.⁴⁷ Om förvaltare ej är tillsatt får parterna avgöra vem som skall ha rösträtten; kan de ej enas röstar den som har besittningen till aktierna.

Systemet med förvaltaröstning har troligen vuxit fram under inflytande av reglerna om båndläggelse av aktier, där det sedan länge varit regel att de institutioner som har hand om dylika depositioner utövar rösträtten. Regeln att rösträtten in dubio ligger hos förvaltaren har slagit igenom i och med rättsfallet UFR 1949 s. 637. Båndläggelse av aktier och dess verkan för rösträttens del samt det nämnda rättsfallet kommer att behandlas nedan i samband med de testamentariska nyttjanderättsdispositionerna.

b. Tysk och angloamerikansk rätt

I England och Amerika torde nyttjanderättsupplåtelse av detta slag ske i trustens form. Rösträtten bereder då inga problem: det är the trustee som röstar. Även om nyttjanderättsupplåtelse skulle ordnas i annan form är problemet lätt löst: den som är införd i aktieboken har som regel rösträtt, vare sig det är ägaren eller nyttjaren.⁴⁸

I tysk rätt är det som regel enbart den legitimerade aktieägaren som har rösträtten.⁴⁹ I sådana fall berör ju stämmans beslut icke blott ägaren utan även den som uppbär avkastningen. Det är tyvärr icke praktiskt möjligt att uppdelas rösträtten mellan intressenterna.

Es wird daher anzunehmen sein, dass das Stimmrecht dem Eigentümer, der ja der Gesellschafter ist, zusteht.⁵⁰

Önskar parterna, att nyttjanderätts-havaren skall utöva rösträtten, kan detta emellertid ordnas genom en legitimationsöverlåtelse.

c. Norsk, finsk och svensk rätt

Den norska uppfattningen är ju, att rösträtten inte får skiljas från aktien annat än genom en när som helst återkallelig röstfullmakt.⁵¹ Ingen annan än den registrerade aktieägaren kan vara röstberättigad enligt norsk rätt.

⁴⁷ Borum, Stemmeretten s. 261, Gomard, Aktieselskabsret s. 163.

⁴⁸ Jfr Ballantine s. 400.

⁴⁹ Jfr Motiv 1941 s. 673 not 1 m. hänv.

⁵⁰ Gadow s. 480 anm. 4 m. hänv., jfr Baumbach s. 268 under B.

⁵¹ Marthinussen, Aksjeloven s. 123, Augdahl, Aksjeselskapet s. 179.

Därför utövar ägaren rösträtten även i detta fall, om han ej givit avkastningshavaren fullmakt.

I finsk rätt är det ganska oklart vilka regler som egentligen gäller för rösträtten i fall då annan än ägare åtnjuter avkastningen. I finsk doktrin har Olsson och Taxell behandlat problemet. De är bägge ense om att parterna i avtal kan bestämma att den som uppbär avkastningen också skall ha rösträtt. Men medan Olsson menar att bolaget knappast torde ha något att invända mot att nyttjanderättshavaren får rätt att inregistrera sig, betraktar Taxell avtalet som ett ombudsavtal — någon ändring i aktieboken blir det ej tal om. Enligt Taxell är således nyttjanderättshavarens enda möjlighet att företräda aktien att uppträda med vanlig — återkallelig — röstfullmakt från ägaren. Båda författarna anser emellertid att ägaren har rösträtten om något avtal icke träffats samt att nyttjanderättshavaren i denna situation icke har möjlighet att *framtvinga* inregistrering i sitt namn.⁵²

Skillnaden mellan de bägge författarnas åsikter torde sammanhänga med deras olika inställning till legitimationsöverlåtelse av aktier.

Taxell förfäktar den strängt formella regeln att legitimation och aktierätt måste överensstämma.⁵³ Olsson anser emellertid icke att det finns anledning att inskrida mot legitimationsöverlåtelse om ingen protesterar på stämman och ingen bestämmelse i lag eller bolagsordning — exv. röstkvotsbegränsning — kringgås. Under dessa omständigheter kan beslutet sålunda icke klandras. Olsson menar att en dylik regel är praktisk med hänsyn till svårigheten för bolaget att uppklaga överlåtelsernas karaktär.⁵⁴ En känd legitimationsöverlåtelse får dock inte registreras.

För Olsson med hans mera liberala uppfattning i fråga om legitimationsöverlåtelse — som han torde vara ganska ensam om i nordisk doktrin⁵⁵ — är det följdriktigt att godtaga inregistrering av en nyttjanderättshavare. Olsson motiverar sin inställning på följande sätt:

Det ekonomiska intresset är ... delat mellan ägaren och nyttjanderättshavaren på ett sådant sätt, att det icke är lätt att säga, vilkendera anparten — rätten till kapitalet inklusive teckningsrätt och rätt till gratisaktier eller rätten till avkomsten — som är störst in abstracto.⁵⁶

Olssons ståndpunkt innebär alltså att rösträtten kan placeras antingen på ägaren eller på den som njuter avkastningen enligt överenskommelse parterna emellan. Upplåtaren kan förse nyttjanderättshavaren med legitimation för införing i aktieboken, varvid denne gentemot bolaget kommer att te sig som aktieägare. Med hänsyn till att finsk rätt saknar motsvarighet till ABL 115 § är risken att han berövas sin rösträtt icke särdeles

⁵² Taxell, Aktierätt s. 45, Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 45.

⁵³ a. a. s. 29 ff.

⁵⁴ s. 75 f.

⁵⁵ Jfr Borum, Stemmeretten s. 264 f.

⁵⁶ a. a. s. 45.

stor. Frågan om inregistrering av nyttjanderättshavare behöver alltså icke ställas på sin spets.⁵⁷

I svensk rätt finns ju, som tidigare anmärkts, ej möjlighet att inregistrera annan än ägaren och avkastningshavaren får sålunda icke rösträtt. Det är naturligtvis tänkbart att avtalsvägen arrangera så att aktierna transporteras på den som uppbär avkastningen och därmed åstadkomma, att denne kan utöva rösträtten. En sådan anordning kan, menar lagberedningen vid sin behandling av testamentarisk nyttjanderätt till aktier, »icke anses strida mot grunderna för stadgandet i 76 § andra stycket aktiebolagslagen (numera ABL 115 §), vilket syftar på helt andra fall».⁵⁸

Det är oklart vad som avses med detta uttalande. Antingen kan meningen vara att fastslå att arrangemanget är förenligt med ABL, så att ett stämmobeslut där nyttjanderättshavarens rösträtt spelar avgörande roll icke kan klandras. Eller kanske lagberedningen anser att förfarandet visserligen är lagstridigt, men förtjänt av stöd, då det icke väcker samma betänkligheter som de utpräglade bulvanfall, som bestämmelserna om äganderättsförsäkran riktar sig mot.

Den sistnämnda åsikten synes utifrån lagens ståndpunkt vara den rimligare: man kommer nämligen ej ifrån kravet på att den röstberättigade skall vara aktiens ägare. Av vad lagberedningen i övrigt anför synes emellertid framgå, att denna ansluter sig till den förstnämnda tolkningen.⁵⁹ Såvitt jag förstår är denna lagberedningens tolkning av ABL 1910 76 § (= ABL 115 §) felaktig. Enligt gällande svensk aktiebolagsrätt torde man endast genom ordinär rösträttsfullmakt kunna överföra rösträtten på den som njuter avkastning av aktien, ABL 3 § 3 st, 114 § 1 st, 115 § 1 st och 120 § samt 220 § e contrario. Den sistnämnda regeln har dock införts efter lagberedningens yttrande.

B. BEHOVET AV EN SPLITTRINGSREGEL

Man har sålunda på många håll reagerat mot att ägaren med sina mera långsiktiga intressen i bolaget ensam skall få utöva rösträtten på bolagsstämma, trots att han upplåtit avkastningen till annan. Vissa rättsordningar lämnar därför utrymme för parternas egna dispositioner, andra försöker dessutom genom dispositiva regler nå en lämplig avvägning mellan parterna. Man kan då fråga sig om svensk rätts ringa elasticitet i detta avseende utgör en så stor nackdel, att man borde överväga en specialreglering.

⁵⁷ a. a. s. 47 f.

⁵⁸ SOU 1929: 22 s. 278 f., jfr Motiv 1941 s. 671.

⁵⁹ Jfr Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 47 vid not 121.

Mot regeln att ägaren har rösträtt och endast kan överföra denna genom ordinär fullmakt synes emellertid föga vara att invända vid benefika avkastningsupplåtelser. Och allt tyder på att de benefika upplåtelseerna är de i särklass vanligaste såvitt gäller dispositioner över avkastningsrätten inter vivos.

Ej heller om upplåtelsen ingår i ett oneröst avtalskomplex torde rösträttsproblemet kräva särskild uppmärksamhet utom i undantagsfall. Mot avkastningsupplåtelsen står då andra prestationer av avkastningshavaren; oftast torde det vara möjligt att partiellt eller helt häva avtalet och kräva skadestånd om avkastningsrätten nedgår i värde genom ägarens åtgärder och förutsättningarna för avtalet därigenom rubbas. Är sådana åtgärder uteslutna, kan man måhända tänka sig att tillåta en oåterkallelig rösträttsfullmakt, som ger möjlighet att företräda aktierna. Jag har emellertid svårt att föreställa mig fall, där avkastningsrätten har en sådan säkerhetsfunktion, att man måste tillgripa en dylik lösning.

Därför kan jag inte finna att det föreligger något större behov att medge splittring i detta fall. En sådan lösning kan för övrigt medföra upplåtelser av avkastningsrätt för kontrolländamål i stil med det ovan anförda rättsfallet S 1954 II s. 52.

Möjligen skulle man kunna ifrågasätta, om det icke borde beredas möjlighet att tillerkänna en förvaltare rösträtten. I många fall kan det på grund av divergerande åsikter hos nyttjanderättshavare och ägare vara lämpligt att en neutral tredje man tillgodoser bägges intressen i bolaget. Härvid kan hänvisas till vad som ovan anförts om nyare dansk rätt i denna fråga. Tekniskt kunde problemet måhända lösas genom en utbyggnad av undantagsreglerna i 220 § ABL.

5. Testamentariska dispositioner

A. TESTAMENTARISK AVKASTNINGSRÄTT I SVENSK RÄTT

a. Bakgrunden

Upplåtelse av testamentarisk nyttjanderätt till egendom regleras i ÄB 12 kap. Enligt dessa — visserligen dispositiva — regler har nyttjanderättshavaren ensam rätt att förvalta egendomen. Han är därvid skyldig att beakta ägarens intressen.

Vid testamentarisk upplåtelse av nyttjanderätten till aktier kolliderar successionsrättens förvaltningsbestämmelse med den aktiebolagsrättsliga principen att ägaren har rösträtt. Inkongruensen observerades av lagberedningen redan vid utarbetandet av de regler i testamentslagen som seder-

mera inflöt i ÄB 12 kap. Lagberedningen yttrade då bl. a. att det var möjligt för ägaren och nyttjanderättshavaren att »träffa överenskommelse, enligt vilken aktierna transporteras på den senare, som i överensstämmelse därmed också registreras såsom ägare och i alla avseenden utövar aktierätten».⁶⁰

Som ovan framhållits är detta tillvägagångssätt knappast förenligt med bestämmelserna i ABL 114 och 115 §§. I själva verket har lagberedningen godtagit ett förfarande som måste jämföras med skenöverlåtelse enligt 115 § ABL. Nial stöder emellertid lagberedningen:

Trots de principiella betänkligheterna mot att godkänna parternas överenskommelse och sålunda tvinga bolaget att såsom ägare registrera en person som juridiskt blott är nyttjanderättshavare, kunna otvivelaktigt goda skäl anföras för lagberedningens mening.⁶¹

Om man ansluter sig till uppfattningen, att det föreslagna tillvägagångssättet inte är förenligt med lagen, återstår möjligheten att förse nyttjanderättshavaren med en ordinär rösträttsfullmakt. Denna röstöverföringsmetod — som rimligen i första hand borde ha föresvävat lagberedningen — nämnes egendomligt nog icke i detta sammanhang.

Lagberedningen övervägde att i testamentslagen införa en bestämmelse i ämnet. Det ansågs emellertid olämpligt med en föreskrift om att nyttjanderättshavaren fick registreras, eftersom man — särskilt när det gällde majoritetsposter — inte kunde vara så säker på att testator i allmänhet önskade bereda nyttjanderättshavaren alla de möjligheter att ingripa i företagets skötsel som tillkommer en registrerad aktieägare. Dessutom skulle nyttjanderättshavaren i strid mot det verkliga förhållandet komma att framstå som ägare till aktien. Med hänsyn till svårigheten att uppdraga en för alla fall ändamålsenlig gräns för nyttjanderättshavarens befogenheter, uppgav lagberedningen tanken på en specialregel.⁶²

Vid testamentslagens införande uppkom alltså en divergens mellan aktiebolagsrätt och testamentsrätt. Medan förarbetena till ABL ännu pågick aktualiserades detta förhållande i ett rättsfall.

NJA 1940 s. 698.

W hade i testamente tillerkänt sin hustru avkastningen av viss del av kvarlåtenskapen. Äganderätten och den återstående avkastningen skulle tillkomma bröstarvingarna. I kvarlåtenskapen ingående aktier i två familjebolag skulle vara deponerade i bank under hustruns livstid. Rösträtten skulle utövas av dem som hade nyttjanderätten till ifrågakvaranter aktier.

Vid styrelsesammanträden i ifrågakvaranter två bolag begärde hustrun att bli

⁶⁰ SOU 1929: 22 s. 278 f.

⁶¹ Bolagsstämmobeslut s. 14 f.

⁶² SOU 1929: 22 s. 279 f.

antecknad som röstberättigad för de aktier som hon uppbar avkastningen av. Bröstarvingarna gjorde gällande att de istället borde införas i aktieboken som röstberättigade ägare till dessa aktier. Bolagsstyrelserna lämnade såväl hustruns som arvingarnas framställning utan bifall.

Hustrun instämde det ena bolaget jämte arvingarna till domstol och yrkade att bolaget skulle föreläggas att registrera henne såsom ägare till aktierna samt att hon skulle förklaras vara röstberättigad framför arvingarna. (I ett annat ej refererat mål med likartad utgång instämde det andra bolaget och arvingarna.)

Käranden åberopade i målet utlåtanden av Nial och Skarstedt. RR ogillade kärandens talan, eftersom endast förändringar i äganderätten skall införas i aktiebok. Äganderätten tillkom arvingarna enligt testamentet. Röstretten kan enligt lag blott utövas av ägarna och testamentsbestämmelsen om hustruns rösträtt kunde därför ej vinna tillämpning.

HovR biföll emellertid hustruns talan; domstolen konstaterar först, att testamentet har blivit godkänt av arvingarna och fortsätter: »Den rätt (hustrun) sålunda erhållit är sådan att hon får anses äga att — sedan erforderliga åtgärder vidtagits till tryggnad av (arvingarnas) rätt till aktierna — få dessa i bolagets aktiebok på sig registrerade.»

Även HD ansåg att hustrun på grund av testamentets föreskrifter »måste anses berättigad till sådana åtgärder som sätta henne i stånd att begagna den henne sålunda tillerkända rätten att i bolaget företräda aktierna». Domslutet avvek från HovR:s såtillvida, att styrelsen förelades att införa såväl hustrun som arvingarna i aktieboken, varvid hustrun skulle äga utöva rösträtten för aktierna.

JR Gyllenswärd yttrade till närmare utveckling av sin mening bl. a.:

»Då redan den rättshandling varigenom ägarens rätt uppkommit innefattar föreskrifter som i enlighet med testamentslagens anvisningar inskränka hans rätt att företräda aktien och för nyttjanderättshavarens livstid överlämnar denna befogenhet åt honom, skulle det framstå såsom föga rimligt om icke föreskrifterna vore bindande i förhållande till de båda testamentstagarna och tillämpliga även gentemot bolaget. - - - Nyttjande- eller avkomsträttshavaren utövar i verkligheten en så omfattande del av de för aktierätten karakteristiska funktionerna att ägaren ekonomiskt sett kan sägas i det väsentligaste inneha blott en formell rätt så länge nyttjande- eller avkomsträtten gäller.»⁶³

Det var sålunda den testamentariska nyttjanderättshavarens starka ställning samt behovet av att kunna verkställa testamentet, som föranledde HD att göra undantag från de formella reglerna. Hänvisningar till lagberedningens ovan kritiserade resonemang förekommer i JR Gyllenswärds yttrande men har en mera undanskymd plats.⁶⁴

Som stöd för kärandens yrkande att få införas i aktieboken åberopar Nial i sitt utlåtande i målet, att det enligt utländsk uppfattning icke möter något hinder att en nyttjanderättshavare med ägarens samtycke inregistreras. Nial hänvisar härvid till tyska författare.⁶⁵ Enligt min mening är det tveksamt huruvida tysk rättsuppfattning i registreringsfrågan har någon betydelse för svensk del. Tysk rättsinställning sammanhänger nämligen med en positiv inställning till institutet legi-

⁶³ Jfr Nial, Bolagsstämmbeslut s. 15.

⁶⁴ s. 706.

⁶⁵ Se Nial, Bolagsstämmbeslut s. 15 not 19.

timationsöverlåtelse. Och detta rättsinstitut har ju aldrig blivit accepterat i svensk aktiebolagsrätt.

Skarstedts uppfattning att splittring av aktierätten enligt svensk rättspraxis är tillåten vilar på mycket svag grund: NJA 1915 s. 590⁶⁶ är väl snarast ett exempel på motsatsen och Svea HovR:s dom i SvJT 1929 s. 53 hade redan vid denna tid utsatts för kritik i doktrinen.⁶⁷

Försök att genom formellt-juridiska resonemang motivera utgången i målet torde vara dömda att misslyckas. Det synes träffande att som JR Ericsson, dissident i HD, beskriva domstolarnas uppgift i tvisten som fyllande av en lucka i lagstiftningen,⁶⁸ en lucka som uppstått på grund av inkongruens mellan aktiebolagsrättens och testamentsrättens regler.

b. ABL 220 §

Det problem som var aktuellt i rättsfallet NJA 1940 s. 698 har sedermera fått en definitiv lösning genom ABL 220 §. Här stadgas, att om någon erhållit nyttjanderätten till aktie — varvid ÄB 12 kap. är att tillämpa — eller ock avkomsten till aktie med föreskrift att aktien skall sättas under särskild vård, skall nyttjande- eller avkomsträtthavaren (avkastningshavaren) ha rätt att i aktieägarens ställe företräda aktien. Testamentet måste emellertid föreskriva att rätten att företräda aktierna tillkommer avkastningshavaren. Av andra och tredje styckena framgår, att såväl ägaren som den som njuter avkastningen skall införas i aktieboken samt att avkastningshavaren kan avkrävas försäkran motsvarande äganderättsförsäkran enligt 115 §.

Genom regeln i 220 § har de lagtekniska hindren mot splittring undanröjts. Några argument mot splittring i detta fall kan ej heller anföras. Vad delägaridén beträffar måste man ju medge att den som njuter avkastning av en aktiepost genom sin ställning har ett betydande ekonomiskt intresse i bolaget som rättfärdigar röststrätten. Och det är väl knappast troligt att man genom denna regel i någon större utsträckning lyckas kringgå utlänningsförbudet i 1916 års lag.⁶⁹

Vid testamentarisk nyttjanderätt enligt ÄB 12 kap. kan ej heller några konflikter med framtida förvärvare uppkomma. Överlåtelse av nyttjanderätten är utesluten enligt ÄB 12: 4, 2 st och den kan ej heller tagas i mät för nyttjanderätthavarens gäld.⁷⁰ Ägaren får inte utan nyttjanderätts-havarens samtycke förfoga över egendomen. Aktierna kan inte heller tagas i mät för ägarens gäld, ÄB 12: 7.

Vad avkomsträtten beträffar är rättsläget ej så klart.⁷¹ Därför stadgas

⁶⁶ Nial, Studier s. 10 f.

⁶⁷ Se föregående not.

⁶⁸ s. 708.

⁶⁹ Jfr Motiv 1941 s. 674.

⁷⁰ Kommentar till ärvdabalken s. 236.

⁷¹ a. a. s. 253 f.

i 220 § att avkomsträtten måste vara skyddad mot sakrättsliga konflikter genom deposition för att regeln skall vara tillämplig (jfr ÄB 12: 11).

I praktiken kan man emellertid icke draga någon klar gräns mellan olika former av upplåtelse av avkastning till aktier. Regelmässigt torde sådan upplåtelse kombineras med att aktierna nedsättes i förvar hos en bank, även om detta för testamentarisk nyttjanderätt icke är obligatoriskt.⁷² Vilken benämning testator använder torde sålunda vara utan betydelse för rättsverkningarna.

Genom regeln i 220 § erhåller testator möjlighet att föreskriva vem av de bägge testamentstagarna som skall företråda aktierna. Meddelas ej något förbehåll om avkastningshavarens rösträtt, tillkommer rösträtten ägaren. Det saknas emellertid möjlighet att anförtro rösträtten åt en särskild förvaltare.

B. BÄNDLÆGGELSE AV AKTIER

a. Båndläggelse i allmänhet

I dansk och norsk rätt förekommer s. k. båndlagt arv. Sådant arv får arvtagaren inte disponera över genom rättshandlingar inter vivos. Det kan inte heller tas i anspråk av arvtagarens borgenärer så länge denne lever.⁷³

Båndläggelse kräver särskilt ingående reglering när det gäller laglott, vid »tvangsarv». Bestämmelser härom finns i danska arveloven av 1963 58–64 §§ samt i norska arveloven 37 §. Liksom i svensk rätt kan man i testamente föreskriva att en person skall uppbära avkastningen av egendom som tillfaller en annan. Även detta räknas stundom som en form av båndläggelse.⁷⁴ Egendomen kallas i detta fall rentenydelsekapital. Motsvarande föreskrifter kan förekomma vid benefika dispositioner.

Båndläggelse motsvaras i svensk rätt av testamentsbestämmelser eller gåvovillkor som innehåller rådighetsbegränsande föreskrifter om förvaltningen av den egendom som avses med gåvan eller testamentet. När Andersen förklarar att båndläggelseinstitutet är okänt i svensk rätt,⁷⁵ torde han syfta på att vi saknar motsvarighet till båndläggelse av tvangsarv — enligt ÄB 7: 5 kan bröstarvinges laglott ej belastas med inskränkande föreskrifter av detta slag. Hessler använder termen bandläggning för att beteckna de svenska motsvarigheterna till båndläggelse.⁷⁶ Något större behov av en svensk term synes emellertid icke föreligga.

b. Båndläggelse av aktier i dansk rätt

Enligt svensk rätt medför rådighetsbegränsande föreskrifter angående förvaltningen av aktier ingen förändring med avseende på rösträtten såvida

⁷² Jfr Motiv 1941 s. 674.

⁷⁵ s. 7.

⁷³ Andersen s. 169 ff.

⁷⁶ s. 57, 72.

⁷⁴ Borum-Iuul-Schlegel s. 183.

inte händelsevis betingelserna för tillämpning av 220 § föreligger. Annorlunda är emellertid fallet i Danmark.

Här förvaltas *båndlagt tvangsarv* av overformynderiet eller av justitsministeriet godkänd notariatavdelning vid kreditinstitut, arveloven 61 §. Förvaltningen regleras i justitsministeriets cirkulär av den 3.4.1964; enligt 6 § i detta cirkulär tillkommer rösträtten på båndlagda aktier, »medmindre andet gyldigt er bestemt, forvaltningsafdelingen».⁷⁷

I almindelighed lader forvaltningsinstituttet sig ikke repræsentere på generalforsamlingerne. Hvis arvingen fremsætter begæring om at måtte give møde og udøve stemmeretten for sine »egne» aktier, kan han som regel opnå en bemyndigelse dertil fra forvaltningsinstituttet, sålænge der ikke er vigtige sager på dagsordenen. Men drejer det sig om spørgsmål, der kan blive afgørende for kapitalens bevaring eller for det fremtidige udbytte, er det forvaltningsinstituttet, der stemmer.⁷⁸

Vid andra testamentariska dispositioner, *båndlæggelse af friarv*, gäller enligt arveloven 65 § 2 pkt motsvarande bestämmelser som om tvangsarv, om annat inte är bestämt i testamentet.⁷⁹

Även vid *benefika båndlæggelser* har förvaltaren som regel rösträtten. Samma gäller in dubio då aktier deponeras för att säkra en avkastningsrätt, dvs. dispositioner liknande dem som avses i ABL 220 §.⁸⁰ Rösträttsfrågan har i ett fall av sådan s. k. rentenydelse varit föremål för VL:s prövning:

*UfR 1949 s. 637*⁸¹

N bestämde i testamente bl. a. att hennes förmögenhet sedan vissa legat utgått skulle fördelas mellan 7 testamentstagare. Kvarlätenskapen skulle deponeras »i Bikuben eller Overformynderiet til Rentenydelse paa Livstid for (N.N.) ...» I förmögenheten ingick bl. a. aktier till ett värde av 30 000 kronor i aktiebolaget P.

Efter hänvändelse från N.N. företrädde Bikuben aktierna vid en extra stämma i detta bolag. Vid påföljande ordinarie stämma deltog Bikubens representant C i votering som gällde styrelseval. Dessutom deltog han i omröstning om godkännande av årsredovisning. Härvid protesterade vissa aktieägare under anförande att Bikuben saknade rösträtt. C bestred, att Bikuben saknade rösträtt. Ordföranden framhöll, att rösträtten tillkom aktieägarna. Bikuben kunde därför icke utöva rösträtt utan fullmakt från dem. Det kan anmärkas, att Bikubens röster hade avgörande betydelse för utgången av styrelsevalet.

Bikuben instämde därefter bolaget till VL med yrkande, att Bikubens Forvaltningsafdeling skulle förklaras röstberättigad för aktieposten, samt att det företagna styrelsevalet skulle förklaras ogiltigt.

I domskälen konstaterar VL inledningsvis:

⁷⁷ Gomard, Aktieselskabsret s. 162 f.

⁷⁸ Andersen s. 110, jfr Borum, Stemmeretten s. 225.

⁷⁹ Gomard a. a. s. 163, Borum-Iuul-Schlegel s. 109.

⁸⁰ Borum-Iuul-Schlegel s. 110.

⁸¹ Jfr Gomard a. a. s. 164.

»Det må ... antages, at de om aktier i almindelighed gældende regler ikke er til hinder for, at stemmeretten kan overføres til den institution, til hvilken aktiernes administration overdrages.»

Frågan är om det genom testamentsdispositionen och aktiernas senare överlämnande till Bikuben har anförtrots åt denna institution att ha det avgörande ordet i rösträttsfrågan. Syftet med deposition hos ett institut av denna typ torde icke blott vara att säkra att avkastningen utgår till den berättigade. Man vill därigenom även gardera sig för att kapitalet minskar i värde. Förvaltningsinstitutet har att taga hänsyn till såväl aktieägarens som nyttjanderättshavarens intressen. Således är det »när intet andet fremgår af den til grund for bestyrelsen liggende disposition ... bedst stemmende med vedkommende testators eller givers interesse, at stemmeretten udøves af vedkommende forvaltningsinstitut».

På dessa grunder biföll VL Bikubens talan.

Av allt att döma är det domstolens uppfattning om testators förväntningar vid deposition av aktier i Bikuben som har blivit avgörande för utgången i målet. Dessa förväntningar ansågs tydligen ha tagit intryck av den praxis som genom åren utbildat sig hos Bikuben och motsvarande institutioner vid förvaltningen av båndlagda aktier. Institutet har tydligen haft för vana att i sista hand ingripa och överta rösträtten, om det har bedömts nödvändigt för att skydda aktievärdet eller trygga en intressents ställning.⁸²

Före 1949 års fall hade emellertid rösträttsfrågan icke satts på sin spets. Ofta torde man ha utgått från, att det egentligen var ägaren som var röstberättigad.⁸³ Men i och med VL:s avgörande har regeln om förvaltarrösträtt slagit igenom över hela linjen. I regel torde dock upplåtaren kunna anförtro rösträtten åt annan än förvaltaren. Detta gäller i alla fall båndlagt friarv och rentenydelsekapital.

Regeln har enligt uppgift medfört, att förvaltningsinstitutet fått ett betydande inflytande i vissa bolag, eftersom aktiernas andel av det kapital som båndlægges har blivit allt större.⁸⁴

C. SYNPKUNKTER DE LEGE FERENDA

En dispositiv regel av den innebörd som framgår av fallet UfR 1949 s. 637 torde vara främmande för svensk rättsuppfattning. Men det kan ifrågasättas om icke en möjlighet till förvaltarröstning borde stå öppen, åtminstone såvitt gäller testamentariska dispositioner. Man kunde tänka sig att testator i båndläggelsefall fick möjlighet att placera rösträtten antingen hos ägaren eller hos förvaltaren. Vid upplåtelse av testamentarisk

⁸² Jfr Borum-Iuul-Schlegel s. 106, 108.

⁸³ a. a. s. 107.

⁸⁴ a. a. s. 108 vid not 8, Andersen s. 110.

avkastningsrätt skulle man då också kunna bestämma om man ville anförtro röstsrätten åt ägaren, avkastningshavaren eller förvaltaren. Problemet har aktualiserats i en testamentstvist, som dock aldrig kommit under domstols bedömande. Redogörelsen grundas främst på intervjuer med inblandade advokater samt av dem tillhandahållna handlingar.

I testamente föreskrev A att de aktier som utgjorde kontrollposter i familjeaktiebolaget skulle tillfalla hans arvingar i viss ordning men förvaltas av bank så länge som något av hans barn eller barnbarn fortfarande levde. Tvist uppkom huruvida detta innebar, att banken enligt förordnandet skulle ha att utöva röst rätt för aktierna. Tecken tydde på att detta åsyftats av testator: A ville av allt att döma säkra att den concern han skapat skulle fortsätta sin verksamhet utan in-gripande organisationsförändringar.

Efter förhandlingar träffades ett konsortialavtal mellan testamentstagarna. Konsortiedelägarna träffade i sin tur ett avtal med banken i samband med att banken fick ägarnas oåterkalleliga fullmakt att utöva röstsrätten på de deponerade aktierna. Enligt avtalet skall banken vid sin röstsrättsutövning beakta de beslut som fattas av konsortiets majoritet. Följer banken konsortiets anvisningar svarar konsortie-medlemmarna för beslutens ekonomiska konsekvenser; vid avvikelser från konsortiets beslut svarar banken för uppkommande skador. Samarbetet mellan banken och konsortiet löper enligt uppgift smidigt.⁸⁵

I det anförda exemplet har man valt oåterkallelig röstfullmakt för att säkra förvaltarens röstsrättsutövning i enlighet med vad som kan ha varit testators mening. Som ovan framhållits strider sådan fullmakt mot splittringsförbudet i ABL. På grund av de maktmedel som banken i egenskap av bolagens kreditgivare förfogar över, innebär detta knappast någon olägenhet i det speciella fallet. Endast i samband med en avveckling av det ekonomiska samarbetet mellan banken å ena sidan och bolaget och aktieägarna å den andra torde en återkallelse kunna aktualiseras.

ABL:s ståndpunkt medför att det endast finns möjlighet att genomdriva röstsrätsbestämmelser i ett testamente vid en viss typ av testamentariska dispositioner, nämligen avkastningsupplåtelse. Detta torde sammanhånga med att lagstiftning i frågan aktualiserats av bestämmelserna i ÄB 12 kap. Lagstiftaren har däremot inte beaktat röstsrätsfrågan vid andra typer av testamentariska dispositioner.

Problemet aktualiseras i åtminstone två fall:

1. Äganderätten till aktier tillkommer A, avkastningen tillkommer B. Röstsrätten utövas så länge B åtnjuter avkastningen av förvaltaren C.
2. Äganderätt till och avkastning av aktier tillfaller A. Under viss tid har förvaltaren B att utöva röst rätt för aktierna.

Mot tanken att genomdriva sådana arrangemang kan anföras, att de personer eller institutioner som tillägges röstsrätten kanske icke är positivt inställda till

⁸⁵ Jfr G 3 A.

sin delikata uppgift. En utveckling mot en praxis i stil med den danska, där förvaltaren utövar en sorts kontrollfunktion i betydelsefulla frågor och annars medelst fullmakt anförtroar rösträtten till ägare eller nyttjare, torde dock kunna förutses om en sådan möjlighet införes.

Lagtekniskt vore en lösning som medgav oåterkallelig fullmakt i detta fall mindre lyckad med hänsyn till att denna lösning icke kan förenas med den delägaridé, som ligger bakom splittringsförbudet. Lämpligare vore en påbyggnad på den redan befintliga regleringen av testamentariska dispositioner över aktier.

6. Gåva

A. BEHOVET AV EN SPLITTRINGSREGEL

Behovet för en givare att förbehålla sig rösträtten har mera sällan observerats i litteraturen. David har emellertid uttalat, att ett praktiskt behov av en splittringsmöjlighet föreligger då en fader skänker sina barn aktier i ett bolag, i vars styrelse han i många år suttit. David menar att fadern i ett sådant fall borde kunna förbehålla sig att utöva rösträtt.⁸⁶

Borum anser emellertid att givaren i denna situation är hänvisad till en båndläggelse av aktierna med villkor att förvaltningsinstitutet — möjligen i samråd med givaren — skall utöva rösträtten.⁸⁷ Såvitt jag förstår innehåller de danska reglerna om legitimation och rösträtt inget direkt hinder mot någondera lösningen.

I svensk rätt står splittringsförbudet i vägen för sådana arrangemang. I många fall torde också dylika förbehåll kunna undvaras.

Om gåvotagarna är underåriga och givaren deras förmyndare uppstår inga rösträttsproblem förrän gåvotagarna uppnår myndig ålder. Och ofta torde då den nära sociala relationen mellan givare och gåvotagare bidra till att frågan om vem som egentligen är röstberättigad icke upplevs som ett problem.

Men även i fall där en säkring av givarens rösträtt blir nödvändig, kan man kanske klara sig utan en splittringsregel. Det förekommer nämligen, att givaren förbehåller sig rösträtten och betingar sig att återtaga gåvan om detta villkor icke uppfylles. Förbehållet göres effektivt genom att gåvotagaren förbinder sig att utfärda och förnya rösträttsfullmakt till givaren. Risken av återgång torde i regel avhålla gåvotagaren från att återkalla fullmakten. I sådana fall är det lämpligt att föreskriva deposi-

⁸⁶ s. 210, 214.

⁸⁷ Stemmeretten s. 261 f.

tion av aktierna för att hindra att gåvotagaren utplånar givarens rösträttsförbehåll genom att överlåta aktierna vidare.

Ett arrangemang av nu skisserad typ har prövats i ett av Södra Roslags HR i november 1968 avdömt mål.

En fader försålde i samband med vissa benefika dispositioner aktier till sina barn. Han förbehöll sig att under sin livstid utöva rösträtten för aktierna. Om barnen icke efterkom rösträttsbestämmelsen skulle fadern vara berättigad att påkalla köpeavtalens återgång.

Sedan fadern och barnen under lång tid utövat rösträtten i samförstånd, uppkom en brytning mellan fadern och ett av barnen, numera VD i det aktuella aktiebolaget. Den senare har ostridigt utövat rösträtten mot faderns önskemål. Faderns talan om återgång av köpet ogillades av HR. Fadern har anfört vad mot domen.

Jag har för avsikt att återkomma med en analys av målet då lagakraftvunnen dom föreligger.

B. FÖRESLAGET TILLÄGG TILL 220 § ABL

I förenklingsförslaget har följande bestämmelse intagits i 220 § 1 st:⁸⁸

Samma lag vare där någon till sin make eller bröstarvinge bortgivit aktier och därvid förbehållit sig nyttjanderätten eller ock avkomsten med bestämmelse som nyss sagts.

Den föreslagna regeln innebär att givaren vid gåvor av aktier till närstående kan förbehålla sig rösträtten om han jämväl förbehållit sig avkastningen. Varken delägartanken eller utlänningsförbudslagen av 1916⁸⁹ kan åberopas mot en dylik regel.

Däremot föreligger risk för konflikt med senare förvärvare av bortskänkta aktier. Både rösträtt och nyttjanderätt förfaller regelmässigt vid ny överlåtelse av aktierna. Givaren måste trygga sig genom att förbjuda avhändelse av egendomen eller sätta denna under särskild vård. Enligt förslaget är detta endast nödvändigt i fall där givaren förbehåller sig avkomsträtt till aktierna.

Här tycks man ha förbisett två viktiga omständigheter. För det första finns det ju ingen möjlighet att dra en meningsfull gräns mellan nyttjanderätt och avkomsträtt när det gäller aktier. För det andra kan man väl knappast utgå från att de regler som skyddar den testamentariska nyttjanderättsupplåtelsen måste tillämpas också på benefika nyttjanderätter.⁹⁰

Med hänsyn härtill vore det lämpligt med en omredigering av det föreslagna stadgandet, så att deposition blir en nödvändig förutsättning för att 220 § överhuvud skall kunna tillämpas på gåvor.

⁸⁸ Förenklingsförslaget s. 153.

⁸⁹ a. a. s. 203.

⁹⁰ Jfr Hessler, Stiftelser s. 96 f.

Det kan tilläggas att nyordningen har tillstyrkts av Advokatsamfundet. Samfundet önskar dock att uttrycket »bröstarvinge» ersättes med »avkomlingar eller adoptivbarn och deras avkomlingar».⁹¹

Slutligen kan man mot bakgrunden av närmast föregående avsnitt fråga sig om det verkligen behövs en sådan regel. Förenklingsförslaget fastslår nämligen att det är det praktiska behovet som motiverar regelns införande.⁹²

Som ovan framhållits⁹³ skänker man vanligen bort aktier till närstående i avsikt att undgå progressionen i arvs- och gåvobeskattningen genom gåvor vid lämpliga tidpunkter. Om givaren vid en sådan gåva förbehåller sig hela avkastningen, kommer emellertid den tidsbegränsade sammanläggningsregeln i 19 § 3 mom. 2 st arvs- och gåvoskatteförordningen att hindra fördelar i progressionshänseende. Dessutom medför 36 § 2 st arvs- och gåvoskatteförordningen att skattskyldighet ofta icke inträder förrän nyttjanderätten upphör, något som i många fall kan framträda som en nackdel.

Ej heller ur förmögenhetsskattesynpunkt torde ett sådant arrangemang vara särskilt gynnsamt. Enligt förmögenhetsskatteförordningen 7 § d beskattas den, som under sin livstid äger åtnjuta avkastningen av förmögenhet vartill äganderätt tillagts någon hans avkomling, för hela förmögenheten. Andra fall då man genom fördelning av ägande- och nyttjanderätt söker uppnå skattelindring kan träffas av bestämmelsen i 7 § f, exempelvis vid förbehållen avkastning för kortare tid än livstid eller vid gåva till make.⁹⁴

För givaren och hans anhöriga är sålunda den typ av gåvor som avses med den föreslagna regeln vanligtvis helt likgiltiga ur skattesynpunkt. Med hänsyn härtill och med tanke på att man i gåvofall vanligen klarar sig bra utan någon splittringsregel förefaller det knappast särskilt angeläget att intaga den föreslagna bestämmelsen i ABL.

7. Försäljning

A. KOMPARATIV ÖVERSIKT

a-b. Fransk, dansk, tysk och angloamerikansk rätt

I fransk rätt har ett förbehåll av rösträtt vid försäljning kommit under domstolarnas bedömning i rättsfallet

⁹¹ Se TSA 1959 s. 82.

⁹² Förenklingsförslaget s. 203.

⁹³ s. 146, 227.

⁹⁴ Jfr Geijer-Rosenquist-Sterners s. 685, Helmers s. 386.

Köpare och säljare av en aktiepost överenskom, att aktierna skulle deponeras hos en tredje man intill dess köpeskillingen tillfullo erlagts. När det visade sig att köparen inte skötte sina avbetalningar på köpeskillingen inskred säljarna mot hans rösträttsutövning och fick domstolarna med sig. Som köpeavtalet var utformat behövde säljarsidan ej tåla att köparen utövade rösträtten förrän han fullgjort sina åtaganden.

Det är att märka, att domstolen når sitt resultat efter en tolkning av parternas avtal i det särskilda fallet, inte genom att tillämpa generella rösträttsregler.⁹⁵ Rättsfallet ger visst stöd för en förmodan att fransk rätt kan godtaga till tiden begränsade rösträttsförbehåll vid överlåtelse av aktier.⁹⁶

I dansk rätt har frågan ej ställts på sin spets. David anför emellertid:

Ogsaa ved Salg mod Vederlag kan et ... Stemmeretsforbehold have sin gode Begrundelse ...⁹⁷

I engelsk, amerikansk och tysk rätt torde parterna kunna uppnå motsvarande resultat genom att tillse att köparen blir registrerad för aktien vid önskad tidpunkt. Frågan om rösträttens placering vid överlåtelse av aktier tycks icke ha behandlats i den genomgångna litteraturen.

c. Norsk, finsk och svensk rätt

Enligt svensk rätt — liksom enligt norsk och finsk⁹⁸ — kan säljaren ej förbehålla sig att utöva rösträtt efter det att han överlåtit aktien till köparen. Frågan har kommit upp i ett svenskt rättsfall, nämligen

NJA 1915 s. 590

O sålde till B 56 st aktier i AB S för en köpeskillning som skulle betalas i olika poster å angivna dagar. O skulle till dess köpeskillingen blivit gulden och vissa andra villkor uppfyllts utöva rösträtt för aktierna. Sedan tre delposter erlagts skulle B äga utbekomma aktierna.

B erlade två avbetalningar och lyckades sedermera förmå O att överlämna aktierna, överlåtna in blanco, till honom. Den förbehållna rösträtten antecknades härvid i bolagets aktiebok.

B överlät därefter 55 aktier till X och fem andra personer. Sedan O vid bolagsstämma tillerkänts rösträtt för dessa aktier — endast 69 aktier var representerade vid stämman — instämde X och de övriga aktieförvärvarna bolaget och yrkade att de på stämman fattade besluten skulle upphävas såsom olagligen tillkomna. RR biföll klandertalan med motivering att »bolaget icke styrkt, att

⁹⁵ Noirel s. 153, Freyria s. 425 not 2.

⁹⁶ Freyria s. 425.

⁹⁷ s. 210.

⁹⁸ Jfr Taxell, Aktierätt s. 32.

(X) och hans medparter eller någon av dem vid förvärvandet av aktierna ägt kännedom om ovan omnämnda förbehåll, samt vid sådant förhållande bestämmelserna i kontraktet icke kunde förta (X) och hans medparter den dem i egenkap av aktieägare i bolaget i lag tillförsäkrade rätt att deltaga i handhavandet av bolagets angelägenheter ...»

Svea HovR fann ej skäl göra ändring i RR:s dom.

HD fastställde HovR:s domslut med motivering:

»... och som (O:s) och (B:s) avtal rörande ifrågavarande aktier, vilka transporterade in blanco blivit till (B) överlämnade, måste anses hava inneburit, att denne blivit ägare av aktierna, samt vid sådant förhållande det av bolaget återopade förbehåll ... icke kunnat betaga (X) och hans medparter, sedan de i sin ordning fått 55 av aktierna på sig överlätna, ... rätt att ... utöva rösträtt ...»

Av domen framgår att en ny aktieförvärvares ställning icke påverkas av att överlåtaren frånskrivit sig rösträtten. Däremot är det mera tveksamt i vilken utsträckning parterna blir bundna av ett dylikt rösträttsavtal. Kan HD:s konstaterande att B »blivit ägare till aktierna» innebära ett ställningstagande i frågan?

Karlgren tycks inte ha uppfattat uttalandet så;⁹⁹ Nial är tveksam:

Huruvida HD:s majoritet ansett överenskommelsen hindra parten själv att giltigt utöva rösträtt synes ej kunna med säkerhet utläsas ur domsmotiveringen.¹

Det är egentligen inte så egendomligt att HD icke ger klart besked i frågan; domstolen hade ju inte någon anledning att närmare diskutera förvärvaren B:s position.

Lagberedningen har emellertid ansett sig med stöd av rättsfallet kunna uttala:

De i aktierätten ingående rättigheterna utgöra således ett komplex som vid överlåtelse av aktie övergår till den nye ägaren.²

Därmed torde all tvekan om svensk rätts ståndpunkt till rösträttsförbehåll vara undanröjd. Splittringsförbud gäller, rösträtten tillkommer oavsett avtal alltid den legitimerade ägaren av aktien. Detta innebär bl. a. att ett beslut som tillkommit med hjälp av överlåtarens röster på grund av liknande förbehåll som i rättsfallet kan angripas genom klandertalan.

Rättsfallet utgör för övrigt en god illustration till lämpligheten av ett splittringsförbud; tillåter man splittring kan den lätt ge upphov till tvister mellan rösträttshavare och senare förvärvare.³

⁹⁹ Stiftelseurkund s. 25 not 52.

¹ Studier s. 11 not 6.

² Motiv 1941 s. 40 vid not 2, SWN s. 15 vid not 2.

³ Jfr Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 42 samt ovan s. 195.

B. BEHOVET AV EN SPLITTRINGSREGEL

Två situationer skall här granskas närmare, nämligen försäljning av aktier där viss del av köpeskillingen erlägges efter aktieöverlåtelsen samt försäljning som föregås av rösträttsöverföring.⁴

I det första fallet kvarstår säljarens kapitalinvestering i bolaget men han är icke längre aktieägare. Här ligger det nära till hands att använda samma bedömningsgrunder som när det gäller överföring av rösträtten till kreditgivare.⁵ Dylika köp av aktier på avbetalning kombineras ofta med pantsättning av aktierna.

Säljaren har i sådana fall möjlighet att reagera på avtalsstridig rösträttsutövning av köparen genom att kräva återgång av köpet; jfr S 1938 I s. 204. Det kan naturligtvis tänkas situationer då ett återgångsyrkande icke är ekonomiskt försvarligt eller ur andra synpunkter uteslutet. Detta torde vara undantagsfall.

Förhandsupplåtelse av rösträtt vid försäljning torde knappast erbjuda några rättsliga problem. De utgör i regel led i omfattande avtal som i båda parternas intresse söker nedbringa de kostnader som uppstår i samband med överlåtelsen. Vid tvist torde alternativen vara återgång av hela avtalet eller dess fullgörande. Avtalens konfidentiella natur torde medföra att parterna är föga benägna att provocera fram konflikter.

Det visar sig alltså svårt att konstruera fram praktiska situationer, där man inte kan genomdriva rösträttsöverföringar av denna typ. Trots att förbehållen icke finner stöd i ABL fungerar de, eftersom de vanligtvis ingår i mera omfattande avtal, som innebär ömsesidigt utbyte av prestationer. Någon splittringsregel för dessa fall synes därför knappast påkallad.

8. Sammanfattande om rösträttsöverföring

Som framgått av kap. X utgår svensk aktiebolagsrätt från ett förbud att skilja rösträtten från äganderätten till aktier. Förbudet innebär i första hand att rösträtt inte kan överlåtas separat. Beslut som fattats med hjälp av dylik överlåtten rösträtt kan klandras. Aktiens ägare kan trots rösträttsöverlåtelsen rösta på stämman.

Man kan icke nå en motsvarande effekt genom att anlita regeln att aktieägare kan företrädas av ombud. En rösträttsfullmakt kan nämligen

⁴ Jfr ovan s. 143.

⁵ Jfr ovan s. 231 ff.

alltid återkallas; aktieägaren får sista ordet. Kunde rösträttsfullmakt göras oåterkallelig skulle man på detta vis kunna kringgå förbudet mot att skilja rösträtten från aktien.

Ej heller kan man transportera aktien på den man önskar skall utöva rösträtten och själv i realiteten kvarstå som aktieägare. Registrering i aktieboken av en person som icke erlagt något vederlag för aktien och som ej heller åtnjuter de till aktien knutna ekonomiska fördelarna medför i de flesta fall icke rösträtt. Hindret mot bulvanröstning torde dock i praktiken ej vara särskilt effektivt.

Endast i ett särskilt fall medger lagen undantag, nämligen vid testamentarisk föreskrift att den som uppbär avkastningen till aktie också skall företräda aktien. I andra fall är man sålunda hänvisad till rösträttsfullmakt om man vill låta annan än ägaren utöva rösträtt.

Av kapitel IX framgår att en röstfullmakt visserligen ger ombudet möjlighet att rösta hur han vill så länge han håller sig inom fullmaktens gränser. Men fullmäktigen kan aldrig hindra att ägaren själv utövar rösträtten eller återkallar fullmakten och utser nytt ombud.

Vid jämförelse med utländsk rätt på området finns det emellertid skäl att fråga sig, om icke överföring av rösträtten på annan än ägaren borde tillåtas i större utsträckning.

När det gäller rösträttsöverföring till ett aktiebolags eller en aktieägares borgenärer — exempelvis en borgenär som har panträtt i aktierna eller en säljare av aktierna som ej uppburit hela köpeskillingen — finns det väl knappast något mera akut behov av ett undantag från huvudregeln. Det skall dock icke bestridas, att det i vissa undantagssituationer vore en smidig lösning att tillåta oåterkallelig rösträttsfullmakt till borgenär. I ett nyligen avdömt danskt rättsfall var den ekonomiska situationen för borgenärerna sådan att den rättfärdigade en rösträttsöverföring.

I andra fall finns det knappast anledning att legalisera möjligheten att skilja rösträtten från aktien. Rösträttsförbehåll och rösträttsöverföringar ingår nämligen som regel i mera omfattande avtal. Eftersom det finns risk att en aktieägares motpart bringar avtalet att återgå om aktieägaren söker återtaga rösträtten, rättar sig aktieägaren i regel efter rösträttsavtalet. Detta gäller exempelvis benefika dispositioner och förhandsöverföring av rösträtt vid försäljning av kontrollpost. Samma argument kan ofta — men ej alltid — anföras när det är fråga om rösträttsöverföring till borgenärer.

När det gäller testamentariska dispositioner finns det emellertid större behov av att rucka på förbudet att tillägga annan än ägaren rösträtt. Det förefaller egendomligt att man får skilja äganderätt och rösträtt åt vid upplåtelse av avkastning till aktie — och i detta fall kan rösträtten endast

överföras till avkastningshavaren — men inte i andra fall. Många gånger kan andra konstruktioner tänkas vara lämpliga. Efter danskt mönster kunde t. ex. möjlighet öppnas att anförtro rösträtten till en särskild förvaltare.

9. Några reflektioner om innehavaraktier och certifikatsystem

A. INNEHAVARAKTIER

Framställningen har hittills blott avsett namnaktier. Starka skäl talar för en sådan begränsning.

Till en början kan framhållas, att innehavaraktier är ytterst sällsynta i vårt land. Sålunda har under perioden 1895–1937 endast tre bolag sökt och erhållit tillstånd att utge innehavaraktier.⁶ Enligt uppgift brukar innehavaraktier i äldre bolag vanligen konverteras till namnaktier.

Möjligheten att utge sådana aktier har bibehållits främst med tanke på kapitalanskaffning på utländska marknader.⁷ Bland de på Stockholms fondbörs introducerade bolagen finns det endast ett där innehavaraktier förekommer. Detta bolag har ställt följande upplysningar till förfogande:

1928 erhöles tillstånd att utge innehavaraktier till ett antal av 403 325. Dessa aktier fann liksom bolagets övriga aktier främst avsättning inom landet. Registrering skedde av allt att döma i samma mån som beträffande namnaktier.

Då bolagets aktier på 1950-talet introducerades på den tyska marknaden försåldes inga aktier av detta slag. Aktierna synes varken vara populära hos bolaget eller hos aktieägarna. Ett symptom härpå är att antalet innehavaraktier genom inväxlingar nedgått till 364 081 samt att vid nyemission samtliga nya aktier ställes på viss man.⁸

Mera omfattande undersökningar ifråga om innehavaraktiernas berättigande i svensk rätt hör ej hemma i denna framställning. Det kan dock nämnas, att ingen av de intervjuade var positivt inställd till att bibehålla möjligheten att utge innehavaraktier; det hade aldrig varit på tal att utge sådana aktier.

Det kan emellertid här vara på sin plats att antyda några modifikationer i det ovan anförda som blir nödvändiga med hänsyn till innehavaraktierna.

Det finns en grundläggande skillnad mellan namnaktier och innehavaraktier såvitt gäller verkan av införeling i aktieboken. Enligt svensk rätt är nämligen registrering icke någon förutsättning för rösträtt när det gäller

⁶ Motiv 1941 s. 43 not 1, SWN s. 16
not 3.

⁷ SWN s. 16.

⁸ I 10, D 6–3; jfr SOU 1968: 59 s. 31.

innehavaraktier. Det räcker med blotta innehavet för att legitimera ägaren att utöva rösträtt. Detta borde rimligen ha till följd, att envar som in-finner sig på stämman med en innehavaraktie också är legitimerad att utöva rösträtt vare sig han är ägare eller ombud för denne.

Systemet torde också ha fungerat på detta vis intill ABL av 1910, där bestämmelserna om äganderättsförsäkran infördes för att stärka sambandet mellan rösträtt och aktieägarskap. Enligt lagförslaget skulle regeln dock icke gälla för innehavaraktier. Detta skulle betyda ett anonymitetsskydd för innehavaraktieägare. Denna konsekvens kunde lagstiftaren icke accep-tera med hänsyn till risken för kringgående av lagregler om rösträtt. För-säkransbestämmelsen kom därför att avse även dessa aktieägare.⁹ Därmed hoppades man kunna förhindra att annan än aktieägare utövade rösträtt för innehavaraktier.

I själva verket är frågan icke så enkelt löst.

Den omständigheten att aktieägaren ej behöver registreras för att utöva rösträtt medför nämligen att det blir enklare för aktieägaren att legitimera någon annan genom att överlåta aktien till honom. Om registrering av innehavaraktier skett, har detta ingen relevans när det gäller att fastslå vem som är röstberättigad ägare: registreringen har blott betydelse vid utsändande av kallelser och andra meddelanden till aktieägare.

Det blir alltså särskilt svårt att upprätthålla splittringsförbudet när det gäller aktier av detta slag. I praktiken kan man lätt överföra rösträtten till någon annan genom att överlämna en innehavaraktie. Ett innehavar-aktiesystem bör väl därför kombineras med ett erkännande av legitima-tionsöverlåtelser. En sådan anpassning har skett i tysk rätt, där legitima-tions- och registreringsreglerna i övrigt är desamma som våra.

Innehavaraktierna passar kanske inte så väl in i ABL och mycket talar för att man bör utesluta reglerna om dessa aktier ur lagen. Så har exempel-vis skett i Norge.¹⁰ I Finland har frågan varit föremål för övervägande.¹¹

B. MODIFIERAT CERTIFIKATSYSTEM

Frågan om införande av någon form av certifikatsystem har varit uppe till diskussion under det pågående arbetet på en gemensam nordisk aktie-bolagslag.¹² Diskussionen har föranletts av vissa otympligheter i det råd-ande aktiebrevsystemet. De nuvarande reglerna möjliggör nämligen icke övergång till automatisk databehandling vid förande av aktiebok. Fram-för allt är det dock hanteringen vid vinstutdelning och emission som

⁹ Jfr Motiv 1908 s. 59, Nial, Aktiebrev s. 38 not 127 a. m. hänv.

¹⁰ Augdahl, Aksjeselskapet s. 227.

¹¹ Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 35 f.

¹² Lie s. 396.

med en alltmer ökande volym av värdepapper har börjat bli för opraktisk och kostsam.¹³ I Norge har man redan tillgodosett dessa krav genom en ändring i NASL.¹⁴

I vårt land har det lämnats åt den år 1966 tillsatta fondbörsutredningen att utreda härmed sammanhängande problem. Utredningen har — efter en framställning från Svenska Bankföreningen av den 15 februari 1967 med begäran om förtursbehandling — i december 1968 framlagt ett betänkande angående förenklad aktiehantering, SOU 1968: 59. Betänkandet innehåller bl. a. förslag till en lag med särskilda bestämmelser om aktiebrev och aktiebok m. m. De bolag som önskar den särskilda aktiebrevslagen tillämpad på sina aktier föreslås kunna uppnå detta genom att införa bestämmelse härom i bolagsordningen.

Meningen är att lagen i första hand skall tillämpas på de börsnoterade bolagen; därför har utredningen också föreslagit att det nya systemet skall vara obligatoriskt för dessa bolag. Viss dispensmöjlighet skall emellertid lämnas öppen.

Lagen avses av allt att döma bli provisorisk:

... förslaget om särskild lagstiftning bör inte utesluta, att reglerna inarbetas i en framtida, reformerad aktiebolagslag.¹⁵

Detta torde innebära att aktiebolagsutredningen, som fondbörsutredningen haft samråd med, kan komma att föreslå ett enhetligt system för samtliga aktiebolag och en reglering som i stort sett överensstämmer med den nu föreslagna särskilda aktiebrevslagen.

Förslaget innebär i korthet,¹⁶ att aktieboken skall kunna föras alfabetiskt efter aktieägare och med hjälp av automatisk databehandling. Den som är införd i aktieboken viss dag, avstämningsdagen, skall vara berättigad att lyfta utdelning och delta i emission. Bolaget skall å sin sida — under förutsättning av god tro beträffande äganderättsförhållandena — vara berättigad att följa aktiebokens uppgifter vid utbetalning av utdelning och utsändande av emissionsbevis.

Den som innehar panträtt i aktie eller uppdrag att förvalta aktie skall kunna få noterat hos bolaget att utdelning och emissionsbevis skall tillställas honom i stället för aktieägaren.

Det nya systemet antas komma att innebära, att varje aktieägare i regel endast får ett aktiebrev och att detta aktiebrev vid behov växlas och utbytes mot andra i samband med att aktieposten eller delar därav övergår till annan.¹⁷

¹³ SOU 1968: 59 s. 60.

¹⁴ Se ovan s. 161.

¹⁵ SOU 1968: 59 s. 53.

¹⁶ Jfr a. a. s. 8 f.

¹⁷ A. a. s. 63.

I 5 § 2 st innehåller lagförslaget föreskrift om att Konungen eller myndighet som Konungen bestämmer kan meddela tillstånd för ett bolag att »i stället för aktieägare i aktieboken införa den som på grund av uppdrag förvaltar aktie», förutsatt att förvaltaren är legitimerad såsom aktieägare. Denna legaliserade legitimationsöverlåtelse skulle motsvara möjligheten att utge innehavaraktier i nuvarande aktiebrevsystem. Den i aktieboken införde skall i sådant fall endast äga lyfta utdelning och delta i emission. Rösträtt för aktierna »kan ej utövas».

Motiveringen till denna del av förslaget, vilken tydligen inspirerats av Svenska Bankföreningens idéer om »samregistratorer», präglas av en tveksamhet som enligt min mening har visst fog för sig.¹⁸

Förslaget har i två avseenden betydelse för de problem som behandlas i avhandlingen:

1. Om förslaget genomföres kommer samtliga aktieägare att ha motiv för att låta sig införas i aktieboken i de öppna bolagen. Den koncentrationseffekt, som en utebliven registrering kan förmodas medföra blir därmed försvagad.¹⁹

2. Kommer en framtida ABL att bygga på det modifierade certifikatssystem som nu föreslås, så blir det möjligt att införa bestämmelser om att vissa typer av föreskrifter om rösträttsutövning — likaväl som föreskrifter om vart utdelning och emissionsbevis skall sändas — kan intagas i aktieboken och beaktas av bolaget. Det kommer sålunda inom tämligen kort tid att erbjuda sig ett tillfälle att lagstiftningsvägen komma till rätta med de situationer då det kan vara önskvärt att skilja rösträtt från aktierätt.

¹⁸ A. a. s. 76 f., Bankföreningen s. 5 f.

¹⁹ Se ovan s. 40.

Röstbindningsavtal — ingående och organisationsform

I. Inledning

I ett röstbindningsavtal kan naturligtvis inte alla tänkbara tvistefrågor förutses och regleras. Man får räkna med att avtalet kompletteras genom tillämpning av dispositiva rättsregler. I detta kapitel behandlas några problem som uppkommer vid tillämpningen av sådana utfyllnadsregler på rösträttsbindningar.

Det bör exempelvis undersökas vilka regler som skall användas för att bestämma när bindande avtal har kommit till stånd. Detta är ju en fråga som man vanligen icke belastar avtalen med. Den senare forskningen har visat att reglerna kring avtalslutandet visst icke är likformiga för olika avtalstyper. Någon mera ingående diskussion av dessa centrala och livligt debatterade problem kan emellertid icke rymmas inom ramen för denna undersökning. Det får räcka med några antydningar om de problem som aktualiseras vid ingående av röstbindningsavtal.

Nu kan invändas, att röstbindningsavtalen är så pass olikartade, att en enhetlig behandling knappast är att rekommendera. Denna synpunkt är i viss mån befogad. En närmare granskning av de i första delen beskrivna typerna ger emellertid till resultat, att mera omfattande och typiska röstbindningsavtal regelmässigt följer konsortialavtalets mönster. Övriga röstbindningar är ofta mera begränsade och tillfälliga. Och de ingår vanligen i mera omfattande avtal som avser förfoganden över aktier. I sådana fall uppkommer icke några för röstbindningsavtal typiska problem kring avtals ingående. De spörsmål som upptages här, avser därför blott de renodlade röstbindningsavtalen, dvs. konsortialavtalen.

Rättsfallet *NJA 1942 s. 627* är av visst intresse då det gäller att fastställa vilken avtalstyp det är fråga om:

G och H hade ingått avtal om vänskapligt samarbete i ett aktiebolag. Avtalet var att bedöma som enkelt bolag och var icke avhängigt av ett samtidigt träffat försträckningsavtal.

Nial anför i utlåtande i fallet: De särskilda rättsförhållanden som på detta sätt

kunna bestå vid sidan av aktiebolaget kunna hava karaktär av ett vanligt obligationsrättsligt förhållande, såsom försträckning, uppdrag etc. Men de kunna också konstituera ett associationsförhållande vid sidan av aktiebolaget ...¹

Detta rättsfall väcker även spørsmålet om regler för någon särskild associationsform skall tillämpas på dylika aktieägargrupperingar. Det associationsrättsliga draget framträder starkast i sådana former där tillträde av nya aktieägare förutses, medan konsortialavtalen i de slutna bolagen ej så särdeles ofta tycks dröja vid organisatoriska frågor.

Frågorna kring denna klassificering synes — liksom frågorna kring avtalets ingående — vara av relativt begränsad praktisk betydelse. Detta beror på att de situationer, där associationsrättsliga regler kunde träda i tillämpning, ofta blir föremål för särskild reglering av parterna. Härigenom sättes de dispositiva rättsreglerna ur spel. Av två skäl ämnar jag ändå anslå några sidor åt dessa klassifikationsproblem.

Dels har Nial i sin studie av röstavtalen ägnat dessa frågor särskild uppmärksamhet. Det bör därför avsättas utrymme för en diskussion av de synpunkter Nial framfört. Dels är dessa frågor ganska sparsamt behandlade i svensk doktrin. Eftersom klassificeringsproblemen också är av betydelse utanför röstbindningsavtalens trånga sektor kan en mera ingående behandling vara motiverad. Detta till skillnad från frågorna kring avtalslut, som på sistone blivit föremål för nästan överflödande uppmärksamhet.

2. Ingående av avtal

Då det blir fråga om att fastställa när kontraherande parter blir bundna av ett avtal konfronterar man den aktuella avtalssituationen med konstruktionen i AvtL:s första kapitel. Kan man föra in fakta i detta mönster ger lagens regler svaret på frågan. Om däremot avtalssituationen är sådan, att avtalet icke kan uppdelas i två från varandra fristående förklaringar, anbud och accept, kan andra normer träda in: kapitlets regler är ju dispositiva.²

Motsatt lösning kan synas följa av att 1 § 2 st blott fastslår att det är möjligt att avvika från 2-9 §§. Enighet torde emellertid råda därom, att tolkningsregeln i 1 § 1 st blott avser att utmärka de slags avtal som de dispositiva reglerna i lagen kan tillämpas på. Någon begränsning i möjligheterna att välja avtalsmönster föreligger sålunda icke.³

¹ NJA 1942 s. 630, jfr Studier s. 35 ff., Zluhan s. 87.

³ Jfr Adlercreutz, Avtalsrätt I s. 22 m. hänv.

² Vahlén, Slutande s. 373.

A. AVTALAD SKRIFTFORM

Konsortialavtal tycks som regel utformas skriftligt för att undertecknas av parterna.⁴ Avtalstexten inledes ofta med frasen »mellan undertecknade aktieägare i aktiebolaget X har följande avtal träffats».

Starka skäl kan anföras för en skriftlig utformning. Främst vill parterna givetvis kunna leda överenskommelsen i bevis.⁵ Man har inte möjlighet att förenkla avtalets ingående genom hänvisning till några generella normer. Vidare torde skriftformen vara rekommendabel med hänsyn till den regelmässigt förekommande skiljeklausulen.

Eftersom ett skriftligt utformat avtal vanligen åsyftas av parterna, kan muntliga »trevare» under förhandlingsstadiet icke klassificeras som anbud eller accept i AvtL:s mening.⁶ Därmed är emellertid icke sagt när avtalet blir bindande för parterna. Man kan nämligen antingen tänka sig att parterna avser att binda sig redan då avtalet hunnit få en mera definitiv utformning eller att de menar att avtalet är slutet först då texten vederbörligen undertecknats. I det senare fallet brukar man tala om *avtalad skriftform*,⁷ jfr BGB 154 § 2 st:

Ist eine Beurkundung des beabsichtigten Vertrags verabredet worden, so ist im Zweifel der Vertrag nicht geschlossen, bis die Beurkundung erfolgt ist.

Det är emellertid inte alltid så lätt att fastställa om skriftform verkligen är avtalad:

Parterne kan naturligtvis under deres Forhandlinger *vedtage skriftlig Form* for deres Løfter i den Forstand, at kun det, der er bragt i skriftlig Form, skal være bindende for dem. Men man kan ikke i Almindelighed formode, at dette er Meningen med en Vedtagelse om, at der skal oprettes skriftlig Kontrakt.⁸

Problemet har icke fått någon entydig lösning i rättspraxis. I det rättsfall där frågan senast var aktuell, NJA 1962 s. 276, märks i varje fall ingen motvilja mot att erkänna avtalad skriftform. Spörsmålet aktualiserades emellertid ej i renodlad form.⁹

Vid avgörandet av frågan huruvida och i vilka fall skriftform skall anses avtalad måste stor vikt läggas vid sedvänjor inom olika branscher och i olika avtalsituationer. Vahlén menar att det föreligger särskild anledning att presumera avtalad skriftform vid avtal som skall tillämpas under lång tid och rör stora värden. I sådana fall betraktar parterna det ofta som självklart att särskilt kontrakt måste upprättas och undertecknas

⁴ Peyer s. 77, Glattfelder s. 245.

⁵ Jfr Glattfelder s. 209, 245.

⁶ Jfr Ussing s. 34.

⁷ Vahlén, Avtal s. 121.

⁸ Ussing s. 106 m. hänv., jfr Vahlén, Slutande s. 373.

⁹ Vahlén a. a. s. 375 ff.

innan bundenhet inträder.¹⁰ För konsortialavtalens del finns det enligt min mening anledning att antaga att parterna som regel icke avser att binda sig förrän avtalet undertecknats.

Det kan tilläggas att motsvarande överväganden aktualiseras vid slutande av konsortialavtal i andra länder.¹¹ Den här behandlade frågan är emellertid ej särdeles ägnad att belysas komparativt.

Flera skäl talar för avtalad skriftform. Avtalens ingress: Undertecknade aktieägare ... synes antyda en dylik inställning. Vidare rör det sig om långvariga, komplicerade och betydelsefulla avtal. Det är också vanligt att man i efterhand kan ansluta sig till avtalet genom påskrift av urkunden. Detta associationsrättsliga drag accentuerar nödvändigheten av en avvikelse från AvtL:s mönster.

För en sådan lösning talar även praktiska synpunkter. Parterna brukar troligen underteckna avtalen samtidigt, då avtalstexten föreligger färdig. Även i andra fall kan avtalssituationen vara sådan att AvtL:s konstruktion är besvärlig att använda.¹²

B. ANDRA FALL

Det kan naturligtvis förekomma röstbindningsavtal som icke är skriftligt utformade.¹³ Detta gäller kanske särskilt mera tillfälliga bindningar.¹⁴ Med hänsyn till att avtalad skriftform troligen dominerar synes det befogat att anta, att parterna i regel icke betraktar ett dylikt avtal som avsett att vara för dem bindande. Det är nämligen en allmän iakttagelse på detta område, att avtal om hur rösträtten skall utövas ofta kan klassificeras som s. k. gentlemen's agreements:

»Ibland äro de av så lösligt slag, att de icke alls äro avsedda att ha någon juridisk verkan.»¹⁵

Dylika avtal skulle kunna tänkas välla rättsliga problem om den situationen uppstod att part i ett gentlemen's agreement sökte få detta genomdrivet med domstols hjälp. Fråga skulle därvid kunna uppkomma om förklaringsmisstag, 32 § AvtL.

Vanligen torde talet om gentlemen's agreements referera till ganska diffusa sociala realiteter. Själva »avtalet» låter sig ofta icke beskrivas, än mindre bevisas. Vad som i själva verket föreligger är många gånger blott en viss samstämmighet i beteendet hos vissa aktieägare. Kan en sådan

¹⁰ a. a. s. 375.

¹¹ Jfr Glattfelder s. 209, O'Neal 1 s. 291 f., Hornstein 1 s. 196.

¹² Jfr Ussing s. 30, C J Arnholm s. 65.

¹³ Brand s. 43

¹⁴ Altvater s. 16.

¹⁵ Nial, Studier s. 8, jfr även Patry, Rapport s. 216, Accords s. 4, 43, 60, Augdahl, Aksjeselskapet s. 315, Sommerfeld s. 8, 33 f., Houin s. 208, Glattfelder s. 186, Altvater s. 14, 16, Brand s. 7.

samstämmighet i något sammanhang få rättslig relevans? Frågan blev föremål för övervägande i det ovan refererade fallet HRT 1955 s. 97.¹⁶

Som grund för ett yrkande att domstolen skulle förplikta svaranden att vid styrelseval rösta på visst sätt anförde käranden i detta mål:

... »det var en aftale eller dog en klar forudsætning ved dannelsen af aktieselskabet med lige store aktieposter til afdøde (R) og appellanten, at disses indflydelse på selskabet skulle være lige stor, og at den trediemand, der skulle indvælges i bestyrelsen, måtte være en person, der ganske neutralt deltog i forhandlingerne og afstemningerne.»

Härtill yttrade HøjR: Det findes ikke godtgjort, at der har foreligget nogen aftale mellem appellanten og (R) eller nogen for (R) kendelig forudsætning fra appellantens side, der kan danne grundlag for de i appellantens ... påstand rejste krav.

Det synes uppenbart, att det var svårt att konstruera fram något avtal på grundval av i målet föreliggande fakta. Av referatet framgår nämligen endast, att vissa riktlinjer faktiskt följts beträffande styrelsevalet. Någon direkt överenskommelse hade aldrig träffats.

Emellertid synes domstolen utgå ifrån att kändens argumentation i rättsfrågan är invändningsfri. En av bägge parter omfattad förutsättning kan sålunda tänkas få den verkan som följer av kändens yrkande. Det måste emellertid vara tvivel underkastat om man på detta sätt kan sammankoppla en förutsättning med bestämmelserna i en bolagsordning utan att den kan hänföras till något fristående avtalsgrundlag vid sidan härav.

En svensk domstol torde väl ej heller gärna använda ett förutsättningsresonemang på detta sätt. Vanligen betraktas förutsättningsläran hos oss som en ogiltighetsmekanism: när det gäller att tillmäta förutsättningar positiv relevans ser man det i stället som en fråga om tolkning eller utfyllning av avtal.¹⁷

Det finns sålunda skäl att vara restriktiv då man kompletterar bolagsordningen med normer som grundar sig på parternas inställning.¹⁸ Däremot kan det ifrågasättas en särregel för ombildade handelsbolag av innebörd att likställigheten mellan parterna och deras efterlevande skall upprätthållas.¹⁹ En dylik regel, om vars generella lämplighet man kan tvista, torde emellertid kräva uttryckligt lagstöd.

Tendenser till en dylik lösning har emellertid förmärkts i rättspraxis i USA:

A California court ... has frankly stated that it will not apply the technical rules commonly applied to corporations to »a close family corporation of two shareholders of equal ownership» if the application of those rules will »serve to defeat such equality of ownership, impede justice and perpetrate fraud» ...²⁰

¹⁶ s. 109.

¹⁷ Jfr Adlercreutz, Avtalsrätt I s. 134, Vahlén, Förutsättningsläran s. 399, Karlgren, Kutym s. 62 not 4.

¹⁸ Jfr Bergendal, Aktiebolagets författning s. 60.

¹⁹ Jfr Gomard, Aktieselskabsret s. 175 samt ovan s. 110.

²⁰ O'Neal I s. 31.

Det danska fallet utgör ett memento för aktieägare i mindre bolag. Man måste se till att få de normer som gäller parterna emellan omsatta i skrift för att kunna styrka ett konsortialavtal. Eftersom presumptionen för avtalad skriftform torde vara stark, blir det extra besvärligt att styrka förekomsten av ett avtal som ej fått skriftlig utformning.

3. Anslutning till avtal

Frågan när en ny aktieägare skall anses ha anslutit sig till avtalet är ofta lätt att besvara. Det anges stundom i avtalet att anslutning sker genom undertecknande av ett kontraktsexemplar, som inges till konsortiet. Oftast fordras dessutom att konsortiet beslutar att antaga aktieägaren som medlem. Det associationsrättsliga inslaget är sålunda markant.

Även i fall där uttrycklig avtalsbestämmelse saknas bör man enligt min mening som regel utgå från att det krävs skriftlig anslutning för att avtalet skall kunna göras gällande mot aktieägaren. Avtalad skriftform bör alltså presumeras även i denna avtalssituation. De under 2 A anförda argumenten för en sådan grundsats gäller även här. En tillämpning av AvtL:s regler skulle i detta fall erbjuda betydande svårigheter på grund av avtalssituationens starka associationsrättsliga anknytning.²¹

Dessutom finns det anledning att vid avtal som står öppna för nyanslutning — vanligen koncentrationsavtal — beakta att dylika överenskommelser medför betydande inskränkningar i aktieägarens rörelsefrihet. Därför bör kravet på dokumentation sättas relativt högt.

4. Avgränsning mot icke tillämpliga organisationsformer

I detta avsnitt är avsikten att söka placera aktiesammanslutningarna inom någon av de kategorier som associationsrätten erbjuder. Detta är nödvändigt för att få fram vilka rättsregler som i skilda hänseenden kan vara tillämpliga på dem. Inledningsvis ämnar jag söka eliminera de organisationstyper som icke kan komma ifråga vid klassificering.

A. HANDELSBOLAG, AKTIEBOLAG, STIFTELSE

Till en början kan fastslås, att bland de ovan beskrivna aktieägarsammanslutningarna torde ingen bedriva bokföringspliktig rörelse under bestämd firma. Den fondbildning och utlåning som förekommer inom vissa kon-

²¹ Jfr Linden s. 26.

sortier med kombinerade uppgifter torde ej vara till den grad utåtriktad, att den medför att bokföringslagen blir tillämplig. Möjligheten att klassificera avtalen som handelsbolag bortfaller därmed.

Detta gäller naturligtvis blott konsortialavtal som avser aktieägarsamverkan och där själva rörelsen alltså bedrivs i aktiebolagsform. Ifrån dessa får man skilja sådana avtal som är exklusiv form för parternas samverkan. Såsom exempel kan nämnas allehanda s. k. joint ventures, där av en eller annan anledning parternas samarbete icke sker i aktiebolagsform. Häri innefattas t. ex. företag som för att undvika nackdelarna av en nationell aktiebolagsform konstituerats enbart genom konsortialavtal. Sådana organisationer torde ur svensk synpunkt vara att bedöma som handelsbolag, eftersom samverkan sker i bokföringspliktig rörelse och under gemensam firma. Som exempel kan nämnas SAS²² och LAMCO. Det förtjänar att understrykas att en sådan samverkan når denna kvalifikation oberoende av införing i handelsregister.

Aktiebolaget är givetvis uteslutet såsom form för här behandlade avtal, eftersom särskilda formföreskrifter måste iakttagas vid aktiebolagsbildning. Detta utesluter icke att konsortialavtal och holdingbolag i aktiebolagsform — liksom handelsbolag — kan användas i likartade syften.

Ej heller stiftelseformen passar in, eftersom avtalen i regel icke innefattar någon förmögenhetsdisposition. Stiftelsen kan emellertid användas för samma ändamål som ett konsortialavtal. En diskussion angående de rättsregler som gäller i sådana fall torde här vara på sin plats.

En lämplig utgångspunkt utgör följande uttalande av Hessler:

»Sälunda har exempelvis förekommit att aktier i ett företag överlåtits på en 'stiftelse', i vilken de förutvarande ägarna skulle handha förvaltningen, utöva rösträtt efter sitt tidigare aktieinnehav och i öppen eller förklädd form också uppbära utdelningen av aktierna. I sådana fall synes stiftelsebildningen närmast vara att uppfatta som ett slags konsortialavtal.»²³

Hesslers beskrivning tycks hänföra sig till den tämligen atypiska stiftelsen i NJA 1937 A 443. Ofta utövar aktieägarna icke rösträtten enligt sitt tidigare innehav; stiftelsen används ibland för att ordna en från ABL:s mönster avvikande fördelning av kontrollen. Av skatteskäl torde de tidigare aktieägarna numera sällan uppbära utdelningen.

Fastän Hessler säger sig icke vilja gå närmare in på dessa situationer, hinner han dock uttala, att reglerna för bolagsbildning i dessa fall synes böra vara normerande för frågan om dispositionens giltighet och rättsverknningar.

Det framgår emellertid att Hessler blott avser fall där *stiftarna samtidigt är destinatärer*. Aktieägare bör sälunda enligt Hessler hindras att avsätta sina aktier till en stiftelse från vilken de själva skall uppbära utdelning.

Oavsett vilken uppfattning man kan ha angående det berättigade i Hesslers rekommendation, måste man emellertid konstatera att den avser tämligen sällan

²² Jfr Sundberg s. 453, Bahr s. 221.

²³ Stiftelser s. 138.

förekommande stiftelsebildningar. Starkare skäl för stiftelseformen kan anföras vid dispositioner av aktier till förmån för annan än stiftaren; i dylika fall är Hesslers uttalande icke aktuellt.

B. EKONOMISKA FÖRENINGAR

Därefter kan man fråga sig huruvida någon av de avsedda sammanlutningarna kan tänkas grunda en ekonomisk förening. För att så skall vara fallet måste verksamheten vara av ekonomisk art och tillgodose medlemmarnas ekonomiska intressen, FL 1 § jämfört med 119 §. Det torde vara uppenbart, att de beskrivna organisationerna visserligen tillvaratar parternas ekonomiska intressen, men att den verksamhet som de bedriver icke kan anses som ekonomisk. De kan väl närmast betraktas som rena intressebevakningsorganisationer.²⁴

En aktieägarförening har bedömts på detta sätt i ett registreringsmål, *RA 1929 s. 38*.²⁵

Registrering som ekonomisk förening vägrades här för Kalmar tryckeriaktiebolags aktieägarförening u.p.a., då firman såsom innehållande ordet bolag kunde missförstås, FL 1911 8 § 2 st. Liksom Lst vägrade RegR registrering, men med motiveringen att föreningen icke hade till ändamål att idka sådan verksamhet som avsågs i 1 § FL 1911. Föreningens ändamål var att inom bolaget och i den av detta utgivna tidningen verka för och bevaka de till Bondeförbundet anslutna aktieägarnas intressen.

Annorlunda bedömning kan kanske ifrågasättas när det gäller vissa av konsortierna med kombinerade uppgifter.

En variant betecknas i stadgarna såsom ideell förening: medlemmarna som på samma gång är aktieägare och avnämare av bolagets produkter erhåller bonus vid inköp hos bolaget. Dessa tillgodohavanden fonderas för att möjliggöra aktieförvärv för medlemmarnas räkning. I en liknande organisation har aktierna genom ett konsortialavtal tillförsäkrats en begränsad krets, främst anställda i företaget. Avtalet innehåller bestämmelser om att till konsortiet inbetalda belopp skall bilda en fond för att underlätta medlemmarnas aktieförvärv. I dessa bägge sammanslutningar har verksamheten i varje fall en ekonomisk anstrykning.

Uttrycket »ekonomisk verksamhet» i FL anses innebära affärsmässigt bedriven verksamhet.²⁶

Det skall vara fråga om en fortlöpande verksamhet av den karaktär som är vanlig i affärlivet: industriell tillverkning, hantverk, köp och försäljning, ut-

²⁴ Jfr Stjernquist, *Ekonomiska föreningar* s. 15.

²⁵ Jfr Nial, *Studier* s. 46 med not 81.

²⁶ Undén, *Gränsen* s. 317, Rodhe, *Föreningslagen* s. 15.

hyrning, utförande av reparationer och transporter. Praktiskt sett torde man ha god ledning av uppräknningen i 1929 års bokföringslag 1 och 2 §§.²⁷

Med ekonomisk verksamhet ... förstås en (vanligen på vinstsyfte inriktad) verksamhet, som är organiserad och driven i den inom affärlivet vanliga formen.²⁸

Det kan ligga nära till hands att anta att de senast nämnda aktieägarorganisationerna bedriver någon slags finansiell verksamhet som kan klassificeras som ekonomisk.²⁹ Exempel på en ekonomisk förening som bedriver finansiell rörelse finner vi i fallet *RA* 1955 s. 104.

En förening hade till syfte att inlåna kapital från medlemmarna (kommuner och en sparbanksförening) och göra det räntebärande genom utlåning mot in-teckningssäkerhet i syfte att främja bostadsproduktionen inom området. RegR förklarade att föreningen i fråga kunde registreras såsom ekonomisk förening enligt FL.

Även i de aktuella sammanslutningarna förekommer utlåning från och inlåning till de för aktieförvärv avsedda fonderna. Verksamheten bedrivs emellertid i blygsam skala och riktar sig ej till allmänheten. En parallell med 1955 års rättsfall är därför knappast rättvisande. Det framgår också, exempelvis av *NJA* 1948 s. 590, att det ställs ganska stora krav på omfattning och organisation av en verksamhet för att den skall kunna bilda grundval för en ekonomisk förening.

Viss ledning kan man få av fallet *RA* 1920 s. 215. Här vägrades registrering av »Fastmyra Gårds med underlydande självhjälpsförening u.p.a.». Föreningen hade till uppgift att befordra sparsamhet hos gårdens anställda genom att fondera medel som dessa och gårdens innehavare betalade in. På vissa villkor ägde medlem sedermera få ut sin andel av fonden. Meningen var att de anställda skulle beredas möjlighet att förvärva egna hem. Denna verksamhet betraktades icke som ekonomisk.

Slutsatsen blir, att det knappast kan komma i fråga att klassificera sådana aktieägarsammanslutningar som ekonomiska föreningar.

5. Enkla bolag — ideella föreningar

Därmed återstår blott två associationsformer, enkelt bolag och ideell förening. Detta avsnitt innehåller en närmare granskning av dessa former och en diskussion av möjligheten att föra sammanslutningarna till endera av de bägge kategorierna.

²⁷ Stjernquist, *Ekonomiska föreningar* s. 14 f., *Föreningsfirmans funktion* s. 119 not 25.

²⁸ Nial, SvJT 1948 s. 496.

²⁹ Jfr Hagbergh-Nisell s. 19.

A. KORTFATTAD BESKRIVNING

a. Enkla bolag

Enkla bolag karakteriseras av Nial med utgångspunkt från BL 45 § på följande sätt:³⁰

1. Rättsförhållandet är grundat på avtal mellan intressenterna.

2. Avtalet går ut på ett för delägarna gemensamt ändamål, som icke behöver vara att uppnå ekonomisk vinst³¹ men som äger viss grad av bestämdhet.

3. Delägarna är förpliktade att verka för detta ändamål.

Detta rekvisit bör icke tilläggas någon mera avsevärd vikt: detta krav är, som framgår av Nials framställning, uttunnat ända därhän att en skyldighet att delta i förlust på bolagets verksamhet kan vara tillräcklig medverkan.³²

4. Bolagstillgångar erfordras ej.³³

På denna punkt har Lamm och — tidigare — Karlgren uttalat sig i motsatt riktning.³⁴ Förarbetena till BL ger inget bestämt besked.³⁵ Intet tyder på att företag utan tillgångar avsetts med reglerna om enkla bolag; tvärtom avser ett antal regler blott sådana bolag, där bolagstillgångar föreligger.

Det är emellertid svårt att finna någon rationell motivering för att undantaga just företag utan tillgångar från lagens tillämpningsområde.³⁶ En sådan reglering skulle bli onödigt invecklad och föranleda svåra gränsdragningsproblem. Numera råder enighet om att något krav på bolagstillgångar icke kan uppställas:

Veterligen finnes ingen nu levande författare som vill upprätthålla det varken i lagen eller i rättspraxis upptagna kravet på bolagstillgångar.³⁷

HD hade anledning att ta ståndpunkt till frågan i rättsfallet NJA 1962 s. 359.

Det var här fråga om ett samarbetsavtal mellan producent och distributör av bergborrmaskiner. Avtalet hade till syfte att åstadkomma viss vinstfördelning mellan parterna. Några gemensamma tillgångar avsattes ej. Medan HovR beaktade denna sistnämnda omständighet såsom ett av flera skäl mot att hänföra avtalsförhållandet till kategorin enkla bolag tvekade emellertid HD icke att klassificera avtalsförhållandet på detta sätt, vilket fick till följd att BL:s uppsägningsbestämmelser tillämpades i fallet.³⁸

³⁰ Handelsbolag s. 25 ff., Hueck, Gesellschaftsrecht s. 22 ff.

³¹ Motiv 1890 s. 76, Nial, Studier s. 35.

³² Handelsbolag s. 34, jfr Studier s. 36, Karlgren, En bok s. 610 f.

³³ Jfr Studier s. 37 f.

³⁴ Lamm s. 1 f., Karlgren, Juridiska personer s. 159, jfr a. a. s. 146.

³⁵ Motiv 1890 s. 76.

³⁶ Nial, Handelsbolag s. 37 ff.

³⁷ Nial, NJA 1962 s. 384, jfr Karlgren, En bok s. 611.

³⁸ Jfr Nial, SvJT 1965 s. 589 f.

Det kan nämnas, att man ej heller i tysk rätt uppställer något krav på bolagstillgångar vid den där närmast motsvarande organisationstypen, Gesellschaft des bürgerlichen Rechts.³⁹ Fransk rätt kräver emellertid att bolagsmännen skall tillskjuta egendom för att man skall kunna tala om något bolag.⁴⁰

b. Ideella föreningar

Vad ideella föreningar beträffar saknas som bekant lagregler att bygga en beskrivning på. Någon relevant rättspraxis finnes ej heller att tillgå.⁴¹ Bestämmelserna för registrering av en ekonomisk förening får emellertid bli vägledande vid fastställandet av minimikraven för en ideell förening. Sålunda måste det finnas en medlemsgrupp — minst 5 medlemmar om man skall tillämpa FL analogt. Stadgar måste ha antagits och styrelse utsetts.⁴² Kravet på styrelse synes dock ej vara oeftergivligt.⁴³ Om föreningen skall kunna framträda som en gruppbildning utåt är dessutom en firmabeteckning nödvändig.⁴⁴

B. GRÄNSDRAGNINGEN

Den kortfattade karakteristiken ovan lockar till slutsatsen att konsortialavtalen i många fall lika väl kan inordnas under den ena som under den andra formen. Åtminstone torde gälla, att sammanslutningar som kan klassificeras som föreningar i regel också uppfyller kraven på ett enkelt bolag, medan det ofta kan vara tvekan om det omvända gäller; det beror på vilken vikt man tillmäter kravet på styrelse och firma hos en förening.

Men eftersom olika regler gäller för de bägge organisationstyperna, måste man hitta en avgörande skiljelinje mellan de två kategorierna. Det vanliga torde vara, att man rättar sig efter graden av öppenhet eller slutenhet hos sammanslutningen. Här ligger enligt en i det närmaste enhällig doktrin den avgörande skillnaden mellan alla slags bolag och alla slags föreningar.

a. Öppenhet—slutenhet

Enligt Linden härstammar uppfattningen att föreningar utmärkes av att de är öppna, bolag av att de är slutna, från motiven till 1895 års bolags- och föreningslagstiftning.⁴⁵ Bolagskommittén anför här:

Ur rent juridisk synpunkt plägar föreningen, i motsats till bolaget, karakteriseras såsom en association med växlande kapital och medlemsantal.

³⁹ Hueck, Gesellschaftsrecht s. 24.

⁴⁰ Ripert s. 422.

⁴¹ Jfr Stjernquist, Föreningsfirmans funktion s. 124 f.

⁴² SOU 1949: 17 s. 80.

⁴³ Stjernquist a. a. s. 126 med not 5.

⁴⁴ Jfr Stjernquist a. a. s. 111, 125.

⁴⁵ s. 4 f.

Tydligast skiljer sig föreningen från det enkla bolaget och handelsbolaget. I begge dessa arter af bolag äro såväl delegarne till antal och personer som deras insatser i bolaget genom aftal bestämda och någon rubbning i ena eller andra hänseendet får ej ske utan nytt aftal. Med aktiebolaget eger föreningen deremot flera beröringspunkter. Aktieegaren kan genom att afhända sig aktier sjelf utträda ur bolaget eller förskaffa annan inträde deri.⁴⁶

Men, fortsätter kommittén, även om aktierna växlar ägare är aktiernas antal likväl konstant. Och bolagsavtalet måste modifieras om antalet skall kunna förändras. Föreningsformen är däremot elastisk såtillvida, att det i princip finns obegränsade möjligheter att variera medlemsantal och föreningskapital i den enskilda föreningen.

Denna distinktion har numera accepterats av de flesta författare.⁴⁷ Man har t. o. m. övertvägt att lagfästa öppenhetsprincipen i en legaldefinition av föreningsbegreppet.⁴⁸

Det angivna kriteriet är enligt min mening knappast lämpat som ett allmän-giltigt gränsmärke mellan bolag och föreningar. Särskilt svårt är det — som framgår av det ovan anförda citatet från bolagskommittén — att tvinga in aktiebolaget i schemat. Man får frångå den ursprungliga bilden av fullkomlig slutenhet och medge, att antalet aktieägare kan växla. Slutenheten består här i att antalet aktier är fixerat och icke kan förändras utan att bolagsavtalet ändras. Detta påstående är i varje fall ej särskilt välgrundat när aktiekapitalets minimi- och maximibelopp anges i ett aktiebolags bolagsordning; i sådana fall krävs ju blott enkel majoritet på bolagsstämma för en kapitalökning, ABL 48 §.⁴⁹

De bolag vars aktier finns att tillgå i den allmänna marknaden och som här betecknas som öppna aktiebolag passar givetvis sämst in i schemat. Man kan tvärtom med fog hävda att denna aktiebolagstyp vid en sådan differentiering närmast borde hänföras till föreningarna:

»Der Anteil an einer OHG (offenen Handelsgesellschaft) kann ohne Zustimmung sämtlicher Gesellschafter nicht veräussert werden, die Aktie dagegen ist frei verkäuflich. Deshalb ist die OHG Gesellschaft, die AG (Aktiengesellschaft) trotz ihres Namens Verein.»⁵⁰

Vid försöken att systematisera associationsformerna får man naturligtvis icke fästa avseende vid de benämningar organisationerna har råkat få utan blott vid de realiteter som benämningarna appliceras på. Man kan givetvis icke förutsätta något enhetligt bolagsbegrepp. Det har också ofta — och med rätta — påpekats att det finns grundläggande skillnader mellan aktiebolaget och andra bolagstyper:

»Il y a bien là une société très distincte de toutes les autres sociétés, et dont la formule ... se dégage des formules connues depuis les âges les plus lointains.»⁵¹

De slutna aktiebolagen har å andra sidan en del drag gemensamma med de

⁴⁶ Motiv 1890 s. 136.

⁴⁷ Se exv. Rodhe, Aktiebolagsrätt s. 14, Föreningslagen s. 14, Nial, Studier s. 46.

⁴⁸ SOU 1949: 17 s. 7, 69 f., Nial, Handelsbolag s. 46 not 2 m. hänv.

⁴⁹ Jfr dock Linden s. 15.

⁵⁰ Hueck, Gesellschaftsrecht s. 6; jfr ovan vid not 46 samt Stjernquist, Föreningsfirmans funktion s. 114, Nial, Handelsbolag s. 48 not 2.

⁵¹ Copper Royer s. 304, jfr även exv. Patry, Accords s. 10 ff.

övriga bolagsformerna. Det visar sig sålunda omöjligt att dra någon generell gräns mellan alla företeelser som kallas föreningar och alla som kallas bolag. Detta är väl knappast heller — annat än möjligen ur pedagogisk synpunkt — någon särskilt angelägen uppgift. Linden påpekar också, att en dylik uppsplätning av associationerna i två huvudgrupper icke har någon större aktualitet i andra rättssystem. Vad tysk rätt beträffar tycks dock problemställningen vara ungefär densamma som hos oss.⁵²

Frågan om var gränsen går mellan enkla bolag och ideella föreningar är emellertid inte avgjord genom en hänvisning till den vedertagna distinktionen. Kommittén framhåller själv:

Klart är dock att i verkligheten gränsen mellan dessa båda rättsinstitut (bolag och förening) ofta är sväfvande.⁵³

Även Nial, som i olika sammanhang förordat en bedömning enligt här angivna riktlinjer, medger att det icke torde vara möjligt att på denna grund uppnå en skarp gränstragning.⁵⁴ Detta beror bl. a. på att öppenheten knappast är något så utmärkande drag för föreningarna som distinktionen förutsätter.

Sålunda gäller beträffande möjligheten till inträde ganska vittgående undantag från 11 § FL, som slår fast öppenhetsprincipen för de ekonomiska föreningarna. I regel är det icke heller något som hindrar att en ideell förening vägrar att intaga nya medlemmar.⁵⁵

För fackföreningarnas del utvisar emellertid rättspraxis, att sådana föreningar är skyldiga att antaga medlemmar som uppfyller kvalifikationerna för medlemskap, NJA 1948 s. 513.⁵⁶ Motsvarande torde gälla ekonomiska föreningar, om någon som för sin utkomst är beroende av föreningen söker inträde däri. Spörsmålet, som kan tänkas bli aktuellt i produktionsföreningar, har ännu icke ställts på sin spets i rättspraxis.⁵⁷

Även möjligheten till utträde måste beaktas när det gäller att fastställa graden av öppenhet hos en sammanslutning. Det visar sig emellertid att den fria utträdesrätten visst icke är allenarådande i ekonomiska föreningar. Utträde sker genom uppsägning och stadgarna kan föreskriva att uppsägning ej får ske förrän viss tid efter medlemmens inträde i föreningen, FL 14 §.

Rätten till utträde ur ideell förening är likaså i princip oinskränkt.⁵⁸ Men intet torde hindra, att uppsägningstid föreskrives i sådana fall.

⁵² Linden s. 5 f.

⁵³ Motiv 1890 s. 135 f., jfr Adlercreutz, Arbetstagarbegreppet s. 361, Stjernquist, Föreningsfirmans funktion s. 111 f.

⁵⁴ Handelsbolag s. 46, Studier s. 46.

⁵⁵ Stjernquist, Föreningsfirmans funktion s. 112, Arsell s. 180.

⁵⁶ Jfr Schmidt s. 98 f., Linden s. 57 f., Vahlén, Avtal s. 12 not 16.

⁵⁷ Stjernquist, Ekonomiska föreningar s. 23.

⁵⁸ Arsell s. 181 ff., Nial, Studier s. 49.

För fackföreningarnas del är frågan kontroversiell. I fackförbundens stadgar förutsättes i allmänhet att medlem, som är verksam inom branschen ej kan beviljas utträde. Schmidt ställer sig skeptisk härtill, men menar, att organisationens intresse av att behålla medlemmen i vissa situationer bör komma i främsta rummet.⁵⁹

Ej heller är slutenheten något genomgående drag på bolagssidan. Det är sålunda fullt tänkbart med kommanditbolag där kommanditdelägarna förutsättes kunna utträda och sätta andra personer i stället.⁶⁰

Med hänsyn till de stora variationer i öppenhets- och slutenhetsgrad som kan förekomma, blir kriteriet ett trubbigt instrument då det gäller att hänföra associationer till den ena eller andra kategorin. Vidare är det ofta svårt att avgöra huruvida en association kan karakteriseras som öppen eller sluten. Hur skall man bedöma en organisation där medlemskretsen är begränsad till ett visst antal personer? Vad gäller om en medlem måste fylla vissa kvalifikationer, exempelvis vara aktieägare (i sådant fall måste väl också möjligheterna till aktieförvärv undersökas)? Vad blir resultatet om något sammanslutningens organ måste ge sitt samtycke till inträdet? Om utträde ej kan ske förrän efter viss tid eller fordrar särskilda skäl?

Nial vill emellertid icke tillmäta dessa svårigheter någon större betydelse:

Givetvis kunna i praktiken tveksamma gränsfall uppkomma, men i de allra flesta fall är gränsdragningen mycket enkel att genomföra. Föreningsformen användes när man för ett visst ändamål önskar en så stor anslutning av medlemmar som möjligt. I ett bolag åter brukar det vara fråga om en samverkan för ett visst ändamål, t. ex. vinstförvärv, där man icke alls önskar ett större antal delägare.⁶¹

Men det är ju just i de tveksamma fallen som gränsdragningen blir särskilt aktuell:

Givetvis bör framhållas, att den fria anslutningen är ett viktigt drag hos många föreningar, vilka sträva efter att nå så stor anslutning som möjligt inom en viss krets. Med bolagsformen är en sådan anslutning knappast möjlig att genomföra. Men som sagt, något avgörande skiljemärke har man ej funnit här.⁶²

b. Andra kriterier

Andra fakta har föreslagits som gränsdragningskriterier. Sålunda kan man till föreningar hänföra de sammanslutningar som har styrelse eller liknande organ och betrakta de övriga som enkla bolag. Eller kan man utgå från att sammanslutningar som använder sig av majoritetsbeslut är för-

⁵⁹ s. 107.

⁶⁰ Nial, Handelsbolag s. 50, 368 f.

⁶¹ Handelsbolag s. 47.

⁶² Stjernquist, Föreningsfirmans funktion s. 112 f., jfr Karlgren, En bok s. 611.

eningar och sådana som kräver enhällighet för beslut är bolag. I det senare fallet finns det risk för cirkelresonemang eftersom den tvistefråga som skall avgöras ofta just gäller vad som krävs för beslut i en organisation.

Även ur andra synpunkter är dessa kriterier mindre lämpliga. Det är nämligen icke svårt att peka på typiska bolag och föreningar som saknar just de drag som förutsättes vara avgörande för klassificeringen.⁶³

Stjernquist menar emellertid, att man bör rikta uppmärksamheten mot de tekniska anordningarna för intressenternas anslutning. I föreningen ansluts medlemmarna genom att efter ansökan rubriceras under föreningsfirman. I det enkla bolaget är det sammanhållande elementet däremot själva bolagsavtalet; den nytilträdande måste underteckna de övriga delägarnas avtalsexemplar och dessa underteckna hans. Föreningen är med andra ord uppbyggd kring firman, bolaget kring avtalet. Anslutningsformerna medför i sin tur öppenhet respektive slutenhet hos sammanslutningen — i ett bolag kräver sålunda nyanslutning samtliga delägares medverkan.⁶⁴ Häremot anför Nial, att de tekniska anordningarna visserligen kan vara av vikt när det gäller att avgöra om parterna åsyftar öppenhet eller slutenhet. Men någon avgörande betydelse har de knappast.⁶⁵

Det framgår emellertid av Stjernquists framställning, att han med sitt inlägg i diskussionen icke haft för avsikt att föreslå någon gränsdragningsmetod som är ägnad att användas i rättstillämpningen.⁶⁶ Hans ambition har främst varit att belysa den grundläggande skillnaden i organisatorisk struktur mellan bolag och föreningar.

I och för sig skulle det icke var omöjligt att utgå från de tekniska anordningarna för anslutning vid gränsdragningen mellan bolag och föreningar; distinktionen grundar sig — till skillnad från den vedertagna — på lätt iakttagbara fakta. Men inte heller denna metod utesluter tveksamma gränfall. Åtminstone gäller detta vid klassificeringen av aktieägargrupperingar. Hur skall man t. ex. bedöma en anslutning av senare tillkommande aktieägare genom insändande av undertecknat avtalsexemplar till konsortiet eller en sammanslutning med viss firma där medlemmarna med sina namnunderskrifter bekräftar att de gillar och ämnar efterleva för organisationen gällande bestämmelser?

c. Rättspraxis

Gränsdragningen mellan bolag och föreningar har stundom aktualiserats i rättspraxis. De rättsfall som finns refererade ger emellertid knappast någon uppfattning om vilken gränsdragningsmetod som använts.

⁶³ Stjernquist a. a. s. 113.

⁶⁴ a. a. s. 113 f., jfr Adlercreutz, Arbets- tagarbegreppet s. 361.

⁶⁵ Handelsbolag s. 48 not 2, jfr Adlercreutz a. a. s. 362.

⁶⁶ Jfr nedan vid not 70.

Två äldre rättsfall gäller en sammanslutning som benämndes Böle bolag, *NJA* 1905 s. 247 och 1908 s. 256.⁶⁷ I denna organisation, som byggde på ett bolagskontrakt, fattade man beslut med kvalificerad majoritet och hade dessutom ett slags styrelse. HD tillämpade reglerna om handelsbolag på organisationen. Det är möjligt att HD icke ansåg klassificeringen bereda något problem i dessa fall. De faktorer som pekade på bolagsform dominerade: sammanslutningen kallades ju bolag och byggde på ett avtal där delägarna t. o. m. nämndes vid namn. Att vissa för bolag atypiska inslag förekom tycks man ha bortsett från.

En annan outvecklad organisation kom under HD:s bedömning i rättsfallet *NJA* 1937 s. 69.⁶⁸

I Agnäs by i Ångermanland hade bymännen byggt ett gemensamt kraftverk. Anslutna till detta var de flesta hemmansägarna i byn och vissa utomstående. Någon bestämd firma fanns inte — olika benämningar användes. Skriftliga stadgar förelåg ej. I rättsfallet var det fråga om ett beslut på bystämma att avstänga eltillförsel för delägare som resterade med vissa inbetalningar till kraftverket. Var i beslutet ej deltagande delägare bundna härav eller kunde de som beslutat och verkställt avstängningen dömas till ansvar för egenmäktigt förfarande?

Målsägandena framhöll att på grund av avsaknaden av regler för organisationen kunde majoritetsbeslut på stämman icke binda delägarna. De tilltalade framhöll — och hänvisade därvid till gammal sedvänja i byn — att stämmans beslut var bindande även för icke närvarande delägare. Detta innebar i själva verket att målsägandena önskade tillämpa bolagsregler på organisationen (BL 48 §) medan de tilltalade ansåg att föreningsregler borde användas (jfr FL 56 § 4). Så formulerades av allt att döma icke problemställningen av parterna i målet.

Domstolarna stannade för att döma till ansvar för egenmäktigt förfarande, dvs. Agnässammanslutningen bedömdes som bolag. För motsatt utgång uttalade sig minoriteter i HovR och HD.

Ej heller i detta fall ger domstolarnas knapphändiga motiveringar någon ledning (minoritetsvota är emellertid något mera klargörande). Domstolarna har tydligen ansett, att bolagsreglerna skulle tillämpas, eftersom de tilltalade icke kunde visa att majoritetsregeln gällde inom organisationen. Men de överväganden som ligger bakom den valda lösningen har ej redovisats.

Av visst intresse för gränsdragningen mellan bolag och föreningar är några fall ur försäkringsrådets praxis vid tillämpning av lagen om yrkesskadeförsäkring, som Adlercreutz dragit fram.⁶⁹ Försäkringsrådet har nämligen i två fall kvalificerat sammanslutningar såsom enkla bolag, trots att de bedrev verksamhet under föreningsbeteckning. Sammanslutningarna hade ett mindre antal medlemmar och var ej registrerade såsom ekonomiska föreningar. Behandlas sådana utvecklade

⁶⁷ Jfr Stjernquist, Föreningsfirmans funktion s. 114 f.

⁶⁸ Jfr a. a. s. 116.

⁶⁹ Adlercreutz, Arbetstagarbegreppet s. 357 f.

organisationer som bolag kommer delägarskap i regel att utesluta arbetstagarställning. Man uppnår på så sätt en enhetlig lagtillämpning beträffande likartade mindre sammanslutningar för ekonomisk verksamhet.

Vid tillämpningen av lagen om yrkesskadeförsäkring är detta i många fall en praktisk och tilltalande lösning. Men det kan ifrågasättas om inte försäkringsrådet gått något för långt i sina ambitioner.⁷⁰ Det skall nämligen mycket till för att man skall ha anledning att betrakta en sammanslutning med fungerande föreningsfirma som ett bolag. Försäkringsrådets ståndpunkt synes förestavad av alltför speciella ändamålsöverväganden för att kunna ligga till grund för en generell gränsdragningsmetod. Besluten ger inte heller någon anvisning på vilka kriterier som kommit till användning vid klassificeringen.

Det förefaller icke som om något enstaka kriterium på bolag eller förening betonats framför något annat, när gränsdragningen blivit aktuell i rättspraxis. I brist på andra uppgifter kan man måhända därför anta att domstolarna vid klassificeringen företar någon sorts helhetsbedömning. Det ligger nära till hands att välja en sådan lösning eftersom de enskilda kriterier som föreslagits i doktrinen knappast ger tillräcklig vägledning i tveksamma fall.⁷¹

d. Helhetsbedömning som alternativ

För västtysk rätts del förordar Hueck en helhetsbedömning. De faktorer som därvid skall beaktas är främst medlemsväxlingen och den organisatoriska utformningen. Föreningen tillåter medlemsväxling medan hos bolaget in- och utträde av medlemmar är en undantagsföreteelse, som fordrar samtliga bolagsmäns samtycke. Utmärkande för föreningen är vidare en mera utbildad organisation med stadgar, organ och firma; också hos bolaget kan sådant förekomma, men är i princip icke nödvändigt.

Es handelt sich also wiederum nicht um absolute Gegensätze, vielmehr sind die Übergänge flüssig. Das Gesamtgepräge entschieden.⁷²

Vilka faktorer kan det vara lämpligt att beakta vid en sådan helhetsbedömning i svensk rätt? Jag har stannat för följande fem:

A. Firma. Med firma menar jag då en ordformel som kontinuerligt användes för att särskilja och beteckna organisationen («Gesamtname»)⁷³. Förekomsten av firma är utmärkande för en förening.

B. Avtal. Ansluter man sig till sammanslutningen genom att biträda ett avtal är detta ett typiskt bolagskännetecken.

C. Medlemsväxling. Har man underlättat för medlemmarna att inträda och utträda ur organisationen, kan denna ofta betraktas som en förening.

⁷⁰ Jfr a. a. s. 361 ff., särskilt s. 363.

⁷² Hueck, Gesellschaftsrecht s. 6.

⁷¹ Jfr Stjernquist, Föreningsfirmans funktion, s. 113.

⁷³ Se föregående not.

D. Styrelse. Finns det något sådant organ ökar sannolikheten för att man har med en förening att göra.

E. Krav på bestämt beteende.

Detta sista kriterium kräver en motivering. Nial har ju bland bolagsrekvisiten nämnt förpliktelse att verka för bolagsändamålet.⁷⁴ Rekvisitet kan tyckas vara av ringa vikt, bl. a. med tanke på att sådana förpliktelser kan föreligga såväl i bolag som i föreningar.

Nial anser dock att den fria utträdesrätten i föreningar har till följd att medlemmarna i realiteten förblir obundna.⁷⁵ Och detta är väl naturligt om man uppfattar medlemsväxling som det grundläggande kriteriet.

Enligt min mening kan rekvisitet i varje fall få viss betydelse när det gäller att skilja mellan bolag och *ideella* föreningar. Ideella föreningar torde sällan kräva andra *direkta åtgärder* för föreningsändamålet av medlemmen än betalning av medlemsavgiften. Detta torde i alla fall gälla fackföreningar, religiösa föreningar samt sådana föreningar som har idrott, nykterhet eller kultur på sitt program.⁷⁶

I bolagen krävs vanligen mera av delägarna. Enligt rättspraxis passar nämligen inte bolagsformen för avtal där man ej kan peka på bestämda insatser av parterna:⁷⁷

NJA 1910 s. 344.

E och C ingick ett avtal: om vissa fastigheter försålades av ägaren genom förmedling av endera av dem eller bägge, så skulle provisionen delas lika mellan dem. Tvist uppkom huruvida C genom uppsägning enligt BL frigjort sig från skyldigheten att dela med sig av provisionen. I detta sammanhang hade klassificeringen av avtalet betydelse; HD:s majoritet ansåg att enkelt bolag icke förelåg medan en minoritet — liksom underdomstolarna — stannade för motsatt åsikt. Någon motivering för ställningstagandena gavs ej.

RA 1951 s. 76.

En fader ingick med sina två söner ett handelsbolag. RegR ansåg det styrkt att sönerna icke genom kapitalinsatser eller genom nämnda arbetsprestationer deltagit i verksamheten. Rörelsen hade sålunda icke bedrivits i bolag utan av fadern ensam, varför denne var ensam skattskyldig för vinsten i bolaget.

Det tycks sålunda vara typiskt för det enkla bolaget och handelsbolaget att det ställs krav på delägarnas beteende. Något motsvarande fordras i regel icke av medlemmar i ideella föreningar. Skillnaden får dock icke överdrivas.

e. Försök till en helhetsbedömning

Jag skall nu göra ett försök till en klassificering av aktieägargrupperingar enligt ovan angivna riktlinjer. I första hand skall jag undersöka vilket

⁷⁴ Ovan s. 269.

⁷⁶ Jfr Nial, Handelsbolag a. st.

⁷⁵ Studier s. 47, jfr Handelsbolag s. 47.

⁷⁷ Jfr a. a. s. 32 f.

utslag den här föreslagna metoden ger då den tillämpas på de hos Nial avtryckta avtalen respektive stadgarna för olika aktieägarsammanslutningar.⁷⁸

Dessa organisationer har Nial sökt inpassa i rättsliga kategorier. Därvid utgår han från distinktionen öppenhet–slutenhet.⁷⁹

Ett avtal (konsortialavtal) mellan aktieägare i ett aktiebolag som grundlägger förpliktelse för kontrahenterna att i gemensamt intresse verka för ett gemensamt ändamål, utgör ... ett enkelt bolag (där konsortiet ej såsom en för nya medlemmar principiellt öppen sammanslutning är att räkna som ideell förening).⁸⁰

Vissa av de hos Nial upptagna organisationerna bedömes sålunda som enkla bolag; andra betecknas såsom ideella föreningar. Stjernquist ställer sig tveksam till klassificeringen av två av dessa sammanslutningar och talar om en »övergångsform».⁸¹

Dessa två tveksamma sammanslutningar bör ägnas särskilt intresse vid den bedömning som skall företagas här. Som kontroll kan ett typiskt enkelt bolag och en typisk förening ur Nials material medtagas. En riktig gränsdragning bör också ge samma resultat som domstolarnas bedömning i Agnäs-fallet.

Vid helhetsbedömningen av dessa sammanslutningar gäller det sålunda att konstatera huruvida de ovan angivna typiska kännetecknen för bolag resp. föreningar föreligger. Därvid uppkommer den svårigheten att vissa särdrag kan vara skarpt markerade medan andra kanske blott kan urskiljas som svaga tendenser.

Av denna anledning kommer jag att beteckna tydlig icke-förekomst av en faktor med 0 och tydlig förekomst av faktorn ifråga med 3. Siffrorna 1 och 2 använder jag för att karakterisera mellanliggande fall. Efter en summering kan man sedan ta ställning till huruvida bolags- eller föreningskaraktären är mest framträdande. Bolagsfaktorer markeras härvid med (b), föreningsfaktorer med (f).

Det behöver naturligtvis icke påpekas att man genom att på detta sätt systematisera helhetsbedömningen icke kan uppnå någon absolut exakthet. Olika värdering av samma faktor hos en sammanslutning kan medföra olika klassificering. Man kan naturligtvis tänka sig att utveckla metoden ytterligare och tillmäta olika faktorer olika styrka i förhållande till varandra. Någon säker grundval för en sådan gradering finns emellertid icke.

Efter dessa reservationer återstår blott att granska de aktuella sammanslutningarna med hänsyn till förekomsten av bolags- och föreningsdrag.

⁷⁸ Studier s. 52–65.

⁷⁹ a. a. s. 46.

⁸⁰ Nial, SvJT 1945 s. 269.

⁸¹ Föreningsfirmans funktion s. 117.

Följande organisationer omfattas av undersökningen:

1. En sammanslutning som av Nial betecknas som enkelt bolag, N III⁸²
2. Två organisationer som återopas hos Nial såsom ideella föreningar och som befunnits vara gränssfall, N IV och N V⁸³
3. Föreningen Stamaktieägare i Hellefors Bruks Aktiebolag, vars stadgar är avtryckta hos Nial, N VI⁸⁴
4. Kraftverkssammanslutningen i NJA 1937 s. 69, här betecknad »Agnäs».

A. Firma. I N III, N IV och N V finns av allt att döma ingen beteckning på sammanslutningen som fyller någon firmafunktion. I N VI är firman Föreningen Stamaktieägare i Hellefors Bruks Aktiebolag. I Agnäs fanns ingen fixerad firma.⁸⁵

B. Avtal. I N III har avtalet undertecknats av kontrahenterna. I N IV skriver varje aktieägare under en handling där bestämmelserna för sammanslutningen är angivna och förbinder sig därvid att följa dessa bestämmelser. Av ingressen: »Emellan aktieägare i ... bildas härmed en sammanslutning ...» framgår, att de olika deltagarnas anslutningshandlingar utgör grundvalen för sammanslutningen. Mängden av anslutna gör ett sådant arrangemang nödvändigt. Man kan väl här med viss tvekan tala om anslutning till ett avtal.

I N V framgår redan av 1 § (»Vi undertecknade ...») att avtalet utgör ett konstitutivt element. I N VI finns ingen motsvarande avtalsanknytning; i Agnäs slutligen, fanns inga skriftliga anslutningshandlingar. Sammanslutningen prövade inträdesansökningarna⁸⁶ och hämtade härvid normerna från äldre byordningar.

C. Medlemsväxling. I N III stadgas blott, att vissa namngivna personer skall kunna inträda i avtalet. Någon medlemsväxling annat än genom dödsfall förutsättes icke. Försäljning av aktier får ej ske. I N IV är försäljning av aktier möjlig, men på annat sätt kan den anslutne aktieägaren icke utträda ur sammanslutningen. Inga begränsningar synes åsyftade när det gäller inträde. Möjlighet till viss medlemsväxling föreligger sålunda. I N V måste hembud ske vid försäljning och ny aktieägare som önskar inträda måste inväljas i konsortiet. Medlemsväxling är här möjlig, men avsevärt försvarad.

I N VI finns inga utträdesbegränsningar. Ny medlem kan antagas efter viss prövning. Här är möjligheten till medlemsväxling väl tillgodosedd. Av Agnäs-fallet framgår att nya medlemmar kunde antagas och gamla utträda. Detta hänger samman med verksamhetens art. Som nämnts prövades inträdesansökan av sammanslutningen för varje särskilt fall.

D. Styrelse. I N III finns det inget särskilt organ för sammanslutningen. I N IV skall fem förtroendemän med suppleanter utses. Dessa skall främst företräda frånvarande medlemmar vid stämma. I N V föreskrives att konsortiet inom sig skall utse ordförande, vice ordförande och sekreterare. Det framgår ej om man

⁸² Studier s. 56 f.

⁸³ a. a. s. 58 f., 60 ff. samt ovan vid not

81.

⁸⁴ a. a. s. 63 ff., jfr ovan s. 75.

⁸⁵ Jfr Stjernquist, Föreningsfirmans funktion s. 116.

⁸⁶ Se föregående not.

avsåg att bilda ett organ för att företräda sammanslutningen eller om dessa funktionärer enbart utsågs av sammanträdestekniska skäl. Ett förtroenderåd företräder föreningen i N VI. Kraftverket i Agnäs synes icke ha haft något styrelseliknande organ.

E. Krav på visst beteende. Enligt N III äger deltagare icke försälja aktier och måste vid rösträttsutövning följa vissa riktlinjer. N IV förpliktar deltagarna att rösta på visst sätt, avge fullmakt, samt underrätta förtroendemännen vid försäljning av aktier. I N V åläggas hembud, deposition samt under vissa förutsättningar rösträttsbindning: varje medlem är skyldig att underkasta sig de beslut konsortiet fattar. I N VI stadgas inga sådana krav. Tvärtom äger envar medlem fritt föra talan och utöva rösträtt vid bolagsstämmor. Agnäs-organisationen är svårbedömd också i detta avseende: i målet var det ju bl. a. just fråga om att fastställa vad som fordrades av delägarna. Man kan möjligen förutsätta vissa krav på medlemmarna att delta i arbetsuppgifter som föranledes av verksamheten.

Jag har stannat för en värdering i enlighet med denna sammanställning:

	N III	IV	V	VI	Agnäs
A (f)	o	o	o	3	o
B (b)	3	1	3	o	o
C (f)	o	2	1	2	2
D (f)	o	3	2	3	o
E (b)	3	3	3	o	2

Vid uppdelning på bolags- och föreningsfaktorer blir resultatet — sedan omräkning har skett med hänsyn till att bolagsfaktorerna är endast två mot tre föreningsfaktorer — följande:

	N III	IV	V	VI	Agnäs
Bolagsfaktorer	18 (6)	12 (4)	18 (6)	o (o)	6 (2)
Föreningsfaktorer	o (o)	10 (5)	6 (3)	16 (8)	4 (2)

f. Resultat av helhetsbedömningen

Som synes ger undersökningen kraftigt utslag såtillvida att den som N V betecknade sammanslutningen utan tvivel utmärkes av flera typiska bolagsdrag än föreningsdrag. Vad N IV beträffar är svaret mera tveksamt. Avsaknaden av föreningsfirma medför emellertid att klassificering som bolag ligger närmast till hands.

Vad Agnäs-fallet beträffar är det snarare bristen på föreningsfaktorer än förekomsten av tydliga bolagskännetecken som avgör klassificeringen. Ju mera utvecklade en organisation är, desto mera sannolikt är det att den klassificeras som bolag; detta är ju den »enklare» formen.⁸⁷

Firman som föreningsfaktor respektive kravet på visst beteende som bolagsfaktor tycks höra till de faktorer som ger den klaraste gränsdrag-

⁸⁷ Adlercreutz, Arbetstagarbegreppet s. 362 not 64 m. hänv.

ningen när det gäller aktieägarsammanslutningar. Medlemsväxlingskriteriet ger däremot dålig vägledning och bereder stora svårigheter vid bedömningen. Möjligheten till variation i medlemsgruppen beror ju icke bara på konsortiets organisation utan också på huruvida *aktiebolaget* är öppet eller slutet.

Vad aktieägargrupperingar beträffar kan man alltså vanligen utgå från, att de sammanslutningar som saknar bestämd firmabeteckning och som ställer preciserade krav på deltagarnas beteende kan kvalificeras som enkla bolag. En sammanslutning med firma som inte ställer motsvarande krav på medlemmarna kan betecknas som en ideell förening. I regel är sålunda de sammanslutningar som ovan beskrivits såsom aktieägarföreningar ideella föreningar. Konsortialavtal av olika slag skall däremot vanligen bedömas som enkla bolag.

g. Gränsfall

Under rubriken avtal med kombinerade uppgifter har jag beskrivit en sammanslutning som har en föreningsfirma men som också ställer bestämda krav på aktieägaren och binder hans rösträtt. Den nyss angivna schablonregeln ger ingen ledning i ett sådant fall, varför organisationen får underkastas en helhetsbedömning enligt ovan angivna riktlinjer.

1 § i stadgarna lyder:

Föreningen, vars namn är (H 1-) konsortiet, (X-) handels Aktieägarförening, har sitt säte i (Z) och utgör en sammanslutning av (X-)handlare, som äro aktieägare i AB (Q). Den har till ändamål att som ideell förening tillvarataga och främja medlemmarnas gemensamma intressen såsom aktieägare i förenämnda bolag.⁸⁸

Givetvis bör stadgarnas egen klassificering uppmärksammas. Om rubriceringen icke stämmer väl överens med fakta kan man emellertid frånga den: olika rättsregler bör ju icke tillämpas bara för att olika beteckningar användes på identiska företeelser.

Jämte H 1-konsortiet upptages ett likartat konsortium med kombinerade uppgifter — H 2-konsortiet — till bedömning.

A. Firma. H 1 har enligt stadgarna viss firma (3). H 2 talar endast om konsortium och konsortialavtal utan att använda någon särskild beteckning, (o).

B. Avtal. H 1: Medlemmarna skall tydligen till bolaget insända ett stadgeexemplar och med sin underskrift bekräfta att stadgarna »godkännes till efterföljd»; jfr N IV ovan (1). I H 2 framhålles uttryckligen att avtalet skall skriftligen undertecknas av samtliga konsortiemedlemmar (3).

C. Medlemsväxling. I bägge fallen är aktierna underkastade förköpsrätt. I H 1 skall ansökan om inträde prövas av styrelsen (i visst fall av årsmötet). I H 2 in-

⁸⁸ H 1-9 jfr ovan s. 95.

väljes medlemmar genom majoritetsbeslut av konsortiet. Medlemsväxling är alltså möjlig men avsevärt försvårad (1-1).

D. Styrelse. H 1 har en styrelse bestående av ordförande jämte 4 eller 6 ledamöter. (3). H 2: En förtroendeman väljes årligen. Han har att fullgöra en del organisatoriska göromål för konsortiet men har av allt att döma ingen representativ funktion (2).

E. Krav på visst beteende. I bägge fallen föreligger skyldighet att hembjuda aktier samt utöva rösträtt enligt sammanslutningens beslut (3-3).

Resultatet blir, att i H 1 föreningsfaktorerna får värdet 14 (7) och bolagsfaktorerna 12 (4), medan motsvarande siffror för H 2 blir 6 (3) respektive 18 (6).

En klassificering som enkelt bolag ligger otvivelaktigt närmast till hands då det gäller H 2. H 1-fallet är mera tveksamt. Flera föreningsdrag är emellertid tydligt markerade. Det finns därför anledning att tillägga stadgarnas egen rubricering vitsord. Sammanslutningar av konsortietyp med firma och väl utvecklad organisation kan sålunda falla under föreningsreglerna, särskilt om det tydligt framgår att föreningsformen åsyftats.

h. Något om gränsdragningen i utländsk rätt

Även i andra rättsordningar hänföres aktieägarsammanslutningar av konsortietyp i regel till någon kategori som ungefärligen motsvarar det enkla bolaget.

I fransk doktrin betraktar man vanligen konsortierna som sociétés en participation:

... la forme sociale, qui semble leur convenir le mieux, est la société en participation. L'absence de patrimoine de ce type de société, son caractère occulte, la liberté d'organisation laissée aux associés et les larges pouvoirs dévolu à son gérant en font une institution particulièrement bien adaptée à la fonction des syndicats de blocage.⁸⁹

Houin tvekar emellertid mellan denna form och det närbesläktade société civile.⁹⁰ Det måste i anknytning till ovanstående citat framhållas, att franska konsortier som regel är organiserade på annat sätt än de svenska. Detta hänger samman med att fransk rätt möjliggör en mera definitiv överföring av rösträtten till konsortieledningen.

Schweiziska författare kvalificerar konsortialavtal som einfache Gesellschaften:

... die Aktionärkonsortien, bei denen die Vertragspartner gegenseitig Verpflichtungen betr. die Ausübung von Aktionärrechten zur Erreichung eines gemeinsamen

⁸⁹ Champaud s. 121, jfr Tunc s. 118.

⁹⁰ s. 208.

Zweckes übernehmen, lassen sich ohne Zwang als einfache Gesellschaften ... auffassen.⁹¹

I tysk rätt uppfattas i regel konsortier som Gesellschaften des bürgerlichen Rechts:

Das Konsortium ist regelmässig eine Gesellschaft des bürgerlichen Rechts. Es finden daher mangels anderer vertraglicher Bestimmungen die allgemeinen gesetzlichen Vorschriften über die Gesellschaft des bürgerlichen Rechts Anwendung; in dem Konsortialvertrag können aber besondere, davon abweichende Bestimmungen getroffen werden.⁹²

Det har dock förekommit, att konsortier med väl utvecklad organisation uppfattats som föreningar. Detta gäller särskilt den form av aktieägarsammanslutning som kallas Schutzgemeinschaft eller Schutzvereinigung.⁹³ Denna uppfattning avspeglas i en dom av RG,

AkadZ 1941 s. 163, RG 8.II.1940.

Twist uppkom här huruvida brott mot föryttringsbegränsning i konsortialavtal förelåg och därmed skyldighet att betala vite. Twisten upptogs enligt avtalet av skiljedomstol, som ogillade talan om vite. Kostnaderna för skiljeförfarandet delades mellan parterna med hälften till vardera. Den vinnande parten instämde nu motparten till domstol och yrkade att skiljedomen skulle undanröjas såvitt den avsåg kostnadsfrågan. Som grund härför anfördes bl. a. att skiljeavtal ej träffats i riktig form.

Vid bedömande av formkravet uppkom frågan huruvida avtalet skulle anses konstituera ett bolag eller en förening. Avtalet angavs ha till syfte att tillvarata aktieägarnas gemensamma intressen och benämndes Schutzgemeinschaft. Texten innehöll föryttringsbegränsning, vitesklausul, skiljeklausul och — möjligen — bestämmelse att rösträtten skulle utövas för anslutna aktier enligt majoritetsbeslut inom konsortiet. Avtalet var slutet på obestämd tid och innehöll dessutom klausuler som band parternas efterlevande vid avtalet.

RG anför i den aktuella frågan:

»Entgegen der Meinung der Kl., die aus der Beschränkung der Mitgliedschaft die Natur der Schutzgemeinschaft als einer Gesellschaft des bürgerl. Rechtes herleiten will, ist den Erwägungen des angefochtenen Urteils, dass die körperschaftl. Verfassung der Schutzgemeinschaft, ihre Benennung, ihre Unabhängigkeit vom Wechsel der Mitglieder den Vereinscharakter begründeten ... beizutreten.»

Under dessa omständigheter ansågs formkravet uppfyllt. Ej heller på övriga anförda grunder kunde kändens talan bifallas.

Här företogs sålunda en helhetsbedömning i stil med den ovan förordade. Avgörande för klassificeringen som förening var tydligen att benämningen Schutzgemeinschaft kommit till användning, att organisatio-

⁹¹ Glattfelder s. 231 f., jfr Patry, Rapport s. 225, Accords s. 125, Peyer s. 101.

⁹² Sommerfeld s. 45, jfr Altvater s. 24,

Brand s. 7 f., Rasch s. 68, Boesebeck s. 9, Zluhan s. 70 f.

⁹³ Jfr Passow s. 160 ff., Altvater s. 27.

nen var väl utvecklad samt att medlemsväxling var möjlig; jfr bedömningen av H 1-konsortiet ovan.

I vissa länder förekommer ingen bolagsform som motsvarar det enkla bolaget. I Danmark, Norge, England och USA har det civila bolaget sålunda helt utträngts av den handelsrättsliga formen.⁹⁴ I Norge och Danmark tillämpar man emellertid analogt de regler som gäller för handelsbolag (interessentskab, interessentskap, ansvarlig selskap) på outvecklade organisationer av typen enkla bolag.⁹⁵ Dylika bolagsregler tillämpas i viss utsträckning även på dödsbon.⁹⁶ Däremot synes de grundsatser som gäller för partnerships icke kunna användas på konsortialavtal.⁹⁷

6. Klassificeringens begränsade betydelse

Anledningen till att man offrar möda på inrangeringen av olika sammanslutningar i rättsliga kategorier är, att man därigenom anser sig kunna fastställa, vilka rättsregler som skall tillämpas på organisationen i fråga. Både tvingande och dispositiva grundsatser kan komma ifråga.

Vad innebär konstaterandet, att konsortialavtalen regelmässigt utgör enkla bolag? Mest betydelsefullt är att reglerna om upplösning av bolag måste beaktas när konsortiemedlem vill lämna konsortiet utan att försälja sina aktier. Detta för konsortialavtalen utomordentligt betydelsefulla problem kommer att behandlas i ett särskilt avsnitt. Frågan är emellertid många gånger åtminstone delvis reglerad i själva avtalet.

Teoretiskt mera genomgripande är slutsatsen, att bolaget icke är en »juridisk person», BL 46 §. Detta innebär i huvudsak att konsortiet icke kan fungera som ägare av tillgångar eller såsom borgenär eller gäldenär i skuldförhållande. Domstol godkänner inte konsortiet som part i rättegång. Firmabeteckning på ett konsortium fungerar ej: den kallas för kollektivbeteckning och kan icke användas i officiella sammanhang.⁹⁸ I förhållande till tredje man saknar sådan beteckning relevans; mot vilseledande beteckning som ger sken av godkänd firma är han vanligen skyddad, BL 50 §. Praktiskt sett torde dessa regler ha liten betydelse, eftersom den verksamhet som konsortierna bedriver är helt intern.

För undvikande av komplikationer vid eventuella rättstvister är det dock lämpligt att organisera rättsförhållandena kring avtalet utan att använda konsortiet som mellanled. Man skriver sålunda att medlem vid

⁹⁴ Nial, Handelsbolag s. 370 f., Augdahl, Kompaniskap s. 17 f.

⁹⁵ Sindballe s. 10, 30 f., Torp s. 10, jfr Platou, Forelæsninger I s. 21.

⁹⁶ Gomard, Juridisk metode s. 159 ff.

⁹⁷ Lindley s. 11 ff.

⁹⁸ Nial, Handelsbolag s. 411, Studier s. 43 f.

avtalsbrott erlägger skadestånd till konsortiemedlemmarna efter aktieantal eller till ordföranden för fördelning, icke till »konsortiet», att deposition sker hos namngiven person eller institution och ej hos »konsortiet» etc.⁹⁹

Det ovan anförda innebär också, att det är missvisande att tala om ett konsortium som om det vore ett rättssubjekt. I rättsfallet NJA 1935 s. 357 hade tre personer som tillsammans bildade ett konsortium förvärvat samtliga aktier i ett bolag. Fråga uppkom om ersättningsskyldighet gentemot aktiebolaget för två av dessa personer, som sedermera försålt sina aktier. Svarandesidan — och Daniels-son i referat av fallet¹ — använder termen konsortium i satser som »konsortiet ägde aktierna», medan domstolarna undviker detta språkbruk.

Klassificeringen som enkelt bolag innebär också att BL:s bestämmelse om beslutsfattande i 48 § träder in; in dubio skulle alltså enhällighet krävas för beslut i konsortiet. Här bör man emellertid enligt min mening i första hand beakta sedvanan på området om avtalet icke ger någon ledning. Detta innebär att man i koncentrationsavtal bör förutsätta majoritetsregel, medan BL:s föreskrift tycks väl avpassad för avtal som har till syfte att sprida kontrollen.

Vad rösträtten i koncentrationsavtal beträffar kan regeln preciseras ytterligare. Det förefaller som om rösträtt efter aktier med beaktande av röstvärdesdifferenser — och utan hänsyn till tjugoprocentsregeln eller liknande begränsningar — är den lämpligaste lösningen.²

Vidare får man, åtminstone såvitt angår avtalen i öppna bolag, utgå från att parterna icke åsyftar att konsortialavtalet skall upphöra att gälla vid bolagsmans död och konkurs enligt likvidationsreglerna i BL 28, 29 och 52 §§. Avtalen innehåller ibland bestämmelser som avviker från dessa lagrum.³ Vid avtal i slutna bolag finns det däremot anledning att befara att BL:s upplösningsregler gäller. Önskar man att ett sådant mera personligt präglat avtal skall fortsätta att gälla också vid dödsfall och konkurs, bör man särskilt ange detta i avtalet.

Det är sålunda främst i upplösningssituationerna som reglerna om enkla bolag får någon nämnvärd betydelse för ett konsortialavtal.⁴

Är ideell förening den form som är tillämplig — vilket endast undantagsvis är fallet när det gäller konsortier⁵ — blir läget ett annat. Organisationen av verksamheten kan ske med utgångspunkt från att föreningen är »juridisk person»; det kan alltså icke leda till några komplikationer att rubricera avtal, förmögenhetstillgångar och dylikt under föreningens firma.

⁹⁹ Nial, Studier s. 43.

¹ s. 211 f.

² Nial, Studier s. 41 f., Glattfelder s. 188 f.

³ E 2, 4, 6, 8; jfr Altvater s. 28.

⁴ Patry, Rapport s. 226 f.

⁵ Jfr Altvater s. 27 f.

Vad röstningsreglerna beträffar kan man i detta fall svårligen hävda annat än att beslut fattas med enkel majoritet på föreningsstämma. Även här torde man i tveksamma fall böra räkna röstetalet efter röstvärde på aktieägarens aktieinnehav.

Är föreningsregler tillämpliga gäller icke uppsägningsregler utan i stället det fria utträdet princip. Detta brukar stundom betonas i aktieägarföreningarnas stadgar.⁶ Möjligen kan man i anslutning till regeln i 14 § FL föreskriva viss uppsägningstid.

Betyder föreningsformen också att inträdet i princip är fritt? Frågan är inte särdeles praktisk vid aktieägarsammanslutningar av denna typ, eftersom man gärna ser att nya medlemmar inträder. Det kan dock finnas anledning att begränsa inträdesmöjligheterna såsom i det ovan nämnda H 1-konsortiet, där aktieägarna i sin egenskap av kunder fick vissa förmåner som medlemmar i föreningen. Jag skall emellertid icke vidare behandla frågan om inträde i ideell förening, eftersom problemet — enligt vad jag har mig bekant — är föremål för en vetenskaplig undersökning.

Det tycks alltså knappast som om reglerna om ideella föreningar var av någon större praktisk betydelse för aktieägarsammanslutningarna. De flesta tvistefrågorna torde regleras i organisationernas stadgar.

⁶ Se ovan s. 75.

Giltigheten av avtal som binder rösträtten

I. Inledning

A. GILTIGHETSFRÅGAN — PRECISERING

Frågan om röstbindningsavtalens giltighet kan angripas från åtminstone två olika utgångspunkter. Amerikanska, franska, belgiska och italienska författare förutsätter i regel att avtalen är giltiga om ett avtalsbrott kan medföra rättsliga påföljder; annars är avtalen ogiltiga.

I tysk, schweizisk och nordisk doktrin brukar emellertid giltighetsspörsmålet omfatta mera. Man nöjer sig inte med att undersöka huruvida avtalen är giltiga, verksamma eller bindande parterna emellan utan undersöker också giltigheten, verksamheten eller bundenheten i förhållande till bolaget.¹

Det är icke fullt klart vad som menas med att dylika avtal är ogiltiga etc. mot bolaget. Vanligen avses därmed i första hand, att ett stämmobeslut som tillkommit i strid mot ett röstbindningsavtal icke kan undanröjas genom klandertalan. Om det avses något därutöver är svårt att säga.²

Det senare sättet att angripa frågan om avtalens giltighet kan väcka viss förvirring hos dem som anlägger det motsatta betraktelsesättet:

Nous avouons, pour notre part, que l'explication nous paraît bien subtile, le vote de l'actionnaire est sans doute valable; il n'en constitue pas moins une violation de l'engagement pris au sein de groupement, pouvant donner lieu à dommages-intérêts; or, tout le problème est précisément de savoir si un tel engagement est illicite ou non en soi et justifie ou non une condamnation à dommages-intérêts.³

Förvirringen beror tydligen på att termen giltighet kan användas för att beteckna olika saker. Ussing har observerat detta vacklande språkbruk och påpekat att man måste skilja mellan giltighet i snävare och i vidare mening. Ett avtal är giltigt i snävare mening

naar Misligholdelse ... kan medføre, at Løftgeveren skal erstatte Opfyldelsesinteressen. ---

¹ Exv. Marthinussen, Anm. s. 368, Borum, Stemmeretten s. 266, Glattfelder s. 348, jfr Taxell, Rättsskydd s. 51.

² Jfr Borum a. a. s. 263.

³ Houin s. 210

En Forføljning, som forpligter til at svare Opfyldelsesinteresse, men som ikke har fuld Virkning i Overensstemmelse med sit Indhold, kalder jeg delvis uvirksom eller ikke fuldt virksom ...⁴

Använder man termen ogiltighet i den vidare meningen avser man dessutom avtalets verksamhet i överensstämmelse med sitt innehåll. Det snävare användningsområdet är enligt Ussing att föredraga som grund för en analys:

Den her valgte Brug af Ordet ugyldig er praktisk i den almindelige Aftalelære, fordi Hovedinteressen knytter sig til Spørgsmaalet, om Løftet overhovedet er bindende som Løfte ...⁵

Därför kommer jag här att kalla röstbindningsavtalen för giltiga när avtalsbrott kan medföra skadestånd eller vite och beteckna dem som ogiltiga då så ej är fallet. Det oklart avgränsade problemkomplexet kring avtalens »verkan gentemot bolaget»⁶ måste uppdelas i ett antal delfrågor. Dessa kommer att behandlas i de följande kapitlen.

B. KOMPARATIV ÖVERBLICK

En översiktlig jämförelse mellan uppfattningarna om avtalens giltighet i olika rättssystem uppenbarar stora principiella skiljaktigheter. Sålunda betecknas i tysk och schweizisk doktrin avtalen som »grundsätzlich zulässig und gültig» och detta är också den uppfattning som slagit igenom i nordisk rätt.⁷

I USA kan man svårligen ange en sådan bestämd princip eftersom domstolsavgörandena är många och motstridiga.⁸ I praktiken torde amerikansk rätts ståndpunkt för närvarande icke väsentligt avvika från den tyskinspirerade: avtalen är som regel giltiga.⁹

I fransk, belgisk och italiensk rätt är inställningen emellertid principiellt den motsatta.¹⁰ I Frankrike har detta t. o. m. kommit till uttryck i lagstiftningen, nämligen i en lag av 31.8.1937:

Sont nulles et de nul effet dans leurs dispositions, principales et accessoires, les clauses ayant pour objet ou pour effet de porter atteinte au libre exercice du droit de vote dans les assemblées générales des sociétés commerciales.

Det finns alltså två principiellt olika uppfattningar angående röstbindningsavtalens giltighet. Det talas därför om motsättningen mellan »le

⁴ Ussing s. 117 f.

⁵ a. a. s. 118.

⁶ Exv. Glattfelder s. 252, Hueck, Gesellschaftsrecht s. 164, Brand s. 11 m. hänv.

⁷ Exv. Nial, Studier s. 15.

⁸ O'Neal 1 s. 226 f.

⁹ Brand s. 92.

¹⁰ Exv. Patry, Accords s. 72 f., Coppens s. 255 f., Cassoni s. 264.

principe de la nullité» och »le point de vue de la validité»,¹¹ om »due possibile soluzioni, quella restrittiva e quella 'liberale'». ¹²

Nullitetsprincipens förespråkare ingriper mot bindningarna i och för sig, såsom ingrepp i aktieägarens rösträtt. Skyddet av rösträtten kommer i första rummet: i princip intresserar icke avtalets effekt och funktion. De som försvarar giltigheten lämnar utrymme för avtalsfrihet men skyddar ofta aktieägaren mot att avtalen missbrukas och resulterar i minoritetsförtryck.¹³

Det visar sig emellertid att röstbindningsavtalen — trots skillnaden i grundinställning i olika länder — får en relativt likformig behandling i skilda rättssystem. I länder där nullitetsprincipen härskar, förekommer t. ex. undantag från huvudregeln:

Et pourtant, même dans ces pays, la jurisprudence n'a jamais adopté un principe absolu de nullité.¹⁴

I varje fall gäller detta fransk rätt, där rättsskipningen före den nämnda lagen var relativt nyanserad. Domstolarna fann sig böra godta flera avtalstyper som icke ansågs inkräkta på rösträttens frihet. Denna flexibilitet i tillämpningen av nullitetsprincipen har icke kunnat hejdas genom den generell hållna och för övrigt ofta skarpt kritiserade lagen av 1937:¹⁵

La Jurisprudence s'est refusée à admettre une interpretation extensive de la prohibition légale.¹⁶

1937 års lag har emellertid upphört att gälla i och med LSC:s ikraftträdande och ej ersatts av någon motsvarande lagbestämmelse.

I Italien synes nullitetsprincipen fastare rotad. Emellertid har man avstått från lagstiftning på området för att kunna bereda möjligheter för en mera differentierad behandling av rösträttsavtalen.¹⁷

I tysk och schweizisk rätt har man å andra sidan — oftast med hänvisning till allmänna ogiltighetsregler — betraktat somliga typer av röstbindningsavtal som ogiltiga. Skillnaden mellan de två principerna blir därför inte så stor i praktiken.¹⁸

... dans tous les pays, la jurisprudence se réserve de faire un choix entre les bons et les mauvais groupements d'actionnaires.¹⁹

Slutligen kan påpekas, att man inte utan vidare kan antaga att avtalens frekvens i olika länder sammanhänger med inställningen till giltighets-

¹¹ Les consortiums s. 276, Patry, Accords s. 8.

¹² Cottino s. 91, jfr Boesebeck s. 7.

¹³ Houin s. 211.

¹⁴ Patry, Accords s. 73.

¹⁵ Jfr Noirel s. 161, Ripert s. 570.

¹⁶ Berr s. 237, jfr Foyer s. 241 f., Noirel s. 158.

¹⁷ Cassoni s. 263, jfr Houin s. 209.

¹⁸ Jfr Houin s. 210 f.

¹⁹ a. a. s. 209.

frågan. Röstbindningsavtal kommer nämligen så sällan i beröring med rättsmaskineriet att rättsreglernas inverkan på deras förekomst torde vara minimal.²⁰

C. DISPOSITION

Det kan till en början vara intressant att undersöka bärkraften hos de argument som anföres till stöd för ogiltighetsregler som träffar alla eller stora grupper av röstbindningsavtal. Dessa argument kan återföras på principer som antas vara grundläggande för aktiebolagsrätten. Det påstås sålunda att rösträttsbindningarna strider mot principen om rösträttens frihet, förrycker bolagsstämmans funktion, sätter majoritetsregeln ur spel och placerar utomstående aktieägare i en ohållbar situation. Slutligen hävdas att dylika avtal innebär att rösträtten skiljs från äganderätten till aktien.

Det visar sig, att intetdera av dessa argument motiverar någon generell ogiltighetsregel för röstbindningsavtal. Nästa uppgift blir då att undersöka om någon allmän ogiltighetsregel kan vara tillämplig på denna avtalstyp. Flera författare anser nämligen, att allmänna ogiltighetsgrundsatser i varje fall borde kunna tillämpas vid särskilda typer av rösträttsbindningar. De avtalstyper som kan komma ifråga är främst rösträttsbindningar för särskilt lång tid framåt, bindningar mot vederlag och avtal varigenom annan än aktieägare tillförsäkras inflytande i ett bolag.

Härefter granskas de situationer då avtalen säges vara ogiltiga på grund av att aktiebolagsrättsliga regler kringgås. I USA är det främst reglerna om styrelsens kompetens som aktualiseras. I kontinental rätt har man förordat att avtalen skall förklaras ogiltiga i de fall då föryttringsbegränsningar, jävsregler, röstkvotsbegränsningar eller bestämmelser om kvalificerad majoritet kringgås.

Avslutningsvis behandlas sådana rösträttsbindningar som avser ansvarsfrihet och bolagskonstitution. Avtal om röstning i så ömtåliga frågor anses icke vara bindande.

2. Argument för generell ogiltighet

A. RÖSTRÄTTENS FRIHET

Tanken på rösträttens frihet såsom ledstjärna vid bedömning av rösträttsbindningar kommer tydligt fram i den ovan nämnda franska lagen av 1937. Här brännmärkes just de överenskommelser som inskränker »le

²⁰ Jfr Tunc s. 99.

libre exercice du droit de vote». Synpunkten gör sig även gällande i doktrinen:

Der Aktionär müsse in der Ausübung seines Stimmrechts völlig frei sein, dass sei er aber nicht mehr, nachdem er die Verpflichtung übernommen habe.²¹

... l'un des principes fondamentaux mais non écrits du droit des sociétés, celui du libre exercice par l'actionnaire de ses prérogatives sociales, c'est-à-dire avant tout le principe de la liberté de vote.²²

Det är icke så lätt att fånga vad som döljer sig bakom denna princip. Den är av allt att döma naturrättsligt färgad: rösträtten är till sitt begrepp eller sin natur fri.²³ De värderingar som kan tänkas ligga till grund för principen redovisas sällan; påståendena om rösträttens frihet uppfattas som närmast axiomatiska.

a. Aktiebolagets funktionssätt förutsätter fri rösträtt

Det förekommer att rösträttens frihet förklaras sammanhänga med bolagets och stämmans autonomi:

Dans le cadre de ses attributions légales ou statutaires, l'assemblée générale des actionnaires doit prendre ses décisions en toute liberté; théoriquement du moins, elle n'a pas d'ordres à recevoir d'un autre organe social ou d'une personne étrangère à la société...

Tout naturellement il en résulte qu'en sa qualité de membre de l'organe suprême de la société, l'actionnaire doit, lui aussi, pouvoir exercer en toute indépendance son droit de vote au sein de l'assemblée.²⁴

Resonemanget är knappast övertygande. Det är visserligen riktigt att bolagsstämman i lag fått ställning av ett autonomt organ. Men därav följer väl inte med någon logisk nödvändighet att de som utövar beslutanderätten på stämman icke kan vara bundna beträffande sin rösträttsutövning?

En liknande tanke torde ha legat bakom den franska lagen. Trots bristen på förarbeten²⁵ antar Tunc, att lagförfattarna utgick från att röstavtalens ogiltighet var en konsekvent följd av bolagets organisation.²⁶ Tankegången är följande:

Bolagets förvaltning är aktieägarnas gemensamma angelägenhet; röstningen på bolagsstämma är deras enda möjlighet att göra sig gällande. Bolagsstämman behåller under hela bolagets funktionstid det avgörande ordet i bolagets angelägenheter. Bolaget kan inte fungera om ej röst-rätten utövas. Lagen förutsätter också att aktieägaren och bolaget har

²¹ Sommerfeld s. 61.

²² Patry, Accords s. 69.

²³ Jfr Borum, Stemmeretten s. 260, Zluhan s. 257.

²⁴ Patry, Accords s. 70, jfr s. 8.

²⁵ Jfr Foyer §, 238,

²⁶ s. 102.

identiska intressen. När aktieägarens intressen kan antagas strida mot bolagets hindras han nämligen från att rösta:

... étant donné l'identité d'intérêts que la loi présume aux actionnaires et l'organisation nettement démocratique de la société, le vote apparaît surtout comme une pièce essentielle du mécanisme de celle-ci, indispensable à son bon fonctionnement ... chaque fois en effet que l'intérêt de l'actionnaire peut être présumé contraire à celui de la société, on a remarqué que la loi le privait de ce droit.²⁷

Rösträtten är alltså en oumbärlig faktor i bolaget som knutits till aktieägarens person — »le vote est une fonction».²⁸ Därav följer den viktiga »slutsatsen» att man inte kan förfoga över rösträtten.²⁹ Avtal angående rösträtten blir — oavsett syfte — nulliteter, eftersom de avser »un objet juridiquement inexistant».³⁰

Es ist unentziehbarer Bestandteil der Aktie; ein Verzicht auf das Stimmrecht ganz allgemein ist nicht möglich und wirkungslos.³¹

Dylika resonemang utgår från ur lagen framkonstruerade principer om hur aktiebolaget fungerar. »Argumenteringen» innefattar blott deduktioner inom ett komplex av rättsliga föreställningar. Genom dylik begrepps-exercis kommer man inte fram till lösningar som harmonierar med aktiebolagets samhällsfunktioner.³²

b. Analogi med politisk rösträtt

Ofta grundas principen om rösträttens frihet på en analogi med den politiska rösträtten.³³ Det påstås att lagstiftaren har bemödat sig om att införa en demokratisk organisation även inom bolagssektorn. Detta kan motiveras med att institutioner inom ett demokratiskt samhälle måste vara inrättade efter demokratiska principer.³⁴ En sådan överensstämmelse mellan samhället i stort och dess organisationer är emellertid icke självklar.³⁵

Inom den offentliga sektorn finner man en entydig negativ inställning till rösträttsbindningar.³⁶ Flera författare har behandlat frågan om samma principer för rösträttens frihet bör gälla vid beslut på bolagsstämma som vid politiska val. Samtliga har kommit fram till att en dylik analogi icke är berättigad.³⁷

Skillnaderna mellan de båda röstningssituationerna är ju många och stora. Främst kan man peka på ett starkt personligt drag hos den politiska

²⁷ Tunc s. 103 f.

²⁸ Foyer s. 237, jfr Noirel s. 151 f.

²⁹ Freyria s. 428 f.

³⁰ Tunc s. 104.

³¹ Sommerfeld s. 60.

³² Jfr Tunc s. 99.

³³ Berr s. 236.

³⁴ Se särskilt Cottino s. 77 ff.

³⁵ Etzioni s. 21, Tunc s. 146 f.

³⁶ Nial, Studier s. 14, Sommerfeld s. 6 f.

³⁷ Tunc s. 147, Nial a. st., Glattfelder s. 261 f., jfr Les consortiums s. 276 f.

rösträtten som saknas hos den aktiebolagsrättsliga.³⁸ Detta sammanhänger med att området för den allmänna rösträtten är så mycket vidare och omfattar inslag som nära berör den enskildes personliga förhållanden, medan det i aktiebolag ofta endast är ekonomiska synpunkter som äger relevans. Nial betecknar därför den fria rösträttsutövningens princip som »icke blott överspänd utan också sakligt omotiverad i aktiebolagsväsendet med dess rent ekonomiska grund och syfte».³⁹

Man kan sålunda icke med fog påstå, att en fri rösträtt är ett oundgängligt inslag i aktiebolagsrätten på grund av aktiebolagets rättstekniska uppbyggnad. Ej heller finns det anledning att hävda, att grundsatsen om fri rösträttsutövning i politiska val gör en liknande inställning nödvändig för aktiebolagssektorns del.

c. Formelns vaghet

Även i tysk rätt utgår man från den fria rösträttsutövningens princip. Principen anses dock icke hindra att röstbindningarna uppfattas som giltiga. Grundsatsen om rösträttens frihet är ändå väl tillgodosedd, menar man, eftersom aktieägaren trots den giltiga bindningen har möjlighet att rösta som han vill. Avtalsstridigt tillkomna beslut kan nämligen icke rubbas.⁴⁰

Resonemanget kan synas egendomligt. Om själva rösträttsbindningen anses giltig kan ju aktieägaren tvingas att utge skadestånd för kontraktsbrott. Och då kan man väl svårigen tala om någon fri rösträttsutövning? När man bestämmer hur man skall lägga sin röst måste ju medvetandet om påföljderna av ett eventuellt avtalsbrott utgöra en betydlig press i avtalets riktning.⁴¹

Principen om fri rösträttsutövning har alltså i tysk rätt åberopats som stöd för en lösning, medan fransk rätt med utgångspunkt från samma grundsats intagit en annan ståndpunkt. Detta ger anledning att misstänka att principen inte utgör något lämpligt kriterium när det gäller att avgöra giltigheten av en rösträttsbindning. Grundsatsen om fri rösträttsutövning torde vara för vag för att kunna tjäna till någon ledning. En ytterligare nyansering blir nödvändig. I fransk praxis har man t. ex. varit nödsakad att beakta ett flertal andra faktorer vid bedömningen av giltighetsfrågan.

Man löser knappast några problem genom att ansluta sig till principen, att endast den fritt utövade rösträtten är giltig. Graderna av bindning

³⁸ Glattfelder a. st.

³⁹ Studier s. 14.

⁴⁰ Sommerfeld s. 62, Robert Fischer s.

65 f., jfr Altvater s. 6, Patry, Accords s. 75.

⁴¹ Jfr Patry, Accords s. 77, Houin s. 210, Cottino s. 101 f.

och påverkan är många. Det torde knappast vara möjligt att utbilda en enkel och ortvetydig metod att skilja mellan fria och ofria handlingar. Ur regelteknisk synpunkt är den fria rösträttsutövningens princip således ett föga lämpligt kriterium.

B. BOLAGSSTÄMMANS FUNKTION

Genom ett röstbindningsavtal förryckes i viss mån den i aktiebolagslagen förutsatta beslutsprocessen. Aktieägaren får därmed icke någon möjlighet att på bolagsstämman bilda sig en egen mening om de frågor som han beslutar i. De informations- och diskussionsmöjligheter som erbjudes förlorar sitt berättigande.

L'Assemblée générale n'est plus q'un décor pour ceux qui y apportent une vote convenu en marge. Le libre jeu des délibérations s'en trouve ainsi brouillé. - - - Leurs votes sont préfabriqués.⁴²

Särskilt brukar man betona att diskussionen på stämman inte blir objektiv och att olika meningar inte får möjlighet att påverka utfallet av beslutet:

Gewiss besteht die Gefahr, dass durch AV (Aktionärbindungsvertrag) die Diskussion in der Generalversammlung der AG ihres Sinnes weitgehend entkleidet werden kann — wie das ja auch für manche parlamentarische Diskussion zutrifft.⁴³

Lagstiftaren kan i denna situation ingripa till aktieägarens skydd och utforma reglerna om beslutsprocessen som tvingande bestämmelser. Beslut som i realiteten är fattade före stämman kommer då ej att godtagas.

Denna ståndpunkt har man fastnat för i italiensk praxis. En omsvängning tycktes vara på väg i och med det nedan refererade fallet *Foro italiano I* 1949: 920, men Corte di cassazione har därefter i dom den 19.2. 1954 åter fastslagit, att aktieägaren icke kan binda sig för röstning på visst sätt förrän han åhört stämmans diskussion av frågan:⁴⁴

Foro italiano I 1954: 1432.

I samband med en avtalad försäljning av aktier från några aktieägare F till S överenskomms att F intill dess aktierna definitivt övergått till S skulle utöva rösträtten enligt instruktioner av S. Corte di cassazione fastslog att avtal med syfte att förplikta aktieägaren att rösta på stämman i enlighet med en annans instruktioner var ogiltiga. Och detta oavsett om avtalet kunde antagas vara till gagn för bolaget eller icke. Anledningen till ogiltigheten är att stämmans i lag fastslagna funktion förryckes.

⁴² Coppens s. 255, jfr Borum, Stemmeretten s. 262, Stemmeretsaftaler s. 101, Marthinussen, Anm. s. 370.

⁴³ Glattfelder s. 260.

⁴⁴ Glattfelder s. 207 m. hänv.

Vägande skäl kan anföras mot en dylik inställning.

Främst kan påpekas att rätten att rösta genom ombud numera är allmänt erkänd. Och aktieägare som sänder ombud är utan tvivel berättigad att ge bindande instruktioner för rösträttsutövningen.⁴⁵ Anses det tillåtet att på detta sätt binda sig på förhand, måste det också gå för sig att träffa ett röstbindningsavtal före bolagsstämman.

Det kan dock observeras att aktieägarna enligt äldre angloamerikansk rätt var tvungna att rösta personligen.⁴⁶ Under sådana förhållanden ligger det närmare till hands att anse stämmodiskussionen ha betydelse för rösträttsutövningen.

Det är också välkänt, att bolagsstämman icke är det forum där besluten i realiteten kommer till. I öppna bolag kan ju kontrollgruppen oftast utan diskussion låta klubba igenom redan fattade beslut. På grund av kontrollgruppens ställning är varje meningsutbyte överflödigt.⁴⁷

Vidare torde aktieägarna sällan — förhållandena i storbolag i USA måhända undantagna — kunna ta del av någon mera utförlig information på själva stämman:

Les discussions au sein des assemblées générales se réduisent d'ordinaire à si peu de chose que ce n'est point d'elles que jaillit la lumière.⁴⁸

I bolag med en begränsad krets av aktieägare brukar ofta bolagsstäm-mobesluten fattas per capsulam; man talar om skrivbordsbolagsstämmor.⁴⁹ Normalt är väl stämman i de flesta bolag — »prototypbolagen» möjligen undantagna — en ren formalitet.

Av dessa skäl saknas anledning att förhindra en aktieägare att ta definitiv ställning till en fråga före bolagsstämman.⁵⁰ Detta gäller i varje fall om aktieägaren varit tillräckligt informerad för att kunna fatta ståndpunkt.⁵¹

Även andra argument kan anföras till stöd för uppfattningen att röstbindningsavtalen innebär ett åsidosättande av bolagsstämman. Man kan nämligen påstå, att röstbindningsavtalen medför att beslut som enligt lag skulle fattas på bolagsstämman i realiteten blir föremål för avgörande i annan ordning, exempelvis på ett konsortiesammanträde. Vissa tyska författare har av detta skäl velat ifrågasätta avtalens giltighet.

Diskussionen kring detta spörsmål har emellertid lett fram till uppfattningen, att röstbindningsavtalen egentligen icke medför att stäm-mobesluten fattas annorstädes än på stämman. Aktieägaren har nämligen

⁴⁵ Boesebeck s. 7 samt ovan s. 180 ff.

⁴⁶ Jfr ovan s. 167.

⁴⁷ Jfr Patry, Accords s. 72 not 99, Freyria s. 429 vid not 2.

⁴⁸ Foyer s. 242.

⁴⁹ SWN s. 337 m. hänv.; jfr O'Neal 1 s. 161, Cottino s. 109, SOU 1968: 7 s. 142.

⁵⁰ Tunc s. 129.

⁵¹ Jfr Glattfelder s. 197, Freyria s. 426.

efter diskussionen på stämman möjlighet att avge sin röst hur han önskar. Avtalsstridigheten går ju icke ut över stämmobeslutet.⁵² Bevisföringen känns igen från den ovan relaterade diskussionen angående röstbindningsavtalens förhållande till den fria rösträttsutövningen.⁵³

Denna metod att undvika kollision med föreskrifter om bolagsstämmans exklusiva kompetens har t. o. m. använts i rättspraxis:

RGZ 133 s. 90, RG 11.6.1931.

Två delägare i ett aktiebolag med 51 respektive 49 % av aktierna hade bl. a. överenskommit att styrelsen skulle väljas så att bägge parterna blev representerade på visst angivet sätt. Sedan stridigheter utbrutit uppsade den större aktieägaren avtalet till upphörande. Motparten väckte då talan vid domstol och yrkade att den uppsägande aktieägaren skulle förpliktas att rösta i enlighet med avtalet samt utge skadestånd.

I sina domskäl uttalar RG angående röstbindningsavtalets giltighet bl. a. följande:

»Zweifelhafter könnte die Rechtslage im Hinblick auf § 243 HGB sein. Die Wahl des Aufsichtsrats ist hiernach kraft zwingender gesetzlicher Vorschrift im allgemeinen einzig und allein Sache der Generalversammlung. --- Durch solche Abmachungen wird die Wahlfreiheit der Generalversammlung nicht angetastet. Auch der einzelne Aktionär ist und bleibt in seiner Abstimmung gegenüber der Gesellschaft frei. Er kann sich, wenn er dem Stimmvertrag zuwiderhandelt, wohl seinem Vertragsgegner gegenüber schadensersatzpflichtig machen, auch kann er die Vertragsstrafe verwirken, durch die etwa die Einhaltung der Stimmabrede gesichert ist. Er kann aber nicht auf Erfüllung verklagt werden...»

I detta fall är det väl mera realistiskt att medge att frågan på förhand avgjorts enligt röstbindningsavtalets bestämmelser. Att bolagsstämman har exklusiv kompetens att besluta i sådana frågor behöver ju icke innebära annat än att ärendet även måste upptagas i formellt riktig ordning på bolagsstämma och där bli föremål för beslut.

C. MAJORITETSFÖRFALSKNING

Beslutsprocessen i aktiebolag påverkas också på annat sätt av ett röstbindningsavtal. Det är särskilt en omständighet som enligt många mening bör föranleda rättsordningens ingripande. Vissa avtal innehåller nämligen en klausul om att rösträtten på stämman skall utövas enligt majoritetsbeslut på ett konsortiemöte dessförinnan. Detta kan medföra, att de aktieägare som är emot ett beslut inom konsortiet tillsammans med utomstående aktieägare med samma inställning kommer att representera flera röster än den grupp som får igenom sin mening på stämman:

⁵² Brand s. 16, jfr Patry, Accords s. 75 f.

⁵³ Jfr ovan s. 293.

... en enfermant la majorité dans les liens obligatoires du groupement il empêche que certains de ses membres ne s'en détachent et fait apparaître ainsi une seconde minorité au sein du groupement, à côté de la minorité des actionnaires demeurés en dehors du groupement. On est dès lors conduit à se demander, si la création de ce »corps intermédiaire«, si la superposition de deux lois majoritaires est compatible avec l'idée que, dans la société anonyme, la majorité n'a de pouvoir que dans la mesure où elle agit dans l'intérêt social...⁵⁴

... d'une part, en adhérant au syndicat, l'actionnaire s'engageait d'une manière générale à se soumettre pour l'exercice de son vote, à la délibération d'une majorité et que, d'autre part, même à propos d'une résolution déterminée, le même actionnaire pouvait être amené à voter contrairement à sa volonté, parce que son suffrage était minoritaire au sein du syndicat.⁵⁵

Dessa synpunkter ger sålunda anledning att ifrågasätta giltigheten av koncentrationsavtal. I dylika avtal använder man ju metoden med majoritetsröstning i två plan för att kunna behålla kontrollgruppen så liten som möjligt. Och detta system kan alltså i vissa situationer medföra att minoriteten bestämmer över majoriteten.

En liknande konstellation kan emellertid uppkomma när ett bolag äger aktier i ett annat; även då blir det fråga om sammankoppling av två majoritetsbeslut.⁵⁶

Problemet kan diskuteras med utgångspunkt från ett franskt rättsfall,

*S 1952 II s. 105, Cour de Paris 21.11.1951.*⁵⁷

I ett bolag Y ägdes huvuddelen av aktierna av två aktieägargrupper; J och G bildade M-gruppen, som innehade 24 000 aktier, D-gruppen hade lika många. X, som ägde 3 000 aktier, brukade ibland ansluta sig till M-gruppen, ibland till D-gruppen, när det var fråga om att fatta beslut i bolaget.

Så småningom lyckades J och G få X att inträda i ett holdingbolag som fick formen av ett SARL. Vardera av de tre tillsköt till detta bolag bl. a. 2 000 aktier i Y. Andelarna i SARL var ungefär jämnt fördelade mellan bolagsmännen. Bolagsordningen var utformad så att G och J tillsammans kunde handla för bolagets räkning oavsett vilken inställning X hade till åtgärden. Vid röstning på bolaget Y:s stämma kom alltså SARL:s röster att falla på sätt J och G var ense om. Dvs. M-gruppen hade numera permanent majoritet med 26 000 aktier mot D-gruppens 24 000.

X önskade efter en tid få ett slut på samarbetet i SARL; han sökte vid domstol få detta upplöst som en nullitet. I första instans ogillades hans talan; aktierna hade överlåtits till SARL, som var juridisk person och för vars aktier därmed bolagets ställföreträdare hade att rösta. X fullföljde talan och fick medhåll av Cour de Paris.

⁵⁴ Houin s. 206.

⁵⁵ Freyria s. 427, jfr Coppens s. 255 f., Patry, Accords s. 127, Cottino s. 17.

⁵⁶ Jfr Glattfelder s. 208 m. hänv., Augdahl, Aksjesselskapet s. 314 not 2.

⁵⁷ Jfr Champaud s. 121 ff.

Bolaget hade nämligen »pour objet et pour effet de porter atteinte au libre exercice du droit de vote dans les assemblées générales». Med hänsyn till bestämmelserna i 1937 års lag⁵⁸ skulle bolaget därför betraktas som en nullitet.

I detta fall »förfalskades» sålunda majoriteten genom inskjutandet av ännu ett rättssubjekt, S.A.R.L. Följden hade blivit densamma om X ingått ett konsortialavtal med J och G, där röstningen i förväg skulle avgöras genom majoritetsbeslut.

I det föreliggande fallet har X visserligen överlåtit aktier i Y till holdingbolaget och som vederlag erhållit andelar i detta bolag. Om det i stället varit fråga om ett koncentrationsavtal av den hos oss vanliga typen hade X emellertid behållit sina aktier och eventuellt haft möjlighet att frigöra dem från konsortiet. Denna skillnad får emellertid inte överdrivas.

Man måste enligt min mening särskilt beakta att holdingbolag och koncentrationsavtal får samma inverkan på beslutsprocessen i bolaget. Ogiltigförklarar man konsortialavtal av denna typ måste man också angripa holdingbolagen. Och det man angriper hos holdingbolagen och koncentrationsavtalen är i själva verket deras koncentrationseffekt.⁵⁹

Vänder man sig mot koncentrationseffekten är det inte tillräckligt att bara angripa koncentrationsavtal och i vissa fall holdingbolag. Man måste då i konsekvensens namn genomgående söka bekämpa koncentrationstendenserna. En sådan hållning kommer till uttryck hos C. E. Fischer.⁶⁰

För dem som delar värderingen att konsortialavtal av koncentrationstyp, sådana avtal som förrycker majoritetsregeln, är ogiltiga, uppkommer problemet att skilja mellan tillåtna och otillåtna röstbindningsavtal. Det anses vanligen att de avtal, som fordrar att rösträtten på bolagsstämma skall utövas enligt parternas enhälliga beslut, icke träffas av ogiltighetsregeln.⁶¹ Däremot saknar det naturligt nog betydelse att besluten inom ett konsortium de facto sker enhälligt fastän avtalet ger möjlighet till majoritetsbeslut. (Jfr *Revue pratique des sociétés* 1947 s. 296, refererat nedan.)

I ett franskt rättsfall har ett röstbindningsavtal som krävde enhällighet mellan parterna icke ansetts möta något hinder:

S 1938 II s. 124, Tribunal commercial de la Seine, I.I.I.1938.

De fyra största aktieägarna i tidningsbolaget L'Œuvre träffade en överenskommelse som bl. a. innebar, att styrelseledamöterna skulle utses på förhand genom enhälligt beslut. Envar av de fyra hade vetorätt. Domstolen förklarade avtalet giltigt eftersom det genom att förebygga motsättningar inom bolaget var för-

⁵⁸ Jfr Tunc s. 107 not 1.

⁵⁹ Se ovan s. 46.

⁶⁰ s. 224.

⁶¹ Jfr Freyria s. 432, Glattfelder s. 200.

delaktigt för dess verksamhet. Dessutom grundade sig domstolen på följande iakttagelse:

»Attendu, par ailleurs, que du fait du veto prévu par l'article litigieux, la liberté entière se trouvait maintenue à chacun des cocontractants; qu'en effet, et faute d'accord entre eux, l'assemblée, nommant les administrateurs reprenait son pouvoir majoritaire ... qu'ainsi, cette convention s'analyse en un examen préalable éventuel des dispositions à soumettre à l'assemblée ...»

I italiensk rättspraxis har man ingripit med ogiltighetspåföljd mot avtal som medför majoritetsförfalskning:⁶²

Foro italiano I 1949: 920, Corte di cassazione 31.7.1949.

Domstolarna hade att bedöma ett koncentrationsavtal av välkänd typ. Aktieägarna hade förpliktat sig att rösta enhetligt på bolagsstämman genom ett eller flera ombud. I sista hand skulle majoritetsbeslut inom konsortiet vara avgörande för hur röstning skulle ske.

Underinstansen hade ogiltigförklarat avtalet med motivering att det kunde få till resultat att ett stämmobeslut kom att avgöras av aktieägare som i realiteten var en minoritet:

... »l'ulteriore conseguenza della formazione di una fittizia maggioranza in seno all'assemblea sociale, poichè valutando i voti della minoranza degli aderenti al sindacato insieme con quelli degli azionisti rimasti in minoranza nell'assemblea sociale, si potrebbe avere una somma tale di voti da superare i voti degli azionisti, apparsi in maggioranza nell'assemblea sociale.»

Corte di cassazione anslöt sig till denna bedömning. I en utredning i domen om gällande rätt på området framhålles emellertid att konsortieavtal kan vara giltiga om det blott föreskrives att de beslut i konsortiet som avses normera röstningen måste fattas enhälligt.

Rättsfallen ger ingen exakt uppfattning om vilka former av röstbindningsavtal som med detta synsätt kan godtagas. Av det franska avgörandet framgår, att sådana avtal som har till syfte att åstadkomma en förberedande diskussion av ärendena för att undvika konflikthanledningar på stämman, faller inom gränsen för det tillåtna. Detta innebär väl icke nödvändigtvis — som Freyria synes mena⁶³ — att alla spridningsavtal som innefattar en verklig rösträttsbindning är ogiltiga.

Enligt min mening saknas anledning att ingripa mot rösträttsbindningar som kan medföra majoritetsförfalskning. Detta skulle nämligen i första hand föra med sig att holdingbolagen borde ogiltigförklaras, jfr S 1952 II s. 105. Och eftersom det är den rena koncentrationseffekten man därvid riktar sig mot, måste man vara konsekvent och angripa andra metoder som ger samma effekt. Så vittgående följer kan knappast accep-

⁶² Jfr Glattfelder s. 207, Cassoni s. 263, Cottino s. 172.

⁶³ s. 432 f., jfr dock Noirel s. 166.

teras. Därtill kommer att det föreslagna ogiltighetskriteriet kan förorsaka problem när det blir fråga om att fastställa en bestämd gräns mellan giltiga och ogiltiga röstbindningsavtal.

D. MINORITETSFÖRTRYCK

I amerikansk rätt märks en stark tendens att favorisera avtal som biträdes av samtliga aktieägare.⁶⁴ Detta sammanhänger delvis med att man i dylika fall anser sig kunna tillåta avtal som inkräktar på styrelsens handlingsfrihet.⁶⁵ Inverkan av regler om styrelsens kompetens i amerikansk rätt diskuteras vidare nedan.⁶⁶

Vissa amerikanska domstolar tycks emellertid också utgå från, att risken för minoritetsförtryck är utesluten eller åtminstone reducerad om samtliga aktieägare är anslutna till avtalet.⁶⁷ Med denna utgångspunkt förefaller det naturligt att ingripa med ogiltighetspåföljd mot andra typer av röstbindningsavtal för att bereda minoritetsaktieägare ett fullgott skydd; man godtager endast sådana avtal som de flesta eller alla aktieägare anslutit sig till.

En dylik ogiltighetsregel medför naturligtvis vissa gränsdragningssvårigheter: hur stor skall andelen utomstående aktieägare vara för att verka diskvalificerande?⁶⁸

Också den belgiske juristen Coppens påpekar, att faran för minoritetsförtryck är särskilt stor då en majoritet av aktieägare bildat ett konsortium:

Il est à craindre que les intérêts tout particuliers des actionnaires syndiqués soient leur unique préoccupation.⁶⁹

Om man med hänvisning till risken för minoritetsförtryck bestämmer sig för att endast godtaga avtal som alla eller i det närmaste alla aktieägare anslutit sig till, kommer de typiska spridningsavtalen i slutna bolag icke att möta några hinder.⁷⁰ Andra röstbindningsavtal måste i allmänhet betraktas som ogiltiga. Avtal som åsyftar spridning av kontrollen får alltså rättsordningens stöd, medan koncentrationstendenserna motverkas. Detta stämmer väl överens med den allmänt vedertagna inställningen till röstbindningsavtal.⁷¹

Såvitt jag förstår kan man inte motivera en dylik gränsdragning genom

⁶⁴ O'Neal I s. 283 ff.

⁶⁵ Brand s. 59 f.

⁶⁶ s. 309 f.

⁶⁷ O'Neal I s. 285, Meck s. 1084 not 15,

Hornstein I s. 190 f.

⁶⁸ O'Neal I s. 286.

⁶⁹ Coppens s. 258.

⁷⁰ Se ovan s. 134.

⁷¹ Jfr härtill exv. S 1938 II s. 124, Patry, Accords s. 67 med not 91, s. 107 f., Gomard, Aktieselskabsret s. 179, O'Neal I s. 229.

att påstå att en aktieägare har en särskilt utsatt ställning i de fall då konsortialavtal föreligger mellan andra aktieägare i bolaget. Ur den utomstående aktieägarens synpunkt är det skäligen likgiltigt om kontrollaktieägarna slutit sig samman i ett konsortium. Den utomstående aktieägaren kan råka ut för minoritetsförtryck — exempelvis i form av för honom ofördelaktiga stämmobeslut av majoriteten — oavsett om majoriteten är organiserad på visst sätt:

L'abus de pouvoir réside alors dans le contenu, non dans la forme.⁷²

Härav följer att det är de minoritetsskadliga besluten och åtgärderna och icke röstbindningsavtalen som man bör rikta sig mot.

Zusammengefasst ist festzustellen, dass zwar die ABV in vielen Fällen den Zusammenschluss der die Minderheit bedrückenden Mehrheit dienen, dass aber der Schutz solcher ausserhalb eines ABV stehender Minderheitsaktionäre nicht mit spezifisch auf die ABV zugeschnittenen Massnahmen erreicht werden kann, sondern weitgehend identisch ist mit dem Minderheitenschutz in der AG schlechthin.⁷³

Minoritetsskyddsproblemen i samband med konsortialavtal får alltså lösas enligt allmänna aktiebolagsrättsliga regler. Någon anledning att av hänsyn till utomstående aktieägare ifrågasätta giltigheten av rösträttsbindningar föreligger sålunda icke — för den utomstående aktieägaren är sådana avtal icke farligare än annan samverkan till beslut och åtgärder i bolagets verksamhet mellan hans medaktieägare.

E. SPLITTRINGSFÖRBUD

I äldre rättspraxis i USA behandlade man röstavtal, voting trusts och oåterkalleliga röstfullmakter efter samma mall. Konstruktionerna ogiltigförklarades av domstol med motivering att rösträtten icke oåterkalleligen kunde skiljas från äganderätten till aktien. Omkring 1910 inträdde emellertid en omsvängning.⁷⁴ Den dogmatiska inställningen hos domstolarna gav vika för en tendens till en mera nyanserad bedömning. Man hade nämligen funnit att vissa av dessa avtal fyllde nyttiga och skyddsvärda syften.

... at the present time courts in a great majority of jurisdictions refuse to hold a shareholders' voting agreement void per se solely because it separates voting power from the ownership of the shares.⁷⁵

Frågan om röstbindningsavtal innebär att aktien fränkännes rösträtt har också varit aktuell i tysk rättspraxis:

⁷² Patry, Accords s. 107, jfr Lund-Nielsen s. 177.

⁷⁴ Jfr Brand s. 50 ff.

⁷⁵ O'Neal 1 s. 230, jfr Brand s. 5, 21.

⁷³ Glattfelder s. 286 f., jfr Patry, Accords s. 68.

På extra bolagsstämma i ett bolag beslöts med ca 80 % majoritet om nyemission av ett större antal preferensaktier med 3 röster vardera och 6 % utdelning per år jämte rätt till 115 % av nominella värdet i fall av bolagets upplösning.

Aktierna tecknades av en bank med uteslutande av aktieägarnas rätt att delta i emission. Dessutom innehöll stämmobeslutet följande: »Voraussetzung der Begebung an das genannte Bankhaus ist, dass dieses sich verpflichtet, die Vorzugsaktien während einer Sperrzeit von 10 Jahren nicht an den Markt zu bringen und das Stimmrecht während dieser Zeit, falls übereinstimmende Beschlüsse von Vorstand und Aufsichtsrat der Gesellschaft erzielt werden, im Einklang mit diesen auszuüben, andernfalls aber sich der Abstimmung zu enthalten ...»

En aktieägare i bolaget klandrade beslutet, och anförde bl. a. att bestämmelsen om de nya aktiernas rösträtt stred mot lag.

RG ogillade emellertid klandertalan samt uttalade i domskälen bl. a.:

»Das den Vorzugsaktien unbedingt anhaftende Stimmrecht wird durch den Sondervertrag sachlich nicht berührt. Ein Verstoss des Bankvereins gegen die Vertragsmässig übernommene Verpflichtung der Stimmenthaltung würde die Stimmabgabe in der Generalversammlung nicht ungültig machen. Danach ist der Revision darin beizutreten, dass es aktienrechtlich nicht angängig ist zu sagen, die Generalversammlung habe durch ihren Beschluss das Stimmrecht der Vorzugsaktien vollständig beseitigt und damit gegen § 252 Abs. 1 Satz 1 HGB⁷⁶ verstossen.»

Denna lösning synes ha accepterats i doktrinen: röstbindningsavtalen innefattar blott en förpliktelse att utöva rösträtten på visst sätt; aktieägaren behåller möjligheten att använda rösträtten som han själv önskar.⁷⁷ Han kan följaktligen utöva sin rösträtt i strid mot avtalet utan att hans röstning blir ogiltig. Eftersom avtalet bara verkar mellan parterna, förblir rösträtten hos aktieägaren.⁷⁸

Enligt min mening kan man komma till samma slutsats genom ett betydligt enklare resonemang. Bolaget kan nämligen enligt lag endast godtaga den legitimerade aktieägaren som röstberättigad vid stämma. Någon annan än aktieägaren har därför icke rösträtten, oavsett vad som kan ha avtalats därom. Om en person är ägare till en aktie men en annan legitimerad att — mot ägarens bestridande — utöva rösträtten, kan man däremot tala om att rösträtten skiljts från aktien.

Man får alltså skilja mellan *rösträttsöverlåtelse* och *rösträttsbindningar*. De förra företeelserna strider i princip mot splittringsförbudet, men rösträttsbindningarna gör det icke.

Förhållandet mellan rösträttsöverlåtelse och rösträttsbindning måste emellertid ytterligare övervägas för att reglerna skall kunna samordnas på ett tillfredsställande sätt. Härmed sammanhängande spörsmål behandlas nedan i kap. XVIII.⁷⁹

⁷⁶ Numera AG 12 §, 134 § 1 st.

⁷⁸ Jfr Peters s. 336 f.

⁷⁷ Brand s. 14 f., Sommerfeld 63 f.

⁷⁹ s. 405 ff.

3. Ogiltighet i speciella fall

A. ALLMÄNNA OGILTIGHETSREGLER

a. Långtidsbindningar

Många författare vänder sig mot det otillbörliga i att aktieägaren binder sin rösträtt för lång tid framåt. Särskilt vanlig är denna inställning hos dem som uppställer den fria rösträttsutövningen som ideal. Man har sålunda i fransk doktrin och praxis hävdad, att tidsbegränsade, väl specificerade bindningar knappast medför någon markant inskränkning i rösträttsutövningen. Ogiltighet träffar däremot de generellt hållna och mera långvariga bindningarna.⁸⁰

Till stöd för en sådan uppfattning har även anförts, att rättspraxis godtar bolagsordningsklausuler, som hindrar nya aktieägare att ta del i bolagets förvaltning förrän viss tid förflutit efter aktieförvärvet.⁸¹ Detta argument har främst använts för att rättfärdiga »suspension» av rösträtten under viss tid i form av rösträttsöverföring eller avstående från rösträtt.

Naturligtvis erbjuder det svårigheter att dra en gräns mellan tillåtna kortvariga och otillåtna långvariga inskränkningar i rösträtten. Tunc vill sätta maximitiden för suspension av rösträtten till sex månader.⁸² I ett italienskt lagutkast har man föreslagit en tid av fem år.⁸³

Mindre vikt tycks man lägga vid tidsfaktorn i tysk rätt, där den fria rösträttsutövningen icke på samma sätt som i fransk utgör den självfallna utgångspunkten:

Die Rechtsgültigkeit könnte in Frage gestellt sein bei einer übermässig langen und scharfen Einengung der persönlichen Willensfreiheit.⁸⁴

Man skall sålunda helst kunna åberopa flera omständigheter än den långa varaktigheten för att kunna få ett röstbindningsavtal förklarad ogiltigt. I sådana fall brukar man för tysk rätts del stödja sig på generalklausulen i BGB 138 § 1 st: »Ein Rechtsgeschäft das gegen die guten Sitten verstösst ist nichtig.»⁸⁵

Ej heller i USA tillägges tidsfaktorn någon större betydelse. T. o. m. avtal av obestämd varaktighet har godtagits, exempelvis i fallet *Buck v. Harkert*, 1954. Även om avtalstiden icke ensam är avgörande utgör den dock en av de faktorer som beaktas vid prövningen av ett avtals giltighet.⁸⁶

⁸⁰ Exv. *Freyria* s. 424.

⁸¹ a. a. s. 425; se även S 1937 I s. 129 samt Tunc s. 109 f.

⁸² s. 109.

⁸³ Glattfelder s. 209.

⁸⁴ Baaden s. 26 m. hänv., jfr Glattfelder s. 251, O'Neal I s. 245; se även Houin s. 212; jfr dock *Altwater* s. 22 f.

⁸⁵ Brand s. 16 f., Boesebeck s. 9, Zluhan s. 272 f.

⁸⁶ O'Neal a. st., Hornstein I s. 208, 210.

Större vikt läggs vid tidsfaktorn när det gäller voting trusts, där särskilda lagstadganden om längsta tid förekommer.

Den långa avtalstiden vid rösträttsbindningar kan otvivelaktigt innefatta ett moment av otillbörlighet. Enligt min mening bör detta dock icke föranleda att man tillägger tidsfaktorn relevans i giltighetsfrågan. Konsortialavtalen utgör ju enkla bolag (i undantagsfall föreningar) och reglerna om uppsägning (utträde) blir tillämpliga. Härigenom får avtalsparterna viss möjlighet att i förtid frånträda avtalet. Vid övriga rösträttsbindningar torde för avtalskomplexet gällande hävningsregler bereda fullgott skydd. Ogiltighetsmekanismen behöver därför ej tillgripas.⁸⁷

b. Röstning mot vederlag

För USA:s del framhålles i Restatement of Contracts, Sect. 569:

A bargain by an official or shareholder of a corporation for a consideration, enuring to him personally to exercise or promise to exercise his powers in the management of the corporation in a particular way is illegal.

Denna grundsats omfattar icke blott aktieägares röstning utan också styrelseledamöternas förvaltning. Mot en sådan likställighet i ansvarshänseende har Ballantine uttalat viss tveksamhet.⁸⁸

I tysk rätt finns sedan länge en bestämmelse som fastslår att »Stimmenkauf» är straffbelagt. Detta medför i sin tur ogiltighet för dylika avtal, BGB 134 §.

Stimmenkauf gör man sig skyldig till då man erhåller eller betingar sig särskilda fördelar för att avhålla sig från röstning eller rösta på visst sätt.⁸⁹ Se AG 1965 405 § 3 st 6 pkt, som övertagits från AG 1937 299 §. Detta lagrum går i sin tur tillbaka på HGB 317 §.

Också i norsk rätt kan ett straffstadgande inverka på ett röstavtals giltighet, nämligen straffeloven 373 § som handlar om en form av bestickning:

Med Bøder ... straffes den, som i et ... Foretagende, hvor Afgjørelse træffes ved Stemme flerhed ... uberettiget tilsiger eller yder nogen en særskilt Fordel, eller som for sig eller andre modtager nogen saadan eller noget Løfte derom for at stemme i en bestemt Retning ...

Likaså straffas den som »bevirker eller medvirker til, at Udfaldet af en Afstemning forvanskes».⁹⁰

Missförhållanden med köpta röster har även observerats i fransk praxis:

⁸⁷ Jfr Glattfelder s. 338 f., se även O'Neal a. st.

⁸⁸ s. 420 ff., jfr Brand s. 53.

⁸⁹ Jfr Hueck, Gesellschaftsrecht s. 164, Brand s. 12, Zluhan s. 281 f.

⁹⁰ Jfr Augdahl, Aksjeselskapet s. 314 vid not 3.

Certes, la pratique avait démontré l'existence de véritables trafics de vote à prix d'argent pour maintenir un conseil d'administration en place, ou lui faire obtenir un quitus à la suite d'une gestion, que des débats éclairés auraient dû critiquer, et esquiver une responsabilité que la même gestion auraient dû leur faire encourir. Une logique juridique élémentaire commandait la nullité de pareilles opérations scandaleuses.⁹¹

Dyliska rösträttsbindningar har hänförts under ogiltighetsregeln i den tidigare nämnda franska lagen av 1937; även utan särskilt lagstöd kan sådana avtal åsidosättas »comme ayant une cause illicite ou immorale».⁹²

Där förbudet mot betald röstning nått sådan konkretion, att det utformats i en generell regel har svårigheter uppkommit beträffande vissa vanliga former av röstbindningsavtal. Sådana vanskligheter gör sig ej gällande vid en mer kasuell bedömning i stil med den franska, där man ju har en överordnad ogiltighetsregel att hålla sig till.

Besvärligheterna beror på att man inte vill inskränka röstköpsförbudet till sådana fall där direkta materiella belöningar utgår separat; man vill också brännmärka andra illojala förfaranden där särskilda förmåner utgår eller utlovas. En förbudsregel bör ju icke utformas så att den blir alltför lätt att kringgå. Men då får man genast svårt att dra en gräns mellan otillbörliga och vällovliga röstbindningsavtal. Man kan ju ofta säga att en aktieägare uppnår vissa förmåner om han binder sin rösträtt — i varje fall gäller detta avtalen för spridning av kontroll. Avtal som innebär lika stora fördelar för samtliga aktieägare anses i varje fall hamna utanför regelns tillämpningsområde. Mera problematiskt blir det om endast vissa aktieägare uppnår fördelar genom avtalet. En dylik situation har RG haft att pröva i det ovan refererade rättsfallet RGZ 107 s. 67.⁹³ En bank förband sig här att utöva rösträtten enligt anvisningar av bolagsorgan och erhöll aktier med väl tilltagna ekonomiska preferenser. Här uttalade RG:

»Es wird dem Bankverein als künftigen Aktionär, aber nicht, wie dies § 317 HGB verlangt, neben seinen Aktienrechten ein besonderer Vorteil für die ... Ausübung des Stimmrechts zugebilligt.»

Med »besondere Vorteile» i förbudsbestämmelsen skulle alltså blott avses fördelar vid sidan om dem som man har i egenskap av aktieägare.⁹⁴

Men det kan ju ofta inträffa att en aktieägare genom ett rösträttsavtal uppnår fördelar som ej har direkt anknytning till hans aktieägarenskap. Detta gäller exempelvis om avtalet för aktieägarens del medför anställning vid eller styrelsepost i bolaget.⁹⁵

Vill man utesluta tillämpningen av röstköpsförbudet i dessa fall får man formulera ett undantag från bestämmelsen. Man skulle t. ex. kunna fastslå, att sådana förmåner för avtalspart som har direkt samband med avtalstemat faller utanför förbudets tillämpningsområde.⁹⁶ Med en så vid formulering kan man emellertid knappast undgå att även vissa illojala förfaranden går fria från påföljd.⁹⁷

⁹¹ Freyria s. 436, jfr Tunc s. 111 f.

⁹² Tunc s. 130.

⁹³ s. 302, jfr Glattfelder s. 269 f., Brand s. 55 f.

⁹⁴ Jfr Zluhan s. 283 f.

⁹⁵ Jfr O'Neal 1 s. 259.

⁹⁶ Brand s. 13 m. hänv., Glattfelder s. 270, Baaden s. 23, 27, Altvater s. 9, jfr Sommerfeld s. 67 f.

⁹⁷ Jfr Brand a. st. med not 4.

I nordisk rätt har problemet knappast aktualiserats. Några ord om räckvidden av en eventuell ogiltighetsregel för fall av rösträttshandel är därför på sin plats.

När det gäller avtal inom slutna bolag, som omfattar samtliga aktieägare, kan man knappast tänka sig att någon aktieägare erbjudes oproportionerliga förmåner mot att han ansluter sig till avtalet. Det blir i stället frågan om avvägningar inom avtalets ram. Samtliga tre aktieägare i ett bolag, A, B och C, kan exv. komma överens om att A och B skall sitta i styrelsen och sköta bolagets rörelse, medan C kompenseras för att han får mindre att säga till om genom en kraftigt tilltagen pension. Sådana förfaranden som påkallar ingripande — såsom förstuckna belöningar vid sidan om avtalet — torde knappast förekomma vid denna typ av avtal.

Man kan däremot tänka sig att penningbelöningar utgår till aktiespararna i öppna bolag,⁹⁸ för att förmå dem att ansluta sig till ett koncentrationsavtal. Sådana förfaranden torde emellertid icke förekomma i praktiken, eftersom de öppna bolagen har en utsatt ställning ur publicitetssynpunkt samt — kanske delvis till följd härav — numera tillämpar en ganska sträng affärsetik.⁹⁹

Man kan sålunda förmoda att det i praktiken icke finns något större utrymme för ett förbud mot rösträttshandel. Enligt min mening bör man blott — med stöd av allmänna grundsatser om goda seder — kunna ogiltigförklara ett rösträttsavtal på sådana grunder när det rör sig om ett otillbörligt erbjudande från en aktieägare som honoreras med särskilda förmåner.¹ Ett exempel: en aktieägare avtalar med en utomstående att mot viss belöning genomdriva en bestämd bolagspolitik, såsom ett samgående med ett annat företag.

c. Bindning gentemot utomstående

Bedenklich erscheinen auch Vereinbarungen über das Stimmrecht, durch welche dritten gesellschaftsfremden Elementen ein Einfluss auf die Abstimmung gewährt wird. Auch hier kann nur im Einzelfall gesagt werden, ob sie mit den guten Sitten verträglich sind.²

Det är knappast ägnat att förvåna, att rösträttsavtal mellan aktieägare och tredje man betraktas med viss skepsis.³ I röstbindningsavtal är det ju i allmänhet aktieägare som ömsesidigt förpliktar sig att utöva rösträtt på visst sätt. Fördelar och nackdelar i aktieägarnas inbördes relationer

⁹⁸ Jfr Tunc s. 130, Freyria s. 436.

⁹⁹ Jfr ovan s. 48.

¹ Jfr Skeie s. 581; se även Bergendal, Aktiebolagets författning s. 104 f.

² Zluhan s. 275, jfr Sommerfeld s. 73.

³ Altvater s. 50, David s. 217 f.

⁴ Jfr Aubert s. 83.

kommer då i regel att balansera varandra.⁴ Vid en enskild aktieägares avtal med utomstående är förhållandet annorlunda. Bl. a. föreligger risk för rösträttshandel.

I sådana fall bereder väl allmänna ogiltighetsgrundsatser visst skydd.⁵ Annars är det däremot svårt att förhindra att en aktieägare — kanske för att kringgå en föryttringsbegränsande klausul i avtal eller bolagsordning — börjar samarbeta med en utomstående. Enda utvägen är att försöka få aktieägaren ifråga att lämna bolaget. Någon allmän lojalitetsplikt mot medaktieägare⁶ känner ju icke svensk rätt.⁷

Mot ofördelaktiga verkningar av en aktieägares rösträttsbindningar gentemot utomstående har övriga aktieägare endast möjlighet att ingripa om de har röstmajoritet på stämman. Annars får de förlita sig på det bristfälliga skydd som ABL erbjuder. Lämpligt torde vara att söka få en upplösning av bolaget till stånd.⁸ Minoritetsförtryck av detta slag är som ovan påpekats inte något unikt för röstbindningsfall.⁹

En allmän regel som fördömer rösträttsbindningar gentemot utomstående torde vara olämplig. I många fall är nämligen sådana bindningar — exv. rösträttsavtal med borgenär eller tidigare aktieägare — förtjänta av rättsordningens skydd. Och förbudet mot rösträttshandel träffar de mest stötande fallen.

d. Andra fall

I doktrinen, särskilt den tyskorienterade, hänföres ett stort antal ogiltighetsfall under generalklausulen stridande mot god sed. En särskilt utförlig katalogisering av sådana fall har utförts av Zluhan.¹⁰ De uttalanden om mot goda seder stridande rösträttsbindningar som förekommer i doktrinen är dock ofta så allmänt hållna, att de icke kan ligga till grund för någon egentlig analys.

Augdahl förklarar exempelvis att avtalen i regel är giltiga med vissa undantag; nämligen »... tilfelle hvor ... en stemmegivning i den avtalte retning vil inneholde et så graverende misbruk av stemmerett, at det må karakteriseres som rettsstridig.»¹¹

Därmed har ju Augdahl knappast lämnat någon information om vilka fall han avser. Nästan lika intetsägande är en ogiltighetsregel som lanseras av Brand apropå s. k. Knebelungsverträge:

»Auf eine kurze Formel gebracht, besagt diese, dass die Willensfreiheit und insbesondere die wirtschaftliche Bewegungsfreiheit eines Vertragspartners nicht

⁵ Jfr ovan s. 304 ff.

⁶ Jfr Patry, Accords s. 108 f.

⁷ Jfr Nial, Bolagsstämmobeslut s. 27 ff.

⁸ Jfr nedan s. 400 f.

⁹ Jfr ovan s. 301.

¹⁰ s. 263-280.

¹¹ Aksjeselskapet s. 315.

derart eingeschränkt werden darf, dass sie ihm das erforderliche Mass an Selbstverantwortung nimmt, indem er mit Bedingungen belastet wird, die mit gesunden sittlichen Masstäben unvereinbar sind.»¹²

De konkreta fall, som anföres som exempel kan i regel utan svårighet hänföras under någon annan ogiltighetsbestämmelse. För svensk rätts del — där ju inställningen till pactum turpe som ogiltighetsgrund av tradition är avvisande¹³ — finns det ju också anledning att i första hand förlita sig på mera preciserade rättsregler.

Av visst intresse är emellertid ett typfall som återgives av Glattfelder: En aktieägare har ingått ett konsortialavtal som bl. a. föreskriver att samtliga konsortiedelägare måste ge sitt samtycke till överlåtelse av konsortialaktier. Aktieägaren avlider och hans änka inträder då automatiskt i konsortiet. Änkan, som ej har andra tillgångar än just dessa aktier, hindras från att realisera dem genom att konsortiemedlemmarna vägrar att ge sitt samtycke till försäljning.

»Hier liegt die Unsittlichkeit weniger in der langen Bindung als in der Handhabung.»¹⁴

Änkan torde emellertid i denna situation kunna falla tillbaka på reglerna om uppsägning av enkla bolag under ändrade förhållanden. Och även om änkan utan att säga upp avtalet säljer aktier utanför konsortiet — det förutsättes ju att ingen inom detta vill lösa aktierna — torde ingen domstol gärna vilja döma henne till skadestånd. För svensk rätts del skulle här SkbrL 8 § komma väl till pass.

Oftast är det aktiebolagsrättsliga bestämmelser som aktualiseras i de anförda fallen. Då behöver man ej falla tillbaka på någon allmän ogiltighetsgrund. Avtal som innebär kringgående av aktiebolagsrättsliga regler behandlas nedan under B.

Nial förklarar, att röstbindningsavtal kan vara ogiltiga då de har till syfte att åstadkomma ett mot lag eller goda seder stridande bolagsstämmobeslut. Här kan man utgå från rent aktiebolagsrättsliga överväganden. Är besluten nulliteter bör ju inte heller avtal om att verka för sådana beslut vara bindande. Om besluten däremot är korrekta ur aktiebolagsrättslig synpunkt eller blott klanderbara finns det väl ingen anledning att fränkänna det bakomliggande avtalet giltighet. Avgörandet i giltighetsfrågan blir sålunda avhängigt av stämmobeslutets rättsliga valör.¹⁵

De senast behandlade frågorna torde sällan bli aktuella. Röstbindningsavtalen är ju i regel mer eller mindre generellt avfattade; de är sällan inriktade på enstaka beslut. Generellt hållna röstbindningsklausuler kan visserligen ligga bakom stämmobeslut som är nulliteter. Men detta medför naturligtvis inte att avtalet bedöms som ogiltigt.

¹² s. 17, jfr *Altwater* s. 9.

¹³ *Almén-Eklund* s. 103.

¹⁴ s. 251 not 23.

¹⁵ *Studier* s. 15 f.

B. KRINGGÅENDE AV AKTIEBOLAGSRÄTTSLIGA REGLER

a. Regler om styrelsens kompetens

De regler som gäller i USA beträffande styrelsens kompetens har som nämnts stor betydelse för röstbindningsavtalens giltighet. I de flesta amerikanska stater stadgas nämligen, att styrelsen är allenarådande inom den löpande förvaltningen: »the business of a corporation shall be managed by its board of directors».¹⁶

Regeln orsakar inga bekymmer för koncentrationsavtalen. De frågor som regleras i dylika avtal är ju sådana som det tillkommer aktieägarna att besluta i. Främst är det styrelsevalet som står i blickpunkten.

I fåmansbolagen behandlar avtalen även andra frågor av vital betydelse för aktieägaren. Detta sammanhänger med att aktieägarnas relationer till företaget är mera intima. Arbetet i aktiebolaget ger exempelvis ofta aktieägarna deras huvudsakliga levebröd. Därför är det naturligt att man avtalar om anställningsförhållandena i bolaget och de villkor som skall gälla angående löner, pensioner, uppsägningstid etc. I joint-venture-avtal kan man fastställa betydelsefulla riktlinjer för ett bolags rörelse; det kan t. ex. bestämmas i vilken utsträckning aktieägarnas tjänster skall tas i anspråk i bolagets verksamhet. Liknande klausuler förekommer också i andra typer av avtal. I samband med köp av majoritetspost av aktier kan man exempelvis förbinda sig att bereda anställning åt personer från säljarsidan.

Avtal mellan aktieägare i sådana förvaltningsfrågor riskerar ogiltighet eftersom de innefattar avvikelser från den legala fördelningen av befogenheterna mellan de olika bolagsorganen.

Reglerna härom betraktas nämligen som tvingande. Detta motiveras med en hänvisning till

... public policy, one of the purposes of which is to protect the stockholders of the corporation, and to a lesser extent, its creditors and the general public.¹⁷

Dessa förhållanden har givit upphov till en utbredd osäkerhet om verkningarna av röstbindningsavtal i amerikansk rätt. Avogheten mot avtal som inskränkte styrelsens befogenheter var ursprungligen nästan total, oavsett om avtalen hade några för bolaget eller dess aktieägare skadliga syften.¹⁸ Domstolarna har emellertid så småningom funnit sig böra godtaga sådana avtal i den mån de omfattar samtliga aktieägare och under förutsättning att avtalen icke har några skadliga effekter för bolaget.

¹⁶ Ballantine s. 422, Brand s. 56, Meck s. 1079, O'Neal 1 s. 233.

¹⁷ Meck s. 1083, jfr nedan vid not 68.

¹⁸ Ballantine s. 422, O'Neal 1 s. 260 f., jfr Brand s. 59.

Whenever all the shareholders are parties, modern courts seem disposed (and properly so) to uphold an agreement even though it affects the powers of the directors. Especially where the transferability of shares is restricted or other measures are taken to guard against harm to noncontracting persons, there is no really sound reason for not permitting the shareholders to establish whatever management pattern they want.¹⁹

Det torde knappast vara berättigat att — såsom skett i tidigare praxis i USA — tvinga bolagen att följa ett visst organisationsmönster. Särskilt gäller detta om bolaget icke har någon beröring med den investerande allmänheten.²⁰ Domstolarnas dåvarande inställning kan av allt att döma återföras på koncessionsteorin.²¹

Vidare är det naturligtvis orealistiskt att söka hindra styrelsemedlemmarna att rätta sig efter aktieägarna. Att styrelseledamöterna normalt följer önskningarna hos de aktieägare som i kraft av sin kontrollposition har utsett dem är ju fullt klart.²² Bolagets styrelse riskerar annars att förlora sina väljares förtroende och avsättas. Och när styrelseledamöter och aktieägare är identiska kan man inte rimligen hålla fast vid tanken att man har att göra med två skilda maktcentra.

The conception of the board of a close corporation as a body separate and apart from the shareholders, with an unfettered independence and discretion in the conduct of corporate affairs, is a fiction . . .²³

Kritiken har så småningom burit frukt och en mera nyanserad inställning, som tar hänsyn till realiteterna bakom organisationen, har börjat slå igenom.²⁴ Som exempel kan nämnas den nya North Carolina Business Corporation Act som trädde i kraft 1957. Här stadgas nämligen att avtal som aktieägare ingår icke skall hållas för ogiltiga av den anledningen att de reglerar bolagets förvaltning på ett sätt som inskränker styrelsens rörelsefrihet.²⁵

Ur svensk rätts synpunkt saknar den här behandlade ogiltighetsgrunden intresse, eftersom aktieägarnas möjlighet att i detalj reglera styrelsens förvaltning erkännes i lag.²⁶

Det främsta skälet till att upprätthålla en kompetensfördelning torde vara, att man vill hindra att aktieägare utan ekonomiskt ansvar dirigerar bolaget och sätter rena marionetter på styrelseplatserna.²⁷ I svensk rätt kan emellertid ansvar för handlande i bolagets förvaltning också drabba aktieägare, ABL 208-210 §§.

¹⁹ O'Neal I s. 266, jfr Hornstein I s. 201, Ballantine s. 423, Meck s. 1084.

²⁰ O'Neal I s. 231 f., 236 f., Hornstein I s. 200 f.

²¹ O'Neal I s. 235 f.

²² O'Neal I s. 264 f., jfr Meck s. 1083.

²³ O'Neal I s. 237.

²⁴ a. a. s. 237 ff.

²⁵ Hornstein I s. 204.

²⁶ Se ovan s. 165.

²⁷ Tunc s. 140.

b. Hembuds- och förköpsklausuler

Ibland kan det tydligen vara önskvärt att arrangera så att en person, som icke kan förvärva aktier på grund av hembuds- eller förköpsklausuler i avtal eller bolagsordning, tillförsäkras samma ställning som en aktieägare. Vad beträffar det ekonomiska utbytet möter inga hinder; den kvarstående aktieägaren kan ju överlåta vidare vad han uppbär från bolaget. Svårare är det att ordna så att inflytandet i bolaget övergår på den nye intresenten. En lösning är att pantsätta aktierna hos en presumtiv förvärfvare som säkerhet för ett lån till aktieägaren som motsvarar aktiepostens värde och därvid tillägga panthavaren rösträtten.

Så skedde i rättsfallet *UfR 1960 s. 304*:

S var styrelseledamot och dominerande aktieägare i aktiebolaget A. Hans broder T intog en motsvarande ställning i bolaget B. Bolagen, som verkade i filmbranschen, hade ett nära ekonomiskt samarbete. I samband med lån och borgen för S och AB A tillerkändes T och ett tredje aktiebolag, C, förköpsrätt till S' majoritetspost av aktier i A. Aktierna i A var dessutom underkastade förköpsklausul i bolagsordning.

TVå år senare såldes emellertid aktiemajoriteten i AB A till P och K. Det var en förutsättning för köpet, att den avtalade förköpsrätten ej gjordes gällande. T och AB C ville emellertid ej uppgiva sin förköpsrätt.

Då arrangerades i stället så, att P och K anställdes som direktörer i AB A och ett försträckningsavtal upprättades. P och K utgav till S och hans hustru N en penningssumma som lån mot pant i S och N tillhöriga aktier i AB A. Lånet skulle om möjligt avvecklas genom avdrag på den köpeskillning P och K utfäst sig att betala för ifrågavarande aktier. Enligt avtalet skulle panthavarna utöva rösträtten på de pantsatta aktierna. Sedan S avlidit, förpliktade sig dessutom änkan N att tillse att ingen annan fick rösträtt för bolagets aktier. Genom dessa transaktioner hade P och K de facto fått makten i företaget trots att de på grund av den kvarstående förköpsrätten för T och AB C var förhindrade att även formellt överta bolaget.

T och AB C instämde S' dödsbo samt P och K till ØL under åberopande av att förköpsrätten genom detta förfarande åsidosatts. ØL fann ej något hinder möta för för T och AB C att under rådande förhållanden utöva sin förköpsrätt. HøjR stadfäste ØL:s dom.

I detta fall arrangerades kontrollövergången genom en rösträttsöverlåtelse. Man kan emellertid lika gärna tänka sig att låta den som önskar sälja och den som önskar köpa träffa avtal om att den presumtive säljaren skall kvarstå som aktieägare, men utöva rösträtten för köparens räkning. Exempel på sådana fall återfinnes i tysk och schweizisk rättspraxis. Den allmänna uppfattningen synes vara att dylika avtal är ogiltiga.²⁸

²⁸ Glattfelder s. 267, Patry, Accords s. 100, Les consortiums s. 221, Zluhan s. 271 f., Robert Fischer s. 67.

X köpte andelar i ett GMBH av Y och Z. Överlåtelsen krävde enligt bolagsordningen styrelsens tillstånd.²⁹

Efter anmälan hos styrelsen erfor X, att styrelsen vägrade tillstånd till överlåtelsen. X instämde då Y och Z med yrkande att återfå köpeskillingen. Häremot anförde Y och Z, att mellan parterna hade träffats ett avtal av innebörd att, för det fall styrelsens tillstånd till överlåtelsen ej skulle erhållas, Y och Z visserligen gentemot bolaget skulle kvarstå som ägare av andelarna, men behandla X som den egentlige ägaren. X kunde därför icke nu häva avtalet och återkräva köpeskillingen.

RG fann att X var berättigad att återfå köpeskillingen, eftersom det av X och Y återropade avtalet var ogiltigt. Ur RG:s domskäl må anföras:

»Gegen die guten Sitten verstösst aber die *vertragliche Bindung* des Gesellschafters einer Ges.m.b.H., seine Rechte als Gesellschafter und insbesondere sein Stimmrecht unter Hintansetzung seines eigenen Willens nur nach dem Willen eines Dritten auszuüben, und zwar jedenfalls dann, wenn in dem Gesellschaftsvertrag die Übertragung der Geschäftsanteile von der Genehmigung eines Gesellschaftsorgans ... abhängig gemacht ... ist. Eine solche vertragliche Bindung eines Gesellschafters zu derartigen satzungswidrigen Missbrauche seiner Vertrauensrechte ... ist ... verwerflich. Das Berufungsgericht hat mit Recht angenommen, dass die nachträgliche Vereinbarung nach § 138 verb. mit § 139 B.G.B. nichtig sei.»

I detta fall var det meningen att rösträttsbindningen skulle inträda för den händelse styrelsen vägrade sitt tillstånd till överlåtelsen. Är det fråga om en hembudsklausul enligt ABL:s mönster finns det emellertid icke behov av något avtal och följaktligen behövs ej heller någon ogiltighetsregel. Den legala hembudsklausulen träder ju i funktion först sedan överlåtelsen skett. Och då finns det bara två alternativ. Antingen blir förvärvaren efter viss tid fullvärdig aktieägare eller inlöses aktieposten av någon annan. Ej heller vid avtalade förköpsklausuler finns det behov av någon liknande konstruktion. När aktieägaren anmält att han önskar sälja aktien föreligger bara två möjligheter, inlösen eller fullbordad försäljning. Endast vid renodlade tillståndsklausuler (sådana har ej kunnat beläggas i svensk praxis) kan det finnas utrymme för rösträttsbindning efter det att aktieägaren manifesterat sin försäljningsavsikt.

I sådana fall är det mera näraliggande att söka kringgå föryttringsbegränsningen genom att avstå från att sätta hembuds- eller förköpsmekanismen i funktion. Exempel härpå erbjuder ett schweiziskt rättsfall:

BGE 81 II s. 534, Bundesgericht 13.12.1955.

En aktieägare A företrädde på stämma med AB B dels aktier för vilka han själv var registrerad som ägare, dels såsom ombud aktier som en bank stod registrerad för. De egna aktierna hade A försålt till AB C men ännu icke transpor-

²⁹ Jfr Hueck, Gesellschaftsrecht s. 229.

terat på den nye ägaren. Bankens aktier hade tecknats vid en emission för AB C:s räkning. Enligt bolagsordningen krävdes styrelsens medgivande för aktieöverlåtelser.

En annan aktieägare, D, bestred att A var röstberättigad för de av honom företrädda aktierna. Om A var berättigad att rösta skulle stämman kunna välja en styrelse bestående av två personer medan i motsatt fall tre personer kunde väljas. I det förstnämnda fallet skulle själva styrelsevalet utfalla så, att D ej blev medlem av styrelsen, vilket han däremot skulle bli om A ej räknades som röstberättigad för aktierna ifråga. Vid stämman räknades A såsom röstberättigad. D klandrade besluten under förmenande att A ej var röstberättigad och yrkade att stäm-mobesluten skulle fastställas i enlighet härmed. Klandertalan ogillades i tre instanser.

Bundesgericht uttalade så vitt gällde de aktier vilka A företrädde såsom sina egna, att A fortfarande gentemot bolaget var att anse som ägare till aktierna. A hade emellertid enligt avtal med den tilltänkte köparen, AB C, avgivit sina röster i överensstämmelse med direktiv från detta bolag. (Detta hade bl.a. tagit sig uttryck däri, att han röstat på en i C-bolaget involverad person, C, såsom styrelseledamot.) Detta kunde icke godtagas, då det innebar ett uppenbart kringgående av bolagsordningens bestämmelser om att överlåtelse av aktien skulle godkännas av styrelsen:

»Die Vinkulierung soll verhindern, dass gegen den Willen des Verwaltungsrates Dritte auf die Gesellschaft Einfluss nehmen ... Fände das Vorgehen ... Rechtsschutz, so könnte jedermann sich durch den Kauf von Aktien mit Stimmverpflichtung der Verkäufer in der Generalversammlung entscheidenden Einfluss verschaffen ... und hierauf mit Erfolg um Genehmigung der Übertragung der Aktien nachsuchen.»

Vad bankens aktier beträffade hade dessa tecknats av banken som bulvan för AB C. Detta stred icke mot lag eller bolagsordning. Något försök att kringgå bestämmelsen om styrelsens prövning av aktieövergång förelåg icke, eftersom någon överlåtelse av dessa aktier ej varit aktuell.

A var sålunda icke berättigad att rösta för de egna aktierna, då röstbindningen utgjorde ett försök att kringgå bolagsordningens bestämmelser. Däremot var han berättigad företräda banken och rösta enligt bankens — från AB C inhämtade — direktiv. Under sådana förhållanden kom stämmans beslut att stå fast.

I detta fall aktualiserades rösträttsbindningen vid klander av bolagsstäm-mobeslut. Frågorna kring klander av bolagsstäm-mobeslut i sådana fall kommer att behandlas nedan.³⁰ Här koncentreras intresset till spörsmålet om rösträttsbindningens giltighet.

I det nyss refererade fallet är det fråga om ett uppenbart försök att kringgå en förvärvs begränsning. Tredje man önskar inträda som aktieägare och aktierna har försålts. De ekonomiska förhållandena utvisar sålunda att tredje man — icke den registrerade ägaren — är den egentlige aktieägaren. Rösträtten skall också utövas enligt direktiv från tredje man.

³⁰ Se kap. XV.

I ett sådant fall kan man naturligtvis hävda att rösträttsavtalet är ogiltigt eftersom en överträdelse av bolagsordningen är åsyftad. Emellertid kan man komma till motsvarande resultat på annat sätt: den registrerade ägaren är numera bulvan och har därför ingen rösträtt.

... den som inte har rätt att rösta för en aktie kan icke rättsligen förbinda sig att rösta på ett visst sätt, och medkontrahent i ond tro — som det här är fråga om — har icke heller skadeståndsrätt.³¹

Ser man problemet från svensk rätts synpunkt är det tydligt att frågan om röstbindningens giltighet saknar intresse, eftersom den förpliktade är bulvan och därför ej heller röstberättigad.

För svensk rätts del torde man sålunda kunna skydda sig mot kringgående av förvärvsbegränsningar genom att åberopa principen i 115 § ABL att endast verklig aktieägare har rösträtt. Därmed saknas anledning att uppställa någon särskild ogiltighetsregel för röstbindningsavtal i sådana fall.

c. Bestämmelser om kvalificerad majoritet

... dort, wo das Gesetz oder die Statuten für das Zustandekommen eines Generalversammlungsbeschlusses *eine qualifizierte Mehrheit* erfordern ... widerspricht es der Treuepflicht der Konsortialmehrheit gegenüber der Minderheit, diese durch eine Majorisierung im AK (Aktionärkonsortium) um den vom Gesetz oder den Statuten gewährten Minderheitenschutz zu bringen. --- Solche Majorisierungen der Konsortialminorität sind ... wegen Vertragswidrigkeit für diese unverbindlich ...³²

Problemet sammanhänger med de ovan berörda frågorna om majoritetsförfalskning och blir endast aktuellt vid konsortier av maktkoncentrationstyp, där aktieägare förbinder sig att rösta i enlighet med majoritetsbeslut av konsortiet.

Problemet belyses bäst genom ett konstruerat exempel:

Kvalificerad majoritet fordras för beslut i viss fråga. Vid omröstning på stämman uppnås exakt denna majoritet. Avgivna röster grundas dels på röster i enlighet med ett konsortiebeslut, dels på utomstående aktieägares röster. Om en minoritet inom konsortiet har ställt sig avvisande till beslutet men blivit överröstad, har man ju i verkligheten icke uppfyllt de krav på kvalificerad majoritet som uppställts.

Kan man på grund av risken för fiktiva majoriteter hävda, att sådana rösträttsbindningar saknar giltighet då lagen uppställer krav på kvalificerad majoritet, medan de är tillåtna vid beslut som endast fordrar enkel majoritet? Enligt min mening kan man det. Syftet med konsortier av detta

³¹ Nial, Studier s. 17.

³² Glattfelder s. 291 f.

slag är ju koncentration av kontroll. Med detta syfte har de anslutna aktieägarna förklarat sig solidariska. Konsortiet skall vidmakthålla en aktiemajoritet som kan utse styrelse, besluta om vinstutdelning och överhuvud leda bolagets normala verksamhet. Sker detta genom majoritetsförfälskning finns det — som jag tidigare framhållit — ingen anledning att inskrida däremot.

Men vid sådana genomgripande beslut som ligger utanför den ordinära kontrollens räckvidd och där minoriteten särskilt skyddas genom ett krav på kvalificerad majoritet, skall man icke kunna beröva aktieägarna lagens minoritetsskydd. Rösträttsbindningen gäller sålunda icke i dessa frågor. Detta medför att en konsortieansluten aktieägare, som inom konsortiet motsatt sig beslutet, utan risk för påföljd kan rösta på annat sätt än konsortiets majoritet beslutat. Detta resultat kan man också komma fram till genom att »tolka» avtalet så, att det endast kommer att omfatta frågor rörande den löpande förvaltningen.³³

Det bör påpekas att det icke räcker med kvalificerad majoritet inom konsortiet för att tillfredsställa lagens krav på kvalificerad majoritet. Efter som de anslutna aktieägarnas rösträtt utövas enhetligt, kommer konsortierösterna på stämman att omfatta en större andel av aktieägarnas röster än som blivit fallet om varje aktieägare röstat för sig på stämman. Det händer att denna effekt förbises.³⁴

Vill man att rösträttsbindningar i konsortialavtal också skall omfatta frågor där lagen fordrar kvalificerad majoritet måste man — såvitt jag förstår — föreskriva att konsortiets beslut i sådana fall skall vara enhälligt.

Avslutningsvis måste alltså konstateras, att en rösträttsbindning ej kan göras gällande mot en aktieägare som motsätter sig ett beslut som kräver kvalificerad majoritet. Konsortialavtal i koncentrationssyfte omfattar blott vad som faller inom den normala kontrollen. Aktieägare kan icke genom avtal frånsäga sig det skydd som reglerna om kvalificerad majoritet bereder honom.

d. Jäv

Sommerfeld uttalar, att röstbindningsavtal som medför att bestämmelser i lag och bolagsordning kringgås strider mot goda seder och måste betraktas som ogiltiga; i detta sammanhang påpekas särskilt jävssituationen:

Insbesondere ist hier der Fall zu erwähnen, dass ein Aktionär, der ... das Stimmrecht nicht ausüben darf, durch Vertrag andere Aktionäre verpflichtet, für ihn seine Stimmen in dem von ihm gewünschten Sinne abzugeben, indem er

³³ Nial, Studier s. 31.

³⁴ Rasch s. 66, Protokoll s. 719.

ihnen die Aktien mit der Verpflichtung überträgt, in einem bestimmten Sinne zu Stimmen.³⁵

Sommerfeld åsyftar alltså tillfällen då den jävige aktieägaren *överför* sina aktier för att en annan skall kunna genomdriva beslutet med hans röster.³⁶

Dylika överföringar angripes enligt svensk rätt genom reglerna om legitimation och äganderättsförsäkran. Den som aktierna överförts på har enligt dessa regler ej rösträtt. Någon fråga om giltigheten av en eventuell rösträttsbindning behöver icke uppkomma.³⁷

Men när en aktieägare förpliktar sig att rösta för sina egna aktier i enlighet med en jävig aktieägares direktiv blir spörsmålet aktuellt. Såvitt jag kan finna är den vedertagna uppfattningen att dylika röstbindningsavtal är ogiltiga.³⁸ Den jävige aktieägaren får ju i annat fall möjlighet att inverka på stämmans beslut.

Något avtal av denna typ kan jag icke belägga. Förmodligen hålles dylika avtal strängt hemliga. De torde ej heller åberopas vid tvist. Den här behandlade frågan har därför knappast någon större praktisk betydelse.

e. Röstkvotsbegränsningar

Genom röstning i ett konsortialavtal av koncentrationstyp kan ännu ett slags regler sättas ur spel, nämligen den typ av begränsning som innebär att varje aktieägare icke får utöva rösträtt för mer än en viss del av de på stämman företrädde aktierna. Sådan begränsning gäller i regel icke för röstningen inom konsortiet,³⁹ men är ofta föreskriven när det gäller röstningen på bolagsstämma. Det kan därför inträffa att aktieägare, som på konsortiemöte fått rösta för fulla antalet aktier, genom konsortierösterna får större inflytande på bolagsstämman än röstkvotsbegränsningen berättigar dem till:

... la décision au sein du consortium et les adhérents de celui-ci l'aideront à voter avec des *voix qui sans le pacte syndicataire eussent été stérilisées*.⁴⁰

I Belgien, där en regel ungefär motsvarande tjugoprocentsregeln är tvingande rätt, brukar man anföra risken för kringgående av röstkvotsbegränsningar som argument för röstbindningsavtalens ogiltighet.⁴¹ Denna inställning har även kommit till uttryck i rättspraxis:

³⁵ s. 69.

³⁶ Jfr Glattfelder s. 264, Patry, Rapport s. 221.

³⁷ Jfr Nial, Studier s. 17, se ovan s. 314 vid not 31.

³⁸ Exv. Robert Fischer s. 66.

³⁹ Jfr Nial, Studier s. 42, jfr ovan s. 285.

⁴⁰ Coppens s. 256.

⁴¹ Glattfelder s. 203.

Några aktieägare hade med W ingått konsortialavtal för att tillvarata sina gemensamma intressen i ett bolag, där W gjorde anspråk på hälften av aktiekapitalet såsom arv efter sina föräldrar.

I avtalet förpliktade sig parterna att i styrelsen — där konsortiet representerades av fyra personer — ej vidtaga andra åtgärder än sådana som samtliga parter var överens om. Rösträtten på stämma skulle utövas enligt tidigare träffat majoritetsbeslut inom konsortiet. Vidare avtalades att aktierna blott fick försäljas till konsortiemedlemmar och att icke konsortiebundna aktier, som förvärvades av part skulle fördelas mellan parterna i förhållande till deras aktieinnehav.

W avstod emellertid därefter från alla sina krav på aktierna i bolaget till förmån för en syster. Konsortiet förlorade därmed sin maktposition och två av konsortiets representanter fick lämna styrelsen. Övriga parter i konsortiet instämde nu W med krav på bidrag till konsortiets utgifter samt skadestånd. W yrkade, att avtalet skulle förklaras ogiltigt. Bägge instanser ogiltigförklarade avtalet och ogillade kändesidans talan.

Cour d'appel underströk att avtalet hindrade fritt beslutsfattande och fri röstning på bolagsstämman. Avtalet gjorde det möjligt för en minoritet att genomdriva sin vilja mot den verkliga aktieägarmajoriteten. Det ansågs sakna betydelse, att samtliga beslut i konsortiet dittills varit enhälliga.

Dessutom hade lagens tvingande regler om röstkvotsbegränsning överträtts:

»... le pacte syndicataire ... impose la volonté de la majorité de l'assemblée du consortium à la minorité; qu'ainsi, par le vote obligé de cette minorité à l'assemblée générale des actionnaires, il permet d'éviter les dispositions impératives de l'article 74 de la loi sur les sociétés qui édictent des limitations d'influence ...»

Glattfelder antar, att avtal som innebär kringgående av bolagsordningsbestämmelser av typ tjugoprocentsregeln är ogiltiga också i schweizisk rätt. Som exempel anför han avtal mellan säljare och köpare av aktier.⁴² Han torde då närmast avse överföring av aktier för att motverka en röstkvotsbegränsning. Dylika överföringar, som för övrigt kan beläggas i svensk rättspraxis,⁴³ bör man i svensk rätt angripa med stöd av bulvanreglerna.

Det kan icke med säkerhet fastställas om Glattfelder också menar att ett konsortialavtal är ogiltigt, om de stora aktieägarna på grund av avtalet får större inflytande än röstkvotsbegränsningen ger dem. Det kan tänkas att Glattfelder icke avsett att uttala sig om just denna form av röstbindningsavtal. En ogiltigförklaring av koncentrationsavtal på denna grund stämmer nämligen illa med Glattfelders framställning i övrigt.

I svenska aktiebolag gäller tjugoprocentsregeln om ej annat framgår av bolagsordningen. Nial menar, att denna regel in dubio icke skall tillämpas inom konsortiet, eftersom meningen med detta avtal just kan vara att bereda ökat inflytande åt vissa aktieägare.⁴⁴ Detta innebär också att Nial

⁴² a. a. s. 267.

⁴³ Jfr ovan s. 218 f.

⁴⁴ Studier s. 42.

ej finner anledning att ingripa mot avtal som medför att tjugoprocentsregeln åsidosättes.

Starka skäl talar för en sådan uppfattning. Tjugoprocentsregeln är visserligen ett led i minoritetsskyddet, men icke väsentligare än att den kan sättas ur spel genom en bolagsordningsklausul. Bestämmelsen gäller alla omröstningar inom den normala kontrollsfären. Förändringen i kontrollmönstret torde därför vara lätt att upptäcka för en aktieägare som ansluter sig till ett koncentrationsavtal.⁴⁵

Även röstkvotsbegränsningar i bolagsordning bör bedömas på samma sätt. Man kan kanske tycka att en bestämmelse som utformats just för det enskilda bolagets behov borde ha större genomslagskraft än en dispositiv lagregel. Enligt min mening kan man emellertid icke gärna göra någon skillnad mellan dessa båda fall. Valet mellan de båda metoderna tycks nämligen ske ganska slumpartat. Det förekommer exempelvis att tjugoprocentsregeln inskrives i bolagsordning, fastän den gäller enligt lag.

4. Ogiltighet vid rösträttsbindning i speciella frågor

A. FRÅGA OM ANSVARFRIHET

Vanligen brukar man i fransk praxis godtaga en till tiden begränsad rösträttsbindning som avser en bestämd fråga. Aktieägaren måste dessutom känna till de fakta som är nödvändiga för ett ställningstagande.

Rösträttsbindningar som avser fråga om ansvarsfrihet anses emellertid som ogiltiga även om dessa krav är uppfyllda. En förhandsbindning i ansvarsfrihetsfrågan påstås nämligen innebära alltför stora risker såväl för de bundna aktieägarna som för dem som står utanför avtalet:

*Il est apparu nécessaire en jurisprudence d'exiger que le vote du quitus ne soit acquis qu'après discussion effective à l'assemblée générale. Seuls les échanges de vues et les critiques portées au cours de l'assemblée générale sur la gestion des fonctionnaires sociaux sont de nature à sauvegarder la liberté du vote.*⁴⁶

Inställningen i praxis brukar bl. a. exemplifieras med följande rättsfall:

S 1930 II s. 21, Tribunal commercial de la Seine 8.3.1928.

Till en bank överförde en aktieägare och styrelseledamot 8 000 aktier i ett bolag. Banken åtog sig att på instundande stämma verka för ansvarsfrihet med de röster som nämnda aktier samt övriga av banken företrädde aktier medförde.

Sedan tvist uppkommit angående de sålunda överförda aktierna, uttalade domstolen, att ifrågakavande avtal var att anse som ogiltigt »... comme contraire à

⁴⁵ Jfr ovan s. 314 f.

⁴⁶ Freyria s. 426 f., jfr Noirel s. 160, Hamel-Lagarde s. 657.

la liberté et à la personnalité du vote; que le considérer comme valable serait détruire le jeu normal de discussion dont l'assemblée a précisément pour mission de révéler le sens dominant».

I en dylik situation finns det för svensk rätts del knappast behov av någon speciell ogiltighetsregel som avser förhandsbinding i fråga om ansvarsfrihet. Enligt ABL är banken nämligen i varje fall ej berättigad att utöva rösträtt för de 8 000 aktierna, eftersom den uppträder som bulvan för annan aktieägare. Dessutom kan man hävda att röstbindningsavtalet är ogiltigt då dess syfte är att kringgå en jävsregel.

En jävig persons försök att påverka ansvarsfrihetsbeslutet kan alltså stoppas. Överföringar av aktier kan angripas med stöd av 114–115 §§ ABL. Bulvanens eventuella röstningsåtagande saknar därmed intresse. Om en aktieägare genom avtal med bolagsfunktionär förpliktar sig att rösta för ansvarsfrihet kan avtalet förklaras ogiltigt eftersom det är fråga om ett försök att kringgå jävsregler.

Det kan emellertid förekomma bindningar som riktar sig mot vid beslutstillfället utomstående personer.

Ansvarsfrihetsbindningar är ju ingalunda ovanliga vid försäljning av majoritetspost eller alla aktier i ett bolag.⁴⁷ Köparen förbinder sig då att på den första ordinarie stämman efter övertagandet rösta för ansvarsfrihet åt säljarsidans styrelse och VD. Genom en sådan klausul vill säljarna säkra sig mot att någon deras åtgärd blir föremål för skadeståndsanspråk efter överlåtelsen. Häremot finns väl intet att invända. Dylika utfästelser torde icke avges förrän efter en noggrann genomgång av förvaltningen i det bolag som skall köpas. En sådan granskning torde vara minst lika ingående som den revision som föregår ansvarsfrihetsbeslut på ordinarie stämma.

Dessutom bör det nämnas att ansvarsfrihetsbeslutet numera har ganska liten reell betydelse. Det finns undantagsbestämmelser som öppnar möjlighet att göra ansvaret gällande trots ansvarsfrihetsbeslutet. Huvudregeln har sett sina bästa dagar — om man ens kan tala om någon huvudregel.⁴⁸

I fransk rätt har sålunda 1937 införts en regel som innebär att bolagsstämman icke har möjlighet att hindra att styrelseledamöterna göres ekonomiskt ansvariga för sin förvaltning.⁴⁹ Mot denna bakgrund förefaller det vara en ganska missriktad ambition att värna om ansvarsfrihetsbeslutet. Det kan med fog ifrågasättas om de principer som fastslogs i avgöranden före lagändringen och som återgivits också av senare författare, verkligen fortfarande är gällande i nutida fransk aktiebolagsrätt.

⁴⁷ Jfr ovan s. 145.

⁴⁸ Jfr Taxell, *Ansvar* s. 226 f.

⁴⁹ Ripert s. 619, jfr Taxell, *Ansvar* s. 227 m. hänv.

Slutsatsen blir alltså, att det i allmänhet icke föreligger något behov av att ingripa med en särskild ogiltighetsregel mot rösträttsbindningar i ansvarsfrihetsfrågan. När det finns anledning att förhindra dylika bindningar står andra rättsregler till buds.

B. FRÅGA OM BOLAGET SKALL KOMMA TILL STÅND

Nial ser med skepsis på rösträttsbindningar i samband med bolagsbildning. Man bör icke på förhand kunna binda sig för att rösta på visst sätt när det gäller frågan huruvida bolaget skall komma till stånd:

Rätten för aktietecknarna att fritt pröva huruvida bolaget skall komma till stånd eller ej är nämligen en av grundpelarna i det system lagen utbildat till skydd mot osunda aktiebolagsbildningar, och det förefaller ur den synpunkten alltför betänkligt att tillåta aktietecknarna på förhand binda sig genom röstavtal med skadeståndssanktioner.⁵⁰

Sådana bindningar torde av flera skäl vara ganska opraktiska. Konstituerande stämman anses troligen — eftersom bolagsbildningen alltid försiggår inom en begränsad krets — som en ren formalitet. Vidare medför det ofta praktiserade portföljbolagssystemet, att ett företag kan sätta igång utan att någon konstituerande stämma ägt rum.⁵¹

I och med konstaterandet att den konstituerande stämmans roll i praktiken är blygsammare än den som lagstiftaren tänkt sig, faller såvitt jag förstår de argument som Nial anför. Något effektivt skydd mot »osunda bolagsbildningar» torde man för övrigt knappast kunna åstadkomma med hjälp av reglerna om bolagsbildning.⁵²

Man kan föreställa sig den situationen, att en aktietecknare, som avgivit ett löfte att ett bolag skall komma till stånd, icke håller vad han lovat. Om bolagsbildningen härigenom förfaller kan stämmobeslutet icke klandras på grund av avtalsbrottet. Kräves aktietecknaren på skadestånd torde han i regel kunna skydda sig med att avtalet var ogiltigt på grund av någon allmän civilrättslig grundsats, exempelvis att han svikligen förletts att ingå avtalet eller därvid utgått från falska förutsättningar.

Den ringa praktiska betydelsen av ifrågavarande rösträttsbindningar (jänte tillräckliga möjligheter att hävda ogiltighet på andra grunder i den mån giltighetsfrågan skulle aktualiseras) gör det onödigt att uppställa en särskild ogiltighetsregel för detta fall.

⁵⁰ Studier s. 15.

⁵¹ Jfr Herslow-Roos s. 346 f.

⁵² Jfr a. a. s. 352 f.

Röstbindningsavtalens verkan mot ny ägare till aktien

1. Inledning

I detta kapitel granskas verkningarna av att aktie övergår från en part i ett röstbindningsavtal till ett annat rättssubjekt. Huvudregeln antas vara att en överlåtelse av en aktie med bunden rösträtt medför att bundenheten upphör, om den nye ägaren ej ansluter sig till avtalet. Detta innebär att man på olika sätt måste gardera sig mot överlåtelser som för med sig att avtalet blir verkningslöst.

Särskilda överväganden aktualiseras vid avtalsparts död. Parterna brukar ofta se till att reglera denna situation i avtalet. Frågan är bara vilken verkan dylika avtalsklausuler har mot den avlidnes rättsinnehavare. Man kan t. ex. diskutera huruvida dylika bestämmelser fordrar testamentarisk form för att kunna bli gällande.

Avslutningsvis beröres verkningarna av utmätning och konkurs på avtalsbundna aktier.

2. Överlåtelse av aktier

A. HUVUDREGELNS INNEBÖRD

Vad beträffar överlåtelse av aktie med bunden rösträtt synes, som antytts, enighet råda därom, att ny förvärvare icke blir bunden av avtalet även om han känner till dess existens.¹ För att en ny ägare skall bli bunden av avtalsbestämmelserna måste han ansluta sig till avtalet.

I denna fråga lämnar svensk rätt numera inget utrymme för tvekan. För rösträttens del gäller sålunda endast de inskränkningar som tillåtes framgå av lag och bolagsordning, jfr ABL 119 §.²

Denna ståndpunkt följer av det ovan refererade rättsfallet NJA 1915 s. 590. En förbindelse att låta en säljare av aktier utöva rösträtt intill

¹ Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 80, Nial, Studier s. 11, Augdahl, Aksjeselskapet s. 315 f., Glattfelder s. 300.

² Jfr även Sindballe s. 207, Gomard, Aktieselskabsret s. 148 f.

dess aktierna fullt betalts kunde här ej åberopas gentemot personer som av köparen förvärvat aktien. Bakom utgången i målet ligger, som ovan framhållits, regeln att rösträtten icke får skiljas från aktien. Resultatet torde emellertid ha blivit detsamma om köparen förpliktat sig att utöva rösträtten enligt säljarens direktiv.³

Med hänsyn till behovet av att skydda tredje man mot rättsförluster är det rimligt att de inskränkningar som en tidigare ägare till aktien underkastat sig icke följer med vid en överlåtelse av aktien, jfr ABL 9 § 2 mom. En motsatt regel kunde tänkas försvåra omsättningen av aktier. Det kan kanske tyckas förvånande att t. o. m. en ondtröende aktieägare undgår att bli bunden. En sådan regel är emellertid väl motiverad. Om ondtröende förvärvare automatiskt skulle vara underkastade avtalet kunde den legala regleringen ju enkelt sättas ur spel genom att aktierna försågs med påskrift om ifrågavarande avtal.⁴

Rättsordningens ståndpunkt medför sålunda att en person som är bunden av ett röstbindningsavtal enbart genom att föryttra aktierna kan sabotera överenskommelsen.

En motsatt lösning för dansk rätts del kan tyckas följa av utgången i ett opublicerat rättsfall, avdömt genom

ØL:s dom 30.9.1957.

Efter första världskriget ifrågasattes överföring av den försäkringsverksamhet som i Danmark och Sverige bedrivits av ett österrikiskt bolag, IU, till ett av hittillsvarande generalentent C ägt företag. Efter förhandlingar mellan IU och C, dennes broder T samt fyra andra intressenter kom man år 1920 överens om att en sådan överföring skulle äga rum (avtal I). Det av C ägda företaget, hädanefter kallat N, skulle byta firma och ändra bolagsordning. IU skulle teckna 900 aktier i N, vars aktiekapital efter nyemission skulle uppgå till sammanlagt 2 milj. kr, fördelat på 2000 aktier. Vidare träffades följande överenskommelse angående styrelsens sammansättning:

»Storaktionärerne har krav på repræsentation i bestyrelsen og forretningsudvalget i forhold til deres aktiebesiddelse henholdsvis de aktionærstemmer, der står til deres disposition, og er berettigede til at foreslå de personer, der måtte passe dem, for de poster, der tilkommer dem i henhold til denne grundsætning. Til (IU:s) repræsentanter i bestyrelsen hører til stadighed dette selskabs administrerende direktør og anden-direktør.»

Parterna förpliktade sig att vid röstning på bolagsstämma verka för bestämmelsens efterlevnad. Strax härefter avtalades mellan IU å ena sidan och styrelseledamöterna C och T å andra sidan att dessa städse skulle tillvarata IU:s intressen, särskilt på styrelsesammanträden och bolagsstämmor (avtal II). Vidare erhöll C och T lån på sina aktier i N intill anskaffningsvärdet. Till dessa aktier utlovades IU förköpsrätt.

³ Jfr Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 80; se ovan s. 253.

⁴ Jfr Augdahl, Aksjeselskapet s. 316, O'Neal 1 s. 298.

Intill andra världskriget löpte samarbetet friktionsfritt. Under kriget annullerades avtal II. Efter ett avbrott i förbindelserna mellan IU och N uttalade N:s styrelse vid sammanträde år 1946, att avtal I fortfarande gällde. Ett nytt avtal träffades 1951 mellan IU å ena sidan (grupp A) och C, dennes son O samt T (grupp B) å andra sidan, varvid ömsesidig förköpsrätt grupperna emellan slogs fast. Överenskommelsen gällde för 10 år framåt (avtal III).

Kort härefter avled C, varvid aktierna övergick till hans hustru. Sedan O inträtt i N:s styrelse utbröt oenighet mellan honom och IU. Detta resulterade i att envar av de tvistande nu sökte förvärva aktiemajoriteten i N. O uppnådde så småningom genom förvärv av aktier från modern och från T ett innehav av 849 aktier mot IU:s 900. Därjämte hade ett annat försäkringsbolag, S, som bestått medel för O:s aktieinköp, även för egen del förvärvat aktier i N.

På extra stämma i N krävde nu IU att styrelsen i kraft av avtalet från 1920 skulle sammansättas så, att 5 av nio ledamöter tillsattes av IU. O var enligt IU genom nämnda avtal förhindrad att rösta emot en sådan styrelsesammansättning. Ordföranden på bolagsstämman, där 1048 röster avgavs mot och 941 för IU:s förslag, vägrade att taga ställning till O:s röstning och hänvisade frågan till domstolarnas avgörande.

IU yrkade då vid ØL

att O skulle förpliktas att icke rösta emot förslag om styrelsens sammansättning i överensstämmelse med avtalet från 1920

samt att bolaget N skulle betrakta O:s röstning i strid mot nämnda avtal som ogiltig.

Som stöd härför anfördes att avtalet var giltigt emedan det icke var tal om någon generell rösträttsöverföring men blott en bindning på ett begränsat område, nämligen beträffande styrelseplatsernas fördelning. Det var en helt legitim ordning som man eftersträvade, nämligen en proportionell mandatfördelning. Rösträttsavtalet var ett led i en ömsesidig ekonomisk överenskommelse, som tjänade alla parter intressen. IU hade icke tidigare åberopat nämnda avtalsbestämmelse. Styrelserepresentationen hade i praktiken varit mera blygsam för IU:s del. Detta berodde på att IU och övriga intressenter i N hittills varit eniga i frågor om styrelsens sammansättning. Den nu uppkomna konflikten hade emellertid aktualiserat bestämmelsen. Avtal I ägde fortfarande giltighet, trots att aktierna bytt ägare. O hade nämligen med vetskap om avtalets existens uppköpt aktier som tillhörde bundna avtalsparter för att framkalla en situation, där överenskommelsen icke kunde göras gällande.

O bestred och anförde till stöd för ogillande av käromålet, att bestämmelsen om styrelserepresentation icke var införd i bolagsordningen. Vidare hade klausulen om styrelserepresentation aldrig efterlevts. Avtalet var i alla fall icke bindande för O då det blott förpliktade parterna personligen. Genom försäljning upphör bindningen oavsett säljarens onda tro.

Utöver vad O anförde hade bolaget intet att andraga mot det andra yrkandet.

Domstolen konstaterade, att det icke var någon betingelse för giltigheten mellan kontrahenterna inbördes att den tvistiga klausulen ingick i bolagsordningen. Ej heller bestämmelsens innehåll och syfte gav anledning att fränkänna den giltighet. Bestämmelsen om styrelserepresentation hade icke på grund av passivitet från kärandesidan upphört att gälla.

Vidare uttalade domstolen, att rösträttsbindningar som regel upphör vid försäljning av aktier även om köparen känner till dem. C och T hade emellertid

i avtal II underkastat sig IU:s förköpsrätt. Genom detta avtal hade IU sökt uppnå att IU:s rättigheter enligt avtal I icke skulle bortfalla vid försäljning av aktierna ifråga till tredje man. Avtal II hade dock upphört att gälla och ersatts av avtal III. Förköpsklausulen i detta avtal uteslöt emellertid icke överlåtelse inom B-gruppen. O:s förvärv var således icke avtalsstridiga. Men köpen hade skett sedan konflikt utbrutit och med finansiellt stöd av en tredje man som var inblandad i konflikten. Vidare kände O till överenskommelsen om styrelsrepresentation. Han torde genom sina förvärv just ha eftersträvat att åsidosätta denna bindning.

»Under de således foreliggende omstændigheder finder retten det derfor ikke foreneligt med de forpligtelser, som påhvilede (C), (T) och (O) over for (IU) efter (avtal I) og efter (avtal III), at disse aktieoverdragelser skulle kunne medføre bortfald af det aktierne påhvilende bånd efter (avtal I).

Efter det således anførte finder retten, at der ... må påhvile (O) en begrænsning i udøvelsen af stemmeretten af de 373 stk. aktier, som han har erhvervet fra (C:s änka) och (T). Denne begrænsning findes imidlertid af sagsøgerne kun at kunne gøres gældende således, at (O) kendes uberettiget til at stemme imod forslag om, at sagsøgerne repræsenteres i bestyrelsen i overensstemmelse med (avtal I).

- - - Sagsøgernes påstand ... over for forsikringsaktieselskabet (N) vil endelig efter denne sagsøgtes standpunkt under sagen være at tage til følge ...»

ØL har sålunda här tillagt en rösträttsbindning verkan gentemot en ny förvärvare av aktierna som kände till bindningen. Detta är emellertid icke uttryck för en regel att ondtröende förvärvare blir bunden av avtalade inskränkningar som åvilar en aktie. Tvärtom uttalar domstolen att god eller ond tro saknar betydelse — ny förvärvare blir icke bunden. De säregna omständigheterna i fallet föranledde emellertid domstolen att göra ett undantag från huvudregeln: O hade ju genom aktieköpen uppenbarligen eftersträvat att sabotera avtalet. Det vore knappast rimligt om O skulle kunna dra fördel av en sådan kringgångsmanöver.

Avgörandets kasuella prägel torde ha föranlett att domen icke blivit refererad i UfR.⁵

B. SKYDD MOT HUVUDREGELNS VERKNINGAR

Man måste alltså räkna med risken att ett röstbindningsavtal sättes ur spel genom en överlåtelse inter vivos. Motsvarande bör gälla förvärv genom bodelning av annan anledning än makes död. Denna risk söker man förebygga genom föryttringsbegränsningar i avtalen. Olika metoder användes. I ett avtal stadgas exempelvis:

Därest konsortialaktie genom gåva eller familjerättsligt fång övergår till annan, skall förvärvaren vara bunden av detta konsortialavtal för sådan aktie.⁶

⁵ Jfr Lando, särskilt s. 6.

⁶ E 2-4.

En dylik avtalsklausul torde sakna verkan såvitt gäller gåvor och förvärv genom bodelning i annat fall än efter makes död.

I flera fall förekommer föreskrift om att aktieägare icke får överlåta aktier utan att tillse att förvärvaren biträder avtalet.⁷ En sådan bestämmelse ger ej heller något fullständigt skydd. Kommer aktien i tredje mans ägo utan att denne anslutit sig till avtalet, kan man blott vända sig mot överlåtaren med krav på skadestånd eller avtalat vite.

Avtalade förvärvsbegränsningar är fullt tillåtliga.⁸ Något typtvång som för bolagsordningsklausuler existerar inte, 9 § 2 mom. och 70 § ABL.

En aktieägare som överträder en sådan förvärvsbegränsning kan visserligen drabbas av sanktioner med anledning av avtalsbrottet. Men aktien kommer man icke åt, även om förvärvaren råkade känna till avtalsbestämmelsen. Styrelsen kan tvingas att i aktieboken införa den som avtalsstridigt förvärvat aktien.⁹

Det är nämligen bara hembudsklausul enligt 70 § ABL som kan slå igenom mot tredje man — detta oberoende av om begränsningen tecknats på aktien eller ej, jfr 9 § 2 mom. ABL. Har VD och styrelse försummat att göra dylik påteckning kan straff och skadestånd följa.¹⁰ Påteckning angående avtalad förvärvsbegränsning — som lär förekomma i dansk praxis — torde sakna rättslig betydelse.

Man kan emellertid icke förlita sig på att hembudsklausuler i bolagsordningen ger tillräckligt skydd. Sådana bestämmelser hindrar nämligen inte aktieägare utanför avtalet från att förvärva konsortieanslutna aktier. I öppna bolag är det för övrigt uteslutet att använda sig av sådana klausuler. Det kan också vara olägligt att förvärvaren och icke överlåtaren är den hembudsskyldige enligt denna typ av förbehåll. En annan olägenhet är att aktien icke anses ha övergått till ny aktieägare så länge den gamle aktieägarens dödsbo är oskiftat.¹¹

Man kan alltså inte känna sig helt säker ens om man garderat sig med både förköpsklausul i avtal och hembudsklausul i bolagsordning. Det finns ändå kvar en risk — om än en obetydlig sådan — att röstningsavtalet bringas att upphöra genom överlåtelse av aktier till ny ägare. Om full säkerhet skall kunna uppnås måste man helt enkelt förhindra avtalsanslutna aktieägare att disponera över aktierna. Detta sker, som i första delen påpekats, genom att aktierna deponeras hos en neutral tredje man.¹²

Mot övergång av aktie till make genom bodelning i annat fall än efter makes död kan man dock knappast trygga sig på detta sätt. En lämpligt

⁷ Jfr O'Neal 1 s. 298.

⁸ Jfr Wallin s. 35, Nial, Studier s. 21 f., Skarstedt s. 171.

⁹ Patry, Accords s. 91 f.

¹⁰ SWN s. 87.

¹¹ NJA 1954 s. 445, SWN s. 165, Wallin s. 35.

¹² Se ovan s. 93, 131.

utformad avtalsbestämmelse som medför att aktierna endast i sista hand skall kunna tas i anspråk för att tillgodose andra makens anspråk gör måhända viss nytta. Det lämpligaste torde emellertid vara att i avtalet föreskriva, att part i bodelningssituationer är skyldig hembjuda aktierna till inlösen om medparterna så begär.

3. Situationen vid avtalsparts död

Kan en avliden avtalsparts rättsinnehavare bli bunden av ett röstbindningsavtal som den avlidne ingått? I denna fråga råder delade meningar i nordisk doktrin. Nial menar sålunda att röstbindningsavtalet blir gällande mot kontrahents universalsuccessorer, medan andra författare synes mena att sådan bundenhet icke föreligger.¹³ Enligt min mening måste frågan preciseras något innan den kan besvaras. Avtalsreglering och avtalstyp kan nämligen medföra olika lösningar.

A. INTET ÄR AVTALAT OM SUCCESSORERNAS STÄLLNING

Problemet är i sådana fall ganska enkelt att lösa. Enligt svensk rätt grundar de flesta röstbindningsavtal enkla bolag. Och om ej annat stadgas i bolagsavtalet skall dylika bolag genast likvideras vid bolagsmans död på grund av bestämmelserna i 52 och 28 §§ BL. Någon bundenhet blir därför icke aktuell för den som genom giftorätt, arv eller testamente förvärvar aktierna.

Även om avtalet — det enkla bolaget — genom särskild bestämmelse eller konkludens består efter avtalsparts död mellan de övriga parterna, så blir de som erhåller aktierna efter den avlidna parten icke *automatiskt* bundna av avtalet. Däremot kan ju innehavarna efter dödsfallet godtagas som parter av övriga bolagsmän och avtalet fortsätta att löpa.

Verkningarna i detta avseende av rösträttsförbehåll, som ingår i andra avtalskomplex torde vara att bedöma enligt de regler som gäller för avtalstypen i fråga.

B. SUCCESSORERNAS STÄLLNING REGLERAD I AVTALET

a. Bolagsrättsliga aspekter

En reglering av successorernas ställning förekommer väl i praktiken huvudsakligen i sådana fristående röstbindningsavtal, som konstituerar enkla bolag (konsortialavtal). Olika arrangemang kan tänkas, såsom

¹³ Nial, Studier s. 11, Augdahl, Aksjeselskapet s. 315, Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 80.

1. Avlider part äger medparterna inlösa dennes andel.

2. Avlider part inträder hans rättsinnehavare automatiskt som parter i avtalet.

3. Avlider part äger rättsinnehavarna välja mellan att inträda i bolaget och att hembjuda aktierna till inlösen.

Först kan fastslås, att intet hindrar en klausul att den avlidnes rättsinnehavare skall ha *möjlighet* att inträda i bolaget.¹⁴ Men om ingen överenskommelse träffats om att rättsinnehavarna skall kunna ansluta sig till avtalet, har dessa icke heller något anspråk på att få inträda.

Lagen och motiven ger emellertid intet klart besked om möjligheten att föreskriva att rättsinnehavarna *skall* inträda i bolaget. Lamm har i denna fråga uttalat, att

... en dylik skyldighet torde väl kunna aftalas med den verkan, att afliden bolagsmans rättsinnehavare ansvara för dess uppfyllande som för andra arflåtarens förbindelser.¹⁵

Häremot har Hasselrot anfört, att det skulle strida mot lagens grundläggande principer att tillåta en arvlåtare att tvinga en arvinge att inträda i ett av arvlåtaren slutet bolagsavtal;¹⁶ han återoppar därvid motiven till 28 § BL, där det framhålles

... att enkelt bolag i allmänhet är grundadt på det förtroende bolagsmän hysa till hvarandra och bolagsförhållandet således förutsätter samverkan just mellan de personer, som ingått aftalet ...¹⁷

Nial ansluter sig till Hasselrots uppfattning, främst med motiveringen att en sådan förpliktelse för rättsinnehavarna skulle innebära att personligt ansvar för rörelsens skulder och skyldighet att delta i uppkommande förluster övervältras på dem. Däremot bör skyldighet för dödsbodelägare att inträda som kommanditdelägare kunna godtagas.¹⁸ Nial har sannolikt ej heller något att erinra mot en skyldighet för den avlidnes rättsinnehavare att inträda i ett enkelt bolag utan tillgångar eller skulder.¹⁹

När det gäller aktieägarkonsortier finns det enligt min mening ingen anledning att ifrågasätta giltigheten av klausuler som ålägger viss eller vissa rättsinnehavare att ingå som avtalspart. Successorerna påtvingas ju inga ekonomiska förpliktelser. Principen att ett bolagsförhållande skall grundas på samverkan och förtroende föranleder knappast någon annan bedömning. Här finns nämligen redan ett korrektiv i BL — uppsägningsreglerna.

¹⁴ Nial, Handelsbolag s. 303, Motiv 1890 s. 86.

¹⁵ s. 22.

¹⁶ s. 229.

¹⁷ Motiv 1890 a. st.

¹⁸ Handelsbolag s. 304 med not 3, jfr Sindballe s. 86, Wallin s. 17, Hansen s. 129, Augdahl, Kompaniskap s. 159.

¹⁹ Nial a. a. s. 424.

Från bolagsrättslig synpunkt synes det sålunda icke finnas någon anledning att antaga annat än att rösträttsbindningar som avser parts universalsuccessorer blir giltiga. Något förhandsgodkännande torde ej behöva inhämtas. Samma antages också gälla för de organisationsformer som i schweizisk och tysk rätt motsvarar det enkla bolaget.²⁰

Successorerna — eller någon av dem, allt enligt avtalsinnehållet — kan sålunda bli bundna av bolagsavtalet. Vill någon som sålunda inträder i bolaget befria sig från bindningen får han antingen söka försälja aktierna eller utnyttja gällande uppsägningsregler. I många fall innebär en dylik bundenhet endast att man måste underkasta sig de för parts dödsfall gällande inlösensbestämmelserna i avtalet. Så är exempelvis fallet i de s. k. kompanjonsavtalen.²¹

b. Successionsrättsliga aspekter

Klausuler som låter samtliga rättsinnehavare på lika villkor inträda i konsortiet synes i regel icke komma i konflikt med successionsreglerna.

Beträffande handelsbolag anför Nial att sådana avtal där dödsboet eller samtliga dödsbodelägare i denna deras egenskap tillåtes inträda torde vara sällsynta. Denna konstruktion skulle kunna medföra komplikationer. Mera praktiskt torde det därför vara att de inträdesberättigade preciseras till blott viss eller vissa rättsinnehavare.²²

Emellertid göres ingen sådan skillnad mellan olika rättsinnehavare efter avlidens avtalspart i något av de avtal jag funnit där problemen beaktas. I varje fall i konsortialavtalen torde några komplikationer icke behöva uppstå. Successionsklausulerna förutsätter helt enkelt att den som erhållit aktier efter avlidens part i avtalet deltar för ifrågavarande aktier. Att blott låta vissa av successorerna inträda i avtalet kan ställa stora krav på avtalsskrivarens förutseende. Regleringen torde kunna bli ganska komplicerad.

Fördelningen av aktier mellan rättsinnehavarna avgöres efter ÄB:s bestämmelser och kommer ej att beröras av avtalet. Annorlunda blir det emellertid om endast viss eller vissa rättsinnehavare enligt bestämmelserna i avtalet kan eller skall anslutas till detta. Ett sådant arrangemang kräver jämväl testamentarisk form. Detta torde gälla såväl då aktierna ifråga kan rymmas inom vederbörandes lott i kvarlåtenskapen som — naturligt nog — då en avvikelse från den legala fördelningen är åsyftad.

Man kan emellertid fråga sig om icke testamentsform är nödvändig för en föreskrift, som ålägger rättsinnehavare att efter avtalsparts död biträda ett röstbindningsavtal. Även om det ej åsyftas någon avvikelse från egendomsfördelningen efter avtalsparts död innebär det väl ett »förordnande»

²⁰ Glattfelder s. 301 f., Hueck, Gesellschaftsrecht s. 40.

²¹ Se ovan s. 134.

²² Handelsbolag s. 304 f.

över kvarlåtenskapen att binda sina universalsuccessorer beträffande egendomens förvaltning och försäljning, ett förordnande som kräver testamentets form?

Testamentarisk form torde emellertid ej vara nödvändig på grund av ÄB 17: 3; detta lagrum avser nämligen avtal, varigenom någon tillförsäkras rätten att taga arv.²³ I anslutning till detta stadgande uppkommer besvärliga gränsdragningsproblem. Men dessa torde ej aktualiseras i vårt fall. Förutsättningen för resonemanget är ju att bindningen icke innebär några konsekvenser för arvingarna ur förmögenhetssynpunkt. De föreskrifter rörande egendomen som enligt ÄB kräver testamentsform är sådana som rör vilken egendom som skall falla på vilken lott samt ändamålsbestämmelser. Övriga ingångna avtal och träffade föreskrifter beträffande egendomen behöver ej nämnas i testamente. Frågan huruvida de kan göras gällande mot successorerna får besvaras utifrån vad som gäller för ifrågavarande avtalstyp. De här behandlade bindningarna hör hemma i den kategori där testamentsformen är utan betydelse; föreskrifternas rättsverkan får avgöras efter bolagsrättsliga regler.

Vanligen brukar man komma fram till en dylik lösning på ett annat sätt. Man fastslår att ifrågavarande bindningar ingår i ett komplex av utfästelser som avser parternas samverkan och huvudsakligen rör livstidsförhållanden och därför ej kan falla under de regler som gäller dispositioner för dödsfalls skull.²⁴ Särskilt instruktivt är i detta sammanhang ett uttalande av Torp om de danska interessentskabsreglerna, vilka som nämnts tillämpas analogt på de företeelser som i svensk rätt kvalificeras som enkla bolag:

... Arvingerne maa respektere enhver Retshandel, der kan antages at være af formueretlig Betydning for Disponenten selv — hvor en Gennemførelse af Arvingernes Krav altsaa vilde træde hindrende i Vejen for hans fulde Nydelse af Formuen i levende Live — selv om Retshandlen skaber Rettigheder med Hensyn til den efterladte Formue. - - - Muligvis vilde han slet ikke være bleven optaget som Medlem i Interessentskabet, naar han ikke kunde og vilde binde sin Formue paa den anførte Maade.²⁵

På två vägar kan man sålunda nå samma resultat: en klausul som ålägger aktieägares rättsinnehavare att inträda i ett konsortialavtal fordrar icke i och för sig testamentarisk form. Det kan tilläggas, att samma grundsats gäller för amerikansk rätts del.²⁶

²³ Kommentar till ärvdabalken s. 334, jfr Wallin s. 18 ff.

²⁵ s. 104.

²⁶ Hornstein 1 s. 248.

²⁴ Jfr Wallin s. 36, Sindballe s. 87, Hansen s. 130 f. och där anförda rättsfall.

4. Situationen vid konkurs och exekution

Frågan huruvida ett röstbindningsavtal kan göras gällande även mot aktieägares konkursbo blir troligen icke så ofta aktuell. Även av andra skäl torde spörsmålet vara av perifert intresse.

De allra flesta röstbindningsavtalen kan nämligen bedömas som enkla bolag. Och sådana bolag skall enligt BL 52 och 29 §§ genast träda i likvidation vid bolagsmans konkurs.²⁷ Visserligen kan avtal träffas med övriga bolagsmän om att avtalet skall fortsätta mellan dem. Men de aktier som kommit att ingå i ett konkursbo hamnar automatiskt utanför avtalet. Möjlighet att avtalsvägen sätta denna bestämmelse ur funktion torde ej föreligga.²⁸

Frågan om en konkursförvaltare måste rätta sig efter ett röstbindningsavtal har emellertid bedömts av Svea HovR i SvJT 1929 s. 53, utförligt refererat nedan. En aktieägare som stod i skuld till ett aktiebolag hade på bolagsstämma förpliktat sig att icke utöva rösträtt förrän han gäldat sina skulder till bolaget. HovR biföll klandertalan mot ett beslut på en bolagsstämma, där förvaltaren i aktieägarens konkursbo röstat för aktierna; beslutet upphävdes.

Röstbindningen tillades sålunda verkan gentemot konkursboet. Fallet är emellertid ur många synpunkter atypiskt. Bl. a. kan det knappast hävdas att rösträttsbindningen konstituerade något enkelt bolag. Prejudikatvärdet av 1929 års fall kan för övrigt ifrågasättas. Avgörandet nådde ej högre än HovR och kan i varje fall med fog kritiseras såvitt gäller klanderregelns tillämpning.²⁹

Söker man bedöma frågan om konkursboets bundenhet helt fristående från den mellankommande likvidationsregeln och utan hänsyn till det nämnda rättsfallet finner man många sätt att argumentera sig fram till en lösning. En traditionell metod är att fastställa hur det förhåller sig med ny ägares bundenhet. Röstbindningsavtal har ej verkan mot ny aktieägare. Detta innebär att rättigheten ej är sakrättsligt skyddad. Rösträttsavtalet kan alltså ej heller binda borgenärerna. Detta sätt att resonera kan icke godtagas. Även om konsekvens i regelsystemet är en god sak, får man icke bortse från att det »sakarättsliga skyddet» ingalunda behöver vara något enhetligt. Det är långt ifrån säkert att en och samma regel är lika ändamålsenlig för omsättningens behov som nödvändig för att tillgodose borgenärernas intressen.³⁰

²⁷ Nial, Studier s. 40, Rodhe, Obligationrätt s. 738, jfr Sindballe a. st., Hansen s. 132, se även BGB 728 §.

²⁸ Jfr E 2-4, 4-2, Nial, Handelsbolag s. 305.

²⁹ Se vidare nedan s. 338 ff.

³⁰ Jfr Hessler, Några punkter s. 278.

När man skall avgöra om konkursboet är bundet vid avtalet bör man enligt min mening främst beakta huruvida borgenärerna genom avtalet hindras att få ut aktievärdet. Röstbindningsklausulerna kommer då i skymundan för de ofta förekommande och i sammanhanget mera betydelsefulla förvärvsbegränsningsbestämmelserna i avtalet. Dessa kan vara antingen farliga eller ofarliga för borgenären beroende på hur kretsen av förvärvare och priset bestämmes. Någon generell regel för dessa klausuler kan knappast uppställas.³¹

Röstbindningsklausulerna torde däremot ur denna synpunkt ej sällan vara helt indifferent. Man bör emellertid beakta att borgenärsskadliga avtal av denna typ någon gång bör kunna bringas att återgå jämlikt återvinningsbestämmelserna i 32 eller 34 §§ KL.

Det är sålunda icke möjligt att rekommendera någon absolut regel. Man måste beakta huruvida rösträttsbindningen kan komma i konflikt med berättigade borgenärsintressen. Om så ej är fallet torde klausulen också binda konkursboet. En dylik lösning torde kunna förlikas med utgången i SvJT 1929 s. 53. Likvidationsregeln i BL medför som sagt att problemet sällan blir aktuellt.

I fall av exekution torde rösträttsbindningsklausuler ej erbjuda några särskilda bekymmer. Sådana klausuler aktualiseras först i förvärvarens hand;³² samma grundsatser torde gälla som vid övergång av avtalsbunden aktie till ny ägare.

Det ovan anförda innebär att röstbindningsavtal är tämligen sårbara i konkurs- och utmätningsfall. Enda skyddsmöjligheten torde vara att söka lösa in aktierna då realisation blir aktuell. Härvid är det dock endast hembudsklausul i bolagsordning som man — eventuellt — kan förlita sig på.

³¹ Jfr Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 170 f.; annan åsikt Platou, Forelæsninger 2 s. 118.

³² Jfr David s. 220.

Klandertalan vid brott mot röstbindningsavtal

1. Inledning

Om avtalspart har brutit mot ett röstbindningsavtal på en stämma och hans röster var avgörande för utfallet av beslutet uppkommer frågan, huruvida övriga parter i avtalet genom klandertalan vid domstol kan få den avtalsstridiga röstningen ogiltigförklarad och beslutet upphävt eller eventuellt ersatt med ett annat.

Här gäller det tydligen att fastställa räckvidden av klanderregeln i 138 § ABL. Enligt detta lagrum kan endast sådana beslut som »icke tillkommit i behörig ordning eller eljest strider mot denna lag eller bolagsordningen» upphävas genom klandertalan. På grund av lagrummets något obestämda ordalag krävs en relativt omfattande undersökning.

Utredningen visar att avtalsklausuler icke kan komma ifråga som grund för klandertalan enligt anförda lagrum. En sådan regel sägs vanligen bero på att avtal mellan aktieägare icke kan ha någon verkan gentemot aktiebolaget. Denna uppfattning grundas i sin tur på olika principer och ändamålsöverbäganden. Argumenteringen underkastas här en kritisk granskning.

Det förekommer att man söker motivera att klanderrätten är utesluten vid avtalsbrott genom att hänvisa till de praktiska olägenheter som skulle följa av en motsatt ordning. Åtminstone en av dessa olägenheter, nämligen svårigheten att förutse när ett stämmobeslut verkligen kan stå fast, förtjänar att beaktas.

En redogörelse för senare amerikansk praxis visar att en motsatt regel — att avtalsstridiga stämmobeslut skall undanröjas — kan tillämpas utan menliga konsekvenser. En diskussion de lege ferenda ger dock vid handen, att ändring av det nuvarande rättsläget knappast är påkallad. Klandertalan är nämligen icke någon lämplig metod om man vill genomdriva ett röstbindningsavtal gentemot en tredskande part.

2. Klanderregelns räckvidd

I 138 § ABL anges vilka beslut av bolagsstämman som kan upphävas och eventuellt ersättas med andra efter klandertalan av aktieägare vid domstol.¹ Enligt detta stadgande är det flera olika typer av normer som måste efterlevas vid beslutsfattandet för att stämmobeslutet skall kunna bestå. Behörig ordning måste iakttas vid beslutets tillkomst; ABL:s regler och bolagsordningens bestämmelser skall efterkommas. Det första regelkomplexet kan vara helt eller delvis identiskt med de två följande; därpå tyder uttrycket *eller eljest*.²

A. BOLAGSORDNINGEN

Det bereder inga större bekymmer att identifiera de föreskrifter som avses med uttrycket »bolagsordningen». Det måste helt naturligt röra sig om bolagsordningen för ifrågavarande aktiebolag i den lydelse som för närvarande är registrerad. Som framgår av ABL 137 § träder en bolagsordningsändring i kraft i och med att registrering sker hos PRV.

Givetvis kan det ibland vara vanskligt att avgöra, huruvida ett beslut strider mot bolagsordningen eller inte. Nial menar att det inte är nödvändigt att beslutet strider mot en *uttrycklig* bestämmelse i bolagsordningen.³ Såvitt jag förstår innebär detta intet annat än att domstolen vid prövning av klandertalan inte kan hålla sig till bolagsordningens bokstav utan i förekommande fall har att företaga en tolkning av bolagsordningen för att utröna dess innebörd. Denna tolkning skiljer sig väl föga från tolkning av ett vanligt avtal; naturligt nog kan man inte ta samma hänsyn till stiftarnas avsikter vid bolagsordningens upprättande som till parternas inställning och deras förutsättningar vid sådana avtal som endast avser att normera de ursprungliga kontrahenternas handlingar.⁴

Överensstämmer ett röstbindningsavtals innehåll med bolagsordningen kan givetvis avtalsbrott sanktioneras genom klandertalan. Men detta torde mera sällan vara fallet. Många bestämmelser i avtalen får helt enkelt icke ingå i en bolagsordning. Vanligen utgör väl avtal och bolagsordning komplement till varandra.

B. DENNA LAG

Klanderregelns hänvisning till ABL:s bestämmelser är icke så okomplicerad som man kan frestas tro. Givetvis åsyftar uttrycket *denna lag* lagreglerna som de enligt rådande principer tolkas och utfylles genom rätts-

¹ Motiv 1941 s. 560, SWN s. 383.

² Nial, Studier s. 11.

³ Bolagsstämmobeslut s. 22.

⁴ Jfr Bergendal, Aktiebolagets författning s. 60 f.

praxis, med andra ord hela det aktiebolagsrättsliga regelsystemet så som det begränsas av lagens omfattning.⁵

Alla beslut som strider mot aktiebolagsrätt kan dock inte angripas; Bergendal anför som exempel att stämman i ett aktiebolag beslutar om en lagstridig åtgärd som bolaget ämnar företaga i sin egenskap av aktieägare i ett annat bolag.⁶ Även om denna åtgärd strider mot ABL kan beslutet inte med framgång klandras: beslutet kommer inte i konflikt med det normkomplex som gäller för det beslutsfattande bolaget.⁷

Även ur en annan synpunkt är formuleringen *denna lag* en smula missledande. I ett klanderfall kan det uppkomma frågor som måste bedömas utifrån rättsregler inom andra områden av civilrätten. När det gäller att avgöra om rätt ägare röstat för aktierna kan exempelvis bestämmelser om olika slags fång bli aktuella. Med lagens uttryck har man förvisso inte sökt »skänka en särskilt stark helgd åt de moment av det medlemsrättsliga förhållandet, som befinnas direkt reglerade i aktiebolagslagen».⁸

Det kan ifrågasättas huruvida bestämmelsen i dess nuvarande utformning är olämplig även såtillvida, att beslut som strider mot straffrättsliga stadganden eller allmänna civilrättsliga grundsatser om ogiltighet av osedliga åtgärder eller tillkommit på ett sådant sätt att de strider mot andra regler om rättshandlingars ogiltighet ej på grund härav kan upphävas genom dom i klanderprocess. Verkan av sådana beslut sägs vara att bedöma enligt allmänna rättsregler.⁹

Vid många tänkbara beslut av detta slag överträdes även bolagsrättsliga normer. Klandervägen torde sällan behöva begagnas då andra omständigheter vanligen torde hindra verkställighet av dylika beslut. I svensk klanderpraxis förekommer troligen inget refererat avgörande där frågan varit aktuell. Då frågan synes vara av ringa praktisk betydelse nöjer jag mig med att hänvisa till Bergendals och Nials behandling av dessa frågor.¹⁰

Det kan nämnas, att klanderregeln i sin ursprungliga utformning i 1895 års lag icke innehöll uttrycket »denna lag» utan i stället lokutionen »lag eller författning», något som ju med hänsyn till det ovan anförda vore mer rättvisande. Den nuvarande begränsande formuleringen har såvitt jag känner till ingen motsvarighet i utländsk bolagslagstiftning. Ändringen skedde på lagrådets initiativ vid förarbetena till 1910 års ABL. Lagrådet ansåg att stadgandet i den äldre lagen tolkat efter ordalydelsen

... skulle ... medföra en synnerligen vidsträckt klanderrätt. Det skulle göra det möjligt för aktieägare, styrelse eller styrelseledamot att draga under domstols pröfning sådana frågor som den, huruvida bolagsstämmas beslut innebure ett

⁵ Jfr Nial a. a. s. 22 f.

⁶ a. a. s. 24 f.

⁷ Nial a. a. s. 22.

⁸ Bergendal, Aktiebolagets författning s. 23.

⁹ Jfr Motiv 1941 s. 557, SWN s. 381.

¹⁰ Nial, Bolagsstämmobeslut s. 11 ff., 48 f., Bergendal, Aktiebolagets författning s. 30.

åsidosättande af bolagets i lag reglerade kontraktförpliktelser gent emot tredje man.¹¹

Dessutom kunde frågan om ett beslut stred mot ett straffbud komma upp i en klanderprocess. Och mål av dessa bägge slag skulle då kunna avgöras »utan vederbörande sakägares eller åklagares hörande».

Redan av förarbetena till 1895 års ABL tycks emellertid framgå, att klanderregeln saknar intresse för den som står i ett avtalsförhållande till bolaget, vare sig han är aktieägare eller inte.¹² Har bolaget i stämmobeslut förklarat sig vilja bryta mot ett kontrakt kan detta naturligtvis inte förändra läget för bolagets motpart.¹³ Tredje man har helt enkelt inte något behov av att få beslutet klandrat: »Generalforsamlingen kan ... ikke ved sin Beslutning gøre Indgreb i nogen ham ifølge Retshandel eller paa andet Retsgrundlag tilkommende Ret».¹⁴

Lagrådets betänkligheter mot att talan avgöres utan sakägares hörande träffar även fall av klandertalan inom det område som otvivelaktigt täcks av klanderstadgandet. Sålunda anför Bergendal som exempel fall där äganderätten till en aktiepost är kontroversiell i ett klandermål;¹⁵ en klandrande aktieägare påstår att någon utövat rösträtt för aktieposten utan att vara ägare till aktierna. Frågan om vem som är ägare till aktierna kan då eventuellt avgöras i rättegången utan att andra pretendenter får göra sin mening gällande; parterna i processen är ju den klandrande aktieägaren och bolaget.

Men skälen för domstolens ställningstagande till ifrågavarande klandertalan är ju inte bindande i en senare process om äganderätten till aktierna. Vill andra pretendenter skydda sig mot oförmånlig bevisverkan av domen har de ju möjlighet till ordinär intervention.¹⁶

För avgörandet av den här aktuella frågan räcker det emellertid med att konstatera att föreskrifterna i ett röstbindningsavtal inte kan kopplas in i en klanderprocess via uttrycket »denna lag».

C. I BEHÖRIG ORDNING

Det är väl knappast överraskande att bestämmelserna i ett röstbindningsavtal icke kan inordnas under rekvisiten »bolagsordningen» eller »denna lag» i 138 § ABL. Det finns däremot större anledning att med Nial reflektera över huruvida röstning i strid mot ett röstavtal kan tänkas innebära, att beslutet ej tillkommit »i behörig ordning».¹⁷

¹¹ KProp 1910: 54 s. 114 f.

¹² Motiv 1890 s. 120.

¹³ Nial a. a. s. 43, Bergendal a. a. s. 25, 236 ff., jfr Patry, Annulation s. 15.

¹⁴ Torp s. 241.

¹⁵ a. a. s. 24.

¹⁶ Jfr Ekelöf, Rättegång 2 s. 202 f.

¹⁷ Studier s. 11.

Innebörden av detta uttryck låter sig svårigen fastställas annat än mot bakgrund av några historiska och komparativa data. Därefter kan det vara lämpligt att undersöka termens användning i doktrin och rättspraxis.

a. Historiskt och komparativt

I 1848 års bolagsförordning nämnes ej bolagsstämma och det finns då naturligen ej heller någon klanderregel. Klandermöjligheten omnämnes emellertid av Hagströmer:

Såsom en särskild ... rättighet brukar anföras ... anspråk på bolagets bestånd och verksamhet i enlighet med bolagsaftalet ... detta anspråk ... kan ... göras gällande ... genom att yrka en nullitetsförklaring av de bolagsstämmans och styrelsens beslut, vilka icke lagligen tillkommit eller falla utom deras befogenhet.¹⁸

Av uttrycket »icke lagligen tillkommit» synes framgå att Hagströmer inte menar att avtal kan inverka på beslutens giltighet. Med »bolagsaftalet» avses av allt att döma enbart bolagsordningen. Hagströmer har troligen icke haft anledning att ta ställning till andra typer av överenskommelser mellan aktieägare.

Klanderrätten växte så småningom fram i rättspraxis; behovet av en regel om klanderpreskription gjorde sig gällande.¹⁹ Detta motiverade vår första klanderbestämmelse, ABL 1895 39 §. De beslut som motiverar klander är enligt stadgandet sådana som »icke i behörig ordning tillkommit eller eljest strider mot lag eller författning eller mot bolagsordningen». Detta innebär enligt lagförslaget att klandertalan »må grundas allenast derpå, att beslutet förmenas vara formelt och reelt olagligt, men ingalunda på t. ex. klagandens åsikt om beslutets olämplighet ...».²⁰ Man får intrycket att »*formelt och reelt*» svarar mot lagtextens »*behörig ordning* ... eller *eljest* ...».

Stadgandet går tillbaka på Art. 222 i den tyska aktienovellen från 1884:²¹ »Ein Beschluss der Generalversammlung kann wegen Verletzung des Gesetzes oder des Gesellschaftsvertrages als ungültig im Wege der Klage angefochten werden». I den tyska texten saknas sålunda motsvarighet till uttrycket »i behörig ordning». Ring framhåller emellertid:

Ob der Beschluss materielle oder formelle Vorschriften des Gesetzes oder Statuts verletzt, macht keinen Unterschied.²²

Dylika utläggningar av det tyska lagrummet kan tänkas ha föresvävat den svenske lagstiftaren och föranlett ett förtydligande tillägg.

¹⁸ s. 198 f.

¹⁹ Motiv 1890 s. 119 f.

²⁰ s. 120.

²¹ Bergendal, Aktiebolagets författning

s. 24 not 1, s. 234 vid not 4.

²² s. 456.

Lokutionen »i behörig ordning» finner man ej i annan nordisk lagstiftning än den finska och svenska. I danska lagen talas om att rättsstridiga beslut kan klandras, DASL 58 §, och NASL 75 § kräver att beslutet strider mot »lov eller vedtekter».

b. Doktrin

Flera författare har yttrat sig om innebörden av formuleringen »i behörig ordning». Carsten Arnholm framhåller att den svenska lagen härmed uttryckligen vill klargöra, att också formfel går in under klanderbestämelsen.²³ Även Nial tycks ansluta sig till uppfattningen, att lagen avser att markera en skillnad mellan formella fel, fel i avseende på beslutets tillkomst, och materiella fel, fel beträffande beslutets innehåll.²⁴ Rodhe gör en liknande distinktion och klargör att den är av praktisk betydelse såttillvida, att ett beslut som är behäftat med formfel endast blir ogiltigförklarat om felet inverkat på beslutet.²⁵

Samtliga dessa författare utgår från att aktuella felaktigheter framgår vid en jämförelse med lag och bolagsordning; andra regler ingår icke i bilden. Endast Nial har — såsom ovan framhållits — ifrågasatt denna grundsats, dock utan att avvika från den.²⁶

c. Praxis

Enligt det hittills anförda skulle sålunda ABL med uttrycket »i behörig ordning» åsyfta fel med avseende å beslutets tillkomst, formella fel med hänsyn till regler i lag och bolagsordning.

För att utröna hur lokutionen uppfattas och användes i praktiken har jag gått igenom refererad svensk rättspraxis i klandersmål. Denna undersökning har givit följande resultat:

Uttrycket kommer ej till användning när det gäller fel i beslutets innehåll. I sådana fall förklaras beslutet strida mot lag och/eller bolagsordning.

När det gäller formella fel får man skilja på sådana fel som inverkar vid själva beslutsfattandet, t. ex. då jävsregler eller regler om kvalificerad majoritet åsidosättes, och fel som inträtt på ett tidigare stadium, exempelvis när en person felaktigt upptagits i röstlängd eller när det brustit vid kallelse till stämma.

Medan man i litteraturen tycks benägen att beteckna samtliga beslut som påverkats av formfel som ej tillkomna i behörig ordning, använder man i praxis ej gärna detta uttryck när det gäller formfel som inverkar

²³ s. 366.

²⁴ Bolagsstämmobeslut s. 8.

²⁵ Aktiebolagsrätt s. 190 f.

²⁶ Jfr Nial, Studier s. 13.

vid själva beslutet. I sådana fall tycks man nämligen utan olägenhet kunna påstå att beslutet strider mot lag eller bolagsordning.

När det gäller formfel som föregått beslutet förekommer det emellertid att beslutet förklaras ej ha tillkommit i behörig ordning. Så är t. ex. fallet i NJA 1911 s. 463 (RR:s av överinstanserna fastställda dom),²⁷ och NJA 1933 s. 556 (HR:s dom). I NJA 1932 s. 243 åberopas lokutionen av part. Ofta använder man sig av näralliggande formuleringar. Man skriver exv. att besluten är »olagligen tillkomna» (RR i NJA 1915 s. 590).

Formuleringen tycks tydligen i huvudsak användas för att beteckna formella fel som föregått ett bolagsstämmobeslut. Vid sådana tillfällen kan man ju inte säga att *besluten* strider mot lag eller bolagsordning. Något stöd för att avtalsbestämmelser skulle åsyftas med uttrycket »i behörig ordning» har jag ej kunnat finna.²⁸

D. ANDRA KLANDERGRUNDER I RÄTTSPRAXIS

I två refererade avgöranden har man såsom klandergrund åberopat brott mot andra normer än aktiebolagsrättens och bolagsordningens. Det var i dessa fall aktuellt att upphäva stämmobeslut som stred mot tidigare avgöranden på bolagsstämma.²⁹ Rättsfallen är NJA 1894 s. 228 samt SvJT 1929 s. 53 (HR); i det sistnämnda fallet upphävdes beslutet slutligen av HovR emedan det ej stod i samklang med en överenskommelse som träffats mellan aktieägarna.

a. Ej förenligt med tidigare stämmobeslut

NJA 1894 s. 228.

På stämma med ett järnvägsaktiebolag upptogs frågan om teckning av aktier i ett annat järnvägsbolag. Sedan förslaget hänskjutits till ny stämma förkastades det, men blev emellertid, då det åter framfördes på en senare stämma, antaget. Mot beslutet om aktieteckning i det andra bolaget reserverade sig några aktieägare. En av dem yrkade vid domstol att stämmobeslutet skulle undanröjas. Som grund för detta yrkande anförde han bl. a. att beslutet stred mot bolagsordningsbestämmelse om bolagets verksamhetsområde samt att ifrågavarande beslut stred mot ett föregående stämmobeslut. RR fastslog i utslag, som fastställdes av högre instanser, att bolaget icke var av gällande bolagsordning »eller af det förhållande, att bolaget tillföre beslutat i motsatt riktning, förhindradt att fatta det klanderade beslutet».

*SvJT 1929 s. 53.*³⁰

I 246 av 1250 aktier i AB S innehades av S, vilken även var ensam styrelseledamot i bolaget. Sedan S försatts i konkurs begärde hans konkursförvaltare B

²⁷ Jfr ovan s. 219.

²⁸ Jfr Altwater s. 10.

²⁹ Jfr Sindballe s. 244.

³⁰ Jfr Nial, Studier s. 10; åberopat citat ur rättsfallsreferatet kursiverat här.

hos magistraten i Stockholm utlysande av extra bolagsstämma. Vid denna stämma infann sig B i egenskap av konkursförvaltare och valde sig själv till ny styrelse med entledigande av S. Övriga aktieägare fick ej tillfälle att deltaga i stämman, då de anlände något efter den tidpunkt, till vilken stämman utsatts. En aktieägare, P, klandrade beslutet och yrkade att det skulle upphävas »såsom icke tillkommet i laga ordning». Till stöd härför åberopades ett tidigare stämmoprotokoll, där det bl. a. heter »Herr (S) meddelade, att han till bolaget överlämnat 1 246 aktier i (AB S) som säkerhet för den skuld han häftade till bolaget, 50 104 kr. 34 öre, mot villkor, att ifrågavarande fordran icke finge indrivnas eller de därför deponerade aktierna icke finge försäljas tidigare än d. 1 jan. 1931. Åtgärden motiverades därmed, att ifrågavarande fordran var av så stor ekonomisk betydelse, att bolaget för det fall att antaglig säkerhet icke kunde förebringas skulle träda i likvidation. Efter debatt i ärendet *beslöt stämman enhälligt att godkänna åtgärden*, dock endast under förutsättning, att (S) avstod från all rösträtt och alla övriga aktierna tillkommande rättigheter, till dess skulden blivit till fullo betald. Dessa för depositionen fastställda villkor blevo därefter av (S) godkända».

HR:n anförde i utslag: »Genom beslut å bolagsstämma ... hade bolaget såsom säkerhet för sin fordran ... såsom pant mottagit 1 246 aktier i bolaget på villkor, bland andra, att (S) avstode från all rösträtt ... och då (S') konkursbo icke kunde grunda bättre rätt å aktierna än (S) ägde; samt (B) förty ... icke ägt ... utöva rösträtt för aktierna; prövade HR:n, som vid angivna förhållande funne det å sistnämnda stämma fattade beslut ogiltigt, lagligt upphäva detsamma.»

I den sistnämnda domen omnämndes även att »beslutet» om pantsättningen med tillhörande rösträttsinskränkning ej hade klandrats och således »finge anses bestående». Till en början är det tveksamt om man kan tala om ett *bolagsstämmobeslut* att träffa avtal med S enbart av det skälet att S' åtagande intogs i stämmoprotokollet. Ingående av dylika pantsättningsavtal faller ej heller inom stämmans kompetens — bolaget företrädes ju inte av bolagsstämman.³¹ Däremot kan stämman exempelvis ge föreskrifter om eller *godkänna* ett sådant avtal.

Kärandens argumentering i fallet från 1894 och HR:s dom i fallet från 1929 synes förutsätta att ett beslut av en bolagsstämma binder en följande. En avvikelse från det första beslutet skulle medföra att det andra beslutet kunde upphävas efter klandertalan.

En sådan fortgående normering förefaller otänkbar. I fall då en aktiemajoritet byter ägare kan väl svårligen beslut på stämmor före överlättelsen påverka de beslut som tillkommer senare. Vidare måste en bolagsstämma ha möjlighet att vid ändrade förhållanden ersätta ett olämpligt beslut med ett nytt. Det skulle också vara egendomligt om ett felaktigt beslut, som ej blivit klandrat, kunde ha dylik verkan.³²

Tvärtom är det en vanlig och praktisk metod att utlysa ny stämma för

³¹ Jfr exv. Augdahl, Aksjeselskapet s.

330.

³² Jfr Taxell, Rättsskydd s. 145.

att fatta formellt och materiellt riktiga beslut, om de tidigare beslutena varit behäftade med fel.³³ I fallet NJA 1922 s. 122 ersatte sålunda aktiebolaget klandrade stämmobeslut med andra utan att detta mötte någon gensaga hos domstolarna. Det finns sålunda all anledning att inskräpa, att varje bolagsstämma fritt kan fatta beslut inom bolagsordningens och lagens ram.³⁴

b. Ej förenligt med avtal mellan aktieägare

HovR i SvJT 1929 s. 53 resonerar på ett helt annat sätt än HR. Domstolen bortser från att S riktade sitt åtagande att icke utöva rösträtt mot bolaget och konstruerar i stället en avtalssituation.

Det framgår inte av domen varför HovR inte tillade åtagandet mot bolaget — som dock otvetydigt framgår av stämmoprotokollet — någon betydelse. Bland tänkbara skäl kan nämnas: Något avtal med bolaget kunde ej uppkomma, eftersom detta ej företrädde av behörigt organ. Avtal där ett aktiebolag skaffar sig inflytande över röstningen på den egna stämman är tvivelaktiga,³⁵ något som också anfördes från svarandesidan. Slutligen kan också den likaledes i målet anmärkta omständigheten, att S var såväl ensam styrelse i bolaget som avtalskontrahent, ha influerat på den rättsliga bedömningen.

HovR kom emellertid till samma resultat som HR, men med följande motivering:

»... när (P, den klandrande aktieägaren) genom det av honom i målet föredragna protokoll över omförmälda ... bolagsstämma samt den av honom i övrigt i målet förebrogta utredning måste anses hava styrkt, att (S) med bolagets övriga aktieägare överenskommit därom att dessa skulle till dess viss (S') skuld till bolaget blivit betald ensamma äga rösträtt vid stämmor med bolagets aktieägare ...»

HovR ansåg att denna överenskommelse var bindande även för konkursboet. Eftersom det var ostridigt att skulden ifråga icke återbetalats, fastställde HovR det slut HR:s utslag innehöll. Stämmobeslutet upphävdes sålunda eftersom det stred mot ett avtal mellan aktieägare. Utgången kan svårligen förlikas med det entydiga resultatet beträffande klanderreglens räckvidd, som undersökningen lett fram till. Domen har också av detta skäl blivit föremål för kritik.³⁶

HovR uppfattade händelseförloppet på stämman som ett avtal mellan aktieägarna. Detta är icke den enda möjligheten. Som ovan framhållits kan materialet tydas på åtminstone tre olika sätt:

³³ Jfr Stauffer s. 216.

³⁴ Jfr Augdahl a. a. s. 94.

³⁵ Jfr ovan s. 99 ff.

³⁶ Nial, Studier s. 10 f., David s. 216 not 9.

1. Stämman har beslutat att S icke får utöva rösträtt (HR)
2. Mellan aktieägarna har överenskommits, att S icke skall utöva rösträtt (HovR)
3. S förbinder sig gentemot bolaget att icke utöva sin rösträtt.

Den sistnämnda uppfattningen, som enligt min mening kommer verkligheten närmast, medför icke någon avvikelse från det ovan anförda. Även i sådant fall rör det sig om ett avtalsbrott, som ej kan anföras som klandergrund. I detta fall träffas också avtalet av de betänkligheter som otvivelaktigt kan anföras när det gäller röstbindningar gentemot bolaget.

En motsvarande tillämpning av klanderbestämmelserna synes emellertid ha ägt rum i en dom av S ϕ - og Handelsretten, *UfR 1923 s. 636*:

Tre personer, A, B och C, som ägde samtliga aktier i aktiebolaget M ingick 1920 en överenskommelse om att bolaget, såvida icke vissa betingelser uppfylldes, skulle träda i likvidation. Förutsättningarna för bolagets fortsatta bestånd inträdde emellertid icke. A, som efter överenskommelsen hade förvärvat B:s aktier, beslöt på grundval av sin majoritet på bolagsstämman, trots C:s protester, att bolaget i alla fall icke skulle träda i likvidation. C instämde A och bolaget för att få stämmobeslutet ogiltigförklarat och bolaget försatt i likvidation. Trots att klanderfristen var överskriden förklarades C i dom berättigad att fordra, att bolaget trädde i likvidation, då yrkandet icke baserade sig på hans ställning som aktieägare i bolaget utan på »et selvstændigt Retsgrundlag», nämligen överenskommelsen.

Vid referatet hänvisas till Torp och hos denne författare hittar man också domens uttryck »selvstændigt Retsgrundlag». Mycket tyder sålunda på att avgörandet inspirerats av Torps framställning.

Torp använder det i domen återopade uttrycket i följande sammanhang: För en tredje man har ett stämmobeslut blott relevans som en upplysning om bolagets inställning i en viss fråga; beslutet saknar rättslig betydelse för honom. Stämman kan nämligen icke genom något beslut göra ingrepp i tredje mans rättigheter. Och motsvarande gäller givetvis för aktieägare, »naar Talen er om en ikke paa selve Medlemsforholdet, men paa selvstændigt Retsgrundlag (Kontrakt, Skadetilføjelse o. l.) støttet Ret».³⁷

Det är uppenbart att resonemanget inte stöder domens motivering. Torp säger för det första inget om undanröjande av stämmobeslut. Han uttalar bara att stämmans beslut inte kan göra ingrepp i någon tredje man tillkommande rätt. Utgår man från Torp är det tvärtom *onödigt* att angripa beslutet, eftersom detta inte ändrar rättsläget.

För det andra framgår att Torps uttalanden gäller förhållandet *mellan bolaget och tredje man* (eventuellt aktieägare). Avtal *mellan aktieägare* har Torp inte ens berört. Något stöd för att stämmobeslut kan klandras

³⁷ s. 241 f.

om de strider mot en sådan överenskommelse innehåller inte hans framställning.³⁸

Domen anses emellertid ha visst prejudikatvärde. Rättsfallet ger uttryck för en regel att tvåmånadersfristen i DASL 58 § icke behöver iakttagas då det gäller klander av stämmobeslut som kränker en aktieägars enskilda rättigheter och som ej har samband med hans ställning som aktieägare.³⁹

Carsten Arnholm påpekar att stämmobeslut som kränker tredje mans rätt blir ogiltiga även då den kränkte är aktieägare, och anför härvid rättsfallet som stöd.⁴⁰ Grundsatser av nämnda slag torde vara av ringa värde, eftersom stämmobeslut överhuvudtaget ej inverkar på aktieägarrens rättsställning i ett sådant fall.⁴¹

Det är sålunda tydligt att domen i UfR 1923 s. 636 bygger på ett missförstånd. Egendomligt nog har detta — såvitt jag kunnat finna — icke påpekats i den danska doktrinen. Sindballe har visserligen kritiserat domen, men, efter vad det förefaller, av skäl som i detta sammanhang saknar intresse.⁴²

Stämmobeslutets giltighet borde i detta fall istället ha bedömts från en annan utgångspunkt. Frågan är nämligen om ett beslut på bolagsstämma enligt dansk rätt kan upphävas på grund av bristande överensstämmelse med ett avtal mellan aktieägare.

Av allt att döma utgör avtalsbrott ej heller klandergrund i dansk rätt. Eftersom dansk och svensk rätt bägge torde bygga på den tyska bolagsrätten, vore en sådan divergens mellan rättssystemen svårförståelig. Möjligen kan man hänvisa till att den danska lagtexten inte ger så preciserade anvisningar som den svenska; bestämmelsen fastslår blott att rättsstridiga beslut kan klandras. I doktrinen har emellertid framhållits att röstavtal är bolaget ovidkommande. Därmed menas troligen att klanderrätt är utesluten i sådana fall.⁴³

Motsatt lösning kan tyckas följa av den ovan refererade domen från ØL av den 30.9.1957. I domslutet förpliktas svarandebolaget att

... anerkende, at stemmeafgivning af sagsøgte (O) på aktieselskabets generalforsamling i strid med den ham ... påhvilende pligt vil være ugyldig.

Härigenom har domstolen emellertid icke anslutit sig till uppfattningen att ett avtalsbrott kan göra ett stämmobeslut ogiltigt och därmed klanderbart. Utgången berodde nämligen helt på processuella faktorer.⁴⁴ Bolaget hade medgivit talan i denna del — yrkandet var sålunda »efter denne sagsøgtes standpunkt under sagen ... at tage til følge ...»

³⁸ s. 239.

³⁹ Krenchel s. 291 not 3, annan åsikt Gomar, Aktieselskabsret s. 175.

⁴⁰ s. 365.

⁴¹ Nial, Bolagsstämmobeslut s. 43 m. hänv., Sindballe s. 231.

⁴² s. 245 not 61.

⁴³ Borum, Stemmeretten s. 266.

⁴⁴ Borum a. st.

Gomard hävdar emellertid — med instämmande av Jacobi — att domen ger uttryck för en tendens att godtaga rösträttsavtals giltighet också i förhållande till bolaget.⁴⁵

3. Motiv för att klanderrätt saknas

Det kan nu definitivt fastställas, att svensk aktiebolagsrätt icke medger någon klanderföreläggelse vid brott mot röstbindningsavtal. Man kan här efter fråga sig, om det är sakligt berättigat att på detta sätt begränsa klanderregelns räckvidd. En sådan ståndpunkt brukar i länder med likartade klanderregler motiveras med principiella överväganden, som sammanhänger med aktiebolagets grundläggande struktur. Någon gång anföres rent praktiska skäl.

A. ALLMÄNNA PRINCIPER

a. Två regelplan

Det är mycket vanligt att klander förklaras vara uteslutet vid avtalsbrott under åberopande av att avtal mellan aktieägare ej är aktiebolagsrättsligt relevanta. Sådana uttalanden grundar sig på en föreställning om rättsliga normer på två skilda plan. Denna uppfattning kan manifesteras sig i olika termer hos olika författare.

In jedem Fall ist die aktienrechtliche Sozialsphäre (Statuten) von der schuldrechtlichen Individualsphäre (ABV) klar zu scheiden.⁴⁶

Der Einzelaktionär ist innerhalb der Gemeinschaftssphäre grundsätzlich seines Eigenwillens beraubt.⁴⁷

Den övre sfären eller det övre planet är det bolagsrättsliga, det lägre det obligationsrättsliga. Reglerna på det bolagsrättsliga planet avser »l'organisation juridique de la société anonyme».⁴⁸ Den bolagsrättsliga sfären »findet dort ihre Grenze, wo das Gebiet des Gesetzes und Statuts endet».⁴⁹ Det på detta plan härskande normkomplexet är sålunda aktiebolagets författning, dels de rättsregler som gäller alla aktiebolag, dels det särskilda bolagets livsnorm, dess bolagsordning.⁵⁰

Nya normer som blir gällande på detta plan kan enligt en i lagen ej direkt uttalad grundsats av absolut natur — med vissa undantag, som

⁴⁵ Gomard, Aktieselskabsret s. 174, Jacobi s. 32.

⁴⁶ Peyer s. 76.

⁴⁷ Ring s. 456.

⁴⁸ Patry, Accords s. 53.

⁴⁹ Ring a. st.

⁵⁰ Jfr Bergendal, Aktiebolagets författning, särskilt s. 21 ff.

här saknar betydelse — ej meddelas för det enskilda bolaget annat än i bolagsordningens form.⁵¹ Normerna på bolagsplanet medför en bolagsrättslig (eller med ett oegentligt uttryck sakrättslig)⁵² bundenhet, andra normer blott en obligationsrättslig.⁵³

Ett röstbindningsavtal faller utanför det bolagsrättsliga området:

... lorsqu'un ... groupe ou même l'ensemble des actionnaires désirent conclure une convention au sujet de l'exercice de leurs droits sociaux, ils ne peuvent le faire qu'en dehors des statuts, c'est-à-dire en dehors de l'organisation juridique de la société anonyme.⁵⁴

Röstbindningsavtalen berör visserligen röstningsreglerna på den bolagsrättsliga nivån, men själva avtalet, bindningen, ligger på det obligationsrättsliga planet och den rättsliga behandlingen blir »eine Folge des rechtlichen Unterschiedes zwischen Abstimmung und Bindung. Erstere ist gesellschaftsrechtlicher Natur, letztere individualrechtlicher».⁵⁵

Klanderregeln ligger helt på det bolagsrättsliga planet och kan blott användas vid kränkningar av en intern bolagsrättslig rätt; den säkerställer endast aktieägarens rätt till »gesetz- und statutenmässige Verwaltung».⁵⁶

Übertritt das oberste Gesellschaftsorgan, die Generalversammlung, mittels Mehrheitsbeschlusses diese Grenze (Gesetz und Statut) so darf der Einzelaktionär die Gemeinschaft mittels Anfechtung des Beschlusses in sie zurückbannen.⁵⁷

Slutsatsen blir därför, att det icke föreligger någon klander möjlighet då ett röstavtal överskridits vid röstning på bolagsstämma.⁵⁸

Denna inställning till förevarande problem kommer tydligt fram i ett tyskt avgörande, *RGZ 119 s. 386*, *RG 10.1.1928*:

Ett stämmobeslut om ett bolags likvidation klandrades av en aktieägare som fränkants rösträtt. Om aktieägarens röster hade medräknats, så hade likvidationsbeslutet ej kunnat komma till stånd. Enligt stämmoprotokollet hade ifrågavarande aktier ej ansetts medföra rösträtt, eftersom det belopp för vilket de tecknats inte tillfullo hade inbetalts. Då detta argument visade sig sakna stöd i lag, invände bolaget i klanderprocessen bl. a. att röstning av den ifrågavarande aktieägaren mot likvidation stred mot ett avtal i vilket aktieägaren förpliktat sig att rösta enligt anvisningar av bolagets styrelse.

RG uttalade i dom, att en förpliktelse för aktieägaren gentemot bolaget eller en annan aktieägare att rösta på visst sätt »an sich rechtswirksam ist». Men genom en sådan obligationsrättslig bindning »... wird indessen die Abstimmung in

⁵¹ a. a. s. 40.

⁵² Peyer s. 79.

⁵³ Bergendal, Sakkunnigutlåtande s. 23.

⁵⁴ Patry, Accords s. 53.

⁵⁵ Altwater s. 10, jfr Baaden s. 10.

⁵⁶ Nial, Bolagsstämmobeslut s. 105,

Bergendal, Aktiebolagets författning s. 236 m. hänv.

⁵⁷ Ring s. 456.

⁵⁸ Nial, Bolagsstämmobeslut s. 13, Sommerfeld s. 91, jfr Nial, Aktiebrev s. 77, Olsson, Aktieförvärvares rätt s. 80, Taxell, Rättsskydd s. 51.

der Generalversammlung *sachlich* nicht berührt. Hat also der Kläger entgegen seiner Verpflichtung statt für die Liquidation dagegen gestimmt, so hat er zwar den schuldrechtlichen Vertrag verletzt, die Folge der Verletzung dieses *ausserhalb des Aktienrechts stehenden Sondervertrags* ist aber nicht die, dass seine Stimmen nicht zu zählen wären oder als für die Liquidation abgegeben zu gelten hätten, sondern nur die, dass er sich . . . schadensersatzpflichtig gemacht hat.»⁵⁹

RG förklarade likvidationsbeslutet upphävt.

b. Avtal binder blott parterna

Ett annat vanligt sätt att resonera grundar sig på principen att avtal blott binder parterna, ej tredje man:

»... nur eine schuldrechtliche Verpflichtung die die ausserhalb des Vertrages Stehenden, insbesondere die Generalversammlung, nicht berührt, vorliegt».⁶⁰

»La société elle-même n'est pas partie contractante . . . Les organes sociaux et notamment l'assemblée générale n'ont donc pas à tenir compte des droits et des obligations qui pourraient découler de ces conventions purement privées».⁶¹

»Es liegt im Wesen des Schuldverhältnisses, dass er nur die Parteien im Innenverhältnis betrifft, nicht sie im Aussenverhältnis bindet. Ausnahmen bedürfen einer gesetzlichen Regelung».⁶²

Ett exempel på att maximen gett eko i rättspraxis utgör ett schweiziskt rättsfall:

Aargauische Gerichts- und Verwaltungsentscheide 1950 s. 54, Bundesgericht 20.3.1950.

A, B, C och D slöt 1930 ett avtal i samband med att familjeföretaget K & C:o ombildades till ett aktiebolag. I avtalet bestämdes, att de för handelsbolag gällande grundsatserna skulle tillämpas mellan de fyra aktieägarna i det nybildade aktiebolaget. D lämnade så småningom aktiebolaget. Därvid blev D:s aktier inlösta av bolaget.

C avled 1944 och hans son E inträdde i företaget. Samma år anpassades bolagsordningen efter nya aktiebolagsrättsliga regler. Därvid slöt A, B och E ett avtal för att behålla karaktären av familjebolag hos AB K & C:o. I avtalet fastslogs att vissa uppräknade viktiga beslut skulle kräva enhällighet.

Med tiden uppstod meningsskiljaktigheter mellan A och hans medaktieägare. Dessa resulterade i att A med E:s och B:s röster vid en stämma 1947 entledigades från sin tjänst som teknisk direktör i bolaget och uteslöts ur styrelsen.

A instämde bolaget till domstol och yrkade, att detta stämmobeslut skulle upphävas eftersom det stred mot aktieägarnas lojalitetsplikt samt mot avtalen från 1930 och 1944, varav det senare enligt A:s mening blott var ett tillägg till det förra.

I Bezirksgericht ogillades klandertalan, då stämmobeslutet icke stred emot lag och bolagsordning. Dessutom kunde avtalet från 1930 icke tillerkännas giltighet: »Eine Vermengung der Gesellschaftstypen der Aktiengesellschaft und der Kollektivgesellschaft sei unzulässig . . .»

⁵⁹ Kursiverat här.

⁶⁰ Sommerfeld s. 90 f.

⁶¹ Patry, Accords s. 53, jfr s. 58 m. not 73.

⁶² Peters s. 313.

Entledigandet från styrelseposten stred varken mot avtalet från 1944 eller mot någon aktiebolagsrättslig regel.

I Obergericht skilde man klarare mellan de två klandergrunderna, avtalsbrott och brott mot lojalitetsplikten:

»Gegenüber der Verletzung der Vereinbarungen hat *die Beklagte* mit Recht eingewendet, dass sie an diesen *nicht beteiligt*, d.h. insoweit passiv nicht legitimiert sei. Tatsächlich handelt es sich bei den fraglichen Abmachungen ausschliesslich um Verabredungen der Aktionäre. Man müsste daher die Beklagte, um sie zur Vertragspartei zu machen, mit den Aktionären als eins erklären, was vielleicht deshalb nahe läge, weil die Vereinbarungen unter allen Aktionären abgeschlossen wurden und wirtschaftlich die Aktionäre und die Beklagte weitgehend eins sind. Allein eine solche Identifizierung ist doch unzulässig. --- Die Beklagte wäre so nur dann zur Sache legitimiert, wenn die Verletzung der Verabredungen ebenfalls ein Grund zur Anfechtung des umstrittenen Beschlusses wäre. Aber auch das trifft nicht zu. Die Vereinbarungen sind weder 'Gesetz' noch ein Bestandteil der Statuten.»

Obergericht fann ej styrkt att beslutet innebar ett brott mot aktieägarnas lojalitetsplikt. Underrättens domslut fastställdes. Käranden fullföljde talan i Bundesgericht, som fastställde den överklagade domen.

Tankegången är följande: Bolaget beröres ej av avtalet. Även om röstbindningsavtalet överträdes är därför rösträtten riktigt utövad i förhållande till bolaget. Detta innebär i sin tur, att beslutet ej kan klandras.

La conséquence principale est que l'actionnaire qui vote dans l'assemblée générale au mépris des engagements qu'il a pris ... fait des actes valables ...⁶³

Ett resonemang av denna typ leder icke till avsett resultat vid de tillfällena då bolaget eller något bolagsorgan är part i avtalet. Så är ju fallet i några av de refererade tyska avgörandena rörande giltigheten av röstavtal, såsom RGZ 119 s. 386 (se närmast föregående avsnitt!) och RGZ 107 s. 67 (åtagande att utöva rösträtt i samförstånd med bolagets styrelse).

c. Delägartanken och den fria rösträttsutövningens princip

Nial anför flera argument mot att tillägga avtalen betydelse i förhållande till bolaget. Bl. a. uttalar han följande:

Aktieägarnas rösträtt i allmänhet och majoritetsprincipen i synnerhet vore för bolagets befrämjande otjänliga, om det ej funnes åtminstone genomsnittlig sannolikhet för att rösträtten utövas på ett sätt som är förenligt med samtliga aktieägars, »bolagets», intressen. En viss sådan sannolikhet föreligger nu på grund av att de röstande, aktieägarna, själva äro delaktiga i bolaget och därmed intresserade i dess väl och ve. Men denna sannolikhetskalkyl förutsätter att den röstande vid varje tillfälle kan rösta så som han själv anser bäst och icke är bunden av andras direktiv.⁶⁴

⁶³ Houin s. 212.

⁶⁴ Studier s. 12 f.

Om aktieägarna är bundna av ett röstavtal som hindrar dem att med laga verkan rösta som de anser lämpligast, förlorar enligt Nial stämmebeslutet sin karaktär att vara uttryck för de röstandes vilja »och därmed fungerar systemet icke med den beräknade sannolikheten av ett resultat till det helas bästa». Och diskussionen på stämman kan inte påverka beslutet, vilket medför att bolagsstämmans auktoritet undergräves.

Nial synes här resonera en smula inkonsekvent. Fritt meningsutbyte på stämman och full frihet för aktieägaren att fatta ståndpunkt när man väl inte bara genom att utesluta klanderrätten. Just värdet av en obunden diskussion på stämman och en fri rösträttsutövning brukar ju åberopas som skäl för röstbindningsavtalens *ogiltighet*. Man kan knappast påstå, att rösträtten utövas fritt när skadestånd eller vite kan bli resultatet av en avvikelse från röstbindningsavtalet.⁶⁵ Och man kan väl knappast heller hävda att diskussionen på stämman under sådana omständigheter i nämnvärd mån kan påverka omröstningen.

När det gäller att ta ställning till avtalens giltighet känner sig Nial emellertid oförhindrad att uttala, att den fria rösträttsutövningen är ett överspänt och sakligt omotiverat ideal.⁶⁶ Därmed synes Nial själv ifrågasätta det argument han just anfört beträffande klanderrätten.

Anser man det nödvändigt att skydda aktieägarna från påverkan på deras röstning kan man enligt min mening icke inskränka sig till att fränkänna avtalsbrott relevans vid klandertalan. Det är svårt att motivera varför man skall ingripa endast mot en av alla de faktorer som påverkar aktieägaren att rösta i enlighet med avtalet.

I anslutning till Nials ovan citerade uttalande kan man också fråga sig varför röstavtalen skulle vara särskilt ägnade att minska sannolikheten för lämpliga stämmebeslut. Konsortialavtal i spridningssyfte tycks enligt min mening snarast öka möjligheterna för »ett resultat till det helas bästa».

d. Hänsyn till samhälle och aktieägare

Som grund för åsikten att rättsordningen inte bör medverka till genomdrivandet av röstavtal — exv. vid fall av klandertalan — anföres ibland rent etiska överväganden. Bergendal talar om »ett åtagande som är så betänkligt att det ej skall direkt genomtvingas».⁶⁷ Augdahl menar helt allmänt att avtalen är mindre tilltalande. Och den art som här kallas koncentrationsavtal karakteriseras som »enda mindre smakelig».⁶⁸

Stundom preciseras denna allmänna motvilja något. Man talar om att trivseln i bolaget blir lidande på att bolagets politik fastslås för lång tid

⁶⁵ Ovan s. 293.

⁶⁶ a. a. s. 13 f.

⁶⁷ Sakkunnigutlåtande s. 24.

⁶⁸ Aksjeselskapet s. 314.

framåt.⁶⁹ Det påstås vara uteslutet att tillägga avtalen verkan mot bolaget, eftersom de strider mot de anställdas och samhällets intressen.⁷⁰ Särskilt betonas, att man i detta sammanhang måste ta hänsyn till utomstående aktieägare.

Risken för långtidsbindning av bolagets politik motverkas av upplösningensreglerna och möjligheten att ingå nytt avtal. De allmänna hänvisningarna till samhällliga intressen kan inte tilläggas någon större vikt. Avtalen fyller nämligen så pass skiftande samhällsfunktioner, att det är omöjligt att skära dem över en kam. Troligen riktar sig dylika uttalanden främst mot koncentrationsavtalen.

Vad hänsynen till utomstående aktieägare beträffar, må hänvisas till det som ovan anförts angående risken för minoritetsförtryck såsom ogiltighetsgrund för rösträttsbindningar.⁷¹

Slutligen vill jag understryka, att det är svårt att på rationella grunder godtaga dylika argument mot klander av stämmobeslut på grund av avtalsbrott utan att tillägga dem relevans som ogiltighetsanledningar; omvänt gäller att ett skäl som underkänts som ogiltighetsgrund knappast bör kunna användas som argument i klanderfrågan.⁷²

B. KRITISKA SYNPUNKTER PÅ FRÅGESTÄLLNINGEN

De ovan redovisade övervägandena leder i regel fram till en vag allmän grundsats: att röstbindningsavtal är bolaget ovidkommande. Härav måste man sluta sig till vilka rättsregler som gäller — i detta fall att klander på grund av avtalsbrott är uteslutet. I och med detta mellanled i resonemanget har man fört in en osäkerhetsfaktor i bedömningen och bidragit till att dölja de överväganden som ligger bakom principen.

I ett norskt rättsfall har det sålunda berett domstolarna vissa svårigheter att tillämpa grundsatsen att avtal mellan aktieägare är bolaget ovidkommande:

RT 1952 s. 967.

F och S hade gått samman och bildat ett bolag för möbeltillverkning och i samband därmed upprättat ett konsortialavtal. I avtalet föreskrevs bl. a. att S skulle anställas som bolagets direktör mot viss lön. Familjerna F och S hade vardera lika många aktier och lika många röster.

Efter en kontrovers avskedade F i sin egenskap av styrelseordförande i bolaget sin kompanjon S från direktörsposten. Detta beslut fastställdes därefter på en

⁶⁹ Jfr Gomard, Aktieselskabsret s. 179.

⁷⁰ Borum, Stemmerets-aftaler s. 101, Stemmeretten s. 262 f., Marthinussen, Anm. s. 370.

⁷¹ s. 300 f.

⁷² Jfr Bergendal, Sakkunnigutlåtande s. 24.

bolagsstämman där S ej var närvarande. Bolagsstämman beslöt också att F till- vidare skulle anställas som direktör i bolaget.

S och hans hustru klandrade bolagsstämmobesluten. Domstolarna förklarade be- sluten ogiltiga. På grund av att S och hans hustru genom F:s dispositioner helt utestängts från inflytande i bolaget, kunde det i kontraktet förutsatta samarbetet ej längre vidmakthållas. Domstolarna biträdde därför också ett yrkande från karan- desidan om bolagets upplösning.

Vid herredsretten väcktes först klandertalan, därefter talan om upplösning av bolaget. I klander målet underkändes besluten på grund av formella brister. »De øvrige grunner for å underkjenne generalforsamlingens beslutninger ... er det således ikke nødvendig å komme in på». Längre fram i domen sägs dock, att det »må tas et visst hensyn til kontrakten ... selv om denne ikke er bindende for A/S Salongmøbler».

I upplösningens domen förklaras emellertid att förutsättningarna för bolagsavtalet kan utläsas ur kontraktet. Eftersom dessa förutsättningar har brutit förklaras bolaget upplöst. Domaren kommer därigenom i en vansklig situation: avtalet har här fått verkan mot bolaget, trots att det enligt doktrinen bör vara bolaget ovid- kommande:

»Kontrakten ... er ikke bindende for A/S Salongmøbler og retten legger ingen avgjørende vekt på denne kontrakt. Den tjener dog til å klarlegge hva som måtte være forutsetningen for hva professor Augdahl kaller: 'kontraktsforholdet mellom aksjonærene'»

I lagmannsretten, där målen förenades, fanns ingen motvilja mot att tillägga avtalet den verkan att bolagsstämmobeslutet ogillades. »Under de foreliggende for- hold kan kontrakten og de gjensidige forpliktelser denne hjemler ikke løsrives fra selskapsforholdet. Tvert om må man se kontrakten som normerende også for partenes opptreden i egenskap av selskapets funksjonærer, som dets styremed- lemmer og også som aksjonærer». Bolagsstämmobesluten ansågs vara ogiltiga *även* av formella skäl.

I HøyR återkommer dilemmat från underrätten. Det kan diskuteras, anför det, om en i lagliga former företagen uppsägning eller ett avskedande av S i strid mot konsortialavtalet »skulle medføre ugyldighet eller bare et erstatningskrav mot (F) personlig ...»

HøyR ansåg sig emellertid icke behöva ta ställning härtill eftersom bolags- stämmobeslutet i denna fråga var ogiltigt på formella grunder.

Domstolarna utgick från att avtalet inte var bindande för bolaget efter- som bolaget inte var part. De lyckades ändå inte komma fram till någon gemensam och väl underbyggd åsikt i frågan huruvida avtalsbrottet med- förde stämmobeslutets ogiltighet. Ej heller i frågan om upplösning av bolaget gav principen anvisning på någon lösning.

Argumentationsmetoden kan också leda till alltför vittgående genera- liseringar. Vissa uttalanden av Gomard synes mig utgöra exempel härpå. Gomard har sålunda reagerat mot uppfattningen att röstningsbestämme- ser måste ingå i bolagsordning för att gälla i förhållande till bolaget:

For det andet hævdes det, at en særlig ordning for stemmerettens udøvelse må optages i vedtægterne, hvis den skal gælde i forhold til selskabet. Herimod

må anføres dels U 1960.304 H, hvor en aftalt forkøbsret ikke blev tilsidesat på grund af modstrid med vedtægterne ... og endelig at det er urimeligt i vedtægterne at optage bestemmelser, der i hovedsagen kun har betydning for nogle få aktionærer.⁷³

Gomard menar alltså, att man av rättsfallet UfR 1960 s. 304 kan dra slutsatsen att röstningsklausuler i avtal får verkan mot bolaget. Detta skulle betyda att avtalsbrott kunde vara klandergrund i dansk rätt. Resonemanget är värt en närmare granskning. Till en början kan omständigheterna i det återopade rättsfallet rekapituleras:

UfR 1960 s. 304.

Som ovan framgån⁷⁴ rörde det sig i detta fall om aktier i ett bolag A som av S pantsatts till P och K på ett sådant sätt att dessa försattes i en varaktig kontrollposition. Därmed åsidosattes en tidigare utfäst förköpsrätt till T och AB C.

I *bolagsordningen* fanns *förköpsklausul* enligt vilken aktier skulle hembjudas styrelsen till inlösen om aktieägare önskade försälja dem. Om inlösen icke skedde inom 14 dagar var aktieägaren fri att sälja aktierna till utomstående. Enligt *avtal* med S tillerkändes T och AB C förköpsrätt till ifrågavarande aktier, »såfremt aktierne skal overdrages, uanset om ved frivilligt salg eller på hvilkensomhelst anden måde».⁷⁵

Som kärende i tvisten uppträdde AB C. Bolaget yrkade att testamentsexekutorerna efter S skulle erkänna den utfästa förköpsrätten och medge att förköpsrätten nu aktualiserats samt att de skulle förpliktas att sälja aktierna enligt i förköpsavtalet angivna villkor. Mot P och K yrkades att dessa skulle erkänna att förköpsavtalet hade prioritet framför förköpsklausulen i bolagsordningen.

ØL biföll yrkandena liksom HøjR, som i dom yttrade: »Forkøbsretten findes ... ikke at kunne anses som *ugyldig* i medfør af aktieselskabslovens regler, og den vil ej heller kunne tilsidesættes i medfør af § 5 i selskabets vedtægter, allerede fordi bestyrelsen, som må antages at have været bekendt med aftalen, ikke har rejst indsigelse eller taget forbehold».

Av HøjR:s dom framgår egentligen blott att styrelsen genom sin passivitet gått miste om möjligheten att utöva förköpsrätten enligt bolagsordningens bestämmelse. Av motiveringens »allerede fordi» kan man emellertid utläsa, att även andra omständigheter i fallet medför att den avtalade förköpsrätten skall gå före bolagsordningens förköpsklausul.

Härvid kan det vara av intresse, att ØL i sin dom särskilt understryker, att S vid tiden för avtalet innehade 95 % av aktiekapitalet i bolaget. Detta innebär, att S i praktiken kunde disponera över bolagsordningens innehåll och att det ej fanns någon anledning att ta hänsyn till andra aktieägare, jfr UfR 1963 s. 111. Det ligger enligt min mening nära till hands att förmoda att en sådan tankegång döljer sig bakom HøjR:s formulering. Avgörandet uppmuntrar i varje fall inte till mera generella slutsatser

⁷³ Aktieselskabsret s. 178.

⁷⁴ s. 311.

⁷⁵ Jfr Gomard a. a. s. 156 f.

angående förhållandet mellan förköpsbestämmelser i bolagsordning och avtalade förköpsrätter.⁷⁶

Det är givetvis ännu vanskligare att åberopa rättsfallet som stöd för en viss uppfattning i frågan om klander vid avtalsstridiga stämmobeslut. Möjligen skulle man kunna ta fallet som indicium på en regel att avtalsbestämmelser slår ut bolagsordningsklausuler om samtliga eller i det närmaste samtliga aktieägare godtagit avtalet. En sådan åsikt skulle man möjligen också kunna stödja på det ovan anförda rättsfallet UfR 1923 s. 636. Det senare rättsfallet bör man dock icke tillägga något större värde som prejudikat; avgörandet är över fyrtio år gammalt och motiveringen uppenbart ohållbar.

1960 års fall ger enligt min mening ingen ledning för hur en klander-situation skall bedömas: lägg märke till att avtalet genomdrives av en utomstående och att sådan icke har klanderrätt! Det är för övrigt oklart hur Gomard tänker sig den närmare utformningen av en regel som ger utrymme för klander av avtalsstridiga stämmobeslut.

Det framgår emellertid att andra bestämmelser än de vanliga klanderreglerna skulle gälla i dylika fall — sålunda skulle klanderfristen icke vara tillämplig.⁷⁷ Gomard åberopar i detta sammanhang det nedan refererade rättsfallet UfR 1955 s. 932. Mot ett yrkande att majoriteten skulle inlösa minoritetens aktier anfördes här att de avtalsstridiga förfaranden, varå talan grundades, underställts bolagsstämma, samt att klanderfristen utgått utan att talan väckts. ØL uttalade i dom, att denna omständighet icke kunde avskära minoriteten från att åberopa nämnda förhållanden.

Enligt min mening måste man här skilja mellan klandertalan och inlösnings-talan. Minoriteten hade ingen möjlighet att klandra besluten; däremot var det intet som hindrade att man förde talan mot avtalsparterna-majoriteten på grund av avtalsstridigt uppträdande från deras sida.

C. PRAKTISKA SKÄL

a. Stämmorutinen förryckes

Ovan har de principiella betänkligheterna mot en klandermöjlighet redovisats. Enligt min mening bör man emellertid ägna större uppmärksamhet åt de praktiska överväganden som kan motivera att klandermöjligheten är utesluten i här behandlade fall.

Sålunda påstås det att röstavtal skulle kunna bereda bekymmer vid upp-rättande av röstlängd inför bolagsstämma. Avtalen är nämligen ofta hem-liga; dessutom kan de vara svårtolkade.⁷⁸

Godtar man klander mot avtalsstridiga stämmobeslut, behöver detta

⁷⁶ a. a. s. 178.

⁷⁷ a. a. s. 247.

⁷⁸ Nial, Studier s. 11 f.

enligt min mening icke nödvändigtvis medföra att man tar hänsyn till avtalen vid uppgörande av röstlängden. I denna skall ju enligt gällande bestämmelser upptagas de inregistrerade aktieägare som är närvarande och eventuella ombud för de aktieägare som ej är tillstädes. Röstlängden behöver icke ge besked om de eventuella avtal som kan påverka de närvarande i deras röstning.

Ett röstavtal kan emellertid bli aktuellt *under* stämman om någon av de deltagande vid en omröstning påtalar ett avtalsbrott. Därvid uppkommande spörsmål torde, liksom andra rättsfrågor som dyker upp under stämmans gång, böra avgöras av ordföranden ensam.⁷⁹

Om avtalsstridiga beslut kunde klandras, skulle ordföranden därvid räkna rösterna som avgivna enligt avtalet. Om enighet ifråga om avtalets innebörd ej kunde uppnås kunde han antingen själv avgöra tvisten eller ajournera stämman till dess den bilagts.

Enligt gällande rätts ståndpunkt skall ordföranden ej ta hänsyn till vad som framföres om eventuella rösträttsbindningar; möjligen kan han framhålla för den eller dem som är bundna av avtalet att de riskerar skadestånd vid avtalsbrott, men att stämmobeslutet icke kan rubbas om röstning mot avtalet sker.

Mycket tycks tyda på att den nuvarande regeln är överlägsen en regel av motsatt innebörd när det gäller att få stämman att fungera smidigt. Men det bör framhållas, att de uppgifter som skulle ankomma på en stämмоordförande om avtalsstridiga stämmobeslut vore ogiltiga inte nämnvärt skiljer sig från sådana åligganden som redan nu åvilar honom. Tolkningen av jävsbestämmelserna och hanterandet av bestämmelserna om fullmakt och försäkran kan exempelvis erbjuda väl så svåra problem.

Enligt min mening kan en ändrad inställning till röstbindningsavtalen knappast medföra några större bekymmer på stämman, särskilt som det vanliga torde vara att ordföranden — åtminstone då det gäller avtal mellan flera aktieägare — är väl bekant med avtalets innebörd.⁸⁰ Och om avtalet icke är känt för stämмоordföranden kan det tänkas att det rör sig om ett avtal av så hög sekretessgrad, att brott däremot helt enkelt inte påtalas på stämman.

b. Ökad klanderfrekvens

Andra betänkligheter hänför sig till själva klandermekanismen. Sålunda menar Nial att möjlighet skulle öppnas för klander på rent bedrägligt

⁷⁹ Jfr Cavallin s. 389 f., Krenchel s. 263, Gomard, Aktieselskabsret s. 190; se även Taxell, Aktierätt s. 38 f., Platou, Föreläsningar 2 s. 198.

⁸⁰ Jfr Gomard, Aktieselskabsret s. 178, David s. 213, Sommerfeld s. 91.

sätt genom antedaterade röstavtal.⁸¹ Visserligen är sådana förfaranden teoretiskt tänkbara. Men det finns enligt min mening anledning att betvivla att metoden kan komma att användas i praktiken.

Tillkomsten av ett antedaterat röstavtal måste ju antingen bero på att en eller flera aktieägare sedan stämman ändrat åsikt eller sammanhånga med att aktieposter bytt ägare; detta är ju en förutsättning för att avtalet skall kunna föranleda ändrade eller upphävda beslut (från förfalskningar bortses). I sådana fall finns betydligt mindre ingripande metoder att nå åsyftat resultat. Man kan t. ex. begära att ny stämma utlyses för omprövning av besluten.

Nial påtalar också risken för att aktiebolag skulle lamslås och deras skötsel förryckas av de klanderprocesser som man öppnar vägen för genom att låta röstavtalen inverka på stämmobeslutens giltighet.⁸² Även här tycks Nial överskatta benägenheten att gå till domstol vid bolagsrättsliga tvister. Man föredrar vanligen förhandlingar eller skiljeförfarande — konsortialavtalen är ju regelmässigt försedda med skiljeklausul — framför att ge offentlighet åt interna motsättningar. Vidare kan man undvika klandertalan genom att på senare stämma ändra beslut som varit behäftade med någon felaktighet.

En ökning av frekvensen klanderfall förefaller mindre sannolik också mot bakgrund av tillgängliga uppgifter om bolagsmål. En genomgång av den officiella domstolsstatistiken ger nämligen visst stöd för en förmodan om en sjunkande processbenägenhet vad avser bolags- och föreningsrätt. Andelen bolags- och föreningsmål av samtliga civilmål i underrätt har sålunda långsamt sjunkit alltsedan mitten av 1930-talet. Numera torde det också vara en allmänt utbredd uppfattning att en god bolagsjurist icke skall behöva anlita domstolarna för att lösa uppkommande tvister. Med hänsyn härtill känner man sig benägen att se med viss skepsis på Nials prognos.

c. Förutsebarhet

En annan följd av att klandervägen lämnas öppen torde då vara mera betänklig:

Denn wenn eine Verletzung dieser Abreden die Ungültigkeit der abgegebenen Stimmen zur Folge haben würde, dann müsste die Gesellschaft untersuchen, ob eine solche Verletzung eines Vertrages, von dessen Bestehen sie gar nichts weiss, erfolgt ist. Das würde eine grosse Rechtsunsicherheit mit sich bringen.⁸³

Vore klander möjligt i detta fall så kunde ju bolagsledningen aldrig, vilka försiktighetsåtgärder som än vidtogs, vara fullt säker på att beslutet

⁸¹ Studier s. 12.

⁸² a. st.

⁸³ Sommerfeld s. 89 f.

skulle bestå. Med den rådande regeln är de regler som måste följas på stämman offentliga och på visst sätt auktoriserade: genom att iakttaga dem noga kan man i de flesta fall undvika klandertalan.

Vissa ovan påpekade omständigheter, såsom obenägenheten att skrida till process och sannolikheten för att de röstavtal som återopas är kända av bolagsledningen minskar onekligen riskerna för en mera utbredd osäkerhet. Men det skall inte bestridas att det kan förefalla stötande att medge klandertalan i fall där bolagsledningen kanske inte ens har möjlighet att förebygga »felet». Om man skall tillåta klandertalan vid avtalsbrott, bör man därför, som David föreslår, endast låta de avtal gälla som meddelats bolaget före omröstningen.⁸⁴

Det finns alltså ett behov av ordning och klarhet beträffande de normer som skall iakttagas vid stämman. Man bör med någorlunda säkerhet kunna konstatera huruvida fattade beslut kommer att bestå. I detta avseende är otvivelaktigt den nuvarande regeln att föredraga. En utvidgning av klanderregeln till att omfatta även avtalsbrott torde dock knappast kunna innebära några större praktiska olägenheter.

4. Amerikansk rätt

I amerikansk rätt finns ingen motsvarighet till klanderregeln. Den som icke efterlever en bolagsordning riskerar — liksom när det gäller andra avtal — att behöva betala skadestånd (common law) eller att drabbas av andra påföljder (equity). Samma grundsats kan alltså i princip tillämpas när ett bolagsstämmebeslut strider mot bolagsordningen som när det ej överensstämmer med ett avtal mellan aktieägare.⁸⁵ Det finns bl. a. möjlighet att vid domstol yrka »specific performance»,⁸⁶ exempelvis en dom som ändrar stämmans beslut med hänsyn till avtalet eller sätter ett nytt beslut i det angripnas ställe.⁸⁷ Det sagda kan belysas av följande två rättsfall.

Ringling Bros.—Barnum & Bailey Combined Shows v. Ringling, Supreme Court of Delaware, 1947.

I ett bolag med 1 000 aktier var aktiefördelningen sådan, att R ägde 315 aktier, H 315 och N 370 aktier. Ett avtal hade ingåtts mellan R och H; avtalet innehöll bland annat en klausul om ömsesidig förköpsrätt och en bestämmelse om att rösträtten skulle utövas i samförstånd. Om parterna inte kunde komma överens om hur röstning skulle ske, var de förpliktade att följa de instruktioner

⁸⁴ s. 215.

⁸⁵ Hornstein 2 s. 146 f., jfr Gower s. 537.

⁸⁶ Jfr Gomard, Aktieselskabsret s. 173, Brand s. 90.

⁸⁷ Hornstein 1 s. 238 f.

som en utomstående skiljeman, L, meddelade. Vid ett tillfälle hade oenighet uppkommit beträffande styrelsevalet. I denna fråga var röstningstaktiken särskilt viktig för avtalsparterna, eftersom reglerna om »cumulative voting» tillämpades: samverkade R och H kunde de få besätta 5 av de 7 styrelseplatserna mot 2 för N. L:s föreskrifter om röstning på sådant sätt efterkoms emellertid inte av ett ombud för H.

Sedan den lägre instansen konstaterat avtalsbrott förklarade den, att ny stämman skulle äga rum under offentlig kontroll. På denna stämman skulle avtalet följas. Överinstansen förklarade emellertid, att de röster som H avgivit i strid mot avtalet icke skulle medräknas. Styrelsevalet fastställdes i enlighet därmed, trots att en styrelsepost därigenom blev vakant.

Clark v. Dodge, Court of Appeals of New York, 1936.

Mellan C och D, ägare till 25 respektive 75 procent av aktiekapitalet i två bolag, träffades avtal om att D skulle rösta för C som styrelseledamot i bolagen och att C skulle — om han inte misskötte sig — få kvarstå som direktör för bolagen och åtnjuta vissa löneförmåner. C gjorde vissa åtaganden som gick ut på att säkra bolagens fortsatta utveckling under familjen D:s ledning. Flera år senare väckte C talan mot D. D hade nämligen numera uteslutit C ur styrelsen samt avskedat honom som direktör. Då avtalsparterna var de enda aktieägarna, fann domstolen ingenting stå i vägen för en dom på att C återinsattes i sina funktioner i enlighet med avtalet. — Sådan dom meddelades emellertid icke av den domstol som slutgiltigt hade att avgöra frågan: (C) ... had by his conduct disentitled himself to equitable intervention in his behalf.⁸⁸

I USA anser sig sålunda domstolarna ofta kunna ändra ett stämmebeslut som innebär en avvikelse från bestämmelserna i ett röstbindningsavtal:

... most of the decisions, including practically all of the recent ones, recognize that shareholders' voting agreements are enforceable by injunction or a decree of specific performance.⁸⁹

Det händer emellertid att domstolarna vägrar att genomdriva avtal av denna typ och nöjer sig med att utdöma skadestånd. Särskilt är detta fallet då avtalet — som i *Clark v. Dodge* — inverkar på den legala kompetensfördelningen mellan stämman och styrelse: det är nämligen styrelsen som har att utse direktör och fastställa dennes löneförmåner. För att icke utsätta minoritetsaktieägare för några risker brukar man i sådana fall fordra, att alla eller praktiskt taget alla aktieägare är parter i avtalet.⁹⁰

I fallet *Clark v. Dodge* åberopar domstolen denna regel: »Where the directors are the sole stockholders, there seems to be no objection to enforcing an agreement among them to vote for certain people as officers».

⁸⁸ Chayes s. 1536 f.

⁹⁰ O'Neal 1 s. 283, Brand s. 88 f., jfr

⁸⁹ O'Neal 1 s. 301 f., jfr Harvard Law Review 60 s. 652. ovan s. 300.

Avtalet i Ringling-fallet påverkade emellertid icke den legala kompetensfördelningen i aktiebolaget. Argumenteringen i detta fall bör därför lättare kunna appliceras på svenska förhållanden.⁹¹

Domstolarna tycks här icke ha fordrat att samtliga aktieägare biträdde avtalet. Trots att det fanns en betydande minoritetspost bifölls yrkandet om specific performance. Man måste emellertid lägga märke till, att styrelsevalet som det fastställdes i andra instans kom att avvika från avtalets intentioner. Eftersom blott R:s och N:s röster medräknades blev tre styrelsemedlemmar valda från varje sida, medan resultatet enligt avtalet hade blivit 5 för gruppen R + H och 2 för N. Enligt domstolens utslag blev sålunda H ej alls representerad i styrelsen. O'Neal hävdar med visst stöd i domen att hänsyn till N, den utomstående aktieägaren, ligger bakom utgången:

Although the order of the Supreme Court frustrated the objective of the agreement, perhaps the order was justified in a technical sense at least as a recognition of rights of (N), who was not a party to the agreement and who had cast his votes properly at a regular shareholders' meeting.⁹²

Argumenteringen är svårbegriplig. Det är tydligen meningen att en obunden aktieägare inte skall kunna försättas i en sämre situation än den som uppkom på den stämma där avtalet överträdades. Det förefaller dock knappast riktigt att fästa avseende vid hur rösterna då utföll — den obundne aktieägaren kan väl inte pretendera på att få dra fördel av avtalsparternas oenighet? En motsvarande tanke föresvävar emellertid RG i det ovan anförda avgörandet RGZ 119 s. 386:

Dann müssten auch solche Aktionäre ... ohne der Gesellschaft gegenüber schuldrechtlich in der Ausübung des Stimmrechts gebunden zu sein, diese Umdeutung des Abstimmungsergebnisses hinnehmen und könnten keinen Rechtsbehelf dagegen gelten machen ...

Föreställningen att man måste ta särskild hänsyn till icke avtalsbundna aktieägare är tydligen djupt rotad. Vid en diskussion de lege ferenda mellan schweiziska jurister har exempelvis ifrågasatts att låta stämmobeslut påverkas av röstbindningsavtal — men blott under förutsättningen att samtliga aktieägare var parter i avtalet.⁹³ Bakom denna inställning ligger bl. a. tanken, att man lättare kan bortse från aktiebolagskonstruktionen och från synpunkten att bolaget som tredje man ej berörs av avtalet, om alla aktieägare är avtalsanslutna. Man betraktar då bolaget som »business device» och inte såsom »separate entity», man identifierar bolaget med

⁹¹ Jfr ovan s. 165.

⁹² O'Neal 1 s. 303 not 76, jfr Brand

s. 88, Baker-Cary s. 265 f., Harvard Law Review 60 s. 652.

⁹³ Protokoll s. 714.

aktieägarna.⁹⁴ Några rationella skäl för att behandla avtalen olika beroende på vilken anslutning de har bland aktieägarna kan emellertid knappast uppletas.⁹⁵

Tanken att bolaget icke får beröras av avtal mellan aktieägarna inbördes har spritt viss tveksamhet även i amerikanska domstolar:

A number of decisions hold that the corporation is not bound by a contract to which it is not a party, at least if all its shareholders are not parties; and one decision holds that the corporation, being an entity separate and apart from its shareholders, is not bound even though all its shareholders are parties.⁹⁶

O'Neal rekommenderar därför att man — »in abundance of precaution» — låter bolaget inträda som part i avtalet.⁹⁷ Detta skulle då betyda att avtalet blir en beståndsdel av de normer, som reglerar bolagsverksamheten. Man kan med fog fråga sig varför en sådan formalitet skulle ha betydelse för avtalets rättsverkan. Vidare verkar det egendomligt att bolaget deltar i ett avtal rörande rösträtt, avyttring av aktier och andra aktieägarangelägenheter.⁹⁸

I amerikansk rätt finns det emellertid intet som hindrar att en överenskommelse får relevans som klandergrund fastän den icke har upptagits i bolagets »articles of incorporation», »charter» eller »bylaws». Man kan knappast påstå att domstolarna tar någon större hänsyn till klausulernas formella valör.⁹⁹ Vid valet mellan officiella dokument och privata avtal blir därför i regel rent praktiska synpunkter avgörande.¹ Genom att använda bolagsdokumenten torde man dock kunna undvika invändningen att bolaget icke är part i avtalet.

Det senast anförda ger vid handen, att den principiella skillnad mellan bolagsrättsliga och obligationsrättsliga normer som är så utmärkande för nordisk och kontinental rätt, saknar motsvarighet i amerikansk rättsuppfattning.

5. Diskussion de lege ferenda

Undersökningen utvisar, att avtalsstridiga stämmobeslut i svensk rätt ej kan angripas genom klandertalan. Samma förhållande gäller av allt att döma i de tyska, franska, schweiziska, norska, danska och italienska rättsystemen, medan domstolarna i USA i många fall kan ändra och upphäva stämmobeslut som strider mot röstbindningsavtal.

⁹⁴ Jfr Brand s. 88.

⁹⁵ O'Neal I s. 302, jfr ovan s. II: 91.

⁹⁶ O'Neal I s. 296 f., jfr Harvard Law Review 60 s. 652.

⁹⁷ I s. 297, jfr Hornstein I s. 197.

⁹⁸ Jfr Patry, Accords s. 80 f.

⁹⁹ Hornstein I s. 179 f., 187.

¹ O'Neal I s. 185.

Mot denna bakgrund kan man ställa frågan, om en möjlighet att klandra avtalsstridiga beslut är önskvärd?

För den gällande regeln har olika argument framförts. Dessa har utförligt refererats och kommenterats ovan och kan indelas i sådana som utgör resultatet av teoretiska överväganden (A) och sådana som grundas på praktiska synpunkter (B).

A. 1. Normer som ej är av bolagsrättslig rang kan icke påverka giltigheten av stämmobeslut.

Detta argument vilar på idéer beträffande aktiebolagets konstruktion i lagtekniskt hänseende. Att denna konstruktion utan svårighet kan genom-brytas visar rättsutvecklingen i USA.

2. Bolaget kan icke beröras av ett avtal i vilket det ej är part. Detta argument kan ej användas då röstavtalen ingås med bolaget och kanske ej heller då bolaget senare ansluter sig till avtalet; en sådan anslutning torde dock sakna all reell innebörd.² — Amerikansk praxis visar att en motsatt regel icke möter rättstekniska hinder. Det är uppenbart att idén om bolaget som en särskild juridisk person har undanskymt det faktum, att ett aktiebolag är en regelteknisk konstruktion som icke innehåller några självfallna beståndsdelar.

3. Det innebär en avvikelse från lagstiftarens avsikt att bolagsstämmo-besluten skall vila på aktieägarens fria rösträtt, om man tillåter avtalen att inverka på stämmobesluts giltighet.

Det synes ej särskilt meningsfullt att söka bereda utrymme för en fri rösträtt genom att bara avlägsna en av alla de faktorer som kan påverka rösträttsutövningen i samband med ett röstbindningsavtal. Den fria röst-rättsutövningens princip är för övrigt både orealistisk och oklar.³

4. Genomdrives ett röstbindningsavtal går detta ut över de av avtalet obundna aktieägarna.

Utomstående aktieägare kan visserligen få foga sig i ett ändrat beslut. Men det är svårt att inse vad det ligger för felaktigt däri. Den obundne aktieägaren har ju med sin röst bidragit till beslutsfattandet. Övriga aktie-ägares rösträttsutövning skall han väl ej ha något inflytande på.

B. 1. Avtalen skulle ställa till besvär på stämmorna.

Detta är knappast troligt. Rösträttsbindningarna aktualiseras blott vid avtalsstridig röstning i sådana fall där övriga avtalsparter ej drar sig för att återopa avtalet på stämman. De problem som då uppkommer är inte besvärligare än de som en stämмоordförande enligt nuvarande regler kan ställas inför.

² Jfr ovan vid not 97.

³ Jfr ovan s. 290 ff.

2. Klanderprocesser, som stör bolagets lugna utveckling, skulle provoceras fram genom en sådan regel.

Det är inte självklart att utvidgning av det klanderbara området leder till ett ökat antal klanderprocesser. Man kan t. ex. tänka sig att en klanderregel främst tjänar som ett incitament till en uppgörelse i godo. Och processbenägenheten på bolagsrättens område torde inte vara särskilt stor.

3. Man kan inte vara säker på ett stämmobesluts rättsverkningar förrän klanderfristen har gått ut; de aktuella rösträttsbindningarna behöver nämligen ej vara kända vid beslutstillfället.

Denna synpunkt är värd beaktande. Av skäl som antytts under B 1 ovan kan man emellertid förmoda att osäkerheten icke blir alltför besvärande.

De argument som kan åberopas till stöd för en klandermöjlighet i förevarande fall är främst två nämligen

att skadestånd knappast är någon lämplig påföljd vid brott mot röstbindningsavtal eftersom skadan kan vara svår eller omöjlig att bestämma⁴ samt att den rättsliga bedömningen eljest blir haltande; avtalsbrott medför visserligen påföljd men å andra sidan kan avtalen ej genomtvingas enligt sitt innehåll.

... dette Mellemstandpunkt (maa) betegnes som urigtigt og utilfredsstillende, idet det ikke giver en fuldt legitim Aftale den fornødne Beskyttelse.⁵

De anförda argumenten för det nuvarande systemet väger icke tungt. Själv har jag emellertid stannat för åsikten att en ändring ej är motiverad. Ställningstagandet grundas främst på antaganden angående det praktiska behovet av en utvidgad klanderregel.

Den nuvarande klanderregeln är väl inarbetad i praxis. Ingen av de praktiker som intervjuats har ifrågasatt möjligheten att klandervägen komma till rätta med brott mot rösträttsavtal. Ej heller har någon antytt att det skulle föreligga något behov av en klandermöjlighet i detta fall. Detta sammanhänger troligen med att en tvist mellan parterna i ett konsortialavtal icke alltid kan lösas genom en dom som fastställer ett beslut i enlighet med avtalet. Det gäller nämligen att därefter få beslutet verkställt och att få samarbetet att löpa friktionsfritt i fortsättningen. Sannolikheten för en sådan utveckling är ofta liten.

En dylik lösning har man dock använt sig av i den genom ØL:s dom 30.9.1957 avdömda tvisten. Här torde dock parterna ha varit överens om att böja sig för rättsligt avgörande i frågan. Inställningen till ett framtida samarbete var troligen positiv.

⁴ Se härom nedan s. 373 f.

⁵ David s. 215 not 8, Bergendal, Sak-kunnigutlåtande s. 24.

I de flesta fall blir det nödvändigt att tillgripa andra lösningar:

The question of the relief to be granted for violation of such an arrangement raises problems more vexing, difficult, and real than ever were to be found on the validity side.⁶

Om man lyckas bilägga tvisten kan man kalla till ny stämma eller — om oenigheten består — söka upplösa samarbetet.⁷ På fråga om hur man reagerar vid avtalsbrott eller ifrågasatt sådant har de flesta intervjuede personerna sagt sig vilja överväga, hur man lämpligen kan frigöra sig från avtalsbindningen. Att en sådan reaktion är väl så adekvat som klandervägen framgår ju av det ovan behandlade fallet RT 1952 s. 967, där konflikten löstes genom en dom på upplösning av bolaget. Klander-möjligheten kommer då att sakna egentlig betydelse. Det blir i stället problemen kring den ekonomiska slutuppgörelsen som kommer att stå i centrum för intresset.

Vidare kan påpekas, att det vid intervjuerna inte framkommit mer än något enstaka fall där röstning mot avtal skett. De tvister, som har varit aktuella har huvudsakligen avsett frågor kring samarbetets upplösning.

En regel som medgav klander vid brott mot rösträttsavtal skulle därför av allt att döma knappast fylla något större praktiskt behov.

⁶ Chayes s. 1535, jfr vidare nedan s. 373, 404 f.

⁷ Jfr Rodhe, Minoritetsskyddet s. 432.

Framtvingande av röstbindningsavtalens efterlevnad

I. Inledning

I detta kapitel behandlas ytterligare några regler och konfliktsituationer som aktualiseras då part avviker eller tänker avvika från ett röstbindningsavtal. Endast sådant som kan sägas utgöra för dessa avtal typiska problem upptages till behandling. Detta innebär bl. a. att kapitlet får ett ganska heterogent innehåll.

När det blir tal om rättsliga påföljder av brott mot röstbindningsavtal måste man först avgöra vilket lands lag som är tillämplig. Detta spørsmål är av relativt stor betydelse eftersom röstbindningsavtal mellan parter i olika länder ingalunda är sällsynta. Kapitlet inledes därför med några internationellt privaträttsliga synpunkter.

Står man inför ett avtalsbrott finns det åtminstone tre sätt att reagera på. Man kan söka få avtalet genomdrivet i enlighet med sitt innehåll, man kan låta avtalsbrytaren träffas av obehagliga påföljder och man kan söka få avtalet hävt. Intet hindrar kombinationer mellan dessa reaktions-sätt.

Hävning eller upplösning av avtalsförhållandet skiljer sig från de andra reaktionerna. Ställd inför avtalsbrottet resignerar man inför uppgiften att förmå motparten att följa avtalet. De frågor som uppkommer i upplösningssituationen behandlas för sig i nästföljande kapitel.

Den första metoden, genomdrivande av avtalsinnehållet, nödvändiggör en behandling av tänkbara domstyper och exekutionsmedel. Man kan undersöka möjligheterna att få det avtalsstridiga stämmobeslutet utbytt mot ett avtalsenligt på exekutiv väg, eftersom klandertalan i vanlig ordning är utesluten. Alternativt borde tredslande part i dom kunna åläggas att fullgöra sina skyldigheter enligt avtalsinnehållet; en sådan dom måste då också kunna verkställas. Dessa frågor, som ägnats särskilt intresse i tysk doktrin, diskuteras relativt utförligt.

I ett följande avsnitt behandlas tänkbara påföljder av avtalsbrott, nämligen vite och skadestånd. Det visar sig att skadeståndet är ganska illa

avpassat för att tjäna som sanktion i här avsedda fall. Vitesklausuler i avtalen torde vara bättre lämpade för detta syfte. Man kan emellertid fråga sig om sådana avtalsbestämmelser verkligen är nödvändiga för att säkra att röstbindningsavtalen efterlevs. Detta betydelsefulla spörsmål kan här blott antydningssvis beröras.

Slutligen anföres några synpunkter på de ofta förekommande skiljeklausulerna i dylika avtal. Vissa typiska problem kring klausulernas räckvidd vid röstbindningsavtal diskuteras. Några reflektioner ägnas frågan varför skiljeklausul insattes och spörsmålet om vilken effekt inkopplande av skiljedomstol kan tänkas ha på sanktionsmekanismen vid avtal av detta slag.

2. Tillämplig lag i tvister om röstbindningsavtal

Om röstbindningsavtal slutes mellan aktieägare av olika nationalitet eller om aktieägare i ett annat land än det där bolaget hör hemma träffar ett sådant avtal kan det i olika sammanhang bli aktuellt att fastställa vilken lag som är tillämplig på avtalsförhållandet. På grund av den fortskridande ekonomiska integrationen kan de här behandlade problemen antagas få en växande betydelse.

Det gäller här att avgöra efter vilka grunder lagvalet skall ske, efter kontraktsstatutet eller på grundval av den lag som är tillämplig på bolagets förhållanden. Problemet var aktuellt i ett tyskt rättsfall:

RGZ 161 s. 296, RG 17.6.1939.

X, Y och Z, som var tyska medborgare och bosatta i Berlin bildade tillsammans med 4 danskar ett aktiebolag med säte i Köpenhamn för att exploatera en uppfinning som X hade gjort. Aktierna fördelades i två serier, en serie A för kapitalgruppen och en serie B för uppfinnargruppen och X och Y erhöll samtliga aktier av serie B och förvärvade sedermera ett fåtal av serie A så att de tillsammans fick majoritet i bolaget. Dessförinnan hade emellertid X och Y i Berlin ingått ett avtal varigenom de förpliktat sig att alltid utöva rösträtten på B-aktierna i samförstånd. Om parterna ej kunde enas skulle den mening gälla som X biträdde. Parterna åtog sig att vid förfall företräda varandra på bolagsstämmor och därvid rösta i enlighet med överenskommelsen.

Y förklarade efter några års förlopp i brev till X, att han drog sig tillbaka från avtalet och icke längre ansåg sig bunden därav. X gjorde därefter vid domstol gällande att uppsägningen var ogiltig och yrkade fastställelse att avtalet fortfarande gällde. Y invände att avtalet från början varit ogiltigt som stridande mot goda seder och att han i varje fall var berättigad att uppsäga avtalet.

Fråga uppkom om bindningen skulle bedömas enligt tysk eller dansk rätt. Till detta spörsmål anförde RG, sedan det först konstaterats att avtalet var av rent obligationsrättslig natur och bolaget icke berördes därav, att rättsverkningarna var att bedöma enligt den lag som tysk internationell privaträtt utpekade som tillämplig i obligatoriska avtalsförhållanden.

Avtalet var slutet i Tyskland mellan tyskar och (den hypotetiska) partsviljan pekade mot tysk rätt, varför denna var att tillämpa som kontraktsstatut. Men dansk rätts inställning kunde dock aktualiseras som beståndsdel i tyska rättsregler. Om dansk rätt icke godtog röstning i enlighet med ett sådant avtal, så var nämligen prestationen som avtalet gick ut på omöjlig och avtalet därmed ogiltigt jämlikt 306 § BGB. Efter en granskning av dansk rätt kom RG till resultatet att så icke var fallet.

Enligt tysk rätt är det tydligen kontraktsstatutet som skall tillämpas; bolagsstatutet kommer i bakgrunden:

Sonst ist das Personalstatut der AG für die rechtliche Beurteilung der mit ihr im Zusammenhang stehenden ABV nur insofern von Bedeutung, als sich die Aktionärrechte, deren Ausübung Gegenstand der ABV ist, nach diesem Recht richten.¹

Ifråga om röstbindningsavtal som grundar enkla bolag kommer enligt Glattfelder andra faktorer med i bedömningen än de som vanligen bestämmer kontraktsstatutet. Det kan sålunda vara av betydelse var konsortiets ledning har sitt säte.² Det kan tilläggas, att Glattfelder är ganska återhållsam när det gäller att räkna röstbindningsavtal som enkla bolag. Gränsen mellan enkla bolag och andra avtalstyper är ej heller särdeles tydligt angiven.³

Av det anförda rättsfallet framgår att man bakvägen måste dra in den för bolaget gällande rättsordningen för att kunna bedöma avtalets rättsverkningar. I själva verket måste alltså icke ett lands lag utan två länders lagar tillämpas, om nu icke kontrakts- och bolagsstatut är identiska, såsom i fallet ØL:s dom 30.9.1957, där röstbindningsavtal angående styrelserepresentation i danskt bolag slutits i Danmark mellan ett österrikiskt bolag och ett par danska medborgare. Dessa komplikationer tycks vara svåra att komma ifrån om man ger kontraktsstatutet företräde.

En regel som fäster avseende enbart vid den rena kontraktsanknytningen kan också ge ett ganska slumpartat utslag.

Ett avtal slutet i Frankrike eller Italien mellan fransmän och italienare avseende aktieinnehav i ett tyskt eller schweiziskt aktiebolag skulle sålunda, var än tvist uppkom, som regel vara att betrakta som en nullitet. I sådana fall skulle alltså en partshänvisning till tysk eller schweizisk rätt vara den enda möjligheten att åstadkomma att avtalet stod sig vid rättslig prövning.

En konsekvent tillämpning av kontraktsstatutet kan vidare ge upphov till disharmoniska avgöranden, eftersom frågor om röstavtal kan komma upp i bolagsrättsliga mål. En fransk domstol kan exempelvis tänkas godtaga ett avtal mellan aktieägare i ett franskt bolag eftersom det är giltigt enligt kontraktsstatutet. Sam-

¹ Glattfelder s. 241 f., jfr Altvater s. 5.

² 242 f.

³ 231 f.

tidigt kan ett stämmobeslut upphävas under återopande att det tillkommit till följd av en rösträttsbindning som ej tillåtes i fransk rätt. Fransk rätt är ju bolagsstatut.

En mera ändamålsenlig reglering skulle enligt min mening uppnås om man utgick från att röstbindningsavtalet avsåg förhållandena i visst bolag, och lade den lag som skall tillämpas på detta bolags förhållanden till grund. Osäkerhet om tillämplig lag uppkommer då i regel icke. Endast ett lands lag behöver beaktas. Samtliga tvister med avseende på röstbindningsavtalet, även sådana som uppkommer i rena bolagsmål, kan därmed bedömas enhetligt.

Denna lösning har man valt i amerikansk rätt. Här säges nämligen the law of incorporation, bolagsstatut enligt angloamerikansk rätt,⁴ vara tillämplig:

What authority there is on this question indicates rather clearly that the validity of a voting agreement or voting trust will be tested by the law of the state of incorporation.⁵

På kontraktsstatutets grund kommer Patry till en lösning som icke skiljer sig så mycket härifrån: i brist på partshänvisning gäller lagen på den ort där stämman i bolaget skall äga rum.⁶

Bolagsstatutet kan måhända icke tillämpas i alla mål rörande konsortialavtal. Man kan nämligen hävda att kontraktsstatutet skall vara avgörande om tvisten rör huruvida avtalet kommit till stånd. Eventuellt medför den föreslagna regeln också den olägenheten att man ur internationellt privaträttslig synpunkt måste skilja på konsortialavtal i och utanför aktiebolagsförhållanden.

Som tillämplig lag vid tvister om rösträttsavtal förordar sålunda vissa auktoriteter bolagsstatutet, medan andra menar att kontraktsstatutet bör användas; med hänsyn till att den internationella privaträtten står splittrad i denna fråga är det troligen motiverat att införa partshänvisning i röstbindningsavtal med internationell anknytning. Vanligen torde härvid den lag som gäller för ifrågavarande aktiebolags förhållanden vara att föredraga.

3. Genomdrivande av avtalsinnehållet

A. FASTSTÄLLELSE AV AVTALSENLIGT STÄMMOBESLUT

Frågan om fastställelse av avtalsenligt stämmobeslut har prövats i det ovan utförligt refererade tyska rättsfallet RGZ 119 s. 386.⁷ Ett stämmobeslut

⁴ Jfr Philip s. 91-96.

⁶ Accords s. 115.

⁵ O'Neal 1 s. 314 f., jfr Hornstein 1 s. 193, Brand s. 49.

⁷ s. 344.

klandrades här av en aktieägare, som ansåg att han felaktigt berövats sin rösträtt. Bolaget invände då, att aktieägarens röstning i vart fall innebar överträdelse av ett röstbindningsavtal. Bolaget yrkade att domstolen — för den händelse aktieägaren ägt rösta — skulle fastställa det beslut som hade blivit resultatet av avtalsenlig röstning från aktieägarens sida.

Domstolen ansåg sig ej kunna bifalla ett sådant yrkande; ZPO 894 § kunde nämligen icke tillämpas. Enligt detta lagrum skall en viljeförklaring, som gäldenären i dom förpliktats att avgiva, gälla såsom avgiven så snart domen vunnit laga kraft.

Härtill kommer, att man i vilket fall som helst icke genom 894 § kan ersätta ett *beslut* med ett annat utan man kan blott eventuellt få viss *röstning* att gälla såsom företagen. Mera fordras ju för att ett beslut skall komma till stånd.⁸

Av olika skäl har man bedömt det som uteslutet att tillämpa detta lagrum på röstbindningar. Vissa författare har exempelvis hävdad att sådana viljeyttringar som blott utgör medverkan till ett beslut av en samman slutnings organ ej kan betraktas som viljeförklaringar.⁹ Detta »argument» kan avfärdas som uppenbar begreppsjurisprudens.¹⁰ Man kan inte bedöma huruvida ställningstagandet är berättigat om man ej får ta del av de sakskalet som kan ligga bakom påståendet.

Motsvarande invändning kan riktas mot uttalandet att domstol icke genom yttre tvång får ingripa i en delägareförsamlings beslut.¹¹ Denna motivering har visst samband med de tankegångar angående rösträttens frihet som ovan varit föremål för diskussion. Det saknas emellertid anledning att fördjupa sig i den livliga debatten kring en eventuell tillämpning av 894 § ZPO på rösträttsavtal. Svensk rätt saknar nämligen motsvarighet till denna regel.¹²

Från amerikansk domstolspraxis finns emellertid exempel på att avtalsenliga stämmobeslut fastställts att gälla i stället för avtalsstridiga. Den angloamerikanska equityrättsskipningen ger ju domstolarna stora möjligheter att på varierande sätt genomdriva avtal när skadestånd ej ger tillräcklig gottgörelse.¹³ Här finns emellertid ingen särskild klanderregel att tillämpa då man önskar angripa ett stämmobeslut. Även brott mot bolagsordningen måste behandlas på samma sätt.

⁸ Sommerfeld s. 99 f., Robert Fischer s. 69, Peters s. 321, jfr Bergendal, Aktiebolagets författning s. 151.

⁹ Stein-Jonas 894 § 1, jfr Peters s. 320, Baaden s. 28, Sommerfeld s. 99.

¹⁰ Zluhan s. 293 f.

¹¹ RGZ 112 s. 273, jfr Peters s. 322, Baaden a. st., Zluhan s. 295 f.

¹² Hassler s. 135, Trygger s. 106, Stjernquist, Föreningsfirmans funktion s. 72, Rodhe, Obligationsrätt s. 371, jfr Patry, Accords s. 116 not 163.

¹³ Jfr Bergendal, Aktiebolagets författning s. 145 not 6, Rodhe, Obligationsrätt s. 376.

I tysk och nordisk rätt bör man emellertid icke kunna få ett avtalsstridigt beslut ersatt av ett annat genom en dom som kan gå i verkställighet jämlikt ZPO 894 § eller motsvarande lagrum.¹⁴ Lagstiftaren anvisar nämligen endast en metod att ändra och upphäva stämmobeslut: klander-talan.¹⁵ Och när klander är uteslutet bör man ej kunna nå samma mål på andra vägar.

I det ovan nämnda rättsfallet RGZ 119 s. 386 borde man sålunda enligt min mening först ha konstaterat att aktieägaren felaktigt hindrats från att rösta. Därefter kunde domstolen ha fastställt det beslut som stämman — med beaktande av aktieägarens röster — fattat. Avslutningsvis kunde domstolen ha inskränkt sig till att uttala, att eventuell avtalsstridighet ej inverkade på beslutets giltighet.

Därtill kommer, som ovan antytts,¹⁶ att andra faktorer än den enskilda röstningen spelar in — ett stämmobeslut kan därför sällan konstrueras eller rekonstrueras, jfr NJA 1960 s. 698.

Någon möjlighet att med domstols hjälp få ett avtalsenligt stämmobeslut fastställt att gälla framför ett avtalsstridigt föreligger sålunda icke. Detta skulle först och främst förutsätta att avtalsstridighet betraktades som klandergrund.

Det är för övrigt inte säkert att en avtalspart skulle vara mycket hjälpt med en regel som gav honom möjlighet att få domstol att fastställa avtalsenliga stämmobeslut. Det finns nämligen ingen garanti för att hans motparter verkligen skulle rätta sig efter ett beslut som tillkommit i denna ordning.¹⁷

B. ÅLÄGGANDE ATT UNDERLÅTA AVTALSSTRIDIG RÖSTNING

Negativa fullgörelsedomar på grundval av röstbindningsavtal kan man finna exempel på i utländsk praxis.

Greenwell v. Porter, 1902 I Ch s. 530, Chancery Division 21.1.1902.

Ett oskiftat dödsbo efter P, i vilket 4 personer var delägare, var i behov av kapital till förvaltningen av dödsboets egendom och sålde aktier i ett bryggeribolag till en annan intressent i företaget, G. Ett avtal ingicks mellan parterna, där det fastställdes vilken representation i styrelsen som skulle tillkomma de bägge intressentgrupperna. Dödsboet som innehade tre styrelseplatser, förband sig att verka för att de två återstående styrelseposterna blev besatta med av G föreslagna personer.

När en av de av G föreslagna stod i tur att avgå motsatte sig emellertid dödsbodelägarna omvalet. Dessa instämde då av G med yrkande, att de skulle förpliktas att icke rösta mot överenskommelsen. Talan bifölls. Svarandesidans invändningar, att bindning av styrelsemedlems rösträtt ej gick för sig, då dessa förtroendemän alltid skulle utöva rösträtt i bolagets intresse samt att de såsom dödsbodelägare ej kunde begränsa sin förvaltningsrätt, lämnades utan avseende.

¹⁴ Jfr dock Gomard, Aktieselskabsret s. 180.

¹⁵ Jfr Patry, Accords s. 118.

¹⁶ Se vid not 8 ovan.

¹⁷ Rodhe, Minoritetsskyddet s. 432.

I detta engelska rättsfall möter vi en annan form av specific performance, nämligen injunction. Även från amerikansk praxis i rösträttsbindningsfall är injunction bekant.¹⁸ En dylik dom kan genomdrivas genom att föreläggande för den förpliktade att uppfylla sin förpliktelse utverkas hos domstolen. Efterkommes ej föreläggandet inträder straffpåföljd.¹⁹

Ett liknande yrkande bifölls av ØL i den ovan refererade domen från 1957.²⁰ I domen antydes att även positiva ålägganden är möjliga.

Om en dansk dom, som ålägger part att icke rösta mot avtal, ej länder till efterrättelse, kan motparten vända sig till domstol och utverka straffpåföljd för den försumlige. Enligt dansk rätt är detta det enda rättsmedel som står till buds då det gäller domfästa avtal, där kravet icke kan omvandlas till pengar.²¹ De danska rättsreglerna tycks sålunda överensstämma med vad som gäller i England och Amerika.

Peters har uttalat, att en västtysk domstol borde kunna förbjuda avtalspart att fatta beslut som kränker annan avtalsparts rätt enligt ett röstbindningsavtal. Efterlevnad av en sådan dom skulle kunna framtvings genom 890 § ZPO, som ger möjlighet för domstol att döma till böter eller häkte vid överträdelse av en förbudsdom.²² Detta förutsätter dock liksom i anglo-amerikansk och dansk rätt att den förpliktade i domen eller i särskilt beslut förelägges att — vid äventyr av straffpåföljd — respektera förbudet.²³

Frågan har av allt att döma icke prövats av någon tysk domstol.²⁴ Samtliga yrkanden i refererade röstbindningsfall har nämligen gått ut på en positiv förpliktelse att rösta på visst sätt, och då är ZPO 890 §, som avser förpliktelse att underlåta eller tåla viss handling, ej tillämplig.

För svensk rätts del torde det också vara möjligt att yrka negativ fullgörelse av röstbindningsavtal. Jämlikt RB 13: 1, 1 pkt bör talan om fullgörelse i varje fall kunna väckas då det rör sig om långvariga rösträttsbindningar. Däremot måste man troligen visa att avtalet ej efterföljts om det rör sig om mera tillfälliga avtal t.ex. ett åtagande att rösta för ett visst beslut. I sådant fall måste tydligen ny stämman utsättas för att ånyo behandla ärendet.

Hur skall dylik dom kunna verkställas om den förpliktade tredskas?

När det gäller att framtvinga visst beteende på bolagsstämma torde vite vara den enda möjlighet som står till buds enligt svensk rätt.²⁵ Det är

¹⁸ Hornstein 1 s. 239 med not 95, Brand s. 89.

¹⁹ Brand s. 91, Jackson s. 74, Mayers s. 235 f.

²⁰ s. 322 ff.

²¹ Bergendal, Aktiebolagets författning

s. 147 not 1, Gomard, Fogedret s. 146 f., Ehlers s. 43 ff., Munch-Petersen s. 267.

²² s. 318 f.; jfr dock Altvater s. 11 f., Jura Europæ 10.10.62.

²³ Stein-Jonas 890 § II 2.

²⁴ Jfr Brand s. 35.

²⁵ Jfr Bergendal a. a. s. 147.

emellertid i viss mån oklart när vitesföreläggande kan utfärdas. Överexekutor kan nämligen blott förelägga en tredskande gäldenär vite där det finnes lämpligt. Samma regel torde gälla om det begäres att domstol skall utfärda föreläggandet.²⁶

Mycket tyder på att lagstiftaren genom att stadga fri prövningsrätt främst velat undvika fullgörelsetvång vid prestationer som förutsätter en speciell förmåga hos gäldenären. Man brukar som exempel anföra att en konstnär ej vid vite kan föreläggas att måla ett porträtt.²⁷ Och denna synpunkt kan väl svårigen vara aktuell såvitt gäller röstning på bolagsstämma.

Vill man använda sig av vite kan man tydligtvis gå tillväga på olika sätt. Antingen kan man, sedan domen väl vunnit laga kraft hos överexekutor påkalla vitesföreläggande för den dömde att underlåta röstning samt, om man kan visa att denne fortfarande tredskas, försöka få det förelagda vitet utdömt. Eller kan man redan från början yrka att vite för brott mot röstningsförbudet utsättes i domen samt vid tredska hos domstol få vitet utdömt och eventuellt ett högre vite förelagt.²⁸ Den sistnämnda lösningen synes vara den smidigaste.

C. ÅLÄGGANDE ATT RÖSTA AVTALSENLIGT

En dom som ålägger en person att rösta i enlighet med ett röstbindningsavtal återfinnes i det engelska rättsfallet *Puddephatt v. Leith*.²⁹ Här yrkades i första hand åläggande för en röstberättigad panthavare att — i enlighet med ett avtal mellan parterna — rösta efter pantsättarens anvisningar. I andra hand yrkade pantsättaren att panthavaren skulle förpliktas att icke rösta mot pantsättarens vilja. Domstolen biträdde förstahandsyrkandet. Man kan således genom »injunction» icke blott förbjuda viss rösträttsutövning, som i *Greenwell v. Porter*, utan man kan också med domstols hjälp förplikta någon att rösta på visst sätt. Vid tredska kan det bli fråga om straff för »contempt of court».³⁰

I tysk rättspraxis har däremot liknande yrkanden icke vunnit gehör. Käranden har hänvisats till fastställsetalan eller skadeståndstalan.

Ett av flera exempel är

RGZ 112 s. 273, RG 20.II.1925.³¹

4 personer bildade gemensamt ett *GBH* för att driva en läderfabrik. På samma gång slöts ett särskilt avtal avseende delägarnas inbördes förhållanden och

²⁶ Rodhe, *Obligationsrätt* s. 379.

²⁹ Jfr ovan s. 230.

²⁷ Ekelöf, *Straffet* s. 156 med hänv.

³⁰ Jfr ovan s. 367.

²⁸ Jfr *Olivecrona, Utsökning* s. 50, *Trygger* s. 108 f., *Ekelöf, Straffet* s. 159, *Rättegång* I s. 182.

³¹ Jfr *Peters* s. 317.

deras förhållanden till bolaget; avtalet rörde bl. a. försträckning och leveranser till bolaget samt försäljning och upplåtelse av viss egendom. Efter en tid beslöt 3 av delägarna på bolagsstämma att icke vidare tillämpa avtalets bestämmelser mot den fjärde delägaren X. Under återopande av att uppsägningen var ogiltig väckte X talan vid LG och yrkade domstolens förklaring att avtalet fortfarande bestod. I OLG preciserade kändanden sitt yrkande till att domstolen skulle

1. fastställa att avtalet var gällande och att medbolagsmännen var förpliktade att vid stämmor i bolaget utöva sin rösträtt i enlighet härmed

2. ålägga svarandena att på en bolagsstämma, som snarast skulle utsättas att åga rum, i enlighet med avtalet avgiva sina röster på visst angivet sätt.

Talan ogillades både i LG och OLG med motivering att avtalets bestämmelser icke var gällande annat än om de intagits i bolagsordningen.

RG kom härvidlag till en annan slutsats än underinstanserna och förklarade avtalet giltigt; målet återförvisades i denna del till OLG. Kändandens andra yrkande hade underinstanserna på grund av sin inställning i giltighetsfrågan ej haft anledning att pröva. RG uttalar emellertid, att verkställighet enligt 894 § ZPO i sådant fall är utesluten:

»Denn jedenfalls geht es nicht an, durch äusseren Zwang in die Willensbildung des Körperschaftsorgans, als das die Gesellschafterversammlung sich darstellt, einzugreifen. Unterstellt man auch, dass dem einzelnen Gesellschafter gegenüber im Wege des § 894 ZPO eine bestimmte Abstimmung erzwungen werden kann, so bleibt es den Gesellschaftern doch unbenommen, nach der Rechtskraft des Urteils in einer beliebigen Gesellschafterversammlung wieder entgegengesetzt zu stimmen und den fiktiven Beschluss durch einem anderen, der dann den Willen der Gesellschaft darstellt, zu ersetzen und so könnten die Gesellschafter wieder verfahren ...»

RG ansåg därför, att kändanden fick nöja sig med skadeståndsanspråk mot sina medbolagsmän.

Det är anmärkningsvärt att domstolen i detta fall enbart tog ställning till ZPO 894 §, regeln att en viljeförklaring som någon dömts till gäller såsom avgiven. Om verkställighet på annat sätt hade varit möjlig, kunde ju yrkandet eventuellt ha bifallits. RG:s argument träffar emellertid de flesta tänkbara former för exekutiv tvång.

Det första skälet, att man inte får ingripa i ett bolagsorgans viljebildning med yttre tvång³² är ju ganska lätt att avfärda som ett utslag av Gierke-inspirerad metafysik.³³ Det finns naturligtvis inte något verklighetsunderlag för talet om en fristående bolagsvilja. Dessutom har man anledning att undra över varför just bolagsorgan måste vara skyddade för samhällsingripande:

Warum soll die Macht des Gerichtes an der Türe der Gesellschafterversammlung irgendeiner Körperschaft des Privatrechtes aufhören?³⁴

³² Jfr Brand s. 24 not 1 samt ovan s. 365.

³³ Jfr Olivecrona, Juridisk person s. 46 ff., särskilt s. 49 not 1, Bergendal,

Aktiebolagets författning s. 20, Karl-gren, Juridiska personer s. 51 f.

³⁴ Zluhan s. 296.

Det andra argumentet — att stämman trots domstolsingripandet kan fortsätta att fatta avtalsstridiga beslut — kan såvitt jag förstår alltid anföras när en domstol efter klandertalan ändrar ett stämmobeslut. Det vore verkligen absurt om en domstol av detta skäl skulle kunna vägra att sätta ett riktigt stämmobeslut istället för ett oriktigt och klandrat. En domstol får väl inte underlåta att utfärda en materiellt riktigt dom med motivering att svaranden kanske kommer att sätta sig över den?³⁵

Vidare torde risken för en oändlig kedja av domar, exekutioner och nya motstridiga beslut i praktiken knappast vara överhängande. Peters framhåller att en sådan händelseutveckling förefaller mindre sannolik, bl. a. med tanke på rättegångskostnaderna.³⁶

Man kan också hindra kringgående av domen genom att formulera yrkandet på annat sätt. Detta framgår för övrigt av ett annat tyskt rättsfall, nämligen RGZ 133 s. 90:

Här hade X och Y överenskommit att styrelse skulle väljas så att bägge parterna på visst sätt blev representerade. Efter en längre tids samarbete blev parterna oense och X som ägde 51 % av aktierna uppsade avtalet.

Y, som ansåg uppsägningen ogiltig, instämde då X till domstol och yrkade att avtalat vite skulle utdömas samt att svarandeparten skulle förpliktas att på alla framtida stämmor med bolaget verka för att hälften av styrelsen valdes efter kändensdom direktiv. Frågan om avtalets giltighet besvarades jakande av RG. Fullgörelsedom kom emellertid ej ifråga:

»... ein solcher unmittelbarer Erfüllungszwang ist mit den aktienrechtlichen Vorschriften über die Willensbildung der Generalversammlung nicht vereinbar (RGZ Bd 119 s. 386 flg.)».

Det i domen nämnda rättsfallet hänvisar i tvångsmedelsfrågan till vad som anförts i RGZ 112 s. 273.

Egendomligt nog tycks parter och domare i de tyska rättsfallen helt ha bortsett från möjligheterna till fullgörelse enligt ZPO 888 och 890 §§.

890 § är ju blott tillämplig vid negativa fullgörelsedomar; positiva förpliktelser i röstningsavtal kan emellertid ofta utan vidare omskrivas till negativa:

Verfügt der Berechtigte, falls der Verpflichtete sich der Stimme enthält, allein über die Mehrheit und reicht diese Mehrheit aus, um den erstrebten Beschluss herbeizuführen, so ist der Abstimmungsvertrag sinngemäss dahin auszulegen, dass er bereits mit der Stimmenenthaltung des Verpflichteten erfüllt ist. Entsprechend sind Klagantrag und Urteilstenor zu fassen und die Vollstreckung nach § 890 ZPO zu betreiben.³⁷

³⁵ Brand s. 27, Zluhan s. 297.

³⁶ s. 318.

³⁷ Peters s. 326 m. hänv.

När det gäller positiva förpliktelser ligger det måhända närmre till hands att undersöka vilka möjligheter ZPO 888 § erbjuder. Med stöd av detta lagrum kan en gäldenär vid vite föreläggas att utföra prestationer som icke kan fullgöras av någon annan. Den ledande kommentaren förklarar dock, att detta lagrum icke kan användas vid röstbindningar:

... ebensowenig kommt eine Vollstreckung nach § 888 in Frage, da vor der Abstimmung eine Vollstreckung ausgeschlossen ist und nach der Stimmabgabe im gegenteiligen Sinne diese im Wege des Beugezwanges nicht mehr rückgängig gemacht werden kann ...³⁸

För att erhålla dylikt vitesföreläggande måste nämligen den enligt avtalet berättigade visa, att avtalet icke blivit uppfyllt.³⁹ Det kan man inte göra förrän röstning redan har skett — och då anses det vara för sent att kräva fullgörelse.⁴⁰ Denna åsikt är felaktig; det kan aldrig bli för sent att kalla till ny stämma och upphäva tidigare beslut.⁴¹

Genomförande av positiva rösträttsförpliktelser med hjälp av vitesföreläggande enligt 888 § ZPO torde alltså icke möta några hinder.⁴² Peters menar dock att denna verkställighetsform i alltför hög grad inskränker den fria rösträttsutövningen.⁴³ Denna synpunkt — som blott har framhävts i ett enstaka fall från RG, nämligen JW 1927 s. 2992 — bidrar knappast till problemets lösning och är ej heller representativ för inställningen i tysk rätt.⁴⁴ Anser man enligt vedertagen tysk uppfattning att rösträtten är »fri» då avtalsvite eller skadestånd kan följa på ett avtalsbrott,⁴⁵ finns det väl ingen anledning att påstå att aktieägaren icke är »fri» att rösta hur han vill om vite förelagts honom.⁴⁶

Peters hävdar emellertid — enligt min mening knappast övertygande⁴⁷ — att vitesföreläggande är något mer ingripande än privata sanktioner i allmänhet:

Ein realer Schadensersatzanspruch ist meist nicht zu berechnen, und eine übermässig hohe Vertragsstrafe kann durch Urteil gemindert werden (§ 343 BGB). Erheblich tiefer greift dagegen die Zwangsvollstreckung nach § 888 ZPO. Sieht sich der Verpflichtete den Beugemitteln einer Geldstrafe in unbegrenzter Höhe oder gar einer Haftstrafe bis zu sechs Monaten gegenüber, weiss er in aller Regel, was er zu tun hat.⁴⁸

I stället föreslår Peters att positiva förpliktelser skall kunna genomdrivas med hjälp av 887 § ZPO,⁴⁹ som ger möjlighet för borgenär att

³⁸ Stein-Jonas 894 § I.

³⁹ Stein-Jonas 887 § II 3.

⁴⁰ Jfr Zluhan s. 298, Hueck, Stimmbindungsverträge s. 407, Erman s. 302.

⁴¹ Jfr Peters s. 329 f.

⁴² Baaden s. 31, Sommerfeld s. 104, Robert Fischer s. 69 f.

⁴³ s. 323 ff.

⁴⁴ Jfr Brand s. 26.

⁴⁵ Jfr ovan s. 293.

⁴⁶ Sommerfeld s. 102 f., jfr Zluhan s. 297 f., Robert Fischer s. 68.

⁴⁷ Jfr Erman s. 268.

⁴⁸ s. 344.

⁴⁹ Peters s. 339 f., jfr Erman s. 302.

på rättens förordnande utföra vad gäldenären åligger (Jfr 37 § 1 st 4 pkt UL). Denna metod förutsätter att det är fråga om prestationer som annan än gäldenären kan utföra. Utfärdandet av skriftliga handlingar i gäldenärens namn faller exempelvis utanför lagrummets tillämpningsområde.⁵⁰

Enligt min åsikt är röstning på stämma en sådan handling där det icke är likgiltigt vem som presterar.⁵¹ Endast aktieägare eller av dem utsedda ombud är berättigade att rösta. Annan saknar legitimation därtill. Det måste därför vara uteslutet att tillämpa 887 § ZPO och 37 § 1 st 4 pkt UL i detta sammanhang.

D. SAMMANFATTANDE SYNPKUNKTER

Är det lämpligt att yrka på en positiv fullgörelsedom, eller skall man försöka få en negativ sådan, om man vill ha bästa möjliga underlag för en verkställighet av domen? Bägge vägarna tycks vara framkomliga. När det gäller avtal som omfattar samtliga aktieägare, kan man nämligen ofta alternativt formulera yrkandet negativt, att tredskande part skall avhålla sig från att utöva rösträtt i vissa bestämda frågor, eller positivt, att vederbörande i fortsättningen skall rösta på visst bestämt sätt i vissa frågor. I många fall, exempelvis vid koncentrationsavtal, är det dock bara tänkbart med en positiv formulering av yrkandet.

Om man har möjlighet att formulera yrkandet antingen positivt eller negativt bör man enligt min mening föredra det senare alternativet, kombinerat med vitesföreläggande i domen.⁵² Det kan nämligen ofta vara besvärligt att formulera ett positivt yrkande så att det gäller även under ändrade förhållanden. Svårigheter kan också uppkomma när det gäller att styrka en avvikelse från ett positivt åläggande; tolkningen av domen och det bakomliggande avtalet kan nämligen ge utrymme för delade meningar. Givetvis måste man ge yrkandet en så generell avfattning som möjligt. Ett yrkande som blott avser nästföljande stämma — jfr RGZ 112 s. 273 — har man t. ex. ingen större nytta av.

Borum menar att en positiv fullgörelsedom kan bereda stämмоordföranden bekymmer. Dennes uppgift är olöslig om aktieägaren ifråga uteblir och icke har lämnat fullmakt. Detta anser Borum vara ett starkt argument mot domar av sådant innehåll.⁵³

Några svårigheter kan enligt min mening knappast uppstå. I ett sådant fall har den förpliktade icke uppfyllt vad som enligt domen åligger honom. Han

⁵⁰ Stein-Jonas 887 § II 2 b, jfr Ekelöf, Straffet s. 155.

⁵¹ Jfr Altvater s. 13, Baaden s. 31, Brand s. 34 m. hänv., Robert Fischer s. 69.

⁵² Jfr Gomard, Aktieselskabsret s. 180 m. hänv.

⁵³ Stemmerets-aftaler s. 100.

bör ju icke genom att underlåta att försätta sig i den situationen att han kan utöva rösträtt kunna undkomma sin förpliktelse. Om svensk rätt är tillämplig bör aktieägaren vid vite kunna föreläggas att fullgöra vad som åligger honom. Har vite redan förelagts kan det utdömas.

En dom på att rösträtt icke skall utövas är mera praktisk. Efterlevnaden är lättare att kontrollera. Risken för att domen blir verkningslös vid ändrade förhållanden torde vara minimal.

Slutligen kan man ställa frågan, huruvida det finns något större behov av vitessanktionerade förbudsdomar eller positiva vitessanktionerade fullgörelsedomar på detta område. Mycket tyder på att så ej är fallet. Vad beträffar koncentrationsavtalen anses ju dessa, som nämnts, i allmänhet ligga farligt nära gränsen till det otillbörliga. Man försöker väl hellre få ytterligare aktieägare anslutna till avtalet än man riskerar det ogillande som röstningstvång gentemot en motsträvig aktieägare kan tänkas väcka.

Vid spridningsavtalen gör sig å andra sidan inga sådana hänsyn gällande. Men eftersom det här i regel rör sig om en samarbetsform, kan det tyckas onödigt att genomdriva avtalet på en bestämd punkt; har samarbetet väl spruckit är det av allt att döma föga värt att fortsätta — nya kontroverser och nya rättegångar kan följa. I sådant fall är det istället frågan om hur samarbetet lämpligen bör upplösas som kommer i blickpunkten.

Man kan förstås också tänka sig svårlösta tvister som ej är av den karaktären att de försvårar ett fortsatt samarbete. I sådana fall behöver man ej tillgripa fullgörelsetalan; det räcker med en fastställelse, som i de flesta fall torde vara »a more appropriate form of relief».⁵⁴

4. Påföljder av avtalsbrott

A. OLIKA SLAGS PÅFÖLJDER

a. Skadestånd

Det förekommer att röstbindningsavtal icke berör frågan om påföljd för avtalsbrott. Vill man i sådant fall göra någon påföljd gällande, kan man under alla omständigheter få ersättning för den skada som man lidit på grund av avtalsbrottet. Några särskilda bekymmer uppkommer väl sällan då det gäller att fastställa huruvida kontraktsbrott föreligger eller icke.⁵⁵ En dylik talan torde emellertid möta betydande svårigheter av den anledningen att skadeståndets storlek som regel är mycket svårt att be-

⁵⁴ Hornstein 1 s. 239 vid not 96, jfr även O'Neal 1 s. 300, Altvater s. 14 f., Erman s. 268.

⁵⁵ Jfr Rodhe, Obligationsrätt 52 § A 3.

stämma.⁵⁶ Effekten av ett kontraktsbrott låter sig nämligen ofta ej mätas i ekonomiska kategorier, särskilt som olägenheterna ofta är av personlig art och framför allt som verkningarna av ett avtalsbrott in concreto kan vara svåra att få grepp om. Ett exempel ur rättspraxis kan nämnas.

*NJA 1942 s. 627.*⁵⁷

G och H hade träffat avtal om vänskapligt samarbete i ett planerat aktiebolag. G yrkade skadestånd av H på grund av avtalsbrott. RR yttrade i dom, som sedermera fastställdes av HovR och HD: »Genom att, på sätt ovan angivits, föranleda bolagets trädande i likvidation måste (H) visserligen anses hava brutit det mellan parterna träffade avtalet, men (G) har icke mot (H:s) bestridande och vad till stöd därför förekommit förmått styrka att eller i vad mån (G) genom kontraktsbrottet tillskyndats skada.»

Även vid mera preciserade avtal kan skadan vara svårbedömd. Det torde exempelvis vara svårt att avgöra hur man ekonomiskt skall kunna kompensera parterna i ett avtal med förköpsklausul om aktier har försålts utanför deras krets eller hur mycket det skall kosta en avtalspart att mot avtalets bestämmelser vägra att välja viss person till styrelseledamot.⁵⁸

Ett ordinärt skadestånd i kontraktsförhållanden omfattar i princip icke kompensation för omständigheter av annan än rent ekonomisk natur.⁵⁹ Visserligen finns numera bevisregeln i RB 35: 5 som medger en fri skälighetsuppskattning av domstol i de fall skadans storlek icke låter sig fastställas. Men ju mindre konkret värderingsunderlag det finns, desto större blir osäkerheten om utfallet av denna regel i det enskilda fallet. Det torde därför knappast kunna bestridas att skadestånd oftast är en olämplig sanktion vid brott mot röstbindningsavtal.

b. Vite

Skadeståndets ofullkomlighet har föranlett att man i många fall sökt minska osäkerhetsmarginalen genom att i röstbindningsavtalen införa vitesklausuler av olika slag.⁶⁰

Man föreskriver exempelvis att skäligt skadestånd skall utgå, dock minst en viss summa. Eller stadgas det att skadestånd skall utgå vid avtalsbrott, men att visst belopp skall utdömas om skadan ej låter sig fastställas. Finns fixt vite angivet utgår det ofta i proportion till aktieinnehavet; någon gång antydes också en jämkningsmöjlighet vid avtalsbrott av mindre allvarlig art. Likaså lär det förekomma att vitet utsättes att erläggas i aktier.

⁵⁶ Glattfelder s. 321 med not 2, Nial, Studier s. 15, Patry, Accords s. 119, Altwater s. 15, Brand s. 36, O'Neal 1 s. 298, Lebowitz, Voting agreement s. 2.

⁵⁷ Jfr ovan s. 260 m. hänv.

⁵⁸ Jfr Brand s. 36, Erman s. 267.

⁵⁹ Jfr Rodhe, Obligationsrätt s. 528, 585, se även Zluhan s. 299.

⁶⁰ Augdahl, Axsjeselskapet s. 315, Peyer s. 106, Patry, Accords s. 120 f.

Dylika klausuler torde falla inom tillämpningsområdet för AvtL 36 §.⁶¹ Detta innebär att vitet kan nedsättas efter en skälighetsprövning om utkrävandet därav finnes uppenbart obilligt. Man skall emellertid vid denna prövning även ta hänsyn till annat än den ekonomiska förlusten. Också det intresse den berättigade »eljest må hava haft i handlingens företagande eller underlåtande» skall, jämte övriga omständigheter, beaktas. Genom att använda vitesklausuler kopplar man sålunda in ett betydelsefullt element av allmänt skadestånd. Därutinnan är vitet överlägset det ordinära skadeståndet som påföljd för avtalsbrott.⁶²

En annan fråga är om man genom vitesklausulen har eliminerat all osäkerhet angående ersättningens storlek. I regel får man väl förutsätta, att fixeringen av beloppet ger en stark ställning åt den av parterna som åberopar vitesklausulen.⁶³ Men man kan befara att jämkningsrisken minskar denna säkerhet, särskilt om tvisten kommer under domstols prövning. Denna uppfattning har gjort sig gällande vid intervjuerna. Många praktiker påstår sålunda, att vitesklausuler inte är mycket att hålla sig till, ett slag i luften då vitet alltid kan omprövas etc.; vitesbestämmelser skulle därför icke effektivt kunna avhålla parterna från avtalsbrott.

På denna punkt kan man jämföra med förhållandena i fransk rätt där enligt Champaud vitesklausulerna medför en hög grad av säkerhet:

«... la pratique a cherché à assortir les conventions de vote de moyens de pression ou d'exécution pratiquement infaillibles.»⁶⁴

Förutom vanliga vitesklausuler avses här deposition av odaterade checkar på vitesbeloppet eller förmögenhetstillgångar som säkerhet hos en neutral tredje man⁶⁵ — jfr depositions- och pantsättningsklausuler beträffande aktierna i svenska konsortialavtal.

Effektiviteten hos dylika klausuler i Frankrike kan emellertid sammanhänga med att fransk rätt icke medger jämkning i någon större utsträckning.⁶⁶

Enligt min uppfattning är dock de ovan refererade synpunkterna angående jämkningens inverkan på klausulernas effektivitet i svenskt rättsliv alltför pessimistiska. Våra domstolar tycks värna om vitets (förutsatta) preventiva funktion och avviker därför ogärna från fastställda viten. Det uttalas i förarbetena att det icke torde behöva befaras att domstolarna i oträngt mål gör bruk av sin rätt att jämka vite, eftersom jämkning blott skall ske då vitets utkrävande är uppenbart obilligt.⁶⁷ Av rättspraxis att

⁶¹ Nial, Studier s. 15, jfr Rodhe, Obligationensrätt s. 596, s. 520 f.

⁶² Jfr Ekelöf, Straffet s. 202.

⁶³ Jfr Altvater s. 15.

⁶⁴ s. 119.

⁶⁵ a. a. s. 123 not 4, jfr Peyer s. 105.

⁶⁶ Ekelöf, Straffet s. 199, Almén-Eklund s. 141, Rodhe, Obligationensrätt s. 597.

⁶⁷ Förslag till lag om avtal s. 151, jfr Almén-Eklund s. 141, Bolding, Skiljeförfarande s. 16 not 3.

döma synes denna förmodan i regel icke ha kommit på skam.⁶⁸ Mycket talar för att en vitesklausul i ett röstbindningsavtal kan upprätthållas om ej väsentligt ändrade förhållanden inträtt vid tidpunkten för utkrävandet.⁶⁹

»Den som begär jämkning måste ... styrka eller åtminstone göra sannolikt, att ett påtagligt missförhållande mellan vitesbeloppet och den verkliga förlusten föreligger.»⁷⁰

Man kan kanske förmoda att risken för jämkning är mindre än eljest i de fall då skiljedomstol har att pröva vitets utdömande. Avtalsparternas och skiljemännens värderingar i dylika frågor kan måhända antagas vara relativt konforma.⁷¹

En vitesklausul i ett röstbindningsavtal erbjuder stora fördelar. Det kommer att stå klart för parterna vad avtalsbrott får för påföljd, bevisning i skadefrågan kan undvikas etc. Svårigheten blir naturligtvis att fastställa vitet till ett lämpligt belopp.⁷² Man får beakta parternas ekonomi och den eventuella vinsten av ett avtalsbrott. Möjligen måste man kalkylera med en obetydlig risk för jämkning. Erfarenheten torde visa att det är bättre att ta till vitet i överkant än i underkant. Man får inte glömma att det ofta är mycket stora ekonomiska värden som står på spel.⁷³

En vitesklausul är emellertid ganska meningslös om parterna kan tänkas komma att sakna möjlighet att erlagga vitet. Därför brukar förtänksamma avtalsskrivare förmå parterna att ställa viss säkerhet för eventuella krav på skadestånd eller vite. Ofta får de av avtalet omfattade aktierna tjäna som pantsäkerhet, något som är praktiskt eftersom aktierna under alla förhållanden bör deponeras hos tredje man.

B. VITESKLAUSULERNAS BERÄTTIGANDE

Många bolagsjurister medtar med förkärlek vitesklausuler i röstbindningsavtal. Andra avstår hellre från att utsätta sådana påföljder i avtalet. Vilken ståndpunkt är att rekommendera?

För att yttra sig härom måste man besitta omfattande kunskaper om vilka faktorer som föranleder avtalsparter att rätta sig efter ett avtal. Dessutom måste man veta vilken styrka de olika faktorerna har och hur de samverkar. Problemet är föga undersökt. Här har vi tydligen ett exempel på en rättssociologisk frågeställning som är av betydande intresse för den praktiskt verksamme juristen. Det finns naturligtvis ingen möjlighet att närmare behandla problemet inom ramen för denna avhandling; min

⁶⁸ Almén-Eklund s. 142 not 1-2.

⁶⁹ Jfr Glattfelder s. 322 not 6.

⁷⁰ Rodhe, Obligationsrätt s. 595.

⁷¹ Bolding, Skiljeförfarande s. 18.

⁷² Brand s. 37.

⁷³ Champaud s. 119.

avsikt är blott att framföra några synpunkter som eventuellt kan tjäna som underlag för en fortsatt diskussion.

Genom avtal skapas normer för parternas handlande. Dessa normer kan antagas referera till en överordnad norm: att avtal skall följas. Det som konstituerar en norm är sanktionerna mot bristande efterlevnad av normen.⁷⁴

Bland de faktorer som ligger bakom normen att avtal skall följas har vanan framhållits.⁷⁵ Men härigenom har man i själva verket icke sagt något om varför avtal uppfylles utan blott att de uppfylles regelbundet och detta var just utgångspunkten för resonemanget: att det finns en norm med innehåll att avtal skall följas. Samma invändning träffar faktorer av typen respekt för avtalet såsom form och liknande.

Utgångspunkten är sålunda att det föreligger en norm med innehåll att avtal skall följas. Detta torde kunna fastslås genom empiriska undersökningar. Vilka sanktioner ligger bakom utbildandet av denna norm?

a. I första hand tänker man på de rättsliga sanktioner som träffar den som avviker från normen, exempelvis vite och skadestånd. Man bör också räkna med de sociala sanktioner som har direkt samband härmed såsom dålig publicitet, minskad konsumtionsförmåga etc.

b. En annan sanktion mot avtalsbrott kan vara att motpartens prestation i enlighet med avtalet inhiberas, avtalet häves. Ett avtal går oftast ut på utbyte av prestationer. Utför man ej själv sin prestation går man miste om motprestationen.⁷⁶

c. Dessutom kan det inträda försämrade sociala relationer till avtalsparten i det särskilda fallet och till presumptiva avtalsparter. Det goda förhållandet parterna emellan störes av avtalsbrott och möjligheter till liknande avtal för avvikaren kan minska. Detta kan ha kännbar ekonomisk betydelse. Avtalsbrytaren kan också drabbas av obehagliga följder av mera personlig art, såsom lägre status i referensgruppen.

Detta är i grova drag några av de mest påtagliga sanktioner som drabbar den som bryter mot ett avtal.⁷⁷ Här skall nu diskuteras de framdragna faktorernas betydelse vid olika former av röstbindningsavtal.

Lämpligt är att anknyta diskussionen till tre typfall:

1. Koncentrationsavtal med aktiesparare som avvikare.
2. Joint-venture i aktiebolagsform mellan två större företag, varav ett önskar avvika.
3. Samma situation som under 2 men med privatpersoner som avtalsparter.

⁷⁴ Stjernquist, Social behaviour s. 163 med not 19, jfr även Godenhielm (-Kruse) s. 11.

⁷⁵ Rodhe, Gränserna s. 98.

⁷⁶ a. a. s. 97 f.

⁷⁷ Jfr Bolding, Skiljeförfarande s. 15.

1. I detta fall kan man svårligen tala om några motstående prestationer. Aktiespararen kanske ingår avtalet eftersom det kvittar honom lika hur rösträtten utövas.⁷⁸ Konsortiets tillskyndare vinner en stabil kontroll men någon direkt motprestation till den aktiesparare som binder sin rösträtt utgår icke. För aktiespararen hade det måhända varit lika fördelaktigt om en annan grupp suttit vid makten. Sådana skäl att vidbli avtalet som nämnts under b. ovan föreligger alltså icke. Ej heller torde de sociala eller ekonomiska påföljderna — c. ovan — av ett sådant avtalsbrott vara särskilt beaktansvärda. I synnerhet som aktiespararen icke brukar ingå i någon homogen grupp utan vara relativt isolerad i sin aktieägarenskap, torde dessa sanktioner vara uthärdliga. Några svårigheter för honom att inköpa nya aktier eller ingå nya konsortialavtal i andra bolag kan väl svårligen tänkas.

Utrymmet för vite och andra liknande sanktioner torde vara relativt stort i sådana fall. Nu visar det sig emellertid, att det ofta saknas vitesklausuler i koncentrationsavtal. Som jag i andra sammanhang antytt, kan detta sammanhånga med att konsortialavtal av denna typ — just för att de innebär en bindning av aktieägarna som endast är till kontrollgruppens förmån — utgör ett känsligt faktum för företaget. Den ofta manifesterade oviljan mot att binda aktiespararna torde ha medfört att man avstår från rättsliga sanktioner, särskilt som en enstaka aktiesparares agerande ofta kan vara kontrollgruppen likgiltigt. Inom kontrollgruppen torde å andra sidan ömsesidiga sociala bindningar verka mot en efterlevnad av avtalet: här har man ofta också ekonomiska och personliga fördelar av att avtalet består.

2. När två eller flera företag samarbetar i aktiebolagsform, brukar man undvika vitesklausuler i samarbetsavtalet:

... aucune mesure n'est envisagée ... pour ... garantir, de manière efficace, le respect des engagements pris.⁷⁹

Det ställs i regel mycket höga krav på de större företagens agerande i affärslivet. Därför anses det mindre passande att genom en vitesklausul insinuera att avtalsbrott överhuvud vore tänkbart. Eller som en intervjuad bolagsjurist uppgav: jag har i stor utsträckning börjat avstå från vitesklausuler; vi träffar ju avtal med sådana kontrahenter att man skäms att sätta in en vitesbestämmelse i ett samarbetsavtal. Ekelöf nämner också att en vitesklausul under vissa omständigheter kan uppfattas som chikanderande.⁸⁰

⁷⁸ Jfr Sommerfeld s. 105.

⁷⁹ Patry, Accords s. 6 not 4.

⁸⁰ Straffet s. 205.

Dessutom är ju sådana avtal vanligen uppbyggda så, att de innebär ett ömsesidigt utväxlande av prestationer; bägge parter har intresse av att samarbetet består. Om förhållandena ändras bör man undvika att avvika från avtalet för att inte försätta sig i ett försämrat förhandlingsläge vid den ekonomiska slutuppgörelsen. Det kan nämnas att avtalsbrott i något fall ger möjlighet för motparten att inlösa aktierna på förmånliga villkor — sanktionen ligger alltså inbakad i värderingen av aktierna. Denna ömsesidighet och de mycket starka kraven på rättsenligt handlande större företag emellan gör ej sällan en vitesklausul onödig, ja t. o. m. olämplig.

3. Är däremot parterna privatpersoner, blir bedömningen genast mera besvärlig. Även dessa avtal torde — i likhet med samarbetsavtalen mellan företag — präglas av ömsesidigt utbyte och ömsesidigt förtroende. Det är emellertid svårt att säga något generellt om hur pass starkt de sociala sanktionerna verkar i ett sådant fall. Inställningen till avtalsbrott inom avvikarens referensgrupp samt dennes beroende av medkontrahenten och presumtiva medkontrahenter torde vara avgörande.

Det kan möjligen antagas att de sociala och ekonomiska sanktionerna är mera ingripande vid avtalsbrott av etablerade köpmän än när andra privatpersoner gör sig skyldiga till avvikelser. Vitesklausulerna torde i varje fall ha ett något större utrymme här än i de under 2 nämnda avtalen.⁸¹

Det ovan anförda ger vid handen att vitesklausuler möjligen är mindre nödvändiga än man ofta föreställer sig. Det kan tänkas vara ofint att intaga sådana klausuler i avtal; man kan stundom förlora mer på en vitesklausul än man kan vinna på den. Möjligen bör man därför endast rekommendera införande av vitesklausuler i röstbindningsavtal då särskilda skäl talar därför. I normala fall torde dylika klausuler kunna undvaras.

5. Hänskjutande av tvister till skiljemän

I röstbindningsavtal förekommer skiljeklausuler av åtminstone två slag. Somliga skiljearrangemang utgör sålunda ett led i beslutsprocessen i vissa frågor eller vissa situationer för att få avtalen att fungera smidigare. Dessutom förekommer skiljeavtal i traditionell mening för att undandraga domstolarna den rättsliga prövningen av avtalstvister. Det är den senare formen som här intresserar.

I de allra flesta av de insamlade konsortialavtalen ingår sådana klausuler. Många innehåller endast hänvisning till legalt skiljemannaförfarande: några få stadgar att tvister skall hänskjutas till skiljedomsinstitut.

⁸¹ Jfr Peyer s. 100.

Nu kan man kanske invända att detta icke betyder att skiljeklausuler är vanligt förekommande; materialet är ju icke representativt. Enligt min mening kan man dock förmoda att sådana klausuler i regel intages i konsortialavtal. Skiljeavtalens höga frekvens vid röstbindningar har nämligen observerats också i andra rätts-system.

Det förtjänar att nämnas att konsortialavtal i många fall når domstolarna just vid tvister i skiljedomsfrågor. Som exempel kan nämnas NJA 1941 s. 468 och 1964 s. 422, det förstnämnda avseende klander av skiljedom i fråga om förköpsklausul i konsortialavtal, det andra angående säkerhetsåtgärd inför skiljeförfarande. Det kan med visst fog antagas att tvister angående dylika avtal regelmässigt avgöres genom skiljedom. Ett antal exempel härpå har nämnts under intervjuerna.

Iakttagelsen att de etablerade skiljedomsinstituten blott användes i liten utsträckning är icke unik för denna avtalstyp. Enligt tillgängliga uppgifter är det ett förhållandevis litet antal tvister som årligen ombesörjes av skiljedomsinstituten.⁸²

A. MOTIV FÖR SKILJEKLAUSUL

Vilka är nu anledningarna till att man just på detta område är speciellt angelägen att undvika det vanliga domstolsförfarandet? Viktiga skäl kan vara att skiljeförfarandet går snabbare och att det är hemligt.⁸³ Snabbheten är speciellt betydelsefull därför att bolagets verksamhet kan bli lidande på att tvisten blir långvarig. En tvist som drar ut på tiden kan få till följd att samspelet mellan avtalsparterna löper mindre smidigt. Eventuell osäkerhet i kontrollpositionen kan medföra att ett flertal beslut måste ställas på framtiden etc. Kostnaderna — som i ett skiljeförfarande lätt skjuter i höjden⁸⁴ — spelar däremot ofta liten roll. Ett avbräck i rörelsen, förorsakat av en långvarig process, kan vara mycket mera förödande för parterna ur ekonomisk synpunkt.

Ytterligare en anledning att gå till skiljedomstol kan vara att man vill ha domstolen sammansatt av experter på bolagsfrågor.⁸⁵ I den mån man lyckas kombinera juridisk expertis och bolagsexpertis kan man få en sådan skiljedomstol mera skickad att bedöma en bolagstvist än en vanlig domstol, där fall av denna typ sällan eller aldrig kommer upp. Man bör dock icke bortse från de komplikationer som kan uppstå vid för blygsamt juristinslag i skiljenämnden.⁸⁶

⁸² Jfr Bolding, Skiljeförfarande s. 47, Specialprocess s. 13, Ginsburg-Bruzelius s. 361.

⁸³ Bolding, Skiljeförfarande s. 22 f., Specialprocess s. 21 f., jfr O'Neal 2 s. 184.

⁸⁴ Bolding, Skiljeförfarande s. 22 not 3, Specialprocess s. 21.

⁸⁵ O'Neal a. st., Altvater s. 15, jfr Bolding, Specialprocess s. 21.

⁸⁶ Bolding, Skiljeförfarande s. 174 ff.

B. VERKAN AV SKILJEKLAUSUL

Intervjusvaren ger anledning att antaga att förhållandevis få röstbindningsavtal föranleder tvister som går till skiljedom. Detta kan sammanhånga med en del av de faktorer som berörts i närmast föregående avsnitt, obenägenheten att anlita rättsliga tvångsmedel (av hänsyn till rådande uppfattning inom referensgruppen) samt den ofta förekommande ömsesidigheten i avtalsförhållandet (nackdelar och fördelar balanserar varandra). Möjligen kan också det faktum att skiljeavtal träffats inverka på benägenheten att påkalla rättslig prövning av eventuella tvistefrågor.

Man vet att skiljedomen ger ett snabbt avgörande som i regel icke går att rubba. Man vet att skiljemännen i princip har att tillämpa gällande rätt om ej annat stadgats i avtalet.⁸⁷ En benägenhet för rena billighetsavgöranden inom en skiljedomstol kan dock icke uteslutas — genom partrepresentationens inverkan kan man misstänka att den är större än i de allmänna domstolarna.

Det kanske också kan tänkas att en skiljedomstol, tillsatt bland personer som delar avtalsparternas sociala värderingar, är mindre benägen att jämka på i avtal fastslagna bestämmelser än en domstol med vidare perspektiv. Man kan t. ex. föreställa sig att en skiljedomstol är mindre angelägen att jämka på viten, mera böjd för att tillägga avtalsbrott relevans etc.⁸⁸

Om det ovan anförda är riktigt, kan det måhända antagas, att skiljeklausuler verkar dämpande på slitningar mellan parterna.⁸⁹ En nyligen inledd rättssociologisk undersökning om skiljeförfarandet, »Konfliktlösning genom skiljedom», kan måhända ge material för något säkrare slutsatser angående skiljeklausulernas inverkan på sanktionstrycket.

C. KRING RÄCKVIDDEN AV SKILJEKLAUSULER I RÖSTBINDNINGSAVTAL

Slutligen skall några problem kring tolkningen av skiljeklausuler upptagas till behandling. Svårigheterna att bestämma en skiljeklausuls räckvidd kan synas vara gemensamma för alla rättsområden där skiljeavtal förekommer. Vissa tolkningsfrågor har dock ett nära samband med det speciella rättsförhållande som klausulen avser. De här behandlade spörsmålen kan sålunda betecknas som typiska för just röstbindningsavtal.

Olika problem kan naturligtvis uppkomma vid skiljeklausuler av olika

⁸⁷ a. a. s. 21.

⁸⁸ Jfr not 71 ovan.

⁸⁹ Jfr Hornstein I s. 230.

utformning. Här utgår jag från att skiljeavtalen vilar på en standardklausul av innebörd att tvister i anledning av avtalet skall avgöras av skiljemän.⁹⁰ I det insamlade materialet har jag ej kunnat belägga klausuler av annat slag.

Man brukar skilja mellan ett skiljeavtals räckvidd i subjektivt och i objektivt hänseende.⁹¹ Genom att fastställa räckvidden i objektivt avseende får man reda på vilka ämnen som skiljeinstansen kan upptaga; den subjektiva räckvidden utvisar vilka rättssubjekt som är bundna av skiljeavtalet. Frågor om subjektiv räckvidd uppkommer särskilt ofta just i associationsrättsliga sammanhang,⁹² medan spörsmål om objektiv räckvidd kan komma upp i de flesta skiljedomstvister. Bägge dessa aspekter belyses på ett instruktivt sätt i en underrättsdom:

RR:s i Malmö dom 16.II.1957.

Ett antal byggmästare och byggnadsaktiebolag hade bildat ett AB A för att gemensamt inköpa fastigheter för bostadsbyggande och fördela byggandet mellan kontrahenterna. Mellan parterna ingicks ett konsortialavtal, som bl. a. innehöll en hembudsbestämmelse samt en skiljeklausul av standardtyp. Dessutom ingick en bestämmelse om att skadestånd utgick vid avtalsbrott med ett belopp som efterföljande stämma bestämde.

En av kontrahenterna, B, inköpte en fastighet utan AB A:s förmedling. Tvist uppkom huruvida B i detta fall var skyldig erlägga på byggnadskostnaden beräknat administrationsbidrag till AB A. Avtalet behandlade blott situationer då bolaget var inkopplat i entreprenadförfarandet och innehöll ej några speciella bestämmelser om administrationsbidrag. AB A hade emellertid beslutat att debitera B för ifrågavarande administrationsbidrag.

Drygt ett halvår efter debiteringen försålde B sina aktier i bolaget till andra avtalskontrahenter under iakttagande av avtalets hembudsklausul. Strax därefter begärde AB A att tvisten angående administrationsbidraget skulle avgöras av skiljemän enligt konsortialavtalet. B invände att skiljeavtal mellan AB A och B icke träffats. AB A var nämligen ej anslutet till konsortialavtalet. B fick medhåll hos skiljemännen.

Sedan 5 av avtalsparterna övertagit AB A:s fordran påkallades ånyo skiljedom. Tvisten huruvida B var skyldig att till dessa parter erlägga vad de utgivit till AB A för att täcka ifrågavarande administrationskostnader ansåg skiljenämnden falla under skiljeklausulen i avtalet. Sedermera beslöts på bolagsstämma i AB A att B var förpliktad att till motparterna i avtalet erlägga det tvistiga beloppet som skadestånd för avtalsbrott. Skiljemännen meddelade dom, vari B förpliktades att till motparterna utge fordrat belopp jämte ränta.

B instämde motparterna till domstol och yrkade att RR skulle förklara skiljedomen ogill. Tvistefrågan hade uppkommit i och med att AB A debiterat motparterna beloppet. Redan dessförinnan hade B sålt sina aktier i AB A och var således ej heller part i konsortialavtalet. Skiljeavtal mellan parterna förelåg icke.

⁹⁰ Jfr Bolding, Skiljedom s. 92 ff.

⁹¹ a. a. s. 110 f.

⁹² a. st.

I andra hand anförde B att tvisten i själva verket blott rörde B och AB A, som ej var avtalskontrahent, samt att bestämmelser om administrationskostnader vid byggnader uppförda utan AB A:s medverkan ej omfattades av avtalet.

Motparterna invände att tvistefrågan uppkom redan i och med att B debiterades för administrationsbidraget. Försäljningen av aktierna kunde icke befria B från skyldigheterna enligt avtalet, som enligt sin lydelse gällde intill januari månad 1957. B:s försäljning hade ägt rum i oktober 1956.

Dessutom anfördes att konsortiet och AB A i själva verket var identiska. Beslutet av AB A om debitering var följaktligen att anse såsom beslut av konsortiet.

I sin dom konstaterade RR, att det visserligen varit mellan kontrahenterna förutsatt att kontrahent skulle vara aktieägare i AB A; avtalet måste dock tolkas enligt sin ordalydelse och var därför bindande för B trots försäljning. Tvist angående tolkningen och tillämpningen av avtalet var underkastad klausulen. Skadeståndet enligt avtalets bestämmelser hängde samman med AB A:s debitering av administrationskostnader. Skiljedomstolen hade visserligen utlåtit sig om riktigheten av debitering av administrationsbidraget. Detta var emellertid ett led i bedömningen av skadestandsfrågan. Denna var skiljemännen behöriga att pröva.

RR ogillade följaktligen B:s talan.

HovR över Skåne och Blekinge fastställde RR:s domslut utan avvikelser av principiellt intresse, III: 95/1958. HD: ej prövningstillstånd, NJA 1959 C 105.

När det gäller avtalets subjektiva räckvidd kan man urskilja två problem:

1. Var A part i avtalet och behörig påkalla skiljedom gentemot B, eventuellt på grund av sin identitet med avtalsparterna?

Denna fråga har i varje fall skiljenämnden besvarat nekande. Det kan emellertid ifrågasättas om det icke är i överkant formalistiskt att hindra ett bolag vars samtliga aktieägare ingått ett skiljeavtal att åberopa detta avtal. Det föreligger ju en ren rubriceringsfråga. Ingår skiljeklausul i bolagsordningen är ju aktiebolaget bundet härav. Det synes ej sakligt berättigat att göra skillnad mellan dessa bägge fall.

2. Var B fortfarande bunden av skiljeavtalet när avtalsparterna efter aktieförsäljningen påkallade dess tillämpning?

Denna fråga har domstolen besvarat jakande. Enligt min mening är det emellertid knappast korrekt att påstå, att ett konsortialavtal mellan aktieägare i denna deras egenskap kan göras gällande mot en person som i behörig ordning försålt sina aktier i bolaget.

Domstolen fick också ta ställning till avtalets objektiva räckvidd: var skiljemännen behöriga att pröva riktigheten av AB A:s åtgärd att debitera B för administrationskostnaderna? Här utgår domstolen från att det rörde sig om skadestånd enligt konsortialavtalet, och skadeståndet hängde i sin tur samman med debiteringen. Skiljemännen var därför också behöriga att pröva om debiteringen var riktig. Domstolen använder sig av ett slags kausalitetsresonemang. Ingen invändning tycks kunna resas mot det resul-

tat domstolen kommer till. I dylika frågor lär man svårligen kunna uppställa några generella riktlinjer. Gränsdragningen får ske från fall till fall.⁹³

En annan fråga om skiljeavtals objektiva räckvidd, som är typisk just för röstbindningsavtal, har aktualiserats i schweizisk doktrin. Det gäller att avgöra huruvida skiljeklausul i ett avtal mellan aktieägare också kan avse klander av bolagsstämmbeslut. Att klandertalan innefattas under skiljeklausul i bolagsordning torde vara helt klart, ABL 227 §. Men vissa komplikationer kan onekligen uppkomma om en genom avtal inkopplad skiljedomstol tillåtes att upptaga klandertalan till prövning.

Schweizisk rätt synes till skillnad från tysk medge skiljedomstolarna en sådan möjlighet.⁹⁴ Emellertid kan egendomliga situationer uppkomma om skiljeavtalet blott innefattar vissa aktieägare. I sådant fall kan ju såväl skiljedomstol som allmän domstol vara behörig att upptaga klandertalan till prövning. Vill man undvika sådana kollisioner — varvid bl. a. egenartade res-judicata-problem kan bli aktuella — är det mest ändamålsenligt att ansluta sig till en regel, som blott medger skiljedomstol att pröva klandertalan om samtliga aktieägare är parter i skiljeavtalet.⁹⁵

⁹³ Jfr a. a. s. 101 ff.

⁹⁴ Jfr Stauffer s. 217.

⁹⁵ Patry, Annulation s. 27.

Frigörelse från röstbindningsavtal

1. Inledning

I detta kapitel behandlas de problem som uppkommer då en part har för avsikt att lämna ett röstbindningsavtal. Här behandlas endast de renodlade röstbindningarna i konsortialavtalets form. Möjligheterna att frigöra sig från bindningar som ingår i mera omfattande avtalskomplex av annat slag, ofta rörande förfoganden över aktier, måste bedömas efter de hävningsregler som gäller för ifrågavarande avtalstyp.

Ett sätt att frigöra sig från ett konsortialavtal är att överlåta aktierna. Eftersom avtalet är knutet till parternas egenskap av aktieägare, innebär avyttring av konsortialaktierna att avtalsbundenheten upphör. Härvid uppkommande frågor behandlas i ett första avsnitt.

En annan möjlighet är att söka få avtalet upplöst, antingen enligt avtalets bestämmelser eller med stöd av uppsägningsbestämmelserna i BL. En uppsägning kan antingen innebära att gemenskapen upplöses helt eller att den uppsägande frigöres från sin bundenhet under det att avtalet fortsätter att gälla mellan de övriga. Enligt BL är det första alternativet regel.

Uppsägningsbestämmelserna är av två slag. Dels finns det föreskrifter som ger delägare möjlighet att efter viss uppsägningstid lämna bolaget. Dels erbjuder lagen möjlighet för avtalspart att befria sig från avtalsbindningen i vissa bestämda situationer. Den närmare innebörden av dessa regler för konsortialavtalens del är värd att diskutera.

Slutligen är särskilda synpunkter aktuella då det gäller konsortialavtal i aktiebolag. En upplösning av avtalsförhållandet innebär nämligen icke någon upplösning av bolaget. Detta ger utrymme för svårartade konflikt-situationer. Behandlingen av härmed sammanhängande problem får avsluta kapitlet.

2. Försäljning av aktier

Om en aktieägare önskar frigöra sig från avtalet eller önskar omplacera sina tillgångar har han ju normalt åtminstone teoretisk möjlighet att försälja aktierna. Men avtalens effektivitet kräver, som flerstädes påpekats, att aktieägaren hindras att fritt disponera över aktierna.

A. FÖRYTTRINGSBEGRÄNSNINGARNAS PROBLEM

I flera av de insamlade avtalen föreskrives, att aktieägaren först skall hembjuda aktierna till de andra avtalsparterna eller till en konsortieledning — aktieägaren får inte fritt överlåta aktierna förrän det visar sig att avtalsparterna ej önskar utöva sin förköpsrätt. Någon gång förekommer att den instans som mottar hembudet tillägges möjlighet att utpeka en köpare.

Enligt min mening bör sådana arrangemang uppfylla vissa minimikrav för att kunna stå sig vid en rättslig prövning. För det första bör aktieägaren tillförsäkras ett skäligt pris för aktierna. De normer som utbildat sig när det gäller att fastställa aktiens »verkliga värde» torde här kunna vara till viss ledning.¹

Den som mottar hembudet bör ej heller kunna vägra försäljning till utomstående när villig köpare ej går att leta upp inom den förköpsberättigade kretsen och fristen för inlösen — som ej får vara alltför lång, lagens bestämmelse kan här vara vägledande — har utgått.

Om aktieägaren i ett sådant fall kan förhindras att avyttra aktierna blir ju resultatet ett föryttringsförbud i det konkreta fallet. Och ett förbud att föryttra aktier under avtalstiden kan innebära att aktieägarens förmögenhet låses på ett otillbörligt sätt. I USA har domstolarna därför i regel betraktat absoluta förvärvsförbud eller »limitations which might result in a permanent restriction» såsom ogiltiga.²

Nial anser emellertid icke att det finns anledning att inskränka avtalsfriheten genom att fränkänna dylika föryttringsförbud obligationsrättslig verkan.³ I finsk rätt möter förbudsklausuler inget hinder. De kan t. o. m. införas i bolagsordning.

Av Olssons framställning framgår att dylika klausuler sällan förekommer i finska bolagsordningar.⁴ Taxell påpekar att föryttringsförbud kan medföra allvarliga olägenheter för aktieägare som ej har möjlighet att frigöra sig från aktiebolaget.⁵

Följderna av en dylik lösning — s. k. stalemate⁶ — kan, särskilt i förening med utsvältning, bli synnerligen betungande för aktieägaren.⁷ Allt talar sålunda för att en aktieägare bör beredas möjlighet att föryttra sina aktier inom eller utom aktieägarkretsen om försäljning i enlighet med

¹ Se exv. NJA 1957 s. 1 samt Borum, Stemmerets-aftaler s. 101 ff. m. hänv.

² Jfr Hornstein 1 s. 252 f., O'Neal 2 s. 8; se även Sommerfeld s. 29.

³ Studier s. 22 f., jfr Patry, Accords s. 56 med not 69.

⁴ Aktieförvävares rätt s. 157 med not 32, jfr Peyer s. 98.

⁵ Rättsskydd s. 127 f.

⁶ O'Neal 2 s. 167.

⁷ Jfr Rasch s. 67.

avtalet ej låter sig göra. För svensk rätts del torde man måhända kunna ingripa mot sådana oskäligt betungande föryttringsbegränsningar med stöd av SkbrL 8 §.

Det är emellertid icke säkert att en aktieägare har någon större glädje av att försäljningsmöjligheten står öppen. När det gäller slutna aktiebolag är det nämligen svårt att få en utomstående köpare allvarligt intresserad av andra aktieposter än kontrollposter.⁸ För att komma till rätta med denna situation bör man lämpligen i konsortialavtal föreskriva att aktieägaren skall ha *rätt* att hembjuda aktierna till inlösen, och att övriga aktieägare skall vara *förpliktade* att inlösa de hembjudna aktierna:

The prospects for sale, however, are limited when there is no public market for the shares. A market may be assured by a *purchase* obligation ...⁹

B. SÄRSKILT OM TVÅMANSBOLAG

Emellertid kan en rätt att påkalla inlösen — i varje fall i bolag med endast två aktieägare — användas för att sabotera bolagets verksamhet. Sålunda kan den situationen uppkomma att den ene aktieägaren måste lösa in den andres aktier under svåra upppoffringar och till ett pris som är fastställt med hänsyn till driftsvärdet. Därefter kan den kvarstående aktieägaren vara tvingad att inskränka verksamheten eller helt upphöra med rörelsen.

I ett sådant fall kan det vara lämpligt med en klausul som ålägger den aktieägare, som önskar avbryta samarbetet, att ange det pris han vill betala för den andres aktier: denne får då viss tid på sig att avgöra, huruvida han vill sälja till det angivna priset eller köpa motpartens aktier till samma pris. Om ingen av parterna kan eller önskar fortsätta rörelsen, vare sig i kompanjonskap med annan eller ensam, återstår blott att försätta bolaget i likvidation.

3. Upplösning av avtalsförhållandet

Det kan emellertid tänkas, att en part i ett konsortialavtal önskar frigöra sig från avtalet men ändå vill kvarstå som aktieägare i bolaget. Konsortialavtalen är i regel att anse som enkla bolag; uppsägningssituationen regleras sålunda av avtalets och BL:s bestämmelser i ämnet. En uppsägning innebär enligt BL att bolaget träder i likvidation genast eller efter viss

⁸ Jfr O'Neal a. st., Rodhe, Minoritets-skyddet s. 431.

⁹ Hornstein I s. 243.

tids förlopp. Eftersom dylika bolag vanligen saknar tillgångar och skulder betyder detta blott att det enkla bolaget upplöses. Aktiebolaget kvarstår däremot med den skillnaden att parternas handlande numera blott normeras av lag och bolagsordning.

A. ORDINÄR UPPSÄGNING

Om bolaget icke slutits på bestämd tid kan det när som helst uppsägas till upphörande sex månader därefter, BL 25 och 52 §§.¹⁰ En liknande regel finnes i ÄB 24: 3 beträffande avtal om sammanlevnad i oskiftat dödsbo; uppsägningstiden är i detta fall tre månader. Dylika regler kan betraktas som uttryck för en allmän — dock ej undantagslös — princip beträffande långvariga avtal utan tidsbegränsning.¹¹

BL:s regel är tvingande: »Rättigheten att uppsäga bolaget är oförytterlig ...»¹²

Bestämmelsen avser emellertid endast avtal som slutits på obestämd tid. Enligt 25 § 2 pkt står det också bolagsmännen fritt att avtala om annan uppsägningstid. Detta innebär att uppsägningrätten i 25 § kan sättas ur spel på två sätt. Antingen kan man låta avtalet löpa på mycket lång tid (dock skall avtal för bolagsmans livstid räknas som slutet på obestämd tid, 26 § BL). Eller kan man låta bli att ange avtalets varaktighet men i stället göra uppsägningstiden avsevärt längre än lagens. Den förstnämnda metoden synes vara den naturliga.

I konsortialavtalen önskar man av förklarliga skäl undvika att denna regel träder i tillämpning.¹³

I ett litet aktiebolag med tre aktieägare kan exempelvis uppsägning av ett spridningsavtal få till följd, att två av aktieägarna övertar kontrollen och entledigar den tredje från hans styrelseplats. I koncentrationsavtal innebär stadgandet ett hot mot den stabila maktposition som kontrollgruppen genom avtalet menar sig ha byggt upp.

Såvitt det insamlade materialet utvisar brukar därför avtalen löpa på viss tid. När denna tid gått tillända, förlänges avtalet automatiskt att gälla för nya något kortare tidsperioder, såvida ej uppsägning sker viss tid före respektive avtalsperiods utgång. Därmed uppnår man en bestämd avtalstid vid varje särskilt tillfälle.¹⁴ Ibland kombineras en sådan föreskrift med särskilda bestämmelser om att avtalet kan upplösas genom konsortiebeslut eller då konsortiets andel av aktiekapitalet nedgått under viss kvot.

¹⁰ Jfr Nial, Studier s. 40.

¹¹ Nial, Handelsbolag s. 279 f. m. hänv.

¹² Motiv 1890 s. 84, Nial, Handelsbolag s. 281 m. hänv., s. 286, jfr Lamm s. 23.

¹³ Jfr Hansen s. 17 f.

¹⁴ Jfr Nial, Handelsbolag s. 284, Glattfelder s. 340.

Sådana klausuler föranleder naturligtvis i och för sig icke att avtalet skall anses slutet på obestämd tid — dessa bestämmelser verkar ju oberoende av tidsfaktorn.

En vanlig automatisk prolongationsklausul kombinerad med bestämmelse att uppsägning blott kunde ske om ägare till 60 % av aktiekapitalet förenade sig därom var föremål för bedömning i en tvist mellan parter i ett konsortialavtal. Nial, som avgav utlåtande i tvisten, påpekade att detta möjligen kunde medföra, att avtalet ansågs slutet på obestämd tid, eftersom den enskilde delägaren icke hade uppsägningsrätt. Emellertid fann Nial det mest naturligt att betrakta avtalet som slutet på bestämd tid; inskränkningarna i uppsägningsrätten borde följaktligen fränkännas verkan.¹⁵

I ett av de insamlade avtalen stadgas emellertid blott att avtalet gäller till dess majoriteten beslutar om dess upphörande.¹⁶ Konsortiemedlem äger icke rätt att utträda ur konsortiet vad avser hans konsortialaktier. Här föreligger ett avtal på obestämd tid som utan tvivel kan bringas att upphöra genom 25 § BL.

Ordinär uppsägning innebär som nämnts att konsortialavtalet efter viss angiven tid upphör att gälla. Som regel betyder detta att även övriga avtalsparter frigöres från avtalet, om dessa ej överenskommit att fortsätta samarbetet och — i förekommande fall — utlösa den uppsägande.

I många fall måste man utgå från att det föreligger ett konkludent avtal att konsortiet fortfarande skall bestå mellan övriga parter, jfr BL 30 §. Detta kan naturligtvis icke antagas om avtalet icke fyller något rimligt ändamål utan den avgående bolagsmannen.¹⁷

Den schweiziska regeln för ordinär uppsägning av einfaches Gesellschaft motsvarar helt vår, OR Art. 546.¹⁸ I fransk rätt finns också möjlighet för part att när som helst lämna ett société en participation som ej slutits på bestämd tid, CC Art. 1869. Även i tysk rätt finns en dylik uppsägningsregel, BGB 723 §. I dessa bestämmelser saknas emellertid uppgift om uppsägningstid.¹⁹ En likadan regel som den tyska torde gälla i dansk rätt.²⁰

I utländsk rätt betonas ofta att uppsägning icke får ske i otid, i avsikt att skada medkontrahent eller på annat illojalt sätt. Särskilt tydligt kommer denna tendens till uttryck i CC Art. 1870:

La renonciation n'est pas de bonne foi lorsque l'associé renonce pour s'approprier à lui seul le profit que les associés s'étaient proposé de retirer en commun.

Även i svensk rätt torde skadeståndsskyldighet kunna aktualiseras i sådana fall.²¹

¹⁵ K 3-1 f.

¹⁶ E 7.

¹⁷ Jfr Altvater s. 29.

¹⁸ Patry, Accords s. 131.

¹⁹ Jfr Hueck, Gesellschaftsrecht s. 47.

²⁰ Sindballe s. 85.

²¹ Nial, Handelsbolag s. 287, jfr Bengtsson s. 590.

B. EXTRAORDINÄR UPPSÄGNING

Vid sidan om den ordinära uppsägningsrätten enligt 25 § tillerkännes bolagsman enligt BL 27 § en möjlighet att påkalla att bolaget genast träder i likvidation om det finns skäl därtill. Stadgandet ger några exempel på dylika skäl men lämnar därutöver utrymme för domstolarna att bedöma om hävningsgrund föreligger.²² Denna tänjbarhet hos regeln har föranlett Rodhe att karakterisera den som generalklausul.²³

Oenigheten om hur termen generalklausul skall användas är påfallande. Jag har emellertid ett intryck av att Rodhe här utsträcker termens användningsområde längre än som är brukligt. Det torde vara lämpligt att i varje fall begränsa termens användning till regler av modellen situationsbeskrivning + generaliserande värderingsmåtstock.²⁴

Till domstolarnas ledning vid prövning av situationer som ej direkt kan hänföras under exemplifieringen i lagrummet uttalas i motiven:

Att i lagen uppräknas alla de fall, då en sådan anomal upplösning kan anses vara af förhållandena påkallad, låter sig naturligen ej göra. Af de ... anförda exemplen torde framgå att komitén anser skäl till bolagets upplösning ... vara för handen allenast när det visat sig, att de väsentliga förutsättningar, hvarunder bolaget måste antagas hafva ingåtts, antingen redan vid aftalets avslutande icke förefunnits eller ock sedermera upphört att förefinnas.²⁵

Genom den angivna regeln har man sökt fånga in både kontraktsbrott och andra fall av ändrade förhållanden efter avtalsslutet, tydligen efter mönster i utländsk rätt.

Stadgandena i fransk, schweizisk och angloamerikansk rätt förutsätter att domstol medverkar till att upplösa bolagsförhållandet. Enligt CC Art. 1871 krävs därför »justes motifs, comme lorsqu'un autre associé manque à ses engagements, ou qu'une infirmité habituelle le rend inhabile aux affaires de la société, ou autres cas semblables, dont la légitimité et la gravité sont laissées à l'arbitrage des juges». OR Art. 545: 7 ger möjlighet till upplösning »aus einem wichtigen Grund». Enligt engelska Partnership Act, Sect. 35, kan ett bolag upplösas på bolagsmans ansökan om bolagsman blir sjuk, omyndigförklarad eller missköter sig eller om bolaget blott kan drivas med förlust samt eljest då domstolen finner det »just and equitable» att bolaget upplöses. Det måste emellertid påpekas att grundsatserna om upplösning av partnerships icke anses tillämpliga på röstbindningsavtal i angloamerikansk rätt.²⁶

Enligt tysk rätt kan likaledes upplösning ske då viktig grund därtill föreligger. Särskilt nämnes fall då bolagsman uppsåtligen eller grovt vårdslöst åsidosätter sina väsentliga förpliktelser enligt avtalet samt tillfällen då det blir omöjligt att uppfylla avtalsförpliktelserna, BGB 723 §.

²² Nial, Studier s. 40.

²³ Minoritetsskyddet s. 434.

²⁴ Jfr Persson s. 512 f.

²⁵ Motiv 1890 s. 85, jfr Nial, Handelsbolag s. 290.

²⁶ O'Neal 2 s. 166, Chayes s. 1546.

Liknande grundsatser råder i norsk och dansk rätt, där emellertid lagregler saknas.²⁷

Möjligheterna till upplösning efter kontraktsbrott och rätten till uppsägning vid ändrade förhållanden behandlas här i två skilda avsnitt. Härvid kommer i lag, praxis och doktrin anförda exempel på uppsägningsgrunder att diskuteras med särskilt avseende på konsortialavtalen. Det bör inledningsvis påpekas att lagens exemplifiering icke medför att de uppräknade omständigheterna under alla förhållanden är upplösningsskäl: vanligen föreligger skäl till upplösning i sådana fall, men så behöver inte alltid vara fallet. Detta torde följa av motivens understrykande av väsentlighetskravet.²⁸

a. Kontraktsbrott

1. *Annan bolagsman tredskas att fullgöra avtalat tillskott.*²⁹

Denna form av kontraktsbrott torde sällan komma ifråga vid konsortialavtal. Dock kan nämnas de fall där till konsortiet anslutna aktieägare ålägges att bygga upp en särskild fond för att möjliggöra fortsatta aktieförvärv.

2. *Annan bolagsman har för enskild räkning förfogat över sin andel i bolaget.*

Något sådant torde knappast vara tänkbart i ett konsortialavtal. Eventuella andelar torde som regel ej vara åtkomliga för medlemmarnas förfogande. Denna situation aktualiserar emellertid föreskrifterna angående de till konsortiet anslutna aktierna; avtalet fastslår ju vanligen inskränkningar i delägarnas rätt att förfoga över konsortialaktier. Dylika bestämmelser är för alla konsortiedelägare av väsentlig betydelse och överträdelse av dem torde som regel utgöra hävningsgrund.

3. *Annan bolagsman visar i bolagets angelägenheter trolöshet, grov försummelse eller vårdslöshet.*

Denna grund torde kunna åberopas mot bakgrund av konkreta avtalsbrott; se närmare här nedan refererade rättsfall. Även handlande som förtroendeman i konsortiet eller bolaget torde kunna hänföras under denna rubrik.

*

Frågan är nu vilken grad av väsentlighet som erfordras för att de nämnda kontraktsbrotten och andra med dem likställda³⁰ skall kunna till-

²⁷ Platou, Forelæsninger I s. 131 f., Sindballe s. 87 ff.

²⁹ Jfr Bengtsson s. 593, Hansen s. 123.

³⁰ Sindballe s. 88 med not 9, Lamm s.

²⁸ Jfr Nial, Handelsbolag s. 290 f.

26 f.

läggas relevans såsom upplösningsgrunder. I detta sammanhang är rättsfallet *NJA 1962 s. 359* av intresse:

B och M ingick år 1950 ett samarbetsavtal beträffande en av B tillverkad bergborrmaskin. Parterna överenskom bl. a. att M skulle vara ensamförsäljare av produkten under viss tid. Nettovinsten skulle fördelas lika mellan parterna. Tvister om vinstfördelningen skulle i första hand lösas genom medling, i andra hand genom skiljedom. Av avtalet framgick, att om någon av parterna gjorde sig skyldig till egenvilligt och uppenbart kontraktsbrott, andra parten kunde uppsäga kontraktet till omedelbart upphörande. Avtalet, som ursprungligen gällde för viss kortare tid, hade därefter förlängts att gälla för kortare perioder. Innevarande avtalsperiod utgick 1961.

1959 uppsade B avtalet med hänvisning till ovannämnda klausul. M, som ansåg uppsägningen oberättigad, instämde B till domstol och yrkade, att B skulle ersätta M den skada han lidit genom B:s hävningsåtgärd. B anförde såsom grund för sitt påstående att han ägt häva avtalet bl. a. följande omständigheter:

1. M hade genom att vilsledda B rörande en större inkommen order tillskansat sig fördelar på B:s bekostnad.

2. I en uppställning för intern nettovinstberäkning hade M debiterat B för försäljningskostnader som ej avsåg B:s produkter.

3. M hade träffat avtal om anställning av B:s närmaste man, O. Därest samarbetet skulle upphöra skulle O tillträda en tjänst hos M för att projektera tillverkning av bergborrmaskiner.

RR fann att det under 1 anförda förfarandet stred mot det krav på förtroendefull samverkan som förutsattes i avtalet och skulle därför anses som kontraktsbrott. Anställningsavtalet under 3 bedömdes på motsvarande sätt. Ifrågasvarande handlingssätt var i viss mån att jämställa med sådant trolöst förfarande som berättigar bolagsman i enkelt bolag att påkalla omedelbar likvidation av bolaget. Emellertid hade för B genom dessa kontraktsbrott icke uppkommit någon mera betydande skada, då vinsten i det under 1 anförda fallet varit obetydlig för M och avtalet under 3 sedermera annullerats. Med hänsyn till att parternas verksamhet nått en betydande omfattning samt eftersom parterna syftat till att upprätta ett affärsförhållande, där de skulle ha full frihet gentemot varandra, var kontraktsbrotten icke så grova att de kunde berättiga till en uppsägning innan den begränsade avtalstiden utlöpt.

B var följaktligen skyldig att utge skadestånd till M på grund av det avtalsbrott hävningen innebar.

Parterna fullföljde talan. B anförde i HovR som ytterligare stöd för sin uppfattning, att samarbetet mellan parterna grundade ett enkelt bolag. Rätt att påfordra omedelbar likvidation förelåg enligt BL 27 §, enär trolöshet, grov försumelse och värdeslöshet låg motparten till last.

HovR fastställde RR:s dom och förmenade att nämnda lagrum icke var tillämpligt. B och M bedrev sin verksamhet helt fristående från varandra utan gemensamma bolagstillgångar. Något »kompanjonskap» hade ej heller åsyftats. Den i avtalet ingående vinstdelningsbestämmelsen var icke tillräcklig för att konstituera ett bolagsförhållande, särskilt som motsvarande bestämmelse för delning av förlust icke upptagits.

B sökte revision och åberopade därvid ett utlåtande av Nial, vari denne bl. a.

framhåll, att den omständigheten att avtalet icke stadgade något om delning av förlust ej behövde innebära att enkelt bolag icke förelåg.

Enligt Nials mening borde avtalet tolkas så, att bägge parterna hade skyldighet att bära sin del av uppkommande förlust; det föreföll nämligen icke utslutet att parterna bortsett från risken att förlust skulle uppkomma. Det var felaktigt att säga att B och M drivit verksamheten helt självständigt från varandra, då för samarbetet avpassade band lagts på parternas rörelsefrihet. Gemensamma bolagstillgångar var ej avgörande för klassificering som enkelt bolag. Uttalandena om att »kompanjonskap» skulle undvikas avsåg endast att begränsa det ömsesidiga inflytandet på sätt skett genom avtalet. Det förelåg ej något skäl att uppfatta rättsförhållandet annorlunda än som ett enkelt bolag.

HD anslöt sig till Nials mening och framhåll, att frågan om rätt att bringa avtalet till upphörande närmast skulle bedömas enligt 27 och 52 §§ BL; HD summerar resultatet av denna bedömning på följande sätt:

»Vad sålunda och i övrigt förekommit giver vid handen, att parternas bolagsförhållande var helt grundat på personligt förtroende mellan (B och M), att detta förtroende emellertid utsattes för ökade påfrestningar och att (B) kom i visst underläge i förhållande till (M) såvitt det gällde att få inblick i det ekonomiska resultatet av samarbetet.

- - - Genom (under 1 och 3 ovan) angivna förfaranden måste (M) anses hava i sådan grad brutit i den lojalitet och vilja att förtroendefullt samarbeta, som enligt vad av det nyss sagda framgår utgjort en förutsättning för att syftet med parternas bolagsförhållande i fortsättningen skulle kunna uppnås, att (B) ägt rätt att påfordra, att bolaget genast trädde i likvidation.»

B ansågs ej skadeståndsskyldig. M:s talan ogillades.

Av rättsfallet framgår att det krävs mycket för att svenska domstolar skall anse ett kontraktsbrott väsentligt nog för att läggas till grund för upplösning av ett bolag.³¹ RR och HovR ville ej tillägga de anförda avtalsbrotten relevans och HD har ej heller direkt åberopat dem som upplösningsskäl; för att en väsentlig trolöshet, grov försummelse eller vårdslöshet skall anses föreligga fordras tydligen icke blott att det åberopade beteendet är illojalt utan även att det medför bestående skada. I bedömningen indrages sådana faktorer som verksamhetens omfång och organisation samt hänsyn till den part mot vilken uppsägningen riktas. Man vill tydligen undvika att part genom att åberopa ett enstaka kontraktsbrott utan allvarligare följdverkningar skall kunna dra sig ur ett bolag och tillskynda motparten förluster.

b. Ändrade förhållanden

1. *Bolagsman själv eller annan bolagsman blir genom sjukdom eller annat olycksfall ur stånd att fullgöra vad honom som bolagsman åligger.*

Bolaget skall kunna upplösas om bolagsändamålet på detta sätt blir

³¹ Jfr Hansen s. 121, Bengtsson s. 592 f.

omöjligt eller alltför svårt att tillgodose. Även i andra fall anses omöjlighet att genomföra avtalet utgöra hävningsgrund.³²

Med hänsyn till de ändamål som röstbindningsavtalen vanligen fyller, finns det ganska sällan anledning att påkalla upplösning på grund av sjukdom eller olycksfall. Endast om det i avtalet förutsattes att någon av aktieägarna personligen skall vara anställd i aktiebolagets rörelse eller sköta bestämda göromål, utgör dylika omständigheter tillräcklig grund för uppsägning antingen från den drabbade bolagsmannen eller från hans medbolagsmän.

2. *Betingelserna för samarbete saknas.*

I 27 § stadgas, att grund till uppsägning föreligger om annan bolagsman dömts till fängelse i minst sex månader. Denna bestämmelse utgör av allt att döma en reminiscens av en annars i lagstiftningen övervunnen inställning till för brott dömda personer.³³ Bestämmelsen brukar motiveras genom en hänvisning till att fortsatt förtroendefullt samarbete i en sådan situation kunde te sig skadligt eller motbjudande för en medbolagsman.³⁴ Frågan huruvida avtalsförhållandet kan upplösas även vid andra störningar i samarbetet är av stort intresse för konsortialavtalens del. Rodhe upplyser nämligen, att ett bolag kan uppsägas då fortsatt lojalt samarbete mellan delägarna icke kan påräknas. Detta medför att ett konsortialavtal icke blir särdeles hållfast.³⁵ Rodhes uttalanden synes mig påkalla en närmare utredning.

Vid fall av bristande samarbete kan man förslagsvis skilja på två situationer:

a. En av bolagsmännen gör sig skyldig till *illojala förfaranden* som äventyrar ett förtroendefullt samarbete och därmed bolagsändamålet, men som ändå icke är att anse som väsentliga kontraktsbrott. Annan bolagsman kan då, enligt vad som framgår av det ovan refererade fallet NJA 1962 s. 359, påfordra omedelbar likvidation.³⁶ I ett sådant fall kan man inte bara åberopa förfaranden mot medbolagsmännen utan även, som nämnts, straffbara åtgärder i aktiebolagets verksamhet samt andra handlingssätt som väcker anstöt hos företagens kundkrets.³⁷ Motsvarande torde gälla för tysk rätts del.³⁸

Det är dock svårt att precisera vilka handlingssätt som skall anses äventyra förtroendefullt samarbete.³⁹

³² Nial, Handelsbolag s. 298, Studier s. 34, Hansen s. 116, Sindballe s. 88 f., Lamm s. 27 f., Augdahl, Kompaniskap s. 162; jfr Rodhe, Obligationsrätt s. 419.

³³ Nial, Handelsbolag s. 295 ff.

³⁴ Bengtsson s. 596, jfr Torp s. 113.

³⁵ Minoritetsskyddet s. 434 f.

³⁶ Jfr Nial, Studier s. 34.

³⁷ Hansen s. 126 f.

³⁸ Jfr RGZ 142 s. 212, särskilt s. 215 f.

med rättsfallshänv.

³⁹ Hansen s. 125.

Det är sålunda ganska överraskande att vid ett studium av dansk praxis finna, att en örfil mot medbolagsman i andra personers närvaro medförde hävningsrätt, UfR 1897 s. 1176, medan det faktum att en bolagsman inlett ett förhållande med den andres hustru icke berättigade den kränkte bolagsmannen till upplösning, UfR 1945 s. 388. Här kan dock ha inverkat att i sistnämnda fall envar av de två enligt avtal hade rätt att sälja sin andel efter att ha hembjudit den till motparten för inlösen. Detta medförde ju att parterna själva på ett smidigt sätt kunde upplösa samarbetet och undvika likvidation.

b. Om *verklig missämja* mellan parterna kan visas föreligga kan endera parten påkalla upplösning utan att ingå på skuldfrågan.⁴⁰ Exempel på sådana fall föreligger i dansk praxis. Mest renodlat är UfR 1922 s. 526:

F överlät en auktionsbyrå till sina anställda A och B, varvid det förutsattes att ett bolagsavtal skulle upprättas dem emellan. Något sådant kom dock aldrig till stånd, då parterna ej kunde enas om avtalets innehåll. Slitningarna mellan parterna var betydande. A hade bl. a. vid ett tillfälle polisanmält B. Han menade bl. a. att B bedrev verksamhet inom bolagets ram utan att A erhöll honom tillkommande andel i vinst.

HøjR fastslog i dom, att då samarbetet omöjliggjorts, hade vardera parten krav på upplösning av bolaget. Däremot kunde ingendera parten under föreliggande förhållanden kräva att få inlösa den andres andel.

I ett senare fall med liknande motivering ville dock den ena parten vidmakthålla samarbetet:

UfR 1933 s. 800.

A och B ingick överenskommelse att under viss firma idka gemensam verksamhet, varvid arbetsuppgifterna fördelades dem emellan. I avtal tillades vardera av kompanjonerna förköpsrätt till den andres andel.

Sedan A insjuknat lät han uppsäga bolagsförhållandet; därvid framhöll han bl. a. att samarbetet på grund av B:s uppträdande icke hade löpt så gott som önskvärt vore. För att bringa bolaget i likvidation väckte A talan vid ØL.

B bestred att han skulle ha försvårat samarbetet parterna emellan. I dom anförde ØL: »Efter hvad der foreligger for Landsretten maa der gaas ud fra, at der under Driften af det mellem Sagens Parter bestaaende Interessentskab har udviklet sig en saadan Uoverensstemmelse mellem dem, at Samarbejdet — særlig under Hensyn til Sagsøgerens daarlige Helbredstilstand — er blevet umuliggjort.»

A hade därför krav på likvidation oavsett vilken av parterna som egentligen låg bakom osämjan.

Den omständigheten att den uppsägande bolagsmannen icke längre kunde utföra sina prestationer enligt bolagsavtalet på grund av sjukdom har tydligen här spelat in och föranlett att bolaget kunde upplösas mot

⁴⁰ Bengtsson s. 597, Sindballe s. 88, Hansen s. 115.

B:s bestridande. En bolagsman kan nämligen icke framtvinga en upplösningssdom efter att *själv* ha orsakat samarbetsvårigheterna.⁴¹

Risken för hävning av ett konsortialavtal blir därigenom ganska liten.

Samarbetsvårigheterna kan sålunda i regel endast medföra omedelbar upplösning av ett konsortialavtal om *bägge parter* önskar komma ifrån samarbetet eller om *oskyldig part* på grund av motpartens åtgärder påkallar upplösning.

C. SAMMANFATTANDE SYNUNKTER

Extraordinär uppsägning fordrar tydligen starka skäl. Rodhes uppfattning, att 27 § ger varje delägare rätt att påfordra likvidation *om han har särskilda skäl att önska detta* kan jag således icke ansluta mig till.⁴² Det räcker ej med att en bolagsman anser sig ha skäl att önska upplösning.⁴³ Väsentligt kontraktsbrott av motparten, stora svårigheter att fullfölja avtalet på grund av sjukdom eller liknande omständigheter, samarbetsvårigheter vållade av motparten eller ömsesidig önskan att komma loss från samarbetet måste föreligga. Om part frånträder avtalet utan att skäl därtill föreligger, inträder skadeståndsskyldighet.⁴⁴

Om 27 § i stället tolkades i enlighet med Rodhes uppfattning, skulle detta innebära att bestämmelsen i BL 25 § om ordinär uppsägning blev meningslös.

Slutligen återstår att undersöka vad ett särskilt förbehåll i hävningsfrågan innebär för den extraordinära uppsägningsrättens del. Nial har uttalat, att rätten att påkalla likvidation enligt 27 § endast kan *inskränkas* på det sätt att föreskrift meddelas om att bolagsman i sådana fall kan uteslutas och bolaget fortsätta mellan övriga bolagsmän, BL 30 §. Där emot kan uppsägningsrätten *utvidgas* genom avtal. Till denna uppfattning ansluter sig HD i NJA 1962 s. 359. Regeln är alltså tvingande i den meningen att bolagsman icke kan frånsäga sig rätten att åberopa de likvidationsgrunder som avses i 27 § BL.⁴⁵

4. Särskilda synpunkter på konsortialavtalen

A. PROBLEMSTÄLLNINGEN

Som påpekats i svensk litteratur måste särskilda omständigheter beaktas vid hävning av konsortialavtal. Detta sammanhänger med att man här har

⁴¹ Bengtsson a. st., jfr Rasch s. 71.

⁴² Minoritetsskyddet s. 434.

⁴³ Jfr Patry, Accords s. 131 f.

⁴⁴ Jfr NJA 1962 s. 359 (HovR och RR), Platou, Foreläsningar 1 s. 133.

⁴⁵ Nial, Handelsbolag s. 299 f., Bengtsson s. 591 f. Jfr E 2-4; se även Altvater

s. 29, Hueck, Gesellschaftsrecht s. 47, Baaden s. 26; jfr dock Sommerfeld s. 108.

staplat en bolagsform ovanpå en annan. Om det enkla bolaget upplöses, finns ju aktiebolaget kvar. I slutna bolag är detta en allt annat än idealisk lösning.⁴⁶ Problemet kan lämpligen diskuteras med utgångspunkt från förhållandena i rättsfallet

NJA 1964 s. 422.

Bröderna A, B och C, ägare till vardera 25 aktier i AB D, hade ingått konsortialavtal angående styrelseplatser, vinstfördelning, anställningsförhållanden m. m. Bolagsordningen innehöll hembudsklausul. Med A:s och B:s röster mot C:s upphävdes denna bestämmelse, synbarligen som en förberedelse till försäljning av A:s och B:s aktier. C hävdade emellertid, att A och B enligt avtalet icke var berättigade att upphäva nämnda bestämmelse och därför var skyldiga att ersätta C liden skada samt att A och B ej heller utan C:s samtycke ägde försälja aktierna.

C ämnade hänskjuta dessa frågor till skiljedom i enlighet med skiljeklausul i avtalet. För att ej en skiljedom skulle göras mer eller mindre meningslös genom att A:s och B:s aktier dessförinnan försålles, påkallade C kvarstad eller skingringsförbud å aktierna hos Lst. Denna fråga kom slutligen under HD:s prövning.

A och B förbjöds i slutligt beslut att vid vite av 2 000 kronor överlåta aktier i bolaget utan C:s medgivande intill dess lagkraftvunnen skiljedom förelåg.

A och B dröjde icke med att vidtaga motåtgärder. C erhöll från dem en skrivelse, där de dels förklarade sig uppsäga det mellan parterna föreliggande konsortialavtalet, dels å sin sida påkallade skiljedom i frågan huruvida avtalspart var berättigad att när som helst uppsäga avtalet till upphörande efter 6 månader. I detta fall var konsortialavtalet slutet på obestämd tid, varför A och B otvivelaktigt hade rätt att uppsäga avtalet.⁴⁷

För C innebär en sådan uppsägning att han helt kan uteslutas från kontrollen över aktiebolaget. Vill han i detta läge frigöra sin kapitalinsats återstår möjligheten att söka avyttra aktierna. I praktiken kan han inte sälja aktierna till någon annan än majoritetsgruppen, och detta innebär för honom ett markant underläge vid bestämmandet av priset.⁴⁸ En person som vid sitt inträde i ett bolag försäkrat sig att delta i kontroll och vinst kan sålunda — om avtalet slutits på obestämd tid — hastigt förlora sin position om medparterna bestämmer sig för att återropa 25 § BL.⁴⁹

Är avtalet slutet på bestämd tid är det emellertid blott 27 § BL som kan återropas. Och i sådant fall torde hävningsituationen kunna bedömas också med utgångspunkt från förhållandena i aktiebolaget. Det framgår i alla fall av underinstansernas domar i NJA 1962 s. 359, att det finns

⁴⁶ Rodhe, Minoritetsskyddet s. 435 ff., Bengtsson s. 591 not 19.

⁴⁷ G 2-1; avtalet tillhandahållet av ad-

vokatbyrå. Jfr exempel hos Patry, Accords s. 46.

⁴⁸ Rodhe a. a. s. 434.

⁴⁹ Jfr a. a. s. 435, Champaud s. 118.

en tendens att ta hänsyn till den part som uppsägningen drabbar vid avgörandet om hävningsrätt föreligger eller ej. Vid ordinär uppsägning enligt 25 § BL finns inga sådana spärar; eventuellt kan den förfördelade parten tillerkännas skadestånd.⁵⁰

Rodhe har nyligen utförligt — de lege lata och de lege ferenda — behandlat de möjligheter som står till buds för en domstol när det gäller att bereda en minoritetsaktieägare skydd i en sådan situation som den här skisserade.⁵¹ Här kan jag alltså i huvudsak hänvisa till Rodhes framställning. Några kompletterande reflektioner ur avtalsskribentens synpunkt torde dock vara på sin plats.

Man kan tänka sig två utvägar när en minoritetsaktieägare tvingats in i en situation där han varken har något att säga till om eller något att hoppas på när det gäller det ekonomiska utbytet av aktiebolagets verksamhet. Antingen kan man tänka sig att tvinga majoriteten att lösa in aktierna eller kan man försöka forcera fram en upplösning av aktiebolaget.

B. INLÖSEN AV AKTIER

I DFSL 73 § 2 st föreslås möjlighet för aktieägare, som blir utsatta för att andra aktieägare på deras bekostnad förskaffar sig orimliga fördelar, att vid domstol föra talan om att *bolaget* skall inlösa deras aktier. En motsvarande möjlighet bereder NASL 110 §.⁵² Den danska regeln har inspirerats av FABL 30 § 5 mom.; denna föreskrift har, kuriöst nog, varken avsetts för eller använts i dylika minoritetsskyddssyften.⁵³

Gomard framför två erinringar mot den föreslagna danska bestämmelsen. För det första ger den majoriteten en teoretisk möjlighet att begära att minoriteten inlöser majoritetens aktier. Och för det andra ger regeln utrymme för obstruktion från minoritetens sida.⁵⁴

Bägge dessa anmärkningar sammanhänger med risken för att bestämmelsen påkallas i onödan. Troligen är det väl så, att benägenheten att påkalla inlösen är beroende av det antagna ekonomiska utfallet. Ju högre utbytet förmodas bli, desto större blir risken för en chikanös tillämpning av en inlösningsklausul. Genom att föreskriva skiljeförfarande vid bristande enighet om prissättningen har väl den danska kommissionen gjort så mycket man kan för att stävja en dylik utveckling.

Som Gomard själv antyder torde fallet med den om inlösen angelägna majoritetsgruppen vara tämligen opraktiskt. Någon enstaka gång kan man

⁵⁰ Jfr ovan s. 389.

⁵¹ Minoritetsskyddet.

⁵² a. a. s. 441 f.

⁵³ Olsson, Aktiebolagslagens generalklausul s. 351, 360.

⁵⁴ Aktieselskabsret s. 243 not 41.

emellertid tänka sig att en dylik lösning är att föredra framför likvidation. Engelsk rätt tycks inte stå främmande för denna utväg.⁵⁵ Vad beträffar den obstruerande minoriteten kan tilläggas, att erfarenheten visar, att det erbjuder stora svårigheter att konstruera en minoritetsskyddsbestämmelse som inte kan användas i obstruktionssyfte och ändå är ett effektivt vapen i minoritetens hand.⁵⁶

Enligt min mening bör det danska förslaget främst kritiseras för att det enbart ger utrymme för *bolaget* att inlösa förfördelade aktieägars aktier. En sådan lösning kan vara ganska betänkelig ur borgenärssynpunkt eftersom skyddsreglerna för bolagets aktiekapital sättes ur spel.⁵⁷ Lämpligare torde det vara att förplikta *aktieägare* till inlösen. Så har exempelvis en dansk domstol utan särskilt lagstöd förfarit i följande rättsfall:

UfR 1955 s. 932.

Ett aktiebolag stiftades och aktierna spreds inom en sluten personkrets. Genom aktieköp förvärvade företagens direktör, J — tillsammans med aktieägaren B — aktiemajoriteten i bolaget. B och J önskade med anledning härav få styrelsen utbytt. Eftersom aktieköpen ansågs ha skett olovligen, fördes saken till domstol; J avskedades från sin befattning. Förlikning träffades emellertid, varvid riktlinjer för den fortsatta verksamheten fastslogs i avtal. Bl. a. skulle styrelsen förbli oförändrad. Avtalet bröts emellertid härefter på flera punkter; exempelvis nekades minoritetsrepresentanterna efterhand återval till styrelsen.

På talan av minoriteten förpliktades sedermera J och B genom dom av ØL att till pari inlösa minoritetens aktier.

Enligt Gomard ger denna dom knappast uttryck för någon allmän regel.⁵⁸ Borum synes emellertid ej ha något att invända mot dylika lösningar.⁵⁹ Rodhe har också med hänvisning till utländsk rättsutveckling förebringat goda skäl för att just en sådan möjlighet skall lämnas öppen för domstolarna.⁶⁰

Någon rättsregel som ger utrymme för inlösen i en sådan situation som den här behandlade kan man inte återfinna i svensk rätt. Och detta betyder att man ännu så länge är hänvisad till att konstruera lämpliga lösningar i avtal. Med hänsyn till de regler som skyddar aktiebolagets kapital — däribland förbudet mot förvärv av egna aktier — kan man inte låta aktiebolaget lösa in aktierna. Man är hänvisad till att arrangera så att aktieägarna—avtalsparterna blir inlösningspliktiga.

Därvid är det — som ovan framhållits — av stor vikt att man bestämmer inlösningsvärdet så, att det inte finns någon risk för att part kan använda klausulen till att bereda sig ekonomiska fördelar på medparternas bekostnad. Genom att tillse att lösesumman i varje fall inte blir för

⁵⁵ Rodhe, Minoritetsskyddet s. 440.

⁵⁶ Jfr Rodhe a. a. s. 432 ff.

⁵⁷ a. a. s. 442 f.

⁵⁸ Aktieselskabsret s. 180.

⁵⁹ Stemmeretten s. 266.

⁶⁰ Minoritetsskyddet s. 442 f.

hög kan man försäkra sig om att inlösningsarrangemanget behåller sin prägel av nödfallsutväg. Alltför låg ersättning är naturligtvis inte heller rekommendabel ur minoritetsaktieägarens synpunkt. Mycket talar för, att priset bör fastställas av skiljenämnd.

En annan nackdel med en inlösningsklausul är att det kan vara svårt att uppbringa medel för en inlösen. I varje fall gäller detta aktiebolag där det finns två aktieägare eller aktieägargrupper med likstora aktieinnehav. Här kan det tänkas att en inlösningsklausul åberopas för att skada motparten och sätta bolaget i ekonomiska svårigheter. Att tvistigheter lätt kan uppkomma vid inlösensarrangemang i tvåmansbolag utvisar rättsfallet

UfR 1966 s. 739 (här återgivet i avsevärt förkortad och förenklad form).

A och B hade vardera hälften av aktiekapitalet i ett bolag. Enligt ett mellan dem träffat avtal skulle den efterlevande av de två äga inlösa den andres andel i bolaget. Parterna föreskrev att inlösen av den avlidnes aktiepost skulle ske successivt. Därmed behövde bestämmelsen icke bli alltför betungande för den efterlevande.

Sedan A avlidit genomdrev B höjning av de egna löneförmånerna för att därigenom skaffa sig erforderliga medel för fortsatt inlösen. A:s änka sökte med domstols hjälp — utan framgång — hindra B härifrån.

C. UPPLÖSNING AV AKTIEBOLAGET

En annan utväg är att medge en aktieägare rätt att påkalla aktiebolagets upplösning. Metoden anses ofta tvivelaktig ur ekonomisk synpunkt eftersom den påstås innebära risk för värdeförstöring.⁶¹ Nu är det emellertid icke säkert att en upplösningsmöjlighet verkligen resulterar i en utskiftning av bolagets tillgångar. Är ett sådant förfarande ekonomiskt oförnuftigt kan man nog i stället förmoda att en dylik rättsregel föranleder parterna att överenskomma om en inlösen på villkor som bägge sidor kan acceptera.

Metoden har av allt att döma vunnit stor popularitet i USA. Amerikanska författare påpekar att upplösning ofta är den enda möjlighet som står till buds när det gäller att lösa en konflikt i ett slutet bolag.

Current trends recognize the power in a court of equity to decree dissolution in a proper case, even at the suit of a minority shareholder.⁶²

Yet, in a close corporation, far more often than is commonly supposed, dissolution is the only answer.⁶³

Här kan det vara av intresse att påpeka, att norsk rätt erbjuder en möjlighet att på talan av aktieägare få ett aktiebolag upplöst.⁶⁴ Av det

⁶¹ Jfr Rodhe a. a. s. 439.

⁶² Hornstein 1 s. 228, jfr 2 s. 359 ff., O'Neal 2 s. 224 ff.

⁶³ O'Neal 2 s. 170.

⁶⁴ Rodhe, Minoritetsskyddet s. 441 f. med not 24.

ovan refererade fallet RT 1952 s. 967 framgår, att norska domstolar redan före regelns införande ansåg sig kunna villfara en aktieägars begäran om upplösning av ett aktiebolag.⁶⁵

För att uppnå sådana lösningar i svensk rätt måste man anlita avtalsbestämmelser.

Exempel på ett dylikt konsortialavtal kan man finna i det nyss anförda danska rättsfallet UfR 1966 s. 739. Avtalet är slutet på viss tid; när tiden löpt ut kan parterna överenskomma om att fortsätta samarbetet. Om sådan överenskommelse ej kan träffas är parterna »... gensidig forpligtet til at medvirke til likvidation af aktieselskabet.»

Upplösningsarrangemang kan emellertid erbjuda vissa risker. Svårigheten ligger i att förutse det ekonomiska resultatet av ett visst upplösningsarrangemang. Om det visar sig att en upplösning kan förväntas ge ett gott ekonomiskt utbyte, kan man tänka sig att en minoritet framtvingar en sådan och därigenom saboterar en vinstgivande rörelse och tillskyndar majoriteten förluster. Mera sannolikt torde det dock vara att upplösning och utskiftning innebär ett ganska magert resultat för intressenterna — det kan vara svårt att realisera bolagets tillgångar. Då föreligger å andra sidan en risk att majoriteten påkallar upplösning, köper upp bolagets egendom till underpris och själv fortsätter rörelsen, medan minoriteten avspisas med sin andel av aktiebolagets »slaktvärde».⁶⁶ En sådan situation kan bl. a. beläggas i ett belgiskt rättsfall, nämligen *Revue pratique des sociétés* 1954 s. 316.

Dessa risker medför enligt min mening att man måste undvika att göra det alltför lätt att sätta en upplösningssklausul i tillämpning. Och då har man kanske å andra sidan betagit upplösningens bestämmelsen dess karaktär av effektivt remedium för en åsidosatt minoritet.

D. SAMMANFATTNING

ABL erbjuder ingen hjälp för en aktieägare som hamnar i en situation där han — exempelvis på grund av att ett konsortialavtal uppsagts, utlöpt eller ej upprätthålles — saknar möjlighet att lämna ett aktiebolag utan att lida avsevärda ekonomiska förluster.⁶⁷ I detta läge kan aktieägaren blott förlita sig på eventuella överenskommelser med de övriga aktieägarna. Och frågan är då vad för slags arrangemang han i förebyggande syfte bör vidtaga.

Utredningen visar, att en avtalsföreskrift som ålägger aktieägarna ömse-

⁶⁵ Se s. 348 f.

⁶⁷ Rodhe a. a. s. 436 f.

⁶⁶ Rodhe a. a. s. 439, O'Neal 2 s. 176, Chayes s. 1546 f.

sidig inlösensskyldighet är mest ändamålsenlig, förutsatt att man bestämmer lösesumman på lämpligt sätt. Det är måhända också välbetänkt att subsidiärt föreskriva en upplösningensmöjlighet med tanke på att aktieägarna kan komma att sakna medel till inlösen.

Det framgår emellertid, att inlösen i regel icke är att rekommendera i bolag av typen tvåmansbolag. Här är vanligen ett upplösningensarrangemang att föredra.⁶⁸ I avslutningskapitlet har jag medtagit förslag till klausuler om inlösen och upplösning för bolag med två och bolag med flera aktieägare eller aktieägargrupper.

Ovanstående överväganden finner för övrigt visst stöd i UfR 1955 s. 932, där en minoritet påkallade inlösen, respektive RT 1952 s. 967, där hälftendelägare påkallade upplösning. Men det skall som sagt inte bestridas, att upplösning kan vara nödvändig i ett bolag med fler än två intressenter eller intressentgrupper — exempelvis då inlösen vägras. Och likaså kan inlösen visa sig vara mest adekvat i ett tvåmansbolag.

⁶⁸ O'Neal 2 s. 176.

Avslutning

1. Synpunkter på redovisningen av undersökningens resultat

När nu de olika delproblemen behandlats återstår blott att kort sammanfatta de vunna resultaten och söka ge en överblick över de behandlade rättsreglerna. Tre olika synpunkter synes mig böra tillgodoses i en dylik resultatredovisning.

Jag har ovan sökt ge en koncentrerad framställning av undersökningens resultat såvitt avser röstöverlåtelse i svensk rätt.¹ En sammanställning av röstbindningsavtalens rättsverkningar saknas emellertid. Detta behov har jag sökt tillgodose i kapitlets första avsnitt.

Därvid aktualiseras emellertid frågan, hur reglerna om rösträttsöverlåtelse och reglerna om rösträttsbindning förhåller sig till varandra. Distinktionen mellan dessa företeelser har ju i hög grad blivit avgörande för avhandlingens uppläggning. Jag har funnit det vara tillräckligt att kort antyda min ståndpunkt till dessa frågor samt ge en anvisning om hur de för rösträttsöverlåtelse och rösträttsbindning gällande rättsreglerna harmoniskt skall kunna samordnas.

Slutligen har det tyckts mig nödvändigt och angeläget att redovisa de vunna resultaten i en sådan form, att den som praktiskt sysslar med här behandlade problem lätt skall kunna tillgodogöra sig dem. I denna avsikt har jag — utan några pretentioner på att ha kommit med några slutgiltiga lösningar eller definitiva formuleringar — upprättat utkast till standardavtal för de två vanligaste situationerna då röstbindningskonstruktioner är aktuella. Det ena avtalet är sålunda avsett att användas vid tillfällena då koncentration av kontrollen i ett öppet aktiebolag eftersträvas. I det följande standardformuläret har jag sökt sammanställa bestämmelser som kan vara till nytta i ett avtal för spridning av kontrollen över ett slutet aktiebolag.

¹ Se s. 254 ff.

2. Sammanfattning av analysen av röstbindningsavtalen

Röstbindningsavtal är i allmänhet giltiga. Det finns ingen anledning för rättsordningen att vägra att ingripa mot överträdelser av *vanligen förekommande* typer av sådana avtal.²

I vissa bestämda situationer kan bindningarna emellertid kollidera med tvingande aktiebolagsrättsliga regler, såsom jävsregler eller regler om kvalificerad majoritet, vilka slår ut avtalsbestämmelserna.

Sanktionsmekanismen är vanskelig att överblicka. Av det anförda följer emellertid att skadestånd för avtalsbrott kan utgå. Detta är som regel en föga lämpad sanktion, eftersom skadans storlek är svårbestämd och eftersom ordinärt skadestånd sällan täcker hela ersättningsbehovet. Ur denna synpunkt är avtalsvite att föredraga. Avtalet kan genomdrivas med hot om dessa sanktioner eller effektuerande av dem. Därefter kan ny stämma utlysas i förhoppning att avtalet i fortsättningen kommer att lända till efterrättelse.

Jag har inte heller funnit någon omständighet som hindrar att man framtvingar avtalsenlig röstning genom fullgörelsedom kombinerad med vitesföreläggande, om en ren fastställsedom inte kan antagas vara tillräcklig.

Däremot föreligger ingen möjlighet att genom domstols försorg få fastställt ett avtalsenligt stämmobeslut i stället för ett avtalsstridigt. ABL synes nämligen utgå från att avtalsbestämmelser icke har någon betydelse för ett stämmobesluts rättsverkningar. Enligt min mening är denna ståndpunkt långt ifrån självfallen — bl. a. har avsteg från grundsatsen skett i amerikansk rättspraxis.

Samtliga nu nämnda sanktioner kan antagas vara av liten praktisk betydelse när det gäller att framtvinga avtalsenlig röstning. Detta beror bl. a. på att brott mot rösträttsöverenskommelser ganska sällan påtalas.³ När det gäller koncentrationsavtalen, torde i regel sociala sanktioner eller kanske snarare fruktan för sådana sanktioner avhålla från användning av rättsligt tvång.⁴

De uppräknade påföljderna har troligen ännu mindre aktualitet i samband med spridningsavtal där ömsesidighet och samarbete är målsättningen. I en konfliktsituation är ofta samarbetet omöjliggjort och framtvingande av viss röstning ter sig som en onödig omgång.⁵ Här torde den mest adekvata reaktionen mot bristande efterlevnad av avtalet vara att påkalla att bli utlöst ur bolaget av avtalsbrytande part eller att söka få parten

² Jfr exv. Patry, Accords s. 78 f.

³ Jfr Sommerfeld s. 105.

⁴ Se även Hornstein 1 s. 195.

⁵ Jfr särskilt Chayes s. 1547 f. och passim.

att lämna samarbetet och lösa in hans aktier. Utvägen att försälja aktierna till utomstående är i regel utesluten.

Kan man inte på detta sätt frigöra sig från samarbetet kan man överväga möjligheten att upplösa avtalet med hänvisning till bestämmelserna om enkla bolag. Ett sådant förfarande kan — åtminstone för minoritetsaktieägare — leda till otillfredsställande resultat i och med att aktiebolaget kvarstår. Regler som ger domstol möjlighet att i dylika fall upplösa aktiebolaget eller tvinga motpart att inlösa aktier saknas i svensk rätt.

Skiljedomstolar, där frågan vanligen torde aktualiseras, torde måhända icke känna sig bundna av att ABL ej känner till sådana remedier. Det kan nämnas att norska och danska domstolar accepterat yrkande om upplösning och inlösen utan uttryckligt lagstöd. Vid sådan talan bör givetvis icke skadeståndsaspekten försummas.

Dessa reflektioner utmynnar i en rekommendation att beakta problemen kring samarbetets upplösning, främst vid upprättande av konsortialavtal i spridningssyfte.

3. Förhållandet mellan regler om rösträttsöverlåtelse och regler om rösträttsöverföring

A. DISTINKTIONEN

Distinktionen mellan rösträttsöverlåtelse och rösträttsöverföring — som måhända kan förefalla att vara rent formell — har här ansetts så betydelsefull, att den fått bestämma undersökningens uppläggning. Det finns emellertid exempel på en motsatt uppfattning. Gomard menar sålunda, att denna differens mellan olika förfoganden över rösträtten knappast svarar mot någon realitet. En enhetlig bedömning skulle vara tillräddlig.⁶

Samma inställning återfinnes hos vissa amerikanska författare:

... voting and pooling contracts ... generally are ... subject to the same considerations and limitations as irrevocable proxies.⁷

Borum hävdar å andra sidan, att det är mest ändamålsenligt att skilja mellan bindning och överlåtelse av rösträtt.⁸

För svensk rätts del tycks mig starka skäl tala för en distinktion. Vid rösträttsöverlåtelse aktualiseras nämligen i huvudsak det regelkomplex

⁶ Aktieselskabsret s. 177.

⁷ Thomas s. 743, jfr Baker-Cary s. 265, 269.

⁸ Borum, Stemmerets-aftaler s. 97, jfr Rasting-Andersen s. 196 f.

som rör legitimation att utöva rösträtt. Eftersom dessa regler i svensk rätt är synnerligen restriktiva uppkommer inga vidare frågor om giltighet och verkställighet. Vid rösträttsbindningar är det emellertid främst de senare problemen som blir aktuella; röstbindningsavtalens organisatoriska utformning medför också att ytterligare regler kommer in i bilden.

Trots att dessa bägge typer av förfoganden syftar till samma sak — att påverka stämmans beslut — är det i huvudsak olika regler som måste beaktas. Den teknik man använder blir sålunda avgörande för den rättsliga bedömningen.⁹

I dansk och fransk rätt,¹⁰ där det inte finns några fasta normer beträffande vem som är legitimerad att utöva rösträtt, är det emellertid naturligt att anlägga ett enhetligt betraktelsesätt. I dessa rättssystem kan frågorna om giltighet och verkan av överlåtelse och bindning behandlas efter i stort sett samma mall. Borums avvikande åsikt kan motiveras med att han hävdar att det finns en legitimationsregel i dansk rätt.

Generellt kan man kanske säga, att ju strängare legitimationsreglerna är, desto större anledning har man att skilja mellan rösträttsöverlåtelse och rösträttsbindning.

B. SAMORDNING

Man bör enligt min mening söka tillse att valet av metod för att påverka röstningen på stämma icke blir avgörande för rättsverkningarna.

Eftersom röstöverföring och röstbindning berör olika regelkomplex och den förstnämnda formen motarbetas av rättsordningen uppkommer få situationer där en samordning är nödvändig. För att harmonisera teknik och effekt bör emellertid rösträttsöverföringar omtolkas till rösträttsbindningar, så att icke den teknik som förefaller mest definitiv helt slår slint jämfört med den mindre ingripande röstbindningsmetoden.

Detta innebär att avtal varigenom A överlåter sin rösträtt på B tillägges verkan som avtal varigenom A utfäst sig att rösta i enlighet med B:s föreskrifter. I konsortialavtal där rösträtt överföres till förtroendeman genom oåterkallelig fullmakt¹¹ kan fullmakten återkallas men den som röstar annorlunda än förtroendemannen kan träffas av sanktioner enligt avtalet. En givare som behållit rösträtten kan kräva skadestånd om gåvotagaren börjar utöva sin rösträtt och gör det i annan riktning än givaren önskar etc.:

I en nu pågående tvist — omnämnd ovan¹² — är det bl. a. fråga om giltigheten av ett rösträttsförbehåll. En fader har försålt aktier till sina barn och där-

⁹ O'Neal 1 s. 226, Lund-Nielsen s. 176.

¹⁰ Jfr Freyria s. 422.

¹¹ Jfr ovan s. 91 f.

¹² Se ovan s. 250.

vid betingat sig att under sin livstid få utöva rösträtten för aktierna. Underrätten har i sin dom utgått från att denna bestämmelse innebär att barnen — inregistrerade aktieägare — är pliktiga att utöva sin rösträtt enligt faderns direktiv.

4. Utkast till standardavtal

A. KONCENTRATIONSAVTAL

Koncentrationsavtal kräver ej så mycket av sin författare. Behovet av variationer i bestämmelserna mellan olika avtal synes icke vara särdeles stort. Det förutsättes här att det rör sig om ett medelstort bolag vars aktier omsättes i marknaden:

Undertecknad(e) aktieägare i AB N ansluter mig (oss) härmed till ett konsortium för vilket följande bestämmelser skall gälla:

Genom en sådan skrivning behöver ej varje aktieägare underteckna huvudavtalet. Ett exemplar kan behållas av aktieägaren och ett exemplar insändas till konsortiets ordförande jämte röstfullmakt.

Konsortiedlem deltagar i konsortiet med följande aktier:

1. de som vid anslutningen till avtalet deponerats i enlighet med nedanstående bestämmelser

2. de aktier som på grund av under 1 omförmälda aktier erhålles vid nyemission eller fondemission

3. de som förvärvas genom köp i enlighet med detta avtal.

För att säkert kunna beräkna var kontrollen i konsortiet skall ligga kan man inte tillåta konsortiedlemmarna att helt fritt ansluta sig med hur många aktier de önskar. Specifikationen är däremot icke så nödvändig när det gäller röstning på bolagsstämma, ty aktieägare kan icke rösta på olika sätt för olika aktier.¹³ Däremot är det av stor vikt att klarlägga vilka aktier som omfattas av hembudsskyldigheten.

Aktier på vilka avtalet äger tillämpning skall deponeras hos Y-bankens kontor Z (transporterade in blanco. Deponerade aktier pantsättes som säkerhet för de förpliktelser som åvilar aktieägarna enligt detta avtal). Depositionen är avgiftsfri.

Deposition är som nämnts det säkraste sättet att hålla konsortialaktierna inom viss kontrollerad krets. (Det förenklar uttagandet av viten enligt avtalet om aktierna pantsättes som säkerhet härför. Detta kan dock utgöra hinder för belåning i vanlig ordning.)

Konsortiet sammanträder årligen före ordinarie bolagsstämma. På sådant sammanträde väljes för varje år ordförande i konsortiet. Därutöver har sammanträdet att besluta hur rösträtt för konsortieanslutna aktier skall

¹³ Se ovan s. 186.

utövas på bolagsstämman. Extra sammanträde med konsortiet kan påkallas av ordföranden eller aktieägare som representerar minst 1/10 av anslutna aktier. Kallelse till sammanträde sker genom brev som skall avlämnas till postbefordran senast 10 dagar före sammanträdet.

Vid sammanträde äger medlem en röst för varje konsortieansluten aktie. Medlem må företrädas av ombud som, såvida ej ordföranden medger undantag, skall vara konsortiedlem.

Som konsortiets beslut gäller den mening som samlat de flesta rösterna. Vid lika röstetal skall val avgöras genom lottning. I andra frågor gäller den mening ordföranden biträder.

Konsortiedlem skall till ordföranden vid underskrivandet av detta avtal överlämna en till innehavaren ställd fullmakt att på stämman där medlem ej är närvarande utöva medlemmens rösträtt. Denna fullmakt skall på anfordran förnyas.

De som personligen eller såsom ombud utövar rösträtt på bolagsstämman är förpliktade att därvid följa konsortiets beslut.

Konsortiedlem äger ej överlåta aktier som faller under avtalet utan att dessförinnan ha hembjudit dem till konsortiets ordförande.

Hembud skall ske skriftligen med angivande av det antal aktier som avses. Vid poster som ej överstiger ... aktier äger ordföranden anvisa lämplig köpare. Överstiger antalet hembjudna aktier ... st, skall samtliga medlemmar i brev underrättas om hembudet.

Har icke inom trettio dagar efter det hembudet skedde köpare anvisats eller konsortiedlem anmält sig vilja lösa, äger den hembjudande fritt förfoga över aktien.

Om flera lösningsberättigade anmält sig att vilja lösa skall aktierna fördelas dem emellan i proportion till deras innehav av konsortieanslutna aktier. Kan överenskommelse om pris ej träffas gäller genomsnittliga noterade betalkursen under de före hembudet sist förflutna femton dagarna eller om avslut i aktierna ej skett under denna tid, närmast dessförinnan noterad betalkurs. Korrektion skall i förekommande fall ske med hänsyn till tagen kupong.

Konsortiedlem må avyttra aktier på annat sätt än genom köp eller byte om den nye ägaren därvid förbinder sig att inträda såsom medlem i detta konsortium. På motsvarande villkor äger medlem frånhända sig aktier genom bodelning.

Ovan angivna bestämmelser gäller även teckningsrätter och delbevis som svarar mot konsortieanslutna aktier.

Andra metoder att fastställa värdet kan bestämmas. En möjlighet för övriga konsortiedlemmar att ansluta sig till hembud kan tänkas. En sådan reglering blir dock tämligen komplicerad.

Om medlem avlider eller går i konkurs skall konsortiet bestå mellan övriga medlemmar. Avlider medlem är hans rättsinnehavare bundna av avtalet. De har sålunda att välja mellan att inträda i konsortiet eller snarast efter dödsfallet hembjuda aktierna till inlösen.

Härmed sättes de automatiska upplösningsgrunderna ur spel. Aktier går ej ur konsortiet genom dödsfall.

(Konsortiedlem som bryter mot bestämmelserna i detta avtal är skyldig att erlägga vite motsvarande hälften av nominella värdet av honom tillhöriga, till konsortiet anslutna aktier. Vitesbeloppet fördelas mellan övriga konsortiedlemmar i proportion till deras innehav av konsortieanslutna aktier. Vid ringa överträdelse må vitet nedsättas.)

Twister på grund av detta avtal och därav härflytande rättsförhållanden skall slitas av skiljemän enligt lag.

Detta avtal gäller intill utgången av år 19... och förlänges därefter för ... år i sänder för de medlemmar som ej sex månader före avtalstidens utgång genom skriftlig uppsägning till ordföranden förklara sig vilja frånträda avtalet.

Härigenom kommer avtalet att fortsättas mellan de medlemmar som ej uppsagt detsamma. Avtalet kommer vid varje tillfälle att vara slutet på bestämd tid, varför 25 § BL icke äger tillämpning.

B. SPRIDNINGSAVTAL

Ett konsortialavtal mellan samtliga aktieägare i ett slutet bolag torde emellertid ställa betydligt större krav på avtalsskrivaren. De individuella variationerna blir större och avtalet omfattar ofta många och för parterna betydelsefulla spörsmål. Bestämmelser angående anställning, löner, pension, vinstutdelning etc. i avtal mellan enskilda och regler rörande samarbetets tekniska och ekonomiska sida i avtal mellan företag måste avpassas för varje särskilt fall. Vissa aktiebolagsrättsliga förhållanden bör emellertid alltid regleras. Här har jag därför sammanställt några klausuler, som kan utgöra en ram för ett sådant spridningsavtal:

Undertecknade, ägare till samtliga aktier i AB X, har idag träffat följande avtal. Vi förbinder oss ömsesidigt att vid röstutövning på bolagsstämma och eljest verka för uppfyllande av avtalsbestämmelserna.

Skulle vid röstning i styrelse eller bolagsstämma lika röstetal uppkomma i någon fråga, skall denna avgöras av såsom ensam skiljeman.

Bolagets styrelse skall väljas så, att varje aktieägare eller grupp av aktieägare, som representerar minst ...% av bolagets aktiekapital, tillsätter en styrelseledamot.

Denna regel behöver givetvis icke tillämpas vid enighet om styrelsevalet. Genom procentalen vinner man att avtalet kan tillämpas i oförändrat skick vid ändring i aktiefördelningen. Bolagsordningen bör emellertid ge möjlighet att inom vissa gränser variera styrelsens storlek.

Som skiljeman kan tillsättas namngiven person eller den han sätter i sitt ställe eller kan anvisning ges på institution som har att utse denne. Genom denna generellt utformade klausul torde deadlocksituationer undvikas.

Samtliga aktier i bolaget skall hållas deponerade hos . . .

Jfr ovan. Observera att hembudsklausul i bolagsordning ej onödiggöres härmed; den bör finnas för att säkra inlösenmöjlighet vid konkurs eller utmätning. Deposition skyddar ju ej mot aktieägarens borgenärer.¹⁴

Alt. 1. Aktier i bolaget får ej försäljas eller bortgivnas till eller vid delning tillskiftas annan än avtalspart. Då dylik övergång av parts aktier till annan blir aktuell skall senast sex månader efter meddelande härom motparterna beredas möjlighet att vardera inlösa den del av aktieposten som svarar mot deras tidigare aktieinnehav.

Värdet på aktierna skall beräknas på följande sätt . . .

Om ej samtliga parter önskar inlösa hembjuden aktiepost äger den eller de som så önskar lösa den på enahanda villkor. Om parterna är ense därom äger utomstående inlösa aktierna och inträda i konsoritet.

Önskar ingen inlösa aktierna skall aktiebolaget träda i likvidation.

Denna regel är utformad för bolag med mera än två aktieägare. Värdet kan bestämmas på olika sätt; skiljeförfarande torde i regel kunna förordas för fall där överenskommelse ej kan nås. Eljest kan värdet bestämmas för varje år på visst sätt — eventuellt efter förslag av revisorerna — eller uträknas med hjälp av riksskattenämndens anvisningar för substansvärdering. Genom att aktieägaren när som helst kan få aktien inlöst — eller om det icke går, aktiebolaget likviderat — elimineras risken för minoritetsförtryck i en situation då samarbetet riskerar att upplösas.

Alt. 2. Part som ej önskar fortsätta samarbetet äger rätt att rikta skriftligt köpeanbud till motparten avseende dennes aktier och samtidigt ange det pris som bjuds.¹⁵ Andra parten skall då vara skyldig att inom sex månader sälja sina aktier till det bjudna priset eller köpa den utbudande partens innehav till samma pris. Önskar ingendera parten i en sådan situation inlösa den andres aktier skall bolaget träda i likvidation.

Denna klausul är avsedd för aktiebolag där två aktieägare har likstora aktieinnehav.¹⁶ Genom denna klausul hindras att aktier hembjudes för att skada motpart. Särskild värdering behövs ej. Part som ej har resurser att lösa kan välja mellan försäljning och en likvidation, som drabbar bägge parter lika hårt.

¹⁴ Jfr Nial, Studier s. 23.

¹⁵ Jfr O'Neal 2 s. 172.

¹⁶ Jfr Peyer s. 89 f.

Parts konkurs inverkar ej på avtalets bestånd mellan övriga parter. Avlider part upphör avtalet ej att gälla. Avtalet är bindande för den avlidnes rättsinnehavare.

Alt. 1. Övriga avtalsparter (motparten) är skyldig(a) att inlösa den avlidnes aktiepost på villkor som ovan sägs (varvid värdet skall bestämmas enligt följande ...).

Alt. 2. Avlidens parts rättsinnehavare kan antingen vidbliva avtalet eller påkalla inlösen enligt ovan.

Man får avgöra om man vill ha med parts arvingar eller icke. Det som satts inom parentes är tillämpligt vid fall av två delägare. Enligt alternativ 1 kan man bygga ut med en kompanjonsförsäkring som utfaller med hela eller en del av lösesumman då part avlider.

Man bör dock observera, att värdet på aktierna icke får sättas alltför lågt utan att avtalet kompletteras med testamente.¹⁷

Detta avtal gäller t. o. m. 19 och förlänges därefter med år i taget om det ej ett år före avtalets utgång av part uppsäges till upphörande.

Genom uppsägning upphör avtalet att gälla för samtliga parter. Lyckas parterna icke genomdriva nytt avtal har de möjlighet att under uppsägningstiden påkalla tillämpning av reglerna om inlösen av aktie.

¹⁷ Wallin s. 32 f.

Vertrag und Stimmrecht

Eine aktienrechtliche Studie

Die vorliegende Arbeit behandelt Rechtsgeschäfte, die das Stimmrecht von Aktionären in Aktiengesellschaften — der einzigen Kapitalgesellschaft des schwedischen Rechts — zum Gegenstand haben. Das Thema ist in der Praxis von nicht unerheblicher Bedeutung. In der kontinentalen Lehre wird es lebhaft diskutiert. Die skandinavische Literatur enthält jedoch nicht viel über dessen Probleme; die einzige umfassendere Untersuchung, die hierüber angestellt worden ist, stammt aus dem Jahre 1935. Insbesondere ist der Mangel an Kenntnis darüber fühlbar, welche Abstimmungsverträge in der Praxis vorkommen und welche Funktionen diese Verträge erfüllen.

Das Ziel meiner Untersuchung ist,

1. festzustellen, welche Typen von Rechtsgeschäften über das Stimmrecht in der schwedischen Praxis vorkommen, und sie in ihrem Bedeutungszusammenhang zu beschreiben;
2. die Rechtsregeln zu analysieren, die diese Erscheinungen aktualisieren.

Um auf das erste Ziel hinarbeiten zu können, habe ich eine Untersuchung der tatsächlichen Verhältnisse vorgenommen. Sie sollte dazu dienen, Zugang zu Material und Erfahrung derjenigen zu bekommen, die sich mit Gesellschaftsrecht in der Praxis beschäftigen. Das war erforderlich, da zum schwedischen Recht kein allgemein zugängliches Material bei Gerichten und Behörden vorhanden ist.

Die Untersuchung ist auf folgende Art vor sich gegangen: Zuerst habe ich versucht, in Kontakt mit Personen zu kommen, die Material und Erfahrung zur Verfügung stellen konnten. Ich habe zu diesem Zweck ein schematisiertes Frageformular an Rechtsanwälte, Banken und Großgesellschaften geschickt. Danach habe ich 23 Personen persönlich befragt, zu denen ich durch den Fragebogen Verbindung bekommen hatte. Die Interviews liefen nach einem ziemlich umfassenden Frageschema ab. Sie waren jedoch nicht streng an das Schema gebunden, sondern hatten allgemein inventarisierenden Charakter. Übereinstimmende Angaben in den Interviews habe ich als verhältnismäßig sichere Auskünfte über rechtliche Üblichkeiten verwendet.

Während der Befragungsaktion habe ich außerdem Vertragstexte und Formulare gesammelt. Auf dieses Material verweise ich in der Arbeit. Aus Geheimhaltungsgründen kann es öffentlicher Begutachtung allerdings nicht zugänglich gemacht werden.

Im beschreibenden Teil meiner Arbeit habe ich die schwedischen rechtlichen Erscheinungen mit entsprechenden in ausländischem Recht, vor allem dem der skandinavischen Staaten, Deutschlands, Frankreichs und der Vereinigten Staaten verglichen. Komparatives Material wird ebenfalls im analytischen Teil verwendet. Die Beschreibung ausländischer Rechtsverhältnisse soll dazu dienen, den materiellen Inhalt des schwedischen Rechts zu erhellen; das ausländische Recht wird bei der Erörterung möglicher und zweckmäßiger Lösungen im schwedischen Recht in verschiedenen Situationen herangezogen. Entscheidungen ausländischer Gerichte, vor allem aus Skandinavien, Deutschland und Frankreich, aber auch aus England, den Vereinigten Staaten, der Schweiz, Belgien und Italien dienen zur Beleuchtung von Streitfällen und Lösungsalternativen.

In der folgenden kurzen Zusammenfassung des Inhalts meiner Arbeit werde ich vor allem den Inhalt der Abschnitte wiedergeben, von denen angenommen werden kann, daß sie für einen deutschsprachigen Leser von besonderem Interesse sind.

Das Spiel der Kontrolle in Aktiengesellschaften

Aus Zweckmäßigkeitsgründen habe ich die verschiedenen Rechtsgeschäfte über das Stimmrecht als Methoden, die *Kontrolle über eine Aktiengesellschaft* zu beeinflussen, beschrieben. Als Kontrolle über eine Aktiengesellschaft möchte ich die Möglichkeit bezeichnen, die ein Aktionär oder eine Aktionärsgruppe hat, über allgemein wirkende, leicht aufzuzeigende Mittel (wie Aktienbesitz, Verträge oder ähnliches) ordentliche Hauptversammlungsbeschlüsse — unter ihnen vor allem Wahlen zu den die Geschäfte leitenden Organen — zu erreichen.

Das gesammelte Material und die vorliegende Literatur gibt Anlaß zu der Annahme, daß die Kontrolle verschieden strukturiert ist: Auf der einen Seite stehen Gesellschaften, deren Aktien im allgemeinen Verkehr gehandelt werden (offene Gesellschaften), auf der anderen Gesellschaften, deren Aktien einem engeren Kreis vorbehalten sind (geschlossene Gesellschaften) (hier darf der Hinweis wiederholt werden, daß das schwedische Recht keine besondere Form der Kapitalgesellschaft kennt, die der deutschen Gesellschaft mit beschränkter Haftung entsprechen würde). In offenen Aktiengesellschaften ist eine Tendenz zu bemerken, die Kontrolle

auf so wenige Aktionäre wie möglich zu *konzentrieren*, während in geschlossenen Gesellschaften eine Neigung deutlich ist, die Kontrolle auf mehrere, möglicherweise alle Aktionäre zu *verteilen*.

In Kap. II–IV werden Methoden für eine Konzentration der Kontrolle behandelt. Der Vollständigkeit halber werden auch kurzgefaßte Beschreibungen solcher Methoden gegeben, die nicht direkt Rechtsgeschäfte über das Stimmrecht zum Inhalt haben.

In Kap. II werden Möglichkeiten erörtert, eine Kontrollkonzentration zu erreichen, indem Aktien in verschiedenem Umfang mit Stimmrecht ausgestattet werden. Bestimmte Rechtsordnungen gewähren in dieser Hinsicht unbegrenzte Freiheit wie das dänische Recht, einige haben gewisse Begrenzungen eingeführt wie das schwedische Recht, während andere Rechtssysteme, beispielsweise das deutsche, von einem Verbot, Aktien verschiedene Stimmrechtswertigkeiten beizulegen, ausgehen. In diesem Zusammenhang werden die Motive hinter der Wahl solcher verschiedener Lösungen diskutiert. Meiner Meinung nach sind die Gründe für ein Proportionalitätsprinzip — gleicher Kapitaleinsatz, gleiches Stimmrecht — kaum überzeugend.

In Kap. III wird dann die Sammlung von Abstimmungsvollmachten beschrieben, die in Schweden dem deutschen Institut „Depotstimmrecht“ oder „Bankenstimmrecht“ entspricht. In der schwedischen Praxis ist es in der Regel die Leitung der Gesellschaft, die Vollmachten von der großen Zahl der Aktionäre sammelt, die kein unmittelbares Interesse daran haben, selbst ihr Stimmrecht auszuüben. Besonders haben mich hier die Argumente interessiert, die in Rundschreiben an Kleinaktionäre verwendet werden, um sie zu veranlassen, der Gesellschaft Abstimmungsvollmacht zu erteilen bzw. diese Vollmachten nach Ablauf der Gültigkeitszeit von fünf Jahren zu erneuern.

Eine im schwedischen Rechtsleben übliche, beim Vergleich mit ausländischen Bräuchen wohl einzigartige Variante der Vollmachtssammlung ist bei den sogenannten Aktionärsvereinigungen (*aktieägarföreningar*) zu beobachten. Neue Aktionäre einer Gesellschaft werden von der Leitung der Vereinigung — die üblicherweise personell zu einem gewissen Teil mit den leitenden Organen der Aktiengesellschaft identisch ist — eingeladen, der Aktionärsvereinigung der Aktiengesellschaft beizutreten. Der einzige aktive Einsatz, der von einem Mitglied der Vereinigung verlangt wird, ist, daß es der Vereinigungsleitung Abstimmungsvollmacht erteilt. Es gibt allerdings Beispiele dafür, daß Aktionärsvereinigungen aus Zusammenschlüssen von Aktionären bestehen, die sich gebildet haben, um ein Gegengewicht gegen die im Amt befindliche Leitung der Gesellschaft zu sein.

In Kap. IV wird in Einzelheiten die auch vom deutschen Recht her bekannte Form des Konsortialvertrages beschrieben, durch die eine führende Gruppe eine Anzahl Aktionäre verpflichtet, in Hauptversammlungen übereinstimmend mit einem Mehrheitsbeschluß der Mitglieder des Konsortiums zu stimmen. Hat das Konsortium praktisch die Mehrheit in der Hauptversammlung, kann die Mehrheit im Konsortium die Gesellschaft beherrschen. Hier kann festgestellt werden, daß sich für das schwedische Recht nie Schwierigkeiten mit Abstimmungsverträgen ergeben haben, in denen sich Aktionäre gegenüber der Gesellschaft verpflichten, auf eine bestimmte Weise zu stimmen. Diese Verträge sind in Westdeutschland seit Inkrafttreten des Aktiengesetzes von 1965 verboten.

Eine von der Wirkung gesehen gleichartige Methode, die Übertragung von Aktien auf ein besonderes Rechtssubjekt — in Schweden üblicherweise eine Holdinggesellschaft oder eine Stiftung — wird auch angesprochen. Diese Form kann sinnvoll verwendet werden, um den Kapitaleinsatz für eine kontrollierende Gruppe so niedrig wie möglich zu halten. Man schichtet in diesen Fällen solche Rechtssubjekte wie Pyramiden übereinander.

In Kap. V–VI werden auf entsprechende Weise die verschiedenen Arten der Kontrollverteilung erörtert. Zuerst wird untersucht, welche Möglichkeiten im gesetzlichen Rahmen zur Verfügung stehen. Eine wichtige Frage ist, wie man sämtliche Aktionäre oder Aktionärsgruppen in der Leitung der Aktiengesellschaft repräsentieren lassen kann. Der deutsche Leser muß hierbei beachten, daß nach schwedischem Recht die Verwaltung einer Aktiengesellschaft von einer kollektiven Leitung (*styrelse*) besorgt wird. Die laufenden Geschäfte versieht in der Regel ein von diesem Organ ausersehener geschäftsführender Direktor (*verställande direktör*). Leitung und geschäftsführender Direktor teilen sich in die Aufgaben, die nach geltendem deutschen Aktienrecht teils vom Vorstand, teils vom Aufsichtsrat wahrgenommen werden.

Eine andere Methode, auch den Kleinaktionären ein Mitspracherecht einzuräumen, ist die Einführung eines Vetorechts. Bei diesen beiden Arten von Regelungen ist denkbar, daß die Handlungsfähigkeit der Aktiengesellschaft in Situationen gelähmt sein kann, in denen Aktionäre und Mitglieder der Geschäftsleitung verschiedener Meinung sind; eine Schwierigkeit, die kaum durch Bestimmungen in Gesellschaftsverträgen verhindert werden kann.

Man wird sich deshalb in der Regel eines Konsortialvertrages bedienen, um die beabsichtigte Verteilung der Kontrolle zu erreichen und um außerdem eine geschmeidige Form für die Beschlußfassung zu finden. Konsortialverträge dieser Art werden ausführlich in Kap. VI beschrieben.

Das Kap. VII enthält eine Übersicht über die Einflußnahmen auf die Kontrolle, die bei einer beabsichtigten Verschiebung der Kontrollaufgaben von einer Gruppe oder Person zu anderen oder einer anderen vorkommen. Diese Regelungen haben gelegentlich, doch nicht immer, einen Zusammenhang mit Übertragungen von Aktien.

Stimmrechtsübertragung

Im zweiten Teil der Arbeit werden die Rechtsfragen behandelt, die durch Rechtsgeschäfte über das Stimmrecht aktualisiert werden. Durch die Interviews habe ich zu ermitteln versucht, welche rechtlichen Fragen im Vordergrund stehen. Meine Absicht war, diese Probleme so vollständig wie möglich zu beleuchten. Deshalb berührt die Darstellung nicht nur das Gesellschaftsrecht, sondern auch einige andere juristische Gebiete. Rechtsgeschäfte über das Stimmrecht können vom Inhalt her entweder als *Übertragungen* oder als *Bindungen* überschrieben werden. Nach einer schematischen Übersicht über grundlegende Stimmrechtsregeln wird in den Kap. IX–XI die Problematik der Stimmrechtsübertragung erörtert. In diesem Abschnitt werden für das skandinavische Recht eigentümliche Problemstellungen behandelt; für den deutschen Leser dürfte die Diskussion dieser Eigenarten aus den folgenden Gründen kaum von Interesse sein:

1. Inhaberaktien sind im schwedischen Rechtsleben selten, so selten, daß ich mich entschlossen habe, sie in meiner Arbeit nicht zu behandeln. Die Erörterungen gelten dementsprechend ausschließlich Namensaktien.
2. Im schwedischen Recht ist es üblich, daß nur der im Aktienbuch Eingetragene ein Stimmrecht hat. Im Unterschied zum deutschen Recht muß man allerdings auch wahrer Aktionär sein, um das Stimmrecht ausüben zu können.
3. Das schwedische Recht erkennt also nicht die Legitimationsübertragung von Aktien an. Das bedeutet, daß der abwesende Aktionär allein durch einen Vertreter mit Abstimmungsvollmacht in der Hauptversammlung repräsentiert werden kann.

In Kap. IX werden die Regeln über die Abstimmungsvollmacht behandelt. Im darauf folgenden Kapitel stelle ich den Inhalt des Verbotes dar, Aktie und Stimmrecht zu trennen, das im schwedischen wie im deutschen Recht gilt; für das deutsche Recht muß jedoch einschränkend hinzugefügt werden, daß es vom Trennungsverbot Ausnahmen zuläßt, soweit

es Legitimationsübertragungen anerkennt. Im deutschen und im schwedischen Recht wird das Verbot mit dem Prinzip der Unteilbarkeit der Aktie begründet. Ich versuche hier darzulegen, wie dieser Grundsatz, der ursprünglich lediglich die Teilung der Aktie in kleinere Teile betraf, schrittweise auch auf die Abtrennung von verschiedenen, an die Aktie geknüpften Befugnissen ausgeweitet wurde. Diese Ausweitung kann aus systematischen und materiellen Überlegungen heraus kritisiert werden.

Der übrige Teil des Kap. X ist einer Untersuchung der beiden Möglichkeiten gewidmet, die es im schwedischen Recht eventuell erlauben würden, das Verbot der Trennung des Stimmrechts von der Aktie (Splitterverbot) zu umgehen, nämlich die Erteilung einer unwiderruflichen Abstimmungsvollmacht und die Übertragung der Aktie auf den, der abstimmen soll. Es zeigt sich, daß man in Ausnahmefällen die erste Methode akzeptieren könnte, während der zweiten größere gesetzliche — wenn auch nicht praktische — Hindernisse entgegenstehen.

In Kap. XI werden die Situationen diskutiert, in denen es vor allem erforderlich sein könnte, das Stimmrecht einer Person und die Aktie einer anderen Person zuzuordnen. Die Verhältnisse bei Verpfändungen und Kreditverträgen, bei Nießbrauchsbestellung, bei Schenkungen und beim Verkauf von Aktien werden erörtert. Es ergibt sich, daß der Bedarf an Splittermöglichkeiten, abgesehen von dem im schwedischen Recht vorausgesehenen Fall der testamentarischen Übertragung von Erträgen aus Aktien (§ 220 des schwedischen Aktiengesetzes), nicht sehr groß ist. Vielleicht sollte es für einen Testator die Möglichkeit geben, einem besonderen Verwalter das Stimmrecht zu übertragen. Außerdem kann es vorkommen, daß es für einen Kreditgeber günstig wäre, das Stimmrecht definitiv übertragen zu bekommen, bis das Darlehn zurückgezahlt ist.

Stimmrechtsbindung

Der übrige Teil der Arbeit ist Stimmrechtsbindungen, die vor allem in verschiedenen Formen von Konsortialverträgen auftreten dürften, gewidmet. Kap. XII behandelt den Abschluß von Stimmrechtsbindungsverträgen und die darin vorgesehenen organisatorischen Formen. Auf Grund von Überlegungen zu den Regeln über den Vertragsschluß empfehle ich als materiellen Ausgangspunkt der Auslegung, daß die Parteien sich nicht durch einen Konsortialvertrag zu binden beabsichtigen, so lange dieser Vertrag nicht in Schriftform gefaßt und von den Parteien unterschrieben ist. Für das deutsche Recht sei auf § 154 Abs. 2 BGB verwiesen.

Im restlichen Teil dieses Kapitels wird die interessante Frage erörtert, wie Aktionärszusammenschlüsse dieses Typs rechtssystematisch zu klassi-

fizieren sind. Da andere rechtliche Organisationsformen aus verschiedenen Gründen ausgeschlossen werden müssen, bleiben als Kategorien der Verein (ideell förening) und die einfache Gesellschaft (enkelt bolag), die der deutschen bürgerlich-rechtlichen Gesellschaft entspricht. Die praktische Bedeutung der rechtlichen Einordnung gerade der Konsortialverträge ist vielleicht nicht besonders groß; denn die Situationen, in denen gesellschafts- oder vereinsrechtliche Bestimmungen eingreifen könnten, sind oft in den Verträgen geregelt. Da aber die Grenzziehung auch in anderen Zusammenhängen bedeutsam werden kann, habe ich es für angezeigt gehalten, die mit ihr verbundenen Gesichtspunkte etwas näher zu behandeln.

Allgemein akzeptierte Ansicht in der schwedischen Lehre ist, daß sich das entscheidende Kennzeichen für die Zuordnung von Vereins- oder Gesellschaftsnormen aus der konkreten rechtlichen Regelung des Mitgliederwechsels ergeben müsse. Ist der Zusammenschluß offen, seien vereinsrechtliche Bestimmungen heranzuziehen, ist er geschlossen, müßten dagegen die Vorschriften über Gesellschaften ergänzend beachtet werden. Dieses Kriterium entscheiden zu lassen, erweist sich allerdings als sehr schwierig. Statt dessen schlage ich daher — unter anderem im Anschluß an die deutsche Lehre — eine Gesamtbeurteilung vor, in der andere Faktoren berücksichtigt werden, nämlich eine eventuelle Bezeichnung des Zusammenschlusses, dessen Organisation, die Form des Anschlusses und die Forderungen an das Verhalten der Mitglieder. Ich versuche auch, einen Vorschlag zur Durchführung einer solchen Gesamtheitsbeurteilung vorzulegen. Schließlich ergibt sich für mich als Zuordnungsregel, daß unter Vereinsbezeichnungen auftretende Zusammenschlüsse als Vereine klassifiziert werden können, während übrige Zusammenschlüsse als Gesellschaften beurteilt werden.

In Kap. XIII wird die Gültigkeit von Stimmrechtsbindungsverträgen diskutiert. In diesem Zusammenhang wird es vor allem erforderlich, die Argumente zu untersuchen, die für eine Ungültigkeit in der ausländischen Lehre und Rechtsprechung angeführt worden sind. Die Untersuchung ergibt, daß die Gründe, die herangezogen werden, um solche Verträge generell für ungültig zu erklären, nicht besonders tragkräftig sind. Ich meine hier unter anderem die Argumente, daß Stimmrechtsbindungsverträge das freie Stimmrecht einschränken, die Funktion der Stimme in der Hauptversammlung verändern und auch zu Minderheitsunterdrückung führen.

In einem anschließenden Abschnitt nehme ich die Fälle auf, in denen Stimmrechtsbindungen als allgemein unzulässig bezeichnet werden — im deutschen Recht üblicherweise unter Hinweis auf § 138 Abs. 1 BGB. Unter ihnen kann ich keine erkennen, in denen man mit guten Gründen behaupten könnte, daß Verträge dieser Art typisch von solchen allge-

meinen Ungültigkeitsgründen getroffen würden. Auch dem Grundsatz der Ungültigkeit von Stimmkäufen muß meiner Meinung nach eine nur recht begrenzte Reichweite beigemessen werden. In Fällen, in denen durch die Verträge unmittelbar aktienrechtliche Bestimmungen umgangen werden sollen, muß man ihnen eine Wirksamkeit allerdings ganz oder teilweise absprechen.

Bei der Untersuchung der Wirkungen von Stimmrechtsbindungsverträgen gegenüber neuen Aktienerwerbern komme ich in Kap. XIV zu dem Ergebnis, daß die Bindung in der Regel endet, wenn die Aktie ihren Eigentümer wechselt — sei es durch freiwillige Veräußerung, sei es in der Zwangsvollstreckung. Ob im Konkurs eines Aktionärs eine Bindung an den Vertrag bestehen bleibt, muß von Fall zu Fall entschieden werden; die Frage dürfte allerdings selten in aller Schärfe gestellt werden. Ein interessantes Problem ist, ob ein Aktionär einen späteren Erwerber der Aktie durch eine Bestimmung im Stimmrechtsbindungsvertrag verpflichten kann, dessen Regeln zu folgen. Es dürfte möglich sein, wenn es sich um erbrechtliche Erwerbsgründe handelt. In anderen Fällen muß der neue Aktionär sich selbst dem Vertrag anschließen, um durch ihn gebunden zu werden.

Die Frage, ob ein Aktionär mit Erfolg einen Hauptversammlungsbeschluß anfechten könne, der mit Hilfe von entgegen den Bestimmungen in einem Abstimmungsvertrag abgegebenen Stimmen gefaßt worden ist, wird in der Regel verneinend beantwortet. Die Erörterung in Kap. XV der Arbeit führt zum gleichen Resultat. Die Argumente, die für eine solche Regel herangezogen werden, können allerdings angezweifelt werden. Es ist schwer einzusehen, daß diese Lösung eine Folge des Umstandes sei, daß Anfechtungsbestimmungen und Vertragsregeln auf zwei verschiedenen Ebenen lägen oder daß der Vertrag nur beide Parteien binde, nicht aber einen Dritten, die Gesellschaft, berühre. Mit solchen Erwägungen werden meiner Meinung nach zu weitgehende Schlüsse aus der Eigenart der Gesellschaft als „juristischer Person“ gezogen. Man kann auch nicht behaupten, daß sich aus der Freiheit des Stimmrechts ergebe, daß die Anfechtungsmöglichkeit ausgeschlossen sei.

Die Entwicklung im amerikanischen Recht zeigt, daß man durchaus diese Regel durchbrechen kann, die von fast allen hier beachteten europäischen Verfassern als nahezu axiomatisch betrachtet wird. Ich möchte auch diese allgemein akzeptierte Regel aufrechterhalten; wichtig ist für mich dabei, daß die Gesellschaft handlungsfähig bleiben soll. Für die Erhaltung der Handlungsfähigkeit ist von zentraler Bedeutung, daß allein auf der Grundlage von Gesetz und Gesellschaftsvertrag entschieden werden kann, ob ein Hauptversammlungsbeschluß Bestand haben wird oder

nicht. Außerdem zeigt die Erfahrung, daß eine Vertragspartei, die einem Vertragsbruch der Gegenpartei ausgesetzt war, mehr gewinnen kann, wenn sie sich vom Vertrag löst, als wenn sie versucht, einen dem Vertrag entsprechenden Hauptversammlungsbeschluß herbeizuführen; vor allem aus diesem Grund dürfte kein nennenswertes Bedürfnis für eine Anfechtungsmöglichkeit vorhanden sein.

In Kap. XVI habe ich einige Fragen zu den Möglichkeiten, die Bestimmungen eines Vertrages gegen einen säumigen Vertragspartner durchzusetzen, zusammengefaßt. Unter anderem werden internationalprivatrechtliche Probleme bei Streit über Stimmrechtsbindungsverträge erörtert. Einige Verfasser schlagen zur Lösung das Vertragsstatut vor — dies dürfte der Standpunkt des deutschen Rechts sein —, während andere, vor allem amerikanische Autoren die Rechtsordnung empfehlen, die für die Verhältnisse der Aktiengesellschaft gilt. Ich neige dem zweiten Standpunkt zu.

Außerdem werden in diesem Kapitel Schadensersatz und Vertragsstrafe als wirtschaftliche Folgen von Verstößen gegen Stimmrechtsbindungsverträge erörtert. Die Untersuchung ergibt, daß die Höhe des Schadensersatzes bei solchen Vertragsverstößen sehr schwer zu schätzen ist; eine Vertragsstrafe wäre deshalb vorzuziehen. Man muß sich aber davor hüten, bei allen Gelegenheiten Bestimmungen über Vertragsstrafen in Stimmrechtsbindungsverträgen vorzusehen. In vielen Fällen dürften außerrechtliche Faktoren mindestens ebenso wirksam die Parteien von Vertragsverletzungen abhalten. Das Kapitel enthält schließlich einige Gedanken zu Schiedsklauseln, die regelmäßig in Verträge dieser Art aufgenommen werden.

Der Hauptteil des Kapitels wird jedoch von Fragen des exekutiven Zwanges bei der Durchsetzung von Stimmrechtsbindungsverträgen in Anspruch genommen. Wie angedeutet, dürften diese Probleme nur ziemlich begrenzte praktische Bedeutung haben; dennoch sind sie vornehmlich in der deutschen Literatur lebhaft erörtert worden. Für das schwedische Recht komme ich zu dem Ergebnis, daß es möglich sein dürfte, jemandem unter Androhung eines Zwangsgeldes aufzuerlegen, auf eine bestimmte Weise zu stimmen oder in gewissen Fragen nicht abzustimmen. Was das deutsche Recht betrifft, wage ich anzunehmen, daß ein entsprechendes Verfahren gemäß §§ 888 und 890 ZPO möglich wäre. Gegenüber dem Vorschlag, § 887 ZPO (und in entsprechender Anwendung dieses Gedankens die inhaltsgleiche Vorschrift des schwedischen Rechts) anzuwenden, bin ich skeptisch; denn dieses Zwangsvollstreckungsverfahren kann nur in Fällen angewendet werden, in denen die Person des Leistenden ohne Bedeutung ist. Wenn es um die Ausübung des Stimmrechts geht, ist ja erforderlich, daß der Abstimmende legitimer Aktionär oder dessen Vertreter ist.

Die Interviews und gewisse Äußerungen in der modernen amerikanischen Literatur deuten darauf hin, daß der Schwerpunkt bei einem Streit nicht bei den Regeln über die Durchsetzung von Stimmrechtsbindungen liegt. Denn bei Verträgen mit Konzentrationszweck kann es unvorteilhaft sein, überhaupt rechtliche Zwangsmittel anzuwenden, während bei Verträgen mit Verteilungszweck der Streit eine Störung des für die Zusammenarbeit aufgestellten Planes bedeutet. Statt dessen wird es aktuell, sich vom Vertrag zu befreien. Die in diesem Zusammenhang bedeutsamen Gesichtspunkte werden in Kap. XVII angesprochen.

Da diese Probleme aber am äußeren Rande des abgesteckten Themas liegen, werden sie nicht mit der gleichen Ausführlichkeit behandelt wie die eigentlichen Stimmrechtsprobleme. Bei der Auflösung eines Konsortialvertrages muß man vor allem die Regeln des Vertrages beachten; sie werden ergänzt durch die Bestimmungen über bürgerlichrechtliche Gesellschaften. Bedeutungsvoll ist die Feststellung, inwieweit allein Störungen in der Zusammenarbeit zur Kündigung des Vertrages berechtigen können. Als Resultat ergibt sich, daß die schwedische Rechtsprechung ziemlich hohe Anforderungen an die Intensität von Störungen stellt. Wer sie selbst verursacht hat, kann selbstverständlich nicht mit Erfolg die Beendigung der Zusammenarbeit verlangen. Ich versuche in diesem Zusammenhang den wichtigen Umstand zu unterstreichen, daß Beendigungsregeln mit Bestimmungen über die Verpflichtung, Aktien der Gesellschaft einzulösen oder die Gesellschaft in Liquidation zu versetzen, gekoppelt werden. Sonst kann eine Kündigung weniger erfreuliche Folgen für einen Minderheitsaktionär mit sich bringen.

Ein abschließendes Kapitel enthält einige Gedanken über die Koordination von Regeln über die Stimmrechtsübertragung mit Regeln über die Stimmrechtsbindung; der Darstellung beigefügt sind Formulare für Konsortialverträge zur Konzentration bzw. Verteilung der Kontrolle in einer Aktiengesellschaft.

Citerade lagförarbeten m. m.

Aktiebolagslagen 1895:

Förslag till lagar om enkla bolag och handelsbolag, om aktiebolag samt om föreningar för ekonomisk verksamhet m. m. Sthlm 1890. Cit. *Motiv* 1890.

Aktiebolagslagen 1910:

Förslag till lag om aktiebolag äfvensom till andra därmed sammanhängande författningar. Sthlm 1908. Cit. *Motiv* 1908.

Proposition med förslag till lag om aktiebolag ..., (KProp 1910: 54.)

Aktiebolagslagen 1944:

Lagberedningens förslag till lag om aktiebolag m. m. I. Lagtext. II. Motiv. (SOU 1941: 8-9.) II cit. *Motiv* 1941.

Yttrande över lagberedningens förslag till aktiebolagslag (av styrelsen för Sveriges Advokatsamfund). (TSA 7, 1941, s. 248-269.)

Förslaget till ny aktiebolagslag. (Industriförbundets meddelanden 1941, s. 327-342.)

Proposition med förslag till lag om aktiebolag m. m. (KProp 1944: 5.)

P.M. med förslag om åtgärder mot vissa missförhållanden vid utseende av styrelse i aktiebolag. Stencil, Justitiedepartementet december 1948. Cit. *PM* 1948.

Yttrande över förslag om åtgärder mot vissa missförhållanden vid utseende av styrelse i aktiebolag (av styrelsen för Sveriges Advokatsamfund). (TSA 15, 1949, s. 52-54.)

Förslag till förenklingar i vissa delar av aktiebolagslagen. (SOU 1958: 27.) Cit. *Förenklingsförslaget*.

Aktiebolagslagen. Förslag till förenklingar jämte yttrande av advokatsamfundets styrelse. (TSA 25, 1959, s. 79-83.)

Svenska Bankföreningen. Skrivelse till Konungen den 15 februari 1967.

Förenklad aktiehantering. Nya regler för aktiebrev och aktiebok. (SOU 1968: 59.)

Motion AK 1963: 313 (FK 271) om en översyn av lagen om tillsyn över stiftelser m. m.

Betänkande i anledning av väckta motioner angående översyn av lagen om tillsyn över stiftelser m. m. (BevU 1963: 51.)

Kreditmarknadens struktur och funktionssätt. Koncentrationsutredningen II. (SOU 1968: 3.)

Ägande och inflytande inom det privata näringslivet. Koncentrationsutredningen V. (SOU 1968: 7.)

Proposition angående inrättande av ett institut för långfristig kreditgivning till mindre och medelstora näringsföretag m. m. (KProp 1962: 124.)

Proposition angående inrättande av ett institut för exportkrediter m. m. (KProp 1962: 125.)

- Förslag till lag om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område.
Lag om avbetalningsköp m. m. ... Sthlm 1914.
- Lagberedningens förslag till revision av ärvdabalken III. Förslag till lag om testamente m. m. (SOU 1929: 22.)
- Betänkande med förslag till lag om registrerade föreningar m. m. ... (SOU 1949: 17.)
- Foreløbbigt udkast* til forslag til Lov om aktieselskaber. (Aktielovkommissionen 31.5.61.) Khvn 1961.
- Betænkning* om revision af aktieselskabslovgivningen. Khvn 1964. (Betænkning 1964: 362.)
- Referentenentwurf* eines Aktiengesetzes. Köln 1958.
- Rapport fait au nom de la commission des lois constitutionnelles ... sur le projet de loi sur les sociétés commerciales.* (Assemblée nationale, seconde session ordinaire 1964-65, N° 1368. Tome II.)
- Restatement of the law 2*, Agency. 1-3. St Paul 1958.
- Restatement of the law of contracts.* 1-2. St Paul 1932.
- Grosserer-Societets responsa. (UfR 1921 A, s. 819-832.)
- Domstolarnas och de exekutiva myndigheternas verksamhet 1913-1965. (Sve-
riges officiella statistik. Rättsväsen.)
- Svenska Aktiebolag 1964-1965.
- Vem är det? Svensk biografisk handbok 1965. Sthlm 1965.

Citerad litteratur

- Adlercreutz, Axel, *Arbetsagarbegreppet*. Om arbetsagarförhållandet och därtill hörande gränsdragningsfrågor i svensk civil- och socialrätt. Sthlm 1964. (Inst. för rättsvetenskaplig forskning. 29.)
- *Avtalsrätt I.* (Kompendium.) 2 uppl. Lund 1967.
- Almén, Tore & Eklund, Rudolf, *Lagen om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område*. Utg. av T. Almén ... 9 uppl. ombesörjd av T. Nordström. Sthlm 1968.
- Altvater, Wilhelm, *Die Stimmrechtsbindungen im Aktienrecht*. Diss. Rostock 1935.
- Andersen, Ernst, *Arveret*. 2 omarb. udg. af Arv og Legat. Khvn 1965.
- Andersson, Jan & Furberg, Mats, *Språk och påverkan. Om argumentationens semantik*. Sthlm 1966.
- Andersson, Lars O., *Ökad rörlighet på det riskvilliga kapitalet*. (Ekonomien 36, 1960: 5, s. 1-9.)
- Arnholm, Carl Jacob, *Privatrett*. II Avtaler. Oslo 1964.
- Arnholm, Carsten, *Den aksjerettslige ugyldighetspræskripsjon* (AL 67 §). (TfR 43, 1930, s. 363-396.)
- Arntzen, Sven, *Ansvar for styre og tillitsmenn i aksjeselskaper. Advokaten som styremedlem eller styreformann*. (Selskapsrett, 5 foredrag. Den norske advokatforening. 26, Oslo 1966, s. 99-121.)
- Arsell, O. H., *Utkast till lag angående ideella föreningar*. Sthlm 1919.

- Aubert, Wilhelm, *Socialt samspel*. Sthlm 1967.
- Augdahl, Per, *Aksjeselskapet* efter norsk rett. 3 utg. Oslo 1959.
- *Kompaniskap*. Det ansvarlige selskap, kommanditskapet, det stille selskap. Oslo 1967.
- Baaden, Hans, *Stimmrechtsbindungsverträge und Stimmenkauf*. Diss. Köln 1935.
- Bahr, Henrik, *The Scandinavian Airlines System (SAS). Its origin, present organization and legal aspects*. (Arkiv for Luftrett 1, 1958–1962, s. 199–253.)
- Baker, Ralph & Cary, William, *Cases and materials on corporations*. 3 ed. Brooklyn 1959.
- Ballantine, Henry Winthrop, *Ballantine on corporations*. Rev. ed. Chicago 1946.
- Baumbach, Adolf, *Aktiengesetz*. 7 verm. Aufl. von Alfred Hueck. München & Berlin 1951.
- Beaulieu, Marie-Louis, *Rapport sur les consortiums d'actionnaires en droit canadien*. (Travaux de l'Assoc. Henri Capitant, T. 10, 1956. Paris 1959, s. 246–254.)
- Bengtsson, Bertil, *Hävningsrätt och uppsägningsrätt vid kontraktsbrott*. Sthlm 1967. (Inst. för rättsvetenskaplig forskning. 48.)
- Bergendal, Ragnar, *Aktiebolagets författning* och dess yttre rättsförhållanden enligt svensk rätt. Diss. Lund 1922.
- *Sakkunnigutlåtande* rörande professuren i civilrätt vid Stockholms högskola. (Handlingar rörande befordringsmål vid Stockholms högskola, 1937. Stencil.)
- Berglund, Hadar, *Föreningsjustis i Danmark och Sverige*. (SvJT 27, 1942, s. 193–201.)
- Bergström, Svante, *Säkerhetsöverlåtelsen — en ovälkommen gäst*. (SvJT 45, 1960, s. 339–349.)
- Berle, Adolf A., *Power without property. A new development in American political economy*. New York 1959.
- Berle, Adolf A. & Means, Gardiner, C., *The modern corporation and private property*. 15 pr. New York [1932] 1947.
- Berr, Claude, *L'exercice du pouvoir dans les sociétés commerciales*. Diss. Grenoble. Paris 1961.
- Boesebeck, Ernst, *Abstimmungsvereinbarungen mit Aktionären. Unter besonderer Berücksichtigung des Referentenentwurfs eines Aktiengesetzes*. (NJW 13: 1, 1960, s. 7–10.)
- Bolding, Per Olof, *Skiljedom*. Studier i rättspraxis beträffande svensk skiljedoms giltighet och verkställbarhet. Sthlm 1962. (Inst. för rättsvetenskaplig forskning. 35.)
- *Skiljeförfarande* och rättegång. En studie i processuell organisation och rätts-tillämpningsmetodik. Sthlm 1956. (Inst. för rättsvetenskaplig forskning. 13.)
- *Specialprocess*. (Kompendium.) Lund 1966.
- Borum, O. A., *Hvem tilkommer stemmeretten på en aktie?* (Juristen 44, 1962, s. 255–266.)
- *Stemmerets-aftaler* (og -overdragelse.) Kursen ved udløsning. (UfR 1966 B, s. 97–104.)
- Borum, O. A., Juul, Stig & Schlegel, Otto, *Båndlæggelsesinstituttet i dansk ret. En historisk-retslig undersøgelse af visse hovedspørgsmål*. Khvn 1958.
- Bosvieux, P., *De la validité de clauses tendant à harmoniser les rapports entre groupes d'actionnaires*. (Journal des sociétés 1963, s. 65–88.)

- Brand, Helmut, Der Stimmrechtsbindungsvertrag im deutschen und amerikanischen Recht. Diss. Köln 1963.
- Bülow, Einar, Stemmeret og Aktieret. (UfR 1926 B, s. 279–282.)
- Carlsson, Sune, Företagsledning och företagsledare. 3 uppl. Sthlm 1960.
- Cassoni, Guiseppe, Rapport sur les syndicats d'actionnaires en droit italien. (Travaux de l'Assoc. Henri Capitant. T. 10, 1956. Paris 1959, s. 263–266.)
- Cavallin, B., Ordförändskap å bolagsstämma. (SvJT 8, 1923, s. 388–396.)
- Champaud, Claude, Le pouvoir de concentration de la société par actions. Paris 1962. (Bibl. de droit commercial. T. 5.)
- Chayes, Abram, Madame Wagner and the close corporation. (Harvard Law Review 73, 1959–60, s. 1532–1549.)
- Les consortiums* d'actionnaires et la protection des minorités dans les sociétés anonymes. Discussion. (Travaux de l'Assoc. Henri Capitant. T. 10, 1956. Paris 1959, s. 276–278.)
- Coppens, Pierre, Rapport sur les consortiums d'actionnaires en droit belge. (Travaux de l'Assoc. Henri Capitant. T. 10, 1956. Paris 1959, s. 255–262.)
- Copper Royer, [Édouard], Eddy, Jacques & Jean, Traité des sociétés. T. 1. Historique de la notion de société. Paris 1938.
- The corporation* in modern society. Ed. by Edward S. Mason. 4. pr. Cambridge, Mass. [1959] 1961.
- Cottino, Gastone, Le convenzioni di voto nelle società commerciali. Milano 1958.
- Danielsson, Erik, Aktiekapitalet. Studier över aktiebolagets kapitalkonstruktion enligt svensk rätt. Diss. Lund 1952. (Skrifter utg. av juridiska fakulteten i Lund. 15.)
- David, C. L., I hvilket Omfang kan den til en Aktie hørende Stemmeret udøves af andre end af Aktieejeren? (UFR 1947 B s. 205–227.)
- Due, Petter W., Om stemmelikhet i generalforsamlinger. (Lov og rett 1965, s. 284–285.)
- Dülfer, Eberhard, Die Aktienunternehmung. Eine betriebswirtschaftlich-morphologische Betrachtung der Aktiengesellschaft und ihrer Ordnungsprobleme in Hinblick auf eine Reform des Aktienrechts. Göttingen 1962.
- Ehlers, Knud, Håndhævelse af unkladelsespligter. Khvn 1955.
- Ekelöf, Per Olof, Rättegång. 1–2. 2 omarb. uppl. Sthlm 1963. (Inst. för rättsvetenskaplig forskning. 15 och 19.)
- *Straffet*, skadeståndet och vitet. En studie över de rättsliga sanktionernas verkningssätt. Uppsala 1942.
- Erforderliga reformer i aktiebolagslagstiftningen. Diskussion vid Sveriges Industriförbunds årsmöte den 25 april 1937. (Industriförbundets meddelanden 1933, s. 112–143.)
- Erman, Walter, Zwangsweise Durchsetzung von Ansprüchen aus einem Stimmbindungsvertrag im Aktienrecht. (Die Aktiengesellschaft. Zeitschrift für das gesamte Aktienwesen 4, 1959, s. 267–271, 300–303.)
- Etzioni, Amitai, Moderna organisationer. Sthlm 1966.
- v. Eyben, W. E., Statslige og kommunale aktieselskaber. (Festskrift til O. A. Borum. Khvn 1964, s. 131–146.)

- Fischer, Curt Eduard, Die Reform des Aktiengesetzes. Grundsätzliche Gesichtspunkte und einige Vorschläge für die Neufassung. (AcP 154, 1955, s. 181–243.)
- Fischer, Robert, Zulässigkeit und Wirkung von Abstimmungsvereinbarungen. (Rundschau für GmbH 44, 1953, s. 65–70.)
- Fogelclou, Lars, Belåning av byggnad på annans mark. (Ek. revy 12, 1955, s. 159–163.)
- Forsgren, Birgitta & Olof, Vem äger vad i svenskt näringsliv. Sthlm 1968.
- Fosseide, Olav, Enkelte særspørsmål vedrørende stiftelse av aksjeselskap. (Selskapsrett, 5 foredrag. Den norske advokatforening. 26, Oslo 1966, s. 7–38.)
- Foyer, Jean, Rapport sur les consortiums d'actionnaires en droit français. (Travaux de l'Assoc. Henri Capitant. T. 10, 1956. Paris 1959, s. 231–246.)
- Freyria, Charles, Étude de la jurisprudence sur les conventions portant atteinte à la liberté du vote dans les sociétés. (Revue trimestrielle de droit commercial 4, 1951, s. 419–437.)
- Gadow, W. m. fl., Aktiengesetz. Kommentar, bearb. von W. Gadow ... Berlin 1939.
- Geijer, Erland, Rosenquist, Eric & Sterner, Harry, Skattehandbok. Del I. Författningstexter med kommentar. Av E. Geijer ... 6 omarb. o utök. uppl. Sthlm 1964.
- Gersted, Gunnar, Betænkningen om revision af aktieselskabslovgivningen. (UfR 1965 B, s. 49–59.)
- Ginsburg, Ruth Bader & Bruzelius, Anders, Civil procedure in Sweden. The Hague 1965.
- Glattfelder, Hans, Die Aktionärbindungs-Verträge. (ZSR 78: 2, 1959, s. 141 a–355 a.) (Bokstavstillägget utelämnas vid hänvisning.)
- Godenhjelm, Berndt & Kruse, Anders Vinding, Carl Jacob Arnholms Privatreth I–III. (TfR 80, 1967, s. 1–24.)
- Gomard, Bernhard, Aktieselskabsret. (Preliminär utgåva för undervisningsändamål.) Khvn 1966.
- Fogedret. 2 udg. Khvn 1966.
- *Juridisk metode* og skifteretten. (Festskrift til O. A. Borum. Khvn 1964, s. 147–167.)
- Goré, François, La société anonyme. Paris 1959.
- Gower, L. C. B., The principles of modern company law. 2 ed. 4 imp. London [1957] 1963.
- Grönfors, Kurt, *Ställningsfullmakt* och bulvanskap. Stockholm 1961. (Inst. för rättsvetenskaplig forskning. 29.)
- Hagbergh, Erik & Nisell, Sal., Lagen om ekonomiska föreningar av den 1 juni 1951 ... utg. av E. Hagbergh ... 3 uppl. Sthlm 1963.
- Hagströmer, Johan, Om aktiebolag enligt svensk rätt. Diss. Uppsala 1872.
- Hamel, I & Lagarde, G., Traité de droit commercial. 1. Paris 1954.
- Hamiaut, Marcel, La réforme des sociétés commerciales. II. Les sociétés par actions. Paris 1966.
- Hansen, Jørgen, Liberale samvirker. Advokater, Arkitekter ... Khvn 1965.
- Harvard Law Review. 60, 1947. Recent cases. Corporation. Rights of stockholders ... , s. 651–652.

- Hasselrot, Berndt, Juridiska Skrifter. VI. (Skrifter om köp, panträtt och handelsbolag). Malmö 1923.
- Hassler, Åke, Utsökningsrätt. 2 uppl. Sthlm 1960.
- Haug, Bjørn, Samarbeidsavtaler og sammenslutninger. Rettslige problemer i forbindelse med konsentrasjons- og samarbeidsbestrebelsene i industrien. (Lov og Rett 1966, s. 265–280.)
- Heckscher, Gunnar, Svensk statsförvaltning i arbete. Sthlm 1952.
- Helmers, Dag, Kringgående av skattelag. Studier i svensk och utländsk beskattningsrätt. Diss. Uppsala 1956.
- Hermansson, C. H., Monopol och storförfinans — de 15 familjerna. Sthlm 1965.
- Herslow, Lennart & Roos, Carl Martin, Några synpunkter på reglerna om aktiebolagsbildning. (SvJT 52, 1967, s. 342–356.)
- Hessler, Henrik, *Några punkter* om allmän sakrätt. (Festskrift till Håkan Nial. Studier i civilrätt och internationell rätt. Sthlm 1966, s. 272–295.)
- *Om stiftelser*. Studier över stiftelseinstitutet i svensk rätt. Diss. Sthlm 1952.
- Hornstein, George D., Corporation law and practice. 1–2. St Paul 1959.
- Houin, Roger, Rapport général (sur les consortiums d'actionnaires et la protection des minorités dans les sociétés anonymes). (Travaux de l'Assoc. Henri Capitant. T. 10, 1956. Paris 1959, s. 204–213.)
- Houpin, C. & Bosvieux, H., Traité général théorique et pratique des sociétés civiles et commerciales et des associations. 2. 5 éd. compl. ref. et augm. Paris 1925.
- Hueck, Alfred, *Gesellschaftsrecht*. Ein Studienbuch. 13 Aufl. München & Berlin 1965.
- *Stimmbindungsverträge* bei Personenhandelsgesellschaften. (Festschrift für Hans Carl Nipperdey. Bd 1. München & Berlin 1965, s. 401–426.)
- Høgtun, Gustav, Stemmehet i aksjeselskaper. (Lov og Rett 1965, s. 476–477.)
- Jackson, R. M., The machinery of justice in England. 4 ed. Cambridge 1964.
- Jacobi, Adam, Uafsættelige bestyrelsesmedlemmer. (UfR 1967 B, s. 30–32.)
- Jura Europæ. I. Gesellschaftsrecht (Droit de sociétés). München ... 1966.
- Karlgren, Hjalmar, *En bok* om bolag. Några randanteckningar. (SvJT 41, 1956, s. 609–623.)
- *Kutym* och rättsregel. En civilrättslig undersökning. Sthlm 1960. (Inst. för rättsvetenskaplig forskning. 23.)
- *Om stiftelseurkund* och aktieteckning vid bildande av aktiebolag enligt svensk rätt. Lund 1930.
- Studier över privaträttens *juridiska personer* och samfälligheter utan rättspersonlighet. Diss. Sthlm 1929.
- *Säkerhetsöverlåtelse* enligt svensk rättspraxis. Sthlm 1959. (Inst. för rättsvetenskaplig forskning. 20.)
- Kauffmann, Ernst, Erhvervsdrivende selvejende institutioner. Bidrag til belysning af deres stilling i dansk ret. Khvn 1963.
- Kobbernagel, Jan, Ledelse og ansvar. En undersøgelse af bestyrelsens og direktionsens ansvar over for aktieselskabet og dets kreditorer. Khvn 1945.
- Kôersner, A., Om aktiebok, inregistrering av aktier och aktieförvärv. Studier. Sthlm 1929.
- Kommentar till ärvdabalken. Del I (1–17 kap.) Arv och testamente. (Utg. av) G. Walin. Sthlm 1963.

- Krenchel, H. B., Håndbog i dansk aktieret med formularer. 4 opl. ved Estrid Jacobsen. Khvn 1965.
- Kruse, Fr. Vinding, Ejendomsretten. III. 3 udg. ved W. E. v. Eyben. Khvn 1951.
Jämte supplement: I. Tinglysning og panteret ... II. Ny lovgivning, doms-
praxis og retslitteratur ... Khvn 1962.
- Lamm, Kurt, Bidrag till läran om enkla bolag och handelsbolag enligt svensk rätt. I. Diss. Uppsala 1911.
- Lando, Ole, Domstolene og billighed. Nogle retssammenlignende betragtninger. (SvJT 52, 1967, s. 1-10.)
- Leavitt, John Anton, The voting trust. A device for corporate control. Diss. New York 1941.
- Lebowitz, Leon, Syllabus of a lecture on *shareholder democracy* in publicly-held corporations in the United States. (Stencil 1965. Erhvervsretligt Institut, Handelshøjskolen, Khvn.)
- *Voting agreement* in American law. (Stencil 1965. Erhvervsretligt Institut, Handelshøjskolen, Khvn.)
- Lidén, Lars, Makten över företaget. En analys av ansvarsfördelningen mellan bolagsstämma, styrelse och verkställande direktör. Sthlm 1966. (Studier och debatt. 14: 3.)
- Lie, Knut, Aksjelov og elektroniske maskiner. (TfR 79, 1966, s. 395-396.)
- Linden, Göran, Förvärv och förlust av medlemskap i ekonomisk förening. Diss. Sthlm 1952.
- Lindgren, Gunnar, Shareholders and shareholder participation in the larger companies' meetings in Sweden. (Weltwirtschaftl. Archiv 71: 2, 1953, s. 281-298.)
- Lindley, Nathaniel, Lindley on the law of partnership. 12 ed. by E. Scamell. London 1962.
- Lund-Nielsen, Terkel, Anm. av Bernhard Gomard, Aktieselskabsret o. Ernst Dyrbye, Kortfattet fremstilling af dansk selskabsret. (UfR 1966 B, s. 173-179.)
- Lögberg, Åke, Några anteckningar om betydelsen av uttalanden i en lags förarbeten. (Festskrift tillägnad Karl Olivecrona. Sthlm 1964, s. 432-441.)
- Magnus, S. W. & Estrin, Maurice, Companies. Law and practice. 3 ed. London 1957.
- Manne, Henry G., Some theoretical aspects of share voting. An essay in honor of Adolf A. Berle. (Columbia Law Review 64, 1964, s. 1427-1445.)
- Manning, Bayless, Anm. av Livingston, The American stockholder. (Yale Law Journal 67: 2, 1958, s. 1477-1496.)
- Marthinussen, H. F., Anm. av Bernhard Gomard, Aktieselskabsret. (TfR 80, 1967, s. 362-372.)
- Aksjeloven (Lov om Aksjeselskaper av 6. juli 1957). Med kommentar av H. F. Marthinussen. Oslo 1960.
- Mayers, Levis, The American legal system. The administration of justice in the United States by judicial ... tribunals. New York 1955.
- Meck, John F., Employment of corporate executives by majority stockholders. (Yale Law Journal 47, 1937-38, s. 1079-1099.)
- Minoritetsskydd* i aktiebolag. (Förhandlingarna å 15 nordiska juristmötet, 1931, s. 60-99.)

- Munch-Petersen, Erwin, Tvangsfuldbyrdelse og foreløbige retsmidler. 4 udv. og ændr. udg. af H. Munch-Petersen, Det danske Retspleje III. Khvn 1948.
- Möhring, Philipp, Die Ausübung des Stimmrechtes durch Kreditinstitute im Referentenentwurf eines Aktiengesetzes. (Beiträge zur Aktienrechtsreform, hrsg. von Hans Hengeler ... Heidelberg 1959, s. 86-116.)
- Nationalekonomiska föreningens sammanträde den 16 mars 1933. Diskussion över ämnet Aktiebolagskontrollen. (Nationalekonomiska föreningens förhandlingar 1933, s. 54-80.) Cit. *Nationalekonomiska föreningen*.
- Nial, Håkan, *Aktiebolagsrätt*. Föreläsningar över 1944 års aktiebolagslag. Sthlm 1946.
- Aktiebolagsrättsliga *studier*. Röstavtal. Enmansbolag och dotterbolag. Fusion. Sthlm 1935.
- En nordisk aktielag? (Festskrift til O. A. Borum. Khvn 1964, s. 323-328.)
- *Företagskoncentrationen* och rättsordningen. En orientering med hänsyn till svenska förhållanden. (Nordisk Tidskrift 7, 1931, s. 102-115.)
- Om *aktiebrev* och andra aktierättsliga dokument. Diss. Sthlm 1929.
- Om *handelsbolag* och enkla bolag. Sthlm 1955. (Inst. för rättsvetenskaplig forskning. 7.)
- Om klanderbara och ogiltiga *bolagsstämmobeslut*. Sthlm 1934.
- Svensk rättspraxis. Bolags- och föreningsrätt. 1941-1943. (SvJT 30, 1945 s. 267-274.) 1944-1947. (SvJT 33, 1948 s. 491-499.) 1959-1963. (SvJT 50, 1965 s. 581-591.)
- Till frågan om *kontrollen* över aktiebolags förvaltning. Föredrag hållet i Svenska Ekonomföreningen den 21 oktober 1932 och efteråt nedskrivet. (Ekonomien 9, 1932, s. 93-105.)
- Noirel, Jean, Les tendances modernes de la jurisprudence commerciale en matière de sociétés anonymes. Diss. Nancy. Paris 1958.
- Olivecrona, Karl, *Kompendium* i processrätt för propedeutiska kursen. 15 uppl. Lund 1964.
- Studier över begreppet *juridisk person* i romersk och modern rätt. Diss. Uppsala 1928. (Uppsala universitets årsskrift 1928.)
- Utsökning. 5 uppl. Lund 1967.
- Olsson, Curt, *Aktiebolagslagens generalklausul*, modell Finland. (Festskrift til O. A. Borum. Khvn 1964 s. 349-362.)
- *Aktieförvärvares rätt* i förhållande till bolaget. Diss. Hfors 1949.
- Den oåterkalleliga fullmakten. (JFT 88, 1952, s. 236-254.)
- O'Neal, F. Hodge, Close corporations. Law and practice. 1-2. Chicago 1958.
- Passow, Richard, Die Aktiengesellschaft. Eine wirtschaftswissenschaftliche Studie. 2 Aufl. Jena 1922. (Beitr. zur Lehre von den industriellen Handels- und Verkehrsunternehmungen. 5.)
- Patry, Robert, L'action en *annulation* des décisions de l'assemblée générale. (Troisième journée juridique 12 oct. 1963. Genève 1964. Utg. som Memoires publiés par la faculté de droit de Genève. 19, s. 9-37.)
- Les *accords* sur l'exercice des droits de l'actionnaire. (ZSR 78:2, 1959, s. 1 a-140 a.) (Bokstavstillägget utelämnas vid hänvisning.)

- *Rapport* sur les consortiums d'actionnaires en droit suisse. (Travaux de l'Assoc. Henri Capitant. T. 10, 1956. Paris 1959, s. 213-231.)
- Persson, Ulf, Civilrättens generalklausuler som forskningsobjekt. (Festskrift tillägnad Karl Olivecrona. Sthlm 1964, s. 508-531.)
- Peters, Egbert, Die Erzwingbarkeit vertraglicher Stimmrechtsbindungen. (AcP 156, 1957 s. 311-346.)
- Peyer, Hans-Konrad, Die Zweimannaktiengesellschaft. Diss. Zürich 1963.
- Phillip, Allan, Studier i den internationale selskabsrets teori. Diss. Khvn 1961.
- Platou, Oscar, Bidrag til Læren om »Konsortier». (RT 1907 s. 97-103.)
- *Forelæsninger* over norsk selskabsret. 2 utg. ved A. Lindvik. 1-2. Oslo 1927-33.
- Pokorny, C. R., Aktieplacerarens handbok. 1-2. Sthlm 1958-59.
- Protokoll* der 93. Jahresversammlung des Schweizerischen Juristenvereins von 5., 6. und 7. September 1959 in Schaffhausen. (ZSR 78: 2, 1959 s. 621 a-743 a.) (Bokstavstillägget utelämnas vid hänvisning.)
- Ramklint, Lars, Börskursen. Elementär handbok för aktiesparande. Sthlm 1966.
- Rasch, Harold, Deutsches Konzernrecht. 3 Aufl. Köln ... 1966.
- Rasting, Carl & Andersen, Ernst, Bedømmelse af prisafhandlingerne for 1950 ... De retsvidenskabelige afhandlinger, Retsvidenskab B. (Festskrift udgivet af Københavns universitet ... Khvn 1951 s. 194-198.)
- Ring, Wiktor, Das Reichsgesetz betreffend die Kommanditgesellschaften auf Aktien und die Aktiengesellschaften vom 18. Juli 1884. 2 völlig umgearb. Aufl. Berlin 1893.
- Ripert, Georges, Traité élémentaire de droit commercial. 5 ed. par René Roblot. Paris 1963.
- Rodhe, Knut, *Aktiebolagsrätt* enligt 1944 års lag om aktiebolag. 5 uppl. Sthlm 1968.
- *Föreningslagen*. 1951 års lag om ekonomiska föreningar. 5 uppl. Sthlm 1967.
- *Företagskombinationer* i Västtysklands nya aktiebolagslag. (Ek. Revy 23, 1966, s. 595-602.)
- Kan *minoritetsskyddet* i aktiebolagen göras effektivare? (Festskrift til O. A. Borum. Khvn 1964, s. 431-443.) (Även i Ek. Revy 21, 1964, s. 489-498 under titeln Minoritetsskyddet i aktiebolagen.)
- Obligationsrätt. Sthlm 1956. (Inst. för rättsvetenskaplig forskning. 11.)
- Om *gränserna* för lagstiftarens makt på civilrättens område. (Ekonomien 20, 1944, s. 96-106.)
- *Vem bestämmer* i de stora aktiebolagen? (Ek. Revy 7, 1950, s. 287-300.)
- Roos, Carl Martin, Mysteriet med de oåterkalleliga fullmakterna. (TfR 80, 1967, s. 326-346.)
- Sandels, Claes, Bolagsskattens funktion i den ekonomiska mekaniken. Principiellt och aktuellt om bolagsskatt. Sthlm u. å.
- Schmidt, Folke, Kollektiv arbetsrätt. 5 uppl. ZSR medverkan i vissa delar av Axel Adlercreutz. Sthlm 1966.
- The SEC proxy rules and shareholder participation in management. (Harvard Law Review 53, 1940, s. 1165-73.)
- Sindballe, Kristian, Dansk selskabsret. I og III. Forkortet udg. ... ved N. Klerk. Khvn 1949.
- Skarstedt, S., Allmänna aktiebolagslagen av den 12 augusti 1910 jämte därtill

- hörande författningar med förklarande anmärkningar, formulär och sakregister m. m. utg. av S. Skarstedt. 7 uppl. 2 tr. Sthlm 1942.
- Skeie, Jon, Den norske strafferet. 2. Den specielle del. 2 udg. Oslo 1946.
- Sommerfeld, Ernst, Verträge über die Ausübung des Stimmrechts von Aktien. Diss. Jena 1930. Tr. 1931.
- Spleth, P. & Trolle, J., Fra den danske højesterets praksis juli-december 1962. (TFR 76, 1963, s. 48-70.)
- Stauffer, W., Dürfen Schiedsgerichte Anfechtungsklagen nach Art. 706 OR beurteilen? (Schweiz. Juristen-Zeitung 43, 1947, s. 213-217.)
- Stein, Friedrich & Jonas, Martin, Kommentar zur Zivilprozessordnung. Begr. von L. Gaupp. Fortgef. von F. Stein und M. Jonas. 2. 18 Aufl. bearb. von A. Schöнке ... Tübingen 1956.
- Stenbeck, Einar, Wijnbladh, Mauritz & Nial, Håkan, Aktiebolagslagen jämte dithörande författningar med förklaringar. Utg. av E. Stenbeck ... 5 uppl. omb. av M. Wijnbladh & Håkan Nial. Sthlm 1966. Cit. *SWN*.
- Stjernquist, Per Nilsson-, Ekonomiska föreningar. (Kompendium.) 5 delvis omarb. uppl. 3 tr. Lund [1964] 1967.
- Föreningsfirmans funktion. Lund 1950. (Skrifter utg. av Juridiska fakulteten i Lund. 13.)
- How are changes in *social behaviour* developed by means of legislation. (Legal essays. Festschrift til Frede Castberg. Oslo 1963, s. 153-169.)
- Strömberg, Tore, Inledning till den allmänna rättsläran. 3 obet. förändr. uppl. 2 tr. Manuskript. Lund 1967.
- Sundberg, Jacob, Anm. av Bin Cheng, The law of international air transport. (SvJT 48, 1963, s. 448-454.)
- Söderström, Erik, Gällande lagar om *aktiebolag* jämte tillhörande författningar med förklarande anmärkningar och präjudikat m. m. samt formulär. Utg. af E. Söderström. Sthlm 1906.
- Några *anteckningar* om aktiebok. (SvJT 16, 1931, s. 560-564.)
- Taxell, Lars Erik, Aktiebolagsstyrelsens *kompetens* att rättshandla. En studie i Finlands gällande bolagsrätt. Diss. Hfors 1946.
- Aktieägarens *rättskydd*. (Acta Academiæ Aboensis. Humaniora 24: 5, Åbo 1961.)
- *Ansvar* och ansvarsfördelning i aktiebolag. (Acta Academiæ Aboensis. Humaniora 27: 2, Åbo 1963.)
- Om *aktierätt* vid bolagsstämma. (Acta Academiæ Aboensis. Humaniora 24: 1, Åbo 1959.)
- Thomas, L. Proctor, Irrevocable proxies. (Texas Law Review 43, 1965, s. 733-754.)
- Torp, Carl, Den danske selskabsret. Khvn 1919.
- Trygger, Ernst, Kommentar till utsökningslagen. Uppsala 1904.
- Tunc, André, Les conventions relatives au droit de vote et l'organisation des sociétés anonymes. Étude critique du décret-loi du 31 août 1937. (Revue générale de droit commercial 1942, s. 97-149.)
- Undén, Östen, Om *gränsen* mellan ekonomiska och ideella föreningar. (NJA II 37, 1912, s. 313-323.)
- Svensk *sakrätt*. I. Lös egendom. 5 genoms. uppl. Lund 1966.
- Ussing, Henry, Aftaler paa formuerettens omraade. 3 udg. Khvn 1950.

- Vahlén, Lennart, *Avtal* och tolkning. Sthlm 1960. (Inst. för rättsvetenskaplig forskning. 25.)
- Bör *förutsättningsläran* avskaffas? (TfR 66, 1953, s. 394-409.)
- Om *slutande* av avtal. (Teori och praxis. Skrifter tillägnade Hjalmar Karlgren. Sthlm 1964, s. 356-387.)
- Wallin, Gunvor, Till frågan om de s. k. kompanjonsavtalens giltighet. (Nordisk Försäkringstidskrift 42, 1962, s. 17-36.)
- Welinder, Carsten, Aktieägarparadox — ju fler desto maktlösare. (Ekonomien 5, 1960, s. 10-15.)
- Westerby, Erik, Aktionæren i fare. Aktionærens retsstilling og hans forhold til selskabskreditorer, statsmagt m. m. Khvn 1935.
- Westerlind, Peter, Banklagen av den 31 mars 1955 med kommentar. Utarb. av P. Westerlind. Sthlm 1958.
- Zitting, Simo, Inköp av fastighet i eget namn för annans räkning enligt finsk rätt. (TfR 79, 1966, s. 193-225.)
- Zluhan, Walter, Abstimmungs-Vereinbarungen des privaten Gesellschaftsrechtes. (AcP 128, 1928, s. 62-87, 257-308.)

ÅBEROPADE RÄTTSFALL¹

Sverige

NJA 1894 s. 228	338
1905 s. 247	275
1908 s. 256	275
1910 s. 38	218, 220, 222, 223
1910 s. 344	277
1911 s. 463	219, 222, 338
1915 s. 590	191, 244, 252, 321, 338
1922 s. 122	340
1930 s. 639	219, 220, 222, 223
1932 s. 243	175, 338
1933 s. 556	338
1935 s. 357	285
1937 s. 69	275, 279
1940 s. 427	235
1940 s. 698	242, 244
1941 s. 468	380
1942 s. 627	260, 374
1948 s. 513	272
1948 s. 590	268
1952 s. 407	235
1954 s. 445	325
1954 s. 455	235
1957 s. 1	386
1960 s. 698	165, 366
1962 s. 276	262
1962 s. 359	269, 392, 394, 396, 397
1963 s. 431	187
1964 s. 422	380, 397
1937 A 443	137, 266
1939 A 280	137
1940 A 162	137
1948 B 146	110
(1959 C 105, se RR: s i Malmö dom 16.11.1957)	
SvJT 1929 s. 53	100, 244, 330, 331, 338, 340

RÅ 1920 s. 215	268
1929 s. 38	267
1940 s. 32	114
1951 s. 76	277
1951 s. 98	122, 140
1955 s. 104	268

Otryckt:

RR: s i Malmö dom 16.11.1957,
T 65/1957 382, 383

Danmark

UfR 1897 s. 1176	395
1922 s. 526	395
1923 s. 636	99, 341, 342, 351
1926 s. 1012	99, 183, 199
1933 s. 800	395
1945 s. 388	395
1949 s. 637	238, 246, 247
1955 s. 932	110, 351, 399, 402
1960 s. 304	203, 229, 311, 350, 351
1963 s. 111	201, 208, 231, 232, 350
1966 s. 465	185
1966 s. 739	400, 401
HRT 1955 s. 97 (UfR 1955 s. 478)	109, 113, 138, 264

Otryckt:

ØL: s dom 30.9.1957, VIII nr
347/1955 322, 342, 359, 363, 367

Norge

RT 1928 s. 342	175
1929 s. 1038	177
1952 s. 967	348, 360, 401, 402
1966 s. 1120	211

¹ Btr förkortningar, se ovan s. 8.

Belgien

- S 1938 IV s. 17, Cour de cassation 13.1.1938 206, 208
Revue pratique des sociétés
1947 s. 296, Cour d'appel de Liège 20.2.1940 298, 317
1954 s. 316, Cour d'appel de Bruxelles 28.2.1952 401

England

- Greenwell v. Porter, 1902 I Ch s. 530, Chancery Division 21.1.1902 366, 368
Puddephatt v. Leith, 1916 I Ch s. 200, Chancery Division 17.12.1915 230, 368

Frankrike

- S 1930 II s. 21, Tribunal commercial de la Seine 8.3.1928 318
1937 I s. 129, Cour de cassation 9.2.1937 303
1938 I s. 204, Cour de cassation 8.12.1937 252, 254
1938 II s. 124, Tribunal commercial de la Seine 11.1.1938 207, 298, 300
(1938 IV s. 17, se ovan under Belgien.)
1952 II s. 105, Cour de Paris 21.11.1951 297, 299
1954 II s. 52, Cour de Paris 1.7.1953 237, 241
1962 s. 297 (Journal des sociétés 1963 s. 89)
Cour de Douai 24.5.1962 116, 119

Italien

- Foro italiano I 1949: 920, Corte di cassazione 31.7.1949 294, 299
I 1954: 1432, Corte di cassazione 19.2.1954 294

Schweiz

- BGE 81 II s. 534, Bundesgericht 13.12.1955 312
Aargauische Gerichts- und Verwaltungsentscheide 1950 s. 54,
Bundesgericht 20.3.1950 345

Tyskland

- RGZ 69 s. 134, RG 7.6.1908 312
107 s. 67, RG 19.6.1923 100, 302, 305, 346
112 s. 273, RG 20.11.1925 368, 370, 372
119 s. 386, RG 10.1.1928 100, 344, 346, 356, 364, 366
132 s. 149, RG 31.3.1931 191
133 s. 90, RG 11.6.1931 296, 370
161 s. 296, RG 17.6.1939 362
JW 1927 s. 299¹ 371
AkadZ 1941 s. 163, RG 8.11.1940 283
NJW 1952 s. 178, BGH 10.11.1951 206

USA

- Champman v. Bates*, 1900² 232
Clark v. Dodge, Court of Appeals of New York, 1936³ 355
Ringling Bros. — Barnum & Bailey Combined Shows v. Ringling, Supreme
Court of Delaware, 1947³ 123, 354, 356
E.K. Buck Retail Stores v. Harkert, 1954³ 303
Abercrombie v. Davies, Court of Chancery of Delaware, 1956³ 204

¹ Efter referat hos Peters.

² Efter referat hos Thomas.

³ Efter referat hos Baker-Cary.

Sakregister

- Accept 261
Adressatrelevans, principen om 66
Advokater 24
Aktie, andel av 119, 190
 avkastning 53, 236, 244, 250
 försäljning 251, 385
 kontrollpost 142
 -klasser(-serier) 50, 100, 103, 115, 139
 klyvning 190
 köp (i spionagesyfte) 112
 odelbarhet 189
 med olika rösträtt 44, 54, 61, 96, 105, 119, 162, 194
 utan rösträtt 41, 54, 103, 112
 splittring 190, 301
 värdering 131, 133, 386, 399
Aktie, certifikat 157, 257
 deposition, 71, 101
 dödning 38
 hantering 258
 innehavar- 101, 156, 159, 256
 pantsättning 57, 147, 202, 229
 överlåtelse in blanco 93
 Se även Certifikatsystem.
Aktiebolagsutredningen 258
Aktiebok 38, 85, 156, 159, 160, 257
Aktiebrevsystem 156, 257
Aktiebrevslag 258
Aktieförvärvare, se Förvärvare
Aktielovkommissionen 55
Aktiesparare, term 36
 intresseorganisationer för 98
 penningbelöningar till 300
 uteblivande från bolagsstämma 41
Aktiesparfond 105
Aktiespekulanter 36
Aktiestiftelse 104
Aktievinstbeskattning 143, 146
Aktieägare, exklusiv behörighet som
 ombud 168
 hänsyn till övriga 195, 203, 347, 356
 legitimation som 159, 179, 195, 228, 257, 314
 representation på stämma önskvärd 67, 83
 olika kategorier 36
 omyndig 39, 146, 249
 yttranderätt 172
 Se även Oppositionella grupper
Aktieägardemokrati 47, 57, 60, 82, 83, 107
Aktieägarförening 45, 74, 81, 97, 106, 267
Anbud 261
Anmälan, se Föranmälan
Anställningsförhållanden, aktieägares 129, 135, 144
Ansvar(ighet)sregler 60
Ansvarlig selskap 284
Ansvarsfriskrivning 102
Ansvarsfrihet 145, 163, 177, 188, 318
Antalet röstande 164, 187
Antedaterade röst(rätts)avtal 353
Arvsavtal 329
Arvsskatt 103, 141, 146, 251
Ask-i-ask-ägande 44
Aufsichtsrat 26
Auktion 120
Automatisk databehandling 257
Avbetalning, försäljning av aktier på 254
Avkastning av aktie, rätt till 53, 236, 244, 250
Avkomsträtt till aktie 244, 250
Avsändarens vederhäftighet, principen om 66
Avtal, ingående av, anslutning till 261, 265, 274
Avtal binder endast parterna 345
Bandläggning 245
Bank 71, 72, 82, 246
Befogenhet 181
Beskattning, aktievinst 143, 146

- arv 104, 251
- gåva 251
- Beslut (på bolagsstämma), avtalsstridiga
 - 340, 351, 370
 - ej tillkomna i behörig ordning 335, 337
 - extraordinära 98, 129, 164
 - hinder för domstolsingripande mot 365, 369
 - ordinära 34
 - per capsulam 295
 - rör ej tredje man 335, 341
- Bestämmande inflytande 31
- Bikuben 246
- Biträde på stämma 172, 176
- Bodelning 324
- Bokföringspliktig rörelse 265
- Bolagsandel, förfogande över 391
- Bolagsbildning 88, 98, 320
- Bolagskännetecken, bolagsfaktor 276, 280
- Bolagsordning, allmänna synpunkter 139
 - personanknutna klausuler i 113
 - tolkning av 264, 333
- Bolagsrätt — obligationsrätt 343, 357
- Bolagsstatut 362
- Bolagsstämma, folkfest 42
 - funktion 294
 - information på 295
 - kompetens 33, 165, 296, 339
 - konstituerande 320
 - ordförande 182
 - protokoll 188
 - skrivbords- 165, 295
 - utlysande av ny 339, 371
 - utlysande genom länsstyrelsens försorg 175
- Bolagsstämmobeslut, se Beslut
- Bonus 95
- Branschförening 95
- Bulvan 163, 212, 226, 255, 314
- Bulvanbegreppet 220
- Byggnad på annans grund 235
- Båndläggelse 245
- Börs 42, 55, 70
- Börsintroduktion 49
- Börskurs 41, 57
- Börsmäklare 157
- Börsnotering 55, 258
- Certifikatsystem 156, 161, 179
 - modifierat 86, 257
- Chikan 378
- Cirkulär för insamling av röst(rätts)-fullmakter 64
- Cumulative voting 111
- Contempt of court 368
- Dachgesellschaft 105
- Databehandling 257
- Deadlock 120, 135
- Definition, analytisk 31
 - syntetisk (arbets-) 32
- Deklarationsuppgifter 39, 86
- Delägaridén (-tanken) 194, 207, 226, 233, 346
- Deposition 39, 93, 97, 131, 135, 136, 196, 250
- Depositionscertifikat 101
- Depotstimmrecht 72, 82
- Director 26
- Direktiv, se Föreskrifter
- Disposition för dödsfalls skull 329
- Domstolsstatistik 353
- Doppelgesellschaft 125
- Dotterbolag 32, 143, 145
- Dubbelöverlåtelse 157
- Dödsfall, bolagsmans 285, 326
 - Se även Disposition
- Einfaches Gesellschaft 282
- Ekonomisk verksamhet 267
- Ekonomisk förening 267, 272
- Emission 39, 64, 88, 89, 95, 140, 145, 257
 - meddelanden om 38
- Emissionsbevis 258
- Enhällighet 285, 298
- Enkelt bolag 260, 269, 277, 387
- Enmansbolag 203
- Exekution 331
 - Se även Verkställighet
- Exportkredit AB 116
- Fackförening 273, 277
- Fastställersedom 373

Fiduciariska förvärv 212, 222
 Firma 270, 274, 276
 Fondbörs, se Börs
 Fria rösträttsutövningens princip 290,
 346, 371
 Fria utrådets princip 286
 Fullgörelsedom 366, 372
 Fullmakt, i allmänhet 180, 197
 oåterkallelig 197
 återkallelse 183
 Se vidare Röst(rätts)fullmakt,
 Rättegångsfullmakt
 Fullmäktig 180, 199, 204
 Fusion 143, 145
 Fåmansbolag 34, 309
 Fältundersökning 22
 Föranmälan 40, 161, 174
 Förbudsklausul 386
 Förbudsdom 373
 Förening 272, 276
 Se även Aktieägarförening,
 Branschförening, Ekonomisk
 förening, Ideell förening
 Föreningskännetecken, föreningsfaktor
 276, 280
 Föreningsmöte 75, 78
 Föreskrifter av bolagsstämma 165
 av givare 146
 av styrelse 99
 i fullmakt 70, 180
 rådighetsbegränsande 245
 rörande arvfallen egendom 329
 vid oåterkallelig fullmakt 201
 vid sidan om fullmakt 181
 Företagskombinationer 32
 Företagskredit AB 116
 Förfogande över bolagsandel 391
 Förklaringsmisstag 263
 Förköpsrätt 386
 Förköpsklausul 93, 95, 130, 136
 kringgående av 203, 311
 Se även Hembudsklausul
 Förmyndare 146
 Förmögenhetsförvaltning 93, 106
 Se även Förvaltare
 Förmögenhetsskatt 146, 251
 Försäkrans, se Äganderättsförsäkrans
 Försäkringsrådets praxis 275
 Försäljningsförbud, se Föryttringsförbud

Förtroenderåd, -män 75, 77, 80
 Förutsettningsläran 264
 Förvaltare av aktie, rösträtt 150, 237,
 241, 247
 Förvaltningsöverlåtelse 214
 Förvärvare av aktie med förbehållen
 rösträtt 195, 250, 253
 med bunden rösträtt 131, 321, 325
 Förvärvsförbud 219
 Föryttringsbegränsningar 92, 386
 Föryttringsförbud 92, 130, 386

 Gentlemen's agreement 263
 Gesellschaft des bürgerlichen Rechts
 283
 Giftorätt 93
 Giltighet, termen 287
 GMBH 34
 God man 120, 138, 171
 Goda seder, stridande mot 307
 God tro 182
 Grundrekvisit 210
 Gründervertrag 124
 Gränsdragnings bolag-föreningar 270
 Gåva av aktie 93, 146, 249, 325
 Gåvobeskattning 251

 Handelsbolag 50, 105, 108, 110, 125,
 134, 266, 277, 328
 Handlingens vettighet, principen om
 66
 Handlingsförklaring 120, 135
 Helhetsbedömning 276
 Hembudsklausul, i avtal 96, 386
 kringgående av 203, 311
 legal 93, 115, 139, 147, 171, 312,
 325
 Se även Förköpsklausul
 Holdingbolag 44, 91, 105, 298
 Hävning 377

 Ideell förening 267, 270, 272
 Illojala förfaranden av bolagsman 394
 Incorporation, the law of 364
 Industri kredit AB 116
 Inflation 99
 Information till aktieägare 42, 55, 73
 Ingenjör- och konsultaktiebolag 51
 Injunction 367, 368

- Inlösen av aktier, avliden parts 131, 134, 326
från bolagets sida 398
från minoritetens sida 398
i samband med uppsägning 113, 400
rätt att påkalla 387
skyldighet till 132, 387, 399
värdering vid 134, 399
Se även Lösningssklausul
- Insyn i aktiebolag 169, 170
i stiftelse 104
- Interessentskab, -skap 284
- Internationell privaträtt 364
- Intervention 335
- Intervjuer 23
- Intressebevakningsorganisation 267
- Intresseförening 95
- Intressentavtal 88
- Inträde, av bolagsmans rättsinnehavare
327
i ideell förening 286
i konsortialavtal 96, 126
- Joint-venture 125, 266, 309
- Joint-venture-corporation 50, 125
- Juridisk person 284, 358
- Jämkning av vite 375
- Jäv på bolagsstämma 65, 163, 177, 188, 315
- Klander av bolagsstämmobeslut,
frekvens 198, 352
omfattas av skiljeklausul 384
verkan mot tredje man 335
vid avtalsstridiga stämmobeslut
351, 357
vid brott mot bolagsordning 333
vid brott mot regler utanför ABL
334
vid bulvanröstning 225
vid formfel 337
vid oåterkallelig rösträttsfull-
makt 209
- Kommanditbolag 105, 273, 327
- Kommunala intressen i aktiebolag 114
- Kompanjonsavtal 131, 134, 328
- Kompanjonsförsäkring 134, 411
- Komparativ metod 25
- Kompetens, bolagsstämmas 33, 165, 296, 339
fullmäktigs 180
styrelses 309
- Koncentration av kontrollen över
aktiebolag 27, 37, 73, 104, 196, 208
- Koncentrationsavtal 87, 106, 407
- Koncentrationsutredningen 24, 34, 39, 45, 46, 61, 104, 149
- Koncernbegreppet 32
- Koncessionsteorin 310
- Konkurrensbegränsning 95
- Konkurs 285, 330
- Konsortialaktier 89
- Konsortialavtal, konsortium, termerna
46, 285
- Konsortieledning 87, 90
- Konsortiemöte 90
- Konsultaktiebolag, se Ingenjör- och
konsultaktiebolag
- Kontraktsbrott, hävningsgrund 391
- Kontraktstatut 362
- Kontroll, anteciperad 143
koncentration av, se Koncentration
majoritets- 45, 64
minoritets- 45
spridning av 49
term 31
överföring av 52, 142
- Kontrollpost av aktier 142
- Kreditavtal 148, 229
- Kreditgivare 148
- Kreditinstitut, se Bank
- Kringgående, av förköps- eller hem-
budsklausul 203, 311
av jävsregler 319
av lag 196, 219, 221, 315
av röstregler 219, 221
av utlänningsklausul 207, 219
- Kupp på bolagsstämma 47, 60, 84, 103
- Kurs, se Börskurs
- LAMCO 266
- Legitimation, aktieägares 159, 179, 195, 228, 257, 314
ombuds 185
- Legitimationsöverlåtelse (Legitima-
tionsübertragung) 72, 169, 179, 211, 214, 221, 239, 257, 259

- Lika fördelning av aktier 109, 138
 Lika röstetal 110, 118, 164
 Likvidation, aktiebolag 99, 201
 handelsbolag, enkla bolag 285,
 326, 330, 387, 390, 394, 401
 Livförsäkring 134
 Lojalitet mot medaktieägare 307
 mot medbolagsman 394
 Lottning 110, 121, 128, 164
 Långtidsbindning 303
 Låsning 120, 135
 Länderberichtmetoden 27
 Länsstyrelsen, utlyser bolagsstämma
 175
 Lön, se Anställningsförhållanden
 Lösningssklausul 92, 131, 203
 Se även Inlösen
- Majoritet, kvalificerad 50, 89, 98, 117,
 119, 129, 140, 164, 187, 314
 Majoritetsförfalskning 296
 Majoritetskontroll 45, 64
 Majoritetsregel 164, 273, 285
 Makt, se Kontroll
 Maktkoncentration, se Koncentration
 Medlemsväxling 276
 Minoritetsförtryck 60, 300
 Minoritetsintresse, dominerande 64
 Minoritetskonsortium 97
 Minoritetskontroll 45
 Minoritetsrepresentation i styrelse 112,
 117
 Minoritetsskydd 37, 301, 398
 Missämja mellan bolagsmän 395
 Mäklare, se Börsmäklare
- Nedsättning av aktiekapital 140
 Neutral skiljeinstans 110, 115, 127,
 150, 203
 styrelseledamot 133
 Nominee 211
 Normer 377
 Notariatavdelning 246
 Noteringsfrist 161
 Nullitetsprincipen 289
 Nyttjanderätt till aktier 236, 244, 250
 Nyttjanderättshavare, inregistrering av
 239, 242
 Närvarofrekvens på bolagsstämma 40
- Observatör 113
 Obstruktion 37, 398
 Odelbarhetsprincipen 189
 Ogiltighet, term 288
 Ombud (för aktieägare), företrädare
 mer än en aktieägare 185
 laga åtgärder godkännes 183
 legitimation 185
 röstning endast för del av aktiepost
 186
 röstning på olika sätt för olika
 huvudmän 186
 särskilda kvalifikationer 168
 tjugoprocentsregeln 186
 utpekande av 188
 Se även Röst(rätts) fullmakt
 Omyndig 146, 249
 Ond tro 182
 Oppositionella grupper av aktieägare
 71, 76, 88, 97
 Ordförande, i styrelse 110, 128
 på stämma 182
 Se även Utslagsröst
 Overformynderiet 246
 Oåterkallelighetsförbehåll 198, 201,
 204, 209
 Se även Röst(rätts)fullmakt
- Pactum turpe 308
 Pantsättning av aktie 52, 147, 208,
 229
 Parallelgesellschaft 125
 Partnership 284
 Partshänvisning 364
 Penningbelöning 306
 Pension se Anställningsförhållanden
 Portföljbolag 320
 Poströstning 40, 71
 Power coupled with an interest 204
 Preferensaktier utan rösträtt 54, 55
 Preincorporation agreement 124
 Pressure-groups 82
 Processbenägenhet 353
 Programförklaring i fullmaktscirkulär
 67
 Proportionalitetsprincipen 59, 194
 Proportionell valmetod 111
 Protokoll på bolagsstämma 188
 Prototypbolag 51, 135

- Proxy 69
 PRV, granskning av stämmoprotokoll
 hos 175
 Pyramiding 44, 105
 Päteckning på aktiebrev 322, 325
 Quorumregler 83
 Realisationsvinstbeskattning 143
 Registrering i aktiebok 38, 156, 159,
 160, 210, 225, 239,
 Rekonstruktion av företag 55, 102
 av bolagsstämmas beslut 366
 Rentenydelse 237, 245
 Retroaktiv verkan av lag 112
 Revisorsval 129, 163, 188
 Rättegångsfullmakt 174
 Rättshandlingsbegreppet 182
 Röstetal, lika 110, 118, 164
 Röst(rätts)fullmakt, förbud mot 166
 föreskrifter i 70, 180
 föreskrifter vid sidan om 181
 generell 64, 83, 177
 giltighetstid 63, 71, 83, 177, 209
 speciell 177
 Röst(rätts)fullmakt, bevittning 173
 bolagsstämmas prövning 174
 datering 173, 178
 förfallen 179
 för lång tid 85, 185
 kortfristig 206
 muntlig 173, 176
 skriftlig 173
 telegrafisk 173
 Röst(rätts)fullmakt, in blanco 71, 176
 insänd till bolaget 177
 till innehavaren 64, 176
 till viss man 176
 Röst(rätts)fullmakt, oåterkallelig 91,
 95, 97, 101, 135, 143, 179, 197,
 201, 204, 230, 255, 406
 återkallelse av 64, 84, 103, 183
 Se även Ombud
 Röst(rätts)fullmakter, insamling av
 42, 45, 63, 88, 105, 180, 184, 201
 Röstkvotsbegränsning 65, 90, 162, 186,
 316
 Se även Tjugoprocentsregeln
 Röstköpsförbud 305
 Röstlängd 43, 73, 162, 174, 225, 351
 Röstning på bolagsstämma, av
 förvaltare 237, 241, 247
 av neutral instans 110, 115, 127,
 150, 203
 dels själv, dels genom ombud 186
 endast av aktieägare personligen 167
 enhetlig 186
 för deponerade aktier 179
 för egna aktier 100
 mot vederlag 304
 per post 40, 71
 splittrad 186
 tidigare aktieägares 224
 Se även Röstträtt, Fria röstträttsutöv-
 ningens princip
 Röstträtt, aktier utan 41, 54, 103, 112
 differenser 44, 54, 96, 105, 119,
 162, 194
 dubbel 58
 handel med 306
 maximering, se Röstkvotsbegräns-
 ning, Tjugoprocentsregeln
 politisk 292
 som funktion 291
 suspension av 303
 vid bolagsbildning 320
 Se även Röstning, Fria röstträttsut-
 övningens princip
 Samarbetsavtal 97, 125, 144
 Samhälleliga hänsyn 347
 Samregistratorer 259
 Samverkan offentlig–privat före-
 tagsamhet 114
 Samäganderätt 111, 118, 138
 Sanktioner 94, 135, 373, 377
 SARL 34
 SAS 266
 Schutzgemeinschaft 97, 283
 -vereinigung 283
 Securities and Exchange Commission
 (SEC) 69
 Sekretess 24, 94, 380
 Shareholders' agreement 125
 Sjukdom hos bolagsman, hävnings-
 grund 393
 Skadestånd 94, 97, 359, 373, 375, 396,
 398
 Skattesynpunkter 104, 106, 129, 251

- Se även Aktievinst-, Arvs-, Förmögenhets-, Gåvo-, Realisationsvinst(ber)-skatt(ning)
- Skenöverlåtelse 212, 214, 216, 242
- Skiljedomstol, skiljedomsinstitut, se Skiljenämnd
- Skiljeförfarande, frekvens 22
kostnader 380
rättstillämpning 381
- Skiljeklausul i avtal 94, 133, 379
i bolagsordning 122, 384
räckvidd av 381
klandertalan vid 384
- Skiljenämnd, skiljeman, skiljemän 94, 121, 128, 139, 379
- Skriftform, avtalad 262
- Skrivbordsbolagsstämma 165, 295
- Slutet (aktie-) bolag 35, 50, 270
- Société civile, société en participation 282
- Specific performance 354, 367
- Spionage, syfte med aktieköp 112
- Splittring av aktie 189, 301
- Stabilitet i kontrollen 37
- Staggered elections 112
- Stalemate 386
- Stamaktier utan rösträtt 54
- Standardavtal 407
- Stiftelse 44, 103, 105, 137, 140, 266
- Stimmenkauf 304
- Styrelse, föreningskännetecken 273, 277
föreskrifter om röstning från 99
kompetens 309
komplement till 77, 79, 81
representation i 37, 112, 117, 124, 127, 135, 148
val av 113, 115, 117, 135, 144
- Styrelseledamot, neutral 133
reträttsplats för 79
utsedd av KM:t 114
- Styrelseordförande 110, 128
- Ställföreträdare, legal 171
- Stämma, se Bolagsstämma
- Suspension av rösträtt 303
- Svenska Dagbladet 137
- Syndicat de blocage 87, 91
- Syndicat de defense 97
- Säkerhetsöverlåtelse 214, 233
- Tantiem 129
- Testamente 93, 131, 255, 328
- Testamentarisk nyttjanderätt 240, 241
- Tillståndsklausul 312
- Tjugoprocentsregeln 162, 176, 186, 219, 316
- Tjänsteavtal 124
- Tredje man, aktieägares avtal med 306
avtal binder ej 345
påverkas ej av stämmobeslut 335, 341
- Trust 101, 238
Se även Voting trust
- Tvangsarv 245
- Tvåmansbolag 387
- Underårig 146, 249
- Universalsuccessor 326
- Upplösning av AB 400
Se även Uppsägning, Likvidation, Utskiftning
- Uppsägning av bolagsförhållande, extraordinär 390
illojal 389
klausul i konsortialavtal om 94, 97
kopplad med inlösen 133
ordinär 388
- Uppsägning av lån 147
i ekonomisk förening 272
- Utdelning av vinst i AB 104, 129, 192, 257
- Uteblivande från stämma 41
- Utlänningsförbud 196, 207, 244
- Utskiftning 400
Se även Likvidation
- Utslagsröst 109, 110, 116, 121, 140, 164
- Utsvältning 69
- Utträde ur förening 75, 286
- Überfremdung 99
- Val, se Styrelse
- Verkställighet 371
Se även Exekution
- Veto 50, 90, 118, 121
- Viljeförklaring, begreppet 365
- Vinst, se Utdelning

Vitesklausul i konsortialavtal 94, 133,
135, 374, 378
Vitesföreläggande 368, 371
Votering 43, 162, 164, 188
Voting agreement 125
 cumulative 111
 trust 88, 101, 138
Värdering av aktie 131, 133, 386, 399
Väsentlighetskravet vid kontraktsbrott
391

Yrkesskadeförsäkring, lagen om 275

Återbäring 129
Återförsäljare, intresseförening för 95

Återgång av avtal 249, 254, 255
Återkallelse, se Fullmakt
Återvinning till konkursbo 331
Årsredovisning i AB 38

Äganderätt, begreppet 213
Äganderättsförsäkrans 86, 163, 185,
217, 225, 244, 257
Ändamålsklausul 88, 126
Ändrade förhållanden, uppsägnings-
grund 393

Öppet (aktie)bolag 35, 270
Öppet förvar i bank 39

